ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL V

HISTORISCHE OPSTELLEN

DEEL V

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1902

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL V

HISTORISCHE OPSTELLEN

DEEL V

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1902

TYP. ZUID-HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD.

PRINS WILLEM III IN ZIJN VERHOUDING TOT ENGELAND.

(1889.)

> Het grootste, dat een mensch gebeuren kan, is wel in zijn eigen zaak het algemeen welzijn te verdedigen. Dan breidt zich zijn eigen bestaan tot een wereldhistorisch moment uit [1].

Het zal den 23sten van deze maand Februari tweehonderd jaren geleden zijn, dat het Engelsche volk, door zijn parlement vertegenwoordigd, aan onzen prins Willem van Oranje en aan zijn gemalin Maria de koningskroon aanbood, en dezen haar aanvaardden. Een gebeurtenis van hooge politieke beteekenis, die op het lot van Engeland en van gansch Europa een invloed heeft uitgeoefend, waarvan de gevolgen nog altijd voortduren.

Geschiedschrijvers van den eersten rang hebben de toedracht, de aanleiding, de nawerking van dit feit beschreven en beoordeeld. Wie wil kan zich in hun onsterfelijke werken hierover volledig onderrichten.

Maar de daad van onzen Prins en zijn gemalin heeft ook een zedelijke beteekenis. De kroon, die zij aanvaardden, kwam hun naar erfrecht nog niet toe; zij was gedragen door een vorst die nog in leven was en haar behouden wilde, en die vorst was zijn oom en haar vader. Dat deze haar verloren had was voornamelijk hun werk geweest; zij lieten zich toewijzen wat aan hem was ontnomen.

---

1) Dit motto, ontleend aan Ranke's Englische Geschichte (Sämmtl. Werke, Bd. XIV, S. 324) is door Fruin in zijn handexemplaar onder den titel geplaatst. Zoover wij weten, de eenige maal, dat hij iets dergelijks gedaan heeft. (N. v. d. R.)

Wat zal ons oordeel zijn over zulk een gedrag? Het werd indertijd zeer verschillend beoordeeld. De politieke partij in Europa die er bij won, juichte het toe; de partij die er bij verloor, verfoeide het. Dat dit zoo zijn zou, liet zich voorzien en verklaart zich van zelf. Maar ook zij die buiten de politiek stonden en uit een zuiver zedelijk oogpunt de daad beschouwden, waren het onderling niet eens. Er waren er die, alles overwogen, haar billijkten; er waren er, in grooter getale, die haar min of meer stellig afkeurden. De groote prediker en moralist Massillon [1]) besloot zijn beroemde karakterteekening van Willem III met deze woorden: „een groot man, indien hij niet koning had willen worden"; en van zijn gemalin getuigde Evelyn [2]) bij haar overlijden, dat zij een bewonderenswaardige vrouw was geweest, uitgezonderd alleen dat zij zich de kroon haars vaders op het hoofd had laten zetten. Het Nederlandsche volk daarentegen heeft zijn Prins nooit hartelijker begroet en uitbundiger toegejuicht, dan toen hij voor het eerst na het volbrengen van zijn daad in zijn midden terugkeerde, en heeft geen van zijn vorstinnen zoo hartelijk bemind en betreurd als juist deze Maria van Engeland.

Ik wil thans, nu het jaar der eeuw en de maand en dag van het jaar de herinnering aan het feit verlevendigen, mijn voorstelling en beoordeeling er van bescheiden en zoo beknopt mogelijk ontvouwen. Ik wil trachten duidelijk te maken, hoe ons volk, dat toch in gemoedelijkheid bij andere volken niet achterstaat, en inzonderheid de verplichting van kinderen jegens hun ouders zoo heilig houdt als eenig ander, getuige heeft kunnen wezen van de onttrooning eens vaders door zijn kinderen, zonder verontwaardiging te gevoelen, zonder er de kinderen minder om te achten en aan te hangen.

Wij hebben sedert een tiental jaren den persoon van Willem III van nabij mogen gadeslaan in de dagboeken van zijn secretaris Constantijn Huygens, welke het Historisch Genootschap in 1876 begonnen is naar het handschrift uit te geven. Ik geloof niet dat iemand zal beweren, dat Zijn Hoogheid bij die nadere kennismaking wint. Hij komt ons voor als een niet zeer beschaafd, niet vriendelijk, niet vertrouwelijk, niet beminnelijk man, van wien wij bijna nooit iets hooren of zien, wat van het streven naar eenig ideaal getuigt.

1) Bij Macaulay, History of England (ed. Tauchnitz), v. III, p. 23.
2) Diary, March 1693, v. II, p. 45.

Doch hoe iemand zich voordoet hangt niet alleen van hem zelf af; ook de persoon, met wien hij te doen heeft, oefent daar invloed op uit. In de dagelijksche aanteekeningen van Huygens maakt geen enkel van zijn bekenden een nobel figuur: zullen wij hieruit besluiten dat de Prins niet alleen, maar zijn gansche omgeving insgelijks, ontbloot waren van al wat op edelaardigheid en grootmoedigheid gelijkt? Of zullen wij veeleer de schuld zoeken bij Huygens zelf, die nu eens geen oog blijkt te hebben voor hetgeen grootsch en edel is, en in allen met wie hij omgaat en in al wat om hem voorvalt niets opmerkt dan het alledaagsche en kleine, waarin hij vooral belang stelt? Kwaad was de man zeker niet, eer goedaardig en goedhartig, maar klein van opvatting en van het platste proza dat denkbaar is. Wat hij, bijna uitsluitend, de moeite van het opteekenen waard achtte is van dien aard, dat iemand van eenigszins hooge aspiratiën het over het hoofd zou hebben gezien. Dat de prins van Oranje, zijn meester, hem dan ook weinig achtte en als een dienaar bejegende, aan wien hij bevelen gaf maar geen vertrouwen schonk, blijkt uit alles. De dienaar heeft het den meester vergolden door hem in het dagboek, dat hij aan de nakomelingschap vermaakte, even klein af te malen als hij zelf was.

Doch te zelfder tijd ongeveer, waarop Huygens' journalen ons een beeltenis van den Prins ontsluierden, waarin alle grootsche trekken zijn uitgewischt, verschenen ook de lang verborgen fragmenten uit het dagboek van 's Prinsen gemalin, Maria van Engeland, en vertoonden hem zooals hij zich aan haar hart en aan haar verstand had voorgedaan. Als de liefhebbende echtgenoote het zelf had mogen beschikken, hadden ons haar opteekeningen op geen gelegener tijdstip in handen kunnen komen. Het is alsof zij uit haar lang gesloten graf haar stem verheffen en voor de rechtbank van het nageslacht getuigenis der waarheid afleggen wilde, nu juist de nietigste bekrompenheid doende was om ons haar verkleinenden maatstaf bij het beoordeelen van den eens zoo innig vereerden man in de handen te dringen.

Grooter verschil in toon en stemming dan tusschen de journalen der vorstin en die van den secretaris is wel niet mogelijk. Bedoelt hij slechts het uiterlijke en gemeene van wat hij heeft gezien en gehoord in de herinnering te bewaren; zij heeft alleen aandacht en belangstelling voor haar gemoedsleven, voor haar omgang met God, en voor de gebeurtenissen die hierop ten goede of ten kwade hebben gewerkt. Naast haar God is het de echtgenoot, dien God

haar gegeven heeft, met wien zich bij voorkeur haar gedachten bezighouden, en niet zoozeer met zijn lotgevallen en wereldsche belangen, als met de zedelijke strekking van zijn bedoelingen en daden en met de verantwoording, die hij daarvan Gode verschuldigd is en eens zal moeten geven. Zooals de journalen van Huygens een bekrompen en alledaagschen wereldling in hun auteur verraden, zoo spiegelt zich in het, helaas al te zeer verminkte, dagboek van Maria van Engeland een verheven, een engelachtig gemoed af. Dat met haar oogen gezien haar gemaal ook een ander wezen is dan Huygens in hem vermocht te bespeuren, kan ons niet verrassen. Zonder gebreken is hij zeker niet; zij weet het en belijdt het aan zich en bedroeft er zich over. Maar hij mag struikelen in vele, hij bewandelt toch op den duur het rechte pad, dat op een waardig en grootsch doeleinde gericht is.

Wie van beiden schildert ons nu den vorst het meest naar zijn gelijkenis af, de vrouw die hem lief heeft en eert, ook omdat zij zich aan God verplicht acht hem te eeren en lief te hebben, of de hoveling die slechts den meester in hem erkent, en hem overigens niet onderscheidt van het gros der stervelingen, onder wie hij verkeert en die hij aan zichzelf gelijk waant?

De geschiedenis, nauwlettend ondervraagd, moge in dezen beslissen. Zoo heeft de Prins het zelf gewild. Nog in den aanvang van zijn loopbaan schreef hij aan zijn vriend lord Ossory: „J'espère que le temps fera voir à tout le monde, que je ne ferai jamais rien qui soit contre mon honneur et mon devoir" [1]).

Toen prins Willem, zestien jaar oud, voor het eerst op het staatstooneel verscheen, voorloopig slechts in de rol van Kind van Staat, om onder de hoede der Staten van Holland zich voor te bereiden tegen den tijd, als het Hun Edel-Grootmogenden zou kunnen behagen „hem te employeeren in zoodanige chargen ende employen als hun dan zal goeddunken," had hij een jeugd achter zich, zoo vreugdeloos en rijk aan beproevingen, als gelukkig aan slechts weinigen van nederiger stand door het lot wordt toebeschikt. Eenig kind, na 's vaders dood geboren, van een jeugdige moeder, die met haar schoonmoeder in onmin leefde, en wier ongenaakbare hoogmoed [2]) en eigendunkelijkheid haar en hem van het volk, waaronder hij opgroeide, afzonderden en ver-

1) Bij Ranke, Engl. Gesch., Bd. IX, Anal., Abschn. IV (Sämmtl. Werke, Bd. XXII, S. 159).

2) Zie bijv. wat de heeren Villiers, prinsgezinden, in hun door Faugère uitgegeven Journal d'un voyage à Paris, p. 11, schrijven: „Elle nous receut à son accoustumée, c'est à dire froidement et sans dire mot; ce qui ne plaist guère au temps où nous

vreemdden; omringd door staatslieden, wier opzet het was hem bij voorraad den toegang tot de hooge en invloedrijke posten, door zijn voorvaderen bekleed, te versperren en af te sluiten, konden de eerste indrukken die zijn gemoed ontving, wel geen andere zijn dan die van vernederd en verongelijkt te worden. Allen, aan wie hij verwant was en met wie hij verkeerde, waren evenzeer in verdrukking; zijn moeders huis nog dieper haast dan het huis van zijn vader. Zijn grootvader van moeders zijde had het hoofd op het schavot verloren; zijn ooms zwierven als ballingen buiten hun vaderland rond en werden, als zij het waagden zijn moeder en hem te komen bezoeken, van hier verjaagd, om hun vijanden te believen [1]). De tante van zijn moeder, in wier gezin hij veel verkeerde, insgelijks een Engelsche koningsdochter, was uit haar koninkrijk Boheme en uit haar erflanden van de Paltz verdreven, en leefde ook als balling onder de bescherming der vijanden van zijn en van haar huis. Hem aan te hangen en ter liefde van zijn vader en grootvader vriendschap te toonen, was reden genoeg om buiten de regeering gesloten en bij het vergeven van ambten voorbijgegaan te worden. De kring der getrouwen was dus eng genoeg, en toch nog heftig verdeeld in volgelingen van zijn moeder en volgelingen van zijn grootmoeder, die over de voogdijschap van zijn persoon en goed twistten. Van kinderen, met wie hij zou zijn grootgebracht, hooren wij niet. Op zijn zesde jaar werd hem de predikant Cornelis Trigland toegevoegd [2]) om hem dagelijks een uur in de beginselen der godsvrucht te onderrichten, en op zijn negende vertrok hij naar Leiden [3]) en ging daar in het ongezellige Prinsenhof, onder toezicht van zijn oom Zuilestein en onder leiding van professor Bornius en van een Fransch rechtsgeleerde, Chappuzeau, studeeren [4]). Van jeugdige vrienden, die hij zich daar verworven zou hebben, is alweer geen sprake. Zijn hooge geboorte en de trots van zijn geslacht hielden hem op een afstand van de gewone studenten, en zijn tegenspoed

---

sommes, pour grands que soient les princes que l'on voit." Vgl. Clarendon's brieven van 27 September 1652 en 6 Juni 1658 (Clarendon, State papers, v. III, p. 101 en 170); dit wordt bevestigd door Karel II (Mignet, Négociations, t. IV, p. 507).

1) Zie den brief van 's Prinsen moeder, 16 Maart 1655, in Clarendon, State papers, v. III, p. 267 en vgl. daarmede Aitzema, dl. III, blz. 1154.

2) Aitzema, dl. III, blz. 1308; Thurloe, v. IV, p. 584.

3) Aitzema, dl. IV, blz. 470/1.

4) Archives, t. V, p. 187; Album Studiosorum, 6 November 1659; Instruction pour M. de Zuylestein (Mémoires de Constant. Huygens, p. 163). Een brief van hem aan De Witt van den zomer van 1658 is op het Rijksarchief aanwezig.

benam dezen den lust om zich bij hem in te dringen. Tot overmaat van ramp waren ook de financiën van zijn huis in de schromelijkste verwarring [1]) en niet ruim genoeg om er op den hoogen voet van te leven, waarop zijn voorzaten dit gewoon waren geweest. De cynische Aitzema, daarvan gewagende [2]) en van den indruk dien het gaf, past het Ovidiaansche gezegde [3]) op hem toe: Pauper ubique jacet, nergens is de arme in tel. Zijn gansche streven was dan ook van jongs af gericht op verheffing uit den druk, op strijd met zijn benijders en op eindelijke overwinning. Allen, die hem omgaven en wier fortuin aan zijn herstel verbonden was, versterkten hem in die neiging en vuurden zijn ijver aan. Van de natuur had hij een uitstekenden aanleg gekregen, dien de omstandigheden op het voordeeligst ontwikkelden. Op den leeftijd, waarop de meesten nog knaap zijn, was hij al jongmensch. Veel kundigheden had hij niet aangeleerd, daartoe had hem de lust ontbroken; maar in zelfbeheersching, in volharding, in beleid en in de gave om anderen te leiden en te beheerschen was hij een vroegrijp genie, even zeldzaam in zijn soort als De Groot of Huygens in de hunne. Elk staatsman, die hem leerde kennen, voorspelde dat hij de gelijke zou worden van zijn beroemde voorouders. D'Estrades, de Fransche gezant in Den Haag, die op last van zijn koning hem nu en dan beleefdheidsbezoeken bracht en hem ook wel bij zich ontving, en hem oplettend gadesloeg, kenteekent hem, juist op het tijdstip als hem de heeren van Holland tot Kind van Staat aannemen, kort en goed in deze woorden: „Le Prince a de l'esprit [4]) et aura du mérite; il est fort dissimulé et n'oublie rien pour venir à ses fins" [5]).

Slechts één heugelijke gebeurtenis was den gestadigen stroom van tegenspoed komen afwisselen, toen hij negen jaar oud was

1) Aitzema, dl. IV, blz. 133.

2) Bij Thurloe, v. V, p. 700.

3) Fasti, l. I, vs. 218.

4) In Februari 1666 zegt D'Estrades (t. IV, p. 125): „comme il" (de Prins) „a de l'esprit infiniment, je ne doute pas qu'il ne soit facile de l'attacher tout à fait à Vôtre Maj." Vgl. ook D'Estrades bij Rousset, Hist. de Louvois, t. II, p. 130.

5) D'Estrades, t. IV, p. 245. Dissimuler beteekent in dit verband niet veinzen, maar verbergen van wat bij ons omgaat. „Hij is zeer gesloten", zeggen wij. Van Frederik Hendrik getuigt dezelfde D'Estrades: „Il estoit fort dissimulé et avant de prendre confiance en quelqu'un il falloit qu'il l'eût éprouvé plusieurs fois" (t. I, p. 56). Alleen van prins Maurits getuigt Jeannin, 8 Mei 1609, het tegendeel: „étant d'un naturel si entier et ouvert qu'il ne se peut dissimuler qu'avec grande peine" (p. 669[a]). Elders zegt D'Estrades: „caché" (Waddington, La Républiqe des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas espagnols de 1630 à 1650. t. II, p. 252).

geworden. Cromwell, de vijand van Oranje zoowel als van Stuart, was kort te voren gestorven, en het Engelsche volk had, na eenige slingeringen van onzekerheid, den zoon van zijn vermoorden koning uit de ballingschap op den troon teruggeroepen. De Staten van Holland en de Staten-Generaal, die insgelijks van het republikeinsche Engeland veel te verduren hadden gehad, wedijverden thans met elkaar in het verheerlijken van deze opgaande zon. Op hun dringende uitnoodiging had de koning, van zijn beide broeders vergezeld, zijn weg over Den Haag genomen en was daar voor een paar dagen hun gast. In de vereering, die toen Zijn Majesteit door een ieder om het zeerst werd betoond, waren uit den aard der zaak zijn zuster, de prinses-weduwe van Oranje, en haar jonge zoon mede begrepen. Bij al de feesten, die gegeven werden, hadden zij de vooraanzitting; plotseling waren zij uit de schaduw, waarin de Staten-regeering hen had teruggeschoven, op den voorgrond getreden. Bij zijn vertrek beval de koning, die zijn zuster zoo lief had als zijn hartstochteloos gemoed beminnen kon [1]), de belangen der Prinses en van haar zoon op het dringendste bij de Staten van Holland aan. Wilden dezen met hem op den voet van vriendschap blijven leven, waarop zij zich thans hadden gesteld, — en hun belang bracht mee dat zij dit vurig wenschten — dan mochten zij die aanbeveling niet in den wind slaan. Een betere toekomst scheen derhalve voor den jeugdigen vorst aan te breken. Het plan om hem tot Kind van Staat te verheffen, waartoe eerst zes jaren later besloten is, kwam nu reeds in beraad.

Maar de zonneschijn was van slechts korten duur. Als donkere wolken kwamen hem al spoedig de tijdsomstandigheden onderscheppen. De Prinses volgde haar broeders naar haar vaderland, om er getuige te zijn van hun herwonnen grootheid, doch deed er dezelfde doodelijke ziekte op, waaraan zij tien jaren te voren haar gemaal verloren had. Kort na haar jongsten broeder, Gloucester, stierf zij, nog eer het jaar ten einde was, aan de pokken. Dat de Prins een voortreffelijke moeder in haar verloor [2]), zou ik niet durven beweren; maar ten opzichte van zijn fortuin was haar verlies voor hem ontzaglijk groot. In haar plaats traden zijn grootmoeder, Amalia van Solms, en zijn ooms van beide zijden,

---

1) De koning gevoelde zich ook aan wijlen Willem II verplicht (Schotel, in Bijdr. voor Vad. Gesch, N. R., dl. II, blz. 11).

2) Zelfs geen bijzonder liefhebbende: zie Corresp. de Chr. Huygens, t. III, p. 224.

de koning van Engeland en de keurvorst van Brandenburg, als voogden op; en de opvoeding voor rekening en onder toezicht van Holland zou, als zij doorging, met die allen overlegd en geregeld moeten worden. Zoo raakte de zaak van zelf op de lange baan; en toen weldra de vriendschap, die in de roes van het pas verkregen geluk tusschen den koning en de Staten was aangeknoopt, niet bestand bleek te zijn tegen de tegenstrijdigheid van beider inzichten en belangen, verflauwde hier te lande ook de begeerte om ter wille van Zijn Majesteit af te wijken van de tot nog toe gevolgde gedragslijn ten opzichte van den Prins, den geduchten mededinger naar het souverein gezag. Aan den gedurigen aandrang van den koning om overeenkomstig de hem gedane toezegging den Prins te bevorderen, of althans tot de bekleeding der waardigheden van zijn voorouders op te leiden, gaven de Staten geen gehoor. Het kon niet anders, of de Prins moest tot het inzicht komen, dat hij van de welwillendheid der Staten niets voor zijn toekomst te verwachten had, en dat hij slechts op bevordering mocht hopen, indien de macht van zijn oom van Engeland er de weerbarstige heeren van Holland toe noodzaakte.

Want op den bijstand van Frankrijk, dat voorheen een zoo trouw vriend van zijn vader en grootvader geweest was en dat ook hem zelf aanvankelijk welwillendheid betuigd en bij voorkomende gelegenheid bewezen had, viel sedert de herstelling der Stuarts op den Engelschen troon niet langer te hopen. De staatkunde van Lodewijk XIV voorzag, dat onder de nieuwe omstandigheden de Republiek, indien zij een stadhouder aan haar hoofd kreeg, stellig met Engeland zou meegaan, gelijk zij thans, onder den raadpensionaris van Holland, er zich van afkeerde. Zijn naijver op Engeland noopte hem dus tot het in stand houden der bestaande regeering van de Republiek, ten spijt der Engelschgezinde vrienden van het stadhouderlijk huis [1]). De dagen van Maria de Medicis schenen teruggekeerd. Wat toen ter tijd prins Maurits was geweest, was nu de opgroeiende Willem III, en in de plaats, toen door Oldenbarnevelt bekleed, was nu de raadpensionaris De Witt opgevolgd.

Zoo stonden de zaken, toen in 1665 de steeds toenemende onmin tusschen Engeland en Nederland in openlijken krijg uitbrak. In

1) De koning betoogt dit zelf in een brief aan D'Estrades van 5 Augustus 1661 (t. I, p. 171). Vgl. ook Brieven van De Witt, dl. I, blz. 440.

de oorlogsverklaring des konings werd van de verongelijking van zijn neef van Oranje wel opzettelijk gezwegen [1]), maar algemeen hield men zich hier te lande, ook in de regeeringskringen, verzekerd, dat hierin toch de hoofdreden van 's konings misnoegen gelegen was, en dat men den oorlog had kunnen voorkomen door Zijn Majesteit op dit punt bij tijds te believen. Toen dus de krijg aanvankelijk niet voordeelig uitviel, toen bij den zeeoorlog nog een oorlog te land kwam, ons door den bisschop van Munster in samenspanning met Engeland aangedaan, die het deerlijk verval van ons krijgswezen aan den dag bracht en het gemis van een kapitein-generaal, als eens de prinsen van Oranje waren geweest, met spijt deed gevoelen, rees de wensch in veler harten op, om door de verheffing van den jongen Prins tot de waardigheden zijner voorzaten èn de eendracht in den staat te herstellen èn Engeland te bevredigen [2]). Engelschgezinden en prinsgezinden vormden derhalve één partij. Daartegenover sloten zich nu van zelf de antistadhouderlijken op het nauwst bij Frankrijk aan. Ook liet zich Lodewijk XIV bewegen om het traktaat, enkele jaren te voren met de Republiek gesloten, trouw na te komen, den bisschop van Munster te helpen bedwingen en aan Engeland ten laatste den oorlog te verklaren. Bovendien wendde hij zijn invloed op de Hollandsche stadsregeeringen aan om de orangistische beweging te sussen. Het gevolg van al dat hulpbetoon was, dat de krijgskans ten goede keerde en dat de vrienden van Oranje niet uitwerkten, wat zij een poos met reden gehoopt hadden; de jonge Prins kreeg geen krijgsbevel, geen zitting in den Raad van State, en zijn grootmoeder stelde zich tevreden met het besluit, dat op haar verzoek de Staten van Holland namen, om zich de verdere opvoeding van den Prins aan te trekken en hem tot Kind van Staat te benoemen.

Men pleegt deze uitkomst als een triomf van De Witt te beschouwen, als de kroon op zijn schrander beleid. Inderdaad was het een verbloemde nederlaag, een eerste nederlaag die meer andere na zich sleepte. Men had den Prins den vinger gegeven en had van nu af te waken, dat hij niet de geheele hand nemen zou. Een onmogelijke taak, het karakter van den jongen man en

---

1) De kanselier Hyde gaf aan de Fransche gezanten in Engeland als reden van dit verzwijgen op: „que le Roi son maitre n'avoit garde de donner au sieur De Witt l'avantage de pouvoir publier dans les Etats, qu'il n'a entrepris cette guerre que pour rétablir son neveu dans ses charges" (D'Estrades, t. III, p. 465/6).

2) Men denke aan den Carossenstrijd van 1664.

de liefde, die hem het volk toedroeg, in aanmerking genomen. Dat zagen zijn vrienden [1]) dan ook beter dan zijn vijanden in; zij begrepen dat, nu hij den voet maar op de ladder had gezet, het hooger klimmen mettertijd verzekerd was. De Prins zelf toonde zich wel aanvankelijk teleurgesteld en nam het zijn grootmoeder kwalijk [2]), dat zij zich met zoo weinig had laten afschepen; maar spoedig wist hij zich te schikken in hetgeen niet te veranderen was en van het verkregene het beste gebruik te maken. Hoe hard het hem viel, hij berustte er in dat zijn nieuwe voogden, de Staten, zijn oom Zuilestein, zijn jongen vriend Boreel en anderen, die hem lief waren, uit zijn hofhouding en omgeving verwijderden en door mannen van hun gading vervingen [3]). Hij onthield zich van elke daad, van elk woord, dat als blijk van Engelschgezindheid kon worden uitgelegd. Hij zag toe, hoe Buat het heulen met den vijand, uit liefde voor hem, met den dood op het schavot moest boeten. Maar hij bewaarde al deze dingen diep in zijn hart. Welk een zelfverblinding bij zijn tegenpartij, die meende dat de staatsgezinde omgeving en de staatsgezinde lessen een jongeling van zestien jaren, rijp ver boven zijn leeftijd, beginsels van staatkunde zouden kunnen inprenten, in strijd met zijn belangen [4])! Slechts het tegenovergestelde van wat zij bedoelde kon zij met zulke middelen uitwerken.

Voor het oogenblik echter ging het De Witt naar wensch. Zijn onvergelijkelijke werkzaamheid [5]) en de bijstand van Frankrijk deden hem de gevaren, die de Republiek en zijn partij van alle zijden aangrimden, eerlang te boven komen. Van Engeland werd de vrede niet met inschikkelijkheid maar met kracht van wapenen op de Medway afgedwongen. De orangistische woelingen werden

1) De Guiche, Mémoires, p. 222.

2) „Le Prince d'Orange en est malade de regret" (D'Estrades, t. IV, p. 242).

3) D'Estrades, t. IV, p. 242/3, 263/4.

4) Slechts eens, zoover ik mij herinner, heeft de Prins zich in later tijd op een les beroepen, die hij van De Witt geleerd had en die, dunkt mij, zoowel den leeraar, die ze gaf, als den leerling, die ze zoo goed onthouden had en toepaste, tot eer verstrekt. „De oude raetpensionaris" (zeide de Prins) „die sijn vrient niet was, had hem geleerd, dat republieken altijd woort moesten houden. Koningen mogten ietwat leuteren, maar sulx konden republieken niet doen als met haer gemeenen ondergang" (Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 41). — Volgens oude republikeinen zijn vorsten gewoon met traktaten eigendunkelijk om te springen. Zoo beweerden die van Holland bij de onderhandeling te Munster: „*qu'à l'exemple des Rois* on pouvoit passer dessus les Traictez pour rétablir le repos public" (Négociations secrètes touchant la paix de Munster, t. III, p. 114[a]).

5) Archives, t. V, p. 196.

door het strafgericht over Buat en over Kievit en Tromp in ontzetting en vrees gesmoord. De jonge Prins was, ja, tot Kind van Staat verheven, maar werd juist als zoodanig onder zijn bijzonder toezicht gesteld. Dat was alles zijn persoonlijk bedrijf. Hij was het, die de Republiek met de macht van Holland had gered, en in Holland het overwicht van zijn partij niet slechts behouden maar vermeerderd had. Het was geen grootspraak als hij zijn vertrouwden vrienden onder het oog bracht, dat de binnenlandsche toestand door den oorlog, waarvan zooveel kwaads gevreesd was, integendeel aanmerkelijk was verbeterd [1]). Persoonlijk gevoelde hij zich machtiger dan ooit.

Maar op het toppunt van macht en grootheid gestegen, zou hij zich daar voortaan te handhaven hebben tegen velerlei vijanden en belagers. De neerlaag, aan Engeland toegebracht, was niet veroorzaakt door onze natuurlijke overmacht, maar door beter gebruik te maken van onze macht, die wezenlijk ver beneden de macht van onzen mededinger gebleven was. In zulk een neerlaag berust geen natie, geen regeering; zij gevoelt er integendeel een spoorslag in tot vernieuwde worsteling en tot weerwraak. Evenzoo was de Oranjepartij wel teleurgesteld, maar geenszins verzwakt. De aanneming tot Kind van Staat, hoe weinig zij op zichzelf beteekende, hield toch de toezegging in van latere bevordering. De opgroeiende Prins was thans reeds een middenpunt geworden [2]), waarom zich alle verongelijkten, alle misnoegden scharen konden. Na den vrede van Breda, hoe roemrijk hij zijn mocht, was het gevaar voor de Republiek en voor de republikeinsche partij veel grooter dan het vóór het uitbarsten van den oorlog geweest was. Meer dan ooit was de welwillendheid van Frankrijk voor den staat, en voor den man die hem bestuurde, onmisbaar.

En juist op dit oogenblik leidden de omstandigheden er toe om

---

1) „U.E. heeft mij dikmaels gesommeert op de assurantie ende positieve vertroostinge, die ick deselve in Februario des voorl. jaers 1666 hebbe gegeven, van dat ick het voor seecker ende gewis hielde, dat den staet deser Vereenichde Nederlanden binnen den tijdt van twee jaren soude wesen in beteren staet, in grooter reputatie ende in meerder credit als die noch oyt off oyt voorhenen is geweest. Ick wil vertrouwen, dat U.E. nevens mij sal oordeelen die voorsegginge jegenwoordich vervult te zijn." Zoo begint de brief, dien De Witt den 1sten Augustus 1667 aan Reigersberg, heer van Couwerve, schreef. Aan het slot zegt hij nog: „Ende nog wel voornamentlijck, dat wij door al de voorschr. zegeningen van Gode den Heer de gemoederen binnen in veel beter dispositie vinden als oyt te voren om de vryheyt te conserveeren ende vast te stellen" (MS. Rijksarchief).

2) D'Estrades, t. IV, p. 101.

dien eenigen bondgenoot van ons te verwijderen en tot vijand te maken.

Nog gedurende onzen oorlog met Engeland was Philips IV van Spanje gestorven, en had Frankrijk gevolg gegeven aan zijn voornemen, lang te voren aan ons in vertrouwen bekend gemaakt, om in dat geval zijn aanspraak op een gedeelte der Spaansche Nederlanden te doen gelden. Wat voorzien was bleek thans maar al te duidelijk; Spanje op zichzelf was niet in staat om aan Frankrijk het hoofd te bieden. Het was geen oorlog die gevoerd werd; het waren onverdedigde vestingen die haast zonder slag of stoot werden overgegeven. De inlijving van gansch België bij Frankrijk scheen aanstaande; en dat onze volslagen afhankelijkheid van den machtigen nabuur het onvermijdelijk gevolg hiervan wezen zou, kon den kortzichtigste niet ontgaan. Mochten wij dit werkeloos aanzien, zonder althans een poging te wagen om het kwaad, nu het naakte en terwijl het nog tijd was, van ons af te wenden?

Juist ten opzichte dezer quaestie, die thans haar oplossing kwam eischen, had de staatkunde onzer stadhouders steeds van die der Staten, bepaaldelijk der Staten van Holland, verschild. Frederik Hendrik en Willem II hadden steeds het bondgenootschap met Frankrijk gezocht om gezamenlijk het toen reeds vervallende maar nog altijd machtige Spanje te bevechten en er de Zuidelijke Nederlanden op te veroveren, in het vooruitzicht van deze, zoo zij niet geheel met onze Republiek te vereenigen waren, dan toch met den bondgenoot te deelen. De Staten daarentegen hadden, al sedert de verovering van Maastricht in 1632, de voorkeur gegeven aan een onverwijlden vrede, die de Zuidelijke Nederlanden, voor zoover wij ze niet als voormuur voor onze veiligheid behoefden, in de macht en onder het wanbeheer van Spanje laten zou, zoodat wij ze niet als mededingers in het vervolg te vreezen zouden hebben. Nu eens had de eene, dan weer de andere politiek bovengedreven, de stadhouderlijke in 1635, de staatsche in 1648, en waarschijnlijk zou Willem II in 1650 de zijne weer aan de orde hebben gesteld, indien de dood zijn opzet niet onverwachts gestoord had. Toen ter tijd hadden de stadhouders natuurlijk weerkeerig op den steun van Frankrijk bij hun binnenlandsche staatkunde kunnen rekenen, zooals dit thans de staatsgezinden mochten. Wat zouden dezen nu doen? Zouden zij naar het voorbeeld der voormalige stadhouders Frankrijk laten begaan, of liever nog behulpzaam wezen in de uitvoering van zijn onveranderlijk voor-

nemen en zich zoodoende zijn dankbaarheid en zijn weerkeerige hulp waardig maken, dan wel, getrouw aan de oude maximen hunner partij, de uitbreiding van Frankrijk aan deze zijde zooveel doenlijk verhinderen, met opoffering — het sprak van zelf — van zijn welwillendheid en op gevaar af van zich zijn toorn en zijn wraak op den hals te halen?

Zoo gesteld scheen de vraag slechts voor één antwoord vatbaar. Immers wij alleen waren niet bij machte om tusschen Frankrijk en Spanje de schaal naar den kant van den zooveel zwakkeren te doen overslaan, en het zou meer dan roekeloos wezen partij te kiezen voor hem, met wien wij toch zeker waren de nederlaag te zullen lijden. Zonder medewerking van Engeland, dat trouwens evenzeer als wij belang had bij het voortduren van den bestaanden toestand in de Spaansche Nederlanden, vermochten wij in dezen niets. En met Engeland eindigden wij juist een bloedigen oorlog, die de lang gekoesterde veete volstrekt niet had uitgevochten. Een eendrachtig samengaan met onzen vijand van zooeven scheen haast ondenkbaar.

Toch kwam Engeland uit zich zelf ons juist van pas tegemoet, en liet ons door sir William Temple aanbieden wat wij behoefden om ons, met kans van te slagen, tegen Frankrijk te verzetten. Dat aanbod scheen de juistheid onzer gestadige politiek op het verrassendst te bevestigen. Steeds hadden wij den waarborg onzer onafhankelijkheid vooral in den naijver onzer machtige naburen gezocht. Van den tijd der Bourgondische hertogen af had Engeland er steeds voor gewaakt, dat de Nederlanden een zelfstandige mogendheid bleven, van beperkten omvang en macht, en geen gewillig werktuig werden in de handen van een overmachtig Spanje of van een overmachtig Frankrijk. Aan den anderen kant had Frankrijk nooit gedoogd, dat Engeland zich aan de monden onzer rivieren duurzaam nestelde en zijn beschermheerschap tot een overheersching uitbreidde. Gedurende onzen Tachtigjarigen oorlog was ons die onderlinge afgunst uitnemend te stade gekomen, in de eerste plaats tegen onzen vijand, maar toch ook tegen onze beschermers zelf; en ten slotte was het een stelregel onzer staatkunde geworden, dat, nu wij niet langer het overwonnen Spanje te vreezen hadden, Frankrijk en Engeland elkander geen overwegenden invloed op onzen staat gunnen zouden en door hun onderlingen naijver onze zelfstandigheid tusschen hen beiden genoegzaam verzekerden. Die stelregel scheen thans schitterend bewaarheid. Juist hadden wij een aanval van Engeland

met behulp van Frankrijk afgeslagen, en terstond hierop kwam Engeland ons zijn medewerking aanbieden om een gevaar af te wenden, dat ons van de zijde van Frankrijk nog maar uit de verte bedreigde. Toonde Engeland zich zoo weinig haatdragend, dan behoefden wij waarlijk ook voor geen blijvende vijandschap van Frankrijk beducht te zijn, als wij thans zonder oorlog te voeren die mogendheid in hare veroveringsplannen tot staan brachten. Dreigde later Engeland ons weer, dan zou weer het eigenbelang den wrok doen zwijgen en de zorg voor het evenwicht der mogendheden onderling Frankrijk nopen om ons op nieuw bij te springen.

Zoo beeldde de leidsman onzer staatkunde zich de verhouding onzer naburen in. Het onlangs behaalde succes had hem overmoedig gemaakt. Voorheen had hij, bij een zaak van veel minder gewicht, rekening gehouden met de grootschheid van den Franschen koning, die de vernedering van voor een geringe republiek te wijken niet verkroppen zou [1]). Nu schijnt hij gewaand te hebben, dat hij bij een zoo ernstig begeerde, zoo langzaam en voorzichtig voorbereide zaak den koning zou kunnen dwarsboomen, zonder hem eens voor al te vertoornen en tot vijand te maken. Buiten voorkennis zijner machtgevers, de Staten, sloot hij met Temple in weinige dagen het verbond, dat door het toetreden van Zweden weldra een drievoudig — de vermaarde Triple alliantie — geworden is. De strekking er van was Frankrijk vast te houden aan de voorwaarden, waarop het zich bereid had verklaard met Spanje vrede te sluiten, en Spanje te bewegen om zulk een vrede aan te nemen; en vervolgens dien vrede, eens gesloten, aan beide partijen te waarborgen door de bedreiging van des noods tegen hem, die den vrede schenden zou, de wapenen op te vatten. Dat men bij die laatste en voornaamste bepaling het oog inzonderheid op Frankrijk had, viel niet te ontkennen [2]); want van het machtelooze Spanje was vooreerst niets te vreezen, en Frankrijk daarentegen had het volstrekt niet ontveinsd, dat zijn aanspraken

---

1) Bij ons geschil met Frankrijk in 1657 merkte De Witt op, tegen hen die barre maatregelen aanbevalen: „dat de Francoisen professie maecken van seer genereus (d. i. hooghartig) te wesen, ende sulx naer haer humeur seer beswaerlyck souden connen resolveren tot eenige bassesse, die sij ontwijfelyck daerin souden vinden, dat sij door ontsach van de macht van H. H. M. souden moeten, gelijck men segt, waeter in haer wijn doen, ende dat soo groot ende machtig rijck voor soo cleynen Republyck soude moeten buigen" (Ms. Rijksarchief).

2) D'Estrades, t. VI, p. 451.

veel verder reikten dan hetgeen hem bij den vrede thans werd toegewezen.

Van onze zijde was zulk een verbond voor den koning van Frankrijk ontegenzeggelijk hoogst krenkend [1]). Een van beiden toch: òf hij was voornemens zich aan zijn aanbod te houden en dan was het een overbodige dwang, dien wij hem aandeden [2]); òf hij zou, zonder dien dwang, verder hebben willen gaan, en dan traden wij hem hoogmoedig in den weg, terstond nadat hij ons in den oorlog tegen Munster en Engeland zoo gewichtige diensten bewezen had. En de staatsman, die voornamelijk die daad van ondankbaarheid pleegde, was dezelfde raadpensionaris, die door de Fransche regeering tegenover een machtige tegenpartij in de Republiek was staande gehouden. Het is zeker niet meer dan een verdichtsel, hetwelk later werd uitgestrooid, dat hier te lande een medalje geslagen zou zijn, waarop een Nederlandsch staatsman als een andere Josua stond afgebeeld, aan de zon (het embleem van den grooten koning) gebiedende stil te staan; maar werkelijk had toch De Witt tegen Frankrijk een zoo gebiedende en overmoedige houding aangenomen.

Wij weten uit de mémoires van Lodewijk XIV zelf, hoe diep hij de beleediging, hem aangedaan, gevoelde, hoe verontwaardigd en vertoornd hij was op den man, wien hij ze in de eerste plaats weet. Van onze bondgenooten en met name van Engeland, dat hij, ons ten gevalle, nog zoo kortelings beoorloogd had, kon hij den tegenstand verdragen en vergeven: van de Republiek, die hij had welgedaan, en van haar eersten minister daarentegen onmogelijk. Een oogenblik heeft hij er aan gedacht te toonen dat hij zich niet dwingen liet, en ten spijt van het verbond den oorlog te krachtiger voort te zetten. Maar de voorzichtigheid won het toch van de gramschap. Hij sloot den vrede te Aken op de eens aangeboden voorwaarden. Nog eens scheen dus De Witt zijn spel gewonnen te hebben. Met het zoo pas bedwongen Engeland naast zich had hij aan de veroveringszucht van Frankrijk paal en perk gesteld [3]). Hij had thans maar te zorgen, dat hij den ver-

1) Hoe de Fransche regeering, niettegenstaande de welwillendheid, die zij hun betoonde, over de Staten dacht, zien wij uit een brief, van het jaar 1660, van De Lionne: „dans un cas qui changerait la face des affaires du monde, il n'appartiendrait pas à des marchands, qui sont eux-mêmes des usurpateurs, de décider souverainement des intérêts des deux plus grands monarques de la chrétienté" (Mignet, t. III, p. 583).

2) D'Estrades, t. VI, p. 303.

3) Wat De Witt van de Triple alliantie verwachtte, leeren wij uit een (nog onuit-

toornden koning op zijn beurt verzoende en voor zijn binnenlandsche en buitenlandsche staatkunde herwon, tegen den tijd dat hij misschien nogmaals met Engeland en met de Engelschgezinde partij hier te lande te doen zou krijgen.

Maar daartoe bleek het dat de beleediging te kwetsend was geweest. Wat De Witt ook doen mocht om 's konings gunst te herwinnen, hij vond Zijn Majesteit, hoe verder de tijd verstreek, des te meer op hem en op de Republiek verbolgen. En in gelijke mate vond hij zijn twee bondgenooten, die niet na rijp beraad voor goed met hem tegen Frankrijks heerschzucht samen hadden gespannen, maar aan een luim, aan een spoedig voorbijgaande opwelling, hadden toegegeven, hoe langer hoe koeler, hoe afkeeriger zelfs. Zijn diplomatie kon hem slechts gebrekkig inlichten; maar van alle kanten kwamen toch bij toeneming verontrustende berichten in. In Zweden nam de Franschgezinde partij weer de bovenhand boven die, welke met ons de alliantie had gesloten. Tusschen Engeland en Frankrijk bestond blijkbaar geen veete meer, zij naderden oogenschijnlijk tot elkander [1]). Wij raakten meer en meer geïsoleerd tusschen ons vijandige naburen in. Spanje, de eenige die reden had om over onze handelwijs tevreden te zijn, behoefde veeleer hulp dan dat het in staat zou zijn geweest om ons, als wij in nood geraakten, krachtdadig te hulp te komen.

Groote zorgen voor de Witt! En ook de binnenlandsche toestanden baarden hem van nu af meer bekommeringen dan te voren. Zijn oude vijanden bleven even vijandig, en van zijn oude vrienden keerden er zich gedurig meer van hem af. Een middenpartij, tusschen zijn aanhangers en die van Oranje, vormde zich in dezen tijd, grootendeels uit zijn geestverwanten, die zich wegens persoonlijke geschillen van hem en de zijnen afzonderden en hem telkens den voet dwars zetten. Het waren voor hem even ver-

---

gegeven) brief van hem aan De Groot: „Het principale effect sal, mijns oordeels, wesen dat, bij soo verre, 't gunt God verhoede, Frankrijk wederom eenige nieuwe feitelijkheid, met verbreeckinge van den vrede, aen Spanje soude willen aendoen, de drie staten gesamentlyck haer ilico daertegen met al haer macht ende vermogen sullen kanten, ende alsoo niet alleen de kroone van Spanje bij haer recht ende possessie maer oock henselven van een te redoutabelen nabuer sullen garandeeren" (Ms. Rijksarchief).

1) Over de wuftheid van Engeland wordt in verschillende onuitgegeven brieven van De Witt geklaagd. Zoo schrijft hij nog 20 April 1671 aan den heer van Zuid-Polsbroek, dat de kansen op vrede toenamen, „doch dewyle sulx alles dependeert aen de resolutie van eenen coning ende eene natie, daer bynaer niets bestendich is", — en den 21sten aan Van Beverningh hetzelfde met deze verandering: „eene natie die nergens inne dan alleenlyck in eene continuele veranderlyckheydt bestendich is" (MS. Rijksarchief).

drietige als moeitevolle jaren, die op den vrede van Aken, het kenteringspunt van zijn grootheid, volgden. Zijn goede tijd was voorbij.

Daarentegen brak voor den jeugdigen prins van Oranje een tijdvak van voorspoed aan. Hij had den voet op de ladder gezet, hij was Kind van Staat gemaakt en dus bestemd voor de hoogste posten. Met het oog op hem bepaaldelijk hadden de Staten van Holland het voorstel van die middenpartij, van wier opkomst ik zoo even gewaagde, omhelsd, en als Eeuwig Edict vastgesteld, dat de post van kapitein- en admiraal-generaal der Unie onvereenigbaar zou wezen met het stadhouderschap eener provincie [1]). Thans stelden zij aan de prinsgezinde gewesten voor, indien zij het Hollandsche edict tot een grondwet der Unie hielpen verheffen, den jongen Prins zitting in den Raad van State te verleenen. Het duurde lang, zeer lang, eer alle tot die schikking toetraden. Zeeland en de twee noordelijke provinciën, die al een stadhouder aan haar hoofd hadden, wilden er vooreerst niet van hooren. Ondertusschen steeg echter het aanzien van Zijn Hoogheid gestadig, zoowel wegens het toenemen van zijn jaren als door het wijs beleid, waarmee hij zich gedroeg. Alles wat aanstoot geven kon vermeed hij op het zorgvuldigst. Toen in het voorjaar van 1670 zijn ooms hem noodigden om hen in Engeland te komen bezoeken, verontschuldigde hij zich, voor zoolang Van Beuningen er uit naam der Republiek met de regeering onderhandelen zou, uit vrees dat anders een misschien minder gewenschte uitslag door zijn tegenpartij aan hem te laste zou worden gelegd [2]).

---

1) Het is Bontemantel, die (in eene aanteekening, te vinden bij Wagenaar, dl. XIV, blz. 85), verzekert, dat het Eeuwig Edict het werk dier middenpartij was, en hij was goed ingelicht; De Witt zelf zegt in een onuitgegeven brief aan burgemeester Reynst van 8 Juli 1667 (Ms. Rijks-Archief), dat de voorgeslagen regeling niet van hem afkomstig was. Maar wat Bontemantel er bijvoegt, dat het aan De Witt zou zijn opgedrongen, is stellig onjuist: het lag geheel in de richting van diens politiek: vgl. Archives, t. V, p. 200, waaruit blijkt dat het reeds een oud plan was van het jaar 1660, dat in 1667 ten uitvoer werd gelegd.

2) In de instructie, die de Prins aan Dr. Rumpf in Juni 1670 naar Engeland meegaf, lezen wij: „That the Dutch ambassador Van Beuningen being now in England to negociate by all probability affairs of great moment, and it being uncertain what issue they may have, the ill-affected may in the mean time lay all the fault upon His Highness, if he should be present there, to make him odious in these parts, if the ambassador should not succeed in his negociation according as he desires. Therefore His Highness thought.... that, if the affairs were in such a condition that His Majesty was dispos'd to grant the ambassador his request.... that in such case His Highness could desire and wish to be in England, that he might have an opportunity of recommending the said business to His Majesty and

Even zorgvuldig onthield hij zich van al wat als partijdigheid voor Engeland en tegen Frankrijk uitgelegd zou kunnen worden; terwijl weerkeerig de Fransche regeering, ook uit haat tegen De Witt, van allen verderen tegenstand tegen de bevordering van den Prins afzag. Naarmate De Witt aan gezag en invloed verloor, werd de Prins meer en meer de man van de toekomst.

Eer hij nog zijn achttiende jaar geëindigd had, verkreeg hij als Eerste edele zitting in de Statenvergadering van Zeeland [1]). Een resolutie der Staten van 7 Augustus 1660, uit den tijd dus toen de herstelling der Stuarts op den Engelschen troon ook de herstelling van den prins van Oranje in de rechten zijner voorouders raadzaam had doen schijnen, verleende er hem de bevoegdheid toe, evenwel eerst tegen den tijd dat hij „zijn achttien jaren" zou beleefd hebben. Een paar maanden nu voordat hij zijn negentiende jaar stond in te treden, begaf hij zich, in overleg met zijn Zeeuwsche vrienden, naar Breda, onder voorgeven aan zijn gouverneur en aan de commissie tot zijn opvoeding van daar in die streek te gaan jagen; maar onverwijld zette hij den tocht voort naar Bergen op Zoom en verder met een Zeeuwsch jacht, dat er hem kwam afhalen, naar Middelburg, waar de Staten der provincie toen juist vergaderden. Hij gaf hun, van de reede af, kennis van zijn komst en van zijn bedoeling, en hield er, na een allergunstigt antwoord ontvangen te hebben, in een karos met zes paarden bespannen, omstuwd door een menigte aanzienlijken en toegejuicht door de samengevloeide burgerij, zijn intocht, niet als een Eerste edele (zegt een tijdgenoot) maar als een vorst en heer [2]). Als een vorst dan ook, in rang aan zijn voorouders gelijk, verwaardigde hij zich niet om zijn nieuwen post in persoon te bekleeden, maar liet hem, zooals zij gedaan hadden, met toestemming der Staten waarnemen door zijn neef en vertrouwde, den heer van Odijk. Na dezen geïnstalleerd te hebben,

his ministers, before the ambassador should have obtained his despatch.... But if it should happen that the business, which the ambassador drives at.... were so that His Majesty could not resolve to do anything in it, that then it were better that His Highness should stay in Holland till the ambassador had got his dispatch and was gone" (Original letters from King William III, then Prince of Orange, to King Charles II etc. Londen 1704, p. 7—9).

1) Vgl. hierover behalve Aitzema en Wicquefort de brieven van Huygens Sr. (Uitgegeven door Dr. Worp in Bijdragen voor Vad. Gesch., 4e Reeks, dl. I, blz. 224 vlg. N. v. d. R.)

2) „Non comme Premier Noble ou comme Gouverneur, mais comme Souverain de la province" (Wicquefort, t. III, p. 410).

keerde hij naar Den Haag terug; het Kind van Staat had zijn voogden verschalkt en was hun blijkbaar ontwassen. Zij en de Staten van Holland in het gemeen ontveinsden hun misnoegen over het gebeurde niet, maar konden aan de gedane zaak toch niets veranderen. De koning van Engeland liet hun wel beleefdelijk weten, dat hij er zich volstrekt niet mee had bemoeid, maar ontzag zich toch niet om aan de Staten van Zeeland zijn dank voor de eer, die zij zijn neef bewezen hadden, bij een openbaren brief te betuigen [1]).

Nog twee jaren zou de Prins in naam onder voogdij der Hollandsche heeren blijven [2]). Eerst toen hij zijn een-en-twintigste jaar begon te naderen, oordeelden zijn vrienden den tijd gekomen om den voorslag van Holland aan te nemen en zich het Eeuwig Edict als grondwet van den staat te laten welgevallen, ten einde Zijn Hoogheid den toegang tot het hoogste staatscollege te openen. Zeeland het eerst en op zijn voorbeeld Friesland en Groningen hechtten er hun zegel aan, en werkten zoodoende uit, dat de Prins, nog voordat hij ophield Kind van Staat te wezen, lid werd van den Raad van State. Te elfder ure trachtte De Witt het nog zoo uit te leggen, dat het maar een adviseerende stem wezen zou, die Zijn Hoogheid in den Raad zou uitbrengen; maar de middenpartij, die het edict had ontworpen, wilde van zulk een ontduiking niet weten en stelde den raadpensionaris in het ongelijk [3]). Gelijkberechtigd met de overige leden, en onder hetzelfde eerbetoon als zijn vader en grootvader in hun tijd [4]), nam de Prins in den Raad zitting. Weer was hij zijn doel een groote schrede nader gekomen. Het Eeuwig Edict, dat nu door zijn vrienden als grondwet was erkend, scheen zeker hem te verhinderen om ooit de hoogste militaire waardigheid met het stadhouderschap van vijf provinciën, naar het voorbeeld zijner vaderen, te vereenigen; maar de politicus [5]), die met zijn pennemes op het perkament al vast beproefde of dit tegen het staal bestand zou zijn, wierp een schranderen blik in de toekomst. Hoe was het mogelijk, dat een man, zoo

1) Aitzema, dl. VI, blz. 610.

2) Zij werden van de voogdij ontslagen in October 1668 (Aitzema, dl. VI, p. 630). Van Gent werd bedankt in den zomer van 1670, na de toelating van Zijn Hoogheid in den Raad van State (Wicquefort, t. IV, p. 124).

3) Mignet, t. III, p. 613; Temple, v. III, p. 434.

4) Volgens Wicquefort (t. IV, p. 132—140) was het eenigszins anders.

5) Vivien (zie Scheltema, Mengelwerk, dl. V, stuk II, blz. 107/8). Het blijkt niet van wien de anecdote afkomstig is).

wijs als De Witt, zich vleien kon met een wettelijk voorschrift te beletten, dat de Prins de plaats, die hij begeerde en waarop hem de overgroote meerderheid des volks verheven wenschte te zien, bij de eerste gelegenheid de beste innam?

Niemand kon twijfelen of 's Prinsen verheffing den koning van Engeland aangenaam was. Maar verrassend was het zeker, dat ook de koning van Frankrijk er Zijn Hoogheid geluk mee wenschte [1]). Een nieuw bewijs, dat alle pogingen van De Witt om de guust van zijn vroegeren beschermheer te herwinnen mislukt waren.

Zoodra hij zitting had genomen maakte zich de Prins gereed om aan zijn ooms in Engeland het bezoek te gaan brengen, waartoe zij hem herhaaldelijk hadden uitgenoodigd. Hij had met den koning geldzaken te vereffenen; hij had nog aanzienlijke sommen te goed van den beloofden huwelijksschat zijner moeder en van de voorschotten indertijd door zijn vader verstrekt, en nu hij een rang had op te houden was het van groot belang dat hij uit zijn financiëele moeilijkheden geraakte. De prinsen van Oranje waren gewoon op vorstelijken voet te leven. Hun aanzien bij de volksmenigte berustte gedeeltelijk hierop.

Het was een gewichtig tijdpunt, waarop de Prins, door een Engelsch eskader afgehaald, met een gevolg van wel honderd personen, in Engeland aanlandde. Vijf maanden te voren, den 1sten Juni 1670, was tusschen Engeland en Frankrijk het beruchte traktaat van Dover gesloten, waarvan de hoofdbepaling inhield, dat beide mogendheden te zamen aan de Vereenigde Nederlanden in het volgende voorjaar den oorlog zouden aandoen. Het traktaat was wel een diep geheim gebleven, maar de bedoeling werd vermoed en wekte hier te lande levendige bezorgdheid [2]). Beide mogendheden rustten zich onmiskenbaar ten oorlog toe. Ook wij bereidden ons tot tegenweer, zooveel als de tweedracht tusschen de provinciën en de regenten onderling het toeliet. De Prins moet bij zijn komst in Engeland op de mogelijkheid van zulk een samenspanning der twee koningen tegen de Republiek verdacht zijn geweest.

Van een ander voornemen van koning Karel hadden daarentegen slechts enkelen kennis of vermoeden. Hij was voornemens openlijk over te gaan tot de Roomsche Kerk, voor welke hij sedert de dagen zijner ballingschap voorliefde koesterde. Zijn

---

1) Mignet, t. III, p. 614.

2) Rumpf, bij Van Dijk, Bijdr. tot de Gesch. der Nederlandsche Diplomatie, blz. 73.

moeder en zijn zuster, de hertogin van Orléans, waren van ouds ijverige katholieken; zijn broeder Jacobus was een jaar geleden tot de Moederkerk teruggekeerd; hij begeerde nu even zoo te doen. Juist dat verlangen was het, wat hem na de Triple alliantie het eerst weer tot Frankrijk had doen naderen; want slechts in overleg en met bijstand van den Franschen koning kon zijn overgang van de Engelsche Staatskerk tot de Kerk van Rome zonder al te groot gevaar geschieden. Vervolgens waren ook de grieven ter sprake gekomen, die beide vorsten tegen de republiek der Vereenigde Nederlanden, het hechtste bolwerk op dien tijd van het protestantisme in Europa, te wreken hadden, en zoo was het tweeledige plan gevormd, dat de koning van Engeland zich eerst katholiek verklaren en dan met Frankrijk vereenigd de Republiek beoorlogen en onschadelijk maken zou. Om politieke redenen evenwel, die voor de hand lagen, was bij nader overleg de volgorde omgekeerd: eerst zou nu de oorlog worden gevoerd en daarna de overgang tot het katholicisme plaats hebben. In dien geest was te Dover, onder bemiddeling der hertogin van Orléans, die de stamhuizen van Bourbon en Stuart verbond, het traktaat in het diepste geheim gesloten; en juist gedurende de twee wintermaanden, die prins Willem in Engeland doorbracht, werd daar heimelijk over eenige wijzigingen, die partijen geraden achtten, en met name over het verschuiven der oorlogsverklaring tot in het voorjaar van 1672, onderhandeld. Een nieuw traktaat werd eindelijk den laatsten dag van het jaar, terwijl de Prins zich te Oxford verlustigde, te Whitehall geteekend, waarin opzettelijk van de geloofsverandering gezwegen werd, opdat het zoo noodig aan het parlement meegedeeld zou kunnen worden.

De belangen van den prins van Oranje waren bij het onderhandelen en bij het stellen van het traktaat door zijn oom geenszins uit het oog verloren. Er was bepaald, dat Zijn Hoogheid over de Nederlanden, voor zoover men ze als staat zou laten voortbestaan, de souvereine waardigheid zou bekleeden. Zoo weinig kende de koning [1]), bij wien de dynastieke belangen veel zwaarder wogen dan de belangen van den staat, zijn neef van Oranje, dat hij dezen in het geheim had willen nemen en tot medeplichtigheid aan het verraad, dat hij tegen de Republiek smeedde, overhalen, en dat hij dit slechts naliet op uitdrukkelijk verlangen

1) Ook Dr. Rumpf en zijn vrienden zagen 's Prinsen tocht naar Engeland met achterdocht aan: zie Van Dijk, Bijdr. tot de Gesch. der Ned. Diplomatie, blz. 73.

van Lodewijk XIV [1]), die er op wees dat zij immers van 's Prinsen gezindheid en bescheidenheid niet zeker waren. Toch schijnt hij het gewaagd te hebben den Prins althans te polsen, zoowel op het punt der vernedering, die Holland verdiende, als op de voorkeur die aan de Roomsche Kerk toekwam. Althans tijdens de Prins aan het hof vertoefde, schreef de Fransche ambassadeur Colbert de Croissy aan zijn koning (4 December 1670): „De koning van Engeland is met de talenten van den prins van Oranje zeer ingenomen, maar vindt hem een zoo hartstochtelijk Hollander en protestant, dat, zelfs als Uw Majesteit niet ontraden had hem iets van het geheim toe te vertrouwen, deze dubbele reden het toch zou hebben belet" [2]).

Niettegenstaande dit groote verschil van inzichten en bedoelingen scheidden oom en neef als goede vrienden van elkander. Gedeeltelijk kreeg de laatste wat hij te vorderen had [3]), en voor de rest werd hij althans met beloften betaald. Ook bij het Spaansche hof, waarvan de Prins insgelijks schuld had in te vorderen, ondersteunde de koning zijn aanspraken op nieuw. Voor zoover de politiek het gedoogde, toonde hij zich een liefhebbenden bloedverwant.

Die toegenegenheid werd door den Prins met wederliefde erkend, maar zij verhinderde hem niet na zijn terugkomst in het vaderland zich te gedragen als de Hollander en protestant, waarvoor hij in Engeland stond aangeschreven. Toen hij in het begin van Maart in Den Haag terugkeerde, vernam hij daar dat de resolutie der Staten-Generaal tot buitengewoon krachtige toerusting te land en ter zee alleen nog door het aarzelen van Zeeland, hetwelk bij deze gelegenheid meteen een kapitein-generaal — natuurlijk in den persoon van Zijn Hoogheid — aan-

1) Mignet, t. III, p. 616.

2) „Le Roy d'Angleterre est fort satisfait de l'esprit du prince d'Orange, mais il le trouve si passionné Hollandais et Protestant, que quand même Vôtre Majesté ne désapprouveroit qu'il lui confioit quelque part du secret, ces deux raisons l'empescheroient" (Dalrymple, ed. Londen 1773, v. II, p. 79). Vreemd genoeg maakt Mignet van dit oordeel des konings over den jeugdigen Prins geen gewag. — Ook Burnet weet, denkelijk van Willem III zelf, dat koning Karel bij deze gelegenheid getracht heeft zijn neef voor de katholieke Kerk te winnen. — Aangaande den indruk, dien de Prins in Engeland had gemaakt, schrijft Arlington aan den Engelschen gezant te Madrid: „The Prince of Orange hath been now these three weeks amongst us, much to the satisfaction of the King and all that have seen him: being a young man of the most extraordinary understanding and parts" (Letters, London 1701, v. II, p. 310).

3) Wicquefort, t. IV, p. 25/6.

gesteld wenschte te zien, werd opgehouden. Onmiddellijk, dien eigen nacht nog, zond hij met een expres aan Odijk bevel om, voor zoover hem als Eersten edele aanging, den beraamden staat van oorlog onveranderd goed te keuren, met dit gevolg dat nu ook het consent bij Zeeland onverwijld doorging [1]). Denkelijk was wat hij in Engeland had gehoord en gezien, niet zonder invloed op dit bevel gebleven. Van nu af nam hij (met uitzondering van de weinige weken, die hij aan een bezoek aan zijn oom, den keurvorst van Brandenburg, besteedde) trouw deel aan de werkzaamheden van den Raad van State, vooral ten opzichte der wapening.

Het is van algemeene bekendheid, hoe in den loop van dat jaar, 1671, de zwarte stippen aan den horizon allengs tot dreigende wolken aangroeiden, die den ganschen hemel verduisterden. Dat wij met Frankrijk en Engeland te gelijk krijg te voeren zouden hebben, werd gedurig zekerder. Niet minder zeker was het, dat wij tegen die twee te zamen, denkelijk nog door Duitsche bondgenooten versterkt, niet bestand zouden zijn. Een van de twee dienden wij dus, eer het te laat was, door concessiën, hoe zwaar die ook vallen mochten, te verzoenen en van de samenspanning af te trekken. Tot wien van beiden zouden wij ons met dat doel bij voorkeur wenden? Over die vraag kwam weer de binnenlandsche partijschap het hoogste woord voeren. De vrienden van Oranje wilden Engeland bevredigen door toe te geven op het punt van het strijken van de vlag ter zee, en vooral door den neef des konings met de waardigheden zijner voorzaten aan het hoofd van den staat te stellen. Boreel, onze gezant te Londen, hield niet op van te verzekeren, dat het gevaar van de zijde van Engeland nog door tijdig toegeven op die twee punten te bezweren zou zijn. Hij bedroog zich hierin, wij weten het: de koning was te vast aan Frankrijk verbonden om nog terug te kunnen treden; maar dat was op dit oogenblik nog een welbewaard geheim, en wat Boreel verzekerde scheen volstrekt niet onmogelijk. Het kenteekent De Witt, dat hij te

---

1) „De Heere Prince van Orange op Zaterdach voorl. uyt Engelandt alhier aengecomen ende door Zeelandt in grooten haest gepasseerd zijnde, heeft mij verclaert voor sijn arrivement alhier geene informatie te hebben gehadt van den toestand der voorschr. deliberatiën ende van 't accrochement ' welck dairomtrent in Zeelandt bijgebracht wiert, maer dat hij, alhier omstandich bericht ontfangen hebbende, voorl. Sondach in den nacht door een expres aen den Heer van Odijck last afgezonden heeft om van Sijnentwege den geprojecteerden staet van oorloch te water ende te lande aen te nemen soo die leyt" (De Witt aan De Groot, 5 Maart 1671, ms. Rijksarchief).

midden van zoo dreigende gevaren den vrede met Engeland tegen dien prijs toch niet koopen wilde [1]). Hij had al zijn hoop op Frankrijk gevestigd. Hij kon niet gelooven, dat koning Lodewijk, als hij maar eens begreep wat voor onzen binnenlandschen toestand de gevolgen zouden zijn van zijn oorlogsverklaring; hoe daaruit noodzakelijk de verheffing van den prins van Oranje en met deze het overwicht van Engeland op onze politiek moesten voortvloeien, desniettegenstaande zou voortvaren in zijn onredelijk opzet. Hij hoopte hem nog tot inkeer en tot de oude welwillendheid jegens de staatsgezinde partij terug te brengen. Daartoe moest de nederige brief dienen, dien de Staten-Generaal den 10den December aan Zijn Majesteit richtten. Maar ook die kon niet baten: de oorlog van beide mogendheden te zamen was een onherroepelijk besloten zaak.

Te gelijk met deze diplomatieke stappen ging de wapening steeds voort; die ter zee ijverig en geschikt, die te land wegens de politieke tweedracht langzaam en gebrekkig. De vrienden van Oranje wilden de gelegenheid, die zich thans voordeed, om den Prins meteen te bevorderen, niet ongebruikt laten voorbijgaan; de staatsgezinden aan den anderen kant verzetten er zich even krachtig tegen; en zoo verliep de kostbare tijd onder heilloos getwist. De Prins was nog geen volle twee-en-twintig jaar, en een vorige resolutie verbood vóór dien leeftijd hem aan het hoofd van het leger te plaatsen. Bovendien, hij was lid van den Raad van State en kon in die hoedanigheid onder de gedeputeerden te velde dienen. Zoo redeneerde De Witt; en hij moest ondervinden, eer hij het gelooven wilde, dat zelfs zijn meeste aanhangers dit niet langer vol te houden achtten. Reeds zes provinciën waren het eens, dat Zijn Hoogheid kapitein-generaal moest worden, en in Holland stemden de meeste leden het toe, eer hij eindelijk zijn tegenstand opgaf of liever onder een anderen vorm voortzette. De Prins zou dan kapitein-generaal wezen, doch slechts voor een enkelen veldtocht en onder allerlei voorbehoud. Het gelukte hem werkelijk voor deze schikking de meerderheid van Holland te winnen [2]), en de Staten-Generaal, nadat zij alle middelen van overreding hadden uitgeput, tot berusting in dezen over te halen. Den 24sten Februari 1672 werd aldus besloten. De Prins, van

1) „Ick bekenne gaerne dat remedie arger te houden als het quaet selve" (De Witt aan De Groot, 10 December 1671, ms. Rijksarchief).

2) Slechts met eenparige stemmen kon een kapitein-generaal voor meer dan één veldtocht in Holland worden gekozen: zie Wicquefort, t. IV, p. 137, 139/140.

wien men voorspeld had dat hij weigeren zou, nam de opdracht op de gestelde voorwaarden aan en gaf aanstonds van even groote bekwaamheid als bedrijvigheid blijk.

Langen tijd om zich te bekwamen en voor te bereiden liet hem de vijand niet. De Engelschen begonnen de vijandelijkheden reeds in Maart, eer nog in het begin van April de oorlogsverklaringen van beide mogendheden werden uitgevaardigd. De optocht van het Fransche leger vereischte eenigen tijd; den 12den Juni echter trok het over den Rijn bij het Tolhuis, en nu vielen onze verdedigingswerken zonder slag of stoot als van zelf in duigen. Den 20sten bereikte de voorhoede reeds onze waterlinie, waarachter de Prins met het gros van zijn leger nog juist bij tijds de wijk had genomen. De linie was echter nog niet tot tegenweer gereed en zou, zoo de vijand had doorgetast, denkelijk bij den eersten aanloop overweldigd zijn geworden. Maar gelukkig waagde deze geen aanval, omdat hij zich verzekerd hield van toch zijn doel te zullen bereiken en een vrede te zullen treffen, die de Republiek tot een Fransch wingewest verlaagde. De Groot namelijk, die al den 21sten met zijn medeafgevaardigden te Keppel kwam vernemen, op welke voorwaarden de vrede te bekomen zou zijn, was van oordeel dat hij tot elken prijs onverwijld moest worden gekocht, en deed te goeder trouw gelooven dat de Staten van dezelfde gezindheid waren als hij. Zijn kleinmoedigheid bracht den vijand in den waan, dat verder voortrukken overbodig was, en deed hem aan de linie, die intusschen met elk uur in weerbaarheid toenam, voorloopig halt houden [1]).

Het was niet meer dan een waan, waarin De Groot de Franschen had gebracht. In zijn gevoelen deelden slechts eenige regenten van de antistadhouderlijke partij. Anderen, en De Witt in de eerste plaats, waren voor volhouden totdat redelijke voorwaarden te bedingen zouden zijn [2]), maar die moedigen werden in hun

1) Den 28 Juni—8 Juli zegt Louvois, dat de koning te vergeefs De Groot gewacht heeft (Berigten Hist. Gen., dl. VI, St. II, blz. 21).

2) Van het afvaardigen van gezanten naar onze zegevierende vijanden schreef de raadpensionaris aan zijn broeder den ruwaard: „Ick en kan mij daervan geen uytslach ten goede imagineeren”. Zijn plan, als altijd kordaat, was het volgende. „Mij dunckt, als het werck buyten” (de provincie Holland) „niet staende te houden is, dat men dan alle sijne krachten moet inspannen om sijn eygen selve te salveren, ende dat oock de bondgenooten” (de overige provinciën) „in soo luctueusen staet door geen ander middel sijn te restabilieren als door de conservatie van Hollant ende door de kracht die naederhant uyt Hollant noch mogelyck tot haere verlossinge bijgebracht soude konnen worden” (Bij De Jonge, Verh. en onuitgeg. stukken, dl. I, blz. 443, II, blz. 448). Hoofdzakelijk hetzelfde plan, dat Willem III ten uitvoer heeft gelegd.

partij overstemd. Daarentegen zochten de prinsgezinde regenten en de groote meerderheid des volks hun uitkomst in een tegenovergestelde richting. Volgens hen moest Engeland verzoend en van zijn bondgenoot afgetrokken worden door nu nog onverwijld den Prins in al de waardigheden zijner vaderen te herstellen, en toe te geven op alle punten, waarbij de vrijheid des lands niet verkort werd. Onder de leiding van Zijn Hoogheid zou men dan vervolgens wel in staat wezen om aan Frankrijk en zijn Duitsche bondgenooten het hoofd te bieden. Aan dien volkswil, die zich noch onderdrukken noch paaien liet, was geen weerstand te bieden. Den 3den Juli werd de Prins, met de volle macht zijner voorzaten, tot hoofd van den staat verheven.

Een wonder scheen het wat nu gebeurde: als op een tooverslag veranderde met het optreden van den jeugdigen vorst de toestand. De radeloosheid, die het gansche volk bevangen had, vervloog; de bezinning ontwaakte weer en met haar de hoop, om den dreigenden slag nog met kloek beleid te kunnen afwenden. Aller oogen zagen op tot den jongeling, wiens naam alleen meer moed gaf dan de mannelijke kracht en de beproefde wijsheid van een De Witt. Aan een ieder, die met hem in aanraking kwam, boezemde de jonge man, van nog geen twee-en-twintig jaren, het volste vertrouwen in. De oude staatslieden, de oude legerhoofden schaarden zich gewillig nevens en achter hem, en erkenden hem als hun meerdere en hun leidsman. Met kalm zelfgevoel en zonder schroom of aarzeling aanvaardde hij den voorrang en belastte zich zoowel met het staatsbewind als het krijgsbevel. Geen oogenblik had hij den moed verloren, geen oogenblik geweifeld wat te doen. Den 5den Juli van wege de Staten van Holland naar „de gelegenheid van de posten" aan de waterlinie gevraagd, antwoordde hij: „dat hij ze met Gods hulp hoopte te defendeeren, en met wat meerder voetvolk buiten alle bekommernisse zou stellen" [1]); en wat de Fransche voorwaarden aanging, rapporteerde Van Beuningen den 7den aan de Staten, „dat Zijn Hoogheid oordeelde, dat men de conditiën in het geheel behoorde te verwerpen". Zijn plan stond reeds vast; het was in de hoofdtrekken het plan van zijn partij: Engeland moest bevredigd en niet slechts tot onzijdigheid, maar tot bondgenootschap overgehaald worden door concessies, zoo uitgebreid als het belang

---

1) Onuitgegeven notulen van N. Vivien en C. Hop, betreffende de Resolutiën der St. van Holl. van 1672. Ook het volgende is aan deze notulen ontleend.

en de eer van het land slechts gedoogden; met behulp van Engeland moest en zou dan vervolgens Frankrijk gedwongen worden om zich billijke en voor ons niet onteerende voorwaarden te laten welgevallen.

Dat waren de inzichten, waarmee de jonge vorst aan de regeering kwam, en hij heeft er naar gehandeld zijn leven lang. Standvastigheid, volharden bij het eens met rijp beraad gevormde besluit, zonder er zich door de wisselende omstandigheden van te laten aftrekken, was de meest kenmerkende trek van zijn karakter. En het geluk wilde dat het besluit, hetwelk hij thans aan het begin van zijn loopbaan eens voor goed nam, zijn gansche regeering door de beste politiek is gebleven, die in het belang van onze republiek en van het evenwicht tusschen de Europeesche rijken gekozen kon worden. Een veelzijdiger geest, dan die den Prins eigen was, zou hem slechts van den goeden weg afgeleid en van zijn doel verwijderd hebben. Onder de omstandigheden, waarin hij geregeerd heeft, was zijn onbuigzaamheid, zijn eenzijdigheid geen gebrek maar een deugd. Van Beuningen was een staatsman van veel ruimer blik en van veel fijner onderscheiding, en toch is diens politiek, die doorgaans wel met die van prins Willem overeenstemde, maar nu en dan, door het in acht nemen der wisselende omstandigheden, er tijdelijk van afweek, door de uitkomst niet in het gelijk gesteld. De Prins daarentegen heeft de voldoening gesmaakt van aan het eind zijns levens het programma van zijn jeugd volledig uitgevoerd, en zijn doel er mee volkomen bereikt te hebben. Die hem opvolgden hebben slechts te voltooien gehad wat hij stevig en duurzaam had gegrondvest.

Hij was een oprecht vaderlander, maar niet in den engen zin, waarin bij voorbeeld De Witt dien naam verdient. De Witt was een Hollander in zijn hart en richtte zijn handelwijs in naar het belang en de eer der provincie, wier ambtenaar hij was en wezen wilde. Willem III gevoelde zich het hoofd der gezamenlijke Republiek, waarvan Holland wel een voornaam deel, doch altoos slechts een deel uitmaakte. Buitendien, ook op Engeland had hij van ouds een bijzondere betrekking. Het vaderland van zijn moeder, door zijn oom geregeerd, was hem als een tweede vaderland, en dat te meer omdat er uitzicht bestond en lang is blijven bestaan, dat hij naar geboorterecht op zijn beurt tot den troon van dat rijk zou worden geroepen. Indien zijn jongere oom Jacobus vóór zijn oom Karel kwam te sterven, zonder zoon na

te laten, was het een quaestie, waarover getwist kon worden, of bij erfopvolging de dochter van den jongeren broeder dan wel de zoon der oudere zuster behoorde voor te gaan [1]). Dit uitzicht op den troon van Engeland, gepaard aan het bezit der hoogste waardigheid in de Vereenigde Nederlanden, gaf aan het patriotisme van Willem III een ruimer omvang en aan zijn politiek een hooger doel. De belangen die in Europa aan beide staten gemeen waren, beider onafhankelijkheid tegenover het naar de alleenheerschappij strevende Frankrijk, het evenwicht tusschen de Europeesche machten, en om dit te bewaren het bondgenootschap van de twee zeemogendheden: ziedaar wat bij Willem III op den voorgrond stond en waarbij de handelsvoordeelen van een van beiden en — wat erger is — de constitutioneele ontwikkeling en de uitbreiding der volksvrijheden te nauwernood in aanmerking kwamen.

Op deze doeleinden is, van zijn allereerste optreden af, het staatsbeleid van den Prins gericht geweest. Reeds voordat hij als kapitein-generaal voor één veldtocht formeel was aangesteld, had hij in het diepste geheim een oud dienaar van zijn huis, Gabriel Sylvius (uit de geschiedenis van den ongelukkigen Buat aan een ieder bekend) naar zijn oom Karel gezonden met de boodschap, dat, zoo Zijn Majesteit zich nog kon los maken van Frankrijk en slechts wilde opgeven wat hij voor zich van de Republiek verlangde, hij, prins van Oranje, zich sterk maakte om, in spijt van De Witt en zijn aanhang, uit te werken dat aan die eischen voldaan werd, mits zij maar niet indruischten tegen de grondmaximen van den staat; en dat hij te zelfder tijd met zijn vrienden de overhand nemen en zich aan het hoofd van den staat stellen zou, hetgeen Zijn Majesteit ten waarborg moest verstrekken voor het trouw nakomen van de ingewilligde voorwaarden [2]). De Prins verkeerde dus ook toen nog in de dwaling, dat de twee mogendheden, die gereed stonden om ons aan te vallen, niet onherroepelijk aan elkander verknocht waren. Maar het antwoord, dat hij ontving, was teleurstellend; het liet zich

1) „Son Altesse parlant à table, où j'étois, de la mort du Roy son grandpère et des affaires d'Angleterre, dit que, si le duc de Yorke venoit à mourir devant le Roy, ce seroit une dispute, si ses filles devroyent le précéder à l'esgard de la couronne" (Huygens, Journaal 1673—1678, 16 October 1673, blz. 8 vlg.; Journaal 1688—1696, dl. I, blz. 47, 25 December 1688).

2) Zie de instructie in Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk., N. R., dl. IV, blz. 17 en vlg. blz. 7 en 8. Vgl. Verspr. Geschr., dl. IV, blz. 353, noot.

eerst geruimen tijd wachten en luidde ten laatste, dat de Prins toch niet in staat zou zijn om uit te voeren wat hij op zich wilde nemen, en dat daarom de koning den open weg moest volgen om zijn rechtmatige eischen ingewilligd te krijgen. Aan betuigingen van hartelijke toegenegenheid jegens den Prins in het bijzonder ontbrak het hierbij niet. Ook na de oorlogsverklaring, die weldra volgde, herhaalde de koning deze nog eens aan Zijn Hoogheid in een vertrouwelijk schrijven.

Het waren de Staten zelf, die, toen de Fransche wapenen in de tweede helft van Juni zoo onverhoopt snelle vorderingen maakten, tegelijk met het gezantschap naar den Franschen koning, twee hunner naar Engeland afvaardigden om te hooren, op welke voorwaarden koning Karel hun den vrede wilde schenken. Die heeren verkregen niet eens gehoor. Onder voorwendsel dat zij geen paspoort hadden gevraagd, werden zij te Hamptoncourt opgehouden, en alleen daarom niet terstond teruggestuurd omdat de stemming van het volk dit niet raadzaam maakte [1]). Want wat De Witt had begrepen en uitgesproken, dat de oorlog, dien ons de koning van Engeland aandeed, een verraad was, aan zijn eigen volk zoowel als aan het onze gepleegd [2]), werd door dat volk beaamd: van stonde af was de oorlog tegen de Republiek in Engeland niet gewild. Zeker, de Engelschman was op den Hollandschen mededinger gebeten en naijverig. Maar toch, mee te werken om Nederland door Frankrijk te laten verzwakken en overheerschen, bracht noch het belang noch de wensch van het Engelsche volk mede. Het geld, waarmee de koning den oorlog tegen ons voerde, had hij onder voorwendsel van de Triple alliantie te willen handhaven gevraagd en verkregen. Om het katholieke Frankrijk te helpen in het vernietigen van het protestantsche Nederland, zou het Parlement niet licht de middelen hebben verschaft.

---

1) Vgl. Arlington, Letters, v. II, p. 375. De Staten verweten dit later aan de regeering des konings: „Tot dien eynde sonden wij in de maent van Juni des voorl. jaers onse extra-ordinaris gedeputeerden, dewelcke tot Hamptoncourt geconfineert wierden, sonder aen haer audientie te willen verleenen, of te hooren 't geen sij van onsentwege te proponeeren hadden" (Silvius, Verv. op Aitzema, 9e boek, blz. 684; vgl. ook 's konings antwoord op dit verwijt, ibid., blz. 691).

2) „Vastelyck vertrouwende, dat Godt de Heere de perfidie van 't Hoff van Engelondt, soo tegens desen staet als tegen haer eygen natie gepleecht, vroech of laet naer verdienste straffen sal" (Johan De Witt aan zijn broeder Cornelis, bij De Jonge, Verh. en onuitgeg. stukken, dl. I, blz. 329).

Terwijl onze gezanten onverrichter zake in Engeland vertoefden, zond de koning, door de al te snelle veroveringen van zijn bondgenoot verrast, twee zijner vertrouwdste ministers, Buckingham en Arlington, over, om in overleg met den koning van Frankrijk de voorwaarden vast te stellen, die men aan de Staten-Generaal zou voorschrijven. De heeren namen hun weg over Holland en landden er juist aan, toen de omwenteling plaats gegrepen en de prins van Oranje de regeering aanvaard had. Het uitgelaten en verblinde volk begroette hen met gejuich, niet als gezanten van een vijand, maar als de vredeboden van den oom van hun geliefden vorst, die nu wel niet langer in den oorlog zou volharden, nu men zijn neef gegeven had wat Zijn Majesteit zoo dikwerf voor hem van de thans door het volk verstooten staatslieden had verzocht. Ook de Prins vleide zich eenigermate met die hoop, en werd er in versterkt door de houding der gezanten zelf, die te midden van de toejuiching en het vriendschapsbetoon met hun eigenlijke boodschap verlegen waren. Maar weldra, toen zij maar eens bij den Franschen koning in het hoofdkwartier te Heeswijk waren aangekomen, vertoonden zij zich in hun waar karakter, vernieuwden uit naam van hun meester het verbond, dat afzonderlijk onderhandelen en vredesluiten verbood, en stelden in overleg met de Fransche ministers de vredesvoorwaarden op, zoo hard en vernederend als een overwinnaar maar zelden aan een overwonnene voorschrijft. Het waren hoofdzakelijk dezelfde eischen van Frankrijk, die reeds als onaannemelijk waren afgewezen, thans vermeerderd met soortgelijke van wege Engeland. Sylvius, die de heeren naar Heeswijk vergezeld had, kwam ze aan Zijn Hoogheid overbrengen met de mondelinge verzekering, dat alle pogingen om verdeeldheid tusschen de bondgenooten te zaaien, vergeefsch zouden zijn, en dat het antwoord der Staten binnen tien dagen werd verwacht.

Aan het debat, dat over deze vredesvoorslagen bij de Staten van Holland gehouden werd, is het te bespeuren dat er in de vergadering een andere geest gevaren is, sedert er over de voorwaarden, die De Groot uit het Fransche hoofdkwartier had meegebracht, beraadslaagd werd. De Prins, naar zijn advies gevraagd, gaat voort met te verklaren: „dat alles hetgeen in de missive staat onaannemelijk is; dat men zich liever aan stukken behoort te laten houwen als zulke conditiën aangaan; dat er niet één artikel onder is, dat hij zou goedkeuren." Geen der leden waagt het in strijd hiermee te spreken; het besluit luidt

eenparig tot afwijzen. Maar men onderscheidt evenwel, insgelijks op het voorgaan van Zijn Hoogheid. „De Engelsche voorwaarden komen niet van den koning maar van de ministers; daarom aan Frankrijk te antwoorden, dat de conditiën onaannemelijk zijn, en meer niet; bij Engeland de zaak levendig te houden" [1]). Reeds was eenige dagen te voren, den 14den Juli, door Dordrecht voorgeslagen, om aan Zijn Hoogheid volmacht te verleenen tot het sluiten van vrede met Engeland, op de voorwaarden die hem goed zouden dunken. Aldus werd thans den 14den Augustus werkelijk besloten. Amsterdam, dat aanvankelijk bezwaar had gemaakt doch zich had laten overstemmen, voegde zich eerlang bij de overige leden. De Staten deelden blijkbaar in de verwachting van Zijn Hoogheid, en vleiden zich, dat uit liefde voor hem zijn oom zich niet langer onhandelbaar zou betoonen.

De Prins had op de machtiging der Staten niet eens gewacht, maar terstond nadat hij de boodschap uit Heeswijk had ontvangen, Sylvius naar zijn oom met tegenvoorstellen afgevaardigd, die bijna alles wat deze voor zich vorderde inwilligden, onder uitdrukkelijk beding echter, dat Zijn Majesteit zich dan ook geheel van Frankrijk scheiden en dit verder op geen wijze hoegenaamd meer ondersteunen zou [2]). Iets later had hij een zijner vrienden, Van Reede van Renswoude, rechtstreeks naar Engeland gezonden om de voorslagen nader aan te dringen. Doch alles te vergeefs. Koning Karel kon en wilde zich niet scheiden van zijn broeder van Frankrijk. Voor zijn neef in het bijzonder betuigde hij nogmaals in een brief, die voor overlegging aan de Staten geschikt was, zoowel als in een vertrouwelijk schrijven voor Zijn Hoogheid alleen bestemd, de meest mogelijke welwillendheid. Maar op de voorslagen, uit naam der Staten aangeboden, ging hij niet in. Na nog een poos flauwelijk voortgezet te zijn hield nu ook de briefwisseling tusschen beide vorsten in October geheel op.

Merkwaardig komt in die brieven het verschil van karakter tusschen oom en neef, en hun verschillend begrip der onderlinge verhouding van vorst en volk, aan den dag. De koning wenscht,

---

1) Uit de notulen van Vivien en Hop.

2) Vgl. Willem III en zijne geheime onderhandelingen enz. (Verspr. Geschr., dl. IV, blz. 388 vlg.) en de stukken, in Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk., N. R., dl. IV, blz. 1 vlg., door Dr. Schotel afgedrukt. Vgl. ook de mededeeling in den Navorscher, dl. XVII, blz. 68, en Van Breugel Douglas, Het geslacht Rumpf, in den Nederl. Heraut, 1892.

dat de Prins zal inzien en erkennen, dat de oorlog, dien hij de Republiek heeft helpen aandoen, Zijn Hoogheid persoonlijk ten goede is gekomen en tot nog meer voordeel gedijen kan. „Als er geen oorlog had plaats gegrepen" (schrijft hij) „zoudt gij niet, of althans niet zoo spoedig, tot de waardigheid, waarin gij thans geplaatst zijt, gekomen zijn;" en „als gij u nu maar naar mijn raad voegt, houd ik mij verzekerd van u weldra tot de volle macht te kunnen verheffen, die uw voorouders altijd hebben begeerd en die gij wel niet minder begeeren zult, daar gij mijn neef zijt" [1]). Zijn Majesteit, die zijn neef naar zich zelf beoordeelt, is dus van gevoelen, dat Zijn Hoogheid met de rampen en de vernedering van zijn vaderland vrede kan hebben, nu hij daarbij persoonlijk zijn rekening vindt. Hoe weinig kende hij dien neef! Toen deze naderhand aan lord Ossory zijn hart luchtte en zich over zijn oom beklaagde, noemde hij als zijn voorname grief, „dat de koning in plaats van hem in zijn uitersten nood te hulp te komen, gezanten had overgestuurd om met Frankrijk een nog nauwer verbond tegen de Republiek te sluiten" [2]). Zijn uiterste nood had hem dus juist in die dagen getroffen, toen hij door het jubelend volk tot de hoogste waardigheid verheven was. Zijn grootste onheil had hij in de vernedering van den staat gezien, zonder daarbij op zijn eigen verheffing te letten. Het was hem ernst voorwaar met wat hij in diezelfde dagen aan den koning van Frankrijk schreef, „dat het vertrouwen, door het volk in hem gesteld, en de dankbaarheid, in zijn persoon aan zijn voorouders betoond, hem de verplichting oplegden om nu ook zijn belang met dat van den staat de vereenzelvigen" [3]).

Metterdaad toonde hij voortdurend, dat hij niet slechts zijn

---

1) „... Yet I have done you that service, that if this warr hat not falen out, I am confident you had not, so soone at least, been in the post you are at present" (22 April 1672). — „... But if you will follow my advice, I make little doute, by the blessing of God, of establishing you in the power there, which your forefathers alwaies aimed at, and I hope your ambition is not lesse, for being my nephew" (12 July 1672).

2) „The Prince of Orange's complaints were, that the King, instead of helping him in his greatest distress, had sent over ambassadors who made a stricter league with France..." (Brief van Ossory aan zijn vader, 15 Januari 1674, in Carte's Life of James, duke of Ormond, IV, p. 495).

3) „La justice qu'il vient de rendre en ma personne à ce qu'il doibt à mes ancestres m'obligeant indispensablement de confondre mes interets dans les siens" (Willem III aan Lodewijk XIV, minute zonder datum, maar uit het begin van Juli 1672, Bijdr. voor Vad. Gesch. en Oudheidk., N. R., dl. IV, blz. 19).

bijzonder belang bij het staatsbelang achterstelde, maar dat hij ook zijn plichten als vorst hooger achtte dan zijn plichten als bloedverwant. Toen hij voor de redding van het land bij zijn oom den koning geen heil vond, wees hij de medewerking niet af, die hem diens misnoegde onderdanen kwamen aanbieden. Hij wist dat de oorlog tegen den zin van het Engelsche volk was aangevangen [1]) en tegen zijn bepaalden wil werd voortgezet, en hij achtte de politiek der regeering voor Engeland zoowel als voor Nederland verkeerd en gevaarlijk. Hoe zou hij dan geschroomd hebben aanzienlijke Engelschen, meest allen leden van het parlement, die met hem overeenstemden, te stijven in hun opzet om de regeering tot het staken van den oorlog en het verbreken van de Fransche alliantie te noodzaken [2])? Maar naar de begrippen van den koning was dit heulen met zijn ongehoorzame en oproerige onderdanen een schandelijk misdrijf. Onderdanen behoorden te berusten in hetgeen hun regeering goeddocht; en een neef, die tegen zijn oom de weerbarstigen in hun verzet voorthielp, vergreep zich aan de plichten der bloedverwantschap. De koning waarschuwde den Prins herhaaldelijk tegen dezulken, die voorgaven dat hij hem niet toegenegen zou wezen, en verzekerde hem van het tegendeel. Alsof de Prins met een welwillendheid gediend kon zijn, die ten koste van het landsbelang slechts zijn bijzonder voordeel beoogde!

Intusschen was gedurende den zomer het dreigendste gevaar voor de Republiek voorbijgedreven. De waterlinie was nog juist van pas gereed gekomen en stuitte den voortgang der vijandelijke benden. Het leger, zoolang verwaarloosd en zoo diep vervallen, hernam onder het strenge opzicht van Zijn Hoogheid de oude tucht en het oude vertrouwen in zijn aanvoerders [3]). Door wervingen binnen en buiten 's lands werd het bovendien aanzienlijk versterkt. Ook helpers in den nood daagden op. Spanje, dat inzag hoe de ondergang der Republiek den val van zijn heerschappij over de Zuidelijke Nederlanden ten gevolge moest hebben, en

1) Temple, v. I, p. 255.

2) „He said that he would confess to me, during the late war neither the states nor he in particular were without applications from several persons, and considerable in England, who would fain have engaged them to head the discontents that were raised by the conduct of the court in that whole war, which he knew was begun and carried on quite contrary to the humour of the Nation and might perhaps have proved very dangerous to the Crown, if it had not ended as it did" (Memoirs of Sir W. Temple, Works, v. I, p. 254).

3) Vgl. het oordeel van den Prins zelf bij Temple, v. IV, p. 68.

daarom onlangs een verdedigend verbond met zijn voormalige rebellen gesloten had, hielp terstond zooveel het kon zonder met Frankrijk te breken; en andere mogendheden, Brandenburg en Oostenrijk in de eerste plaats, voorziende dat de verzwakking van de Republiek slechts dienen zou om het overwicht van Frankrijk op Duitschland te versterken, kwamen ons insgelijks te hulp. Reeds in het najaar vatte de Prins moed om aanvallend te werk te gaan en tastte, doch te vergeefs, Woerden aan; en in den winter durfde hij het zelfs wagen den Duitschen bondgenooten te gemoet te trekken, en, toen hij hen gemist had, het beleg voor het afgelegen Charleroi te slaan; een waagstuk, dat Holland aan een inval over het ijs, van Utrecht uit, blootstelde en, als de vorst had aangehouden, ons duur te staan zou gekomen zijn. Met geluk hadden wij alleen ter zee gevochten. De slag bij Solesbay, aan twee zoo machtige vijanden tegelijk geleverd, mocht, ofschoon onbeslist gebleven, haast wel een overwinning heeten; en de voorgenomen landing op onze kust was gedeeltelijk door mist en storm maar gedeeltelijk toch ook door onze waakzaamheid verijdeld. Het kon niet anders, of het Engelsche volk moest gevoelen, dat zijn regeering, die Frankrijk alles doen liet en zelf in niets slaagde, het een droevig figuur deed maken, en dat de Hollanders, onder aanvoering van hun Prins, zich wel zoo wakker en waardig betoonden [1]).

Dien Prins beschouwde het ook niet als een volslagen vreemdeling, veeleer als een lid van zijn koningshuis, den eenigen uit dat huis, in wien het protestantsche en vrijheidlievende Engeland vertrouwen kon stellen. Er was, hoezeer men getracht had het te verheimelijken, iets uitgelekt van het voornemen des konings om, in overleg met Lodewijk XIV, over te gaan tot de Roomsche Kerk [2]). De hertog van York had het voorbeeld gegeven, en

---

1) Mr. Harbord aan Sidney: „I shall ever pray and endeavour to support that people as a brave nation, who have under the conduct of a worthy, young but prudent Prince defended themselves to admiration, and considering all the true circumstances and difficulties which he and they met with, I think the courage and prudence they showed in this last attack from England and France was at least equal if not superior to the great and undaunted constancy, by which they both gained their liberties and preserved their religion against Spain and the Inquisition" (Sidney's Diary. v. II, p. 23).

2) Opmerkelijk, hoe snel zulke geruchten zich verbreiden! De bekende vertaler der Arabische Nachtvertellingen, Galland, bevond zich in het voorjaar van 1672 te Constantinopel. Daar ontving hij de tijding van den oorlog, door Frankrijk en Engeland aan de Vereenigde Nederlanden verklaard, zooals hij in zijn Journal opteekent. „Mais" (vervolgt hij) ,,une autre nouvelle de plus grande conséquence estoit, que le

koos zich juist dezer dagen een Roomsche prinses tot gemalin in tweede huwelijk. In overeenstemming met deze voorboden van wat men voor de toekomst vreesde, had de regeering, te gelijker tijd met haar oorlogsverklaring aan de protestantsche Republiek, eigendunkelijk en zonder voorkennis van het parlement, een „declaration of indulgence", een toezegging van geloofsverdraagzaamheid, uitgevaardigd, in het voordeel zeker van alle dissenters maar bovenal toch van de katholieken. Het zich meer en meer verbreidende gerucht dat de koning er op uit was, om een absolute en Roomschgezinde heerschappij, naar het voorbeeld van den Franschen alleenheerscher, in Engeland in te voeren, scheen in dezen maatregel zijn aanvankelijke bevestiging te vinden. Meer en meer betoonde zich dan ook het volk over den gang van zaken verontrust en misnoegd.

Doch alleen in een parlement kon het zijn misnoegen aan de regeering doen gevoelen [1]), en het stond den koning vrij dit bijeen te roepen of te huis te laten, al naardat zijn staatkunde het meebracht. Zoolang hij het dan ook maar eenigszins zonder nieuwe subsidiën voor den oorlog stellen kon, hield hij het thans gescheiden. Bij het laatste uiteengaan, in April 1671, had hij de nieuwe samenkomst op 16 April van het volgend jaar bepaald, doch, toen die dag naderde, weer tot 30 October verschoven. Intusschen was de stemming van het volk zoo ongunstig geworden voor zijn regeeringsbeleid, dat hij, vooral op aandrang van Lodewijk XIV, die voor den duur van zijn bondgenootschap beducht was, de zitting nogmaals en thans tot Februari van 1673 verdaagde. Langer kon onmogelijk de oorlog zonder een nieuw subsidie worden voortgezet. Hoe ongaarne ook, moest de regeering het parlement dus wel op den bepaalden dag laten vergaderen. In groote spanning zagen niet slechts de Fransche koning maar ook Willem III en de Staten wat thans gebeuren zou te gemoet. De uitkomst beantwoordde echter slechts ten deele aan de ver-

---

Roy d'Angleterre estoit catholique, qu'il avait permis à tous les catholiques du Royaume de pouvoir entendre la messe chez eux, et donné des privilèges aux nonconformistes contre les Presbytériens" [hij bedoelt: les Anglicains]; „et on adjoustoit, qu'il avoit pris son temps pour se rendre absolu dans le Royaume, ayant un grand avantage de ne pouvoir pas estre incommodé du secours des Hollandais, puisque non seulement il leur avoit declaré la guerre, mais encore le Roy de France, qui ne suffisoît que trop pour leur donner beaucoup d'occupation" (Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople, Paris 1881, 6 Juin 1672).

1) Over deze gebeurtenissen zijn belangrijk de Letters adressed from London to Sir Joseph Williamson in 1673/4, edited by Christie. Oxford, 1874.

wachting. Niet zoozeer de buitenlandsche als wel de binnenlandsche staatkunde des konings werd ter sprake gebracht en met kracht bestreden, en, toen de regeering zich op dat punt toegeefelijk betoonde, voor den oorlog een nieuw subsidie ingewilligd. De „declaration of indulgence" werd daarentegen buiten werking gesteld, en een test-acte aangenomen, die het aan Roomsch-katholieken onmogelijk maakte om eenig civiel of militair ambt van beteekenis te aanvaarden of te blijven bekleeden. Zelfs de hertog van York zag zich uit dien hoofde verplicht den post van admiraal der vloot neder te leggen. Noode liet zich de koning tot maatregelen, zoo in strijd met zijn bedoeling, vinden; maar Lodewijk XIV zelf haalde er hem toe over, uit vrees dat het anders tusschen de staatsmachten tot een voor zijn politiek noodlottige botsing komen zou. Voor den Prins daarentegen was het een groote teleurstelling, dat deze dus voorkomen werd [1]). Het uitzicht op een afzonderlijken vrede met Engeland, waarmee hij zich gevleid had, week weer in de verte. Zoodra het subsidie was verleend, werd het parlement opnieuw, tot 30 October, verdaagd.

Onderwijl hadden de oorlogvoerende mogendheden de bemiddeling van Zweden aangenomen en was er te Keulen een congres belegd, waarvan evenwel voor den vrede vooreerst niet veel te wachten viel. De eischen over en weer liepen nog te ver uiteen. Eerst moest de oorlogskans zich stelliger verklaren, eer een van beide partijen tot de vereischte opofferingen bereid zou worden bevonden. Onze zaken herstelden zich intusschen gedurig. Ter zee sloegen De Ruyter en Tromp — door het gezag van den Prins met elkander verzoend en thans slechts tegen den vijand wedijverend — de vereenigde vloten van den vijand herhaaldelijk, het laatst en het best bij Kijkduin, en verhinderden zoodoende elke poging om op onze kust te landen. Ook te land begunstigde het geluk onze wapenen. Nadat het onzen diplomaten, in den loop van den zomer, gelukt was verbonden met Oostenrijk en Lotharingen te sluiten — Brandenburg, altijd op zijn bijzonder belang bedacht, had zich kort te voren met Frankrijk verzoend — en Spanje zelfs tot een offensief verbond en oorlogsverklaring aan Frankrijk over te halen, slaagde de Prins, in het najaar, er in zijn leger met de Spaansche en Duitsche krijgsmacht aan den Rijn te vereenigen, met haar in

1) Arlington, Letters, v. II, p. 409.

samenwerking Bonn te nemen en daar post te vatten in den rug van de Franschen, die nog steeds drie van onze provinciën bezet hielden, maar nu niet langer konden houden. De ontruiming van het gansche land, op enkele vestingen na, was het noodzakelijk gevolg van deze wel beraamde en gelukkig volvoerde onderneming, waarmede prins Willem zich het eerst als uitstekend veldheer deed kennen.

Eer zij nog was afgeloopen, kwam in Engeland op den bepaalden dag, den 30sten October, het parlement weer bijeen, zoo de koning hoopte, om nieuwe subsidiën toe te staan, maar naar de Staten en Willem III zich vleiden, veeleer om de regeering tot een afzonderlijken vrede met de Republiek te noodzaken. Alles liep samen om het volk daarnaar vuriger dan ooit te doen verlangen. In het laatste zeegevecht had de Fransche vloot zich eer als een naijverige mededinger dan als een welwillende bondgenoot gedragen, en daaraan weet men in Engeland bovenal de nadeelige uitkomst; de alliantie met Lodewijk XIV werd er te hatelijker om. Van onze zijde daarentegen verzuimden de Staten niets om het volk en het parlement voor zich in te nemen. Weinige dagen voor de opening richtten zij een uitvoerig schrijven tot den koning [1]), waarin zij hun gedrag van vóór den oorlog verontschuldigden en tevens hun bereidwilligheid betuigden, om den krijg met een billijken vrede te besluiten; en ofschoon de koning zich wel wachtte om den brief, dien hij te recht een manifest aan het volk noemde, over te leggen aan het parlement, kon hij toch niet verhinderen dat de inhoud er van langs omwegen ruchtbaar werd en zijn invloed deed gevoelen. Nog meer echter dan de quaestie van oorlog of vrede hield het voorgenomen huwelijk van den hertog van York met de katholieke prinses van Modena de gemoederen gaande. Het Lagerhuis begon dan ook met Zijn Majesteit het verkeerde en gevaarlijke van zulk een verbintenis van den vermoedelijken troonopvolger onder het oog te brengen, doch kreeg kortaf tot bescheid, dat de zaak haar beslag al had en het huwelijk reeds gesloten was. Uit ergernis over dit antwoord nam het Huis vervolgens het besluit om geen nieuwe oorlogssubsidie in te willigen, voordat het gebleken zoo zijn, dat de „obstinaatheid" der Hollanders het eindigen van den oorlog onmogelijk maakte. Om erger te voorkomen verdaagde toen de koning het parlement weer, tot den 17den Januari.

---

1) Deze en anderen stukken bij Silvius, t. a. p.

Zoo ontstond er als van zelf overeenstemming en samenspanning tegen de regeering des konings tusschen de Engelsche en Nederlandsche natiën en tusschen Willem III en de leiders der oppositie in het parlement. Gedurende het reces werd de verstandhouding nog inniger en vertrouwelijker. Shaftesbury, voorheen een der ijverigste voorstanders van den oorlog, die nog bij den aanvang van 1673 het „delenda Carthago" had uitgesproken, maar sedert 's konings vertrouwen verbeurd had en uit de regeering was verwijderd, behoorde thans onder de warmste vrienden van den Prins en van den vrede met de Republiek. Hij is wel de eenige niet geweest, die door zelfzuchtige en oneerlijke beweegredenen meer dan door liefde voor het protestantisme en voor de ware belangen van Engeland tot tegenwerking van 's konings staatkunde en tot verstandhouding met den prins van Oranje gedreven werd [1]). Het kan ons niet verwonderen, dat het Engelsche hof het heulen met zulke lieden den Prins als een misdrijf toerekende; maar aan den anderen kant begrijpen wij toch ook, dat Zijn Hoogheid de hulp, die dezen hem aanboden, niet versmaadde, integendeel zich gaarne van hen bediende om op de regeering een heilzamen dwang uit te oefenen.

Voordat de tijd gekomen was, waarop het parlement zijn zittingen hervatten zou, deed zich een nieuwe drangreden tot den vrede voor. Het aanvallend verbond, dat Spanje met de Republiek had gesloten, zou dat rijk, als Engeland in den krijg volhardde, verplichten om het den oorlog te verklaren [2]), gelijk het dien aan Frankrijk reeds verklaard had. De Spaansche gezant bracht dit den koning onder het oog, maar beijverde zich tevens om die noodzaak, waaruit ook voor Spanje groot nadeel moest voortvloeien, af te wenden door een afzonderlijken vrede tusschen Engeland en de Republiek te bemiddelen. Vooral op het parlement, toen het weer samen was gekomen, maakten zijn vertoogen, alsmede de manifesten, die onze Staten bij de regeering indienden en onder het volk verspreidden, een diepen indruk. De regeering

1) De ziel van de samenspanning der Engelsche misnoegden met de Hollandsche bewindslieden was zekere Dumoulin, die in dienst van Arlington geweest en daaruit te recht of te onrecht weggejaagd was, en thans den Prins als secretaris van buitenlandsche zaken diende. Zijn aard en drijfveeren blijken genoeg uit hetgeen Huygens hem bij zekere gelegenheid hoorde betoogen: „que la vengeance estoit une passion des belles ames, et qu'il s'y estoit laissé aller bien souvent, et que mesmes il pouvoit dire qu'il n'avoit jamais manqué de se venger de ses ennemis de quelque qualité qu'ils eussent esté" (Journaal, 1675, 1 Aoust, blz. 50).

2) Vgl. Krämer, Nederlandsch-Spaansche Diplomatie in 1673, blz. 153.

van haar kant bleef wel de schuld aan de Staten geven en voor een algemeene bevrediging naar het congres van Keulen verwijzen, maar zonder te overtuigen; het parlement toonde zich bij toeneming onstuimig en weerbarstig en volstrekt ongenegen om de middelen tot het voortzetten van den oorlog toe te staan. Zoo moest de koning, hoe onwillig ook, wel toegeven en zijn verbond met Frankrijk laten varen. Om den schijn te redden deelde hij nu de voorwaarden, die de Staten door tusschenkomst van den Spaanschen gezant hadden aangeboden, aan de beide huizen mede en vroeg er hun oordeel over. Beide gaven hem, in bijna gelijke bewoording, den raad om op dien grondslag de onderhandeling aan te knoopen, „ten einde tot een spoedigen vrede te geraken". Daarmee was de zaak beslist. Het bleek, dat het niet eens noodig was sir William Temple, den vriend der Republiek, naar Den Haag over te zenden, zooals aanvankelijk het plan geweest was, want de Spaansche ambassadeur ontving, juist van pas, volmacht van de Staten, en binnen enkele dagen sloot deze in hun naam den vrede op voorwaarden, die zij anderhalf jaar te voren zelfs niet mogelijk zouden hebben geacht. Een schadevergoeding en een uitbreiding van de oude verplichting om voor 's konings oorlogschepen de vlag te strijken: daartoe bepaalden zich hoofdzakelijk hun concessiën. In een afzonderlijk artikel bedongen zij daarentegen, dat beide contractanten aan elkanders vijanden geen hulp verleenen mochten, hetgeen voor het oogenblik de Republiek veel meer baten zou dan Engeland, en waarin dan ook de koning slechts noode had toegestemd [1]).

Zoo was de eerste helft van het program van den Prins naar wensch vervuld, een afzonderlijke vrede met Engeland getroffen. Maar geenszins op de wijs, die hij zich eens had voorgespiegeld. Hij had zich gevleid, dat, zoodra hij aan het hoofd van den staat verheven was, zijn oom zich voldaan betoond en onverwijld met de Republiek een vrede gesloten zou hebben, waarbij het overwicht op onzen staat aan Engeland boven Frankrijk behoorlijk werd gewaarborgd. Maar van die verwachte welwillendheid had hij bij den koning en diens ministers niet het minste ondervonden; integendeel na zijn verheffing zoowel als te voren hadden zij het

---

1) „Il (Arlington) me dit, que lorsqu'on avait été sur le point de signer le traité, l'ambassadeur d'Espagne avait tiré cet article de sa poche et avait protesté avec la dernière fermeté qu'il avait ordre de ne signer pas le traité s'ils ne signaient aussi l'article, et qu'en l'état où ils étaient il n'était pas en leur pouvoir de reculer" (Le Marquis de Ruvigny à Louis XIV: Mignet, t. IV, p. 271).

op den ondergang van de Republiek aangelegd, en gemeend dat zij voor hem genoeg deden, als zij hem over de puinhoopen er van het opperbewind bezorgden. Daarentegen had hij bij het volk van Engeland en bij het parlement dezelfde gezindheid en dezelfde bedoeling, waarvan hij vervuld was, aangetroffen, en aan hen alleen had hij het dan ook te danken, dat de regeering eindelijk haars ondanks den vrede, waarnaar hij haakte, had toegestaan. Voor den duur van dien vrede bestond ook geen andere waarborg dan de afhankelijkheid, waarin het parlement de kroon van Engeland doorgaans hield. Op de gezindheid des konings immers, hij had het thans ondervonden, viel volstrekt geen staat te maken; hij moest den steun voor zijn Europeesche politiek voortaan niet bij zijn oom, maar bij het parlement en het volk van Engeland zoeken.

Wat prins Willem, nu het tweede bedrijf van den oorlog aanving, te doen had werd hem voorgeschreven door de termen van het aanvallend verbond, den 30sten Augustus 1673 met Spanje gesloten. Daarin werd — ik laat in het midden met welk recht — gebroken met de Triple alliantie, en als doel van den oorlog, die gezamenlijk gevoerd zou worden, de herstelling aangenomen van den toestand der Nederlanden, gelijk die bij den vrede der Pyreneeën gevestigd was. Frankrijk zou dus gedwongen moeten worden om wat het door den vrede van Aken gewonnen had, weer terug te geven. — Hoe was de oorlog sedert twee jaren van karakter veranderd! In plaats van onze republiek ten onder te brengen, had Frankrijk zich thans zelf te verdedigen tegen een coalitie, waarvan die republiek en haar eminent hoofd de ziel waren. Het congres van Keulen, voortaan zonder doel, ging uiteen. Op het voorbeeld van Engeland hadden Munster en Keulen zich al uit den krijg teruggetrokken; en de Franschen ontruimden dientengevolge, op Maastricht en Grave na, al wat zij van ons gebied nog bezet hielden. Daarentegen hoopte de Prins in den aanstaanden veldtocht door een gelukkigen slag zich den weg naar het Fransche grondgebied te banen en den vijand de schade betaald te zetten, die hij bij ons had aangericht. Doch die verwachting was te hoog gespannen. Condé liet zich tot geen slag dwingen voordat hij zijn kans schoon zag, en toonde toen bij Senef, dat de Fransche macht alleen toereikend was om aan de vereenigde legers der coalitie het hoofd te bieden. Voor zich zelf had zeker de Prins lauweren bevochten, die hem geenszins

onverschillig waren, maar zijn doel had hij toch volkomen gemist. De tegenspoed had bovendien, zooals het gewoonlijk onder bondgenooten gaat, tweedracht en weerzijdsche verwijten ten gevolge. Voor het eerst ondervond de Prins dit jaar, wat hem met elk volgend jaar duidelijker zou blijken, dat één mogendheid op zich zelf haar krachten veel beter samenvatten en aanwenden kan dan een verbond, uit verschillende leden gevormd. Om het overwicht op Frankrijk te kunnen behalen en het gestelde doel te bereiken, diende de alliantie noodzakelijk uitgebreid.

Engeland moest er in betrokken worden. Gelukte dit, liet Engeland zich overhalen om zijn gewicht in de schaal te werpen, dan, maar dan ook alleen, was het met de overmacht van Frankrijk gedaan. Doch de behendige politiek van Lodewijk XIV had zich aanstonds na den vrede van de welwillende onzijdigheid van koning Karel zoo veel doenlijk verzekerd door de bemiddeling, die Zweden had opgegeven, thans hem aan te bieden, hetgeen ons met onze bondgenooten wel noopte om ze ons insgelijks te laten welgevallen.

Terstond na den vrede hadden wij, volgens gebruik, een buitengewoon gezantschap naar het Engelsche hof afgevaardigd, en de koning had die beleefdheid beantwoord door ons sir William Temple, den vriend van onzen staat, als zijn gezant over te zenden. Van beide zijden werd toenadering gezocht, maar met tegenstrijdige bedoelingen. Het was onzen Staten en den Prins te doen om Engelands invloed op Frankrijk voor een vrede te winnen, overeenkomstig hun traktaat met Spanje. Daarentegen had de koning voor, den Prins naar zijn zijde over te halen in zijn geschil met het parlement en de natie. Geen van beiden was geneigd om zich naar den wensch van den ander te schikken. Onze gezanten brachten Zijn Majesteit eerbiedig onder het oog [1]), dat hij door zich tegen Frankrijk te verklaren twee voordeelen tegelijk behalen zou: hij zou de eer verwerven van aan Europa een duurzamen vrede bezorgd te hebben en meteen zijn parlement verzoenen en zijn volk den waan benemen, alsof er verstandhouding tusschen hem en zijn broeder van Frankrijk bestond met het doel om den regeeringsvorm en den godsdienst in zijn rijk te veranderen. Maar de koning liet hen praten en bleef zijn voorliefde voor Frankrijk toonen door, in strijd met het vredesverdrag, de Engelsche hulptroepen in het Fransche leger te laten

1) Mignet, t. IV, p. 317/8.

dienen en zelfs te gedoogen dat zij zich steeds in zijn rijken recruteerden. Hij meende oprecht, wat hij Lodewijk onder de hand verzekerde, dat hij tegen zijn eigen zin zich aan het verbond van Dover had onttrokken en zich nooit tot daden van vijandschap tegen Zijn Majesteit zou laten bewegen. Zijn plan om openlijk tot de Roomsche Kerk over te gaan en wat daaruit had moeten voortvloeien, had hij voor goed opgegeven. Het was hem met den godsdienst te weinig ernst, dan dat hij daarvoor een zoo groot gevaar getrotseerd zou hebben, als hij thans zag dat er aan verbonden was. Maar ten opzichte van zijn koninklijke macht en waardigheid was hij vasthoudender. Hij verkeerde in de meening, dat hij onmogelijk tusschen zijn parlement en den Franschen koning zijn zelfstandigheid bewaren kon en verkoos, zoo hij afhankelijk wezen moest, liever van zijn gelijke dan van zijn onderdanen af te hangen. Ook na den vrede met de Republiek bleef dus de verdeeldheid tusschen hem en zijn volk voortduren.

Hij had, terstond nadat hij zijn zegel aan het vredesverdrag gehecht had, het parlement tot October verdaagd, en met gespannen verwachting zagen thans onze gezanten den dag naderen, waarop het bijeen stond te komen. Zij hadden intusschen zich met eenige invloedrijke leden in betrekking gesteld; en, hoewel zij op niets stelligs durfden rekenen, vleiden zij zich toch, dat de volksvertegenwoordiging zich in hun geest en tegen Frankrijk betuigen zou [1]). Maar de koning, vreezende wat zij hoopten,

1) De volgende plaats uit een der secreete brieven van Van Beuningen, van 11 September 1674, teekent den toestand en de verwachtingen der partijen op dat tijdstip. „'t Blijft de gemeene opinie dat het parlement sal vergaderen, ende ofschoon by leden van 't selve seer resoluut werd geseyt, dat staende de jalousie over 't sentiment van den Hertog van Jorck omtrent de [religie] ende over de consideratie die 't Hoff voor de vriendschap van Vrackrijck heeft, geen apparentie was tot subsidie, soo werd by anderen in twijfel getrocken of de authoriteit van den Coninck in vreede niet van meer nadruck soude mogen zijn als in oorlogh om zijn ooghmerck te bewerken; ende wort bij sommigen vermoed dat, geen hope daartoe kunnende worden gevat uyt hetgeen vooraf zou worden vernomen, de vergaderinge van 't parlement voor ditmaal wel soude mogen achterblijven. Edoch degene die wel kennisse hebben van de wonderbare resolutien, die de deliberatien in soo grote vergadering subject zijn, achten dat van nu af geen staet kan worden gemaeckt omtrent hetgeen ondernomen sal worden. Echter is waer, dat de haet tegen de Franschen, een stercke begeerte van derselver vermogen verkleynt te zien, een groote bekommeringe voor de securiteyt van de religie ende miscontentement over de conduite van 't Hoff sijn de gemeene affecten van bijna de geheele natie. Maar tegelijck is deselve gevat met een stil vergenoegen over 't uitputten van onsen staet, 't verloop van onse ende de grote augmentatie van haer commercie, ende met een flatteuse hope dat wij sonder haer opiniatreren sullen om 't restaureeren van de Spaensche Nederlanden quovis modo

verkoos de zitting opnieuw tot in April te verdagen. Zoo won hij althans een kort uitstel voor beraad en voor de uitvoering van een plan, waarmee hij omging.

Niets scheen hem meer geraden, niets doeltreffender dan den prins van Oranje in dien tusschentijd te bewerken en voor zijn politiek te winnen. Hij had sedert het sluiten van den vrede brieven en bescheiden in handen gekregen (door toedoen van Wicquefort, den bekenden diplomaat-geschiedschrijver, die hierbij een leelijke rol speelde), welke het vroegere vermoeden buiten twijfel stelden en bewezen, dat tijdens den oorlog verschillende personen van aanzien zich met den prins van Oranje verstaan hadden om de politiek der regeering te bemoeilijken en tegen te werken. Dat die verstandhouding sedert den vrede had opgehouden, was niet waarschijnlijk, daar de oorzaken, waaruit zij ontstaan was, steeds voortduurden. Zoolang de Prins een staatkunde bleef volgen, aan die des konings lijnrecht tegenovergesteld, zouden de weerbarstigen van het parlement op hem steunen om de regeering te dwarsboomen. Maar zou het niet mogelijk zijn den Prins van houding te doen veranderen door zijn belang met dat van het koninklijk huis te vereenzelvigen? Nog was zijn uitzicht om eens den troon te bestijgen gering; de dochters van den hertog van York hadden beter gegronde aanspraken dan hij; maar zoo hij nu de oudste dier twee ten huwelijk kreeg en haar recht aan het zijne paarde, dan werd zijn kans meer dan verdubbeld, en in gelijke mate het belang vermeerderd, hetwelk hij er bij had, dat de rechten der kroon door het parlement niet verkort werden.

Het was niet voor de eerste maal dat deze huwelijksverbintenis ter sprake kwam. Al voor den oorlog was er aan gedacht en zelfs onder het groote publiek van gesproken [1]), en terstond na

te weege te brengen. Soodat ick alles pondererende schijn te moeten besluyten, dat van hier oock by 't vergaderen van 't Parlement niet meerder te verwachten is als een conniventie voor onze wervinge, die eenigermate schijnt genooten te worden, ende misschien een instantie van 't parlement tot revocatie van de Engelsche ende Schotsche troepen uyt Vranckryck."

1) Volgens den secretaris van Dordrecht, Muys van Holy, had Cornelis de Witt aan hem verklaard, dat Tichelaar zijn voorstel, om den Prins van kant te maken, had ingeleid onder andere met de klacht: „dat misschien Z. H. trouwen sou aen Vranckrijck of Engeland, noemende daerbij de dochter van den heer Hertoch van Yorck" (Berichten v. h. Histor. Gen., dl. II a., blz. 30). Bij het uitbarsten van den oorlog in 1672 kwam Dijkvelt uit Engeland terug met den indruk, dat men daar aan het hof een nauwe vereeniging met Holland, onder Oranje, wenschte, „et que pour d'autant mieux unir les deux Etats il failloit que le Prince d'Orange épousat la

den vrede had zich, zoowel hier te lande als in Engeland, het gerucht opnieuw verbreid. Het volk zou het buiten twijfel gaarne bewaarheid zien; ook dat was een reden om de zaak in ernstige overweging te nemen. Het zou er de weerlegging in meenen te vinden van de achterdocht [1]), die tegen den koning ten opzichte van Kerk en volksvrijheden was gewekt; en diegenen, bij wie de argwaan al te diepe wortels had geschoten, zouden dan toch hun vertrouwen in den Prins geschokt vinden en niet langer met hem samenspannen, als hij zich aan zijn ooms dus op het nauwste verbond.

Zoo dacht de koning; maar de hertog van York toonde zich, zoodra hij er van hoorde, afkeerig van het plan. Een schoonzoon van een kerkelijke en politieke richting aan de zijne tegenovergesteld wenschte hij zich niet [2]). Evenwel, hij had zoo hooge gedachte van het koninklijk gezag, dat hij zich tegen den uitgedrukten wil zijns broeders nooit verzette. Dezelfde gehoorzaamheid, die hij later, toen hij zelf de kroon droeg, van al zijn onderdanen vorderde, was hij thans, nu hij nog onderdaan was, bereid aan zijn koning te betoonen [3]). Op diens bevel had hij er al in berust, dat zijn dochters tot lidmaten van de Anglicaansche Kerk werden opgevoed; op diens verlangen stemde hij ook thans er in toe, dat de oudste der twee, die, zoolang hij uit zijn tweede huwelijk geen zoon kreeg, zijn naaste troonopvolger was, aan zijn protestantschen neef tot vrouw werd gegeven. Zij was nog jong, pas veertien jaren oud; maar de bedoeling van den koning was ook, dat het huwelijk eerst na den vrede voltrokken zou worden,

---

fille du Duc de York" (Campagne de 1672, p. 119), en Stoupa schrijft aan Louvois, 27 September 1672, dat de anti-prinsgezinden verzekeren, dat alles in overleg tusschen Zijn Hoogheid en Engeland geschiedt, „alléguant pour preuve, qu'il n'y a rien de si certain que le mariage du Prince avec la fille de York, qui est entièrement accordée" (Recueil de lettres, t. I, p. 127—28). Na den vrede schreef de dwaze Rothe, in een pamflet (Meulman n°. 5316) geteekend van 's Prinsen verjaardag, 14 Nov. 1674: „Het houwelijck, 't welck dese Prins met des Hertoch van Yorck's dochter voorheeft, siet op dit werck aan" [de overheersching van het volk], „en soo meynt men beyde over Engelant ende Nederlant te heerschen." Ook in Engeland was het gerucht verbreid. Onmiddellijk na den vrede werd aan sir Joseph Williamson naar Keulen geschreven: „We say that the Prince of Orange will be speedily here, and many talk of a marriage with our Princess" (Christie, Letters, v. II p. 158).

1) Mignet, t. IV, p. 510.

2) De Fransche gezant had den hertog terstond gewaarschuwd: „qu'il devait regarder le Prince d'Orange comme l'idole de l'Angleterre, et qu'un tel gendre serait infailliblement sa ruine" (Mignet t. IV, p. 323).

3) Life of James II, collected out of memories writ with his own hand, uitgegeven door Clarke, v. I, p. 510.

en dat het voorloopig bij trouwbeloften zou blijven [1]). Om die reden werd de zaak nog geheim gehouden zelfs voor de ministers, ook voor den lord-treasurer Danby en voor Temple, gezant in Den Haag, van wier instemming men overigens zeker kon zijn. Twee zwagers van den heer van Odijk, 's Prinsen neef en gunsteling, reisden met hun dames naar Holland, zoo het heette om hun familie te bezoeken, maar inderdaad elk met een bijzondere boodschap belast: Ossory om Zijn Hoogheid over het huwelijksplan te polsen, en Arlington om hem over zijn betrekking tot de misnoegde parlementsleden te onderhouden.

Zij slaagden in hun zending niet naar wensch. De trotsche en vinnige wijs, waarop Arlington zich van zijn taak kweet [2]), ontstemde den Prins in hooge mate, en maakte hem ook achterdochtig ten opzichte van wat Ossory hem voorstelde. Hij nam het als een beleediging op, dat hem gevraagd werd naar hen, die zich gedurende den oorlog met de Staten en met hem in min of meer verraderlijke betrekking hadden ingelaten. Hij weigerde kortaf hen te noemen, maar voegde er de verzekering aan toe, dat alle verstandhouding met hen bij den vrede was geëindigd. Daarentegen beklaagde hij zich van zijn kant over zijn oom, die, in strijd met een der voorwaarden van den vrede, de Franschen met een Engelsche hulpbende bleef ondersteunen. Wat het huwelijk [3]) betreft, waarop hem uitzicht werd geopend, betuigde hij aan Ossory, dat zulk een verbintenis te sluiten zijn hoogste eerzucht was; maar dat hij vooreerst geen einde aan den oorlog zag, en er niet aan denken kon een vrouw in zijn huis binnen te leiden, zoolang daar het oorlogsgerucht nog boven alles uitklonk [4]). De waarheid was, dat de Prins in de gansche zending een valstrik vermoedde, hem op inblazing van den Franschen gezant aan het Engelsche hof gespannen, om hem in

---

1) De hertog verhaalt zelfs wat er aangaande het huwelijksplan tusschen hem en zijn broeder voorviel; zie Clarke, v. I, p. 500.

2) Temple, Works, v. I, p. 213.

3) In 1667 was er sprake geweest, dat hij met de keurprinses van de Palts (in 1671 met den hertog van Orléans gehuwd) zou trouwen. Zie brieven van Sophia, keurvorstin van Hannover (Zeitschrift des Hist. Vereins von Nieder-Sachsen, 1895, S. 34, brief van 19 September 1667).

4) „The Prince had in discourse with lord Ossory expressed his desire of the match, and said, it was the hight of his ambition, when the war was over, to contract such an alliance, but that at present he could neither leave the war, nor yet think it very agreeable to a lady to bring her where the noise of war then was" (Carte, Life of Ormond, v. IV, p. 493).

de politiek van zijn ooms te verwarren en meteen bij de oppositie-partij van het parlement in verdenking te brengen. Tegen dit laatste was hij bijtijds door zijn Engelsche vrienden gewaarschuwd [1]). Onverrichter zake liet hij dan ook de heeren na een verblijf van eenige weken vertrekken. In den met veel takt geschreven brief, dien hij hun meegaf en waarin hij den koning voor de betuigde goedgunstigheid dank zeide, en weerkeerig beloofde, zoo hij ooit iets vernam, dat tegen de rust en zekerheid van zijn rijken beraamd werd, hem onverwijld daarvan kennis te zullen geven, is vooral opmerkelijk, hoe hij, met toespeling op het Engelsche hulpcorps in het Fransche leger, Zijn Majesteit verzoekt eenig werkelijk blijk van zijn welwillendheid zoowel aan hem als aan de heeren Staten, „wier belangen tegenwoordig van de zijne onafscheidelijk zijn," te willen geven [2]). Hij betuigt verder in den brief zijn spijt, dat hem het verlof geweigerd wordt om zelf naar Engeland over te komen; hij zou den koning zoo gaarne overtuigen dat het aan Zijn Majesteit staat, òf den vrede aan Europa te geven òf den krijg te laten voortwoeden [3]).

Dat was inderdaad zijn gedurig verlangen. Tusschen twee veldtochten in wenschte hij naar Engeland over te komen en de zaak van een algemeenen vrede, op den voet van den Pyreneeschen, bij zijn oom te bepleiten. Maar deze wilde hem dit vooralsnog niet toestaan, uit vrees vooral dat de oppositie-partij in het parlement zich bij die gelegenheid met Zijn Hoogheid zou verstaan, en diens pogingen in het belang eener tegen Frankrijk gekeerde politiek met kracht ondersteunen.

Immers tusschen de regeering en de volksvertegenwoordiging duurde de tweespalt voort. Het is voor ons doel niet noodig in de bijzonderheden na te gaan al wat daaruit in de eerstvolgende zittingen van het parlement is voortgevloeid. Het algemeene bepaalt zich tot de beide punten die wij kennen, de kerkelijke quaestie en het samengaan met Frankrijk. Wat het eerste betreft deed de koning, die van zijn plan om openlijk tot de katholieke Kerk over te gaan geheel teruggekeerd was, al wat hij vermocht om de natie gerust te stellen. Maar het feit, dat de broeder, die

---

1) Temple, Works. v. I, p. 255.

2) „En échange je supplie V. Maj. de me faire la grace de me donner quelques marques réelles de son amitié, tant à moy qu'à Messieurs les Estats, dont les interêts à present sont inséparables des miens."

3) Deze belangrijke brief komt voor onder de, hier te lande volstrekt onbekend gebleven, Original letters, reeds boven, blz. 18, door mij aangehaald.

hem stond op te volgen, katholiek was geworden en zich ijverig katholiek betoonde, hield de bezorgdheid levendig en gaf aanleiding, of voorwendsel, tot telkens terugkeerende woelingen [1]). Een andere reden van vrees gaf Frankrijk en zijn aanwassende macht. Meer en meer toch bleek het, dat de coalitie, met den prins van Oranje aan het hoofd, tegen Frankrijk, zelfs alleen, niet was opgewassen. In elken veldtocht behielden de Fransche legers de overhand en maakten in België nieuwe veroveringen. Een aanzienlijk deel der natie wenschte om die reden, dat Engeland niet langer draalde met zijn gewicht in de schaal te werpen, overtuigd dat dit noodig was, maar ook voldoende zou zijn, om haar naar de zijde der bondgenooten te doen overslaan. De gezanten van Spanje en van de Staten vooral hielden niet op met dien volkswensch bij de regeering te ondersteunen. In het parlement vond hij zijn krachtigste uiting. Maar alles te vergeefs. De koning bleef de eens aangenomen politiek van onzijdigheid, van een jegens Frankrijk welwillende onzijdigheid, getrouw, en was zelfs niet te bewegen om de Engelsche troepen uit het Fransche leger terug te roepen. Het gevolg was dat het parlement telkens na een korte zitting verdaagd moest worden, in December 1675 voor niet minder dan veertien maanden, tot in Februari 1677. Een ander gevolg was dat aan den koning de subsidiën onthouden werden, die hij om te regeeren en hof te houden niet missen kon, en dat hij zich dus genoodzaakt voelde om wat hem zijn onderdanen onthielden aan te nemen uit de handen van den koning van Frankrijk, in wiens afhankelijkheid hij zoodoende hoe langer hoe meer geraakte. Bij een verdrag, in Februari van 1676 gesloten, beloofden beide monarchen, elkanders belangen te zullen behartigen en geen verbond met de Vereenigde Nederlanden of eenige andere mogendheid afzonderlijk te zullen sluiten. Zoo stelde zich de Engelsche koning voorbedachtelijk in de onmogelijkheid om te doen wat zijn volk en de prins van Oranje bovenal van hem begeerden.

Intusschen was in Juli 1675 een tweede vredescongres, thans te Nijmegen, geopend, waar niet meer Zweden maar Engeland de rol van bemiddelaar vervulde. Wij zagen reeds, dat op het voorbeeld van Frankrijk alle oorlogvoerende staten die bemidde-

---

1) De koning betuigde zelf aan den Franschen gezant: „C'est la conduite de mon frère le Duc de Yorke qui a donné lieu à tous ces soupçons: toute la jalousie et les emportements qu'on a en ce pays-ci contre les prospérités de la France viennent de ce qu'il a fait" (Mignet, t. IV, p. 510).

ling hadden aangenomen, kort na den vrede van onze republiek met Engeland. De voorbereidende maatregelen hadden niet minder dan een jaar tijds gekost, en, nu eindelijk de onderhandelingen begonnen waren, viel er toch niet veel goeds van te hopen. Zooveel tegenstrijdige belangen, als daar te voorschijn kwamen, waren kwalijk te vereffenen, en op de onpartijdigheid van den bemiddelaar was bovendien niet onvoorwaardelijk te vertrouwen. Ook zag Frankrijk, nu het van Engeland's onzijdigheid verzekerd was, geen heil in een algemeenen vrede. Het zocht liever de coalitie uiteen te doen spatten door middel van een afzonderlijken vrede met onze republiek. Hoeveel hooger stond deze thans in de achting van Europa en bepaaldelijk van Frankrijk aangeschreven dan in de jaren, die aan 1672 onmiddellijk vooraf gingen! De koopmansgeest, die haar toen in den persoon van De Witt beheerscht en te land althans zwak gehouden had, was vervangen door de hoogere staatkunde van den Oranjevorst, die haar weer een gewichtige rol in het Europeesche drama spelen deed. Alle opzet om haar te vernederen en te gronde te richten was als onuitvoerbaar opgegeven. Met behoud van al wat zij bezat en bezeten had, kon zij ieder oogenblik uit den oorlog scheiden, indien zij maar haar bondgenooten verliet en overliet aan het lot, dat hun dan van de overmacht van Frankrijk te wachten stond. Ook waren er krachtige drangredenen, die bij de Staten-Generaal en vooral bij de Staten van Holland ten voordeele van zulk een afzonderlijken vrede pleitten. Het was nu eens gebleken, dat wij met onze bondgenooten vereenigd buiten staat waren om het met Spanje beraamde programma ten uitvoer te leggen en Frankrijk tot een vrede op den voet van den Pyreneeschen te noodzaken. De schuld lag niet aan ons; wij hadden meer dan ons deel van de gemeenschappelijke taak op onze schouders geladen en al onze krachten ingespannen. Hadden de overigen hun plicht maar even ijverig betracht, de loop der zaken zou een andere zijn geweest. Maar wat daaraan te doen, of welke beterschap, zooals de kansen thans stonden, van de toekomst te hopen? Met elk jaar van voorspoed zouden de eischen van Frankrijk stijgen; hoe eer de krijg door een dragelijken vrede geëindigd werd, des te beter voor onze bondgenooten zoowel als voor ons inzonderheid. Immers terwijl wij onze hulpmiddelen in een eindeloozen strijd verspilden, trok het onzijdige Engeland de scheepvaart en den handel, die wij voorheen plachten te drijven, tot zich; het stond te vreezen, dat, als dit zoo duren

moest, de buitenlandsche kooplieden onze markten voor die van Engeland voor goed verlaten zouden.

Alleen misschien de prins van Oranje gaf aan die lokstem van het eigenbelang geen gehoor, doordrongen als hij was van de verplichting, die wij in plechtige traktaten op ons hadden genomen; hij achtte het zijn eer en die van het land te na, deze eenvoudig ter zijde te stellen omdat onze belangen er onder leden. Maar bovendien, hij vertrouwde Frankrijk en zijn beloften niet [1]); hij voorzag, dat als wij thans onze bondgenooten lieten berooven door den vijand, dien zij zich ons ten behoeve op den hals hadden gehaald, en den voormuur lieten sloopen, dien de Belgische vestingen voor ons vormden, eindelijk de beurt aan ons terug zou komen, en dat wij dan op geen vrienden en helpers meer te rekenen zouden hebben.

Hoe overtuigend die tegenwerping zijn mocht, zij overtuigde toch onze kooplieden en staatslieden niet [2]), te minder omdat het de Prins was die haar in het midden bracht, want diens belang en eer waren bij het voortduren van den oorlog ook gemoeid. Hij beminde uit zijn aard het krijgsbedrijf [3]) en het bevel dat hij als kapitein-generaal voerde; en werd verdacht gehouden van naar nog uitgebreider macht te staan dan hij reeds bezat. Zoo het heette om zijn oom den koning te believen en gerust te stellen [4]), had hij zich tijdens de onderhandeling over vrede met Engeland de erfelijkheid zijner waardigheden in de mannelijke linie laten opdragen, en kort daarna in de drie heroverde provinciën een reeks van bevoegdheden zich toegeëigend, die hem onder den bescheiden titel van stadhouder den invloed van een souvereinen vorst verzekerden. Ja, den titel van hertog van Gelderland, dien hem zijn vrienden hadden doen aanbieden, had hij alleen daarom van de hand gewezen, omdat, in de zeeprovinciën vooral, de algemeene afkeuring er van zich zoo luide had doen hooren. Moest men dan niet voorzien, dat hij de souve-

1) Temple, Works, v. I, p. 342.

2) Temple, Works, v. I, p. 295.

3) D'Estrades had dit reeds in 1667 van hem voorspeld: „sa forte passion est la guerre" (t. V, p. 380); en Temple schreef aan zijn koning, nadat de Prins van zijn eersten veldtocht in België was teruggekeerd: „In general I believe he is pleased with the life he has led this summer and loves the trade" (Works v. IV, p. 66).

4) In den brief van 10/20 Februari 1674, waarin Karel zijn neef met de verworven erfelijkheid zijner hooge posten en tevens met den gesloten vrede geluk wenscht, voegt hij er inderdaad aan toe: „I would . . . . . let you know withal, that, altho my own affaires obliged me to hasten the peace, I could not have had much comfort or security in it, if I had not seen you so establish'd" (Original letters, p. 14).

reiniteit, die hij uit de hand van 's lands vijanden geweigerd had, gereedelijk zou aanvaarden, indien zij hem op aandrang van zijn vrienden en vleiers als prijs voor een roemrijk geëindigden oorlog aangeboden mocht worden? Aan de meeste regenten, inzonderheid aan de stedelijke magistraten, scheen een monarchaal gezag onbestaanbaar met de vrijheid. Ook uit liefde voor de vrijheid wenschten zij dus den oorlog geëindigd onder de gunstige voorwaarden, die hun werden aangeboden, en op gevaar af van misschien later weer in nog niet te voorziene gevaren te vervallen.

Zoo vond de Prins hier, evenals zijn oom in Engeland, in zijn mederegeerders verklaarde tegenstanders van zijn politiek; en evenals het parlement in Engeland waren het hier de Staten die de snoeren van de beurs hielden. Telken jare viel het moeilijker op de inderdaad hoog opgedreven oorlogspetitie de consenten der provinciën te bekomen. Bij den aanvang van 1676 kon de Prins het zich niet meer ontveinzen, dat een vrede, zoo eervol als hij dien eens gehoopt had, niet te behalen was, en dat de bondgenooten zich gewichtige opofferingen zouden moeten getroosten. Het was nu maar de vraag, hoe groote en welke. Meer dan ooit verlangde hij dit met zijn oom van Engeland te bespreken, en nogmaals vroeg hij vergunning om na den veldtocht, dien hij stond te openen, daartoe over te komen. In de brieven, waarin hij dit verzoek deed, liet hij tevens iets doorschemeren van hetgeen hij met Temple in het breede besproken had, zijn gezindheid namelijk om het huwelijk, dat hem eens was voorgeslagen, thans met zijn nicht Maria te sluiten. Hij kwam op een leeftijd, die het raadzaam maakte niet langer ongehuwd te blijven [1]); ook hadden de Staten hem dit reeds onder het oog gebracht. En zoo hij huwen zou, wenschte hij zich in de eerste plaats een vrouw „van een meegaand humeur" (om eens een uitdrukking van De Witt te gebruiken), van wie hij boven zijn staatszorgen niet nog zorgen van huislijken aard te verwachten had [2]), en voorts een wier verwantschap aan zijn politiek ten

1) Georg Herm. Schüllerus schrijft 16/26 Februari 1677 aan Leibnitz uit Amsterdam: „Omnibus in ore est Principem Auraïcum cum comitissa de Ratziviel, quae cum Serenissimo Electore Brandenburgensi una Vesaliam venit, matrimonium moliri" (Stein, Leibnitz und Spinoza, S. 286/7).

2) Het is merkwaardig, hoe beide staatslieden ten opzichte dezer eerste vereischte in een echtgenoote overeenstemden. De Prins zei daarover aan Temple: „that he might perhaps not be very easy for a wife to live with; he was sure he should not to such wives as were generally in the courts this age; that if he should meet with one to give him trouble at home, 't was what he should not be

goede zou komen. Aan beide die wenschen voldeed zijn nicht. Door een ieder die haar kende werd zij als zacht en lieftallig geprezen [1]), en haar hand zou de verbintenis tusschen Engeland en Nederland op nieuw bezegelen.

Maar op zijn aanzoek luidde het antwoord niet bemoedigend. Zijn ooms, die over het al of niet raadzame van zijn overkomst vooraf met den Franschen gezant heimelijk geraadpleegd hadden, getuigden, dat zijn komst hun hoogst aangenaam zou wezen als eens de vrede hersteld was, maar tot op dat tijdstip beter werd uitgesteld.

De veldtocht, die onderwijl voorviel, leverde nog nadeeliger uitkomst op dan die van het vorige jaar; de Franschen namen Condé en Bouchain weg, de Prins daarentegen stiet het hoofd voor Maastricht. In de Middellandsche zee werd onze vloot, met de Spaansche vereenigd, door de pas in haar opkomst verkeerende zeemacht van Frankrijk geslagen, en sneuvelde De Ruyter. Reden te over voor de tegenpartij van Zijn Hoogheid onder de Staten om op het sluiten van een afzonderlijken vrede, die ons gedurig op voordeelige voorwaarden ook ten opzichte van den handel door den Franschen koning werd aangeboden, met verdubbelden klem aan te dringen. Het machtige en voor het eerst sedert jaren weer eendrachtige Amsterdam stelde zich aan het hoofd dier partij. De staatsgezinde politiek, die het belang van den handel tot haar richtsnoer nam, kwam op nieuw in verzet tegen de meer grootsche en minder baatzuchtige staatkunde van den stadhouder.

---

able to bear, who was like to have enough abroad in the course of his life; and that after the manner he was resolved to live with a wife, which should be the best he could, he would have one that he thought likely to live well with him, which he thought chiefly depended on her disposition and education" (Temple, v. I, p. 255). — Eenige jaren te voren had De Witt zijn gevoelen aldus, in een brief aan zijn zwager Deutz, uitgedrukt: „Ick hebbe altijts het voornaemste geluck in de werelt gestelt in de indissoluble societeyt, gecontracteert met een lieftalligh ende medegaende humeur; konnende naer mijn oordeel allen den rijkdom van de werelt niet compenseren het verdriet, 't welk een incompatibel humeur causerende is niet alleenlyck aen diegene, die daeraen door een indissolublen bandt is verbonden, maer oock aen de gansche familie, daerinne soodanich insociabel humeur werdt geassumeert" (MS. Rijksarchief).

1) Ziehier wat Van Beuningen over haar aard aan de Staten berichtte, in zijn brief van 1 November 1677: „De sonderlinge begaeftheden van hoogst-gedachte Mevr. Princesse geven aen dese geluckkige verbintenisse de uyterste perfectie, zijnde niets meer eenparigh toegestemd bij allen die haer kennen, als dat Haer Hoogheyt buyten de bevalligheden die het oogh ontdeckt nevens een ongemeene goetaerdigheyt in een hooge graet besit alle de deugden, die in een soo naeuw verknochte societeyt wenschelyck zijn."

Het had iets te beteekenen, dat juist in dit jaar de gewezen secretaris van De Witt, Mr. Jacob van den Bosch, tot pensionaris van Amsterdam gekozen werd. De Fransche regeering verzuimde natuurlijk ook niet het vuur der tweedracht aan te blazen, en aan de vrienden der vrijheid en van den handel haar bescherming tegen den heerschzuchtigen en oorlogzuchtigen stadhouder toe te zeggen.

Het volgende jaar kwamen nieuwe vorderingen der Fransche legers het gevaar van den oorlog en de behoefte aan vrede nog stelliger bewijzen. Valenciennes, Cambrai, Saint Omer, vestingen van het hoogste belang, vielen hun in handen. Een veldslag daarentegen, door den Prins gewaagd om laatstgenoemde plaats te ontzetten, bij Mont-Cassel, bleef vruchteloos, en even vruchteloos zijn belegering van Charleroi. De koning van Engeland en zijn broeder de hertog van York verheugden zich in deze lessen, die hun neef van den vijand ontving [1]), en die hem, naar zij zich vleiden, wel handelbaarder zouden maken. Met gelijke verwachting troostten zich zelfs mannen als Van Beuningen, gezant te Londen op dat oogenblik, en Van Beverningh, gevolmachtigde op het congres van Nijmegen, over de neerlagen en teleurstellingen van Zijn Hoogheid [2]).

Maar zoo dachten èn het Engelsche volk èn het parlement, dat in dien winter, den 11den Februari 1677, weer samen kwam, er niet over [3]). Op de eerste tijding dat Cambrai en Saint Omer tegelijkertijd waren belegerd, en in de weldra vervulde vrees dat zij ook ingenomen zouden worden, wendden zich de beide huizen eendrachtig tot den koning en verzochten hem, „dat hij zich met zulke nauwe alliantiën versterken wilde als in staat zouden zijn om de Nederlanden te redden"; en het Lagerhuis, dat over 's lands beurs beschikte, voegde er eenige dagen later bij, „dat, zoo Zijn Majesteit ten gevolge dier te sluiten alliantiën in oorlog met Frankrijk mocht gewikkeld worden, hij zijn volk bereid vinden zou om hem met de noodige subsidiën te ondersteunen." De koning echter, hoe begeerig naar subsidiën,

1) Zij verzekerden den Franschen gezant: „qu'ils voyaient avec un extrême plaisir que le Prince d'Orange eût reçu une si bonne correction, qui l'obligeât à la paix" (Mignet, t. IV, p. 443).

2) Omtrent laatstgenoemden schrijft D'Estrades uit Nijmegen: „Je ne vous entretiendrai pas de sa joie, qu'il ne m'a pas cachée, de la levée du siége de Charleroi, m'ayant répété plus de trois fois: „A quelque chose malheur est bon" (Mignet, t. IV, p. 462). Van Beuningen sprak in gelijken geest met Courtin (Ibid. p. 444).

3) Mignet, t. IV, p. 442.

verlangde er geen, als zij dienen moesten om zijn broeder van Frankrijk te beoorlogen, dien hij integendeel de rij vestingen, waarin Valenciennes, Cambrai en Saint Omer pasten, van harte gunde. De prerogatieven van zijn kroon waren hem nader dan de veiligheid van Vlaanderen, en daarvoor had hij niet van den Franschen koning maar des te meer van het parlement te vreezen. Hij toonde zijn meening duidelijk genoeg door het parlement, telkens als het te dringend werd, te verdagen, eindelijk tot den 13den December.

Met dat al, voor den zoo krachtig uitgesproken volkswil kon hij toch op den duur niet doof blijven. En bij hem zelf rees ook wel het besef op, dat de voortdurende vorderingen, die de Fransche macht maakte, gevaarlijk werden voor de rest der Nederlanden en bijgevolg ook voor de veiligheid van zijn rijk. Bovenal echter was hij beducht, dat eindelijk het misnoegen der natie tot oproer mocht overslaan en de kroon in gevaar brengen. Hij verlangde, om de eene reden zoowel als om de andere, naar een spoedigen vrede, op voordeelige en eervolle voorwaarden voor Lodewijk XIV, voordat nieuwe veroveringen de eischen van diens gevolmachtigden op het congres nog meer naar de hoogte dreven. Met groote voldoening bemerkte hij aan den anderen kant, dat de les bij Mont-Cassel — die voor Charleroi moest toen nog ontvangen worden — den Prins waarlijk tot inkeer gebracht en nederig gestemd had. Dat kwam hem, half Juni, diens vertrouwde, Bentinck, boodschappen. Zijn Hoogheid verlangde thans niet meer dan uit den klem te geraken, waarin zijn volharding hem had gebracht, en voordat het te laat was, met behoud van zijn eer, een vrede voor de Republiek en haar bondgenooten te treffen, op gansch andere voorwaarden voorzeker dan die hij zich eens had voorgespiegeld, maar op dragelijke althans, die hoop voor de toekomst overlieten. Slechts met behulp van Engeland, hij gevoelde het, waren zoodanige thans nog van Frankrijk te verkrijgen, en Bentinck kwam dan ook den koning verzekeren, dat Zijn Hoogheid zich voortaan naar den raad en den wil van Zijn Majesteit gedragen zou [1]). Dat vond onder de gegeven omstandigheden een gunstig gehoor. Wel werd het verzoek om na den veldtocht daarover in persoon te mogen komen handelen nog van

1) De instructie, aan Bentinck meegegeven, is niet voorhanden. Maar wat de koning aangaande diens boodschap mededeelde aan den Franschen gezant (Mignet, t. IV, p. 504) komt overeen met hetgeen van zijn zijde de hertog van York er over bericht (Clarke, t. I, p. 503).

de hand gewezen, maar Bentinck toch met een overigens hoogst welwillend bescheid teruggezonden. Het ijs was nu eens gebroken; en een paar maanden later, toen het bleek dat een onderhandeling uit de verte toch niet zoo snel als wenschelijk was vorderen kon, verleende de koning eindelijk het zoo herhaaldelijk geweigerde verlof. Hij gaf het Zijn Hoogheid in de keus, òf een gevolmachtigde tot hem te zenden òf zelf over te komen. Wat de Prins kiezen zou was geen oogenblik twijfelachtig. Den 19den October kwam hij reeds te Londen aan. — Sedert zijn laatste bezoek aan zijn oom waren zeven jaren verloopen, hoe rijk aan groote gebeurtenissen! Welk een verschil tusschen den beproefden man van nu en den onervaren jongeling van toen! Maar, in welke opzichten hij veranderd mocht zijn, hij was nog steeds dezelfde onverzettelijke Hollander en protestant van vroeger.

Na eenige dagen van schijnbare rust en verstrooiing, maar die hij besteedde om zich ter loops op de hoogte der plannen en bedoelingen zijner gastheeren te stellen en met de prinses, die hij zich tot levensgezellin had verkoren, eenige kennis te maken, kwam de Prins met het aanzoek om haar hand voor den dag. De hertog, haar vader, het kan ons niet verwonderen, was nog altijd met zulk een schoonzoon kwalijk gediend; maar de koning achtte de verbintenis uit een dynastiek oogpunt boven elke andere verkieslijk. Had zich eens, zoo redeneerde hij, de Prins door zoo nauwe banden aan zijn broeder en aan hem verbonden, dan zou de gelijkheid hunner belangen hem voortaan beletten, zich ooit meer tegen hen over te stellen; ook zou het Engelsche volk hem niet langer van hen onderscheiden, en op het punt van den godsdienst alle bezorgdheid voor de toekomst afleggen [1]). Bovendien, het eerlijke voorkomen van den jongen man had hem het volste vertrouwen ingeboezemd. Hij meende den tact te bezitten om uit het gelaat het karakter der menschen te lezen, en daarop afgaande hield hij den Prins voor „den eerlijksten man van de wereld" [2]). Zijn wil was als naar gewoonte voor zijn broeder een wet; ook deze hechtte, hoe ongaarne ook, zijn goedkeuring

1) Mignet, t. IV, p. 510.

2) Zoo betuigde hij aan Temple: „I never yet was deceived in judging of a man's honesty bij his looks, and if I am not deceived in the Prince's face, he is the honestest man in the world" (Works, v. I, p. 341.) — Vgl. wat hij na een eerste ontmoeting met zijn aanstaande gemalin over haar aan Clarendon (21 Mei 1662) schreef: „If I have any skill in visiognomy, which I think I have, she must be as good a woman as ever was born" (Bij Lister, Life of Clarendon, v. III, p. 197).

aan het huwelijk, dat nu binnen weinige dagen voltrokken werd. Voor den Prins was het een zaak van berekening, meer dan een zaak van het hart, ter bevordering van het staatsbelang zoowel als van zijn eigen belang gewild [1]). Voor het oogenblik was hem echter de vredehandel de hoofdzaak; en zoodra dan ook deze bijzaak was afgedaan, bracht hij die te berde. Zijn ooms zouden liever met de voorwaarden van den vrede begonnen zijn, om eerst als men het over deze eens geworden was, de huwelijksaangelegenheid bij de hand te nemen, maar dit had de Prins ten stelligste geweigerd. Hij voorzag, zeide hij, dat hij zich voor zijn bondgenooten harde voorwaarden zou moeten getroosten, en wilde niet dat men zou kunnen zeggen, dat hij voor zijn toegeeflijkheid op het punt van hun belangen met de hand der prinses beloond was geworden: voor geen vrouw ter wereld had hij zijn eer veil [2]). Daarom moest vooraf de zaak van het huwelijk van de baan, eer de onderhandeling over den vrede aan de orde mocht komen.

Bij het behandelen dier zoo hoogst gewichtige aangelegenheid bleek het al spoedig, dat de Prins zich niet te veel had voorgesteld van de kracht zijner redenen, indien hij ze maar persoonlijk bij den koning mocht aandringen [3]). Zoodra hij ze met de overtuiging, die hem eigen was, betoogde, maakten zij op het ontvankelijke gemoed van zijn oom een gunstigen indruk. Trouwens zij waren uit het oogpunt der Engelsche belangen niet te weerleggen. Het gevaar, dat de Spaansche Nederlanden loopen zouden om bij de eerste gelegenheid de beste bij Frankrijk te worden ingelijfd, indien men hun thans geen stevige frontier, door de noodige vestingen gevormd, bij den vrede bezorgde, was niet te miskennen, als er eens de aandacht op gevestigd werd; en evenmin het gevaar, dat dan hieruit voor de Republiek en voor Engeland en voor beider scheepvaart volgen moest. Wegens zijn voorspoed in den oorlog had Frankrijk ontegenzeggelijk aanspraak op een aanzienlijke uitbreiding en versterking zijner grenzen; maar was het hiermee waarlijk tevreden en koesterde het geen verdere plannen, in strijd met de veiligheid zijner naburen, wenschte het, gelijk

---

1) Aan Waldeck schrijft de Prins aangaande zijn huwelijk: „J'espère que ce sera pour le bien et le service de nostre estat et toute la cause commune et pour ma satisfaction particulière" (Bij Muller, Wilhelm III und Waldeck, Bd. II, S. 347).

2) „He would never sell his honour for a wife" (Temple, p. 340).

3) Vgl. Muller, Briefwisseling tusschen Fagel en Waldeck (Bijdr. voor Vad. Gesch., N. R., dl. VIII, blz. 155).

het voorgaf, een duurzamen vrede, dan moest het ook aan Spanje in de Nederlanden een grens laten, die verdedigbaar was. Als slotsom van deze herhaaldelijk besproken overwegingen, en na veel loven en bieden wederzijds ten behoeve van ieders vrienden en bondgenooten, werden koning en prins het eens over hetgeen men in billijkheid aan Frankrijk behoorde te laten en hetgeen men voor Spanje diende terug te vorderen. Onder dit laatste waren plaatsen en sterkten, al bij den vrede van Aken aan Frankrijk afgestaan. Het strekt tot bewijs van den invloed, dien Willem III op zijn oom thans uitoefende, dat deze zich met dien eisch vereenigde. Onverwijld werd een vertrouwde naar Lodewijk XIV afgevaardigd om de beraamde voorwaarden uit naam des konings van Engeland Zijn Majesteit voor te stellen en aan te bevelen [1]). Mocht deze ze onverhoopt weigeren, dan zou Engeland zich bij de geallieerden voegen en ze met de wapenen helpen afdwingen.

Onder zulke grootsche vooruitzichten scheepten zich de Prins en zijn jonge gemalin reeds in het begin van December naar Holland in: zij droevig en in zich zelf gekeerd en meer gehecht aan hetgeen zij verliet dan verlangend naar wat haar wachtte; hij vol van eerzucht en van oorlogsplannen. Hij had alle reden om zich te vleien, dat hij thans waarlijk op het punt stond van het reeds zoo lang nagejaagde doel eindelijk te grijpen. Geen wonder dat hij, met die gedachten in het hoofd, door de omstanders beschuldigd werd van zijn jonge vrouw niet met de betamelijke oplettendheid te bejegenen [2]).

Werkelijk was het ditmaal zijn oom met de gemaakte afspraken ernst, voor zoover in dat wuft gemoed voor eenigen ernst plaats was. Niet zoozeer ook uit zorg voor de Nederlanden of uit zorg voor zijn eigen rijken, en nog minder uit afkeer van Frankrijk, maar voornamelijk omdat hij voor zich zelf in de politiek, die

1) Temple, Works, v. I, p. 345.

2) De gewezen leermeester der Prinses, archdeacon dr. Lake, heeft in zijn journaal aangeteekend: „November 16/26. This day the Court began to whisper the Prince's sullenesse or clownishnesse; that he took no notice of his Princesse at the playe and balle, nor came to see her at St. James's the day preceding this designed for his departure". — November 19/29. „. . . The Princesse wept grievously all the morning.... The Queen observing Her Highnesse to weep as she took leave of Her Majesty, would have comforted her with the consideration of her own condition, when she came into England and had never till then seen the King; to whom Her Highnesse presently replied: But, Madam, you came into England and I am going out of Engeland" (Bij Blencowe, Sidney's Diary, v. II, p. 20).

hij tot nu toe gevolgd had, gevaar begon te bespeuren, omdat hij voor onlusten en opstanden in zijn eigen rijk beducht werd, veranderde hij zoo plotseling van gedragslijn. Het huwelijk zijner oudste nicht met een protestant, met een prins van Oranje, was berekend om de natie op het punt van den godsdienst gerust te stellen; zoo daarop nu een alliantie met de Republiek en haar bondgenooten tegen den erfvijand Frankrijk volgde, scheen alle reden tot achterdocht jegens hem weggenomen, en de voormalige eendracht van regeering en parlement te moeten wederkeeren. Ruime subsidiën zouden hem dan worden verleend, ruimere dan die hij tot nu toe voor zijn antinationale politiek van Frankrijk bedongen en genoten had. Nog vóór den bepaalden dag werd het parlement, dat in December opnieuw tot Mei verdaagd was geworden, tegen Februari bijeengeroepen.

Inderdaad het waren gewichtige zaken, die de koning thans aan de vertegenwoordiging van zijn volk te berichten had. De vredesvoorslagen, die hij in overleg met zijn neef van Oranje had beraamd, waren door den koning van Frankrijk afgewezen, en dientengevolge had hij den 10den Januari met de Republiek der Vereenigde Nederlanden een verbond gesloten, dat nog slechts op de ratificatie wachtte, om gezamender hand op de overeengekomen voorwaarden een algemeenen vrede te stichten. Bleek onverhoopt overreding hiertoe ongenoegzaam te wezen, dan zou men zijn toevlucht tot krijgsgeweld moeten nemen; en met het oog op deze mogelijkheid was het raadzaam nu al vast de vloot met negentig schepen en het leger met dertig of veertig duizend man te versterken, waarvoor Zijn Majesteit van zijn parlement een ruime subsidie verzocht. Niet twijfelende of deze zou hem ook worden toegestaan, was hij de wervingen al met geleend geld begonnen. Hetgeen het volk en zijn vertegenwoordiging zoo herhaaldelijk van de regeering en steeds vruchteloos verlangd hadden, stond dus thans te gebeuren. Het was nu de plicht van het parlement de noodige middelen te verschaffen.

Dat zou het ook zeker gereedelijk hebben gedaan, indien het de zoo lang gekoesterde achterdocht tegen den koning en zijn ministers op eens had kunnen afschudden. Maar daartoe zat die ongelukkig te diep geworteld in het gemoed. Men durfde in en buiten het parlement niet gelooven, dat de regeering voor goed was overgegaan tot de politiek, die thans werd aangekondigd. In plaats toch dat het huwelijk van prinses Maria met den prins van Oranje de argwaan tegen het koningshuis zou hebben weg-

genomen, had het integendeel het vertrouwen ook op Zijn Hoogheid geschokt. Er werd gemompeld, dat de Prins zich had laten gezeggen en thans mede met de monarchen van Engeland en Frankrijk tegen de volksvrijheden samenspande. Onder zulke omstandigheden scheen het ongeraden groote sommen aan den koning in handen te geven. Had deze eens van het geld der natie een leger op de been gebracht, dan zou hij daarmee kunnen uitrichten al wat hem goeddocht; in plaats van er Frankrijk mee te beoorlogen zou hij het tegen de vrijheid zijner onderdanen en tegen hun godsdienst kunnen gebruiken. Weigeren kon men hem de gevraagde subsidiën kwalijk, maar er waren voorwaarden aan de toestemming te hechten, die hem de handen bonden. En zoo deed het parlement dan ook. Doch zoo ontmoedigde het tevens den koning en ontnam hem den lust om op den pas ingeslagen weg voort te varen. Wanneer hij zich, dus achterdochtig bewaakt, in een zwaren en langdurigen oorlog stak, liep hij gevaar van geheel afhankelijk te worden van zijn parlement, waarvan hij het onmisbare geld zou moeten ontvangen, misschien onder voorbehoud en bepalingen, die de koninklijke bevoegdheid al te zeer verkortten. Beter nog ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald; en daarom tastte zijn regeering, nu het parlement zoo weinig goeden wil betoonde, niet door, en vermeerderde aldus onwillekeurig het mistrouwen, waarmee haar handelwijs door het volk van den beginne af werd gadeslagen.

Ook bij de Staten van de Republiek vond de alliantie met Engeland geen al te best onthaal. Wat eenige jaren geleden zoo vurig was begeerd, viel thans, onder de zoo geheel veranderde omstandigheden, niet langer in den smaak. De Staten verlangden op dit oogenblik het meest naar een goeden of, als het niet anders kon, een dragelijken vrede, ten einde van de zware oorlogsbelasting en de velerlei belemmeringen van den handel en de scheepvaart ontslagen te raken, en allerminst naar een nieuw bedrijf van den verderfelijken krijg, die al veel te lang geduurd had. Ook was bij hen de verbintenis met Engeland op zichzelf verre van gewenscht, te minder na het huwelijk van den Prins, waaraan zij hun goedkeuring niet hadden kunnen onthouden maar slechts noode hadden verleend. De menigte mocht het jonge paar bij zijn intocht van ganscher harte toejuichen en welkom heeten; de dagen, toen de regenten hiermee oprechtelijk ingestemd zouden hebben, waren lang voorbij. De heeren herinnerden zich thans het best het huwelijk van prins Willem II, insgelijks met een Engelsche

prinses, en de gebeurtenissen van 1650, die daarmee samenhingen. De oude partijverhouding herleefde: de Staten van Holland met Amsterdam aan het hoofd zagen in Engeland den handlanger van den prins van Oranje, die hen aan zijn leiband naar zijn doeleinde zocht mee te voeren, en in Frankrijk daarentegen hun natuurlijken bondgenoot tegen den stadhouder en, bij oorlogsgevaar, ook tegen Engeland. Een misdadige correspondentie tusschen sommige hoofden der staatsgezinden en de Fransche regeering werd aangeknoopt en met toenemende vertrouwelijkheid gevoerd.

Het is niet noodig de verwikkelingen, die uit deze verhoudingen ontstonden, hier in het breede na te gaan, en te verhalen, hoe zij ten slotte tot een voor Frankrijk gunstige ontknooping geraakt zijn. Ik heb dit vroeger, bij het behandelen van een ander onderwerp, gedaan [1]). Hier mag ik volstaan met kortelijk de uitkomst te herinneren. Meer dan eens heeft de Prins zich in de lente van dit jaar met de hoop gevleid van den oorlog eerlang, gelijk hij altijd gewenscht had, in bondgenootschap met Engeland te hervatten en dan waarschijnlijk met voordeeliger uitslag te voeren dan tot nog toe. Maar telkens, als hij gewonnen spel dacht te hebben, kwam er weer iets in den weg, dat zijn verwachting te leur stelde. Tegen de diplomatie van Frankrijk bleek hij evenmin opgewassen te zijn als tegen het Fransche leger. Terwijl dat leger aanhoudend nieuwe veroveringen in Vlaanderen maakte, Gent en Yperen bemachtigde en den krijg al nader en nader naar ons eigen grondgebied vooruitschoof, bood plotseling de groote koning goedgunstiglijk een algemeenen vrede aan op voor de Republiek zoo voordeelige voorwaarden, dat de Prins misschien de eenige in het land was, die de verleiding om hem ten koste van onze bondgenooten aan te nemen weerstond. De Staten gingen, zonder zich aan zijn tegenspraak te storen, evenwel hun gang, en in hun naam sloot weldra in het kamp te Wetteren Van Beverningh met Frankrijk een wapenstilstand, waarin de vrede, desnoods een afzonderlijke vrede, lag opgesloten. Zonder onze medewerking kon natuurlijk Spanje er niet aan denken om den ongelijken oorlog voort te zetten, en daarop had Lodewijk XIV gerekend. Op ons voorgaan moesten, vroeger of later, al de bondgenooten volgen. Te Nijmegen werd in den loop des jaars door de voornaamsten hunner de vrede gesloten, die, zooals de

1) In De slag van Saint Denis in verband met den vredehandel van Nijmegen (Verspr. Geschr., dl. IV, blz. 377).

Prins voorzag, voor Frankrijk slechts een rustpunt wezen zou op den weg tot de algeheele inlijving van den linker Rijnoever, — sedert de dagen van Mazarin het bestendige doel der Fransche politiek.

II.

Het duurde niet lang of Lodewijk XIV begon te toonen, wat er tijdens den vrede van hem te wachten was. Evenals de groote koning den vrede aan Europa gegeven had op zijn eigen voorwaarden, die hij slechts om aan de bezwaren van zijn tegenpartij te gemoet te komen goedgunstig op enkele punten had gewijzigd, voor zoover hem dit geraden scheen, evenzoo dacht hij de vredesverdragen thans uit te voeren naar zijn eigen goeddunken en welbehagen. Wanneer hij op een der vele punten, die voor verschillende uitlegging vatbaar waren, zijn recht tot zijn eigen genoegen had bewezen, zou hij niet wachten totdat hij ook de tegenpartij of zelfs maar de neutralen daarvan had overtuigd; hij zou het onverwijld doen gelden, zoo noodig met geweld, het aan den ander overlatende, indien die niet tevreden was, er zich tegen te verzetten en opnieuw, thans zonder een alliantie om hem bij te staan, den oorlog te hervatten.

Voor slechts één zijner oude vijanden maakte hij een gunstige en vereerende uitzondering: voor onze republiek. Ons volk, of juister gezegd zijn eminent hoofd, mocht er trotsch op zijn, dat thans na het eindigen van den zesjarigen oorlog de toon, dien Frankrijk jegens haar aansloeg, een zoo geheel andere was dan bij het begin van den krijg en onmiddellijk te voren. Na kennis gemaakt te hebben met haar weerstandsvermogen en de ijzeren volharding van den vorst, die haar bestuurde, verlangde de koning oprechtelijk voortaan in vrede en vriendschap met haar te leven. Reeds tegen het einde van den oorlog en bij het onderhandelen over den vrede had hij niets onbeproefd gelaten om met den prins van Oranje in het bijzonder weer op den ouden voet te komen, waarop zijn voorzaten met de voorouders van Zijn Hoogheid hadden gestaan. Maar te vergeefs. De Prins verlangde geen macht of aanzien, geen gunstbewijzen van wat aard te ontvangen uit de handen van den monarch, wiens oogmerken met de veiligheid der Republiek niet overeen waren te brengen, en hoorde al zulke voorslagen en toezeggingen aan, zonder ze rechtstreeks af te wijzen, maar ook zonder er op in te gaan.

Aan dien kant teleurgesteld zocht de koning thans met de Staten des lands de vriendschap weer aan te knoopen, die in de dagen van vóór de Triple alliantie tusschen hem en De Witt had bestaan. Den Prins bejegende zijn gezant D'Avaux, die van Nijmegen terstond na het sluiten van den vrede naar Den Haag was overgekomen, op zijn uitdrukkelijk bevel met in het oog loopende onverschilligheid; de Staten daarentegen en hun invloedrijkste leden met bijzondere achting en vertrouwen [1]). Op allerlei wijzen beduidde hij hun, dat een aanzoek van hun zijde om vernieuwing van het, eens zoo hoog gewaardeerde, verdrag van 1662 bij zijn meester een gunstig gehoor zou ontmoeten. En toen hij met dit wenken geven niet vorderde en de Staten huiverig schenen te zijn om daarop af te gaan, verwaardigde zich de koning zelf den eersten stap tot toenadering te doen, en met onze gezanten te Parijs, die hem na den vrede waren komen begroeten, Boreel en Dijkveld, er ronduit van te beginnen. Den 1sten September 1679 hadden die beide heeren aan de Staten te berichten, hoe zij elk afzonderlijk door 's konings minister van oorlog Louvois vertrouwelijk waren aangesproken, en vernomen hadden dat Zijn Majesteit bereid was om zich met de Republiek ten nauwste te verbinden, en slechts wachtte dat hij er van haar zijde toe werd aangezocht. Zoover ging zijn goedgunstigheid, dat hij, zoo zij hem te gemoet kwam, niet slechts beloofde haar in haar handel en scheepvaart bijzonder te bevoordeelen, maar ook zich wilde verbinden, ten einde haar argwaan volkomen gerust te stellen, „om de Spaansche Nederlanden nimmermeer te doen aantasten en, ingeval van oorlog met Spanje, niet in die quartieren te ageeren, veelmin zich met zijn troepen of bij tractaat van vrede van de geringste plaatse of bicocque aldaar meester te maken" [2]). Met zulk een overeenkomst zou De Witt indertijd meer dan tevreden zijn geweest en op dien voet volgaarne een nauw verbond hebben aangegaan. Maar thans, na de opgedane ondervinding, hoe vereerend, hoe verleidelijk die voorkomende welwillendheid van den machtigsten der monarchen voor de

1) „The French ambassador was.... perpetually saying: qu'il étoit ambassadeur aux Etats et non pas au Prince d'Orange" (Sidney's Diary, v. I, p. 48. Vgl. D'Avaux, Negociations, t. I, p. 7).

2) Deze brief wordt door Grovestins (Hist. des luttes etc., t. III, p. 393) en vervolgens ook door Groen (in de Archives, t. V, p. 368) als een nog onuitgegeven stuk uit het Huisarchief van Oranje meegedeeld. Inderdaad staat hij reeds te lezen in het Vervolg op Aitzema van Silvius, boek XVII, blz. 68.

koopmans-republiek wezen mocht, weerstond deze de verleiding en haastte zich geenszins om de aangeboden hand te vatten. Het was maar al te duidelijk, dat Frankrijk haar ten gevalle zijn plannen van uitbreiding der grenzen tot aan den Rijn niet voor goed zou opgeven, slechts tot later zou uitstellen, om, zeker van haar neutraliteit, alvast aan den Boven-Rijn en elders zijn veroveringen voort te zetten. Buitendien, zij was reeds met Engeland in besprek over een traktaat van garantie van den vrede van Nijmegen; en niet het minst om te verhinderen dat dit tot stand kwam, had het aanbod aan haar gezanten moeten dienen.

Want met Engeland stond de koning nog steeds op minder goeden voet, sedert de Prins door zijn huwelijk zich nauwer bij zijn ooms had aangesloten. Van het najaar van 1677 af had koning Karel inderdaad, om zijn volk en zijn neef tevens te believen, een anti-fransche politiek zoo bestendig nageleefd, als van iemand van zijn wuften en beginselloozen aard verwacht mocht worden. De onderhandeling over een verdrag van garantie, hetgeen al in de beide verdragen van 1678 voorzien was, was een natuurlijk uitvloeisel van deze politiek, waarbij Zijn Majesteit oprechtelijk voorhad te volharden, en denkelijk ook volhard zou hebben, indien zijn volk en het parlement nu ook vertrouwen in hem gesteld en door het verleenen van de noodige subsidiën betoond hadden.

Maar het ongeluk wilde dat de achterdocht, door zijn gedrag gedurende zooveel jaren gewekt en telkens versterkt, te diep wortel had geschoten om thans nog uitgeroeid te kunnen worden. Bovendien, al had het volk hem persoonlijk durven vertrouwen, naast zijn troon en met het vooruitzicht om dien weldra zelf te beklimmen stond de hertog van York, lidmaat der katholieke Kerk en voorstander van een absolute koningsmacht. Bij instinct gevoelde de menigte, welk gevaar haar van die zijde boven het hoofd hing en reeds in de naaste toekomst dreigde te treffen. Wanneer wij al de geheime staatstukken, met het verdrag van Dover te beginnen, al de vertrouwelijke correspondentiën, inzonderheid der Fransche gezanten aan het Engelsche hof, de mémoires van den hertog van York en wat van dien aard al meer allengs aan het licht is gekomen, aandachtig overwegen, moeten wij wel erkennen dat in het algemeen het Engelsche volk een juist inzicht in den staat van zaken aan den dag legde, al liet het zich ook door zijn onbepaalde vrees tot de belachelijkste onderstellingen en de buitensporigste daden meeslepen.

Zoo werd het anders verstandige en rechtgeaarde volk juist in deze dagen na den Nijmeegschen vrede de dupe van huichelaars en lasteraars, als een Titus Oates en zijns gelijken. Dat de onzinnige verhalen van zoo weinig geloofwaardige lieden geloof hebben kunnen vinden en tot het vervolgen van onschuldige en achtenswaardige personen hebben kunnen verleiden, is wel een bewijs hoe diep en algemeen de achterdocht was doorgedrongen. Ik zal bij die tooneelen van volkswaan niet stil staan en alleen van den jammerlijken invloed gewagen, dien zij op de groote Europeesche staatkunde hebben uitgeoefend. Het eerste gevolg was, dat van een verdrag tusschen onze republiek en Engeland tot handhaving van den pas gesloten vrede, dat wil zeggen tot beteugeling van den Franschen overmoed, niet kon inkomen. Het zou roekeloos van onzen kleinen staat geweest zijn den overmachtigen nabuur te trotseeren en te tergen in gemeenschap met een rijk, dat door de tweedracht tusschen volk en regeering tot volstrekte machteloosheid gedoemd was. De prins van Oranje, hoewel hij voor de veiligheid van Europa een nauw verbond tusschen Engeland en de Republiek onderling, en van beiden vervolgens met Spanje en Oostenrijk, onmisbaar noodig keurde, moest toch wel zelf erkennen dat dit in plaats van zekerheid slechts gevaar veroorzaken zou, indien niet in Engeland koning en volk eendrachtig samengingen. Bij iedere gelegenheid nam hij de vrijheid om hierop Zijn Majesteit zoowel als de hoofden der volkspartij te wijzen. In het geschil tusschen beiden stond hij, wat de hoofdzaak betreft, zeer stellig aan de zijde van het volk tegenover het hof. Van den koning verlangde hij daarom, dat hij in overleg met het parlement naar den wil van het volk zou regeeren; van het parlement alleen, dat het niet overdrijven en zich in zijn eischen matigen zou. Maar het parlement kende geen matiging in zijn geloofsijver. Onder den schrik, dien de zoogenaamde onthullingen van Oates en de zijnen veroorzaakten, waaraan bij veel verdichtsels, toch enkele ontegenzeglijk ware feiten ten grondslag lagen, keerde het zich in de najaarszitting van 1678 tegen de katholieke grooten en bepaaldelijk tegen den hertog van York, aan wiens overgang tot de Roomsche Kerk men algemeen de stoutheid der papisten weet. Een wet ging door, die van de pairs bij het zittingnemen in het Hoogerhuis een verklaring onder eede vorderde, welke een katholiek onmogelijk afleggen kon, en waarvan bij de laatste lezing tenauwernood de hertog van York nog werd vrijgesteld. De koning bekrachtigde

zijns ondanks die wet, maar verdaagde kort daarop, toen de hevigheid aanhield, het parlement en ontbond het voordat het opnieuw bijeen stond te komen. Het was nog hetzelfde parlement, dat in de eerste vreugde over de restauratie in 1660 gekozen was en dat zich aanvankelijk zoo koningsgezind betoond had. Dat thans uit de nieuwe keuzen, die onder zooveel minder vreedzame omstandigheden plaats grepen, een meer monarchaalgezinde of minder heftige vergadering zou voortkomen, was nauwelijks te hopen. Het tegendeel geschiedde dan ook: zooals het vorige een anglikaansche, zoo droeg dit nieuwe parlement een presbyteriaansche kleur. Nog feller tegenstand tegen de katholieke gezindheid van het hof was er van te verwachten. Hoewel de koning, in dat vooruitzicht, tegen de eerste bijeenkomst zijn regeering wijzigde en een nieuwen raad uit de meest bij het volk geziene heeren, met Shaftesbury aan het hoofd, samenstelde, het Lagerhuis begon met zich opnieuw tegen den Roomschen troonopvolger te verklaren; en, wat de regeering ook mocht voorstellen om de macht van een katolieken koning in het belang van den protestantschen godsdienst te breidelen, met minder dan met een wet tot uitsluiting van den hertog van den troon wilde het zich niet laten tevreden stellen. Eer echter de wet, die het ontwerpen liet en goedkeurde, ook bij het Hoogerhuis in behandeling werd genomen, vond de koning het geraden het parlement te verdagen, en vervolgens, als nog onhandelbaarder dan het vorige, ook te ontbinden. Zooals wel te verwachten was, koos nu het volk een nieuw geheel in den ouden geest, hetwelk de regeering dan ook schroomde bijeen te laten komen. Gedurig werden de zittingen, nog eer zij waren aangevangen, tot een later tijdstip verdaagd, het laatst thans tot het einde van October 1680.

Onderwijl was Zijn Majesteit op den duur aan de anti-fransche staatkunde getrouw gebleven. Slechts eens, kort nadat hij in het voorjaar van 1679 het Lagerhuis, hetwelk de wet van uitsluiting had ontworpen, verdaagd had, en eer hij er nog toe overging om het te ontbinden, had hij zich in zijn moedeloosheid tot Lodewijk XIV gewend en getracht zich met dezen te verstaan en van hem de subsidiën te bedingen, die hij behoefde om zich aan den invloed van het parlement te onttrekken. Maar de eischen, die hem toen gesteld werden, had hij te bezwarend gevonden, en halverwege genaderd was hij nog teruggetreden. Bij den aanvang van 1681 mocht D'Avaux dan ook schrijven, dat de koning zich sedert den vrede van Nijmegen aan den prins

van Oranje had overgeleverd [1]). Met dezen eendrachtig te blijven was inderdaad het gedurig streven van Zijn Majesteit. Tegenover zijn parlement en zijn volk achtte hij dit in de eerste plaats noodzakelijk.

Hoe gaarne zou hij om die reden bij het heropenen der zittingen in den loop van het jaar 1679 of 1680 aan de volksvertegenwoordiging het traktaat hebben voorgelegd van een met de Republiek gesloten verbond tot bescherming van den vrede van Nijmegen! Maar de tweedracht, waarin hij met zijn volk leefde, had den Staten den moed benomen om zich met hem te verbinden. De heeren van Amsterdam in het bijzonder hadden van den aanvang der onderhandeling af aan den Engelschen gezant, Henry Sidney (Temple's opvolger en evenals deze een vertrouwd vriend van den Prins) gezegd, dat zoo er waarlijk goede kans bestond om Frankrijk te keer te gaan, hetgeen zij meenden dat het geval zou zijn als de Republiek op de hulp van Engeland en Spanje staat kon maken, dat zij dan van hun kant geenszins in gebreke zouden blijven; maar dat zij anders, liever dan nog eens het gevaar te loopen waaraan zij zoo onlangs ontsnapt waren, zich bij Frankrijk zouden aansluiten, hoe dan ook. Te goeder trouw waren thans Amsterdam en meer andere leden der Hollandsche Staten van oordeel, dat, nu men op Engeland niet bouwen kon, het zaak was om aan de noodiging van de Fransche regeering gehoor te geven en het verbond, dat deze bereid was met ons te sluiten, op de beste voorwaarden, die te bedingen zouden zijn, aan te gaan [2]). Met moeite hield de Prins althans een besluit in dien geest tegen. Op zijn raad volgde Engeland het voorbeeld van zijn mededinger na en dreigde, evenals deze gedaan had, met zijn ongenoegen en vijandige maatregelen, indien wij ons met Frankrijk nauwer verbonden. Het einde van een langen en heftig gevoerden wedstrijd tusschen de beide regeeringen en hun gezanten in Den Haag was, dat de

1) Négociations, t. I, p. 123. Ook de Prins spreekt zelf een paar jaren later van „le credit que j'avois en ce temps là à la Cour d'Angleterre" (Muller, Waldeck, Bd. I, S. 209).

2) Sidney's Diary, v. I, p. 54. „Those great men of Amsterdam.... say openly, that rather than be in danger of being used as they have been, they would chose to submit themselves quietly to France; but if there be any appearance of their being able to make their defence, which they believe they may do with the assistance of England and Spain, they will use their uttermost endeavours to preserve their liberty." Deze verzekering, bij den aanvang reeds afgelegd, kenteekent de politiek van Amsterdam en Holland gedurende het geheele volgende tijdvak en is in zekeren zin haar rechtvaardiging.

Staten-Generaal in Januari 1680 het advies van Holland volgden en zoowel voor het eene als voor het andere aanbod eerbiedig bedankten, met de betuiging van jegens een ieder de verplichtingen, uit vroeger gesloten verbonden voortspruitende, nauwgezet te willen nakomen, doch zich in geen nieuwe verbintenissen, met wien ook, te zullen begeven. De Prins moest erkennen, dat onder de gegeven omstandigheden dit nog het verstandigste was, wat men doen kon [1]).

Maar koning Karel had van dezen afloop waarlijk spijt. Hij wenschte met de aangenomen politiek oprechtelijk voort te varen. Hij toonde dit door in overleg met den prins van Oranje naar de Brunswijksche vorsten en den keurvorst van Brandenburg gemachtigden af te vaardigen om over het aangaan van verdedigende verbonden te handelen, en vooral door in Juni van 1680 een verbond met Spanje te sluiten tot handhaving van den vrede van Nijmegen en tot weerzijdsche hulp met alle krachten bij een onverhoopten aanval op het grondgebied van een hunner in Europa. Door dit verdrag, gepaard aan de traktaten welke beide rijken al vroeger met de Republiek gesloten hadden, werd nu wezenlijk een kern van tegenweer tegen Frankrijk's veroveringszucht gevormd, die zich door nieuwe verbonden, met den Keizer in de eerste plaats, zoodra deze slechts verkoos, en verder met andere Duitsche en Noordsche mogendheden, tot een geduchte alliantie liet uitbreiden. Maar dit alles, hoe gewenscht ook, kon niet baten, indien Engeland, waar het in de eerste plaats op aankwam, in zich zelf verdeeld bleef. Van hetgeen in de ophanden zijnde zitting van het parlement zou voorvallen hing het lot van Europa in de naaste toekomst — dat gevoelden allen — voornamelijk af [2]).

Zou het gelukken in die samenkomst de eendracht tusschen regeering en natie te herstellen? Omstreeks de maand September

---

1) Aan Waldeck schreef hij, 11 Januari 1680: „Je croi que c'est le meilleur parti que l'on poura prendre en cette conjuncture." Eenige maanden vroeger, 29 October 1679, had hij aan denzelfden over Engeland en ons verbond met dat rijk geschreven: „Vous n'avez-pas été mal informé quand l'on vous a dit que les choses ne se tournent guère en Angleterre à un accommodement entre le Roy et son Parlement;... peut estre qu'il est mieux à présent que nous n'avons pas conclu la garantie" (Bij Muller, Bd. I, S. 101, 105).

2) Den 13den September schreef de Prins aan 's konings minister Jenkins over de aanstaande zitting: „L'on est icy dans une extrême appréhension pour le succès; s'il n'est tel que l'on doit l'espérer, je ne vois aucune ressource pour les affaires de l'Europe, qui seront en un pitoiable état" (Dalrymple, v. II, App. I, p. 303, edit. London, 1773).

begonnen zich de toestanden duidelijker te openbaren en de vooruitzichten scherper af te teekenen. Het bleek overtuigend, dat de koning met zich zelf en met de figuur, die hij thans na zijn traktaat met Spanje in Europa maakte, tevreden was [1]), en beseffende dat hij, om zich verder te verheffen, den steun van zijn volk niet kon ontberen, ook gezind was om de in zijn oog voldoende zekerheid te geven voor den protestantschen godsdienst onder een waarschijnlijk aanstaande Roomsche regeering. Maar aan den anderen kant viel het niet te miskennen, dat de volksleiders in het parlement het protestantisme alleen dan genoegzaam verzekerd achtten, als de hertog van York bij een wet van de troonopvolging werd uitgesloten. Daarvan wilde nu echter de koning volstrekt niet hooren. Bij hem gingen de dynastieke belangen boven het staatsbelang, en voor de opoffering van zijns broeders rechten op de kroon wilde hij den steun van het volk voor zijn buitenlandsche politiek, die hem op zich zelf toch tamelijk onverschillig was, niet koopen. Zoo liet hij zich ten stelligste uit. Maar zou hij, als het er op aankwam, bij zijn voornemen, hoe vast het thans ook scheen, volharden, en, als eens een wet van uitsluiting door beide huizen met aanzienlijke meerderheid was aangenomen, zijn veto toch durven uitspreken? Het zou niet de eerste maal zijn als hij in zulk geval voor een sterken aandrang zwichtte. Er waren er die hoop koesterden, dat hij op het laatste oogenblik wel weer zou toegeven.

Een sterke partij, ook in de regeering en in den raad vertegenwoordigd, meende in alle oprechtheid dat het volk ook waarlijk met niet minder dan de uitsluiting van den hertog van York voldoende verzekering voor zijn godsdienst bekomen zou. Een uitsluiting in het algemeen van elken troonopvolger, die lidmaat was van de Roomsche Kerk, scheen daartoe niet eens genoegzaam. Immers dan kon de hertog door toe te geven aan den raad, die van alle kanten, ook van 's konings zijde, tot hem kwam, en door in naam weer tot de Staatskerk terug te keeren, de toepassing dier wet op hem ontduiken; en in dat geval had het protestantsche Engeland zeker niet minder van zulk een vermomden dan van een openbaren vijand te vreezen. De uitsluiting moest derhalve hem bepaaldelijk en onvoorwaardelijk treffen. Bijna al de Engelsche vrienden van den Prins

---

1) „The King is better pleased than he ever was and sensible of his making a figure in Europe" (Sidney's Diary, 12 June 1680, v. II, p. 74).

deelden in dit gevoelen, onder anderen sir William Temple en de gezant Sidney. Zij wenschten vurig, dat de Prins openlijk met hen in dezen partij zou kiezen en zijn invloed op den koning, bij wien hij hoog stond aangeschreven, gebruiken wilde om hem tot toegeven over te halen [1]). Zij noodigden Zijn Hoogheid dringend uit om daartoe over te komen, zich tot pair van Engeland te laten benoemen [2]), hetgeen hij wel niet te vergeefs van zijn oom verzoeken zou, ten einde zitting te nemen in het Hoogerhuis en daar voor de wet van uitsluiting te spreken en te stemmen. In zijn eigen belang, evenzeer als in het belang der Engelsche vrijheid, achtten zij dit dringend noodig. Zij hielden zich verzekerd, dat, wat de koning doen of laten mocht, de uitsluiting toch zou doorgaan, langs wettigen of langs revolutionairen weg, en dat de Prins, als hij zich bij die gelegenheid niet openlijk van zijn schoonvader afscheidde en voor de protestantsche partij verklaarde, groot gevaar liep van met den hertog ook zelf uitgesloten te worden. Zelfs nu reeds bestond er een machtige factie, onder de presbyterianen bepaaldelijk, die hem mistrouwde, en den hertog van Monmouth, des konings geliefden bastaardzoon, verre boven hem de voorkeur gaf en dezen bij de wet als naasten troonopvolger aangewezen wenschte te zien. Monmouth was eerzuchtig en zou niets verzuimen om de kroon te bemachtigen. Tegenover hem, die in het Hoogerhuis zitting had en voor een voorstander der uitsluitingswet bekend stond, was het onvermijdelijk noodig, dat de Prins zich insgelijks verklaarde en in het parlement optrad. Zoo oordeelden niet slechts de oprechte vrienden, wier namen ik noemde, maar ook de invloedrijkste minister des konings, de zelfzuchtige en onbetrouwbare, maar daarom niet minder bekwame en behendige Sunderland.

Waartoe zou de Prins besluiten? In welke richting wezen hem de beginselen, waarnaar hij zijn gedrag placht te bepalen? Hij was van gezindheid even ijverig protestant als de groote meerderheid van het Engelsche volk en even bezorgd als deze voor het protestantsche geloof onder een katholieken koning, gelijk zijn oom. In Lodewijk XIV verpersoonlijkte zich nevens het absolute koningschap ook het overheerschende katholicisme. Reeds was in

1) In Juni 1680 wilde Sunderland er borg voor blijven, „that if the Prince does come, he shall have more credit with the King than any body" (Sidney's Diary, v. II, p. 78).

2) Vgl. Rochester-Correspondence, v. II, p. 222. Vgl. het later gebeurde met den keurprins van Hannover: bij Ranke, Engl. Gesch, Bd. VIII (Sämmtl. Werke, Bd. XXI), S. 42 flg.

Frankrijk de vervolging en de onderdrukking der Hugenoten, die weigerden zich op 's konings bevel tot zijn Kerk te bekeeren, in vollen gang. Wat daar gebeurde stond ook Engeland te wachten als ooit de hertog van York, de geestverwant van den Franschen koning ten opzichte van de Kerk zoowel als van den staat, aan de regeering kwam. Van vervolging van andersdenkenden, ook van de katholieken, was de Prins volstrekt afkeerig, evenals alle toongevende staatslieden der Republiek in dezen tijd; maar in een protestantschen staat aan de katholieken deel aan de regeering te geven achtte hij niettemin ongeraden en zelfs gevaarlijk. Op dit punt vond hij de toestanden in de Republiek voor Engeland navolgingswaardig. Het vorderen van een eed van alle hooge staatspersonen en volksvertegenwoordigers, waardoor de katholieke grooten geweerd werden uit het Hoogerhuis en uit 's konings raad, droeg dan ook zijn volle goedkeuring weg, en wat het parlement in dien geest had doorgedreven achtte hij wel gedaan. Ook deinsde hij niet terug voor hetgeen verder uit dien stelregel voortvloeide: voor de toepassing er van op den aanstaanden koning. De wet mocht, en behoorde zelfs naar zijn overtuiging, te verbieden, dat een katholiek op den troon en aan het hoofd van den staat en van de Staatskerk plaats nam. Voor zulk een wet zou hij niet schromen zelf te stemmen [1]), mits zij dan ook algemeen van strekking en niet op één bepaald persoon gericht was; een wet van uitsluiting van den hertog van York in het bijzonder achtte hij, als een privilegium odiosum, onrechtmatig en verwerpelijk. In zijn gemoed was hij overtuigd, dat de hertog wel nooit de kroon dragen zou, en hij wenschte dat daardoor zijn eigen recht in geen geval verkort mocht worden. Gaarne had hij gezien, dat hij bij deze gelegenheid als de naaste na zijn schoonvader tot den troon werd erkend; maar de kieschheid verbood dat een aanzoek hiertoe van hem zelf uitging [2]). Het besluit, dat hij

1) „He is for having acts passed to exclude all catholic Kings, without naming the Duke, and if he was in the House, he believes he should give his vote for it." Dit teekende Sidney in zijn dagboek aan den 19/29 September 1679 (Diary, v. I, p. 143).

2) „The Prince is convinced the Duke will never have the crown, and I find would be very willing to be put into a way of having it himself" (Sidney's Diary, v. I, p. 130). — „All that he" (the Prince) „desires for the present is, that he might be declared the third heir to the crown" (p. 143). Dit is op te vatten in den zin van hetgeen Huygens eens uit den mond van Zijn Hoogheid zelf hoorde (en ik hierboven, blz. 28, reeds aanhaalde): „que si le Duc de Yorke venoit à mourir devant le Roy, ce seroit une dispute, si ses filles devroyent le" (le Prince) „précéder à l'esgard de la couronne." Die quaestie had hij thans gaarne bij deze gelegenheid in zijn voordeel beslist gezien.

na rijp beraad nam en aan zijn vrienden in Engeland meedeelde, was geheel op deze overwegingen gevestigd. Hij weigerde over te komen tijdens de aanstaande zitting van het parlement, en wel om reden dat hij zich overtuigd hield, dat het Lagerhuis niet zou nalaten den hertog aan te tasten en dat de koning dan niet bij machte zou blijken te zijn om dezen staande te houden. Hij verkoos niet [1]) in Engeland te wezen gedurende een tijd, waarin hij zich dus òf vijandig jegens zijn schoonvader zou moeten gedragen, òf den koning tot maatregelen raden, die naar zijn overtuiging den ondergang van Zijn Majesteit zelf en van het gansche koninklijke huis na zich zouden sleepen [2]). Met de grootste bekommernis zag hij om al die redenen de bijeenkomst van het parlement tegemoet. Maar zijn grootste zorg wekten toch steeds de vorderingen der Fransche heerschappij, en uit dien hoofde bovenal verlangde hij dat de eendracht tusschen koning en parlement, tot elken prijs, hersteld en duurzaam bevestigd zou worden. In het diepste van zijn hart wenschte hij denkelijk, dat, zoo het onmogelijk anders kon, de koning ten slotte aan de wet tot uitsluiting van den hertog zijn goedkeuring niet onthouden mocht, ten einde zich zoodoende voor zijn buitenlandsche politiek de volijverige ondersteuning van het parlement en van het volk te verwerven.

Wel is waar had Frankrijk tot nog toe sinds den vrede niet veel gedaan wat de Republiek rechtstreeks bedreigde. Het was alsof het de toezegging gestand wilde doen, waarmee het haar een jaar geleden tot het aangaan van een bondgenootschap had trachten te verlokken. Op de conferentie, die te Kortrijk in December van het vorig jaar geopend was tot oplossing der quaestiën, die tusschen Frankrijk en Spanje uit het vredesverdrag van Nijmegen rijzen mochten, bepaalden zich de eischen van Lodewijk XIV voorloopig tot den titel van graaf van Bourgondië, dien hij, nu Franche Comté voor goed bij zijn rijk was ingelijfd, begreep dat zijn broeder van Spanje moest laten varen. Een zaak van geen groot belang, en, gelijk later gebleken is,

1) Vgl. het oordeel van Temple over 's Prinsen gedrag (Archives, t. V, p. 448).

2) „.... being persuaded, that the parliament would fall upon the Duke and that it was not in the King's power to support him; therefore he had no mind to be in England at a time when he must be guilty of disrespect and undutifulness to his father-in-law, or else must be obliged to advise the King to that which, in his own judgment, he is convinced would be certain ruin to the King himself and to the whole Royal Family" (Sidney, v. II, p. 149). Vgl. wat Van Leeuwen in Engeland aan 's Prinsen vrienden zeide (Archives, t. V, p. 456).

alleen ter tafel gebracht om tijd te winnen, zoolang het nog ongeraden scheen met meer ernstige eischen te voorschijn te komen. Onderwijl, terwijl dus de zaken met Spanje slepende werden gehouden, was de Fransche regeering druk bezig met Duitschland af te rekenen. Zij had op dat rijk nog verschillende aanspraken van oude herkomst, uit dubbelzinnige bepalingen van de vredesverdragen van Munster afgeleid. Zij achtte zich namelijk gerechtigd tot de heerschappij over alles wat in leenverband afhankelijk was geweest van plaatsen en streken, die haar bij dien vrede waren afgestaan. De gelegenheid meer dan de wil had tot nog toe ontbroken om uit te maken wat daaronder al zoo te rekenen was. Thans, nadat de overmacht van Frankrijk en de verdeeldheid tusschen zijn tegenstanders te Nijmegen zoo klaar gebleken waren, scheen het oogenblik gekomen om die openstaande rekening en te gelijker tijd de nieuwe, die uit de verdragen van Nijmegen was op te stellen, in het voordeel van Frankrijk te vereffenen. Maar aan wien stond het dan uit te maken wat de groote koning, als tot zijn rijk in leenverband staande, al dan niet mocht opeischen? Zijn Majesteit nam aan, dat zijn eigen gerechtshoven daartoe bevoegd waren. Aan drie van deze gaf hij er bepaalden last toe. Aan het parlement van Besançon droeg hij op, uit te wijzen wat hem uit hoofde van den afstand van Franche Comté in die streek toekwam; aan het parlement van Metz wat indertijd van elk der Trois Evêchés afhankelijk was geweest, en aan den conseil-souverain van Breisach wat van de afgestane plaatsen in den Elzas leenroerig mocht zijn. Het laatste van de drie was nu reeds met zijn werk het verst gevorderd. In Augustus van dit jaar was de geheele Elzas, op Straatsburg na, „in provinciae formam redacta", zooals op een gedenkpenning praalde. Want wat de Fransche gerechtshoven aan hun koning toewezen, nam de Fransche legermacht onverwijld en des noods met geweld voor hem in bezit. Voor Duitschland was het verlies van den Elzas een groote schade en bij een nieuwen oorlog een groot gevaar, maar voor de Nederlanden niet zoozeer. Het parlement van Metz zou ons eerlang nijpender zorg veroorzaken, doch dat begon pas zijn werkzaamheid. Wat ons op dit oogenblik nog het meest aanging was de eigendunkelijkheid, waarmee Frankrijk in Februari van dit jaar zich in het bezit van Charlemont en Dinant beiden had gesteld. Op een van beiden had het volgens een bepaling van den vrede van Nijmegen recht: op Charlemont, indien de bisschop en de verdere regeering van

Luik niet in ruil er voor Dinant wilden afstaan. Maar Frankrijk kocht dien afstand rechtstreeks van de Luikenaars, en dwong nu Spanje om bovendien Charlemont over te leveren, zeker niet in den geest van het vredesverdrag.

Dit alles te zamen, al werd de Republiek er nog niet van nabij door bedreigd, toonde toch maar al te duidelijk wat mettertijd te voorzien en te vreezen stond. Willem III zag zijn voorspellingen aanvankelijk bewaarheid. Maar aan den anderen kant werd zijn hoop toch ook bevestigd, dat, als Engeland en de Republiek zich vast aaneensloten en met Spanje in verbond bleven, de Duitsche vorsten zich allengs om dat sterke steunpunt vereenigen en tot een machtige coalitie verbinden zouden. Doch dit bemoedigende vooruitzicht verdween weer geheel, indien onverhoopt in Engeland koning en parlement het oneens werden.

Nu hij zelf niet naar Engeland gaan zou, vond de Prins goed dat de Staten-Generaal er Van Leeuwen van Leyden als hun buitengewoon gezant — de gewone gezant Van Citters stond voor niet zeer invloedrijk bekend — heenzonden, om uit hun naam den koning te danken voor het sluiten van het verbond met Spanje en in het algemeen voor zijn ijveren voor het behoud van den vrede, en om tevens de hoop uit te spreken, dat in het belang van de Christenheid de eendracht tusschen Zijn Majesteit en zijn parlement gedurende de ophanden zitting bewaard en nog bevestigd worden mocht. Van Leeuwen was al meer in Engeland geweest en stond zoowel bij den koning als bij verschillende zijner ministers en vele leden van het parlement gunstig aangeschreven, en was daarom niet ongeschikt om beide partijen tot weerzijdsche inschikkelijkheid te vermanen; hij behoorde buitendien tot de vertrouwde vrienden van den Prins en zou, zonder door Zijn Hoogheid geaccrediteerd te wezen, voor diens bijzondere belangen ook een oog in het zeil kunnen houden. Hij vertrok in het eind van October naar zijn post.

Zelf begaf zich de Prins in September naar Celle en verder naar Berlijn, zoo het heette om te jagen, maar inderdaad in het belang van een alliantie, die de Republiek zoowel als Engeland met de Brunswijksche vorsten beoogden, terwijl zijn vriend Waldeck bij de vorsten aan den Rijn ijverig en niet zonder nut werkzaam was om hen onderling tegen Frankrijk te verbinden. In de eerste helft van November was Zijn Hoogheid van dien uitstap in Den Haag teruggekeerd en wijdde al zijn aandacht aan de gebeurtenissen in Engeland.

De eerste brieven van Van Leeuwen luidden niet ontmoedigend. De regeering rekende op een onstuimige zitting, doch nam haar maatregelen om een botsing met het Lagerhuis te voorkomen. Den hertog van York had zij, zeer tegen zijn eigen zin, op nieuw naar Edinburg weggezonden [1]); dat de koning dit goedkeurde, was een bewijs van zijn zucht naar overeenstemming met zijn onderdanen. Onze gezant had dan ook Zijn Majesteit in een zeer gewenschte stemming aangetroffen. Toen hij op de audientie, die hem goedgunstig verleend was, de boodschap der Staten had overgebracht, had de koning geantwoord, „dat hij den Staten zeer verplicht was voor hun vriendelijke betuigingen, en dat hij bekennen moest verwonderd te zijn" (dit waren zijn eigen woorden), „dat er vorsten in het Christenrijk waren, die met zulke groote gekken, als de Engelschen nu door hun tweedrachten en misverstanden zich betoonden, nog te doen wilden hebben. Dat hij evenwel tegemoet zag dat alles in een goede harmonie zou eindigen, en wel verzekeren wilde, dat hij ditmaal de kwalijkgezinden door zijn toegeeflijkheid in het ongelijk stellen en zijn volk in alles believen zou, mits slechts de grondwetten der kroon ongekrenkt bleven. Dat hij wel wist, hoeveel het geheele Christenrijk aan de eenigheid van Engeland gelegen was, en daarom toonen wilde dat hij die ook boven alles behartigde [2])."

Aan deze gerustellende betuiging beantwoordde de rede, waarmee de koning den laatsten October het parlement verwelkomde. Na eerst van de buitenlandsche zaken en van zijn verbond met Spanje gewaagd te hebben, als bij uitstek geschikt om den vrede in Europa te waarborgen, en van zijn voornemen om op den ingeslagen weg voort te gaan, ging hij over tot de aangelegenheden van den godsdienst, en verklaarde zich bereid om met zijn parlement alle maatregelen te nemen, die dit voor de verzekering van de protestantsche religie kon wenschen en zou voorslaan, „mits zij bestaan konden met het bezwaren van de successie van de kroon in den rechtmatigen en wettigen loop van de nederdalende linie." Ten slotte betuigde hij boven al het goed der aarde de

1) De eigenlijke reden van zijn verwijdering was volgens Van Leeuwen deze: „Men heeft tegen zijn Kon. Hoogheid een empeachment tegemoet gesien, in welcken gevalle de Koning genoodsaeckt soude sijn geweest sijn broeder in den Tower te doen gevangen setten, waaruyt deselve niet als met een absolutoire sententie van de Pairs van 't Rijck soude hebben kunnen geraecken" (19/29 October). Dit wordt door Jacobus zelven bevestigd (bij Clarke, v. I, p. 717).

2) Brief van Van Leeuwen van Leyden, 15/25 October 1680, onder de secreete corresp. Engeland in het Rijksarchief.

onderlinge eendracht te stellen. „Niets dan deze" (zeide hij) „kon het koninkrijk herstellen tot de sterkte en macht, die het verloren scheen te hebben, en weer verheffen tot het aanzien, dat Engeland gewoonlijk had gehad. De oogen van gansch Europa waren op deze vergadering geslagen, en allen oordeelden, dat hun eigen geluk of ellende, zoowel als dat van Engeland, van de besluiten die genomen zouden worden afhankelijk was." Hij vermaande daarom tot eendracht en verklaarde bij voorraad zich zelven onschuldig, indien de uitkomst onverhoopt niet aan de verwachting beantwoorden mocht [1]).

Uitmuntende woorden, en die zeker welgemeend waren! Van zijn kant verlangde het parlement niet minder naar eendracht en samenwerking met de kroon en naar verheffing van de macht en het aanzien van het vaderland, ook tot beveiliging van den vrede in Europa. Maar tegenover het „mits" van den koning stelde het, even vastberaden als hij, zijn „mits" over, dat daarmee in onverzoenlijken strijd was. Het verklaarde zich bereid om den koning in al wat hij als zijn voornemen aankondigde op het krachtigst te steunen, indien maar alvorens het gevaar, dat den godsdienst in de toekomst bedreigde, werd afgewend door de wettelijke uitsluiting van den Roomschen troonopvolger. Na eenig vruchteloos heen en weer spreken werd al spoedig op voorstel van Russell in het Lagerhuis een wet van deze strekking ontworpen, in beraad genomen en met aanzienlijke meerderheid goedgekeurd. Het was thans de vraag, wat het Hoogerhuis doen zou. Verwierp dit het ontwerp, dan was de koning buiten nood. Anders stond het te bezien, of hij alleen aan de beide huizen het hoofd zou kunnen en durven bieden. Voor het oogenblik had het den schijn alsof hij het desnoods zou wagen. Zijn standvastigheid stelde Sunderland en de overige vrienden van den prins van Oranje bitter teleur. Sidney, die als lid van het Lagerhuis de eerste zittingen had bijgewoond, keerde in allerijl naar Den Haag terug met dringende noodiging aan den Prins om nog onverwijld over te komen en zijn invloed op den koning te beproeven. Want oproer, omwenteling scheen anders in aantocht, waarin de monarchie en de rechten van het geheele koninklijke huis, Zijn Hoogheid daarin begrepen, verloren dreigden te gaan, en waaruit of de republiek of een keurrijk onder Monmouth denkelijk zou voorkomen.

1) De troonrede en vele andere bescheiden betreffende deze zitting vindt men in Hollandsche vertaling bij Silvius, Vervolg op Aitzema, en in den Hollandschen Mercurius.

Den 13den November, den dag vóór 's Prinsen verjaardag, die door zoovele gewichtige voorvallen in zijn leven gekenmerkt is geworden, verscheen Sidney voor hem met de verontrustende tijding en de bedenkelijke noodiging. Merkwaardig is het wat de gezant over deze ontmoeting heeft opgeteekend. „Ik verhaalde Zijn Hoogheid" (zoo schrijft hij in zijn dagboek) „al wat gebeurd was en zocht hem te overreden om nog over te komen; maar te vergeefs. Hij antwoordde, dat hij wel zag dat hij denkelijk van zijn rechten in Engeland beroofd en te gelijk in Nederland van al zijn aanzien ontbloot stond te worden; maar dat, al was zijn inzet in de wereld tienmaal grooter dan hij was, hij dien liever geheel verspelen wilde dan behouden door een slechte daad. Hij achtte het uitsluiten van den hertog een onrechtvaardigheid, en zou den koning niet willen raden daartoe mee te werken, voor niets ter wereld. Hij voorzag dat hij de eerste zou zijn, die ten gevolge van wat gebeurde verloren zou gaan, maar hij hoopte dat God hem lijdzaamheid schenken en zich zijner onder alle omstandigheden ontfermen zou. Kortom, hij was overtuigd, dat hij misschien een groot vorst zou worden als hij zich gedroeg naar den raad, die hem gegeven werd, en daarentegen te gronde gaan als hij het naliet, maar hij verkoos dit liever dan te doen wat tegen zijn geweten indruischte" [1]).

Onderwijl hadden in Engeland de zaken een onverwachten keer genomen. De koning had geen moeite gespaard om de leden van het Hoogerhuis in zijn geest te bewerken. Bijna allen had hij, een voor een, bij zich ontboden en hun op het hart gedrukt om hem ten gevalle tegen de bill te stemmen, die hij toch nooit, in geen geval, zou bekrachtigen. Van allen, die hij welgezind gevonden of tot zijn gevoelen overgehaald had, was Halifax, een van 's Prinsen bijzondere vrienden, op wien de overigen dan ook stellig staat hadden gemaakt, de invloedrijkste en bekwaamste. Bij de eerste lezing sprak deze zoo vurig en vol nadruk tegen

---

1) „I told him all our affairs and endeavoured to persuade him to come over, but I could not prevail. He told me he saw plainly that he was very likely to be deprived of his right in England and at the same time to be undone here; but if the stake that he hath in this world were ten times greater, it should all go, rather than that he would save it by doing an ill thing. He thinks excluding the Duke an injustice, and he would not advise the King to do it for all the world; he believes he shall be the first that will be undone, but he hopes God will give him patience and have a care of him in all conditions.... In fine, he is convinced he may be a great prince if he does what he is advised to, and that he shall be undone if he does it not, but that he will rather chose that than do a thing against his conscience" (Sidney's Diary, v. II, p. 120).

de uitsluiting, dat de bill, met veel grooter meerderheid dan men mogelijk had geacht, verworpen werd [1]).

De tijding van dien uitslag bereikte Den Haag den 2den December. Zij verwekte bij de Staten en bij 's Prinsen naaste vrienden de grootste ontsteltenis. De brieven uit Engeland voorspelden niets dan hevige onlusten, die, al mochten zij niet dadelijk tot een uitbarsting komen, toch Engeland vooreerst in onrust houden en tegenover Frankrijk machteloos en voor de bondgenooten nutteloos maken moesten.

De raadpensionaris Fagel, bij wien het belang van het protestantisme zeer zwaar woog [2]), zou gaarne hebben gezien, dat de Prins den raad zijner Engelsche vrienden gevolgd en zich nog openlijk van den hertog afgescheiden had [3]). Nu echter Zijn Hoogheid bleef volharden bij zijn eens genomen besluit, schoot er niets anders over, dan dat de Staten, die jegens den hertog van York geen verplichting hadden, als die waardoor de Prins verhinderd werd tegen hem op te treden, en die door het afvaardigen van Van Leeuwen zich toch reeds met de binnenlandsche zaken van Engeland hadden bemoeid, het nog eens waagden met een ongevraagd advies bij den koning aan te komen. Het was, dit wist Fagel vooruit, een gewaagde onderneming. Van Leeuwen, van nabij de zaken gadeslaande, had zijn last al niet geheel durven uitvoeren, en geen „interpositie tot de eenigheid of eenige devoiren van Hun Hoog Mogenden tusschen den koning en zijn parlement" aangeboden, zooals anders zijn instructie inhield, en dat wel om reden dat hij, zoodra hij uit de verte er op begon te doelen, „de ministers zeer delicaat op dit stuk" had bevonden, „dat

1) Eenige dagen later ontvouwde Halifax in een vertrouwelijk gesprek met Van Leeuwen de redenen van zijn onverwacht gedrag. Hij zeide: „qu'il sçavoit bien luy, que Mgr. le Duc de York ne pouvoit pas regner en Angleterre, qu'il n'y regneroit pas, que luy seroit le premier à s'y opposer, mais que V. A. se voulut donner bien garde des personnes qui la tromperoient, qui avoient des visées particulières et qui ne vouloient présentement faire passer l'acte de l'exclusion du Duc de York que pour mettre hors de dispute qu'il estoit dans le pouvoir du parlement de faire une séclusion; que, si une fois cela passe, cette brigue dans un autre parlement, tirant cet exemple dans deux ou trois ans d'icy en conséquence, travaillera à faire d'autres séclusions et à y establir le Duc de Monmouth, à quoy toute cette machine tend" (Archives, t. V, p. 454).

2) Reeds in 1674 schreef Temple aangaande de voorkeur, die Fagel aan een verbond met Engeland boven een met Frankrijk gaf: „The point upon which I judge this to turn chiefly is that of religion, in which I find him by his discourses very warm, and hear by others that he hath it very much at heart" (Works, v. IV, p. 37).

3) Sidney, v. II, p. 121: „The Pensioner would willingly have him quit the Duke and hath writ his opinion to M. Van Leuwen".

eenige uitheemsche macht, onverzocht zijnde, zich in hun domestieke zaken zoude insteken" [1]. Wat Fagel niettemin, wel niet zonder medeweten van Zijn Hoogheid, thans durfde voornemen, was van nog veel teerder aard.

Hij begon met in de vergadering der Staten-Generaal naar aanleiding der ingekomen brieven uit Engeland voor te slaan, dat Hun Hoog Mogenden zich tot den koning zouden wenden met eerbiedig verzoek, dat het Zijn Majesteit behagen mocht het parlement noch te ontbinden noch te verdagen, maar veeleer in het belang van Europa zich naar de inzichten van die vergadering te voegen. Toen de heeren van Friesland en Groningen, gelijk te wachten was (dewijl hun stadhouder er steeds behagen in schepte zijn neef van Oranje den voet dwars te zetten), hiertegen opkwamen, drong hij er niet verder op aan, doch stelde voor, als men voor een zoo rechtstreeksch advies terugdeinsde, de gedeputeerden tot de buitenlandsche zaken te machtigen om over den inhoud der Engelsche brieven met den gezant Sidney in overleg te treden, en „hem te verzoeken alle goede officiën te willen aanwenden, alomme daar zulks vrucht kon doen, ten einde het parlement niet mocht worden geprorogeerd of ontbonden, en dat de oneenigheden, die tusschen Zijn Majesteit en het parlement zouden mogen ontstaan, in der minne uit den weg werden gelegd." Zulk een besprek met den gezant scheen minder bedenkelijk en zelfs vrij onschuldig, en werd dan ook goedgekeurd [2]; maar Fagel bereikte er zijn doel mede, en kreeg in plaats van met de volle vergadering der Staten, die toch altijd moeilijk te bewerken was, nu met het Geheim Besogne te doen, dat slechts uit acht leden bestond, uit één afgevaardigde namelijk van iedere provincie nevens hem als achtsten. Die heeren was hij gewoon met zijn ervaring en gezag te leiden waarheen het hem goeddocht. Alleen met de vertegenwoordigers der noordelijke provinciën had hij thans dikwerf te stellen, en die van Friesland bepaaldelijk (ik meen dat het de heer Van Sevenaar was [3]) was volstrekt niet te vertrouwen en werd zelfs verdacht van de geheimen van den staat aan den Franschen gezant te verklappen. De wijs, waarop Fagel het aanlegde om dien verdachte, en zelfs om de meerderheid van het Besogne buiten het geheim te sluiten, kenteekent den regeerings-

1) Brief van Van Leeuwen van Leyden, 22 October/1 November (Ms. Rijksarchief).
2) Secr. Resol. der Staten-Generaal van 4 December 1680 (Ms. Rijksarchief).
3) Mijn vermoeden berust op den brief van den Prins aan zijn neef van Friesland, Archives, t. V, p. 477, vergeleken met D'Avaux, t. I, p. 94.

vorm dier dagen en tevens de middelen, waarmee men zijn gebreken te boven wist te komen.

Het was de gewoonte dat de conferenties van het Geheim Besogne met vreemde gezanten gehouden werden op de Trèveskamer. Zoo had ook thans moeten geschieden. Maar de Prins, die Sidney vooraf van de uitnoodiging die hij krijgen zou verwittigde, gaf hem meteen den raad om te antwoorden, dat hij zich ongesteld gevoelde en niet kon uitgaan. Zoo gebeurde. De gezant had toevallig medicijn genomen en moest zijn kamer houden. Er zat niets anders op dan dat de heeren zich tot hem begaven. Maar het was beneden hun waardigheid dat zij, die de Staten-Generaal vertegenwoordigden, zich in vollen getale bij een gezant aan huis zouden vervoegen; twee of drie uit hun midden dienden daartoe te worden afgevaardigd. Het waren Fagel en De Mauregnault, het Zeeuwsche lid en een goed vriend van den Prins, die belast werden met het overbrengen der boodschap, waarover in het Besogne slechts in algemeene termen gehandeld was, en die zij met hun beiden dus in den vorm konden gieten, welke hun goeddocht. Op verzoek van den gezant, die zijn geheugen niet durfde vertrouwen, werd hem het gesprokene vervolgens ook in schrift ter hand gesteld, — ik behoef nauwelijks te zeggen, dat het alweer op inblazing van den Prins was dat hij er om verzocht. Nog dien eigen nacht verzond hij het vertoog, dat hem dus zonder voorkennis der Staten of van hun gecommitteerden in handen werd gespeeld, in twee afschriften naar Engeland, een voor Sunderland en een voor Jenkins [1]), beiden 's konings ministers.

Het stuk of de insinuatie, zooals het ten opschrift droeg, was

---

1) Curieus is hetgeen Fagel over zijn gesprek met Sidney aan de Staten-Generaal rapporteerde; ik laat het hier volgen gelijk het in het register der resolutiën geboekt staat. „Veneris, den 6 December. — De Heeren R. P. Fagel ende De Mauregnault, twee van H. H. M. gedeputeerden, hebben ter vergaderinge gerapporteert, dat de Heeren van Heeckeren ende andere H. H. M. gedeputeerden tot de buitenlandsche zaken, hebbende ingevolge H. H. M. resolutie commissoriael van den 4den dezer den Heere Sidney.... op gisteren doen versoecken om des naemiddags met gemelde Heeren H. H M. gedeputeerden op de Trèveskamer te comen in conferentie over den inhoude van de voors. resolutie; ende de gem. Heere Sidney 't selve hebbende geëxcuseert op sijne indispositie ende vermits hij medicijnen hadde genomen, dat oversulx de gemelde Heeren R. P. Fagel ende De Mauregnault, vermits den tijt seer presseerde, waren verzocht bij forme van visite de officiën in de voors. H. H. M. resolutie van den 4den dezer te willen afleggen; dat sij dienvolgende sulx hadden gedaen; ende dat gem. Heere Sidney het gedaen versoeck hem seer wel hadde laten gevallen ende oock aangenomen deze H. H. M. goede meeninge ende intentie met alle goede officiën te sullen appuyeren ende seconderen".

uitvoerig. Het ging uit van de stelling, dat de Republiek en gansch de Christenheid er onder lijden zouden, als de koning besloot het parlement te verdagen en zonder zijn steun te regeeren. Uit dien hoofde achtten zij zich geroepen om Zijn Majesteit te herinneren, dat dergelijke veranderingen in de successie, als het parlement thans begeerde, voorheen wel meer wettelijk waren vastgesteld, maar later, als zij te pas zouden gekomen zijn, niet waren nageleefd. Maria Tudor en haar zuster Elisabeth hadden dit ondervonden. Zoo zou het waarschijnlijk ook nu weer gaan, indien de hertog van York bij de wet werd uitgesloten. Was het dan wel raadzaam wegens een zaak, die in de gevolgen zoo onzeker was, met het parlement te breken en zich de hulp te ontzeggen, die het overigens bereid scheen Zijn Majesteit te verleenen? Daarenboven had de ondervinding geleerd, dat men met ontbinden niet verder kwam; een nieuw parlement had zich meestal nog heftiger betoond in het eischen van wat aan een vroeger geweigerd was. Zij smeekten Zijn Majesteit dit alles wel te willen bedenken, en, zoo hij onverhoopt in anderen zin besloot, hen dan bijtijds daarvan te willen verwittigen, ten einde zij naar andere middelen mochten omzien om de Republiek te redden. Nooit, betuigden zij, zouden zij de welwillendheid vergeten, hun door Zijn Majesteit betoond, maar met bloedige tranen aanzien, hoe zij, die zijn belangen zoo oprechtelijk waren toegedaan, het onschuldige slachtoffer werden van het geschil tusschen Zijn Majesteit en het parlement over een maatregel, die mogelijk nooit te pas zou komen.

Al werd het niet met zooveel woorden gezegd, het was toch duidelijk genoeg tusschen de regels te lezen, dat naar het oordeel der Staten de koning, als het niet anders kon, zijn goedkeuring aan de wet, waarbij de troonopvolging tegen zijn zin veranderd werd, behoorde te verleenen. Hoezeer zulk een raad Zijn Majesteit hinderen moest, nu hij na de stemming in het Hoogerhuis minder dan ooit genegen was om de rechten van zijn broeder aan de eendracht met zijn volksvertegenwoordiging ten offer te brengen, kunnen wij ons voorstellen. Wat het nog erger maakte was dat, door de onbescheidenheid van Sunderland naar men vermoedde, een Engelsche vertaling der insinuatie weldra in druk verscheen en onder de parlementsleden en het volk verspreid werd [1]). Niet

1) Een exemplaar dier gedrukte vertaling nevens een afschrift van het oorspronkelijke in het Fransch gestelde vertoog vond ik op het Rijksarchief in de verzameling: „Stukken, behoorende tot het Engelsch verbael van 1680—1682" van Van Citters. Het is D'Avaux

alleen de koning, ook 's konings raad was over zulk een eigendunkelijke inmenging der Staten in een zuiver binnenlandsche aangelegenheid verstoord. Onmiddellijk kreeg de gezant een bestraffing, omdat hij het geschrift had aangenomen en overgebracht, en meteen bevel om, indien misschien van wege de Staten naar een antwoord vernomen werd, tot bescheid te geven, dat hij er geen had ontvangen [1]). Aan Van Leeuwen toonde de koning bij de eerste gelegenheid de beste zijn misnoegen en hield hem verder op een afstand [2]). De Prins zag zich genoopt, nu de zaak zoo euvel geduid werd, aan zijn beide ooms te betuigen, dat de Staten er geenszins mee bedoeld hadden Zijn Majesteit te raden de wet van uitsluiting goed te keuren. Op welke wijs zij dan wel hadden verlangd, dat de koning zich met het parlement verstaan zou hebben, kon hij echter natuurlijk niet verklaren. De gansche stap was van den beginne af een misstap geweest [3]). Gelukkig nog dat de koning en de hertog niet zoozeer aan de Staten en aan Zijn Hoogheid als aan Sunderland de schuld van alles gaven. Deze, meenden zij, zou het stuk wel gesteld en naar Holland overgestuurd hebben, om het van daar, met het gezag der Staten bekleed, terug te ontvangen en te gebruiken.

Eer het nog ten volle gebleken was, hoe verkeerd deze zijdelingsche bemoeiing gewerkt had, kreeg de Prins een maar al te dringende reden om zich zelf rechtstreeks in den verderen loop der zaak te mengen. Dezelfde heeren namelijk, die in het Hoogerhuis het krachtigst op de verwerping der wet hadden aangedrongen, Halifax in de eerste plaats, waren thans druk in de weer om de gevaren, die ook zij voorzagen als ooit een Roomsche vorst den troon van het protestantsche Engeland beklom, bijtijds te voorkomen, en zij beraamden daartoe een gansche reeks van bepalingen, waaraan Jacobus, als hij zijn broeder opvolgde, zich zou moeten onderwerpen. De koning, dat wist men vooruit, was van zijn kant bereid om, als slechts het geboorterecht onaangetast

---

die zegt, dat Sunderland aan de verspreiding schuld had. Dezelfde gezant, die later van zijn vrienden onder de Staten kennis van het stuk kreeg, was tot nu toe de eenige die er een breed verslag van gaf, in zijn Négociations.

1) Sidney, v. II, p. 143.

2) „The Prince told me how the King would not see M. van Lewen, and was never kind to him since the paper I sent over" (Sidney, v. II, p. 161).

3) Volgens D'Avaux, t. I, p. 126, keurden Friesland en Groningen en in Holland Amsterdam het gebeurde, toen het hun ter ooren kwam, streng af. Paets van Rotterdam sprak er in gelijken geest over met Sidney: „he saith, the paper was the imprudentest thing that ever was writ" (Diary, v. I, p. 162).

bleef, overigens zeer veel toe te geven. Dat verontrustte den Prins bovenal. Hij mocht zich, zooals de zaken stonden, nog altijd vleien eens zijn schoonvader op te volgen, en had er dus belang bij dat de rechten der kroon intusschen niet geschonden en verkort werden. Had eens het parlement een gedeelte dier rechten onder een Roomschen koning jaren achtereen zelf uitgeoefend, hoe zou het dan te bewegen zijn om, als weer een protestant aan de beurt kwam, goedschiks aan dezen terug te geven wat het geleerd had als eigen bevoegdheid te beschouwen? Onmiddellijk schreef hij aan Jenkins en liet door Van Leeuwen aan den koning in persoon onder het oog brengen, dat door zulke beperkingen niet slechts de schuldige Roomsche maar ook de onschuldige protestantsche vorst, die na dezen kwam, getroffen zou worden. Gelukkig voor Zijn Hoogheid was de hertog even afkeerig van zulk een schikking als hij, en achtte ze zelfs nog onaannemelijker dan de wet van uitsluiting zelve [1]). Op zijn vertoog er tegen kreeg de Prins de stelligste verzekering, dat Zijn Majesteit in geen maatregelen zou toestemmen, die de rechten der kroon onder een protestantschen koning te kort konden doen [2]).

Een oogenblik heeft de Prins zich met de hoop gevleid, dat de koning te elfder ure nog op de hoofdzaak zou toegeven. Uit een brief van Van Leeuwen maakte hij op, dat Zijn Majesteit, na een korte verdaging, die noodig was om de wet nog eens bij het Lagerhuis in behandeling te laten komen, zich waarschijnlijk, uit vrees voor de onlusten, die anders te wachten waren, bereid toonen zou om de wet te laten doorgaan. Dat dan het Hoogerhuis ook gaarne er in zou toestemmen, was buiten twijfel. Vol hoop op een goeden afloop in dat geval, liet de Prins door Sidney aan Sunderland te kennen geven, dat, zoo de koning waarlijk met zulk een plan omging en misschien verlangde dat Zijn Hoogheid overkwam om Zijn Majesteit de verantwoordelijkheid van zijn besluit te helpen dragen, hij daartoe volkomen bereid was [3]).

Maar eer Sidney's brief Sunderland bereikte, werd hier de tijding reeds ontvangen, die alle hoop verijdelde. Den 27sten vernam men, dat de koning het parlement voor tien dagen had

1) „Knowing" (schrijft hij aan den Prins) „that a bill of exclusion or limitation, and more especially the latter, must of necessity destroy for ever the Monarchy" (Archives, t. V, p. 462).

2) Zie den belangrijken brief van Van Leeuwen van Leyden aan den Prins van 7/17 December (Archives, t. V, p. 451).

3) Sidney's Diary, v. II, p. 148, 149.

verdaagd, en den 2den Februari, dat hij het nog vóór de heropening ontbonden en een nieuw parlement tegen den laatsten Maart, niet naar Londen maar ditmaal naar het loyale Oxford, bescheiden had. Onmiddellijk volgde hierop een verandering in de regeering; de voorstanders der uitsluiting werden weggezonden, Sunderland door Conway vervangen, Temple en Essex uit 's konings raad ontslagen. Dat Sidney niet dadelijk teruggeroepen werd was een beleefdheid jegens den Prins, wiens vertrouwen hij bezat; lang zou hij echter niet meer op zijn post worden gelaten.

Ik heb deze episode uit de Engelsche staatsgeschiedenis, voor zoover de prins van Oranje er een rol in speelde, met opzet uitvoeriger dan dit overzicht anders meebracht, beschreven, vooreerst omdat 's Prinsen bemoeienis in dezen tot nog toe weinig de aandacht heeft getrokken, maar vooral omdat zij mij voorkomt zijn verhouding tot de regeering en het volk van Engeland bijzonder scherp en duidelijk te teekenen. Wij zien hem nu reeds doordrongen van dezelfde overtuiging en gedreven door dezelfde beweegredenen, die hem acht jaren later tot zijn grootsche onderneming hebben gebracht. Hij erkent het recht van het protestantsche volk van Engeland om een Roomschen erfopvolger van den troon te weren, en begrijpt dat het voor het protestantisme in Europa van het hoogste belang is dat het volk van dat recht ook gebruik maakt; hij is verder overtuigd, dat het tegen Frankrijks overmacht en overmoed verbonden Europa zonder Engelands bijstand niet opgewassen is tegen dien tegenstander alleen, en hij weet, dat zoo ooit Engeland onder een Roomschen koning de zijde van Frankrijk koos, het met het protestantisme en met het evenwicht der staten van het vasteland, en inzonderheid met de onafhankelijkheid der Republiek en met haar vrijheid in Kerk en Staat gedaan zou wezen. Hij acht zich door de Voorzienigheid geroepen om voor die bedreigde belangen op te komen, en rekent in vergelijking met een zoo heilige verplichting de banden des bloeds gelijk niets. Maar op dit oogenblik dreigt het gevaar nog slechts uit de verte; het „nunc aut nunquam" komt nog vooreerst niet te pas. Middelen van overreding behooren nog beproefd, en geduld nog geoefend te worden. Evenwel de vaste wil en de hooge moed blijken reeds, die, als eindelijk de nood aan den man komt, alles wagen en niets ontzien zullen om het gevaar, waarop het oog onafgebroken gericht blijft, hoe dan ook af te wenden.

Groot was wegens het ontbinden van het parlement op dat tijdstip de verslagenheid overal, waar men de behoefte aan Engelands bijstand gevoelde, nergens grooter evenwel dan in de Republiek, die in den laatsten tijd, zooals wij zagen, met versmading van alle Fransche aanbiedingen, haar steun voornamelijk bij Engeland had gezocht. Wat stond haar te wachten, indien nu dit rijk door zijn tweedracht zich zelf tot machteloosheid doemde? De landsobligatiën en de aandeelen der Oost-Indische Compagnie daalden, en andere blijken van vrees voor hetgeen aanstaande was vertoonden zich allerwege [1]). Maar het meest was prins Willem ter neer geslagen; hij doorzag terstond wat uit 's konings handelwijs onvermijdelijk volgen moest. Zonder parlement huis te houden was alleen mogelijk met bijstand van Frankrijk. Reeds nu vermoedde hij dat de koning, daar hij zich van zijn parlement durfde scheiden, het eens moest zijn geworden met Lodewijk XIV [2]), en dat deze dan, verzekerd van Engelands onzijdigheid, niets ontzien zou om zijn veroveringsplannen in hun volle uitgestrektheid ten uitvoer te leggen. Een nieuwe oorlog in Vlaanderen scheen ophanden, aan den vorigen gelijk, dien hij, zoolang het hem niet gelukt was Engeland van Frankrijk af te trekken, met ongelijke krachten en aanhoudenden tegenspoed gevoerd had. Tegen een zoo hopeloozen krijg zag hij evenzeer op als iemand; hij wenschte, als het daartoe komen moest, in den eersten veldslag door den eersten kogel getroffen te worden [3]).

Wat hij vreesde was echter nog niet volvoerd; het was pas in beraad genomen. De Fransche regeering, die, zoolang koning Karel zich aan den prins van Oranje had gehouden, tegen hem in het parlement onder de volksvrienden had gestookt en naar vermogen had meegewerkt tot de tweedracht, die Engeland machteloos maakte, was echter, nu er kans ontstond dat de koning zonder parlement zou gaan regeeren, aanstonds bereid om de oude betrekking opnieuw met hem aan te knoopen en hem de noodige subsidiën te verleenen, natuurlijk in de onderstelling dat hij dan ook weerkeerig zijn buitenlandsche staatkunde naar de bedoelingen van Frankrijk wijzigen zou. Maar de koning had nog niet toegeslagen; hij aarzelde nog, al had de hertog van

1) Zoo zeide de raadpensionaris aan Sidney: Diary, v. II, p. 133.

2) „The prince believes that the King has taken measures with France, and so does every body" (Sidney, 23 Januari/2 Februari, v. II, p. 161).

3) „He is afraid of a war more than any body, and wishes the first bullet may kill him, for he had rather lose his life than lose his reputation" (Sidney, v. II, p. 160).

York, zoodra hij van het ontbinden van het parlement de blijde tijding te Edinburg, waar hij nog vertoefde, ontvangen had, zich gehaast om zijn vertrouwde Churchill [1]) (later als Marlborough zoo beroemd geworden) tot hem te zenden met den dringenden raad om nu ook zonder verwijl een overeenkomst met Lodewijk XIV aan te gaan en het naar Oxford beschreven parlement, dat toch zeker op het voetspoor van het vorige zou doordraven, eenvoudig af te zeggen. Van dit laatste wilde echter de koning niet hooren. Hij was het aan zijn bondgenooten verschuldigd, zoo verklaarde hij, nog eens te beproeven of een schikking met de vertegenwoordigers van zijn volk, zonder schennis altijd der wettige erfopvolging, niet te treffen zou zijn. Hij dacht nog een voorstel te doen — en met die belofte poogde hij ook den prins van Oranje te paaien — waarmee allen genoegen zouden kunnen nemen. Het lekte al spoedig uit wat hij wilde voorstellen: na zijn dood de koninklijke macht af te scheiden van den titel en de waardigheid, de laatste te laten overerven op den hertog van York, maar de eerste met den titel van regent aan de oudste dochter, de prinses van Oranje, en haar gemaal gedurende het leven huns vaders op te dragen [2]).

Werkelijk werd dit plan, toen het nieuwe parlement te Oxford bijeen was gekomen en weer terstond met het bespreken der wet van uitsluiting begon, door vrienden der kroon, onder dezen zelfs den kanselier der schatkist, voorgeslagen en, op uitdrukkelijk bevel des konings, door de dienaren van zijn huis, zoovelen er in het Lagerhuis zitting hadden, ondersteund [3]). Het schijnt den koning waarlijk ernst hiermee geweest te zijn; de hertog van York althans verkeerde in levendige onrust. Maar het kon geen ingang vinden. Het parlement was met geen halven maatregel tevreden; het wilde de uitsluiting en anders niet. Een der ministers verzekerde naderhand den Prins, dat het voorstel een beter onthaal zou hebben gevonden, indien, in plaats van den prins en de prinses van Oranje, als toekomstig regent de hertog van Monmouth genoemd was geworden [4]). Onwaarschijnlijk is dit

1) Over diens zending handelt Jacobus zelf, bij Clarke, v. I, p. 659.

2) Zie den brief van Temple aan Sidney: Diary, v. II, p. 177.

3) Archives, t. V, p. 490.

4) Dit stemt overeen met wat Van Leeuwen reeds in December te voren uit den mond van Godolphin vernam: „que le Duc de Monmouth gagnoit toujours païs et que, là où il n'y avoit au commencement de la session du parlement peut-estre pas dix personnes de la maison basse qui songeoient à luy, que présentement il y en avoit plus, et que de jour à aultre leur nombre s'augmenteroit" (Archives, t. V, p. 455).

zeker niet: de aanwezige en innemende hertog was op dit oogenblik bij de menigte veel meer in aanzien dan de afwezige prins en prinses. Maar hoe dit zij, het voorstel, gelijk het lag, werd nauwelijks in beraad genomen. Alles of niets vorderden de volksleiders. Zij kregen niets, en verloren buitendien door hun eigendunkelijk en heftig drijven meer en meer de gunst en den steun van het bezadigde deel des volks. Toen zij ten laatste ook met het Hoogerhuis in twist geraakten, scheen de koning het volle recht te hebben om de kortstondige zitting te sluiten en het Lagerhuis te ontbinden, gelijk hij deed.

En nu maakte hij meteen van den nood een deugd en reikte aan Lodewijk XIV de hand. Hij nam een jaargeld van hem aan, waarvan hij krap kon huishouden, en beloofde daarentegen zich langzamerhand uit zijn verbond met Spanje los te winden, en het zoo aan te leggen dat hem geen parlement zou kunnen nopen om tegen zijn verplichting jegens Frankrijk te handelen [1]). Een stellige belofte om in het geheel geen parlement meer bijeen te roepen, waarop de Fransche regeering eerst gestaan had, wilde hij niet geven, en evenmin liet hij zich gezeggen om de verbintenis in den vorm van een acte of traktaat op schrift te stellen. Het waren mondelinge beloften over en weer, waarmee beide vorsten zich tevreden stelden. Alles geschiedde op goed vertrouwen en in het diepste geheim. Van de Engelsche ministers was Hyde, de zwager van den hertog van York, de eenige die aan de onderhandeling deel had genomen.

Maar zonder van de toedracht te weten, hield prins Willem zich verzekerd, dat zulk een overeenkomst getroffen moest zijn. Zij bleek ook weldra in haar gevolgen. Eigendunkelijker dan ooit tastte Lodewijk XIV door en stelde zich met geweld in het bezit der plaatsen waarop hij aanspraak maakte.

Dat was het wat in den ganschen loop der zaak den Prins het meeste verdriet deed, het overwicht dat Frankrijk, nu Engeland niet langer meetelde, in Europa nam; het overige, waarbij toch zijn eigen belang het meest betrokken was, stelde hij als van later zorg ter zijde. Het is opmerkelijk, dat in zijn

---

1) Dalrymple, v. I, p. 71, geeft als hoofdzakelijken inhoud der overeenkomst op: „à se dégager peu à peu de l'Espagne et à se mettre en estat de ne point estre contraint par son parlement de faire quelque chose d'opposé aux nouveaux engagements qu'il prenoit." Na Karels dood zeide Barillon aan Rochester: „que quoique le feu roi d'Angleterre ne se fut pas obligé formellement à renoncer à son traité avec l'Espagne, il avoit néanmoins tenu sur cela la conduite qu'on en devoit attendre" (Dalrymple, v. II, App. I, p. 108).

briefwisseling met de Engelsche grooten, voor zoover zij tot ons is gekomen, geen woord gevonden wordt, waaruit blijkt wat hij van het voorgeslagen regentschap eigenlijk dacht. Onophoudelijk betuigt hij zijn spijt, dat de koning niet in schikking met zijn parlement gekomen is; maar welke schikking hij aannemelijk had geoordeeld, zegt hij nooit. Als Hyde uit zijn schrijven eens de gevolgtrekking afleidt, dat hij gewenscht zou hebben dat de koning de uitsluitingswet maar had goedgekeurd, komt hij tegen die uitlegging in bitse woorden op, maar ook dan verklaart hij zijn meening toch niet nader [1]). Er had een middel gevonden moeten worden, welk dan ook, — dat is het wat hij telkens herhaalt — want wat thans gebeurd is, is het allerverderfelijkste wat geschieden kon.

Als ik alle omstandigheden overweeg, kom ik tot de slotsom, dat prins Willem het plan van regentschap onmogelijk heeft kunnen goedkeuren. Het was te ingewikkeld, te dubbelzinning om in zijn smaak te vallen; het loste de quaestie niet op, het leidde onvermijdelijk tot nieuwe verwikkelingen. De macht van den koning was nu eenmaal van de waardigheid niet te scheiden. Die de waardigheid bezat en den titel voerde, had een onvervreemdbaar recht ook op de macht. Wie hem de macht, zoo hij die opvorderde, hielp onthouden, maakte zich schuldig aan rebellie en beliep de straf, die de wet op dit misdrijf stelde [2]). Kwam het uit dien hoofde tusschen den koning en den regent tot een tweestrijd, dan zou ongetwijfeld een aanzienlijk deel der natie voor den koning van Gods genade partij kiezen: een burgeroorlog zou tusschen hen beiden beslissen moeten. Een zoo onzekere kans kan iemand van 's Prinsen karakter niet verkozen hebben te loopen. Volgens zijn opvatting was de zaak ook veel eenvoudiger. Door Roomsch te worden had de naaste in de erfopvolging zijn aanspraak op de kroon van Engeland, waar het protestantisme in een bepaalden vorm de godsdienst van den staat en de koning het hoofd van de Staatskerk was, verloren, en nu kwam in zijn plaats de eerstvolgende die protestant was, aan de beurt. Dit had de wetgevende macht als een eeuwig edict slechts vast te stellen, en alle bezwaren waren uit den weg geruimd. In Engeland was ook deze leer volstrekt niet ongehoord;

1) De brief van den Prins, over welks uitlegging het geschil liep, is niet voorhanden. Hyde's verklaring staat Archives, t. V, p. 484, en 's Prinsen tegenspraak aldaar, p. 493, te lezen.

2) Zie dit uiteengezet door Hallam, Constit. Hist., v. II, p. 592 (London, 1829).

al in den tijd van koningin Elisabeth hadden haar de puriteinen verkondigd [1]); en voor een Hollander, die met zijn voorouders beleed, dat de vorst om het volk en niet het volk om den vorst is, had zij zeker niets onredelijks [2]). Maar de Prins, die door zulk een staatswet bevoordeeld, die er door aan zijn schoonvader voorgetrokken zou worden, kon er kwalijk mee te berde komen. Van daar zijn aanhoudend zwijgen op de vraag, welke schikking hij dan wel mogelijk achtte. Hij kon slechts herhalen, dat een schikking, welke ook, noodzakelijk was, omdat zonder deze Engeland in de groote aangelegenheden van het vasteland een zijner waardige rol onmogelijk vervullen kon.

Het gevaar, dat Europa bedreigde, nu Engeland zich in die onmogelijkheid had gesteld, vertoonde zich van stonde aan. Van Engelands stilzitten verzekerd, ging Lodewijk met vasten tred op zijn doel af. Op één dag, den 30sten September 1681, maakte het zich van Casale aan de Po en van Straatsburg aan den Rijn meester: twee vestingen van den eersten rang, en die voor hem niet slechts tot verdediging zijner eigene grenzen, maar evenzeer tot aanval op zijn naburen in een volgenden oorlog van het hoogste belang waren. Met zulk een aanwinst zou een langdurige oorlog ruim betaald zijn geweest; zij werden gewonnen zonder het zwaard te trekken, in vollen vrede. Haar verovering echter bedreigde de Republiek en Engeland niet zoozeer als Duitschland en den Keizer; aan dezen kon de zorg worden overgelaten om zich tegen het gevaar, dat er uit voortvloeide, te wapenen. Maar van nabij was ons eigen belang betrokken bij een derde vesting, die de groote koning blijkbaar insgelijks zich zocht toe te eigenen, en die zijn diplomatie en zijn krijgsmacht reeds bezig waren in te sluiten. Zooals Straatsburg voor zijn oostelijke grens, zoo meende hij voor zijn noordelijke Luxemburg te behoeven, en wat hij meende noodig te hebben achtte hij zich gerechtigd ook te nemem. Op tweeërlei wijze naderde hij zijn doel. Van Chiny, dat hij, als onder Metz behoorende, door de Kamer van Hereeniging in het parlement

---

1) Maria Stuart had er al in 1585 Elisabeth voor gewaarschuwd. „Souvenez-vous" (zoo schreef zij haar den 8sten April uit Tutbury) „qu'au livre de Stoirbz, que la comtesse de Shrewsbury m'a autrefois faict lire, ils maintiennent fort et ferme, qu'il ne seroit en votre puissance de nommer ou faire aucun catholique vostre heritier. Ce sera donc à eux à l'eslire et establir par force, comme ils présument" (Labanoff, Recueil de lettres de Maria Stuart, t. VI, p. 155). — Wie Stoirbz is en welk boek van hem Maria bedoelt, weet ik niet.

2) Vgl. Kromsigt, John Knox, blz. 331.

dier stad zich had laten toewijzen en door Spanje had doen ontruimen, bleek bij nader onderzoek zijner rechtsgeleerden een groot deel van het platte land van Luxemburg in leenverband af te hangen. Al die plaatsen vorderde hij uit dien hoofde op en bezette hij alvast. Maar zoo was de vesting zelf niet prijs te verklaren. Daartoe werd een ander middel gezocht en ook gevonden. Als punt van uitgang werd de nieuwe, ongehoorde leer gepredikt [1]), dat al wat gedurende den oorlog in handen van den overwinnaar gevallen is, ook na den vrede zijn eigendom blijft, indien niet het tegendeel uitdrukkelijk in het traktaat van vrede vermeld staat. Nu waren Aalst en het land van Aalst benevens een aantal andere plaatsen van minder beteekenis door de Franschen vóór den vrede van Nijmegen genomen en bezet, en bij den vrede wel ontruimd maar in het traktaat niet met name genoemd onder de bezittingen, die aan Spanje terug werden gegeven. Dus waren, volgens de nieuwe leer, Aalst en al de rest nog steeds het eigendom van den koning van Frankrijk, al waren zij ook niet langer in zijn bezit, en konden door hem teruggevorderd en — wat naar zijn begrip een en hetzelfde was — ook teruggenomen worden, zoodra het dit verkoos. Maar ter liefde van den vrede wilde de groote koning van dit recht geen al te streng gebruik maken; hij erkende dat de genoemde plaatsen voor de veiligheid van Vlaanderen onmisbaar waren, en verklaarde zich bereid om er andere, die beter te missen zouden zijn, voor in ruil te nemen; aan de Spaansche regeering gaf hij zes weken den tijd om daarover met hem in schikking te treden. Nog noemde hij Luxemburg niet; maar dat het hem om niets anders te doen was, begreep een ieder [2]). De regeering te Brussel wees natuurlijk de nieuwe leer en haar toepassing met verontwaardiging af, en wendde zich, steunende op haar verdrag met de Republiek van 1673 en op dat met Engeland van 1680, tot beide bondgenooten om hulp. Zeker, de letter der traktaten verplichtte dezen vooreerst tot niet meer dan tot diplomatieke pogingen om het geschil in der minne bij te leggen; maar geen twijfel of spoedig zou men zich zelfs niet meer op de letter kunnen beroepen om de verplichting tot hulp verleenen te ontwijken. Hoe zou dan de Republiek in het bijzonder zich behooren

1) Vgl. hetgeen Pieter de Groot zegt in een brief aan Wicquefort (Krämer, Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort, p. 157).

2) De declaratie des konings van 4 Augustus 1681 staat vertaald bij Silvius, Verv. op Aitzema, XIX boek, blz. 133.

te gedragen, indien Engeland onverhoopt niet bij machte was of niet verkoos gemeene zaak met haar te maken?

Die zorg liet den Prins geen rust, van het oogenblik af dat hij zekerheid had verkregen, dat het om niet minder dan Luxemburg te doen was, zonder welke vesting hij oordeelde dat de Zuidelijke Nederlanden niet meer dan in naam onafhankelijk van Frankrijk wezen zouden, en als voormuur voor de Republiek niet langer zouden kunnen dienen [1]). Dat gevaar moest en zou gekeerd; maar hoe? Hij wist geen beter middel te bedenken dan hetzelfde dat hij voorheen met vrucht had aangewend; hij wilde nog eens naar Engeland met zijn oom gaan spreken, of hij hem misschien tot inkeer brengen en tot zijn politiek overhalen kon. Het besluit hiertoe had hij al genomen voordat Frankrijk openlijk met zijn aanspraak op Aalst en zijn aanbod om daarvoor iets anders in te ruilen te voorschijn was gekomen. Toen dit gebeurde, had hij reeds verlof om over te komen gevraagd en verkregen, en was hij zelf juist geland.

Zijn bezoek heeft niet lang geduurd, veertien dagen slechts, en trof natuurlijk, althans wat de hoofdzaak betreft, geen doel. Had de Prins vooruit geweten, wat hij slechts gissen kon, onder welke verplichting jegens Lodewijk XIV zijn oom zich gesteld had, misschien zou hij zich de moeite der reis hebben bespaard. Zijn houding aan het hof was buitendien gedwongen en dubbelzinnig. Hij kwam verzoeken dat de koning, ten einde tegen Frankrijk krachtig te kunnen optreden, nog eens een parlement vergaderen en over de buitenlandsche staatkunde raadplegen wilde. Maar op de natuurlijke vraag, die de koning hem deed, of hij dan wenschte dat Zijn Majesteit in de uitsluiting van den hertog van York of in het besnoeien van de rechten der kroon gedurende diens regeering bewilligen zou, moest hij wel een ontkennend antwoord geven. Welnu, besloot hierop de koning, dat zulke eischen gesteld zouden worden is zeker; wat zou het dan baten een parlement op te roepen en er geld van te vragen ten behoeve eener buitenlandsche politiek, gelijk gij die wenscht, indien het

---

1) „Want het zeker is dat, alhoewel de stad van Luxemburg schijnt verre afgelegen te zijn, deselve evenwel is de eenige barrière, die dezen staet van die zijde is dekkende, en dat die stat vermeestert ofte fortificaties van dien afgeworpen zijnde, in het gebied van den Koning van Spanje niet een eenige plaetse van de alderminste consideratie meer resteert, die tot een barrière soude konnen dienen.” Aldus spreken, bij monde van Fagel, de Staten tot den koning van Engeland, den 21sten Maart 1681: zie Secr. Resol. Holl., blz. 125.

dit toch niet verleenen zou dan op voorwaarden, die ook gij onaannemelijk keurt? Even vruchteloos als met den koning bleef het overleg met de hoofden der parlementaire oppositie [1]). Er waren er die den Prins beloofden hun best te zullen doen om, als er nogmaals een parlement bijeenkwam, de quaestie der erfopvolging buiten besprek te houden, en in de eerste plaats de buitenlandsche staatkunde in beraad te nemen; maar anderen wilden zulk een belofte niet geven, en stelden alle buitenlandsche zaken verre achter bij het gevaar dat het protestantisme in Engeland bedreigde. Als dezen op hun stuk bleven staan, gelijk de koning op het zijne, — en er was niet anders te voorzien — als dus in een nieuw parlement het oude geschil tusschen kroon en volksvertegenwoordiging verlevendigd stond te worden, ja, dan moest de Prins wel erkennen dat het beter was er maar geen saam te roepen. Geheel ongetroost liet hem zijn oom echter niet vertrekken. In één geval beloofde hij nog eens te beproeven wat hij van een parlement gedaan kon krijgen, indien namelijk de Franschen een oorlog in Vlaanderen aanvingen of zich buiten oorlog van een gewichtige plaats aldaar (Luxemburg werd niet genoemd) meester maakten. Zelfs in zulk een geval durfde hij zich niet vleien er iets mee uit te zullen richten, maar hij wilde er dan toch, als het daartoe kwam, de proef nog eens van nemen.

Alles te zamen genomen was de Prins over de stemming, waarin hij den koning had aangetroffen en verliet, niet ontevreden. Persoonlijk scheen hem deze zijn houding ten opzichte der uitsluitingswet niet al te euvel te duiden. Zelfs liet zich de scepticus tegen hem ontvallen, dat de hertog van York, als hij ooit den troon besteeg, met zijn heftigen en onrustigen aard er zich geen vier jaren op staande zou houden. Een gezegde dat een voorzegging geleek, en den Prins steeds is bijgebleven [2]). Wat zijn naaste doel betrof, hij had zeker geen reden om te hopen dat hij in zijn anti-fransche politiek door Engeland krachtig zou worden bijgestaan, hetgeen onder de gegeven omstandigheden ook nauwelijks te vergen was; maar hij mocht zich toch vleien met vertoogen en vermaningen aan de Fransche regeering ondersteund te zullen worden. Dat zijn oom zich aan Frankrijk vast verbonden had, geloofde hij thans, na zijn gesprekken met hem, niet zoo stellig meer als voor zijn bezoek.

---

1) Vgl. daarover Ranke, Engl. Gesch., Bd. V (Sämmtl. Werke, Bd. XVIII), S. 311.

2) Hij deelde het naderhand aan Burnet mee, die het heeft opgeteekend in zijn History, v. II, p. 414 (ed. 8°., Edinb. 1753).

In Holland teruggekeerd gaf hij van zijn goede verwachting nog hooger op dan hij zelf wel gevoeld mag hebben. Hij moest zoo doen om den zwaarmoedigen onder de Staten hooger moed in het lijf te spreken. Op zijn verzekering, dat de koning wegens zijn oneenigheid met het parlement niet zoo krachtig kon optreden als hij wenschen zou, maar overigens het gevaar, dat van de zijde van Frankrijk dreigde, juist inzag en naar vermogen wilde helpen afwenden, durfden de Staten dieper ingaan in de onderhandeling, die Zweden al van Maart af met hen had aangevangen [1]).

Zweden was in den laatsten oorlog de trouwe en nuttige bondgenoot van Frankrijk geweest, en had wederkeerig bij den vredehandel uit de bescherming van Lodewijk XIV niet weinig voordeel getrokken. Maar sedert was de vriendschap verkoeld, en koning Karel XI had zich persoonlijk te beklagen over de eigendunkelijkheid der Kamers van Hereeniging. Die van het parlement van Metz had Tweebruggen, hetgeen de koning kort te voren geërfd had, voor een leen van Frankrijk verklaard, en daarom gevorderd dat Zijn Majesteit het als zoodanig van Lodewijk XIV verheffen zou. Maar zonder daarop acht te geven en zonder te luisteren naar den voorslag, die hem gedaan werd, om zijn recht op het vorstendom voor een goede som gelds aan Frankrijk af te staan, had hij naar oude gewoonte het leen van den Duitschen keizer gevraagd en verkregen. Het gevolg van de onmin, die hieruit tusschen hem en de Fransche regeering voortsproot, was dat hij thans naar bondgenooten omzag om hem tegen de eigendunkelijkheid en de heerschzucht van zijn vroegeren beschermheer te beveiligen.

Tot wien zou hij zich met zulk een doel eerder gewend hebben dan tot Willem III en de Staten? Zijn gezant vond echter bij dezen niet terstond een gereed gehoor. Het was juist de tijd toen het parlement te Oxford nog bijeen moest komen: de onzekerheid der Engelsche toestanden verbood voor het oogenblik, dat de Republiek zich met een andere mogendheid inliet. Maar thans, na zijn bezoek aan zijn oom, meende de Prins te weten, waaraan hij zich te houden had. Nog uit Engeland schreef hij aan Fagel, dat hij het thans raadzaam achtte de onderhandeling met Zweden te hervatten [2]). Voor hetgeen waar die mogendheid het oog op

1) Zie wat D'Avaux hierover uit goede bron bericht, t. I, p. 165 sq.
2) D'Avaux, t. I, p. 168.

had, meende hij dat ook de Engelsche regeering niet ongunstig gestemd was.

Het was namelijk geen eigenlijk gezegd bondgenootschap wat Zweden aanbood, het was een associatie van alle staten, Frankrijk niet uitgezonderd, ter handhaving van de vredestraktaten van Westphalen en van Nijmegen, met andere woorden tot behoud van den politieken toestand, op die vredesverdragen berustend. De leden der associatie zouden, als er onverhoopt geschillen tusschen hen oprezen, zich aan het scheidsgerecht der overige vrijwillig onderwerpen, of, als zij dit weigerden, met vereende macht daartoe gedwongen worden. Was het een mogendheid, die niet tot de associatie was toegetreden, door wie de rustverstoring veroorzaakt werd, dan zou ook zij zich aan het scheidsgerecht der geassocieerden te onderwerpen hebben, op straffe van anders met de wapenen tot rede te worden gebracht.

Een wel bedacht plan voorzeker, en dat zijn ontwerper, wie hij geweest zij, tot eer verstrekt. Traden alle rijken, ook Frankrijk, in zulk een onderling verband, dan waren eigendunkelijkheden, als in de laatste jaren geschiedden, niet meer mogelijk; de associatie zou tusschen de eischen van Frankrijk en de weigeringen van Duitschland en Spanje beslissen. Bleef daarentegen Frankrijk, alleen of met enkele aanhangers, er buiten, en ondernam het dan iets tegen de rust van Europa, dan veranderde de associatie van zelf in een bondgenootschap tegen den rustverstoorder. Het plan was dus veelbelovend, — mits alle groote mogendheden en in het bijzonder Engeland het aannamen. De Prins en Fagel en Van Beuningen, alle drie, hadden daar goeden moed op, en zoo liet Amsterdam zich ook door hen gezeggen [1]). De gansche onderhandeling ging zoo stil en heimelijk voort, dat D'Avaux, die doorgaans van alles kennis droeg wat bij de Staten voorviel, niet wist wat er gaande was, voordat reeds zes provinciën — alle behalve Groningen — er in toegestemd hadden. Al wat hij nu nog vermocht uit te werken was, dat Groningen, waarbij zich later Friesland voegde, bezwaar bleef maken, en dat het dientengevolge December werd eer aan alle formaliteiten voldaan was.

1) Op deze zaak hebben de twee brieven van Van Beuningen aan den Prins van 11 en 17 September betrekking, die Archives, t. V, p. 515 en 517 zijn gedrukt. — Amsterdam beweerde later, in het traktaat met Zweden slechts bewilligd te hebben op grond der verzekering, dat Engeland genegen was om insgelijks toe te treden. Zie Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 53. De stad had zich ook laten beloven, dat dan de lijst der convooien en licenten naar zijn wensch gesteld zou worden (D'Avaux, t. V, p. 55).

Maar niettemin werd reeds den 10den October (onder den indruk van hetgeen met Straatsburg en Casale voorviel) de associatie aangegaan, voorloopig tusschen Zweden en de Republiek alleen, maar zoo, dat nu aanstonds anderen tot toetreding konden uitgenoodigd worden [1]). De Prins toonde zich hiermee aanvankelijk tevreden en zag de toekomst met vertrouwen te gemoet. „Ik zend u," zoo schreef hij den 23sten October aan Waldeck, „een afschrift van het verdrag, dat wij met Zweden hebben gemaakt. Hoewel het eigenlijk niets is dan een garantie van de vredestraktaten van Munster en Nijmegen, is het toch een eerste stap om tot een ligue te geraken; als men maar weet op wie men verder rekenen kan, zal men gezamenlijk krasser maatregelen nemen kunnen. De Keizer zal toetreden, Engeland insgelijks; Denemarken en Brandenburg zullen worden uitgenoodigd; aan de hertogen van Celle en Hannover heb ik al geschreven. Indien gij nog andere vorsten weet, die er in opgenomen wenschen te worden, zal het ons aangenaam zijn dit van u te vernemen" [2]).

Was de Prins waarlijk zoo gerust op Engeland, als hij zich in zijn brief aan Waldeck voordeed? Ik zou het betwijfelen. Anders is hij droevig teleurgesteld geworden. Onmiddellijk nadat het traktaat geteekend was, den 15den October reeds, was Van Beuningen naar Engeland gereisd en had er, te zamen met den gewonen gezant Van Citters, den koning kennis van het gesloten verbond gegeven en hem tot toetreding uitgenoodigd, „stellende in zijn koninklijke consideratie, hoe onmogelijk het was om eenig goed effect te verwachten van al hetgeen men tot de gemeene zekerheid mocht voorstellen en besluiten, indien Zijn Majesteit niet tot de associatie toetrad met zijn groote macht en koninklijke autoriteit, om rigoureuselijk zijn landen en die van zijn vrienden in geval van nood te beschermen" [3]). Eervoller plaats onder de Europeesche machten konden Engeland en zijn koning niet begeeren dan hun aldus werd aangeboden; en, zoo ik mij niet bedrieg, zou Karel II haar ook volgaarne hebben aanvaard, indien hij er zich slechts toe in staat had bevonden. Maar, afgezien zelfs van zijn verplichting jegens Lodewijk XIV, kon hij in de zaken van het vasteland een voorname rol

1) Men moet de bedoeling der contractanten kennen, gelijk D'Avaux, t. I, p. 169 die uitlegt, om haar in het traktaat te ontwaren. Zie dit in de Secr. Resol. Holl., op 21 Augustus 1681, blz. 91.

2) Muller, Waldeck, Bd. I, S. 115.

3) Bij Silvius, blz. 148.

onmogelijk op zich nemen, als hij niet zeker was van zijn parlement; en datgene te doen, wat hij wist dat noodig was om zich die zekerheid te verschaffen, daartoe kon hij nu eens niet besluiten. Hij moest dus wel een weigerend antwoord geven, zoo welwillend mogelijk ingekleed. Hij verklaarde, met het plan der associatie in te stemmen, maar te oordeelen dat, daar het vooral de veiligheid en rust van Duitschland beoogde, de Duitsche vorsten dienden voor te gaan. Zoodra de Keizer, de koning van Denemarken en de aanzienlijke vorsten van het Duitsche rijk toegetreden zouden zijn, zou hij bereid bevonden worden om hun voorbeeld te volgen.

Zulk een uitstel stond aan een weigering gelijk. De keurvorst van Brandenburg en de koning van Denemarken trokken beiden op dit oogenblik met Frankrijk één lijn, en te stelliger thans, nu Zweden zich tegen Frankrijk had verklaard. Als deze twee behoorden voor te gaan, zou er heel wat in het statenstelsel van Europa veranderen moeten, eer de beurt aan Engeland kwam. Frankrijk kon dus in zooverre met dit antwoord tevreden zijn. Maar koning Karel had ook het eergevoel van zijn eigen volk te ontzien en de verplichting te erkennen, die uit zijn traktaat met Spanje voortvloeide. Daarom voegde hij aan zijn voorloopige weigering deze belofte toe, „dat ingeval het gebeurde dat men voortging met in de Spaansche Nederlanden aanspraken bij wege van feitelijkheid (par voie de fait) te doen gelden, of dat men zich in bezit stelde van eenige plaatse van importantie, dat Zijn Majesteit dan aanstonds resolveeren zou om zijn parlement bijeen te roepen, ten einde te beter in staat te wezen om uit te werken, hetgeen tot hulp van zijn geallieërden geoordeeld zou worden noodig te zijn".

Dezelfde belofte dus, die de koning aan den prins van Oranje tijdens diens laatste bezoek had gegeven en die hij nog door Halifax had laten herhalen [1]). Haar openlijke herhaling op dit oogenblik had al den schijn van een waarschuwing aan Frankrijk, om Engelands lijdzaamheid op geen al te zware proef te stellen. Inderdaad verdiende Lodewijk XIV zulk een vermaning wel. In het vertrouwen op Engelands werkloosheid en op de onmacht en den onwil der Republiek om zonder Engeland iets wezenlijks voor Spanje te ondernemen, ging hij steeds voort met Luxemburg uit de bezette plaatsen in den omtrek zoo goed als geblokkeerd te houden en den toevoer derwaarts te stremmen. Bij gelegenheid

1) Archives, t. V, p. 526/7.

dat de Spaansche bezetting eenige ruiters op fourage had uitgezonden, in een streek waar Fransch krijgsvolk gelegerd was, kwam het zelfs, den 23sten November, tot een bloedige botsing, waarbij aan weerszijden dooden vielen, en waarvan de schuld natuurlijk door beide partijen aan elkander gegeven werd. Hoe dit zijn mocht, er waren thans vijandelijkheden voorgevallen, die als oorlogsbedrijf waren uit te leggen. Op grond daarvan herhaalden met nog meer schijn van recht de Spaansche gezanten te Londen en in Den Haag het verzoek hunner regeering om bijstand overeenkomstig de traktaten.

Het was niet mogelijk dit verzoek eenvoudig af te wijzen of onbeantwoord te laten. De Engelsche regeering hield zich, gemeend of niet gemeend, over den Franschen overmoed verontwaardigd en sloeg den Staten voor gezamenlijk te Parijs over het onrecht, dat hun bondgenoot werd aangedaan, met nadruk te klagen, en te waarschuwen tevens, dat het verzoek van den verongelijkte om hulp volgens de traktaten op den duur niet geweigerd zou kunnen worden. Zij liet doorschemeren dat, als die klachten onverhoopt niets uitwerkten, zij ook niet zou terugdeinzen voor strenger maatregelen. De Prins was met dit voorstel hoogelijk ingenomen [1]), en de Staten namen het van hun kant aan: in gemeenschap met Engeland durfden zij de gramschap van den Franschen koning en de bedreigingen van diens gezant wel trotseeren.

De memorie, in Engeland opgesteld, werd hier goedgekeurd en vervolgens uit naam der beide mogendheden door haar gezanten te Parijs gezamenlijk aangeboden, — doch door den hooghartigen koning van de hand gewezen. Hij kon, zoo liet hij zich hooren, niet beletten dat er ligues tegen hem werden gesmeed, maar aan zijn hof verkoos hij die niet te gedoogen. Afzonderlijk

---

1) Hij schreef er over aan den minister Hyde: „La résolution, que l'on a pris, de parler conjointement au Roy de France touchant la blocade de Luxembourg et en cas de réfus qu'un parlement seroit convoqué, me paroit la meilleure que l'on auroit pu prendre; mais j'espère que tous délais ou responses ambigues seront pris pour des réfus.... Je crois aussi que si l'on parle fortement, et qu'en France l'on soit bien persuadé qu'en Angleterre l'on veut sauver Luxembourg tout de bon, que l'on ne poussera point la chose à bout. Ce qu'un parlement faira quand ils s'assembleront, Dieu le sçait, mais il est impossible, selon mon sens, d'éviter à essayer si il n'y auroit pas moyen d'accommoder les affaires. En voyant les dangers évidents du dehors il faut espérer qu'ils y feront plus de reflections qu'ils n'ont fait cy-devant" (Rochester-Corresp., v. I, p. 64). De brief van Hyde, waarop 's Prinsen antwoord slaat, is gedrukt Archives, t. V, p. 535.

evenwel zou hij gaarne hooren wat de gezant van Engeland, wat de gezant der Republiek hem te zeggen hadden. Toen de gezanten zich naar dien eisch voegden en, elk voor zich, de gelijkluidende memoriën overhandigd hadden, was 's konings antwoord, dat niet lang op zich liet wachten [1]), weer even fier en hoog. De koning bleef zijn aanspraak op Aalst en de verdere plaatsen van Vlaanderen volhouden, en weet al de schuld van de onrust in Europa aan Spanje alleen, dat die plaatsen weigerde uit te leveren of anders in schikking met hem te komen over een ruil. Ten einde het daartoe te dwingen had hij geen middel kunnen bedenken, dat aan de Staten minder reden tot bezorgdheid behoorde te geven, dan het omsingelen van Luxemburg, op welke plaats hij overigens geen aanspraak maakte, en die hij vrij wilde geven, zoodra hem van wege Spanje genoegdoening zou zijn geschied.

Hoe zou nu zulk een afwijzend antwoord in Engeland worden opgevat? Dat was voor onze staatsleden thans de groote vraag. Zou de koning er reden in vinden om het parlement te doen bijeenkomen [2])? Van Beuningen hield niet op van hierop bij Zijn Majesteit aan te dringen, als het eenige middel om den vrede en de rust der Christenheid te verzekeren.

In de spanning, waarmee het besluit der Engelsche regeering te gemoet werd gezien, hadden de Staten onderwijl te beraadslagen over het verzoek van den Spaanschen ambasadeur [3]) om het hulpcorps van 8000 man, dat wij volgens het traktaat van 1673 verplicht waren te leveren. De termijn, in dat verdrag aan den bondgenoot toegestaan om vooraf te trachten het geschil in der minne bij te leggen, was verstreken; op hun vertoog hadden de Staten een onvoldoend antwoord van Frankrijk ontvangen; ook hadden reeds vijandelijkheden plaats gehad: de verplichting viel dus niet langer te betwisten. Ook erkende haar de Prins volmondig, en verzuimde niets om de Staten-Generaal en de Staten van Holland in het bijzonder tot inwilliging van het verzoek te overreden. Maar hij stuitte bij Amsterdam en bij andere leden der Staten op bedenkingen, die, wij moeten het erkennen, niet ongegrond waren. Waarom niet afgewacht wat Engeland besluiten zou, en zich dan daarnaar gedragen? Engeland lag onder dezelfde verplichting als wij. Erkende het de zijne en voldeed het

1) Het was van den 3den Februari 1682.
2) Zoo had Halifax doen gelooven (Archives, t. V, p. 534).
3) Van 1 Februari 1682.

er aan, dan was het behoorlijk en raadzaam tevens, dat wij eveneens handelden; de gezamenlijke hulp van ons beiden zou dan ook waarlijk Spanje ten goede komen. Maar verkoos daarentegen Engeland zijn verplichting te loochenen en niet na te komen, wat zou Spanje dan aan onze 8000 man alleen hebben; en in welk groot gevaar daarentegen zouden wij, door ze te zenden, ons zelf niet storten? Het schrikbeeld van 1672 met al zijn jammeren herrees voor de verontruste verbeelding.

Voordat een besluit genomen was en terwijl de beraadslaging sleepte, kwam uit Engeland het bescheid, waarop gewacht werd. De opvolger van den reeds voor geruimen tijd teruggeroepen Sidney, Chudleigh, kwam het overbrengen. Geen treffender blijk van de wuftheid en onbetrouwbaarheid der Engelsche regeering dan de memorie, die deze gezant den 3den Maart 1682 bij de Staten indiende. Zij gewaagde niet van het antwoord, dat onze weerszijdsche gezanten op hun eensluidende klachten te Parijs ontvangen hadden; die klachten en de feiten, die er aanleiding toe gegeven hadden, schenen vergeten. Het was een gansch ander voorstel, onlangs [1]) door den Franschen gezant aan het Engelsche hof uit naam van zijn koning gedaan, waarover de memorie liep. Lodewijk XIV had zich namelijk bereid verklaard om niet slechts van zijn recht op Aalst en wat daarbij hoorde, maar van alle aanspraken, zonder uitzondering, die hij op eenige tegenwoordige bezitting van den koning van Spanje hebben mocht, afstand te doen, wanneer hem in ruil daarvoor binnen drie maanden de stad Luxemburg (wier vestingwerken hij dan bereid was te slechten) met de dorpen en gehuchten, drie uren in het rond, werd overgeleverd. De koning van Engeland richtte thans tot de Staten de vraag, of zij niet meenden dat dit voorstel als grondslag dienen kon bij de onderhandeling over een vergelijk. De quaestie van recht in dezen werd in de memorie niet aangeroerd. Of Frankrijks aanspraak op Aalst en verdere plaatsen gegrond of eigendunkelijk uit de lucht gegrepen was, werd niet ter sprake gebracht. Evenmin onderzocht, of Spanje met of zonder reden op grond der traktaten hulp tegen zijn vijand vorderde. Alleen op de gelegenheid des tijds werd gewezen, en aan de Staten in overweging gegeven, „of Engeland en de Republiek wel in staat waren om door een oorlog de stad Luxemburg voor de Spanjaarden te behouden, of hun anders voordeeliger voor-

1) Den 4den Februari 1682.

waarden te bezorgen dan die men door een traktaat, op den grondslag van Frankrijk's voorstel, hoopte te verwerven; en of de bijstand, dien men van een parlement mocht hopen, in alle geval wel zoo tijdig kon verwacht worden dat de uitkomst, die men verlangde, er door werd uitgewerkt."

Van deze memorie, en in het algemeen van de zending van Chudleigh, dagteekent eigenlijk de wending in de buitenlandsche politiek van Karel II. Wat sedert de ontbinding van het parlement van Oxford langzamerhand was voorbereid, kreeg thans zijn beslag. De koning, genoodzaakt te kiezen om òf in overeenstemming met den volkswensch, door het parlement uitgesproken, te regeeren, òf zich van alle verzet tegen de Fransche veroveringspolitiek te onthouden, koos voor goed het laatste. Van nu af beginnen dan ook de bittere klachten van Willem III, zoo dikwerf herhaald, over „het onverantwoordelijk gedrag" der Engelsche regeering [1]). Voorwaar hij had reden tot klagen! De zorgen en verdrietelijkheden, die hij gedurende de eerstvolgende drie jaren in menigte te dragen heeft gehad, — en slechts de taaiste volharding, uit de onwrikbaarste overtuiging geboren, kon hem in staat stellen om ze te verduren en te boven te komen — al die bekommeringen had hij aan de Franschgezinde staatkunde van zijn oom Karel, of eigenlijk in den grond der zaak aan de anti-nationale gevoelens van zijn schoonvader te wijten. Om dezen te beschermen verkoos de koning zonder parlement te regeeren, en zonder den bijstand van een parlement vermocht hij in Europa weinig of niets. Hoe moest de Prins te moede zijn, als hij in de brieven van zijn schoonvader las, dat het voorstel van Frankrijk altijd nog verkieselijk was boven een oorlog onder de gegeven omstandigheden, want dat een oorlog en dientenbehoeve een bijeenkomst van het parlement de monarchie in gevaar brengen en den ondergang van het gansche koningshuis na zich slepen zouden [2])! Om dat wankele

---

1) Den 23sten Februari, dus nog voordat Chudleigh openlijk kenbaar had gemaakt wat zich toen reeds voorspellen liet, schreef de Prins aan Waldeck, dat de lieden hier aarzelden, „à cause de l'insouffrable conduitte de l'Angleterre; j'advoue qu'elle me mest au désespoir, voyant qu'elle est la seule cause des dangers où nous sommes." Den 5den Maart herhaalde hij zijn klacht: „La conduitte inexcusable de l'Angleterre nous embarasse extremmement." Den 9den Maart nog eens: de moedeloosheid onder de regenten „est causée seulement par la conduitte insouffrable de l'Angleterre" (Muller, Waldeck, Bd. I, S. 132, 134, 136).

2) Archives, t. V, p. 543.

koningshuis staande te houden, dat geen grondslag meer had in de eensgezindheid met het volk, moest Engeland worden genoodzaakt lijdelijk aan te zien, hoe Europa aan de veroveringszucht, en het protestantisme aan de onverdraagzaamheid van Frankrijk ten prooi vielen. Want, dat moeten wij niet uit het oog verliezen, in deze zelfde jaren nam de vervolging der Hugenoten gestadig in omvang en in hevigheid toe. Met het edict van 17 Juni 1681, dat den kinderen al op hun zevende jaar veroorloofde tegen den wensch hunner ouders tot de Roomsche Kerk over te gaan en dan tevens uit het ouderlijke huis te scheiden en elders op kosten der ouders te leven, begon de uitwijking op groote schaal, de Refuge, ook naar Holland, waar de verhalen der vluchtelingen een diep medelijden met de geloofsgenooten en een evenredigen afschuw van den vervolgzieken koning te weeg brachten. Niets was er wat D'Avaux bij zijn tegenwerking van 's Prinsen politiek zoo hinderlijk in den weg stond als de steeds toenemende bezorgdheid, ook onder zijn staatsgezinde vrienden, voor de toekomst van den protestantschen godsdienst in Europa.

Inmiddels, en nog voordat Chudleigh in Den Haag verschenen was, had den 11den Februari de Spaansche ambassadeur op nieuw om de 8000 man hulptroepen aangehouden, en er thans bijgevoegd, „dat zijn koning in elk geval, hetzij wij ze zonden of niet, besloten was om alles te wagen ten einde het verlies van Luxemburg te voorkomen of te herstellen. Wij hadden slechts te overwegen, in welk geval het gevaar voor onzen staat het grootst zou zijn, indien wij den koning met zijn eigen macht alleen lieten beginnen, of indien wij hem van den aanvang af de verschuldigde hulp verleenden" [1]. In afwachting van het besluit, dat Engeland toen nog nemen moest, hadden de beraadslagingen over dit verzoek gesleept. Thans, nu de Staten van Chudleigh vernomen hadden hoe zijn koning gezind was, moesten zij wel tot een besluit trachten te komen.

Het kon niet anders, of hetzelfde verschil van inzicht, dat zich bij elke beraadslaging van dien aard placht voor te doen, moest ook thans weer aan den dag treden. Wat was raadzamer, Frankrijk te keer te gaan, zelfs met ongenoegzame krachten en met weinig uitzicht op gunstigen afloop, of, nu het nog doenlijk was, tot een schikking met den overmachtige te komen, in overleg met Engeland? Van het laatste gevoelen was Amster-

1) Bij Silvius, blz. 204.

dam de voornaamste vertegenwoordiger onder de Staten, en zijn burgemeester Witsen de woordvoerder, van het eerste, het behoeft niet gezegd, de prins van Oranje. Merkwaardig is het vertrouwelijke gesprek tusschen deze twee, voordat het debat in de vergadering van Holland plaats had, waarvan ons Witsen een kort verslag heeft bewaard [1]). Ik wil er slechts uit meedeelen, wat onze verhouding tot Engeland betreft. — Wij vermochten niets zonder Engeland, beweerde Witsen; dat diende het voorbeeld te geven en te beginnen met zijn parlement samen te roepen en zijn krijgsmacht over te zenden. Ook Brandenburg moest meedoen. Verkozen die twee onzijdig te blijven, dan deden wij het verstandigst met Spanje aan te sporen om maar in schikking met Frankrijk te treden. — Maar, antwoordde de Prins, Spanje wil nu eens niet toegeven en het heeft recht om van ons hulp te vragen. Blijven wij in gebreke, wie zal zich dan later ooit meer met ons verbinden willen? Het is waar, het gedrag van Engeland is onverantwoordelijk, maar dat is geen reden voor ons om het na te volgen. Wij moeten, als geen ander het doet, beginnen; doen wij dit, dan zal het volk van Engeland zijn koning wel dwingen om ons na te volgen en zich daartoe met zijn parlement te verstaan. Kwam daarentegen nu reeds het parlement bijeen, eer de nood nog aan den man is, wie weet of het dan niet beginnen zou met de oude veeten op te rakelen en den hertog van York op het lijf te vallen? Dat is de ware reden, waarom de koning handelt zooals hij doet. Maar gaan wij voor, dan zal hij niet kunnen nalaten ons te volgen.

Dus zien wij den Prins onveranderlijk vasthouden aan zijn eens gevestigde overtuiging: op het volk van Engeland is staat te maken, en door den volksinvloed moet de regeering haars ondanks in het rechte spoor worden geleid.

Maar, hernam Witsen, als die berekening nu eens faalde? Wij hebben al meer gezien, dat de koning tegen zijn eigen belang en tegen den wil van zijn volk handelde. Wat zal er in zulk een geval, als hij ons aan ons lot overlaat, van de hulp worden, door ons aan Spanje te verleenen? Onze achtduizend man worden dan aanstond verpletterd, zonder dat zij onzen bondgenoot van dienst zijn geweest.

Ieder hield zich op zijn eigen standpunt; zij kwamen elkander niet nader. De Prins brak het gesprek af met aan Witsen te

1) Bij Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 40 en vlg.

verzoeken, dat hij den heeren van Amsterdam moed in het lijf wilde spreken. Daarop, beweerde hij, kwam ten slotte alles neer.

De uitvoerige beraadslagingen, waarvan deze samenspraken van den Prins met Witsen en anderen de inleiding waren, hadden bij de Staten van Holland, van wier advies het eindbesluit der Staten-Generaal grootendeels zou afhangen, den 5den en den 7den Maart plaats, in de eigen week dus waarin Chudleigh zijn memorie overhandigd had. Tot overmaat van ramp was juist Fagel, 's Prinsen rechterhand, door zware ziekte buiten staat om in de vergadering voor te zitten. In zijn plaats nam de Prins de taak om er het debat in te leiden op zich, en op beide dagen hield hij een breedvoerige rede, waarvan wij, bij gelukkige uitzondering, twee van elkander onafhankelijke verslagen bezitten, door bekwame staatslieden opgeteekend, die ons in staat stellen om althans den gang der redeneering te volgen en den inhoud kortelijk samen te vatten [1]).

De Prins begon met zich zelf te verdedigen tegen de beschuldiging, dat hij den krijg wenschte. Die zoo spraken kenden hem niet of belasterden hem. Hoe zou hij naar oorlog kunnen verlangen, hij, die meer dan iemand anders bij kwaden uitslag te verliezen had, en wien als veldheer de neerlagen bovendien geweten zouden worden? Ook kende hij den onvoldoenden staat van de krijgsmiddelen te land en ter zee en van de financiën. Hij zou onzinnig wezen als hij, dat alles wetende, toch naar oorlog verlangde. Niemand die er meer tegen opzag dan hij.

Maar daarom moesten wij ons echter niet uit vrees in een totale ruïne storten.

Niemand twijfelde aan het oogmerk van Frankrijk, om zich meester te maken van gansch Europa, en één generale monarchie te stichten met één generale religie. Wat het sedert den vrede in strijd met de traktaten had uitgericht, behoefde niet opgehaald te worden; er waren boeken over volgeschreven. Wie kon, na zulk een ervaring, van een nieuw traktaat nog iets goeds verwachten? Evenwel er zou op nieuw onderhandeld en overeengekomen moeten worden, maar dan niet, gelijk te Nijmegen, afzonderlijk. Toen dat geschiedde, had hij voorspeld wat er uit volgen zou en nu ook werkelijk gebeurd

1) Het verslag van Witsen staat bij Gebhard, dl. II, blz. 46 en vlg., dat van Heinsius bij Van der Heim, dl. I, blz. XLIX, vlg. gedrukt. — Ik heb de beide redevoeringen van den Prins tot beter begrip ineengesmolten.

was. Hij herinnerde hier niet aan, om iemand zijn toenmalig advies te verwijten, maar hij sommeerde hen allen te zeggen, of hij toen niet had voorspeld wat sedert gebeurd was.

Den staat van zaken in Engeland kon hij niet zonder droefenis aanschouwen. Van dat hof had het afgehangen en hing het nog altijd af, of Frankrijk al dan niet beteugeld zou worden, maar het verkoos niet; zijn gedrag was inderdaad verfoeilijk. Geen ander middel kon hierin verbetering brengen dan het oude beproefde: men moest het dwingen om naar zijn eigen belang te handelen. Hij mocht niet zeggen waarom, maar hij hield zich verzekerd, dat Engeland op den duur de zaken niet op haar beloop zou kunnen laten, en dat het tot zijn eigen interest terug zou moeten keeren, als men maar niet naliet het er toe te dwingen.

In Duitschland was de toestand zeker ook niet zooals men wenschen zou, maar toch niet zoo slecht als de Franschen voorgaven. De Keizer meende het goed en versterkte zijn leger; de Rijksvorsten waren meerendeels welgezind. Alleen Brandenburg werkte tegen: daaraan alleen had men het te wijten dat het Rijk oneenig was. Ook oefende het op Denemarken een slechten invloed uit. Zweden daarentegen was bereid, om met de Republiek in zulk een verbintenis te treden als deze zelf maar wenschen zou.

Spanje was de zieke man, die genezen moest worden. Ook had hij zich zeker beter mogen gedragen dan hij deed; doch er bestond nog hoop dat hij zich wel zou beteren.

Zoo was op het oogenblik de staat van zaken in Europa. Liet het zich aanzien, dat, als wij het nemen van een besluit tot later verschoven, de toestand zich intusschen verbeteren zou? Integendeel. In Engeland ging het van kwaad tot erger; meer en meer verwijderde zich daar het volk van het hof. Eerlang zou de veete onverzoenbaar zijn geworden, zoodat de regeering onmogelijk meer een parlement bijeen zou kunnen roepen. Onderwijl zouden de thans welgezinde vorsten van Duitschland, aan hun lot overgelaten, hun heil moeten zoeken in een verdrag met den gemeenen vijand. Dan zou voor ons de kans nog slechter gaan staan dan zij nu reeds stond.

Van uitstel was dus niets goeds te wachten. Een jaar of twee zouden wij de zaken misschien nog gaande kunnen houden op den voet waarop zij nu gingen, en laten ons zoodoende het laatst van allen verslinden. Maar verslonden zouden wij dan toch eindelijk ook zeker worden.

Daarentegen kon een voorzichtig en tevens kloek gedrag ons

nog redden. Op het oogenblik stonden de zaken nog volstrekt niet hopeloos. Alleen in geval wij uit vrees onze ware belangen zelf verloren gaven, richtten wij ons te gronde. De ondergang der republieken was het niet nakomen van haar woord. Uit vrees voor de gevolgen mochten zij haar eens gegeven woord niet schenden.

Wat derhalve aan Spanje te antwoorden? In redelijkheid viel het niet te loochenen, dat wij tot het verleenen der van ons gevraagde hulp verplicht waren. Het was zoo, men kon het traktaat zoo uitleggen dat de verplichting eerst begon als de oorlog begonnen was. Maar was er dan eigenlijk al geen oorlog? Er was reeds bloed gestort; op onze memorie, met Engeland te zamen ingediend, hadden wij geen bevredigend antwoord ontvangen; de blokkade van Luxemburg werd voortgezet. Was dat geen oorlog? Dan ontbrak er toch niets aan dan dat Spanje hem verklaarde. Spanje daartoe te drijven was echter geenszins in ons belang. De oorlogsverklaring moest van de zijde van Frankrijk komen.

Om al die redenen achtte hij het geraden aan Spanje eenvoudig te antwoorden, dat wij de 8000 man zouden zenden. Wij hadden altijd ondervonden dat, als wij ons cordaat hielden, Frankrijk terugweek. Maar aan den anderen kant moesten wij aan Frankrijk toch ook betuigen, dat wij geen oorlog zochten en de geschillen liefst in der minne bijgelegd zouden zien: dat was te zeggen, alle geschillen in eens en tezelfder tijd, die met Duitschland zoowel als die met Spanje. Want bovenal moesten wij waken om niet weer in de fout te vervallen, die wij te Nijmegen hadden begaan, en scheiden ons van onze bondgenooten af. Dat zou het verderfelijkste van alles zijn. Van ons besluit behoorden wij verder aan Engeland kennis te geven, en daar te blijven aandringen op het bijeenroepen van het parlement. Er bestond hoop, dat als wij ons wakker hielden, de zaken daar ook wel anders ingezien zouden worden. Juist om op Engeland invloed te oefenen, was het noodig zonder aarzelen aan Spanje onze hulp toe te zeggen. Van Zweden konden wij dan ook vernemen, wat dit van zijn zijde genegen was te doen.

Gedroegen wij ons zoo, dan mochten wij van een onderhandeling ons iets goeds beloven, en behoefden wij niet te vreezen, waarvoor anders gevaar genoeg bestond, dat Spanje, zich door een ieder verlaten ziende, zijn toevlucht in een afzonderlijke schikking met den vijand zou zoeken, tot onherstelbaar nadeel van onze belangen.

Zoo sprak in hoofdzaak de prins van Oranje. Aan tegenspraak van zijn advies ontbrak het natuurlijk niet, maar tegen de gronden, waarop hij het had gevestigd, kwam toch niemand op. Zij, die in plaats van Spanje hulp te beloven, het liever tot een schikking met Frankrijk wilden vermanen, beriepen zich op den bijna weerloozen toestand, waarin zijn wanbestuur de Zuidelijke Nederlanden had gebracht, op het ongenoegzame van de hulp, die wij verleenen konden, op de verdeeldheid in Duitschland, en bovenal op de houding van Engeland. De hoop op Engelands medewerking, herinnerde Witsen, was de eenige grond geweest, waarop Amsterdam en Holland in het traktaat van garantie met Zweden hadden toegestemd; die hoop was thans verijdeld; van Engeland was niets goeds te wachten, maar wel veel kwaads, indien wij zijn voorstel, door Cludleigh overgebracht, van de hand wezen. Om al die redenen stelde hij, als advies van zijn stad, voor, aan Spanje te antwoorden, dat wij de traktaten eerlijk wilden naleven en Engeland blijven aansporen om hetzelfde te doen; doch dat wij tevens den raad moesten geven om in een minnelijke schikking met Frankrijk te treden, onder belofte voor het geval dat deze tot niets goeds mocht leiden, dan alles te zullen doen, waartoe ons de traktaten verplichtten.

Over deze twee gevoelens, dat van den Prins en dat van Amsterdam, liep hoofdzakelijk het debat. Maar de afgevaardigden der steden waren aan den last, dien zij van hun committenten hadden meegebracht, gebonden; al werden zij door de redenen van een der partijen overtuigd, zij mochten niet anders stemmen dan hun gelast was. Evenwel het stond hun vrij, zoo zij wilden, een keer naar huis te doen om de zaak nogmaals bij de vroedschap in beraad te brengen en daar dan mee te deelen wat hun uit de discussie gebleken was. Van die bevoegdheid maakten thans sommigen gebruik, en zoo werd het nemen van een besluit een geruime poos vertraagd. Ten slotte kwam men tot een transactie, tot een besluit waarin beide gevoelens, zoo goed het wilde, vereenigd waren. Het werd, na in Holland aangenomen te zijn, ook door de Staten-Generaal den 23sten Maart goedgekeurd en vastgesteld. Het hield in, dat de Staten den koning van Spanje de verzochte hulp van 8000 man toestonden; doch, daar het traktaat meebracht dat men vóór den oorlog te beginnen eerst trachten moest de geschillen in der minne bij te leggen, zouden Hun Hoog Mogenden aanstonds bij den koning van Frankrijk te weeg pogen te brengen, dat hij tijdens de onder-

handeling over een schikking den toevoer naar Luxemburg vrijgaf, „verklarende verder dat, in geval de koning weigeren mocht in onderhandeling over een schikking te treden, of ingeval de onderhandeling zonder vrucht bleef buiten de schuld van den koning van Spanje, of ingeval de koning van Frankrijk weigeren mocht den toevoer naar de stad gedurende de onderhandeling toe te staan, dat in een van deze drie gevallen de Staten onverwijld het toegestane secours van 8000 man zouden zenden."

Gelijk de meeste transactiën, zoo kon ook deze kwalijk naar den zin zijn van een der twee mogendheden, die wij trachtten te ontzien. Spanje werd er door zoo goed als gedwongen om in onderhandeling te treden over een onredelijken eisch, dien het kortaf begeerde te weigeren. Frankrijk werd bedreigd met vijandelijkheid van onze zijde ingeval het een naar ons oordeel billijke schikking aan Spanje niet toestond. De groote koning zou dus, indien hij van zijn eisch iets vallen liet, schijnen te wijken voor onze dreigende houding, en als hij volhield, gevaar loopen zich in een oorlog te wikkelen, die licht een algemeene kon worden, hetgeen hij vooralsnog vermijden wilde. Met zijn gewonen tact ontweek hij beide bezwaren, en hield de eer aan zich. Den 22sten Maart 1682, den dag vóór dien waarop de resolutie, die hij wist dat in aantocht was, bij de Staten-Generaal doorging, verraste hij Europa met de aankondiging, dat hij de blokkade van Luxemburg ophief. Als beweegreden noemde hij den nood der Christenheid, nu de Turk den wapenstilstand met den Keizer weigerde te verlengen en zich gereed maakte om in het aanstaande seizoen in Hongarije te vallen. Zijn Majesteit wilde niet, dat men hem zou kunnen beschuldigen van diegenen, die geroepen waren om dat gevaar te helpen keeren, hierin door zijn maatregelen in de Nederlanden te belemmeren. De aanspraak, die hij op Aalst en andere plaatsen in het vorige jaar had gemaakt, zou hij daarom niet langer door dwangmiddelen ondersteunen: hij onderwierp zijn goed recht aan de scheidsrechterlijke uitspraak van den koning van Engeland.

Men kon niet grootmoediger handelen of, beter gezegd, niet grootmoediger spreken; want dat de opgegeven reden de ware niet was, begreep een ieder. Maar wat was het dan, dat den machtigen koning deed besluiten om zijn opzet nog niet dadelijk te volvoeren? Was het ontzag voor Engeland? Zoo is beweerd door de Engelsche regeering zelve, en onze Staten hebben zich gehouden als waren zij ook van dat gevoe-

len [1]). Maar waarschijnlijk is het niet: na de memorie, door Chudleigh overgebracht, had Frankrijk van de Engelsche regeering niets te duchten. Was het dan wellicht de vrees, dat het Willem III gelukken zou een algemeenen oorlog te doen ontbranden? Dat komt, mij althans, wel zoo waarschijnlijk voor [2]). Vooralsnog verkoos de koning geen oorlog te voeren. Zonder het zwaard te trekken had hij Straatsburg en Casale en zooveel andere plaatsen van minder aanzien bemachtigd; ook Luxemburg was hij op het punt geweest van tot overgaaf te noodzaken; maar nu kwam de Republiek, door Willem III opgestookt, hem vermanen om het blokkeeren te staken en, voor het geval dat hij hieraan geen gehoor gaf, haar hulp aan Spanje toezeggen. Dat kon, zoo hij de vesting bleef uithongeren, tot oorlog leiden; en zou dan koning Karel op den duur bij machte zijn om den aandrang van zijn volk te weerstaan en zich onzijdig te houden? Het was in alle geval voorzichtig die kans niet te loopen, en, nu de omstandigheden minder gunstig waren geworden, zich daarnaar te voegen en liever een anderen weg in te slaan om het beoogde doel wel niet zoo spoedig, maar des te veiliger, te bereiken. Onverschillig was het ook daarbij zeker niet zich zoodoende den roem te verwerven van zijn eigen belang aan de belangen der Christenheid ten offer te hebben gebracht. Al die overwegingen mogen hebben saamgewerkt om Zijn Majesteit aldus te doen besluiten. Het opdragen van het scheidsrechterschap in zijn geschil met Spanje aan den koning van Engeland was buitendien een uiterst behendige kunstgreep. Het deed dezen een schoonschijnend voorwendsel aan de hand om zijn traktaat met Spanje verder buiten werking te stellen, — een scheidsrechter immers is uit den aard der zaak tot onzijdigheid verplicht [3]), — en bovendien bracht het Spanje

1) Halifax schreef in April 1682 aan den prins van Oranje: „since the King hath had such a part in bringing this about, he deserveth all imaginable encouragements from his allys" (Archives, V, p. 547). En in November van dat jaar voegde Chudleigh den Staten-Generaal toe: „Uw Ho. Mo. hebben wel bekent, dat het door de interpositie van Zijn Kon. Maj. is, dat men is gekomen om de blocquade van Luxemburg op te breecken; en Z. M. kan met hetzelve recht zeggen, dat al hetgeen dat nog van de Spaensche Nederlanden is overgebleven, bijzonderlijk door zijn middel gesalveert is" (Uit de Resol. St.-Gen. in den Holl. Mercurius van 1682, blz. 221).

2) De Prins schreef, 2 April 1682, aan Waldeck: „Je vous asseure que cette nouvelle" (van het opheffen der blokkade) „a fort estonné tout le monde icy, et l'on s'imagine que la vigueur, que l'on a temoigné en Hollande, y a plus contribué que le grand Turc" (Muller, Waldeck, Bd. I, S. 143).

3) „Par l'arbitrage cédé à l'Angleterre ce Roy ne peut se mesler d'autres choses" (Waldeck aan den Prins, 11/21 April 1682, bij Muller, Bd. I, S. 151).

in de noodzakelijkheid om een van beiden te kiezen, òf zich te onderwerpen aan de uitspraak van een vorst, wiens partijdigheid voor Frankrijk uit alles bleek, òf dit te weigeren, maar dan ook alle aanspraak op de welwillendheid, laat staan de hulp, van koning Karel te verbeuren.

Ook prins Willem werd door de wending, die de Fransche diplomatie aan den loop der zaken gaf, verrast, en ik zou meenen niet aangenaam verrast. Hij had zelf de Staten gewezen op de nadeelen, die uit langer uitstel zouden voortvloeien; en dat het slechts uitstel was wat Frankrijk verleende, daaraan viel niet te twijfelen. Maar aan den anderen kant mocht hij zich toch ook beroemen, dat het besluit, hetwelk hij de Staten had doen nemen, om Spanje niet te verlaten, Frankrijk althans tot voorzichtigheid genoopt had. Aanstonds zag hij de zaak juist in, gelijk zij was. „De bevrijding van Luxemburg," schreef hij aan Waldeck [1]), „is zekerlijk een goede gebeurtenis, waarvoor wij God moeten danken, indien men er maar een goed gebruik van maakt. Ik zal het mijne doen om dit uit te werken. Al dadelijk zal ik er mij van bedienen om de Staten te betoogen, dat men met flink van zich af te spreken en den grooten weg te gaan het best tot zijn doel komt." Hij bezat in hooge mate de gaaf, die den veldheer kenteekent, om in verwikkelingen terstond met scherpen blik het punt te ontwaren, waar alles op aankomt, en dat dan ook bij de oplossing geen oogenblik uit het oog te verliezen. Zoo begreep hij nu onmiddellijk, dat de toeleg van Frankrijk mislukken moest, indien men maar zorgde dat de geschillen tusschen Frankrijk en Spanje en die tusschen Frankrijk en Duitschland niet afzonderlijk maar met elkaar en tegelijk behandeld en beslist werden. De ondervinding van 1678 had geleerd, wat de gevolgen waren, indien de bondgenooten zich van elkander lieten scheiden en elk voor zich afzonderlijk gingen handelen. Op den voorgrond moest derhalve staan: geen bijzondere maar een algemeene bevrediging. En daar men dan toch den koning van Engeland kwalijk tot algemeenen scheidsrechter van alle zwevende geschillen aanstellen kon, zoo vloeide uit dat eerste beding van zelf dit tweede voort: dat de koning niet als scheidsrechter maar als bemiddelaar moest optreden, en dan natuurlijk op een congres. Al den 5den Maart, twee dagen nadat Chudleigh zijn memorie bij de Staten had ingediend, had de Prins aan

1) Muller, Bd. I, S. 143.

Waldeck geschreven: „de hoofdzaak is, dat wij met Duitschland samengaan"; en sedert kwam hij hierop telkens terug. Den 20sten April betuigde hij hoop te hebben, dat werkelijk alle onderhandelingen aaneengeknoopt zouden worden, „hetgeen" zegt hij, „mijns inziens voor het oogenblik de hoofdzaak is" [1]).

Immers, van Engeland was vooreerst niets goeds te verwachten. Karel II bevond zich wèl bij zijn nieuwe politiek, en heeft zich daaraan dan ook gehouden zoolang hij nog geleefd heeft. Wat hij van een eendrachtig samengaan met den prins van Oranje gehoopt, maar geenszins bekomen had, een rustige regeering binnen 's lands, genoot hij werkelijk sedert hij zich door goede verstandhouding met Lodewijk XIV in staat had gesteld om zonder parlement te regeeren. Het misnoegen en de vrees voor de toekomst bleven bij zijn volk wel voortbestaan, maar konden zich kwalijk uiten, nu er geen parlement meer was om het woord tot hem te richten, en bedaarden ook eenigermate, dewijl de hartstochten der menigte niet langer door de hoofden der oppositie in het Lagerhuis werden opgezweept. Daarentegen durfden zich thans de koningsgezinde neigingen vrijer openbaren. De geestelijkheid der Staatskerk ging de gemeente voor in eerbiediging van het koninklijk gezag, en verkondigde luide de leer, dat de onderdanen tot lijdelijke gehoorzaamheid onder alle omstandigheden verplicht zijn. Een tijdelijke reactie in royalistischen geest greep plaats. De misdadige samenspanning, die als Ryehouse plot in de geschiedenis gebrandmerkt staat, en waarin door de regeering ook enkele hoofden der parlementaire oppositie — met welk recht, behoeven wij hier niet te onderzoeken — betrokken werden, bracht elk verzet tegen het staatsgezag voor het oogenblik in discrediet. Van die stemming trok de koning partij en hervormde eigenmachtig de gemeentebesturen in meer behoudenden en tevens meer kerkelijken zin; de dissenters moesten overal voor Anglikanen plaats maken. De hertog van York, die weldra zijn broeder weer ter zijde stond en nu reeds in al deze maatregelen de hand had, toonde zich, ook in zijn brieven aan den prins van Oranje, zeer tevreden over den loop der zaken. Wat zou den koning, bij zulk een ervaring, hebben kunnen bewegen om zijn buitenlandsche politiek, waaraan hij ze in de eerste plaats te danken had, te verlaten en weer te verwisselen met de vroegere, die hem niets dan onrust en zorgen

1) „Ce qui est à mon advis présentement le grand point" (Bij Muller, Bd. I, S. 150).

had gebaard? Niemand wachtte dan ook, dat hij zich buiten noodzaak tegen de oogmerken van Frankrijk verzetten en zich in een oorlog wikkelen zou tegen den geestverwant, aan wiens hulp hij het te danken had dat geen parlement hem meer verontrustte.

Zonder hulp van Engeland, zonder uitzicht zelfs om in zijn hoogsten nood door Engeland geholpen te worden, had Willem III met zijn politiek, waarvan hij evenmin wilde afwijken, omdat hij ze de eenig raadzame achtte, het zwaar te verantwoorden [1]). De associatie wilde niet vlotten, nu Engeland er zich buiten hield. Wat hielp het of Spanje toetrad, de zieke man, zooals de Prins hen in zijn redevoering aan de Staten had genoemd, aan wiens zwakte al de onrust en al het gevaar van Europa te wijten waren? Wat baatte het, of de Keizer er zich in liet opnemen, die met de Turken de handen meer dan vol had? De keurvorst van Brandenburg liet zich niet winnen en evenmin de koning van Denemarken. Integendeel, zij hadden een andere combinatie voor en noodigden de Republiek uit om zich met hen te vereenigen en gezamenlijk, in het belang van den vrede, Spanje tot een schikking op den Franschen voorslag over te halen. Vooral Brandenburg ijverde hiervoor en wees niet zonder schijn van reden op de kwade kansen, die een mogelijke oorlog voor Duitschland, maar ook niet minder voor de Republiek, voorspelde. Niettegenstaande haar traktaten met bondgenooten als den Keizer en den koning van Spanje, stond zij toch wezenlijk tegenover Frankrijk alleen en blootgesteld aan een geducht gevaar, indien de koning ooit naar den gedurig herhaalden raad van D'Avaux luisterde en haar plotseling, als in 1672, overviel.

Niet minder dan de onbezweken moed, die in het ziekelijke lichaam van Willem III huisde, werd vereischt om alle vermaningen der vreesachtigheid te versmaden en zonder weifelen in de aangenomen houding te volharden. Wij kunnen het den Staten, die gewone menschen waren, niet euvel duiden, dat zij zulk een moed niet bezaten en niet doof bleven voor de raadgevingen hunner naburen en de inblazingen van den Franschen gezant. D'Avaux hield niet op hun te verzekeren, dat zijn koning hun waarlijk toegenegen was en niets liever wenschte dan in vrede en vriendschap met hen te leven, gelijk hij dat ook bij elke gelegenheid sedert den vrede van Nijmegen had betuigd en ge-

---

1) Zie Huygens, Journaal 1682/3, 23 Augustus 1683, blz. 86.

toond. Waarom dan gedurig (vroeg hij) de voorkomende goedheid van Zijn Majesteit van de hand gewezen en zijn oogmerk gedwarsboomd? Alleen omdat de hoogmoed en de zelfzucht van den prins van Oranje het zoo verkozen. Want diens wil stelde nu eens den Staten des lands, die rechtens zijn meesters waren, de wet. Hoe was het mogelijk, dat republikeinen zich zulk een omkeering der onderlinge verhouding lieten welgevallen, en dat verstandige regenten zich blindelings aan den leiband van hun stadhouder in het verderf lieten voeren?

Hetzelfde wat hun D'Avaux gedurig voorhield, fluisterden hun hun eigen vrees en hun gekrenkte eigenliefde toch reeds vaak genoeg in het oor. Het was slechts het goeddunken van den Prins, zijn persoonlijke weerzin tegen Lodewijk XIV, zijn lust in den krijg en den krijgsroem, die de Republiek in gedurig levensgevaar hielden en de rustige ontwikkeling van handel en welvaart beletten. De Prins had zich tot heer en meester opgeworpen in de Staten-Generaal, en stelde er de wet in alle zaken die met meerderheid van stemmen werden beslist. De afgevaardigden der drie landprovinciën met reglementen, haar na de herovering op den vijand opgedrongen, moesten wel ja en amen zeggen op al wat van wege hun stadhouder werd voorgeslagen [1]); en dat Zeeland zulk een goed voorbeeld van gezeglijkheid navolgde, daarvoor zorgde de heer van Odijk, 's Prinsen gunsteling en luitenant. Alleen de twee noordelijke gewesten, door hun bijzonderen stadhouder tegen zijn neef van Oranje gesteund, waren doorgaans in oppositie, maar werden in de gewone zaken, die bij meerderheid van stemmen werden beslist, zelfs al voegde Holland zich bij hen, door de vier andere overstemd. Slechts in gewichtige aangelegenheden, van financiën, van oorlog en vrede en wat dies meer ware, moest met de provinciën, elk voor zich, en inzonderheid met Holland rekening worden gehouden.

Doch ook in Holland was de invloed van den Prins, verdubbeld gelijk hij nu was met dien van den raadpensionaris, die zich als een gewillig werktuig door den Prins gebruiken liet, zeer machtig,

1) Zoo klaagde onder anderen Van Sevenaer, de afgevaardigde van Friesland ter Generaliteit, aan Witsen, die zonder tegenspraak hem aanhoorde, en zijn beklag in zijn aanteekeningen opnam. „Seyt hoe ter Generaliteyt met twee à drie personen alles werd verrigt, en.... quasi in de secrete besognes." „De provinciën van Gelderland, Overijssel en Utrecht laten alles geven [gaen] en derven het minste niet tegenspreeken" (Bij Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 39). Vgl. ook de klacht van Witsen zelf, blz. 86.

en in sommige steden bijna onweerstaanbaar. Van Rotterdam beweerde eens, in een gesprek met den Engelschen gezant Sidney, Adriaan Paets, die er in de vroedschap zat, dat het zoo republikeinsch en vrij was als de eerste de beste stad in het hart van Frankrijk [1]); en hoewel de Prins, toen hem dit werd oververteld, Paets voor een gemeenen leugenaar uitmaakte, dat deze niet zoover bezijden de waarheid was, kan het contract van correspondentie getuigen, waarbij een candidaat voor de vroedschap van Rotterdam zich bij eede verbindt om, indien hij door de gunst van den stadhouder gekozen mag worden, in alles „blindelings" de leiding te volgen van diens vertrouwde in de stad [2]). Wat daar, te Rotterdam, gebeurde, gebeurde er zeker niet bij uitzondering, al ontbreken ons voor andere steden de bewijzen. Zonder Amsterdam, dat in onafhankelijker staat verkeerde [3]) en door zijn voorgaan de zwakkere zusters nu en dan den moed gaf om te volgen, zou ook in die provincie de stadhouder niet licht met ernstigen tegenstand te kampen hebben gehad.

Het laat zich begrijpen en tot op zekere hoogte billijken, dat die uitgebreide macht van den Prins, die met den aard der republikeinsche constitutie eigenlijk niet strookte, bij de onafhankelijke regenten van Amsterdam zoowel als bij de huns ondanks

1) Sidney's Diary, v. II, p. 162: „He says he is republican, which he does not think a fault in a commonwealth; that Rotterdam is no more so than a town in France. At night I told the Prince; he said he was a lying fellow." Men moet wel in het oog houden, dat Paets een der allerijverigste staatsgezinden was en niet alleen als een remonstrant, maar zelfs als een vrijdenker bekend stond. Belangrijk is over hem een onuitgegeven brief van 10 Mei 1670 (Ms. Rijksarchief), door den raadpensionaris De Witt aan den Rotterdamschen predikant Clement geschreven, wien hij verzocht om getuigenis omtrent Paets' godsdienstige denkwijze te geven, bij gelegenheid dat deze in aanmerking kwam voor het presidentschap in den Hove van Holland. De Witt zegt aldaar dat Paets' „ervarentheijt in de materie van rechten ende policie mij nevens vele andere sijne wtsteeckende wetenschappen ende qualiteyten ten volle is bekent. Maer aengesien den gem. Heer Paets bij eenigen daervoor aengesien ende gehouden wordt als off hij in materie van religie gevatt soude hebben sentimenten met de orthodoxe leere der gereformeerden ende de publycque kercken in dese landen 't eenemael incompatibel, 't welck in alle manieren in de persoon van den president in den gem. Hove van seer quaedt effect soude connen wesen, zoo soude ick ten beste van 't landt ende ten dienste van Godes Kercke daeromtrent seer gaerne wat naeder ende seeckerder wesen geïnformeert." Welke getuigenis ds. Clement gegeven heeft, weten wij niet, doch niet Paets maar Pauw van Bennebroeck werd tot president gekozen.

2) Zie Muller's pamfletten, n°. 9119, 9230, 9232 en het opstel van Van den Bergh, over de Baljuwen in Het Nederl. Rijksarchief.

3) Zie mijn opstel over het Burgemeesterschap van Amsterdam (Verspr. Geschr., dl. IV, blz. 305).

afhankelijke van andere steden en provinciën tegenzin wekte en hun lust inboezemde om, als de gelegenheid er zich toe leende, Zijn Hoogheid den voet dwars te zetten. Dat ondervond deze juist bij die onderwerpen, die hem het naast aan het hart gingen en om welke hij eigenlijk alleen een overwegenden invloed begeerde, bepaaldelijk bij de buitenlandsche politiek. Heerschzuchtig was hij overigens niet, en ten opzichte der huishoudelijke aangelegenheden eer te onverschillig [1]). Het te keer gaan van Frankrijks overheersching was nu eens het doel geworden, waarvoor hij leefde, het heilige doel, hem, naar zijn vaste overtuiging, door God zelven gesteld. Tegenwerking in zijn streven naar dat levensdoel kon hij niet verdragen. Hij kon, hij wilde zich niet op een ander standpunt plaatsen en zich in eens anders meening indenken: wie ten opzichte van Frankrijk in inzicht en uit dien hoofde ook in bedoeling van hem verschilde, hield hij allicht voor kwaadwillig en oneerlijk, en zocht hij als zoodanig onschadelijk te maken door alle middelen die binnen zijn bereik lagen. Van daar dat hij bij het aanstellen of afzetten van regenten zijn niet altijd kiesche handlangers liet begaan en soms dingen bedrijven, die het daglicht niet mochten zien. Zelf bedreef hij zoodanige niet, persoonlijk had hij met dat gekonkel liefst niet te doen; maar degenen, die er zich in zijn belang aan schuldig hadden gemaakt, beschermde hij meer dan voor zijn goeden naam dienstig was [2]). Die trouwe bescherming der zijnen, dat ongestraft laten, ja beloonen zelfs van lieden, die hem ten gevalle misdreven hadden, heeft hem in de oogen van het nageslacht voor zaken verantwoordelijk doen schijnen, waaraan hij slechts in dezen beperkten zin medeplichtig is geweest.

Het is noodig die schaduwzijde van 's Prinsen bewind in het oog te houden, zullen wij den tegenstand, dien sommige leden der Staten aan zijn buitenlandsche politiek boden en die haar deerlijk belemmerde en haast verlamde, naar billijkheid beoordeelen. Wij zouden anders allicht geneigd zijn die lieden voet-

---

1) Willem III miste de arbeidzaamheid, die noodig was om in de Republiek te heerschen, zooals Oldenbarnevelt en De Witt er in hun tijd geheerscht hadden. Wie met Zijn Hoogheid te doen hebben, klagen nu en dan over zijn ongestadigen arbeid. Zie b.v. hoe zich Waldeck dienaangaande in 1680, en Dijkveld in 1689 aan Huygens uitlieten (Journaal van 1680, blz. 52/3, en van 1689, dl. I, blz. 132). Vgl. ook wat Witsen zegt bij Scheltema, Mengelwerk, dl. III, st. 2, blz. 153, 155. Burnet gaat nog verder en zegt (v. III, p. 102): „He put on some appearance of application but hated business of all sort.” Anders oordeelt Ranke, Engl. Gesch., Bd. VII (Sämmtl. Werke, Bd. XX), S. 292.

2) Vgl. Macaulay, v. X, p. 32.

stoots te veroordeelen, als wij (vooral in de voorstelling, die D'Avaux er van geeft) bemerken, dat nevens bedenkingen van algemeen belang ook zelfzucht en partijschap er hen toe dreven. Zeker waren zij bevreesd voor de gevolgen, die het beschermen van Spanje tegen Frankrijk na zich sleepte, maar zij wilden toch ook tegenover het doordrijven van den Prins blijk geven van zelfstandigheid en het recht der Staten op een vrije beraadslaging en het nemen van een besluit naar eigen inzicht handhaven. Met groote behendigheid wist D'Avaux die tweede drijfveer in werking te brengen en gaande te houden. Onophoudelijk wees hij de regenten op het gevaar, dat de reeds zoo geduchte macht van den Prins in den loop van een zwaren oorlog, als dien waartoe zijn staatkunde noodzakelijk leidde, tot een souvereiniteit kon aangroeien, die aan de Staten niet meer dan een schaduw van vrijheid zou overlaten. Dat deze overweging op het gedrag van sommigen grooten invloed heeft uitgeoefend, is buiten twijfel; maar dat zij bij hen zoo gereeden ingang vond, lag toch ook voor een gedeelte aan den Prins, die aan een andere overtuiging dan de zijne niet geloofde en geen tegenspraak eerbiedigde.

Het jaar 1682 en de zomer van het volgende jaar verstreken zonder in den toestand van België iets wezenlijks te veranderen. De Fransche koning liet zich gezeggen om den termijn, dien hij aan Spanje gesteld had, ten einde zich over het al of niet aannemen van Karel II als scheidsrechter te verklaren, tot den laatsten Augustus te verlengen. Maar Spanje, zich vasthoudende aan het plan van Willem III, bleef bezwaar maken om zijn zaak van die van Duitschland te scheiden en haar afzonderlijk aan het scheidsgerecht van den Engelschen koning te onderwerpen. Het vorderde een congres onder bemiddeling van Engeland, om alle zwevende geschillen in eens af te doen. Had de Duitsche Rijksdag, die aanvankelijk denzelfden eisch had gedaan, er even stellig bij volhard, misschien dat Lodewijk XIV geëindigd zou zijn met toe te geven. Maar de Turken lagen voor Weenen, en de termijn, ook aan Duitschland gesteld, liep met den laatsten Augustus ten einde. Om niet misschien in het westen zoowel als in het oosten met krijg bezocht te worden, bogen de Rijksvorsten het hoofd en verklaarden zich, kort voordat de termijn verstreken was, in beginsel voor een langdurig bestand met behoud van wat elk bezat. Weinige weken later hadden de zaken in het oosten een voor de Christenheid gunstige wending ge-

nomen: de Turken trokken af en leden op den aftocht zware verliezen [1]). Maar die voorspoed kwam te laat om invloed uit te oefenen op de houding van Duitschland jegens Frankrijk. Het Rijk had zich al van Spanje laten scheiden.

Van zijn kant had Lodewijk XIV niet gewacht, totdat de Christenheid den aanval der Turken had afgeslagen, om de vijandelijkheden in het thans aan zich zelf overgelaten België te hervatten. Zoodra de Spaansche regeering den termijn had laten verstrijken, in het begin van September reeds, rukten twintig duizend Franschen Vlaanderen binnen om daar, totdat Spanje zou toegeven, op kosten der bevolking te teren.

De Spaansche regeering dacht echter vooralsnog niet aan toegeven. Zij wilde beproeven wat tegenweer zou vermogen en vooral wat Engeland en de Republiek uit welbegrepen eigenbelang voor haar zouden doen. Zij begon met ons om de verschuldigde en reeds voorwaardelijk toegezegde 8000 man hulptroepen op nieuw te vragen. Wat zouden de Staten hierop antwoorden? Amsterdam, door een paar andere steden gesteund, beweerde, dat men naar aanleiding van dit verzoek op nieuw over de te volgen staatkunde beraadslagen moest. De Prins daarentegen was van oordeel, dat dit niet meer te pas kwam, en dat de toegestane hulp, nu een der gevallen, waarin zij beloofd was, zich werkelijk voordeed, onmiddellijk verstrekt moest worden; en daartoe besloten ook den 13den September de Staten-Generaal. Wel kwam Amsterdam in verzet en klaagde dat men in een zaak, waarin geen overstemming geoorloofd was, bij meerderheid van stemmen besluit had genomen; maar de Prins gaf tot antwoord, dat hij de resolutie der Staten ten uitvoer moest leggen en, indien Holland het hem niet uitdrukkelijk verbood, de troepen onverwijld zou laten uittrekken, en zoo deed hij. Nu wendden zich de Staten verder tot de Engelsche regeering en verzochten dat ook deze de verplichting zou nakomen, die uit haar traktaat met Spanje voortvloeide. Maar zij werden met een stuursch gelaat afgewezen. Had Spanje zich aan het scheidsgerecht van den koning onderworpen, zoo luidde hoofdzakelijk het antwoord, dan zou de twist reeds lang vereffend en geen oorlog te vreezen zijn. Daar Spanje dit echter niet had verkozen, bestond er voor Engeland geen reden om het met de wapenen te hulp te komen. De schuld van wat gebeuren zou lag bij hen, die Spanje in

---

1) Het ontzet van Weenen had den 12den September 1683 plaats.

zijn weigering hadden gestijfd; en het zou dezen niet gelukken thans ook Engeland, zijns ondanks, in den oorlog te wikkelen. Wie zich nog eenigermate gevleid mocht hebben met den bijstand van Engeland, als wij maar eens het voorbeeld gaven, moest na dit bescheid de hoop wel voor goed laten varen.

Intusschen waren van beide zijden de vijandelijkheden begonnen. De Franschen hielden in de bezette kwartieren huis als in veroverd land, en de gouverneur der Spaansche Nederlanden gelastte zijn krijgsvolk, den 12den October, geweld met geweld te keeren, en liet van Oudenaarde, Kortrijk en Luxemburg uit strooptochten doen over de Fransche grenzen. Nog heette het geen oorlog te zijn, maar hoe kon die, als het zoo toeging, uitblijven? Om ons zooveel doenlijk ter neer te zetten en van krachtiger hulp verleenen aan Spanje af te houden, liet de koning door D'Avaux den 5den November den Staten verzekeren, dat hij de barrière, welke hij bij den vrede van Nijmegen ter beveiliging van de Republiek had toegestaan, geenszins sloopen wilde, en zich daarom in ruil voor Aalst en toebehooren tevreden wilde stellen, òf met de stad Luxemburg en wat hem aan het hertogdom verder nog ontbrak, òf met Kortrijk en Dixmuiden, welke vestingen hij dan ontmantelen zou, òf met eenig gebied (dat hij omschreef) in Catalonië of Navarre. Hij gaf aan Spanje den tijd om hieruit te kiezen wat het wilde tot den laatsten dag des jaars, zonder echter intusschen zijn maatregelen van bedwang te staken.

Integendeel, zijn legers bemachtigden onderwijl Dixmuiden en Kortrijk, een der equivalenten die hij voor Aalst verlangde, bijna zonder weerstand te ontmoeten, en zetten het branden en brandschatten tot in den omtrek van Brugge voort.

De Spaansche koning, zulk een vrede moede, verklaarde daarop den 10den December aan Frankrijk den oorlog.

Voor onze Staten een hoogst moeilijk geval. Dat het onze plicht was volgens de traktaten Spanje bij te springen, viel niet wel te loochenen. Ook aarzelde de prins van Oranje geen oogenblik het te erkennen en deinsde evenmin voor het vervullen dier verplichting terug. Maar was het te wachten dat de partij, die Amsterdam aan haar hoofd had, met hem zou instemmen? De tegenspraak der stad, toen het te doen was om de eerste 8000 man te zenden, gaf op deze vraag al bij voorraad het antwoord.

Wat Amsterdam in zijn afkeerigheid te meer stijfde, was de veranderde zienswijs, waarmee Van Beuningen, na zijn jongste

verblijf aan het Engelsche hof, huiswaarts was gekeerd. Als een volijverig aanhanger van 's Prinsen politiek was hij in October 1681 er heen gegaan, langzamerhand was hij aan het wankelen geraakt, en nu hij in Maart 1683 in het land terugkeerde, was hij volslagen omgedraaid en ijverde voor een minnelijke schikking met Frankrijk. Niet dat hij toegeven in dezen niet gevaarlijk voor de toekomst achtte; maar een oorlog onder de bestaande omstandigheden achtte hij nog veel gevaarlijker. De Prins, die hem voor wispelturig hield, miskende hem ongetwijfeld; nog steeds wilde hij hetzelfde dat hij altijd beoogd had, maar hij gaf den moed op om het uit te werken, nu hij van nabij de partijschap en de tweedracht onder de Engelschen had gadegeslagen. Zijn erkend gezag was voor de oppositie in Holland een zeer gewenschte steun, te meer omdat hij ditzelfde jaar weer als burgemeester van Amsterdam optrad.

Kort na het besluit om de 8000 man aan den gouverneur van België toe te zenden, begon in de Statenvergadering de twist naar aanleiding van het voorstel, dat de Raad van State dientengevolge deed, om het leger met 16000 man te versterken. Ontkend kon het niet worden: wilden wij in staat zijn om aan onze verplichting jegens onzen bondgenoot te voldoen, dan was die versterking onvermijdelijk noodig. Maar juist daarom verklaarde de oppositie er zich tegen. In het aannemen van het voorstel zag zij een eersten stap op den weg die tot oorlog leidde, en dien weg wilde zij niet op. D'Avaux verzuimde niets, noch geruststelling noch bedreiging, om haar in haar tegenstand te stijven. En zij had het recht en de macht om te beletten wat zij niet wilde. Het werven van een zoo aanzienlijk getal soldaten was in den grond der zaak een quaestie van financie, die met eenparigheid van stemmen uitgemaakt moest worden, met eenparigheid van de proviciën en in elke provincie van haar leden. Nu was Holland buiten vergelijking de voornaamste contribuant onder de gewesten, en Amsterdam onder de steden van Holland; zonder toestemming van Amsterdam mocht men derhalve tot zulk een belangrijke uitgaaf niet besluiten; en Amsterdam weigerde ten stelligste en liet zich door niets van zijn stuk brengen, door geen scherpe en dreigende woorden van Zijn Hoogheid. Wat het ergste was, het voorbeeld van Amsterdam bleek aanstekelijk te zijn. Niet slechts dat Friesland en Groningen het volgden — dat was van den aanvang af te voorzien — maar ook in Zeeland kantte zich de hoofdstad even volstandig

tegen de staatkunde van den Prins, en voorname steden als Utrecht, Dordrecht en Leiden deden hetzelfde. De Prins was woedend of, beter gezegd, in de hoogste mate verontwaardigd, want hij was te bevooroordeeld om aan de eerlijkheid van een overtuiging op dit punt, in strijd met de zijne, te kunnen gelooven. Hij sprak slechts van de „chimères et caprices" van Van Beuningen, en liet zich ontvallen, dat hij verdiende „dat men hem den kop voor de voeten smeet" [1]); de Amsterdamsche heeren noemde hij „ces coquins d' Amsterdam" [2]). Tot overmaat van ergernis kwam het uit, dat de regenten van de hoofdstad in geheim beraad met den Franschen gezant waren getreden en met hem hun maatregelen van oppositie overlegden. De Prins zag daarin niet minder dan landverraad, want voor hem was Frankrijk ook in vredestijd steeds de vijand. Een hevige tweespalt brak uit — het is hier de plaats niet om haar in haar gansche verloop na te gaan. De slotsom was, dat de oppositie aan het langste eind bleef en de werving tegenhield totdat deze overbodig was geworden. Evenals zijn oom in Engeland door het parlement, werd de Prins door de Staten tot stil zitten en lijdelijk aanzien genoodzaakt.

Maar met één veel beteekenend onderscheid. In Engeland had het parlement de groote meerderheid des volks achter zich; hier had haar de Prins op zijn hand. Wel was men vooral in Holland voor een oorlog met Frankrijk beducht; maar de Prins verzekerde dat zijn cordate politiek juist den oorlog voorkomen zou, dien het betoon van vrees daarentegen uitlokte; men moest het gevaar bezweren door het moedig onder de oogen te zien; in tijd van nood zijn leger te verwaarloozen was het middel niet om den vijand uit het land te houden. Zulk een taal overtuigde; en bovendien hij die ze sprak had het land gered, toen de regeering der Staten het te gronde had gericht. Als men tusschen hem en dezulken te kiezen had, was aarzeling onmogelijk. Toen het ruchtbaar werd onder de menigte wat uit den onderschepten brief van D'Avaux omtrent zijn verstandhouding met de Amsterdamsche regenten gebleken was, riep het volk: „dat de heeren het land aan Frankrijk verkocht en het geld er voor al van D'Avaux ontvangen hadden, maar dat de Prins het verraad had ontdekt, en dat zij nu terechtgesteld zouden worden, of anders

1) Gebhard, Nic. Witsen, dl. I, blz. 242. Vgl. de aanteekening van Hop bij Wagenaar, dl. XV, blz. 159.

2) Muller, Waldeck, Bd. I, S. 272.

behandeld zooals met de De Witten gehandeld was" [1]). De Prins kende zijn volk en wist wat hij zeide, toen hij in de vergadering der Staten van Holland aan de oppositie toevoegde: „Men spreekt van vrijheid en verhindert intusschen dat de staat zich wapent. April zal niet in het land wezen of de kneppel zal op straat worden geworpen [2]) en de zaken in den toestand gebracht, waarin zij in 1672 waren; maar dan zal het blijken wiens hoofd het stevigst op zijn schouders zal staan en wie hun plicht gedaan hebben en wie niet" [3]). Zulke toespelingen troffen doel: soms moest D'Avaux het van zijn vrienden hooren dat, zoo zij waagden te doen wat hij van hen vergde, het volk hen verscheuren zou [4]).

Maar hoezeer ook die eensgezindheid met het volk den Prins tegenover de Staten steunde, tegen den wil van dezen vermocht hij toch het aanwerven der 16000 man niet tijdig door te drijven. Voor Spanje kon hij uit dien hoofde niets doen. Hij kon zelfs niet beletten, dat Holland het besluit nam om het krijgsvolk der Republiek in België niets vijandigs tegen het leger of het grondgebied van den Franschen koning te laten uitrichten [5]). Dus alleen gelaten putte Spanje zich vruchteloos uit in de ongelijke worsteling. Met groote omzichtigheid daarentegen en altijd het oog gericht op Engeland en de Staten, van wier lijdzaamheid hij niet te veel mocht vergen, ging Lodewijk XIV voort met zijn prooi al vaster en vaster te grijpen. In April van 1684 waagde hij het Luxemburg, waarom het hem steeds te doen was, op nieuw te omsingelen en nu maar niet geblokkeerd te houden, maar naar de regelen der kunst te belegeren. Den 4den Juni nam hij het bij verdrag in, zonder dat de bondgenooten van Spanje, die sedert Januari in Den Haag op een congres verzameld waren en het aan woorden niet lieten ontbreken, eenige poging tot ontzet gewaagd hadden. Dat vereenvoudigde den toestand. Tot een verruiling behoefde Frankrijk thans Spanje niet meer te dwingen;

1) D'Avaux, t. II, p. 209.

2) Deze uitdrukking komt o.a. voor in een brief van 1626 (Dissertatie van H. W. Ter Haer (1891) blz. 76): Trigland heeft gepreekt „alsof hij anders niet voor en hadde dan de knotse op straet te brengen". „De knuppel blindelings in 't honderd werpen" komt voor bij Brederode, Spaansche Brabander (Tot den goetwilligen lezer). Vgl. ook: „Het volk ende de ondersaten tegens de Staten te verwecken ende alzoo de knotse op strate te brengen" (Antwoord op de Justificatie van Leiden (1598), blz. 138).

3) Archief Heinsius, uitg. Van der Heim, dl. I, blz. LVIII; Gebhard, Nic. Witsen, dl. I, blz. 242.

4) D'Avaux, t. I, p. 164; t. VI, p. 190.

5) Secr. Resol. Holl., 13 Mei 1684.

het had slechts het behoud te vragen van wat het feitelijk al bezat.

Na de verovering bleef de groote koning zich even voorzichtig en gematigd in zijn eischen betoonen als te voren. Reeds had hij aangeboden, indien Spanje niet besluiten kon om voor goed afstand van de vesting te doen, zich te vergenoegen met een bestand van twintig jaren, gelijk hij er een met het Duitsche Rijk wilde sluiten, gedurende hetwelk hij dan natuurlijk in het voorloopig bezit van Luxemburg zoowel als van Straatsburg blijven zou. Wilden de Staten zich verbinden om binnen drie maanden Spanje tot zulk een vergelijk over te halen, of om het anders niet langer te ondersteunen, dan was Zijn Majesteit geneigd zich nu reeds van alle verdere vijandelijkheden te onthouden. Dit aanbod verklaarde thans D'Avaux dat zijn meester nog gestand wilde doen, als het binnen twaalf dagen werd aangenomen; en later, toen hij zag dat de Staten er toe neigden, liet hij zich gezeggen om dien termijn met eenige dagen te verlengen. Het eerst nam Holland, niettegenstaande de tegenspraak van den Prins, deze schikking aan; en voordat nog alle provinciën zich hadden verklaard, besloten de Staten-Generaal, den 27sten Juni, in denzelfden zin. Wel protesteerde de Spaansche regeering en noemde het een schennis der goede trouw en der onderlinge verbintenissen, een schennis van de eer der Republiek; maar wat baatte haar dit, zij kon toch niet anders doen dan zich onderwerpen. Den 25sten Augustus 1684 werd zoowel tusschen Frankrijk en Spanje als tusschen Frankrijk en Duitschland het Twintigjarig bestand gesloten, dat zeker niet veel van een vrede verschilde. Want wie zou aan een vrede, hoe heiliglijk bezworen, een langer leven hebben durven voorspellen? En dat Frankrijk in den loop dier twintig jaren wel eens een goede gelegenheid bekomen zou om zijn tegenpartij met den degen in de vuist te noodzaken het bestand in een vrede, en den voorloopigen afstand der veroverde vestingen in een altijddurenden te veranderen, wie moest dit, geleerd door vroegere ervaring, niet voorzien?

Voor den Prins was de uitkomst allerbedroevendst. Wat hij van den beginne af als mogelijk had voorzien en had trachten te keeren, was toch geschied. De fout, weleer te Nijmegen begaan en ons toen zoo slecht bekomen, was herhaald en weer met hetzelfde heillooze gevolg. Frankrijk had ook ditmaal aan zijn verdeelde tegenstanders zijn voorwaarden opgedrongen, en weerloozer dan ooit stond thans de Republiek tegen den nog

machtiger geworden nabuur over. Door het verlies van Luxemburg was de barrière, die haar grondgebied tegen een aanval van Frankrijk had moeten dekken, verbroken en zoo goed als vernield. Bij elken volgenden aanslag der Franschen op de Spaansche Nederlanden zou zij nog grooter gevaar loopen, en zouden daarom de Staten zich nog vreesachtiger en lijdzamer betoonen dan zij nu reeds deden [1]). En dat had hij te danken, het naast zeker aan de regenten van Amsterdam en van enkele andere steden, van Dordrecht, Leiden, Middelburg, Utrecht, dien hij zijn ongenoegen dan ook op elke wijs gevoelen liet, en inzonderheid door overal, waar hij er de bevoegdheid toe bezat, uit de regeering te zetten wie zich tegen hem hadden verklaard, — maar dat die regenten goed hadden gevonden zijn kloeke en doortastende politiek te bestrijden en te verhinderen, dat was alleen de schuld van den koning van Engeland. Op het oogenblik toen deze plotseling van staatkunde veranderd was en, in plaats van voort te gaan met nevens de Republiek tegen Frankrijk een vastberaden hoogen toon te voeren, het aanbod van Lodewijk XIV om van zijn (op niets gegronde) aanspraken op Aalst af te zien, als hem Luxemburg werd overgegeven, door zijn gezant had laten aanbevelen — op dat oogenblik waren overigens onze Staten zoo welgezind en moedig geweest als men maar van hen had mogen hopen. Alleen de afval van Engeland was het geweest, die hen tot aarzeling en weldra tot vrees en inschikkelijkheid jegens Frankrijk gebracht had, en ten slotte de welberaden plannen van Zijn Hoogheid had doen mislukken [2]). Aan zijn oom

---

1) In Juli 1683, dus nog voor de slag gevallen was, had de Prins zijn oom van Engeland reeds op de beteekenis, die hij hebben zou, opmerkzaam gemaakt. „Je supplie V. M. de considérer que, si les Pais-Bas Espagnols sont réduits à n'avoir que le nom d'un pais et poinct l'effect, — ce qui seroit asseurément si Luxembourg en estoit démembré — quel asseurance ou seureté nous pourrions avoir sur une telle barrière" (Archives, t. V, p. 583). De Prins was niet de eenige staatsman, die de toekomst zoo donker inzag. Temple, die zeker ook bevoegd was om in dezen te oordeelen, drukt zich aldus uit: „That France will not have above the work of one campaign to draw the net over the rest of Flanders and reduce all the great cities there; after which the rest must follow, and thereby Holland be left to take what measures they can with France, and become at best a maritime province to that crown, though perhaps under the name of a free state, but with such dependence as will leave France the use both of their ships and money, upon occasion, in other parts" (Works, v. II, p. 469).

2) Toen Sidney in den zomer van 1679 in Den Haag kwam, kon hem de Prins verzekeren, „that the States will go further than you have yet desired; you only desire to enter with the States unto a guarantee of the peace, we are willing to enter with you and Spain into the firmest and strongest league that can be proposed to us for

van Engeland derhalve meer dan aan iemand anders had hij de teleurstelling zijner vurigste wenschen te danken. Wij kennen zijn karakter en begrijpen hoe erkentelijk hij daarvoor wezen moest. Ook lag het niet in zijn aard zijn grieven te smoren of in zachte bewoordingen te uiten. Dat hij den koning kwetste, kunnen wij, bij gemis van de brieven waarin hij het deed, wel opmaken uit den raad, dien zijn vriend Halifax, thans een van 's konings ministers, telkens herhaalde, om toch alles te mijden wat een ongunstigen indruk maken moest [1]). Maar waar het te pas kwam sprak de Prins, na als voor, onbewimpeld van „de ondraaglijke", van de „onverantwoordelijke houding" van Engeland. „Al ons ongeluk", schrijft hij in October 1682 aan Waldeck, „komt van Engeland, dat de oorzaak van zijn eigen ondergang en van dien van gansch Europa worden zal. Het hof is daar thans slechter gezind dan ooit te voren; het gaat alle gedachten te boven" [2]). Weerkeerig meende zijn oom dat hij zich over hem te beklagen had. Aan hem weet hij het, dat Spanje weigerde zich aan zijn scheidsgerecht te onderwerpen en op het beleggen van een congres aandrong en daarin door de Staten-Generaal ondersteund werd. Meer en meer raakten zij van elkander verwijderd. In October 1682 moest de Prins aan Waldeck verklaren, „dat hij niet alleen alle crediet in Engeland verloren had, maar er even nijdig werd aangezien als in Frankrijk, al bleef men ook de uiterlijke vormen der beleefdheid jegens hem in acht nemen" [3]). Een bevestiging hiervan leverde het huwelijk van zijn schoonzuster, prinses Anna, met George van Denemarken, dat in het voorjaar van 1683 gesloten werd. De Prins had in der tijd met haar hand het huis van Brunswijk voor goed aan de anti-fransche alliantie wenschen te verbinden, en een huwelijk tusschen haar en den oudsten zoon van den hertog van Hannover,

---

the preservation of Europe" (Diary, v. I, p. 47). Die gewenschte stemming duurde voort totdat de memorie van Chudleigh den afval van Engeland buiten twijfel stelde. Eerst daarna begint de Prins te klagen over de vreesachtigheid der Staten, „qui est seulement causée" (zoo schrijft hij 9 Maart 1682 aan Waldeck) „par la conduitte insouffrable de l'Angleterre; car je vous puis asseurer qu'autrement je n'ay veu si généralement nos gens si résolus et qui comprennent bien leurs véritables intérests" (Muller, Bd. I, S. 136).

1) Zie de brieven van Halifax aan den Prins in de Archives. In een van dezen zegt hij: „I am sure you will forgive me, if I moove your Highnesse, when you write next to the King, to take some paines to rectify all mistakes and to excuse any thing that might bear an unkind interpretation" (Archives, t. V, p. 548).

2) Muller, Bd. I, S. 213.

3) Muller, Bd. I, S. 209.

denzelfden die later als George I koning van Engeland geworden is, op het oog gehad, en nadat deze een andere gemalin had gekozen, andere soortgelijke plannen voor haar gekoesterd. Nu werd zij onder Franschen invloed, buiten voorweten van den Prins, uitgehuwd [1]) in een vorstenhuis, dat zeker wel protestantsch van belijdenis was, maar zich overigens in de Europeesche geschillen aan de zijde van Lodewijk XIV hield. Nog stelliger bewijs van de verwijdering tusschen oom en neef leverde de koelheid, waarmee de koning het onrecht aanzag, Zijn Hoogheid persoonlijk in zijn prinsdom van Oranje door Lodewijk XIV aangedaan. Onder een nietig en doorzichtig voorwendsel had de gouverneur van Dauphiné in Augustus 1682 de stad bezet, de muren doen slechten, de inwoners behandeld als waren zij 's konings onmiddellijke onderdanen, en de protestanten onder hen, evenals thans overal in Frankrijk geschiedde, vervolgd. De Prins gevoelde zich hierdoor diep beleedigd. „Zulke gewelddadigheden in vredestijd," riep hij uit, „zijn ongehoord; en dan enkel omdat ik mijn plicht doe en den staat in het spoor van zijn waar belang houd. Maar wij moeten geduld oefenen," zoo besloot hij, „en uitzien naar een gelegenheid om ons te wreken" [2]). Ook Waldeck was verontwaardigd. „Ik hoop," schreef hij, „dat Uw Hoogheid Engeland bewegen zal om u een schitterende voldoening te bezorgen" [3]). Inderdaad wendde zich de Prins tot zijn oom met dringend verzoek om voor zijn belangen bij Frankrijk tusschen beiden te komen. Gereedelijk werd hem dit ook beloofd. Zoodra maar Heinsius, die als buitengewoon gezant der Staten en tevens als zaakgelastigde van Zijn Hoogheid naar Parijs stond te gaan, aldaar aangekomen zou wezen, zou de Engelsche gezant, Preston, last krijgen om diens vertoogen krachtig te ondersteunen. Maar de schoone belofte werd traaglijk nagekomen. Toen Heinsius zich te Parijs tot Preston wendde, was deze nog zonder bevelen, en toen die later ontvangen werden, bleken zij zoo weinig dringend te zijn, dat Lodewijk XIV er zich niet om bekreunde en Heinsius onverrichter zake terug moest keeren [4]). De Prins was er de man niet naar om zijn gevoeligheid over deze bejegening te ontveinzen.

Na het ontdekken van het Ryehouse-verraad, in den zomer

1) Vgl. Silvius. Vervolg op Aitzema, 1683, blz. 70.

2) Aan Waldeck, bij Muller, Bd. I, S. 196. Vgl. Huygens, Journaal 1682, 2 September, blz. 62.

3) Muller, Bd. I, S. 205.

4) Dalrymple, v. II, App. I, p. 42/3.

van 1683, vond hij niettemin goed zijn vertrouwde Bentinck naar Engeland te zenden, om zijn ooms met het mislukken van dien aanslag geluk te wenschen. Uit het antwoord, dat Bentinck van den koning terugbracht, blijkt hoe aangenaam deze door die zending verrast was geworden. Hij stelde er prijs op in het oog der wereld steeds op vriendschappelijken voet met zijn neef van Oranje te staan. „Als wij het oneens zijn", had hij den Prins iets vroeger geschreven, „doen onze gemeenschappelijke vijanden daar hun voordeel mee, tot schade van ons gansche huis" [1]). Hij had hierbij in de eerste plaats het oog op de binnenlandsche zaken van zijn rijk. Maar de Prins dacht het meest aan de buitenlandsche politiek. Wat hij op het hart had sprak hij in zijn vormelijk antwoord aan den koning niet uit, maar schreef hij aan Hyde, den zwager, zooals wij weten, van den hertog van York en een van 's konings ministers, natuurlijk opdat die het onder de oogen van Zijn Majesteit brengen zou. „Ik zal," zoo schrijft hij, „gaarne nakomen wat uit mijn naam Bentinck beloofd heeft, en meer nog zoo het mogelijk is. Het is mij een waar verdriet te zien, dat mijn ooms het zoo oneens met mij zijn ten opzichte der te volgen politiek. Hing er niet het heil en de veiligheid der Republiek aan, en, zoo ik het zeggen mag, ook het ware belang van Zijn Majesteit en Zijn Koninklijke Hoogheid, ik zou trachten mij naar hun gevoelen te schikken; maar nu dit inderdaad zoo is, kan ik het met een gerust geweten niet doen. In al wat de binnenlandsche zaken betreft, wil ik blindelings doen wat zij van mij wenschen, maar dan hoop ik dat zij weerkeerig ten opzichte der buitenlandsche ook wat meer vertrouwen in mij zullen stellen, die zooveel nader ben bij de plaatsen waar die voorvallen, en daarom ook beter op de hoogte er van wezen moet. Waarlijk, Engeland en de Republiek hebben in dezen dezelfde belangen, zoodat ik geen ander doel hebben kan dan den koning en den hertog in oprechtheid te dienen. Daarentegen hebben zij, aan wie men zich tegenwoordig toevertrouwt, — de Prins doelde natuurlijk op de Fransche regeering — een geheel tegenstrijdig belang" [2]). Wij weten het, ook dit bezadigd woord heeft bij hen, voor wie het bestemd was, niets uitgewerkt. Het kan ons niet verwonderen. Wat de Prins onderscheidde en uiteen zocht te houden, de binnenlandsche en

1) Archives, t. V, p. 567.

2) Rochester-Correspondence, v. I, p. 89. Vgl. Archives, t. V, p. 582/3.

de buitenlandsche staatkunde van Engeland, hing onafscheidelijk samen. Met Frankrijk breken kon de Engelsche regeering slechts, indien zij met het parlement wilde aanbinden; en samengaan met het parlement was voor het Roomschgezinde hof op den duur niet mogelijk. Daarom kon aan den anderen kant ook de Prins de belofte, die hij deed, om in de binnenlandsche aangelegenheden zich naar den wensch zijner ooms te voegen, hoe oprecht hij ze meende, niet onvoorwaardelijk nakomen. Er waren omstandigheden te voorzien, en zij zijn ook niet uitgebleven, waaronder de buitenlandsche politiek, die bij Zijn Hoogheid boven alles ging, gebiedend zou vorderen dat hij ook in de binnenlandsche aangelegenheden tegen de staatkunde van zijn ooms in verzet kwam.

III.

Bij den aanvang van het nieuwe tijdvak, dat door het Twintigjarig bestand werd geopend, liet zich voor Willem III de toekomst nog donkerder aanzien dan het verledene was geweest. Hij had voor Frankrijk en binnen 's lands voor Amsterdam moeten onderdoen en stond met zijn ooms van Engeland op gespannen voet. Dat was buitenaf bekend en benadeelde zijn invloed op de mogendheden, wier medewerking hij voor zijn politiek behoefde. De kans om eindelijk het groote doel, dat hij beoogde, te bereiken scheen geringer dan ooit. Hij was dan ook op groote moeilijkheden verdacht, doch liet zich door het vooruitzicht daarop geenszins uit het veld slaan. Hij was een man uit één stuk: als staatsman niet anders geaard dan als veldheer. Op het slagveld ontbrak het hem aan de gevatheid, waarmee sommigen, als hun plan faalt, plotseling een ander weten aan te grijpen en daarmee te overwinnen. Hij bleef zijn eens gekozen taktiek ten einde toe volgen en leed er vaak de neerlaag mee: maar daarentegen was hij volleerd in de kunst van den aftocht, dien hij met de minste schade volbracht, zoodat hij aanstonds na geslagen te zijn weer gereed stond om nogmaals slag te leveren. Evenzoo betoonde hij zich als staatsman. Niet slechts dat hij onveranderlijk op het eens gekozen doel bleef afgaan [1]), hij bleef het ook langs den eens ingeslagen weg naderen, en liet zich door

1) Koning Karel hield hem voor koppig en in dat opzicht een waardigen zoon zijner ouders (Mignet, t. IV, p. 507).

geen tegenstand, hoe onverzettelijk die schijnen mocht, daarvan afdrijven. Onmiddellijk nadat hij het hoofd had gestooten, verzamelde hij zijn krachten tot een nieuwen aanval op hetzelfde punt. D'Avaux had van zijn standpunt recht om hem als staatsman te verwijten, dat hij niet wist te plooien, geen „expedienten" te bedenken om uit de moeilijkheden, waarop hij zich verloopen had, weer vlot te raken [1]). Maar de Prins met zijn karakter versmaadde de kunstgrepen, waarin D'Avaux uitmuntte, en verkoos steeds „den grooten weg" te gaan. Hij was zich bewust een verheven doel na te streven, en rekende daarbij op den zegen van God. „Gij zegt met reden," zoo schrijft hij tijdens het sluiten van het Twintigjarig bestand aan Waldeck, „dat in het vervolg mijn gedrag moeilijk zal zijn en veel tact zal vereischen. Ik hoop dat de goede God mij geleiden zal. Ik kan niet anders dan den grooten weg volgen; moet ik daarop bezwijken, het zij zoo" [2]).

Aan dat voornemen is hij getrouw gebleven; hij is noch van richting noch van gang veranderd, en rechtuit met vasten tred op zijn doel blijven afgaan. Maar hij heeft op zijn verderen weg veel minder hindernissen ontmoet, dan hij zich thans voorstelde. Het was alsof de tegenspoed, waarmee hij zoolang te worstelen had gehad, nu onverwachts in voorspoed omsloeg. Doch dat is, wel bezien, niet meer dan schijn. Geen plotseling geluk, geen gunstig toeval is hem te stade gekomen. Het is de natuurlijke loop der zaken, het is de tijd geweest, die hem in het gelijk heeft gesteld en zijn vroegere tegenstanders in medewerkers heeft veranderd. De grondslag, waarop zijn politiek berustte, was de overtuiging, dat Frankrijk naar „een generale monarchie met één generale religie" streefde [3]) en daaraan gansch Europa en in de eerste plaats de Vereenigde Nederlanden ondergeschikt zocht te maken. Toen het al duidelijker en duidelijker bleek dat die overtuiging de ware was, kon het niet anders of een ieder, die er van doordrongen werd, moest zich tot zijn politiek bekeeren.

Den 15den Augustus had Spanje zijns ondanks en ten spijt van den Prins het bestand gesloten en Amsterdam over Zijn Hoogheid gezegevierd. D'Avaux, die het volle vertrouwen van de burge-

---

1) D'Avaux, t. IV, p. 63.
2) Bij Muller, Waldeck, Bd. I, S. 288. Vgl. Pufendorf bij Wagenaar, dl. XV, blz. 203.
3) Zie hiervoor, blz. 101.

meesters meende te bezitten, weet ons te verhalen, dat zij voornemens waren hun overwinning voort te zetten, het leger in te krimpen tot veel minder bedrag dan sedert den vrede van Nijmegen noodig was gekeurd, en Fagel uit het raadpensionarisschap van Holland te stooten: alles met het doel om den prins van Oranje klein te maken. En werkelijk, zulke plannen werden gekoesterd en aan hun uitvoering is de hand geslagen. Hoe moet het ons dan verrassen, als wij vernemen dat nog in den loop dierzelfde maand Augustus de burgemeesters van Amsterdam met Fagel en met den Prins over verzoening en samenwerking in besprek zijn getreden! Een ambteloos persoon, zekere doctor Maréchal, met den Prins zoowel als met Van Beuningen bekend, en „zich niet duisterlijk gelatende gezonden te zijn van Zijn Hoogheid" [1]), meldt zich bij de burgemeesters aan en vraagt, welke gedragslijn de stad voortaan denkt te volgen. Dat is voldoende om Van Beuningen te doen verklaren, dat Amsterdam „de wenschelijkheid van goede intelligentie met Zijn Hoogheid en eenigheid in de Republiek" erkent, en genegen is om „daartoe te contribueeren al hetgeen in reden vereischt zal kunnen worden". Den 25sten betuigen de vier burgemeesters, dat deze verklaring „is aan te nemen als het gemeene sentiment van hen allen", en „dat zij genegen zijn de oprechtheid daarvan bij alle voorvallende gelegenheden te doen blijken". Meteen dragen zij aan een hunner, Witsen, de onderhandeling op dezen grondslag met den raadpensionaris op, die zich bereid heeft betoond „om dit goede werk te promoveeren" [2]).

Wat mag de oorzaak zijn van deze onverwachte toenadering? Voor een gedeelte ongetwijfeld de vrees [3]) van anders door den Prins en de machtige partij die hem volgde, ten opzichte der bijzondere belangen van de stad, de handelsbelangen, bepaaldelijk de inkomende en uitgaande rechten, benadeeld te zullen worden. Maar dit is toch de hoofdreden niet. Deze doet Witsen ons kennen. „Elkeen", schrijft hij uit Den Haag aan zijn ambtgenooten,

---

1) Waarschijnlijk was hij echter noch van Zijn Hoogheid noch van Fagel gezonden; bij een latere gelegenheid desavoueerden hem beiden (Gebhard, dl. II, blz. 142, 167). Daarentegen schrijft de Prins aan Waldeck, alsof de toenadering van Amsterdam was uitgegaan: „Messieurs d'Amsterdam me font faire des offres sous main d'accommodements" (Muller, Bd. I, S. 293).

2) Bij Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 163 en vlg. Vgl. Muller, Waldeck, Bd. I, S. 293/4.

3) Vgl. Gebhard, dl. II, blz. 143; D'Avaux, t. V, p. 55.

„elkeen roept hier, dat de Republiek verloren is, als de zaken dus oneenig blijven." Wat zoo een ieder zegt, begrijpen de heeren van Amsterdam insgelijks. Zij hebben zeker over Zijn Hoogheid gezegepraald, maar het is Frankrijk dat er het meest bij gewonnen heeft. Zij geven ook nu nog den lust niet op om het gezag van den stadhouder binnen vaste perken te besluiten en de legerlasten te verlichten, maar zij zijn zich niettemin bewust dat, als zij den strijd voortzetten gelijk tot nog toe, het voortbestaan van den staat zelf gevaar loopt.

Merkwaardig is het hoe aan zijn kant de Prins zich gedraagt. Niets kan hem natuurlijk gewenschter zijn dan het uitzicht op verzoening en samenwerking met de machtige stad, die tot nu toe zijn plannen verijdeld heeft. Maar toeschietelijk betoont hij zich toch volstrekt niet. Met halve vriendschap is hij niet gediend. „De vriendschap behoort niet gepleisterd te zijn, maar inderdaad en van harte" [1]). Liever dan met schijnvrienden heeft hij met open vijanden te doen. Ook verkiest hij den vrede niet te koopen voor toegeven op de hoofdzaak. In zaken van ondergeschikt belang is hij bereid om de stad te wille te zijn, maar van den grooten weg, dien hij bewandelt, denkt hij geen voetstap af te wijken. Al spoedig stelt hij de vraag: „wat de heeren denken te doen, als de Fransche koning de trèves kwam te breken?" Hij meent, „hoewel de trèves tegen zijn advies zijn gemaakt, dat men ze echter heiliglijk moet houden en nakomen; dat men zich aan kleine en lichte vergrijpen niet storen moet, doch als er een groote inbreuk werd gemaakt, dat men zich daartegen behoort te stellen" [2]). Zoo stelt hij al dadelijk de groote quaestie van het al of niet in dienst houden der krijgsmacht op den voorgrond, en brengt op die wijs de voorgenomen verzoening in gevaar van ontijdig af te springen. Want de hoofdstad is besloten om aanmerkelijk op de petitie van oorlog te bezuinigen, en Zijn Hoogheid daarentegen meent dat men hierin niet verder mag gaan dan het afdanken der laatst aangeworven recruten. Daarover worden al in Januari partijen het zoo oneens, dat Witsen eindigt met aan den raadpensionaris te verklaren, „dat dan een verdrag te maken hem desperaat voorkomt, en de verwijdering veel onheil na zich zal slepen." Waarop Fagel ten antwoord geeft, dat hij de zaak evenzoo inziet, „maar

1) Gebhard, dl. II, blz. 85.
2) Gebhard, dl. II, blz. 91.

daar geen remedie voor weet" [1]). De uitkomst aan God overlatende, scheidden zij van elkander.

Wat de overeenstemming zeer bemoeilijkte was de onverzoenlijkheid van den Prins jegens allen, aan wier tegenwerking hij de in zijn oog verderfelijke trèves weet. Amsterdam zou verlangd hebben, dat de bevrediging door een over en weer vergeven en vergeten van wat gebeurd was werd ingeleid. Maar daarvan wilde de Prins niet hooren. Hij verlangde geen wapenstilstand maar bondgenootschap met Amsterdam, in het belang van de zaak waarvoor hij leefde; en in datzelfde belang begreep hij alvast de vroegere aanhangers, die hem onlangs, toen hij ze noodig had gehad, in den steek hadden gelaten, uit de regeering te moeten verwijderen. Met Van Beuningen wilde hij niet meer te doen hebben. Wat deze beproeven mocht om Zijn Hoogheid te verbidden, hoe hij hem bij de ambtgenooten te Amsterdam ondersteunde, hoeveel bemiddelaars hij op hem afzond, de Prins bleef er bij: met dien man was niets aan te vangen. „Niet zeer politiek van Zijn Hoogheid", merkt D'Avaux op; „hij had zich van Van Beuningen kunnen bedienen, zoo al niet om de Amsterdammers tot zijn staatkunde over te halen, dan toch om ze in verwarring te brengen en te bemoeilijken" [2]). Inderdaad zoo had de Prins behooren te doen, als hij een D'Avaux was geweest. Maar zooals hij was bleef hij zich ook nu weer gelijk. Hij bewandelde den grooten weg, en meed elk gezelschap, waarop hij niet rekenen kon, als hij steun en hulp zou behoeven. Overal waar hij kon, eerst te Utrecht [3]), vervolgens te Leiden en te Dordrecht, stootte hij onverbiddelijk al de oude gunstelingen, die het aanwerven der 16000 man hadden helpen beletten, van het kussen. Hij meende zoodoende binnen de perken van zijn bevoegdheid als stadhouder te blijven en zijn plicht te doen; maar Amsterdam was van een tegenovergesteld gevoelen en trok zich vooral de zaak der Dordtsche regenten aan. Met dubbele hevigheid barstte de tweedracht op nieuw uit.

Niettemin nam de Prins meer en meer de overhand. Wat hem tegenover Amsterdam sterk maakte, was de verzoening die onderwijl tusschen hem en zijn neef, Hendrik Casimir van Friesland, plaats greep. Wij hebben meermalen opgemerkt, dat

---

1) Gebhard, dl. II, blz. 143.
2) D'Avaux, IV, blz. 361.
3) Vgl. Witsen bij Scheltema, Mengelwerk, dl. III, 2e st., blz. 150.

die neef in zijn gedrag voornamelijk geleid werd door den lust om prins Willem, op wien hij naijverig was en wegens menig blijk van minachting vertoornd, tegen te werken. Daaruit was van zelf verstandhouding met den Franschen gezant en met Amsterdam, en dien ten gevolge samenspanning der noordelijke gewesten, waarvan hij stadhouder was, met de oppositie in Holland voortgekomen. Maar twee redenen werkten thans samen om hierin verandering te brengen. De Friesche stadhouder, die in 1682 op het punt had gestaan van een huwelijk met een Fransche dame van rang en groot vermogen te sluiten [1]), was, toen dit toch nog was afgesprongen, in November 1683 met zijn nicht Amalia van Anhalt in den echt getreden, en zijn schoonmoeder, een dochter van Frederik Hendrik en dus een tante zoowel van prins Willem als van hem, gebruikte in den winter van 1684 op 1685 al haar invloed op de twee neven, om hen met elkander te verzoenen in het belang van beider gezag [2]).

Of zij evenwel hierin geslaagd zou zijn, laat zich betwijfelen, indien niet de tijdsomstandigheden haar pogingen hadden begunstigd. Doch ook in dit geval deed de vervolging der Hugenoten haar werking gevoelen. De Friezen waren ijverige protestanten, en bij hen had D'Avaux het eerst ondervonden, hoezeer de verdrukking hunner geloofsgenooten in Frankrijk de politiek van zijn koning benadeelde en den prins van Oranje in de hand werkte [3]). Thans was het een Coccejaansch predikant, in 1675 door de bemoeiing van den Prins te Middelburg afgezet en uit stad en provincie verbannen, doch juist om die reden toen door Hendrik Casimir aangehaald en tot professor te Franeker bevorderd, Van der Waeyen, die uit ijver voor het protestantisme als bemiddelaar tusschen zijn begunstiger en zijn ouden vervolger optrad. De uitkomst van een en ander was een formeele acte van verzoening, den 21sten Maart 1685 geteekend, waarvan het artikel, waarop het voornamelijk aankomt, dus luidt: „Dat wij, Prince van Nassau, bijzonder daartoe zullen arbeiden, dat hetgeen in relatie tot andere rijken en gemeenebesten bij den Heer Prince van Oranje geoordeeld wordt dienstig en nuttig te wezen, ook in de provinciën van ons gouvernement niet alleen niet mag

1) Met Madelle de Roussy, dochter van den graaf de Roye (zie Resol. Holl., 3 October 1682; Huygens, Journ. van 1 October 1682; D'Avaux, t. I, p. 337). Vgl. over andere plannen: Halbertsma, Hareniana, blz. 17.

2) Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 86 en elders; t. IV, p. 128.

3) D'Avaux, t. I, p. 152 en later, blz. 173, t. IV, p. 295.

worden tegengegaan of door bedekte machinatiën verhinderd, maar ter contrarie opgevolgd en uitgewerkt" [1]). Dus werd ook van den Frieschen stadhouder afgedwongen wat de Prins van al zijn oude tegenstanders als *conditio sine qua non* bedong, en met gunstbewijs op andere punten gaarne vergold: volkomen bekeering tot zijn buitenlandsche staatkunde.

Al dadelijk bleek het groote gewicht van dit behaalde voordeel. Wij hebben gehoord, dat Amsterdam een aanmerkelijke vermindering van het leger na het aangaan van het Twintigjarig bestand om verschillende redenen wenschelijk achtte, en dat de Prins daarentegen dit als verderfelijk met alle kracht bestreed. Aan de beslissing van dit geschil, dat allengs in een tweestrijd tusschen den stadhouder en de hoofdstad ontaardde, was buitengemeen veel gelegen. D'Avaux maakte er zijn koning opmerkzaam op. Als Amsterdam het wint, zeide hij, zal het aanzien van den prins van Oranje in Europa een geduchten knak krijgen. Toen namelijk de Staten het werven van de 16.000 man verhinderden, kon men zeggen dat zij dit alleen deden uit vrees voor oorlog met Frankrijk en niet om den Prins te krenken. Maar als zij nu, nu er geen oorlogsgevaar meer dreigt, het leger gaan verminderen, toonen zij dat zij Zijn Hoogheid willen vernederen en in zijn gezag besnoeien [2]). Aanvankelijk koesterde hij de hoop dat de toeleg waarlijk gelukken zou; Friesland beloofde Amsterdam te steunen en liet zich in dien geest reeds in de Staten-vergadering uit. Maar de ommekeer bij den stadhouder leidde tot inkeer bij de provincie. Meer en meer bleek het den gezant, dat op Friesland en ook op Groningen geen staat meer was te maken, en dat Amsterdam, zoo het volhield, in zijn verzet zoo goed als alleen zou staan.

Natuurlijk moest de afval van zijn oude medestanders ook Amsterdam begeeriger maken naar de verzoening, waartoe het reeds eens de handen had uitgestoken. En juist van pas kwam nog een andere voormalige tegenstander van Zijn Hoogheid, die in dezelfde dagen van partij veranderd was, de stad tot toegeven aansporen.

Sedert den vrede van Nijmegen had geen mogendheid de Fransche staatkunde meer in de hand gewerkt dan Brandenburg. Wij hebben gelegenheid gehad om dit in het licht te

1) Gedrukt bij Van Sypesteyn, Geschiedk. Bijdr., dl. III, blz. 27.
2) D'Avaux, t. IV, p. 318.

stellen. Maar de Groote Keurvorst was bovenal protestant, en hij kon op den duur het vervolgen der Hugenoten en het bedreigen van het protestantisme in gansch Europa met geen onverschillige oogen aanzien. Nog voordat het Twintigjarige bestand gesloten was, had hij blijken van een veranderde ziens- en handelwijs gegeven, en thans trad hij stellig van de eene partij tot de andere over [1]). De gezant, dien hij in het voorjaar van 1685 naar Holland zond, Fuchs, had in last om het tegenovergestelde te doen van wat hij nog niet zoo lang geleden had gedaan; in plaats van Amsterdam tegen de anti-Fransche politiek van prins Willem te stijven, moest hij thans tot eendracht vermanen en, als inleiding tot een verbond van Brandenburg met de Republiek, de schuld, dien de keurvorst wegens vroeger bewezen diensten van de Staten te vorderen had, in der minne vereffend en gekweten trachten te krijgen [2]).

Aanvankelijk vond hij de Amsterdamsche regenten te verbitterd tegen den Prins en te warsch van diens politiek om naar zijn vermaningen te luisteren, en zelfs om de hand te bieden tot kwijting der schuldvordering van den keurvorst, waardoor een verbond met dezen eerst mogelijk zou worden gemaakt. Met bezorgdheid en angstig voorgevoel sloeg hij de tweedracht en de weerzijdsche vinnigheid gade. „God verhoede", zoo schrijft hij nog in Juni aan zijn meester, „dat de hartstochten en de kuiperijen, die den staat beroeren, hem niet, zooals het zich laat aanzien, te gronde richten". Maar spoedig ziet hij den storm luwen en het gevaar wijken. Amsterdam draait bij. Onverwachts, in Augustus, stemt het toe om aan den keurvorst te betalen wat hij vordert en meer dan hij had durven hopen, zoodat het bedoelde verbond, in den vorm eener bevestiging van de oude alliantie, gesloten kan worden. Tevens berust het er in, dat de staat van oorlog althans gedurende het loopende jaar zal blijven gelijk hij is en de Prins verlangt. Ook laat het de regeeringsveranderingen te Dordrecht en elders verder rusten. Daarentegen bedingt het de toezegging, dat de lijst der convooien en licenten — het tarief, zouden wij zeggen — naar zijn zin zal worden geregeld. De twistappels worden over en weer weggeruimd; aan de toenadering, waartoe zoo gewichtige redenen

---

1) Zijn gezant Diest spreekt al in Augustus 1684 over garantie van het Bestand (Gebhard, dl. II, blz. 87). Vgl. over de verhouding tot Brandenburg ibid., blz. 94, 163.

2) Zie over zijn zending Muller, in Bijdr. voor Vad. Gesch. en Oudheidk., N. R., dl. VI, blz. 77 vlg.

nopen, staat geen onoverkomelijk bezwaar meer in den weg. Amsterdam eindigt met zich in de hoofdzaak naar den ijzeren wil van Zijn Hoogheid te voegen.

Evenals in elke onverbreeklijke gemeenschap, indien twee willen tegenover elkander staan en om het overwicht kampen, de tweedracht voortduurt totdat de minst vaste van de twee, den eindeloozen strijd moede, voor den sterkeren onderdoet en zich aan zijn leiding onderwerpt, zoo was het ook in den Nederlandschen staat gegaan. De Prins, die telkens, na elke overwinning of nederlaag om het even, weer onmiddellijk gereed stond om voor hetgeen naar zijn overtuiging plicht was den strijd te hervatten, was geëindigd met zijn tegenpartij af te matten en te ontmoedigen. Zij gevoelde zijn meerderheid en berustte er in, te eerder omdat, gelijk wij zagen, de ervaring hem gelijk bleef geven en de meerderheid der natie op zijn hand was. Niet dat de oude veete voor goed zou zijn uitgedoofd. Nu en dan flikkerde de lust tot tegenstreven nog wel eens op, en wakkerde bij D'Avaux de hoop aan dat de tweedracht van voorheen terug zou keeren, maar die verwachting werd gedurig te leur gesteld. Na een oogenblik van bijna onwillekeurig verzet, voegden zich weldra de regenten weer naar den krachtigen wil, die hen overmand had, en werkten met hem mede tot het doel, dat hij nu steeds nader kwam. In December werd zonder tegenspraak de staat van oorlog voor het volgende jaar overeenkomstig den wensch van Zijn Hoogheid vastgesteld [1]), en kon Fagel aan Heinsius — ook al een ouden tegenstander van den Prins die door de ervaring in een voorstander herschapen was — melden: „Wij zijn Godlof nu met den anderen wederom in een goede harmonie, die ik hope en bidde dat duren mag, hoewel de heer grave D'Avaux alle soorten van artificiën aanwendt om haar wederom te verstoren" [2]). Nu ja, verstoren voor een korte poos kon de twiststoker de eendracht soms nog wel, maar verbreken kon hij ze onmogelijk meer. De prins van Oranje met zijn onbuigzaamheid, zijn hardnekkigheid, had het van den plooibaren diplomaat, die zich in alle bochten wist te wringen en naar alle humeuren te schikken, op den langen duur en nu ook voor goed gewonnen. Voortaan heerschte de wil van den Prins oppermachtig in de Republiek.

---

1) Resol. Holl., 12 December 1685.
2) In Archief Heinsius, uitg. Van der Heim, dl. I, blz. XCV.

De groote gebeurtenissen, die in den loop des jaars in Engeland hadden plaats gegrepen, waren op dien gang van zaken in de Republiek niet zonder invloed gebleven.

Den 16den Februari was onverwachts koning Karel overleden en opgevolgd door den hertog van York, den Roomschgezinde, den geestverwant van Lodewijk XIV. Wat men zoolang met zorg had te gemoet gezien was gebeurd; wat er uit voort zou vloeien was nog onzeker. De nieuwe koning werd van vijandschap jegens de Republiek niet zonder reden verdacht. Geen tijd voorwaar voor de Staten om zich te ontwapenen of door verdeeldheid machteloos te maken [1])!

Voor den prins van Oranje was de komst van zijn schoonvader op den troon van Engeland op dit tijdstip bijzonder ongelegen. Hij had zich zijn ongenoegen in verhoogde mate op den hals gehaald door Engelsche vluchtelingen, die aan het ontdekte Ryehouse-complot min of meer medeplichtig waren, op het grondgebied der Repuliek te gedoogen, en een hunner, zijn neef Monmouth, zelfs aan zijn hof te ontvangen en met vertoon van vriendschap te bejegenen. Hij had dit niet zonder voordacht gedaan; hij wilde de oppositie in Engeland, die door de regeering zooveel mogelijk in het complot betrokken was, openlijk toonen, dat hij geenszins met deze tegen haar partij trok [2]). Koning Karel had hem dit gedrag kunnen vergeven, zijn vaderhart hing aan den onwaardigen maar niettemin teergeliefden zoon, en hij duidde het niemand ten kwade dat hij dezen vriendschap bewees. Maar Jacobus was geheel anders gezind: hij haatte den basterd zijns broeders als zijn gevaarlijksten vijand, die hem van den troon zocht te weren om er zelf plaats op te nemen. In scherpe woorden had hij zich kort geleden bij zijn dochter beklaagd over het vriendschappelijk onthaal, dat Monmouth aan het hof in Den Haag had gevonden; en dat dit desniettegenstaande onveranderd had voortgeduurd, hield zijn gramschap levendig. Het kan ons dus niet verwonderen, dat de Prins in een vertrouwelijk schrijven

---

1) D'Avaux, t. IV, p. 271, 300; Gebhard, dl. II, blz. 140.

2) Als reden waarom Z. H. den hertog van Monmouth „wat aengehaelt hadde", gaf Fagel aan Witsen op: „om nog iemant in Engeland tot sijn vrient te hebben" (bij Gebhard, dl. II, blz. 94. Vgl. D'Avaux, t. IV, p. 278). Daarenboven waren beiden eensgezind geweest, zoolang Monmouth geen aanspraak op den troon maakte, of dit althans geworden, nadat Monmouth den Prins daarvan de verzekering had gegeven, zooals zoowel Sidney als D'Avaux (t. I, p. 59 suiv.) getuigen. Beider aanhangers vormden dan ook eigenlijk te zamen een en dezelfde partij, die dan ook door Sidney een „strong party" genoemd wordt (Diary, v. I, p. 155/6, 186, 190, 196).

aan Waldeck betuigde, dat hij den dood van zijn oom Karel onder deze onmstandigheden als een der zwaarste rampen betreurde, die aan hem, zijn partij en het protestantisme overkomen konden [1]).

Maar er moest worden gehandeld. Wat stond den Prins thans te doen? Hij aarzelde geen oogenblik; hij was zoo terstond met de gedragslijn die hij volgen zou gereed, dat wij wel gelooven moeten dat hij zich op hetgeen thans gebeurde al bij tijds had voorbereid. Hij wilde doen al wat hij zonder plichtverzuim mocht, om zich met zijn schoonvader te verzoenen en in overeenstemming met hem te leven. Alles diende zorgvuldig vermeden wat strekken kon om den nieuwen koning in de armen van Lodewijk XIV te werpen. Onmiddellijk gaf hij dan ook aan Monmouth zijn afscheid; het viel hem zeker hard den ongelukkige, die met zijn vader alles verloren had, dus te verstooten; maar het staatsbelang vorderde het; het kon nu eens niet anders. Hij zond vervolgens een zijner neven, Ouwerkerk, een broeder van Odijk, tot den koning, om zich te verontschuldigen over hetgeen verleden was en voor de toekomst de meest mogelijke inschikkelijkheid en ondergeschiktheid aan 's konings wil te beloven. De zending trof doel. Ouwerkerk werd welwillend aangehoord, en de belofte, die hij overbracht, met weerkeerige toezegging van goedgunstigheid beantwoord. Over en weer toonde men zich bereid om te beproeven of samenwerking mogelijk zou wezen.

Inderdaad voor beiden, voor den oom zoowel als voor den neef, was het wenschelijk dat men aan een goede verstandhouding tusschen hen geloofde. De Prins zou met te meer ontzag door zijn tegenpartij in de Republiek en in het algemeen door geheel Europa behandeld worden, als men zich verzekerd hield dat hij op den steun van zijn machtigen schoonvader hopen mocht [2]). Ook zou zijn anti-Fransche politiek bij de Staten minder zorg wekken, als het scheen dat Engeland hem niet aan Frankrijk opofferde. Aan den anderen kant was het voor den nieuwen koning van belang aan zijn onderdanen te kunnen toonen, dat zijn vermoedelijke opvolger met hem eendrachtig was en zich aan zijn leiding overgaf [3]). Dat moest hen ten op-

1) Bij Rauchbar, Leben des Fürsten G. F. v. Waldeck, Bd. II, S. 328.

2) Om die reden toonde de Prins aan Witsen en anderen den eigenhandigen brief, waarin hem de koning bericht van het overlijden van zijn broeder gaf (Gebhard, dl. II, blz. 136; D'Avaux, t. IV, p. 329).

2) Daarom was het tegenovergestelde voor Frankrijk te wenschen (D'Avaux, t. IV, p. 275/6).

zichte zijner bedoelingen althans eenigermate gerust stellen, en hun tevens de hoop benemen van bij den prins van Oranje steun te zullen vinden, ingeval zij zich tegen de regeering durfden verzetten. Zoo dreven beider verschillende belangen tot een oogenschijnlijk goede verstandhouding.

Toch mistrouwde elk den ander nu reeds. Van Jacobus weten wij het met zekerheid, want hij betuigde het den Franschen gezant met zooveel woorden. „Ik moet," zeide hij, „met den prins van Oranje wel een goeden schijn bewaren, om de volkspartij in den waan te brengen dat wij het samen eens zijn, en te verhinderen dat zij in hem haar hoofd zoekt; maar ik ken mijn schoonzoon te goed om mij door hem te laten verschalken" [1]). En wat den Prins betreft, ook hij kende zijn schoonvader door en door, en moest van hem wel op een binnenlandsche en buitenlandsche staatkunde in strijd met de wenschen en belangen der natie verdacht zijn [2]). Ook was hij niet vergeten wat hem zijn oom Karel indertijd voorspeld had, dat iemand als de hertog van York het geen vier jaar op den troon van Engeland zou uithouden. Maar in afwachting van hetgeen waarschijnlijk niet zou uitblijven, was het vooralsnog zijn plicht zoowel als zijn belang zijn schoonvader in alles te believen, voor zoover het namelijk met het groote doel van zijn leven overeen te brengen was.

Aanvankelijk bepaalde zich 's konings verlangen, gelijk hij dit aan Ouwerkerk te kennen gaf, tot vier punten [3]). Hij wenschte dat de Prins den hertog van Monmouth uit Nederland verwijderen zou. Aan dien wensch, weten wij, was reeds, voordat hij geuit werd, voldaan. Hij wenschte verder dat ook de overige vluchtelingen verdreven zouden worden. Dat stond aan de Staten der verschillende provinciën; de Prins kon slechts beloven, en hij beloofde ook, dat hij zijn invloed hiertoe aanwenden zou. Ook verlangde de koning dat uit de Engelsche en Schotsche regimenten in der Staten dienst en onder bevel van Zijn Hoogheid de officieren, die hij van kwade gezindheid verdacht hield, en als zoodanig zou aanwijzen, afgedankt zouden worden. De Prins beloofde ook dit [4]). Eindelijk wenschte hij nog, dat Zijn Hoogheid in de verhouding tot de buitenlandsche mogendheden en met

1) Bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 114.
2) Volgens Sidney (Diary, v. II, p. 84) had Jacobus Willem nooit mogen lijden.
3) Dalrymple, v. II, App. I, p. 116; D'Avaux, t. IV, p. 336.
4) Gebhard, dl. II, blz. 143; D'Avaux, t. IV, p. 349.

name tot Frankrijk zich naar het voorbeeld van Engeland zou richten. Op dit teere punt gaf de Prins een voorwaardelijk, niets zeggend antwoord, waarmee de koning zich echter liet afschepen [1]). Buitendien maakte de Prins nog ongevraagd een opmerkelijk voorbehoud: op alle punten van binnenlandsche politiek wilde hij den koning steunen, uitgezonderd hetgeen ten nadeele van den protestantschen godsdienst strekken zou [2]).

Een veelbeteekenende uitzondering voorwaar! D'Avaux heeft gelijk: voor den koning, zooals die gezind was, ontnam dit éene voorbehoud aan de gansche belofte haar waarde [3]); de gestelde voorwaarde leek een vel wit papier, waarop later geschreven zou worden wat dan te pas mocht komen [4]). Het is zoo. Maar de gezant doet den Prins onrecht met hem in dezen van een booze, verraderlijke bedoeling te verdenken. Het voorbehoud, dat Zijn Hoogheid maakte, was in volkomen overeenstemming met al wat hij tot nog toe bij elke gelegenheid beleden en gedaan had. Hij zou onoprecht zijn geweest, indien hij het thans niet nadrukkelijk had uitgesproken. Buitendien, zoo de koning van zijn zijde oprecht was en aan zijn volk niet meer beloofde dan hij voornemens was te houden, had de voorwaarde, die de Prins stelde, geen bezwaar. Immers bij zijn troonsbestijging had Jacobus plechtig verklaard, „dat hij niets ondernemen zou in strijd met de zekerheid en het behoud van den protestantschen godsdienst". Aan dat woord nu hield hem slechts de Prins. Deed hij het gestand, dan kon hij op den bijval en steun van Zijn Hoogheid rekenen; zoo niet, niet. Daartegen viel niets met reden in te brengen, en wij vernemen dan ook niet dat Zijn Majesteit er aanmerking op gemaakt heeft.

Integendeel, aanvankelijk bleef de verhouding tusschen oom en neef boven verwachting goed. De nieuwe gezant, die Chudleigh kwam vervangen, Skelton, betoonde den Prins een achting en een vertrouwen, die D'Avaux niet weinig ergerden en verontrustten, en daarentegen bij Amsterdam en in het algemeen bij de Staten het ontzag voor Zijn Hoogheid aanmerkelijk verhoogden. Weerkeerig maakte de goede verstandhouding des konings met zijn protestantschen schoonzoon en met de Staten der Republiek, die het bolwerk van het protestantisme tegen Frankrijks aan-

1) Dalrymple, v. II, App. I, p. 116.
2) D'Avaux, t. IV, p. 278, 282, 283.
3) D'Avaux, t. IV, p. 278, 282, 316, 337.
4) „Une pierre d'attente qu'il a laissée pour un autre temps".

slagen was, een zeer bevredigenden indruk op het Engelsche volk. In het algemeen was het eerste optreden van koning Jacobus geruststellend. Hij begon met hetgeen zijn broeder zoo lang had nagelaten, het bijeenroepen van een parlement. Dat wekte vertrouwen en erkentelijkheid tevens, zoodat de keuzen dan ook in monarchalen zoowel als in Anglikaanschen geest uitvielen. De vrees, zoo lang gekoesterd, dat een Roomsch-katholiek koning het met de protestantsche staatskerk, wier hoofd hij rechtens was, niet zou kunnen vinden, scheen beschaamd te zullen worden. Ook tegenover Frankrijk hield zich in het openbaar de koning zelfstandiger dan men had verwacht. Daarentegen vonden hem de buitengewone gezanten, die hem uit naam der Republiek geluk kwamen wenschen, bereid om de verdragen met haar te vernieuwen en te bevestigen. Het parlement aarzelde van zijn kant niet om den nieuwen koning voor zijn leven de inkomsten te laten behouden, die bij de Restauratie aan zijn voorganger waren toegestaan.

Maar die bevredigende schijn — want meer dan schijn was het niet — heeft slechts kort geduurd. De gewapende invallen van Argyle in Schotland en van Monmouth in westelijk Engeland, van het grondgebied onzer republiek uit, en de onberaden opstand van protestantsche geestdrijvers, die er mede gepaard ging, hebben ten gevolge gehad, dat de koning spoediger dan anders wellicht het geval zou geweest zijn, is gaan toonen wat hij eigenlijk in zijn schild voerde. De geringe deelneming, die de opstand vond, en het gemak, waarmee hij bedwongen werd, brachten hem in den waan, dat hij bij zijn volk op hechter aanhankelijkeid en vollediger onderdanigheid aan zijn wil en welbehagen rekenen kon, dan hij te voren had gemeend; en de nieuwe regimenten, onder grootendeels Roomsche officieren, waarmee hij bij deze gelegenheid zijn krijgsmacht had vermeerderd, boezemden hem een vertrouwen op zijn macht in, dat hem de vroegere omzichtigheid, als thans niet langer van noode, deed versmaden. Zoo durfde hij in de winter-zitting van het parlement een veel eigendunkelijker toon aanslaan dan hij zich bij den aanvang zijner regeering veroorloofd had. De belofte tot instandhouding der Staatskerk herhaalde hij niet, en daarentegen verklaarde hij zijn besluit om de Roomsche officieren, die hij tijdens den opstand zonder van hen den eed, bij de test-acte gevorderd, te vergen had aangesteld, voortdurend in dienst te houden. Hij vroeg daartoe geen toestemming van zijn parlement; hij hield zich alsof hem het

recht toekwam om wie hem goeddocht van den eisch der wet vrij te stellen. Dat was het wat in dezen het Lagerhuis het meest mishaagde: niet zoozeer het vermeerderen der staande legermacht, waartoe het zelfs genegen was het benoodigde geld te verleenen; niet zoozeer ook het aanstellen van een dertig of veertig onbeëedigde Roomsche officieren, als wel de eigendunkelijkheid, waarmee de koning zijn besluit aankondigde om, buiten het parlement om, van de nakoming eener wet, die in samenwerking van kroon en parlement tot stand gebracht was, te ontslaan wie hij wilde. Ook het Hoogerhuis trok zich deze rechtsquaestie aan, en zelfs een der geestelijke pairs, de bisschop van Londen, sprak over 's konings maatregel afkeurend. Het liet zich aanzien, dat het Hoogerhuis het voorbeeld van het Lagerhuis volgen en in een adres aan Zijn Majesteit zich stellig tegen deze uitbreiding van het recht van dispensatie uitspreken zou. Maar dit voorkwam de koning nog, door het parlement bij tijds te verdagen. Met dat al was thans op een allergewichtigst punt, dat het onderscheid tusschen de absolute en de constitutioneele monarchie raakte, de tegenstrijdigheid van inzicht tusschen den koning en het parlement gebleken. Het was te vreezen, dat aan Jacobus het regeeren in overeenstemming met de volksvertegenwoordiging even moeilijk zou vallen als aan zijn broeder gedurende de laatste jaren van diens regeering.

Hoe had zich onder dat alles de prins van Oranje gedragen? Dat hij den gewapenden inval van Argyle en van Monmouth hoogelijk had afgekeurd, zooals hij met woord en daad betoonde, kan alleen door blinden argwaan in twijfel worden getrokken. Door die lichtvaardige onderneming immers moesten de belangen, die bij Zijn Hoogheid het zwaarste wogen, benadeeld worden, hetzij zij gelukte, hetzij zij mislukte. Dat inwendige bewijs, in de consequent toegepaste staatkunde van een gansch leven opgesloten, doet in de oogen van den menschkundigen geschiedvorscher zeker alles af; voor wie meer aan uitwendige bewijzen hechten moge het volgende dienen. Zoodra Monmouth in zee was gestoken, schreef de Prins aan den minister Hyde en bood zijn hulp tegen de opstandelingen aan. Bij die gelegenheid liet hij dus zich uit: „Ik moet erkennen, dat ik tot zoo iets den hertog van Monmouth niet in staat had gerekend na de verzekeringen van het tegendeel, die hij mij bij ons afscheidnemen gedaan had" [1]). Op diezelfde

1) Rochester-Correspondence, v. I, p. 127.

belofte nu beroept zich van zijn kant Monmouth in zijn bekenden smeekbrief aan den koning, na zijn neerlaag geschreven: „De prins en de prinses van Oranje", zegt hij, „kunnen getuigen, dat ik hun beloofd had nooit iets tegen Uw Majesteit te ondernemen; maar het is mijn ongeluk geweest met slechte menschen in aanraking te komen en die hebben mij opgezet" [1]. Beide, van elkaar geheel onafhankelijke, betuigingen vereenigen zich, dunkt mij, tot een volledige vrijspraak van Zijn Hoogheid. Hij is zich zelven slechts gelijk gebleven, toen hij niet alleen de Engelsche en Schotsche regimenten terstond overzond, maar ook door Bentinck liet aanbieden, zelf over te komen en het bevel van het leger tegen de rebellen op zich te nemen. De koning geeft in die dagen dan ook niet het minste blijk van mistrouwen jegens den Prins, en betuigt integendeel dat, hoewel hij het aanbod niet aanneemt, hij er Zijn Hoogheid zoo dankbaar voor is alsof hij er gebruik van gemaakt had [2]. Eerst later, toen de Prins zich tegen hem is gaan verzetten, is hij ook aan de oprechtheid van diens houding tijdens den opstand gaan twijfelen. Maar die argwaan van naderhand kan niet opwegen tegen den eersten onbevangen indruk.

Hoezeer dus Hun Hoogheden met het treurig lot van hun neef begaan mogen geweest zijn, in de spoedige onderdrukking van zijn aanslag heeft de Prins zich ongetwijfeld verheugd. Aan de rust in Engeland en aan de samenwerking van den koning en het parlement was hem voor zijn buitenlandsche politiek bijkans alles gelegen. Wij begrijpen hoezeer hem de volgende maatregelen van zijn oom, die de overeenstemming dreigden te verstoren, uit dien hoofde mishaagd zullen hebben. In zoover zij een neiging tot absolute heerschappij en begunstiging der katholieken verrieden, moesten zij hem evenals de beide huizen van het parlement verontrusten; maar vooral omdat zij tot tweedracht tusschen de staatsmachten leidden en bijgevolg een krachtig optreden tegen Frankrijks heerschzucht beletten, zal hij ze hebben bejammerd. Hoe hij te moede was toen de gevreesde tweespalt zich weldra openbaarde, kunnen wij afleiden uit een merkwaardig schrijven van zijn geestverwant en vertrouwde Fagel, aan Heinsius gericht, die zich in Engeland ophield als een der gecommitteerden

---

1) Bij Clarke, v. II, p. 32.

2) Dalrymple, v. II, App. I, p. 131: „However I take it as kindly from you as if you had come, and am as sensible as you can desire of what you have already done."

om tusschen de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën de gerezen geschillen bij te leggen. „Het komt mij voor," zoo schrijft hij 29 Februari 1686, „dat aan de goede intelligentie van Zijn Majesteit en het parlement de rust van Europa volkomenlijk hangt, daar deze alleen in staat is om Zijn Majesteit voor het behoud dier rust met nadruk te doen spreken; ontbreekt zij, dan ontbreekt ook dien ten gevolge het ontzag voor Zijn Majesteit in Europa, omdat men weet dat dan zijn spreken door geen middelen van bedwang zou worden ondersteund. Ik wil daarom hopen dat zij, die in het parlement crediet hebben, de zaken daarhenen leiden zullen, dat alle ontijdige disputen mogen worden vermeden, en dat men Zijn Majesteit aan de hand mag gaan zooveel het eenigszins kan geschieden. Zij die zoo ijverig zijn of schijnen voor het behoud van de protestantsche religie behooren te bedenken, hoe groot nadeel hun standvastigheid, om niet te zeggen hardnekkigheid, aan dezelfde religie heeft toegebracht, daar uit hun oneenigheid met Zijn overleden Majesteit de rampen zijn voortgevloeid, die de religie in andere deelen van Europa geleden heeft, en de beroering en bloedstorting, die in Engeland zelf hebben plaats gehad. Hadden zij zich met Zijn Majesteit verstaan, de arme gereformeerden in Frankrijk zouden, menschelijker wijs gesproken, niet in die desolatie gebracht zijn, waarin hun eens zoo bloeiende staat vervallen is, en Frankrijk zou een zoo groot gedeelte van Duitschland niet hebben vermeesterd, waarin de protestantsche religie meest domineerde en thans zoo jammerlijk verdrukt wordt. Uw Edele kan dan ook naar mijn gevoelen geen grooter dienst aan het vaderland bewijzen, dan door met alle heuschheid hen die in het parlement iets vermogen te vermanen om Zijn Majesteit zooveel toe te geven als eenigszins kan geschieden, waardoor de zaken binnen dat rijk en er buiten, inzonderheid voor zooveel de religie aangaat, wel bevorderd maar niet verergerd zullen worden" [1]).

Ziedaar bij monde van Fagel het gevoelen ook van den prins van Oranje uitgesproken. Wij behoefden het niet eens zoo stellig te vernemen, om ons verzekerd te houden, dat Zijn Hoogheid den toestand niet anders ingezien en het gedrag van het parlement jegens den koning niet anders beoordeeld kon hebben dan uit dit schrijven blijkt. Al wat wij tot nu toe van hem gehoord en gezien hadden, bleef er ons borg voor. Niets dat hem op dit

1) In Archief Heinsius, uitg. Van der Heim, dl. I, blz XCV.

oogenblik meer leed kon doen dan het in onmin scheiden van den koning en zijn volksvertegenwoordiging. Want ook thans hield hij op hetgeen de Fransche koning bedreef en blijkbaar verder voorhad, zijn aandacht bovenal gevestigd. Dezen te keer te gaan was ook thans zijn voornaamste zorg.

In October had eindelijk de jarenlange vervolging der Hugenoten haar beslag gekregen door de formeele intrekking van het Edict van Nantes. In Frankrijk mocbt voortaan geen andere godsdienst worden beleden nan die des konings. De zucht naar eenheid in het rijk, eenheid ook in kerkelijke gezindheid en belijdenis, meer nog dan ijver voor het alleenzaligmakende geloof, had tot al die maatregelen gedreven, die door de herroeping van het Edict, waarmee honderd jaren vroeger Hendrik IV de godsdienstoorlogen had gestild, thans bekroond werden. Zoo dacht ook het hoofd der Kerk er over, paus Innocentius XI, die van de eigendunkelijkheid en den overmoed des grooten konings ook het zijne ondervonden had, en als wereldlijk vorst aan de zijde van Spanje en Oostenrijk stond; en in dien zin liet hij er zich over uit onder anderen aan een Nederlandsch geestelijke, die hem in 1688 zijn opwachting kwam maken, Dirk de Cock, toenmaals pastoor te Leiden. „De koning," zeide hij tegen dezen, „zoekt meer de dingen, die van zijn rijk, dan die van het rijk Gods zijn. Het is waar, hij heeft onlangs de Hugenoten uit zijn rijk geworpen, maar om redenen van staat, niet uit ijver voor den godsdienst. Dat hebben wij ook den koning door kardinaal D'Estrées toegevoegd. Toen deze ons de acte voorlegde, waarbij de koning de Hugenooten veroordeelt, en wij daarin als reden opgegeven vonden, „omdat wij willen dat in ons rijk één enkele godsdienst wezen zal," voegden wij den kardinaal toe: Uw koning had behooren te zeggen, niet „een enkele godsdienst", immers ook de ketters willen er slechts één, maar „de ware godsdienst" [1]). „Buitendien" (zoo besloot de Paus zijn rede) „zulke bekeeringen met geweld keuren wij geenszins goed, want die zijn zelden welgemeend, zooals op nieuw blijkt aan de Waldenzen, die immers tegen den hertog van Savoye de wapenen hebben opgevat" [2]).

Merkwaardige uitspraak van het hoofd der Kerk, voor welke

---

1) Vgl. de artikelen der Gallikaansche Kerk van 1682. Deze bepalen natuurlijk voor een gedeelte 's Pausen beschouwing.

2) Relatio ablegationis ad aulam romanam Theod. De Cock, in Arch. van het Aartsb. Utrecht, dl. XII, blz. 346.

de Fransche koning voorgaf en zeker ook meende te ijveren, tot een landgenoot gericht van diens vurigsten bestrijder! Wij zouden ons allicht verbazen over de schijnbare onverschilligheid, waarmee onze Nederlandsche Roomschgezinden in die dagen den strijd tusschen katholicisme en protestantisme aanzagen en gedoogden dat de regeering, die ook over hun krachten beschikte, den voorvechters voor hun geloof in Frankrijk en Engeland de haast behaalde overwinning uit de handen rukte. Maar als wij nu hooren wat de Paus den afgevaardigde hunner geestelijkheid voorhield, en daarbij bedenken dat de scheuring in de Kerk, die weinige jaren later voorviel, het bewijs heeft geleverd, dat een groot deel van geestelijkheid en gemeente in Noord-Nederland toen ter tijd Jansenistische begrippen en neigingen [1]) koesterde, dan verklaren wij ons althans tot op zekere hoogte hun schijnbare onverschilligheid en onzijdigheid. Hun vaderlandsliefde had onder zulke tijdsomstandigheden tegen hun kerkelijke gezindheid geen al te ongelijken strijd te strijden [2]).

Waar wij den Paus op hoorden zinspelen, de vervolging en het gewapend verzet der Waldenzen, ook deze waren voor ons, Nederlanders, inderdaad een waarschuwend voorbeeld. Het was alleen op aandrang van den Franschen koning, dat de hertog van Savoye tot hun vervolging was overgegaan. Omdat de Hugenoten uit Dauphiné een toevlucht zochten in de bergvalleien van Piemont, en de Waldenzen er hen in broederschap ontvingen, verlangde de groote koning dat ook die wijkplaats zou worden verstoord, en hij dreigde daartoe desnoods zijn eigen krijgsmacht te zullen zenden, indien de hertog in gebreke bleef. Zoo moest deze wel gehoorzamen. Met vereende krachten werd ten slotte het bloedige werk volbracht, zoodat eerlang de Fransche veldheer zijn meester berichten kon: „Het land is verwoest, er zijn noch menschen, noch beesten meer; de hertog heeft 8000 gevangenen in handen, die ik hoop dat ook niet levend ontkomen zullen; het gansche ras moet uitgeroeid" [3]). De hertog, minder hardvochtig dan zijn bondgenoot, eindigde met wat er van die gevangenen

---

1) Over de verhouding van Innocentius XI tot het Jansenisme zie Ranke, Franz. Gesch., Bd. IV, (Sämmtl. Werke, Bd. XI) S. 252.

2) Evenwel geheel stil en gelaten hielden zij zich niet. De opvolger van Fagel, Ten Hove, beklaagde zich in Januari 1689 bepaaldelijk over de katholieken van de Meierij van Den Bosch, die hoog opgaven van wat zij doen zouden als de Franschen weer in het land kwamen (zie den brief van Camprich van 18 Januari 1689, uitgeg. in het Arch. van het Aartsb. Utrecht, dl. V, blz. 45).

3) Bij Rousset, Louvois, t. IV, p. 24.

na een half jaar van mishandeling nog in leven was — de helft ongeveer van het oorspronkelijke getal — uit te leveren aan de Berners, die hun een goed heenkomen bezorgden, gedeeltelijk ook naar onze vrije gewesten, waar hun veel onderstand geboden en veel liefde betoond werd.

Welk een les voor alle naburen van Frankrijk lag in dit voorbeeld opgesloten! Wat de groote koning bij zich had uitgericht, moest tot zijn meerdere veiligheid en gerustselling vroeger of later ook bij hen geschieden. Wij wisten zeker niet wat hij omstreeks dezen tijd den Keizer verweet, dat die door onze republiek in 1672 en later te beschermen alleen de oorzaak was dat er het protestantisme nog bloeide, hetwelk hij anders ook hier zou hebben onderdrukt [1]): zijn meening en zijn bedoeling evenwel, hoe zouden wij die niet vermoed hebben? Een algemeen voorgevoel van groote, beslissende gebeurtenissen, die voor de Republiek en voor het protestantisme in aantocht waren, beving het volk meer en meer.

Hoeveel zou, wanneer die dagen van gevaar aanbraken, van de houding afhangen, die Engeland daarbij aannam! Wij begrijpen dat Fagel en de prins van Oranje het uit dien hoofde den leiders van het parlement haast ten kwade duidden, dat zij ten opzichte der binnenlandsche aangelegenheden zich niet wat toegeeflijker jegens den koning betoonden. Zij onderstelden niet zonder reden dat hij, evenals zijn broeder voorheen, niet ongeneigd bevonden zou worden om zich in Europa bij de anti-Fransche partij te voegen, mits hij slechts in de binnenlandsche zaken de hand vrij behield. Jacobus had een hooge gedachte van de vereende macht der twee zeemogendheden en zou zich inderdaad daarvan gaarne hebben bediend om zijn aanzien in de wereld te verhoogen [2]). Lodewijk XIV was volstrekt niet zeker van zijn duurzamen bijstand. Slechts indien hij tegen zijn onderdanen vreemde hulp behoefde, kon deze op hem rekenen.

Ongelukkig maar dat het Engelsche volk en zijn vertegenwoordiging zich onmogelijk naar het verlangen van den Prins en van Fagel schikken konden. Voor hen was de buitenlandsche staatkunde ondergeschikt aan de binnenlandsche. Zij hadden bovenal te waken, dat zich niet bij hen, in strijd met

---

1) Ranke, Franz. Gesch., Bd. III (Sämmtl. Werke, Bd. X), S. 416.
2) D'Avaux, t. IV, p. 346, 356, t. VI, p. 47.

de historische ontwikkeling der laatste eeuwen, een absoluut koningschap in verbond met de Roomsche Kerk vestigde. Met een koning, die dat dubbele doel beoogde, konden zij onmogelijk in vrede leven. Hem te weerstaan was hun hoogste plicht.

In zijn daden heeft Jacobus II geleidelijk getoond wat hij van den aanvang zijner regeering af voorhad en terstond aan den Franschen gezant betuigde. Hij zou nooit in zekerheid zijn, verklaarde hij dezen, voordat hij in zijn rijken het katholicisme zoo stevig gevestigd had, dat het later niet meer onderdrukt of ondermijnd zou kunnen worden; hij kende echter den afkeer dien zijn volk tegen het katholicisme koesterde, en wist dat hij dit beletsel alleen met de hulp van Frankrijk te boven kon komen [1]). In dit korte tweeledige gezegde lag zijn gansche regeeringsplan opgesloten, en de twee leden er van hingen onafscheidelijk samen. Hoe onwillig, hoe ongeduldig hij zich onder het beschermheerschap van den Franschen koning stelde, hij kon niet anders, wilde hij den weerstand breken, dien zijn volk niet nalaten kon aan zijn regeeringsstelsel te bieden. Wij mogen hem niet hard vallen omdat hij de Kerk, die naar zijn overtuiging de alleenzaligmakende was, poogde te vestigen en te verhoogen, ten koste des noods van Engelands grootheid. Hij had evenveel reden om zich daartoe verplicht te wanen, als Willem III om zich tot het bestrijden van dat opzet geroepen te achten. De schuld ligt niet zoozeer aan den persoon [2]) als aan de toestanden. De erfopvolging in de Europeesche monarchieën, die doorgaans allernuttigst gewerkt heeft, heeft als alle menschelijke inzettingen ook haar nadeelige strekking, die bij uitzonderingen in sommige gevallen zich openbaart [3]). Zulk een geval deed zich thans in Engeland voor. Het erfrecht had een man op den troon geroepen, van wien men wist dat hij het tegenovergestelde bedoelde van wat het volk wilde en overeenkomstig den gestadigen gang van zijn ontwikkeling willen moest [4]). Het recht der troonopvolging was in een onrecht ontaard, dat

---

1) Dalrymple, v. II, App. 1, p. 101.

2) Ranke verwijt Macaulay, dat hij Willem III al te onvoorwaardelijk gelijk geeft en diens tegenpartij geen recht doet (Abhandl. und Versuchen, Sammlung II, (Sämmtl. Werke, Bd. LI—LII), S. 570).

3) Soortgelijke redeneering naar aanleiding der samenkoppeling van Nederland en Spanje onder één vorst gebracht, vindt men bij Froude, Hist. of England, v. IV, p. 308: „Political ingenuity has as yet contrived no scheme of government which on the whole works better than monarchy by hereditary succession".

4) Vgl. Ranke, Engl. Gesch., Bd. V (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 141.

het volk niet eerbiedigen kon noch mocht. Een afwijking van den regel, zooals de ontworpen wet van uitsluiting had bedoeld, ware daarom niet slechts wenschelijk maar noodzakelijk en redelijk geweest. Dat dit niet bijtijds algemeen was ingezien, dat de gehechtheid aan het overgeleverde recht vooreerst nog te sterk was geweest om een inbreuk er op te gedoogen, strekt zeker de natie geenszins tot oneer, maar is toch de oorzaak geworden van de onlusten die gevolgd zijn.

Het is niet noodig hier het tafereel nog eens te schetsen, door Macaulay uitvoerig geschilderd, van al de eigendunkelijkheden, die de koning zich veroorloofd heeft om, nu het parlement zijn medewerking weigerde, op eigen hand te doen wat noodig scheen om zijn stelsel ten uitvoer te leggen. Van tweeërlei aard hoofdzakelijk waren de middelen, waarvan hij zich bediende. Hij ging voort met van de wetten, die tot beteugeling van het katholicisme onder vroegere regeeringen waren vastgesteld, vrij te stellen al wie hij wilde, en hij liet zich dit dispensatie-recht door een gerechtshof, de Kings-Bench, waarvan hij de leden voorbedachtelijk met dat doel gekozen had, toekennen. Hij droeg verder zijn macht als hoofd der Staatskerk aan een commissie over, samengesteld in zijn geest, en liet door haar de geestelijken bestraffen, die zijn wil niet gehoorzaamden. De bisschop van Londen, die in het parlement tegen de regeering gesproken had en daarom reeds uit 's konings raad was verwijderd, werd onder anderen door deze commissie in zijn kerkelijke waardigheid geschorst, tot droefenis en ergernis der prinses van Oranje, wier leermeester hij geweest was. De koning was zich niet bewust met deze maatregelen onrecht te plegen. Hij had geen begrip van de grenzen der koninklijke macht, zooals die in Engeland door historisch geworden volksvrijheden gesteld werden; hij beeldde zich in naar goddelijk recht een absoluut koning te wezen, wiens wil door het parlement bevestigd en tot wet verheven, maar niet weerstreefd, veelmin verijdeld worden mocht [1]).

Van zijn dochter, de prinses van Oranje, en van haar gemaal, als vermoedelijke troonopvolgers en eerste onderdanen, meende hij onbeperkte gehoorzaamheid en medewerking met recht te mogen vorderen, gelijk hij voorheen zijn broeder Karel, toen die koning was, ook in zaken die het geloof raakten, in de opvoeding

1) Archives, t. V, p. 512; vgl. Clarke, v. I, p. 659/60.

en uithuwelijking zijner dochters bijvoorbeeld, gehoorzaam was geweest. Maar de Prins, wij weten het, had slechts voorwaardelijk inschikkelijkheid en ondersteuning toegezegd, en vooruit geweigerd mee te werken tot hetgeen ten nadeele van den protestantschen godsdienst voorgenomen zou worden.

Het eerst dat Zijn Hoogheid op dien grond een eisch van zijn schoonvader afwees, was toen deze, in Augustus 1686, van hem vergde, dat hij een katholiek, lord Carlingford, tot opperbevelhebber der Engelsche en Schotsche regimenten in Statendienst zou aanstellen. Hij had ten opzichte dier regimenten alles toegegeven wat hij mocht; hij had de officieren ontslagen, die de koning hem aanwees als van verdachte gezindheid, en in hun plaats gesteld wie Zijn Majesteit hem aanbeval. Hij had zelfs een jaar geleden niet geweigerd het opperbevel aan lord Pembroke, een al te jeugdig doch overigens niet onverdienstelijk officier, die zich tegen Monmouth onderscheiden had, toe te vertrouwen, doch zich verheugd toen de koning, na zijn bedenkingen gehoord te hebben, er niet meer op aandrong. Pembroke was protestant en had al spoedig 's konings gunst verbeurd. Maar thans, nu de koning hem een katholieken opperbevelhebber wilde opdringen, verontschuldigde hij zich eerst en, toen dit niet baatte, weigerde hij ronduit [1]). De zaak was gewichtig genoeg om er de gramschap van den koning voor te trotseeren. Het aanstellen van Roomsche officieren in strijd met de test-acte had in Engeland het misnoegen des volks in hooge mate gaande gemaakt. Had nu de Prins zich laten gezeggen om aan het hoofd der regimenten onder zijn bevel insgelijks een katholiek te stellen, hij zou den schijn op zich geladen hebben van het in dit geval met den koning eens te zijn, en dat behoorde hij vooral te vermijden [2]). Hoe meer de koning zich van zijn volk vervreemdde en zijn kroon in gevaar bracht, des te meer was hij genoopt zich van zijn schoonvader te onderscheiden, en te zorgen dat hij niet met dezen in één veroordeeling begrepen werd. Voor Engeland en voor gansch Europa was het niet minder dan voor Zijn Hoogheid in het bijzonder gewenscht, dat, zoo een afwijking

2) A Lord Sunderland, Dieren ce 12 de September 1686, bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 140.

2) Reeds in 1680 had Temple Zijn Hoogheid gewaarschuwd voor het aanstellen van Roomsche officieren bij die regimenten, „for your Highnesse can not tell how many discourses have been raysed heer to your disadvantage upon that occasion" (Archives, t. V, p. 433).

van de troonsopvolging onvermijdelijk mocht worden, er niet verder van werd afgeweken dan volstrekt noodzakelijk was.

Omstreeks dezen zelfden tijd is het gebeurd, dat de Prins voor het eerst met zijn gemalin over hun beider aanspraken op de kroon van Engeland van gedachten wisselde. De Prinses had thans, nu haar vader koning was geworden, buiten twijfel een nader recht op die kroon dan hij, en de gedachte hinderde hem dat, als zijn schoonvader kwam te sterven, zijn echtgenoot koningin van Engeland worden en hij haar onderdaan wezen zou. Hij was geen voorstander van de gelijkheid der sexen; hij had een volgzame vrouw gezocht, toen hij besloten was te huwen. En in Maria van Engeland had hij ook gevonden wat hij had gewenscht. Zij was hem van stonde aan ondergeschikt geweest, meer dan de Engelsche dames en heeren van haar gevolg, meer zelfs dan de hofpredikers, die elkander bij haar opvolgden, konden goedkeuren. Een hartelijke vertrouwelijkheid, een innige gemeenschap had tusschen beiden aanvankelijk niet bestaan. Zij leefden grootendeels ieder voor zich en zagen elkander doorgaans eerst des avonds. Zij bracht den eentonigen dag in gezelschap van haar hofdames met handwerk en lezen door, en middagmaalde insgelijks afzonderlijk. Treurig waren voor haar ongetwijfeld de eerste jaren, die zij in Holland sleet, voorbijgegaan. De Engelschen, die haar omgaven of soms bezochten, gevoelden medelijden met het vreugdelooze leven, dat zij haar zagen leiden, en namen het den Prins kwalijk dat hij niet meer werk van haar maakte. Maar zij klaagde zelf niet; zij berustte in het lot dat haar was toebedeeld. Ongelukkig bleef zij ook kinderloos. Verwachtingen, die zij meermalen koesterde, werden telkens teleurgesteld. Dat was voor haar liefdevol hart een zware beproeving [1]), dubbel zwaar dewijl haar echtgenoot er evenals zij onder leed. Hij had haar gehuwd niet omdat hij aan haar omgang, aan haar liefde behoefte gevoelde, maar omdat hij een stamhouder verlangde, die zijn roemrijk geslacht zou voortplanten. Voor zijn belangen in Engeland vooral zou het bezit van een zoon zeer gewenscht zijn geweest. Zijn vrienden wezen hem daarop. „Zorg dat gij een

1) Spanheim zegt er van in zijn Laudatio funebris (f°. 1695), p. 43: „Neque impatienter orbitatem Maria tulit; non erupit in voces: Da liberos aut moriar; non controversiam coelo movit" etc. Vgl. hiermee haar eigen meditatie, die zelfs in de slechte Fransche vertaling, waarmee wij ons behelpen moeten, behagen kan, van 5/15 Augustus 1691, in Lettres et Mémoires de Marie reine d'Angleterre (La Haye 1880), p. 92.

zoon krijgt" [1]), was de raad dien zij hem gaven, toen er over de uitsluitingswet en het bepalen der erfopvolging zooveel te doen was. Het lag niet in zijn aard te jammeren over hetgeen hij niet veranderen kon, maar hij zal toch diep gevoeld hebben, dat het doel, hetwelk hij voornamelijk met zijn huwelijk had beoogd, gemist was. Dat was niet geschikt om den band tusschen de echtgenooten nader aan te halen. Ook sprak hij met haar, een vrouw, nooit over de staatszaken, die zijn gedachten bezig hielden; en zij, hem kennende, begon van haar kant ook nooit over iets van dien aard [2]), hoewel zij van een kloek en schrander verstand was en zin had voor staatszaken, gelijk zij later, toen zij tot de regeering geroepen werd, getoond heeft. Zoo laat het zich begrijpen, dat de Prins er nog niet toe gekomen was om de vraag, hoe hun onderlinge verhouding wezen zou, als de dood van haar vader hen samen tot den troon zou roepen, met haar te bespreken. En toch was die open vraag een hindernis, die aan een nauwere vereeniging in den weg stond. Een vermaard geestelijke, Burnet, die den toorn van Jacobus II naar het vasteland ontweken was en zich omstreeks dezen tijd in Holland en in de omgeving van Hun Hoogheden gevestigd had, waar hij zich beider vertrouwen verwierf, had het geluk dien scheidsmuur te slechten. Hij was bemoeiziek van aard en onbescheiden, en dat gebrek deed thans beter dienst aan de goede zaak dan de deugd der bescheidenheid zelve haar had kunnen bewijzen. Want hij had nauwelijks de Prinses de vraag voorgesteld, of hij vernam uit haar mond, dat zij er niet aan dacht den voorrang voor

---

1) Sidney's Diary, v. I, p. 190: „As to the Prince, he" (sir William Temple) „said there was nothing for him to do but to get a boy, and he hath given me a receipt for it". Vgl. Archief Heinsius, uitg. Van der Heim, dl. I, p. LXXXV, 2°.

2) Spanheim, t. a. pl., p. 32 deelt een en ander mee uit een gesprek, dat hij met de Prinses, kort voordat zij haar gemaal naar Engeland volgde, gevoerd had. „Nolite", zei zij glimlachend tot hem en haar verder gezelschap, „falli opinione vestra, quasi me pacis bellive artibus imbuerit contubernio suo Princeps. Imo vero hic post.... fatigatum continuis auditionibus animum ac curis pro Republica, quam humeris sustinet universam, subire thalamos meos sub coenae tempus hac lege consueverat, ne rogitando multa magis obtunderem, sed suavibus jocis, unde orirentur risus, fessum ac prope maceratum recrearem." In haar dagboek weidt zij daarover aldus uit: „I have ever used myself not to trouble the King about bussiness, since I was married to him, for I saw him so full of it that I thought, and he has told me so himself, that when he could get from it, he was glad to come to me and have his thoughts diverted by other discourse; and I found this so reasonable, and seing it pleased him, I who desire nothing else, have continued still to live so with him; which has made me very ignorant in all kind of bussiness" (Doebner, Memoirs of Mary, Queen of Engeland, p. 23).

zich te begeeren. Zij stemde van harte in met de bijbelleer [1]), dat de man ook de heer van de vrouw is, en voor haar man in het bijzonder, voor zijn heroïschen aard, voor zijn onzelfzuchtige en algeheele toewijding aan de hoogste belangen van godsdienst en vrijheid, gevoelde zij een zoo diepen eerbied, dat zij niets liever wenschte dan hem onderdanig en behulpzaam te wezen, waar hij haar hulp of steun behoeven en verlangen zou. Wat Burnet aan Zijn Hoogheid overbracht, was dus meer dan deze had mogen hopen [2]). Niets stond thans aan een inniger verstandhouding in den weg. Want de Prins, die zelf nooit tusschen twee neigingen weifelde maar vastberaden en voor goed koos wat de voorkeur scheen te verdienen, schonk ook doorgaans zijn volle vertrouwen aan hetgeen hem anderen verzekerden voornemens te zijn [3]). Alle twijfel was bij hem weggenomen. Van nu af overlegde hij openhartig met de Prinses over hetgeen hem ten opzichte der Engelsche zaken te doen stond. Vroeger hoorden wij slechts, hoe de Prins dacht en wat hij zich voornam; voortaan zijn het Hun Hoogheden te zamen die hun oordeel uitspreken en hun besluit te kennen geven.

Voor haar was vroeger de houding, waarin zij zich tusschen haar man en haar vader te plaatsen had, vaak moeilijk geweest, en de geschillen tusschen die twee hadden haar menigen traan gekost. Maar nu de Prins zich gewende de zaken met haar te bespreken en haar reden te geven van zijn doen, liet zij zich gaarne door hem overtuigen en koos zij gedurig stelliger partij voor hem. Zij was een vurige protestante. Haar hart dorstte naar godsvrucht en godsdienst; zij stelde zich in waarheid den Heer gedurig voor oogen. En zij deed het — hoe zou het anders hebben kunnen zijn? — in den geest der Kerk waarin zij was opgevoed en gevormd. Ook kwam haar aard, als ik mij niet bedrieg, meer met den protestantschen vorm der vroomheid dan met den katholieken overeen. Zij behoefde tusschen God en haar gemoed geen geestelijke als bemiddelaar; zij had genoeg aan haar Bijbel. Wat dus uit haar hart als van zelf opwelde was door haar levensomstandigheden tot vaste overtuiging gevormd. In den fellen strijd, die in haar dagen op nieuw tusschen

---

1) I Corinthe, XI, vs. 7.

2) Wij hebben voor dit verhaal geen anderen zegsman dan Burnet zelf; maar het komt zoo geheel met den loop der gebeurtenissen overeen, dat ik aan de juistheid er van niet twijfel.

3) Bijv. aan Monmouth in 1679 (zie D'Avaux, t. I, p. 61).

katholicisme en protestantisme was uitgebroken, koos zij stellig partij voor het laatste. Dat bracht mee dat zij tegen haar vader, naar mate deze zich bij toeneming den onverbiddelijken vijand van wat in haar oog de zaak van Gods Kerk was betoonde, al meer en meer vooringenomen werd. Zij kon er niet zonder verdriet en schaamte aan denken, dat hij ijverde voor het rijk der duisternis; maar zij dacht het evenwel, en verdacht hem daarom, haars ondanks, ook van de booze bedoelingen, die hem in haar omgeving werden toegeschreven [1]). De briefwisseling, die sedert haar huwelijk vrij geregeld tusschen haar vader en haar echtgenoot gevoerd werd, bleef onafgebroken voortduren; de koude en afgemeten toon, die er in heerscht, getuigt echter van een volslagen gebrek aan sympathie tusschen de correspondenten. De sferen, waarin en waarvoor zij leefden, waren vijandig tegenover elkander: hoe zou dan liefde of vriendschap hen hebben kunnen vereenigen?

Al duidelijker en duidelijker teekenden zich in den loop van het jaar 1686 de toestanden en de verhoudingen af. Telkens werd de samenkomst van het parlement, als de daartoe bepaalde dag naderde, op nieuw verschoven. De koning bleef alleen regeeren, op een wijs die het noodzakelijk maakte dat hij, den een voor en den ander na, uit zijn raad verbande al wie aan de historisch geworden toestanden in Engeland, aan zijn Kerk en zijn volksvertegenwoordiging, gehecht bleven. Groot opzien verwekte bij den aanvang van het nieuwe jaar het ontslag der gebroeders Hyde, zwagers van den koning, uit hun staatsambten. Den eenen, lord Rochester, die Jacobus onder alle wisselingen van het lot getrouw was gebleven, werd de keus gesteld: of Roomsch worden of heengaan. Hij verkoos, na eenige aarzeling, heen te gaan, en onttrok zoodoende het vertrouwen van een groote gematigde partij aan de regeering. Het ontslag van den anderen, lord Clarendon, was nog onrustbarender, omdat hij als lord-luitenant van Ierland werd opgevolgd door den Roomschen Ier, Tyrconnel, die reeds aan het hoofd van het leger daar te lande stond. Die vervanging deed vermoeden, wat ook waarlijk het geval was, dat de koning omging met het plan om het eiland geheel los te maken van

1) „Les considérations de tout cecy et de penser que mon père soit coupable d'un crime si horrible.... sont des réflexions les plus affigeantes, et ne seroient pas même supportables sans l'assistance de Dieu," zoo zegt zij in een van haar meditatiën (Lettres et Mémoires, p. 75).

Engeland, en bij voorbaat tot een wijkplaats in den nood voor zijn handlangers in te richten.

Aan deze zorgverwekkende maatregelen schrijft D'Avaux [1]), die, als zijn vooroordeelen hem niet misleidden, een zeer scherpzinnig opmerker was, het hoofdzakelijk toe, dat de Prins kort daarop zijn vriend Dijkveld als buitengewoon gezant door de Staten naar Engeland deed afvaardigen. Den 15^den^ Jannari deed de Prins hiertoe in het geheim het voorstel aan de Staten van Holland en, na bekomen toestemming van dezen, aan de Staten-Generaal, die er zich insgelijks mee vereenigden [2]). Zijn Hoogheid wees bij die gelegenheid op de sterke wapening ter zee zoowel in Engeland als in Frankrijk, en op de waarschuwingen, die uit Engeland tot hem kwamen, dat die toerustingen wel eens tegen de Republiek gericht konden zijn. Het scheen hem daarom geraden een man van vertrouwen naar het Engelsche hof af te vaardigen om te zien en te hooren, en om tevens Zijn Majesteit van de vredelievendheid en de vriendschappelijke gevoelens van de Staten te verzekeren. Voor een zending met zulk een doel was geen geschikter man te vinden dan Dijkveld, die reeds als een der buitengewone gezanten den koning bij zijn troonsbestijging was komen begroeten, en zich toen aangenaam bij Zijn Majesteit zoowel als bij de grooten van alle partijen had weten te maken. Hij was een geboren diplomaat en verstond in zeldzame mate de kunst om zoo te hooren dat hij alles vernam, ook wat men voor hem verborgen wenschte te houden, en om zoo te spreken dat hij niet meer zeide dan wat hij wilde dat men weten zou. Vooral was hij door zijn aard zoowel als door zijn vroeger verblijf aan het Engelsche hof berekend voor het doel, waarmee hij eigenlijk werd afgevaardigd, om namelijk voor den Prins met de Engelsche grooten betrekkingen aan te knoopen, hun wenschen en bedoelingen te vernemen, en hen te overtuigen dat Zijn Hoogheid in de hoofdzaak althans met hen instemde, en nooit de hand zou leenen tot de antinationale maatregelen, die de koning nam en verdacht werd nog verder te zullen nemen.

Overigens was de vrees voor geheime verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk en voor vijandige oogmerken van beiden tegen de Republiek niet enkel voorgewend. Hoe omzichtig de

---

1) D'Avaux, t. VI, p. 36.

2) Secr. Res. Holl., 15 Januari 1687. Vgl. D'Avaux, t. VI, p. 29.

Staten, hoe omzichtig de Prins zich gedragen mochten, verbergen konden zij het niet, dat hun republiek het bolwerk was der staats- en kerkbegrippen, op wier vernietiging beide alleenheerschers het gemunt hadden [1]). In het afgeloopen jaar had de aanspraak, die Lodewijk XIV uit den naam zijner schoonzuster, de hertogin van Orléans, op de Paltz durfde maken en met geweld dreigde vol te houden, den laatsten stoot gegeven tot een verbond (het vermaarde verbond van Augsburg [2])) van voornamelijk Duitsche vorsten, onmiskenbaar tegen Frankrijk gericht; en ofschoon de Vereenigde Nederlanden zich er niet openlijk in begaven, dat hun kapitein-generaal er de ziel van was, begreep en wist toch een ieder. De koning van Engeland daarentegen, hoewel door de beide huizen van Oostenrijk aangezocht om toe te treden, had voor de noodiging bedankt. Indien vroeger of later het onweer, dat in westelijk Europa broeide, plotseling losbrak, zou het zich het eerst en het hevigst over de Republiek uitstorten, en dan had deze van Engeland geen bijstand, veeleer vijandelijkheid, te wachten. Dat kon geen staatsman zich ontveinzen.

Te zelfder tijd waarop Dijkveld zich naar Engeland begaf, verscheen hier in Den Haag een opvolger van Skelton, die niet lang met den Prins op den goeden voet gebleven was, waarop hij zich aanvankelijk in de dagen van voor Monmouth's aanslag had gesteld, maar integendeel zich als gezant onmogelijk had gemaakt door deel te nemen aan een kuiperij om den Prins en de Prinses, die zich toen nog niet aan elkander ontdekt hadden, in onmin en tweespalt te brengen [3]). De man die hem nu kwam vervangen was een Ier en een katholiek, onlangs tot markies van Albyville verheven, maar verachtelijk van aard en veracht zelfs door hen die zich van hem bedienden. Zoo wel gekozen als Dijkveld voor zijn zending was, zoo volslagen ongeschikt was de markies voor de taak, die hij in de eerste plaats te verrichten had. Hij moest namelijk Hun Hoogheden trachten te winnen voor de gewijzigde politiek, die de koning, nu de eerst gekozene gebleken was ondoeltreffend te zijn, besloten had voortaan te volgen.

---

1) Ranke, Franz. Gesch., Bd. IV (Sämmtl. Werke, Bd. XI), S. 8.

2) Van Juli 1686. Zie over dit verbond Richard Fester, Die Augsburger Allianz von 1686 (München 1893), waarin wordt aangetoond, dat het geenszins de groote beteekenis verdient, welke er gewoonlijk aan is toegekend.

3) Ik handel hierover in een aanteekening op mijn uitgaaf van Droste's Geheugchenis, blz. 460. Vgl. Ranke, Engl. Gesch., Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 165.

Tot nog toe had hij beproefd de Anglikaansche Kerk, die van alle protestantsche nog het meest van de katholieke traditie had overgehouden, voor het begunstigen zijner geloofsgenooten te winnen, en hij had daarbij gerekend op de leer van de verplichting der onderdanen tot lijdelijke gehoorzaamheid aan den van God beschikten koning, welke de geestelijkheid dier Kerk verkondigde en gehouden scheen althans zelf na te leven. Maar hij werd teleurgesteld; ook in dit geval ging blijkbaar de natuur de leer te boven; trouwens de leer verplichtte ook slechts tot geduldig aanzien en gedoogen, niet tot eenig medewerken, hoe gering ook. Dat had Zijn Majesteit allengs tot weerzin van de Staatskerk en van de behoudende staatspartij die zich bij haar aansloot — de zoogenaamde Tory's — gestemd: de ongenade, aan Rochester en Clarendon betoond, strekte er ten openlijken bewijze van. Hij moest thans zijn bondgenooten elders zoeken, en hoopte ze te zullen vinden bij de velerlei protestantsche dissenters, die zich insgelijks over de onverdraagzaanheid der Staatskerk te beklagen hadden. Tot nog toe had hij van de Staatskerk en haar politieken aanhang alleen voor zijn geloofsgenooten bij uitzondering verdraagzaamheid en goedgunstigheid verzocht; van nu af zou hij voor allen, die niet tot de Staatskerk behoorden, protestanten zoowel als katholieken, vrijheid van godsdienst en benoembaarheid tot staatsbedieningen eischen en afdwingen. Zoo doende mocht hij met reden hopen op de ijverige medewerking van talrijke protestanten, en bovendien gaf hij aan zijn pogen een veel schooner schijn. Hij deed zich voor als een vriend der gewetensvrijheid; en misschien verbeeldde hij zich te goeder trouw dat hij het was, en zelfs, gelijk hij voorgaf, altoos geweest was. Er waren verstandige lieden die het van hem geloofden. Ik wijs slechts op Penn, den kwaker, door Ranke zoo voortreffelijk geteekend, en op onzen landgenoot, Adriaan Paets, den arminiaanschen vijand van elke staatskerk [1]). Maar luider dan zijn woorden spreekt de handelwijs des konings, en die getuigt dat hij, als goed katholiek, voor de alleenzaligmakende Kerk alleen vrijheid begeerde en de verschillende ketterijen slechts duldde omdat hij vooralsnog niet

1) Zie diens Epistola ad B[aylium] de nuperis Angliae motibus, in qua de diversum a publica religione circa Divina sentientium disseritur tolerantia (Knuttel, N°. 12480 en 12363). Er worden dezelfde gevoelens in gepredikt, die de schrijver meer dan dertig jaren te voren al beleden had in zijn „Noodige Aanmerkingen op het libel Vruchteloozen Biddagh," 1655 (zie Muller, Biblioth. van pamfl., no. 4447, 4449).

anders kon. Zoo komt hij voor de kloosterlingen, over wier verbanning uit Holland, bij wijze van represaille wegens de verdrukking der Hugenoten, in dezen tijd bij de Staten ernstig beraadslaagd werd [1]), trouwhartig bij den prins van Oranje op. „Mij dunkt," zoo schrijft hij hem onder anderen, „dat, al worden in Frankrijk de Hugenoten nog zoo streng behandeld, dit geen reden voor ulieden mag zijn om zulk een voorbeeld na te volgen, hetgeen buitendien voor het ware belang van uw gemeenebest schadelijk wezen zou." Verstandig en goed gesproken; en even goed en verstandig is een later schrijven naar aanleiding van het geruststellend antwoord, dat hij op zijn eersten brief van den Prins ontvangen had. „Ik ben zeer verheugd te hooren," zegt hij; „dat de regulieren bij u niet verdreven zullen worden, en ik geloof gaarne dat gij persoonlijk tegen het vervolgen om enkel geloofszaken gezind zijt. Ook ik was van ouds en ben nog steeds van dat gevoelen. En ik onderstel met u, dat het slechts de zeer harde bejegening is, die den Hugenoten wordt aangedaan, wat bij u over het uitdrijven der regulieren heeft doen spreken" [2]), Uitmuntend, niet waar? Wij hadden liever een andere benaming voor de vervolging der Hugenoten gehoord dan „strenge behandeling" en „harde bejegening," maar daaraan stooten wij ons niet. Doch laat ons, voor wij ons oordeel vormen, ook afluisteren, hoe deze vriend der gewetensvrijheid zich in een vertrouwelijk gesprek met den gezant van Lodewijk XIV over die „harde bejegening" uitlaat. Een depêche van Barillon van 4 October 1685 stelt er ons toe in staat. „Zijn Majesteit," lezen wij daar, „heeft met vreugde vernomen hetgeen ik hem heb meegedeeld van den wonderdadigen voorspoed, waarmee het Gode behaagt de maatregelen te zegenen, die Uwe Majesteit voor het bekeeren zijner onderdanen neemt, waarvan waarlijk geen tweede voorbeeld in eenig ander rijk of in eenigen anderen tijd bestaat. Zijn Majesteit houdt zich verzekerd, dat een zoo gewichtig werk niet onvoltrokken zal blijven, en dat God Uwe Majesteit genadiglijk vergunnen zal het ganschelijk te voltooien" [3]).

Wat zullen wij hiervan denken? Was de man, die dus uit twee monden spreekt, al naar dat hij den prins van Oranje of

1) Over dit onderwerp, dat overigens buiten mijn bestek ligt, zijn belangrijk de brieven van den keizerlijken gezant Cramprich, met een leerzame inleiding uitgegeven door den heer Van Lommel, in het Archief van het Aartsb. Utrecht, dl. V, blz. 1 vlg.

2) Bij Dalrymple, v. II, App. 1, p. 176/7.

3) Bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 177.

den koning van Frankrijk voorheeft en al naar dat het Roomschen of protestanten zijn die verdrukt worden — was die man al dan niet een huichelaar? Hij heeft er zeker den schijn van. Maar zelfbedrog is zooveel algemeener dan de toeleg om anderen te bedriegen, dat ik althans niet beslissen durf. Hoe het zij, of hij slechts handelde als een huichelaar of wezenlijk huichelaar was, maakt voor derden geen verschil. In elk geval was hij volkomen onbetrouwbaar en te recht werd hij door zijn volk gewantrouwd en gevreesd.

Den 4den April van het jaar 1687 werd de beruchte acte van indulgentie, zooals zij heet, afgekondigd [1]). De koning verklaart daarbij eigenmachtig al zijn onderzaten, zonder uitzondering, vrij van de poenale wetten en de uitsluitende eedvorderingen, bij de wet gesteld. Om voor dezen maatregel, die aanvankelijk door alle dissenters, zoovelen er bij gebaat werden, protestanten zoowel als katholieken, met vreugde en erkentelijkheid begroet werd, ook den prins en de prinses van Oranje gunstig te stemmen, werd Albyville naar Holland afgevaardigd.

Immers aan de goedkeuring Hunner Hoogheden was den koning, zoo al niet voor het tegenwoordige dan toch voor de toekomst, veel gelegen. Eigendunkelijk had hij de geloofsvrijheid verleend, maar hij wist en zag in, dat die vrijheid eerst duurzaam aan zijn geloofsgenooten verzekerd zou zijn, als een parlement zijn koninklijk besluit rechtens tot wet verheven zou hebben. Het was zijn toeleg mettertijd een Lagerhuis, dat hoop gaf om daartoe te zullen meewerken, bijeen te roepen, en hij was reeds bezig te doen wat noodig scheen om een verkiezing in zijn geest voor te bereiden. Maar dat werk zou hem zeer worden verlicht, indien de naaste troonopvolgers reeds bij voorbaat hun zegel hechtten aan de acte, die hij tot wet verheven wenschte te zien. Albyville had in last den Prins en de Prinses te polsen en hun den maatregel van de gunstigste zijde voor te stellen. Maar voor een zoo teer werk was hij de man niet; noch zijn verleden noch zijn naam waren van dien aard dat zij aan zijn redenen eenig gezag konden bijzetten; zelfs de Fransche ambassadeur vertrouwde hem niet en achtte hem in staat om zich voor elke zaak, onverschillig van wat aard, te laten omkoopen. Dat was het ongeluk van den koning, dat hij voor zijn politiek, die tegen de traditiën der natie en tegen den geest, die in haar leefde, indruischte,

1) In Holl. vertaling bij Silvius, Bk. XXV, blz. 25.

zich veelal bedienen moest van lieden zonder overtuiging en zonder karakter. Hoe werd daarentegen de prins van Oranje in zijn beleid geholpen door een keur van met hem gelijkgezinde mannen, Nederlanders en Engelschen, die even berekend waren voor de taak, waartoe hij ze behoefde, als aangenaam aan hen tot wie hij ze zond! Onder die velen muntte Dijkveld vooral uit. Zijn zending had dan ook een volkomen succes. Toen hij in het begin van Juni, na een verblijf van ongeveer vier maanden aan het Engelsche hof, terugkeerde, bracht hij van een aantal aanzienlijke heeren [1]) brieven aan Zijn Hoogheid mede, die het bewijs leverden, dat hij hun vertrouwen gewonnen had en dat het hem gelukt was tusschen hen en den Prins betrekkingen aan te knoopen, die een samenwerking voorbereidden tegen den tijd, waarop misschien gehandeld zou moeten worden [2]). Ook den koning was hij niet ongevallig geweest; alleen zijn verkeer met de hoofden der oppositie had dezen mishaagd; overigens had hij den prins van Oranje steeds voorgesteld als begeerig om zich, zooveel zijn geweten gedoogde, naar de wenschen van Zijn Majesteit te voegen. Hem dan ook bij voorkeur, boven zijn eigen gezant in Den Haag, belastte bij zijn afscheid de koning met de rechtstreeksche vraag aan Hun Hoogheden, of Zijn Majesteit op hun goedkeuring van zijn acte van verdraagzaamheid en op hun medewerking tot het wettelijk afschaffen der poenale wetten en der test-acte rekenen kon.

Het antwoord, dat zich niet lang liet wachten en in een eigenhandigen brief van den Prins aan Zijn Majesteit vervat was, luidde zoo stellig mogelijk weigerend. De Prins herhaalde, dat niemand meer dan hij van alle geloofsvervolging afkeerig was, maar tevens dat hij vast besloten had nooit iets te doen ten nadeele van den godsdienst, dien hij beleed, en dat hij om die reden de hand onmogelijk leenen kon tot hetgeen de koning van hem verlangde [3]).

---

1) Ook met prinses Anna had hij gesproken: zie Witsen (bij Scheltema), blz. 151.

2) Burnet, die er over oordeelen kon, getuigde ten aanhooren van Witsen na de Revolutie, „dat Dijkveld verdiende dat men in Engeland hem een standbeeld oprichtte om de diensten, die hij het Rijk gedaan had", en Witsen zelf meende, dat Dijkveld in zijn ambassade „de nooten van het geheele werk gesteld had" (Scheltema, Mengelwerk, III, 2e st., blz. 135, 139).

3) Zie hier de eigen woorden: „Sur quoy votre Majesté me permettra de répéter ce que cy-devant j'ay eu l'honneur de lui écrire, qu'il n'y avoit personne au monde qui pouvoit avoir plus d'aversion que j'avois pour toute sorte de persécution au fait de religion et qu'assurément je ne voudrois de ma vie y donner les mains; mais aussi je ne pourois jamais me résoudre à faire quelque chose contraire au bien et à l'intérêt de

Die brief, van 17 Juni 1687 gedagteekend, is de verklaring en de rechtvaardiging tevens van het gansche gedrag van den Prins van het oogenblik af dat zijn schoonvader den troon besteeg tot op het oogenblik toe dat deze er van weg zou vluchten. Hij sluit zich aan bij de eerste betuiging van Zijn Hoogheid, dat hij den nieuwen koning in alle zaken van binnenlandsche politiek te wille zal zijn, uitgezonderd die ten nadeele van den protestantschen godsdienst strekken zouden; en doet voorzien, dat hij ook later niet zal weigeren de natie, zoo zij hem roept, te hulp te komen om haar godsdienst tegen het onrechtmatig drijven van den koning te beschermen. Van het begin tot het eind is de Prins zich zelf gelijk gebleven; hij heeft altijd gesproken gelijk hij heeft gehandeld. Wie hem kende, zooals wij hem uit het beloop van zijn staatkundig leven hebben leeren kennen, had met zekerheid kunnen voorzeggen wat hij thans den koning op zijn vraag zou antwoorden. Het antwoord, dat hij gaf, vloeide noodzakelijk uit zijn gansche verleden voort.

Daarom, hoewel wij aannemen dat het verslag, hetwelk Dijkveld van den staat van zaken in Engeland gaf, en van den geest, die onder het volk en bepaaldelijk in de hoogere kringen heerschte, hem in zijn besluit gestijfd zal hebben, schrijven wij dat besluit toch geenszins daaraan toe. De Prins, gelijk hij was, had onder welke omstandigheden ook niet anders kunnen besluiten. Zijn geheele leven blijft ons borg voor de juistheid van dit oordeel.

Hij had alleen uit zijn eigen naam gesproken, omdat de koning zich bepaaldelijk tot hem had gewend. Maar Albyville sprak met de Prinses zoowel als met hem, en kreeg van beiden hetzelfde bescheid. Wij vernemen dit van D'Avaux, die het denkelijk van den Engelschen gezant zelven had. „Zij weigerden beiden hun medewerking", zegt hij, „en droegen Albyville op den koning te verwittigen, dat zij zoo iets niet konden doen, omdat naar hun overtuiging het herroepen dier wetten de ondergang van den protestantschen godsdienst wezen zou". Met nog meer nadruk sprak de Prins zich in een later gesprek met den gezant uit: „Al zou hij er alles bij verliezen, ook het erfrecht zijner gemalin op den troon, nooit zou hij toestemmen in hetgeen de koning voorhad", en aan die woorden hechtte ook de Prinses

---

la religion que je professe, et qu'ainsi je ne puis concourir en ce que votre Majesté désire de moy" (bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 184).

haar volle goedkeuring [1]). De koning wist dus nu, waaraan hij zich te houden had. Ook antwoordde hij op den brief van Zijn Hoogheid kortaf: „daar de redenen, die Dijkveld u heeft overgebracht, u niet hebben kunnen overtuigen, zou een brief van mij het nog minder kunnen, en dus zal ik het hierbij laten" [2]).

Het lag in het ergdenkend karakter van Jacobus II, de reden van de stellige weigering Hunner Hoogheden niet in de vastheid hunner overtuiging te zoeken, maar in een uitwendige oorzaak en in een zelfzuchtige berekening. Hij vermoedde, dat het overleg van Dijkveld met de hoofden der parlementaire oppositie er hun den moed en den lust toe gegeven had, en daarom ontbond hij ook thans het Lagerhuis, zonder echter vooralsnog nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Eerst moest de verandering in de magistratuur en den beambtenstand, waarmee hij bezig was, haar beslag hebben, en de Anglikanen, die zijn broeder in zijn laatste en hij in zijn eerste regeeringsjaren stelselmatig op het kussen hadden geholpen, daarvan weer even stelselmatig verstooten en door dissenters vervangen zijn, eer hij het geraden zou vinden te beproeven, of een parlement, dat hem naar de hand wilde gaan, bijeen te brengen zou wezen. In het Hoogerhuis had hij het in zijn macht door het benoemen van een aantal nieuwe pairs de meerderheid rechtstreeks naar zijn zin om te zetten.

Het is onnoodig na Macaulay, wiens boek in ieders handen is, nog eens al die afzettingen van achtingswaardige mannen en die aanstellingen van onbevoegden in hun plaats, al die daden van onrecht, nauwlijks met een schijn van recht bemanteld, te herhalen en op te sommen. Waar het in dezen op aankomt, is het doel, dat elke daad op zich zelf en alle te zamen verraden, om namelijk in plaats van den wil des volks den wil des konings te stellen en een ieder uit te werpen, die niet te goeder of te kwader trouw — op dat onderscheid wordt niet gelet — wil meewerken om het goeddunken des konings over het verlangen der natie te doen zegevieren. Er is in de omgeving des konings sprake geweest om ook de prinses van Oranje te verstooten en van haar recht van opvolging te berooven, ten gunste harer jongere zuster, zoo die met haar gemaal misschien over te halen zou zijn om de Roomschgezinde politiek haars vaders te om-

1) D'Avaux, t. VI, p. 55, 67.
2) Dalrymple, v. II, App. I, p. 185.

helzen; maar zulk een plan streed te zeer met 's konings eerbied voor het recht der troonopvolging, waarin hij vooral door de voormalige pogingen om hem zelf uit te sluiten bevestigd was, dan dat wij met reden hem verdenken kunnen van hieraan ernstig gedacht te hebben [1]). Veeleer wilde hij beproeven, of hij niet zijn oudste dochter, buiten haar echtgenoot om, tot het geloof, dat naar zijn overtuiging het alleen ware, het alleen zaligmakende was, en waartoe zich indertijd ook haar eigen moeder zoowel als haar vader had bekeerd, zou kunnen overhalen. Werkelijk gelukte het Albyville de Prinses, die niet ongaarne theologiseerde, over het verschil tusschen beide godsdienstvormen aan het spreken te krijgen, en haar den wensch te ontlokken om meer in het bijzonder te vernemen, welke overwegingen haar vader van het geloof, waarin hij was opgevoed, tot het katholicisme hadden doen overgaan. De koning haastte zich aan haar verlangen te voldoen, en schreef haar met eenige uitvoerigheid wat hij meende dat tusschen de Roomsche en Anglikaansche kerken ten voordeele der eerste voornamelijk besliste. Onverwijld na de ontvangst en zonder iemand, noch haar hofprediker, noch haar gemaal te raadplegen, zette zich de Prinses om haar wederlegging op te stellen. Beide stukken zijn in Fransche vertaling tot ons gekomen [2]); voor de beoordeeling van het standpunt van den vader zoowel als van de dochter zijn zij niet onbelangrijk. Zij toonen ons op nieuw het verschil der beginselen, waarvan de een en de andere bij hun denken en doen uitgingen. De koning beroept zich vooral op de onfeilbaarheid der Kerk, door de traditie gewaarborgd, zonder welke de Heilige Schrift voor allerlei uitlegging vatbaar en als gids des levens ontoereikend zou zijn. De Prinses hecht bovenal aan de verplichting, die iederen Christen is opgelegd, om zelf de Heilige Schrift te onderzoeken en niet te berusten in hetgeen een geestelijkheid, die zeker niet altijd heilig van wandel en gedachte is geweest

---

1) Het gerucht had evenwel zooveel vastheid gekregen, dat de bekende Stewart in een brief, dien hij wenschte dat onder de oogen van Fagel zou komen, den 12den Juli 1687 schreef: „I have ground to believe that his Majesty will preserve and observe the true right of succession, as a thing most sacred" (Holl. Merc. van 1688, blz. 159). Vgl. D'Avaux, t. VI, p. 63.

2) Lettres et Mémoires, p. 4, 10. — Burnet, die beide stukken te lezen had gekregen, maar onder voorwaarde dat hij ze niet afschrijven zou, had ze zich zoo goed in het geheugen geprent, dat hij er een even juist als uitvoerig verslag van heeft kunnen geven, in zijn History, v. III, p. 148 sq.

noch tegenwoordig is, hem daarvan verkiest mee te deelen. Beider betoogen bewijzen ons op nieuw, dat het partijkiezen in den strijd der godsdiensten niet voornamelijk door de kracht der redeneeringen maar vooral door de neiging van hart en karakter bepaald wordt. Het zijn niet maar tweeërlei leerstellingen, die de Christenheid in katholicisme en protestantisme verdeelen; het zijn twee verschillende opvattingen van het leven, van de roeping en den plicht van den mensch. Tusschen de godsdienstige gezindheid van koning Jacobus en zijn begrip van het koningschap bestaat een nauw verband, uit wier verbintenis zijn wijs van regeeren weer noodzakelijk voortvloeit. Zijn dochter daarentegen, in den tijd van haar vorming naar de Nederlandsche republiek verplaatst en aan den prins van Oranje verbonden en met gansch haar ziel gehecht, moest wel in de tegenovergestelde levensbeschouwing, waarin zij van haar jeugd was opgevoed, thans onwrikbaar vaststaan. Toen zij haar gemaal naderhand toonde wat zij haar vader ten antwoord had gegeven, las zij met groote voldoening uit zijn gelaat, dat zij zijn verwachting van haar verstand en kennis overtroffen had. Met tact zorgde zij ook dat het theologische debat niet voortduurde. Haar vader had haar voor verder onderricht verwezen naar zekeren Morgan, die bij Albyville inwoonde en vroeger rector van het Jezuietencollege te Rome geweest was; doch zij weigerde volstandig dezen bij zich toe te laten, uit vrees dat zoo men den Jezuiet bij haar zag in- en uitgaan, men allicht meenen zou dat zij in haar geloof wankelde. Zij hield hem dus op een afstand en liet zonder verwijl door haar hofprediker, Stanley, den aartsbisschop van Canterbury verwittigen van wat er tusschen haar en haar vader was voorgevallen, en hem verzekeren dat zij onwankelbaar vaststond in het geloof, waarin zij was opgevoed [1]).

Het spreekt van zelf, dat de aartsbisschop niet verzuimde deze geruststellende verklaring in de kringen waarin hij verkeerde, te verbreiden. Zij was wel geschikt om in den toestand, hoe treurig die was, te doen berusten, want zij hield althans de hoop op de toekomst levendig. De regeering van den Roomschen koning scheen een tusschenspel van korten duur te zullen zijn. Met het overlijden van Jacobus II immers zou zijn dochter van Oranje, door haar gemaal bijgestaan, wel weer dadelijk te niet doen wat in strijd met de traditiën was gesticht, en daaren-

1) De brief van Stanley is gedrukt in de Rochester-Correspondence, v. II, p. 486.

tegen op nieuw voortbouwen op de grondslagen door het voorgeslacht gelegd. Dijkveld had zelfs gewaagd er den koning op te wijzen [1]), dat de bekende afkeerigheid zijner kinderen van zijn stelsel van regeeren hem bij de natie ten goede kwam, omdat zij deed berusten in hetgeen anders niet licht verdragen zou worden. Maar Jacobus, wien het ernst was met wat hij voorhad, en die ook voor de toekomst het katholicisme in Engeland gegrondvest wenschte te zien, liet zich met dien troost niet paaien. Hij begreep dat, zoolang de hoop bleef bestaan om weer spoedig vernietigd te zien wat hij in het belang van zijn Kerk doordreef, de natie zich niet voor goed schikken zou in hetgeen hij wenschte dat zij als onherroepelijk verordend beschouwen en aannemen zou. Om die reden verbreidden dan ook zijn aanhangers en geloofsverwanten het gerucht, dat de Prins en de Prinses, en inzonderheid de laatste, wat men zeggen mocht, toch wezenlijk hun goedkeuring hechtten aan de acte van verdraagzaamheid, die in de hoofdzaak overeenstemde met wat in de republiek der Nederlanden gewoonterecht was. Ten slotte wist men in Engeland niet recht, wat men van de gezindheid der naaste troonopvolgers gelooven moest, en of men van hen voor de toekomst te hopen of te vreezen had.

Het was voor den prins van Oranje zoowel als voor de hoofden der parlementaire oppositie van belang, dat aan dien twijfel een eind werd gemaakt. De gelegenheid om dat te doen deed zich omstreeks dezen tijd ongezocht voor.

Zekere James Stewart, een Schotsch dissenter, een oud vijand van den hertog van York, die zelfs aan de expeditie van Argyle had deelgenomen en na de neerlaag op nieuw naar Holland de wijk had genomen, had zich naderhand door de veranderde politiek van den koning en de acte van indulgentie, die zoowel protestantschen als katholieken dissenters ten goede kwam, laten innemen, had zich met Zijn Majesteit verzoend en was naar Engeland weergekeerd, waar hij thans even sterk voor als vroeger tegen de regeering ijverde. Hij begreep hoeveel er voor de duurzaamheid van de maatregelen, die hij van harte toejuichte, gelegen was aan de goedkeuring van Hun Hoogheden, en hij vleide zich dat dezen, als zij de strekking er van slechts goed begrepen, hun goedkeuring er ook niet aan onthouden zouden. Hij was eenigermate met Fagel bekend en had een vriend in

1) Ranke, Engl. Gesch., Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 109.

Holland, die zelfs op vertrouwelijken voet met dezen stond. Door diens tusschenkomst trachtte hij nu op den raadpensionaris en door dezen verder weer op Hun Hoogheden te werken [1]). Hij zond met dit doel een verklaring, die tevens een rechtvaardiging was, van 's konings jongste maatregelen over, waarvan hij verwachtte dat zij den raadpensionaris en den Prins tot beter inzicht en gunstiger oordeel zou leiden. Eerst had Fagel geen lust getoond om zich met hem in te laten. Maar toen hij bleef aanhouden en verzekerde dat hij met goedvinden van den koning schreef, begreep de raadpensionaris dat hij van de gelegenheid gebruik kon maken, om thans op ondubbelzinnige wijze getuigenis af te leggen van wat hij, en inzonderheid wat Hun Hoogheden, van de groote quaestie, die in Engeland aan de orde was, dachten. In overleg met den Prins stelde hij zulk een stuk in het Latijn op en liet het, voorzien van een Engelsche vertaling, die uit de pen van Burnet was gevloeid, aan Stewart toezenden.

Een ieder kent dat merkwaardige document: het heeft mettertijd de beteekenis van een eerste manifest van prins Willem aan het Engelsche volk gekregen. De korte inhoud was, dat Hun Hoogheden aan alle dissenters vrijheid van belijdenis en eeredienst gunden, ook aan de katholieken, maar dezen laatsten den toegang tot de staatsbedieningen, in het belang van het protestantisme, toch voortdurend wenschten te ontzeggen. Tot de afschaffing der poenale wetten konden zij dus meewerken [2]), maar geenszins tot het vrijstellen der katholieken van den test-eed. Men had niet volkomener in den geest der natie kunnen spreken. Uit dien hoofde wordt het stuk dan ook door de politici als een meesterstuk van staatsmanskunst geroemd. Maar die loftuiting, hoewel verdiend, zou allicht een verkeerden indruk kunnen maken. Fagel heeft niets anders te doen gehad en gedaan dan het gevoelen, dat hij en de Prins waarlijk koesterden en steeds hadden voorgestaan, onder woorden te brengen. De kracht van het manifest lag niet in de kunstvaardigheid, waarmee het was opgesteld, maar in de volkomen overeenstemming van gevoelen, die er uit bleek tusschen Hun Hoogheden en de overgroote meerderheid van het Engelsche volk. Natuurlijk dat elk woord gewikt en gewogen was, eer het werd neergeschreven, maar slechts om te voorkomen dat het anders uitgelegd zou kunnen worden dan het gemeend was.

1) Hij was er al sedert Juli 1687 mede doende (Holl. Mercurius, 1688, blz. 158).
2) Wat Dijkveld al had toegezegd (D'Avaux, t. VI, p. 67/8; vgl. Burnet, p. 108).

Aanvankelijk scheen Stewart met het antwoord wel tevreden en hij roemde zelfs Fagel wegens zijn vrijheidlievend betoog. Op zijn protestantsch standpunt kon hij ook kwalijk anders oordeelen. Maar toen hij het stuk aan den koning had voorgelegd, bemerkte hij dat het dezen toch niet behaagde. En geen wonder! Voor den koning was het vrijstellen der katholieken van den test-eed van meer belang nog dan de vrijheid van eeredienst, omdat hij zich bij zijn verdere maatregelen van den dienst zijner geloofsgenooten hoofdzakelijk wenschte te bedienen, hetgeen de test-eed belette. Hij verklaarde dan ook aan Stewart, dat men het een niet van het ander mocht scheiden, en dat hij met de gedeeltelijke concessie van den Prins niet tevreden was [1]).

Fagel had met opzet zijn vertoog geenszins geheim gehouden; hij had er afschriften van gegeven aan verschillende vrienden; en zoo kon het niet anders of het verscheen weldra in druk, eerst in de Engelsche, vervolgens ook in een Hollandsche vertaling [2]). Een onhandige ontkentenis der echtheid, door de aanhangers der regeering uitgestrooid [3]), lokte van de zijde van Fagel een verpletterende bevestiging uit, die er nog meer ruchtbaarheid aan gaf. Binnen kort was het in ieders handen. Het voldeed algemeen, zelfs den katholieken tot op zekere hoogte. Immers voor de vreedzamen onder dezen was de godsdienstvrijheid, die de Prins hun verzekerde, de hoofdzaak; de verkiesbaarheid tot staatsbetrekkingen, die hij hun onthield, van minder belang. Maar vooral de protestantsche dissenters werden er door voor Zijn Hoogheid gewonnen [4]). Zij hadden hem aanvankelijk niet volkomen vertrouwd; zij hielden hem en zijn gemalin voor al te verknocht aan de Staatskerk, en hadden daarom voorheen ook Monmouth liever dan hem aangehangen. Maar thans stelde hen

1) Na het ontvangen van den brief, den 8sten November 1687, schreef Stewart: „The enclosed from the Lord Pensionarie surprise me with a testimonie of his favour and friendship and also of his sincere love of the truth and fair and candid reasoning upon the present subject of libertie, beyond what I can expresse" enz. Den 19den daarentegen: „but to my regret I find that this answer hath been too long delayed and that now the King is quite over that matter, being no way satisfied with the distinction made of the tests from the penal laws" (Holl. Merc. van 1688, blz. 164/5).

2) Volgens Fagel is de Engelsche tekst gedrukt uit Engeland ontvangen in Januari 1688, en werd in Maart het Latijn gedrukt (Holl. Merc., blz. 154, 157).

3) In het met vergunning van den Geheimen Raad uitgegeven geschrift Parlamentum pacificum, dat al voor 9 April 1688 was verschenen (Holl. Merc., blz. 153/154).

4) Alleen de Schotsche Convenanters hielden nog aan hun vooroordeelen vast. Om ook hen te overtuigen schreef Patrick Hume uit Utrecht een brief aan Sir Will. Denholm, 15 Juni 1688 (Marchmont-papers, v. III, p. 73 sq.), die de houding der dissenters jegens den Prins goed doet kennen.

zijn onbewimpelde verklaring, die een belofte inhield, geheel gerust. Buitendien zij hadden geen keus meer. Jacobus II had zelf, door Monmouth ter dood te brengen, de oorzaak van verdeeldheid onder zijn tegenstanders weggenomen en aan Willem III een gelijken dienst gedaan, als een eeuw te voren Alva, door het ombrengen van Egmont, aan Willem I en aan de Nederlandsche vrijheid bewezen had.

De bedoeling, waarmede Fagel's brief geschreven was en in Engeland verbreid werd, kon voor niemand twijfelachtig zijn. De Prins was er blijkbaar op uit, zich van zijn schoonvader af te zonderen en te onderscheiden. Hij wilde het volk laten weten, dat hij de politiek des konings afkeurde en, zoo hij in diens plaats kwam, de tegenovergestelde, die de natie wenschte, volgen zou. Dat dit Jacobus ergerde en tevens verontrustte, is niet meer dan natuurlijk, en even natuurlijk is het dat hij den Prins de middelen zocht te onttrekken, die deze misschien eens tegen hem zou aanwenden.

Zulk een hulpmiddel bij een mogelijke tusschenkomst in de geschillen van den koning met zijn volk vormden voor den prins van Oranje de drie Engelsche en de drie Schotsche regimenten in der Staten dienst. Dat in hen een meer nationale dan koningsgezinde geest heerschte, was onlangs gebleken [1]), toen zij, tijdens den opstand van Monmouth, een poos in Engeland hadden vertoefd. De koning achtte het een geluk, dat hij ze toen niet op de proef had behoeven te stellen; hij was verre van zeker dat zij zich blindelings tegen de opstandelingen zouden hebben laten gebruiken. Sedert had hij gedaan wat hij vermocht om hierin verandering te brengen; hij had den Prins aan zijn woord gehouden en de meest verdachte officieren doen ontslaan en door andere, die hij zelf aanbeval, vervangen. Maar dat vorderde langzaam en baatte niet veel; om in eens zich van de leiding meester te maken had hij toen getracht een man naar zijn geest, een katholieken lord, als opperbevelhebber tusschen de regimenten en den prins van Oranje in te schuiven; maar wij weten dat hem dit niet gelukt was: de Prins hield het bevel aan zich. Er schoot nu niets anders over dan de regimenten thuis te ontbieden. D'Avaux [2]) had dit met Albyville overlegd en de laatste had er den koning van gesproken, die er terstond ooren naar had. Maar hoe aan het geld te komen voor de soldij? De koning kwam

1) Dalrymple, v. II, App. I, p. 136.
2) D'Avaux, t. VI, p. 86, 119, 124, 127, 134.

op de gedachte om de regimenten, als hij ze eens had doen overkomen, naar Frankrijk te sturen en in dienst te stellen van Lodewijk XIV, die ze dan ook te bezoldigen hebben zou. Maar de Fransche koning had in dat voorstel geen behagen [1]). Hij gevoelde zich te groot om zich zelfs in schijn door een anderen monarch met hulptroepen te laten bijstaan. Liever bood hij aan, het geld te verstrekken, dat noodig zou wezen om ze in Engeland te onderhouden. Inderdaad Zijn Majesteit kon zulk een beperkte som wel niet voordeeliger aanwenden dan om zes voortreffelijke regimenten, ruim drie duizend man sterk, aan den prins van Oranje te onttrekken en in zijn soldij in Engeland over te nemen. Het kwam er maar op aan, ze goedschiks uit Holland te krijgen.

Den 6den Februari [2]), dus juist terwijl de brief van Fagel als een manifest van Zijn Hoogheid onder het Engelsche volk in omloop werd gebracht, ontvingen de Staten-Generaal en de Prins schriftelijk bericht, dat Zijn Majesteit besloten had de regimenten Engelschen en Schotten uit den dienst der Republiek terug te nemen, met beleefd verzoek dat Hun Hoog Mogenden tot het vertrek verlof geven en in het overvoeren behulpzaam wezen wilden. Zoo wij D'Avaux mogen gelooven, was de eerste indruk bij de Staten, dat zij hun toestemming niet wel konden weigeren. En voorzeker, eenige jaren te voren zouden die van Holland althans gaarne hebben meegewerkt om aan den Prins de keurbenden te ontnemen, waarover hij meer te bevelen had dan zij zelven. Maar het waren thans andere tijden, die andere gedachten wekten. Op voorlichting en raad van Zijn Hoogheid antwoordden reeds den 19den de Staten hoofdzakelijk, dat zij steeds bereid zouden worden bevonden, zoo vaak Zijn Majesteit wegens buitenlandschen oorlog of binnenlandsche onlusten de hulp der zijnen behoefde, hem op zijn aanzoek de regimenten onverwijld toe te zenden, gelijk zij in 1685 hadden gedaan; maar dat zij zich geenszins verplicht rekenden hen in tijd van vrede en rust af te staan, hetgeen zij thans ook onmogelijk doen konden wegens den onzekeren staat van zaken in Europa. In beleefde vormen gekleed, was de weigering toch zoo stellig mogelijk. Nog eenige missiven evenwel werden over de zaak gewisseld, zonder er iets aan te veranderen [3]). De koning eindigde gram-

---

1) Dalrymple, v. II, App. I, p. 238, 258, 263/4.

2) Holl. Mercurius, blz. 184.

3) De koning beriep zich op de capitulatie, in 1678 met Ossory gesloten: zie deze in Resol. Staten-Generaal van 5 April 1688, blz. 222.

storig met al zijn onderdanen, die zich in land- of zeedienst van de Staten-Generaal bevonden, bij proclamatie van 24 Maart [1]) en 3 April, te bevelen dien dienst te verlaten en binnen twee maanden huiswaarts te keeren. Zoo bedroog ook in dit geval zijn onberaden gramschap zijn wijsheid. Hij werkte alleen uit wat de Prins en de Staten wenschten en bedoelden, dat namelijk de weinige koningsgezinden, die als officieren althans eenigen invloed op de regimenten oefenden, er uit scheidden en plaats maakten voor anderen van tegenovergestelde gezindheid. Daartoe werkte de Prins gedienstig mede; hij liet gaan al wie vertrekken wilden.

Dit nuttelooze betoon van boosheid had met dat al een onmiskenbare beteekenis. Het was een waarschuwing aan de Staten niet minder dan aan den Prins, en bijna een bedreiging. Meer omzichtige raadslieden van den koning, en onder hen katholieken, hadden dan ook de terugroeping op dit oogenblik, voordat een parlement vergaderd was en zijn goede gezindheid had kunnen toonen, als ontijdig afgekeurd en ongaarne zien gebeuren [2]). In de oogen van gansch Europa had het thans den schijn, alsof de koning zich van de Republiek en haar bondgenooten meer en meer afwendde en tot Frankrijk naderde. Een schijn, die in het belang van Zijn Majesteit zorgvuldig vermeden had behooren te worden.

De waarheid was, dat Jacobus II vooreerst zich in geen oorlog, met wien ook, dacht te wikkelen. Hij wilde eerst heer en meester wezen in zijn eigen rijken en onafhankelijk van zijn onderdanen, voordat hij zich in de zaken van het vasteland begon te mengen. Hij had het indertijd in zijn broeder Karel afgekeurd, dat die het oorspronkelijke plan om zich eerst Roomsch te verklaren en daarna, als het volk geleerd zou hebben hierin te berusten, met Frankrijk te zamen de Republiek te beoorlogen, had omgekeerd ten believe van Lodewijk XIV, en den oorlog begonnen was, voordat hij in zijn eigen rijk zijn gezag en macht op vaste grondslagen had gevestigd [3]). Immers dien-

1) Holl. Mercurius, blz. 190.

2) Barillon schreef, tijdens het plan nog in beraad was, 5 Januari 1688: „Je ne me suis tenu à ce que milord Sunderland m'a dit, que les principaux Catholiques étoient d'advis que ce rapel ne devoit être fait qu'après l'assemblée d'un parlement. J'ai su d'un ami intime de milord Puez, que milord Arundel et lui croient que ce seroit gater les affaires" (bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 268).

3) „His R. H. was in his own judgement against entering into this war, before his Majesty's power and authority in England had been better fixed and less precarious, as

tengevolge was zijn broeder onder den invloed en het toezicht van zijn parlement geraakt, dat hem ten slotte de handen gebonden en verhinderd had uit te richten wat hij voornemens was geweest. Voor die fout dacht hij zich thans te wachten. Vooralsnog behoefden zich de Staten en de Prins niet te verontrusten. Het zou nog een geruimen tijd duren, eer de beurt aan hen kwam.

Onderwijl ging de koning steeds voort met zijn maatregelen ter versterking der katholieke partij binnenslands, onder voorwendsel van het toepassen zijner acte van verdraagzaamheid. Wij gaan de bijzonderheden voorbij en herinneren slechts met een woord aan de groote gebeurtenissen, die er mee samenhangen. Den 7^{den} Mei, volgens onzen gewonen stijl, kondigde de koning de acte zonder noodzaak op nieuw af, en voegde er thans de belofte aan toe om in November een parlement te laten vergaderen, hetwelk hij verwachtte dat dan zijn acte tot wet verheffen zou; en een week later gebood hij bij een bevel van zijn raad, dat de geestelijkheid der Staatskerk die eigenmachtig gegeven, en daarom volgens het algemeene oordeel onwettige, acte van den kansel zou aflezen. Een even onverstandig als onkiesch gebod. Gelijk hij den prins en de prinses van Oranje tot een getuigenis in zijn voordeel had willen dwingen, en zoodoende een tegenovergestelde verklaring had uitgelokt, evenzoo noopte hij nu huns ondanks de bisschoppen der Anglicaansche kerk tot een openlijke betooging tegen zijn kerkelijke politiek. Het is bekend, hoe zeven bisschoppen in den vorm van een verzoekschrift aan Zijn Majesteit te kennen gaven, dat zij zijn gebod niet zouden gehoorzamen. Het is verder ook bekend, hoe de koning, in de noodzakelijkheid gebracht om òf in deze daad van ongezeggelijkheid, die terstond openbaar werd, te berusten en zijn onmacht te toonen, òf haar aan de hoofden der Kerk te wreken, het laatste verkoos en voor de Kings-Bench hun een proces liet aandoen, hetwelk meebracht dat zij voorloopig in den Tower in hechtenis bleven. Hij had zijn tegenstanders niet moedwilliger in de hand kunnen werken dan door zoo van den eenen misstap tot den anderen voort te gaan. Het volk, dat meer op voorbeelden dan op voorschriften, meer op personen dan op zaken let, zag in de hechtenis, waarin de bisschoppen der

---

it would have been if the privat treaty, first agreed on, had not been altered" (Clarke, v. I, p. 455).

Staatskerk genomen werden, de politiek des konings als in een toonbeeld verzinnelijkt. In zijn oogen had deze zich ontmaskerd en zich zelf voor goed veroordeeld.

Onder zulke omstandigheden werd, twee dagen na de inhechtenisneming der prelaten, Jacobus II een zoon geboren. In spanning was al sedert maanden door de partijen de bevalling der koningin te gemoet gezien. Immers er was voor de toekomst alles aan gelegen, of het kind, dat ter wereld zou worden gebracht, een zoon dan wel een dochter zou wezen. Was het een dochter, dan bleef de prinses van Oranje de naaste troonopvolger en liep het Roomsche bewind met den tegenwoordigen koning ten einde. Een zoon daarentegen nam vóór de Prinses plaats, en die zoon zou buiten twijfel Roomsch opgevoed worden en de staatkunde des vaders bestendigen.

In vertrouwen op de Voorzienigheid had de katholieke partij terstond de geboorte van een zoon voorspeld, doch zoodoende bij de ergdenkende protestanten argwaan zelfs ten opzichte der zwangerschap van de koningin gewekt. Thans, nu de bevalling een maand vroeger dan zij gewacht was plaatsgreep, gelijktijdig met de vervolging der bisschoppen, zonder dat de gebruikelijke formaliteiten in acht werden genomen, die de geboorte van een zoon hadden kunnen en moeten waarborgen, sloeg de achterdocht tot stellig ongeloof over. De overgroote meerderheid des volks hield zich verzekerd, dat er een bedrog, waartoe zij de Jezuieten niet te goed hield, gepleegd was, ten einde de wettige protestantsche opvolgers te weren en de politiek, die in het vervolgen der bisschoppen haar duidelijkste uitdrukking vond, voor altijd in Engeland te bestendigen. Zoo werd de aandacht van gansch het land op het proces, dat intusschen voortging, gevestigd. Welk een schok moest dan wel de vrijspraak door de jury, den 10den Juli, te weeg brengen! Het gejuich der menigte, door duizend echo's herhaald, werd over gansch Europa gehoord. In die vrijspraak van een jury, uit het volk gekozen, werd de tegenstand der natie even blijkbaar verbeeld als de politiek, die zij veroordeelde, in de vervolging op 's konings last verzinnelijkt was.

Overtuigd dan ook van te handelen in den geest des volks, teekenden op den dag der vrijspraak zeven aanzienlijken, waaronder de geschorste bisschop van Londen, een uitnoodiging aan den Prins, om met een voldoende macht over te komen en het protestantsche volk tegen de Roomschgezinde regeering in be-

scherming te nemen. Den 16den Juli kwam de admiraal Herbert met dit document in Den Haag aan [1]).

De noodiging kwam niet geheel onverwacht. Van de zending van Dijkveld af, in het voorjaar van 1687, had de Prins in gedurige verstandhouding met de misnoegde hoofden der parlementaire partij gestaan, en de meest doortastenden onder dezen hadden hem reeds meer dan eens aangezocht om tusschen beiden te komen. Kort geleden nog, in Mei, kort na de hernieuwing der acte van indulgentie, was Russell hem met meer aandrang dan te voren uit naam van zijn vrienden daartoe komen aansporen. Toen was echter het oogenblik nog niet verschenen; ook had de Prins als voorwaarde gesteld dat hem een schriftelijk verzoek, door eenige mannen van aanzien en invloed geteekend, zou geworden. Zulk een stuk had hij thans ontvangen, en de geboorte van een prins van Wales had buitendien in den staat van zaken een allergewichtigste verandering gebracht. Waartoe zou hij thans besluiten?

Een gelijktijdige gebeurtenis, die aan de oostelijke grens van ons land voorviel, moest op zijn besluit grooten invloed uitoefenen. Weinige dagen voor de geboorte van den prins van Wales, den 3den Juni, was de keurvorst-aartsbisschop van Keulen — dezelfde, die ons in 1672 nevens Frankrijk den oorlog had aangedaan — overleden. Aan de keus van diens opvolger was ons, wegens de nabuurschap van het keurvorstendom, ten hoogste gelegen: en nu liet het zich aanzien, dat het Lodewijk XIV gelukken zou een zijner meest afhankelijke creaturen daar gekozen te krijgen. Reeds in Januari te voren waren de eerste stappen hiertoe met gewenscht gevolg gedaan.

Willem van Fürstenberg namelijk, bisschop van Straatsburg, was toen, niettegenstaande de heimelijke tegenwerking van prins Willem, tot coadjutor van den hoogbejaarden aartsbisschop gekozen, hetgeen bijna met een designatie om hem later op te volgen gelijkstond. Vroeger dan men verwacht had was nu de vacature ontstaan, en de Fransche invloed zou niets verzuimen om de keus der kanunniken op den coadjutor te bepalen. Reeds den 10den Juni had D'Avaux den Staten-Generaal aangekondigd, dat, indien de Republiek of eenige andere naburige mogendheid zich vermat iets te doen, waardoor de vrije keus der kanunniken kon worden belemmerd, Zijn Majesteit zich verplicht zou zien om ter beveiliging van dezen zijn maatregelen te nemen. Blijkbaar

1) D'Avaux, t. VI, p. 169.

verwachtte de koning, dat de kanunniken, aan zich zelf en aan den Franschen invloed overgelaten, volvoeren zouden wat zij in Januari hadden begonnen; maar verwachtte hij tevens dat van onze zijde en van die zijner Duitsche tegenstanders pogingen in het werk zouden worden gesteld om dat te verhinderen. En niet zonder reden voorwaar! De keus van een zoo overgegeven handlanger van Frankrijk, als de kardinaal Fürstenberg was, tot keurvorst van Keulen bedreigde het protestantsche Noord-Duitschland en onze republiek met een dadelijk gevaar. Wij kregen dan op onzen rechter flank een voorwerk van de Fransche vesting, waaruit wij onophoudelijk bestookt zouden worden. Louvois voorzag dan ook aanstonds, dat de prins van Oranje niets onbeproefd zou laten om dit te keeren. „De kardinaal moet er op rekenen," schreef hij aan zijn agent te Keulen, „dat de prins het onherstelbaar nadeel, dat hij door deze verkiezing lijden zal, volkomen juist inziet en niets verzuimen zal wat van hem afhangt om haar te verhinderen. Kon hij er slechts de Staten toe overhalen, geen twijfel of hij zou plotseling zijn troepen laten oprukken en alles op het spel zetten liever dan dat de kardinaal keurvorst van Keulen werd" [1]). Met de voorlichting van dezen brief begrijpen wij, wat de dreigende vermaning van D'Avaux bestemd was te beletten. En wij kunnen ons voorstellen hoe de Prins te moede zal geweest zijn, toen hij weldra vernam dat den 19den Juli Fürstenberg werkelijk door de meerderheid — doch niet door de vereischte twee derden der stemmen — wel niet verkozen was, hetgeen men iemand die reeds bisschop van een andere diocese was, niet kon, maar van den Paus gepostuleerd werd. Zonder de toestemming van Zijn Heiligheid af te wachtten, gaf daarop Fürstenberg reeds den 24sten aan de Staten officieel kennis, dat hij bij wijze van postulatie en dus rechtens tot keurvorst verheven was, en verzekerde hen meteen van zijn vreedzame neigingen en voornemens te hunnen opzichte. De Fransche beschermeling gedroeg zich dus terstond als heer en meester van het vorstendom. Maar de vijanden van Frankrijk, de Duitsche keizer in de eerste plaats en de keurvorst van Brandenburg met de overige Rijksvorsten van zijn partij, betwistten zijn aanspraak, en verklaarden zich voor zijn mededinger, Jozef Clemens van Beieren, die de stemmen der minderheid op zich vereenigd had. Indien nu de anti-Franschgezinde paus, gelijk

1) Bij Rousset, Louvois t. IV, p. 67/8.

men reden had te verwachten, de postulatie afwijzen en de keus der minderheid bevestigen mocht, was een zware oorlog aan onze grenzen te voorzien, waarin wij zeker betrokken zouden worden. Op den loop en den uitslag van zulk een oorlog moest de ontwikkeling der Engelsche onlusten een grooten, misschien beslissenden invloed uitoefenen. Jacobus zag dit in, en schatte zijn bondgenootschap op zijn juiste waarde. „Geen wonder," zegt hij in zijn gedenkschriften, „dat beide partijen mijn bijstand zochten, want die, waarbij ik mij gevoegd zou hebben, kon zeker zijn van het overwicht" [1]). Vooralsnog verkoos hij echter geen partij te kiezen, maar zijn volk de voordeelen der neutraliteit te laten genieten te midden van enkel oorlogvoerende mogendheden. Doch hoe lang zou hij dit kunnen of willen volhouden? Duitschland en Spanje zoowel als de Republiek voorzagen, dat de gelijkheid van belangen en bedoelingen hem vroeger of later tot samenspannen met zijn geestverwant van Frankrijk nopen zou. En deze van zijn kant rekende daarop ook. „Al bestaat er tusschen koning Jacobus en mij geen formeel verdrag," schreef hij aan zijn ambassadeur, „toch heeft sedert zijn komst aan de regeering de overeenstemming in gezindheid en bedoeling een hechter band tusschen ons gelegd dan een plechtig gesloten verdrag had kunnen doen" [2]). En gesteld dat deze algemeene verwachting faalde en Engeland in zijn onzijdigheid volhardde, dan nog verzekerde die onzijdigheid aan het overmachtige Frankrijk de overwinning. De uitkomst der laatste oorlogen scheen dit buiten twijfel te stellen.

Hoe geheel anders zouden daarentegen de kansen staan, indien in Engeland de wil des konings moest onderdoen voor den wil van het volk! Zooals de koning één was met Lodewijk XIV, zoo vormden aan den anderen kant, naar de juiste opmerking van Sunderland, het parlement, de prins van Oranje en de beide huizen van Oostenrijk een onafscheidelijk geheel [3]). Een omwenteling in Engeland moest derhalve een ommekeer in de onderlinge verhouding der Europeesche staatsmachten ten gevolge hebben [4]).

1) Clarke, v. II, p. 181.

2) Bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 295.

3) „Il pose pour un fondement assuré, que le parlement, le Prince d'Orange et la maison d'Autriche doivent être considérés comme ayant des intérets inséparables, et qu'il est impossible de désunir". Zoo schrijft Barillon in zijn depêche van 16 April 1685, bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 159.

4) D'Avaux, t. IV, p. 321.

Zulk een omwenteling nu stelde de noodiging der zeven mannen, die zich sterk maakten voor negentien twintigsten van het volk, in het vooruitzicht, maar in een vooruitzicht dat weldra weer voor altijd verdwijnen zou. Nu nog, zoolang men aan de echtheid van den prins van Wales niet geloofde, waren de prinses en de prins van Oranje in de oogen der menigte tot den troon gerechtigd; maar werd dit ongeloof misschien weerlegd en te niet gedaan, dan zonk de rechtsgrond onder de voeten van Hun Hoogheden weg. Daarmee vleide zich van den beginne af ook Lodewijk XIV. „De geboorte van een prins van Wales", schreef hij aan D'Avaux, „zal ongetwijfeld voor den prins van Oranje een reden te meer wezen om de rust in Engeland te gaan verstoren, maar, daar hij nu ophoudt vermoedelijk troonopvolger te zijn, zal zijn toorn spoedig ijdel blijken te wezen en hij de krachten en middelen verliezen om iets uit te richten" [1]). Hoe zou de Prins dit niet zelf begrepen en voorzien hebben? Nu was het voor hem werkelijk: „aut nunc aut nunquam" [2]). De gelegenheid bood zich van zelf aan. Liet hij ze glippen, zij keerde nimmer terug. Een uitbarsting van het volksmisnoegen kon in Engeland niet uitblijven. Wat zou daaruit voorkomen, indien de beweging niet van den aanvang af geleid werd! Of de zegepraal der koninklijke macht over het oproer en dan verzwaring van het juk, dat nu reeds ondragelijk scheen; òf de ondergang van het koningschap en een tweede republiek. Beide uitkomsten noodlottig voor de groote beginselen van vrijheid en orde in Europa, noodlottig bovenal voor de Vereenigde Nederlanden en voor Hun Hoogheden persoonlijk. Stelde zich daarentegen de Prins, met de Prinses aan zijn zijde, aan het hoofd der beweging, dan kon hij ze hoogstwaarschijnlijk, bijna zeker, leiden naar de uitkomst, die hem van zijn eersten stap in de politieke loopbaan af als doel van al zijn streven steeds voor den geest had gestaan. De wil van het volk, vertegenwoordigd door een koning en een parlement in onderlinge overeenstemming, zou de macht van Engeland beschikbaar stellen voor de bewaring van het evenwicht der staten in Europa en tot behoud van het protestantisme. Eerst dan zou ook de Republiek van haar voortbestaan en haar vrijheid voldoende verzekerd wezen.

Aan zijn recht om zoo te handelen kon de Prins niet twijfelen.

---

1) D'Avaux, t. VI, p. 131.

2) Gebhard, Witsen, dl. I, blz. 323.

De echtheid of onechtheid van den prins van Wales deed hiertoe weinig af [1]). Naar zijn overtuiging, ons bij gelegenheid der uitsluitingswet gebleken, had het volk recht om een Roomschen koning, die zich als gevaarlijk voor den godsdienst en de vrijheid der natie had doen kennen, te verwijderen, en in zijn plaats den naasten opvolger, die den protestantschen godsdienst beleed, aan te stellen. Het was de plicht van dezen, inzonderheid als hij geroepen werd door de grooten des rijks, die voor het volk konden en mochten instaan, de opengevallen plaats in te nemen en den troon te bestijgen.

De rechtsquaestie had dus geen bezwaar; integendeel recht en plicht geboden te handelen. Maar hoe velerlei hindernissen stonden aan de volvoering van het voornemen in den weg! Hoeveel hoofden en zinnen moesten tot medewerking, hoeveel meer nog tot welwillend toezien worden overgehaald! Als wij ons indenken in den toestand, waarin zich op dit oogenblik de prins van Oranje bevond, bewonderen wij nog meer den moed, die zulk een onderneming aandurfde, dan het beleid, dat haar tot een goed einde heeft gebracht. Maar aan den anderen kant erkennen wij toch ook, dat 's Prinsen gansche verleden, elke daad die hij bedreven, elk voordeel dat hij behaald had, hem bij dit bedrijf, dat op al het vorige de kroon moest zetten, ten goede is gekomen. Slechts de man, die hij geworden was, dien hij zich zelf gemaakt had, was in staat om te volbrengen wat hij thans ondernam.

Wat zou zijn gemalin er van denken, hoe zou zij zich houden, als hij haar zijn voornemen meedeelde? Haar afkeuring, die zijn daad wederrechtelijk had doen schijnen, zou die zoo goed als onmogelijk hebben gemaakt. Maar zij leefde met haar echtgenoot in volkomen eensgezindheid: wat hem het hoogste en heiligste was, was het haar insgelijks, en zij vertrouwde op zijn toewijding aan het algemeen belang, op zijn plichtgevoel en op zijn zelfverloochening zoo onbepaald, dat zij niet aarzelde haar toestemming te verleenen, ook tot hetgeen hij tegen haar vader zich verplicht achtte en voorhad te ondernemen. Buitendien, zij twijfelde ernstig, zij kon haast niet gelooven aan de echtheid van den prins van Wales; haar zuster Anna, met wie zij hierover een drukke correspondentie had gevoerd, hield zich na gedaan onderzoek van de onechtheid overtuigd, en de verzekering van deze hoorde zij

1) Witsen, bij Wagenaar, dl. XV, blz. 426.

gedurig van alle kanten bevestigen [1]). Was dus haar vader begonnen met haar en haar zuster bedriegelijk van haar erfrecht te berooven, dan was dat voor haar gemaal een reden te meer om aan de roepstem der natie gehoor te geven en ook dat onrecht te herstellen. Zij weigerde hem dan ook haar goedkeuring en haar medewerking niet. De eerbied, dien haar zijn politiek beleid jaren achtereen had ingeboezemd, droeg thans voor hem zijn zegenrijke vruchten.

Evenzoo kwam hem het ontzag te stade, dat hij door zich onder alle omstandigheden steeds denzelfde te betoonen, door onafgebroken voor een en hetzelfde doel te ijveren en daaraan alle bijzaken op te offeren, bij de regenten des lands had gewekt. Nu het voorspook van een hachelijken oorlog, waarin het protestantisme en de politieke vrijheid op het spel zouden staan, na lang uit de verte gedreigd te hebben, hun van nabij aangrijnsde, wendden zich onwillekeurig hun aller oogen naar de heldengestalte, die te midden der gevaren altijd onwankelbaar had gestaan als een rots, en die zich sedert lange jaren had voorbereid op hetgeen thans te gebeuren stond. Altijd had hij voorspeld wat men nu voor oogen zag, altijd er voor gewaarschuwd, maar ook nooit getwijfeld, of met moed en beleid was het kwaad nog te overwinnen. Men had zich ten laatste gewend hem de hand vrij te laten en hem te laten doen wat hij noodig keurde, soms wel morrende over zijn eigendunkelijkheid, maar toch in het besef dat wat hij deed dienstig was voor den staat.

Zoo had hij, buiten de Staten om, in zijn hoedanigheid van admiraal-generaal reeds veel aan het zeewezen verbeterd. Door een gedeeltelijke verpachting der inkomende en uitgaande rechten, waartoe hij den Staten het besluit had weten af te persen, was die voorname bron van inkomsten aanmerkelijk ruimer gaan vloeien, zoodat de admiraliteiten, zonder om subsidiën te moeten verzoeken, de vloot in goeden staat hadden kunnen brengen en zeilvaardig maken [2]). Voor het landleger had de Prins nog geen buitengewone wervingen voorgeslagen, om de oude achterdocht niet ontijdig te wekken; doch ten behoeve der grensvestingen,

---

1) De brieven van Anna hierover zijn in het oorspronkelijk bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 297, en in Fransche vertaling in de Lettres et Mémoires, p. 24 suiv. gedrukt. Ook door Huygens werd de echtheid betwijfeld (Journaal, dl. I, blz. 55), evenals door den jongeren Temple (ibid., blz. 84).

2) 9000 matrozen waren in Juli 1688 vast in dienst (De Jonge, Zeewezen, dl. III, blz. 96).

die in slechten staat verkeerden, had hij al [1]) een som van vier millioen aangevraagd en ook verkregen, die hij vooralsnog beschikbaar hield om naar omstandigheden te besteden. De Fransche en Engelsche gezanten sloegen deze toerustingen met bezorgdheid gade en gaven er hun regeeringen kennis van, die trouwens van haar kant haar krijgsmiddelen, bepaaldelijk haar zeemacht, evenzeer bezig waren te versterken.

Ook de diplomatie van Zijn Hoogheid was druk in de weer. Haar werd de taak zeer verlicht door de vrees, die overal voor Frankrijk's overmacht bestond. De protestantsche vorsten beschouwden hetgeen in Engeland gaande was in verband met wat in Frankrijk onlangs was volvoerd, en waren op een algemeenen godsdienstoorlog verdacht; en bij de voorname katholieke vorsten, den Paus daaronder begrepen, werd de ijver voor den godsdienst getemperd, zoo niet onderdrukt, door de vrees voor de heerschzucht van den grooten koning, die geen macht naast zich, alleen onder zich, gedoogen kon. Bij zulk een stemming waren nieuwe traktaten niet noodig: gedachtenwisseling en betuiging van onderlinge overeenstemming waren voldoende om een latere samenwerking voor te bereiden.

Zoo was de toestand ongeveer, toen de Prins in de maand Juli de noodiging der Engelsche grooten in beginsel aannam. Hij had dientengevolge slechts te verhaasten en te voltooien wat hij reeds had aangevangen. De vloot, die hij voor den overtocht zou behoeven, was aanwezig en gedeeltelijk al zeilvaardig ook; aan de uitrusting der overige vaartuigen werd met kracht gearbeid; transportschepen werden in grooten getale van de koopvaardij gehuurd. Maar het landleger kon de 10.000 man, die voor de onderneming van noode zouden zijn, niet missen, of het moest alvorens aanmerkelijk vermeerderd worden. Het werven zou echter tijd kosten en te vroeg opzien baren; gelukkig kon dit worden vermeden. Onder de hand kon men Duitsche regimenten van hun vorsten overnemen, onder voorbehoud natuurlijk van de goedkeuring der Staten, die eerst op het laatste oogenblik behoefde te worden gevraagd, in de veronderstelling dat zij ook niet geweigerd zou worden.

Daar kwam ten laatste alles op neer: zouden de Staten, die zoo vaak voor Frankrijks bedreiging waren teruggeschrikt, die den Prins zoo vaak uit hartelust hadden gedwarsboomd, nu het

1) Resol. Holland, 24 Maart, 16 Juli 1688.

er op aankwam, èn moed betoonen èn volgzaam zijn? Het voorbeeld van Amsterdam zou in dezen waarschijnlijk beslissend wezen. Liet die stad zich gezeggen, dan zou eerst Holland en verder de Generaliteit wel volgen. In Amsterdam was op het oogenblik Witsen de groote man; op hem werd dan ook inzonderheid gedurende de maand Juli door Dijkveld, en toen die niet vorderde, door Fagel en door Zijn Hoogheid zelf gewerkt; maar noch hij, noch de twee zijner ambtgenooten, die nevens hem in het geheim genomen werden, wilden zich tot iets verbinden, zelfs niet tot het aanwenden van hun invloed om de zaak, als zij weldra in beraad zou komen, bij de vroedschap door te drijven. Bentinck, die een reis in Noord-Duitschland had gemaakt en er het overnemen der Duitsche regimenten had besproken, kwam in Augustus den burgemeesters hiervan in vertrouwen kennis geven en hen meteen nog eens polsen; maar hij vond ze steeds even onwillig om zich tot iets te verbinden of om zich zelfs maar uit te laten over hetgeen geraden scheen. Zij verkozen niet het minste van de verantwoordelijkheid op zich te laden. Zoo moest de Prins wel voortgaan met zijn maatregelen te nemen in de onzekerheid, of hij ten slotte de medewerking der Staten erlangen zou, zonder welke hij onmogelijk tot de uitvoering kon overgaan.

Het waren zijn vijanden zelven, die de beslissing, naar welke hij haakte, eindelijk uitlokten. Den 8sten September, terwijl hij op Het Loo verblijf hield, maar van daar uit nu eens naar Minden met zijn neef, den jongen keurvorst van Brandenburg (die zijn vader onlangs was opgevolgd, en vuriger nog dan deze tegen Frankrijk wenschte saam te spannen [1])), dan weer naar een dorp aan de grenzen met den gouverneur der Spaansche Nederlanden over den staat van zaken ging raadplegen, — den 8sten September verscheen de Engelsche gezant in de vergadering der Staten-Generaal en vroeg uit naam van zijn koning naar de reden en het doel der oorlogstoebereidselen, die nu niet langer te miskennen vielen; en den dag daarop kwam de Fransche ambassadeur, naar aanleiding dierzelfde toebereidselen hun aankondigen, voor het geval dat die tegen den wettig gekozen keurvorst van Keulen gericht mochten zijn, dat zijn meester besloten was dien vorst tegen een iegelijk te verdedigen, die hem zou verontrusten, en, voor het geval dat zij Engeland golden, dat de betrekkingen van vriendschap en bondgenoot-

1) D'Avaux, t. VI, p. 188.

schap, die tusschen beide rijken bestonden, zijn meester verplichten zouden om niet slechts koning Jacobus te hulp te komen, maar zelfs om de eerste daad van vijandelijkheid tegen dezen gepleegd als een inbreuk op den vrede met hem zelf te beschouwen.

Het is later gebleken, dat het vooral Skelton, thans Engelsch ambassadeur bij Lodewijk XIV vroeger bij onze republiek, geweest is, die deze laatste aankondiging had verlangd en uitgelokt. Hij had de overtuiging verkregen, waarin hij ook door D'Avaux versterkt was, dat de oorlogstoebereidselen der Republiek bepaaldelijk tegen Engeland gericht waren, en hij had al een poos doch te vergeefs getracht ook zijn koning hiervan te overtuigen. Nu had hij het eindelijk gewaagd, zonder er toe gemachtigd te zijn, de tusschenkomst van Lodewijk XIV bij de Staten in het belang van zijn meester te vragen, en D'Avaux, die steeds van gevoelen was dat men door vrees aanjagen bij de Staten het meest uitwerkte, had zijn voorslag ondersteund. Beiden vleiden zich dat de Staten, na zulk een waarschuwing bekomen te hebben, liever den toorn van hun kapitein-generaal zouden trotseeren dan zich de ongenade en de wraak van den grooten koning op den hals te halen.

Maar zij kwamen met hun menschenkennis bedrogen uit. Jacobus II haastte zich om zoowel met eigen mond aan onzen gezant Van Citters als bij monde van zijn gezant in Den Haag het bestaan van zulk een verbond tusschen hem en den koning van Frankrijk ten stelligste te loochenen en Skelton terug te roepen [1]). De jongste gebeurtenissen hadden hem namelijk evenals Sunderland, wiens raad hij veelal volgde, doen inzien, dat het een fout was geweest de Staatskerk zoo geheel van zich te vervreemden, en daarom doen besluiten om de meer verzoenende staatkunde, die hij bij zijn komst aan de regeering en vóór den inval van Monmouth gevolgd had, op nieuw aan te nemen. Nauwe aansluiting aan Frankrijk, laat staan bescherming van Frankrijk [2]), paste hierbij geenszins, veeleer toenadering tot de Republiek en verzoening zoo mogelijk met den prins van Oranje. De verklaring van D'Avaux had dus niet ongelegener kunnen komen, en een openlijke tegenspraak er van scheen den koning onvermijdelijk. Later heeft men hem dit als een noodlottigen misslag aange-

1) Rousset, t. IV, p. 102.
2) Vooral geen bescherming van Frankrijk: vgl. D'Avaux, t. VI, p. 265.

rekend, en het voorgesteld als had zijn ontkenning den Staten eerst den moed teruggegeven, die de waarschuwing van Frankrijk hun benomen had. Maar het tegendeel is waar. Zijn ontkenning heeft niets of weinig uitgewerkt, want aan de oprechtheid er van werd geen geloof geslagen. Daarentegen heeft juist de verklaring van D'Avaux, uit naam van den grooten koning afgelegd, den doorslag gegeven, en de Staten bewogen om in 's Prinsen onderneming toe te stemmen. Nu de samenspanning van Engeland met Frankrijk erkend werd en buiten twijfel scheen, sprong het in het oog dat afwachten, totdat het hun beiden gelegen zou komen ons aan te vallen, op ons verderf moest uitloopen. Zelfs de vrees ried thans, onverwijld er toe over te gaan om Engeland afzonderlijk te overrompelen en van een vijand in een vriend en bondgenoot te herscheppen, waartoe de kans op het oogenblik gunstiger stond dan zij later ooit meer zou staan. De Prins verzekerde, dat de onderneming stellig gelukken en binnen weinig tijd afgeloopen wezen zou [1]). Werd die voorspelling, gelijk zoo menige vroegere uit zijn mond, bewaarheid, dan kromp het gevaar dat ons thans dreigde tot minder dan de helft in; tegen Frankrijk alleen zouden wij dan immers op de hulp van Engeland mogen hopen.

Er kwam nog een bijzondere reden bij. De koning van Frankrijk, verontwaardigd over de toenadering der Staten tot den prins van Oranje en diens staatkunde, had goedgevonden hun zijn ongenade te toonen op het punt, waar zij na hun bezorgdheid voor den godsdienst het gevoeligst waren, hun handelsbelang. Eerst had hij in den loop van 1687 den invoer van haring, die niet met Fransch zout verduurzaamd was, verboden, en iets later de trafiek der Leidsche en in het algemeen der Hollandsche lakenen in zijn rijk door hooge rechten en lastige formaliteiten, in strijd met de stellige bepaling der traktaten, zoo goed als onmogelijk gemaakt [2]). Buitendien had de ondergang van zooveel Hugenootsche firma's, waarmee onze kooplieden in betrekking stonden, ook den handel der Hollandsche steden in den laatsten tijd schromelijk benadeeld. Te vergeefs hield D'Avaux [3]) niet op over de verkeerde werking dier dwangmaatregelen bij zijn koning te klagen; in plaats van gedwee te maken, zoo schreef hij, dreven

1) Volgens Witsen (bij Wagenaar, dl. XV, blz. 429) „in een week of twee".

2) Resol. Holl., 12 September en 25 November 1687 over de haring; 26 November 1687 over de lakenen, op klacht van Leiden, en nog eens 18 Maart 1688.

3) D'Avaux, t. VI, p. 98/9, 103, 108/9, 110, 114, 130/1, 138, 153.

zij tot verbittering en wanhoop. Erger immers dan nu reeds in vredestijd de handel met Frankrijk verliep, kon hij bij openlijken oorlog niet vervallen; op grond dier overweging neigde de handelsstand meer en meer tot de maatregelen van represaille [1]), die de politiek van den prins van Oranje meebracht.

Juist stonden de Staten van Holland, in de tweede helft van September, te vergaderen, toen Albyville en D'Avaux hun dreigende nota's bij de Staten-Generaal hadden ingeleverd. In de vroedschappen der steden werd als naar gewoonte beraadslaagd over de punten van beschrijving; natuurlijk dat nu ook over den algemeenen toestand naar aanleiding van die nota's gehandeld werd. Overal openbaarde zich de neiging om in deze gevaarlijke omstandigheden het beleid van Zijn Hoogheid te volgen en naar vermogen te ondersteunen. Zoo voorgelicht kwamen de afgevaardigden in Den Haag (15 September 1688) bijeen. Eenigen der invloedrijksten onder hen werden dadelijk aangewezen om met Zijn Hoogheid, die tezelfder tijd uit Het Loo was overgekomen, over het antwoord, aan de gezanten te geven, te beraadslagen. Reeds den 18den was de raadpensionaris in staat om dienaangaande te rapporteeren en een advies uit te brengen. Wat Frankrijk betreft strekte dit hoofdzakelijk tot eenvoudig aannemen der nota's voor kennisgeving; aan Engeland stelde het voor, alvorens bescheid te geven op zijn vraag, weerkeerig opheldering te vragen over het door Frankrijk beweerde bondgenootschap. Een en ander luidde tamelijk onschuldig en scheen geen gewichtige gevolgen na zich te sleepen. Maar hoogst belangrijk daarentegen was het verslag, dat de raadpensionaris meteen, onder voorwaarde van voorloopige geheimhouding, aan de heeren gaf, van hetgeen de prins van Oranje bij deze zelfde gelegenheid had meegedeeld. Wegens de oorlogsgevaren, die van alle kanten dreigden, had Zijn Hoogheid het geraden geacht de krijgsmacht van den staat aanzienlijk te vermeerderen en met dit doel overeenkomsten met Brandenburg en andere Duitsche mogenheden aangegaan om, bijaldien de Staten het wilden, 13.000 man van hen over te nemen. De gecommitteerden, die met Zijn Hoogheid gesproken hadden, hadden daarop in overweging genomen „al de démarches zoowel door Zijn Majesteit van Frankrijk als door die van Engeland gehouden, en dat het vuur zoo na op de frontieren van

1) 19 Augustus 1688 werd een voorstel van die strekking in de Staten van Holland gedaan, 16 October het besluit genomen (D'Avaux, t. VI, p. 176).

dezen staat begon te branden, en dat religie, vrijheid, scheepvaart, handel en het gansche welvaren van het land daardoor in groot gevaar zouden kunnen geraken," en waren eenparig tot het besluit gekomen, „dat de tegenwoordige conjuncture van tijden en zaken vereischte, dat de staat zich stelde in postuur van defensie om alle insulten te kunnen afweren," en bijna eenparig tot het praeadvies, om „de voorzegde troepen ten bedoelden einde hoe eer hoe liever over te nemen en in dienst van den staat te brengen, en voorts de ordinaris militie, zoo te voet als te paard op de gebruikelijke wijs zonder uitstel te recruteeren en te versterken" [1]).

Het spreekt van zelf dat de leden der vergadering zich ongelast verklaarden om op zulk een gewichtige zaak, waaruit bovendien zooveel meer te volgen stond, al dadelijk te besluiten; zij scheidden, om elk met de zijnen te gaan overleggen. Reeds den 22sten waren zij teruggekeerd, allen nagenoeg gemachtigd om het praeadvies der commissie als advies der provincie aan te nemen en verder bij de Staten-Generaal te bevorderen, die er zich dan ook op hun beurt, een paar dagen later, mee vereenigden. Den 25sten werd verder besloten, alle compagniën te voet met 16 man en die te paard met 22 te versterken, tot een gezamenlijk bedrag van nog ongeveer 10.000 man. Iets later, den 14den October, werd Zijn Hoogheid gemachtigd om nog 6000 man van den koning van Zweden over te nemen. Het geld, voor een en ander benoodigd, werd aan de vier millioen, die voor de vestingen bestemd waren, tijdelijk ontleend. Aan troepen zou dus spoedig geen gebrek meer zijn, zoomin als aan schepen om ze over te voeren. Het ontbrak nog maar alleen aan een besluit der Staten om hun dus versterkte macht ter beschikking van Zijn Hoogheid te stellen voor de onderneming, die nu een ieder begreep dat hij voorhad.

De Prins wachtte dan ook thans niet langer met daartoe formeel verzoek te doen. Ook nu wendde hij zich, bij monde van Fagel, in de eerste plaats tot de Staten van Holland. De wijs waarop hij hun, in vertrouwen op hun voorloopige geheimhouding, zijn voornemen aankondigde, en de redenen waarmee hij dit omkleedde, en op grond waarvan hij hun bijstand inriep, kenteekenen alweer zijn politiek, en bewijzen dat die steeds onveranderd dezelfde was gebleven, die wij hem, sedert zijn eerste optreden

1) Secr. Resol. Holl. van 18 en 22 September 1688.

tegen Engeland en Frankrijk te zamen, in 1672, gestadig hebben zien aanbevelen en naleven.

Hij ging uit van de stelling, dat de koningen van Frankrijk en van Engeland het blijkbaar toelegden op den ondergang van de gereformeerde religie. Lodewijk XIV had dit getoond door het Edict van Nantes, dat gediend had om de godsdienst-oorlogen in zijn rijk te eindigen, op te heffen, en de gereformeerden te behandelen gelijk een ieder wist. De koning van Engeland toonde het evenzeer, door de belofte, bij zijn kroning onder eede gedaan, om de hervormde Kerk bij haar rechten en de ingezetenen bij hun vrijheden en wetten te bewaren, te schenden, en de paapsche religie zooveel hij kon in te planten en voor te trekken.

De koning van Engeland was bovendien jegens de republiek der Nederlanden steeds vooringenomen en kwalijk gezind geweest; aan haar voornamelijk weet hij de wederwaardigheden van zijn regeering [1]); en zoolang zij eenige macht behield geloofde hij niet dat hij zijn doel bereiken zou. Zoo nam hij het haar kwalijk, dat zij aan zijn uitgewekenen een wijkplaats verleende, en had hij zich uitgelaten dat dit voor hem reeds rechtmatige reden genoeg zou zijn om haar den oorlog aan te doen [2]). Ook had hij vijandschap betoond door het terugroepen der Engelschen en Schotten uit haar dienst, en door aan al zijn onderdanen te verbieden om meer bij haar in dienst te treden. Blijkbaar ontbrak het Zijn Majesteit niet aan den wil, alleen aan de macht om haar zijn gramschap nu reeds te doen gevoelen.

Het was buitendien bekend dat er tusschen Engeland en Frankrijk een nauwe alliantie bestond, en de koning van Frankrijk had dit onlangs ook volmondig erkend, zoodat aan een samenspanning van hen beiden tegen de Republiek wel niet te twijfelen viel. Gelijk zij dan ook reeds getracht hadden het huis van Oostenrijk te overreden om in geval van oorlog tusschen hen en de Republiek onzijdig te blijven, voorwendende dat het dan den steun, dien het misschien aan de Republiek zou verliezen, meer dan terug zou winnen in Engeland, wanneer daar de koning maar eens heer en meester zou geworden zijn, waarin hij tot nu toe alleen door de Republiek verhinderd werd; terwijl het dan nog bovendien de voldoening zou smaken van in Engeland de

1) Vgl. Ranke, Engl. Gesch., Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 149 flg.
2) Vgl. D'Avaux, t. VI, p. 136.

ketterij vernietigd en de katholieke religie in haar plaats gesteld te zien. Aanvankelijk hadden die verlokselen op Oostenrijk hun uitwerking gemist; maar het was verre van zeker, dat op den duur bepaaldelijk de overweging van het belang van den Roomschen godsdienst zonder invloed zou blijven.

Voor het oogenblik dreigde van Engeland nog wel geen gevaar: de onrust die er heerschte belette vooralsnog den koning iets van belang tegen den staat uit te richten. Maar de toestand kon er onmogelijk blijven zooals hij nu was. Een van beiden: òf de koning moest de overhand nemen, òf de natie. In het eerste geval zou Zijn Majesteit ongetwijfeld uitvoeren wat hij tegen de Republiek voorhad. In het andere zou weer een gemeenebest ontstaan, gelijk wij er tot onze schade al een hadden gekend.

Om beide mogelijke rampen te ontgaan bestond slechts één middel. De Republiek moest zich het protestantsche volk aantrekken en het te hulp komen. Gelukte het haar dan het in zijn ouden staat te herstellen, dan zou zij weerkeerig in Engeland een steun verwerven, die haar in haar vrijheid en welvaart bevestigen, en met haar in Europa de zaken op zulk een voet stellen zou, „dat de gereformeerde religie een groote securiteit zou erlangen".

Overigens wilde Zijn Hoogheid ook wel bekennen, dat zijn bijzonder belang in dezen met het belang van den staat samenviel. Hij en zijn gemalin hadden uitzicht op de kroon en wenschten dat dit te midden der onlusten niet verloren ging, zoooals waarschijnlijk gebeuren zou indien zij de zaken op haar beloop lieten. Immers, namen dan de papisten de overhand, dan zouden dezen hen, als protestanten, zekerlijk uitsluiten; won het daarentegen het volk, dan zou dit hen, omdat zij in zijn nood niets er voor hadden gedaan, met het gansche koninklijke huis te gelijk verwerpen.

Om al die overwegingen was Zijn Hoogheid besloten, „onder Gods genadigen zegen de Engelsche natie te hulp te komen, tot instandhouding van haar hervormden godsdienst en van haar vrijheden en gerechtigheden, en dat wel op zijn eigen naam en op dien van Haar Koninklijke Hoogheid, zijn gemalin". Zijn bedoeling was geenszins den koning van den troon te stooten om er zich zelf op te plaatsen, maar een vrij parlement te beroepen, samengesteld uit personen die daartoe naar de wetten des lands gerechtigd waren, hetwelk dan hetgeen misdaan was herstellen zou, opdat koning en natie in eendracht leven en aan hun

bondgenooten, met name aan de Republiek, ten nutte wezen mochten.

Om dit te kunnen ondernemen behoefde hij echter de krachtige hulp van den Staat; en daarom vroeg hij dan ook aan de Staten, in volle vertrouwen op hun toestemming, dat zij hem in een zoo rechtvaardige zaak, waarbij ook de Republiek groot belang had, wilden bijstaan met hun krijgsvolk en hun vloot, waarvan hij zich slechts als auxiliair bedienen zou.

Weer gingen de Staten, om met hun committenten te raadplegen en hun welbehagen te vernemen, voor een paar dagen uiteen. Van den 26sten tot den 29sten September werd, in diep geheim alweer, in de vroedschappen, of in commissiën uit haar midden, het voor en tegen van het avontuur, want zoo moest het wel schijnen, overwogen. Doch slechts toestemmen was mogelijk. De algemeene gezindheid des volks gedoogde geen andere beslissing. D'Avaux erkent het in korte woorden: de vervolging van den protestantschen godsdienst en de benadeeling van den Hollandschen handel te zamen hadden het volk en de regenten zoo verbitterd en in woede doen ontsteken, dat burgemeesters en gemeen van niets spraken dan van te sterven met de wapenen in de vuist liever dan te blijven leven in den staat waarin zij zich bevonden [1]).

Den 29sten viel daarop het besluit, toestemmend zooals te wachten was [2]). Als hoofdreden werd er in betoogd, „dat niet te twijfelen viel aan het voornemen der koningen van Frankrijk en Engeland om zoowel de gereformeerde religie in Europa als den staat der Vereenigde Nederlanden te subverteeren", waartoe zich de gelegendheid zou opdoen als eens in Engeland de koning volkomen meester zou geworden zijn. Om zoo groot een gevaar af te wenden, wilden de Staten, voor zoover hun provincie aanging, Zijn Hoogheid gereedelijk met krijgsvolk en schepen

1) D'Avaux, VI, p. 190. Vgl. ibid. IV, p. 321/2. Ook burgemeester Hudde noemt, in zijn aanteekeningen, onder de redenen, die hem bewegen om toe te stemmen, „de inclinatie in 't gemeen van het volk en van de predikanten, die men niet duisterlijk bespeurt" (bij Gebhard, Nic. Witsen, dl. II, blz. 173).

2) In de Secr. Resol. Holland heeft het den schijn, alsof de Staten den 28sten voor het eerst het voorstel van den Prins vernamen en daarop dadelijk een gunstig besluit namen. Maar wij weten uit de aanteekeningen van Hudde (bij Gebhard, dl. II, blz. 169), dat de heeren van Amsterdam reeds den 26sten over het voorstel beraadslaagden: ook blijkt uit het register der resolutiën, dat de Staten van den 25sten tot den 29sten afwezig zijn geweest.

bijstaan in de onderneming, die hij op zijn eigen naam zou aanvangen, en waarmee hij bedoelde het behoud van de protestantsche religie en der vrijheden en gerechtigheden van het Engelsche volk door een vrij parlement te doen verzekeren.

Het moedig voorgaan van Holland waarborgde tevens het volgen der overige provinciën. Op verzoek van Zijn Hoogheid zonden dezen boven haar gewone afgevaardigden nog uit elk lid harer Staten er een naar Den Haag, aan wie te zamen hij nu hetzelfde voorhield, waartoe hij Holland overreed had. Het werd met een en ander de 8ste October, eer de zaak in een geheime zitting der Staten-Generaal voor goed kon worden beklonken [1]). Op aanbeveling van het Groot Besogne der buitenlandsche zaken werd het verzoek van Zijn Hoogheid eenparig toegestemd.

Nu was ook de tijd gekomen om den koning van Engeland te antwoorden op zijn nog altijd niet beantwoorde vraag: wat de Staten met hun buitengewone wapening voorhadden. Op hun wedervraag, wat er van het beweerde bondgenootschap met Frankrijk aan was, was al den 24sten der vorige maand de verzekering ontvangen, dat zulk een alliantie niet bestond. Daarvan thans acte nemende, verklaarden van hun kant de Staten, dat hun wapening niet tegen Engeland, niet tegen koning en natie, bestemd was; maar dat zij „met groot leedwezen aanzagen de onlusten, die door de irreguliere conduite van sommigen, zoowel ten opzichte van de gereformeerde religie als van de vrijheid en zekerheid van de natie veroorzaakt waren,” en dat zij niets liever wenschten dan dat die onlusten werden gestild door het wegnemen der rechtmatige grieven des volks. De zin en de strekking van zulk een ontwijkend bescheid waren niet te mis-

1) Het is D'Avaux, t. VI, p. 282, 284, die ons de juiste toedracht bericht. Dat werkelijk buitengewone afgevaardigden door den Prins verzocht en door de provinciën gezonden zijn, blijkt uit de Resolutiën der Staten-Generaal, waarin de buitengewone naast de gewone leden der deputatiën voorkomen, en nog uitdrukkelijker uit de Notulen van Zeeland, blz. 171. Daar lezen wij het volgende (30 September 1688): „Op het gerepresenteerde door den heer van Odijck ter vergadering gedaen, is na deliberatie goetgevonden ende verstaen eenige heeren extraordinaris gedeputeerden naer den Hage af te zenden om ter vergaderinge van Haer Ho. Mo. te gaan assisteren de deliberatiën, die aldaer jegenswoordigh worden gehouden: voorts met Sijn Hoogheydt te concerteren, eenige ouvertures van deselve te ontfanghen, met authorisatie op de poincten van deliberatie, die daeruyt sullen komen te resulteren, te confereren met de Bondtgenooten en daerop soodanigh te helpen resolveren als aldaer na onderlingh concert ten meesten dienste van den lande sal bevonden worden te behooren”. De Secr. Resolutie der St. Gen. van 8 October is uitgegeven door Grothe, in de Kron. v. h. Histor. Gen., dl. XIV, blz. 135.

kennen en werden ook in Engeland juist begrepen. Het was overigens in overeenstemming met het genomen besluit om den Prins slechts auxiliair te ondersteunen. Daardoor wilden de Staten niet geacht worden tegen den koning vijandelijkheid te bedrijven. Zij onderscheidden, naar de toenmalige beprippen, tusschen het hulp verleenen aan een bondgenoot en het beoorlogen van diens vijand [1]). Evenmin als zij eenige jaren geleden, door het zenden der 8000 man hulptroepen aan Spanje tegen Frankrijk zich in den oorlog met Lodewijk XIV gestoken hadden, evenmin bedoelden zij thans den koning van Engeland den oorlog aan te doen, nu zij diens tegenstander (wel niet volgens een traktaat, maar wegens hun bijzondere betrekking op Zijn Hoogheid) auxiliair bijstonden. Koning Jacobus heeft hun dan ook niet uit dien hoofde den oorlog verklaard, en zelfs Lodewijk XIV niet [2]), die toch gedreigd had elke daad van vijandelijkheid der Staten tegen den koning van Engeland als een inbreuk op hun vrede met hem te zullen beschouwen.

Denzelfden geest ademen en op denzelfden toon spreken de overige staatsstukken en manifesten, die ter geruststelling der bevriende katholieke mogendheden en ter aankondiging van 's Prinsen komst aan het Engelsche volk werden uitgegeven. Zij zijn verschillend ingekleed naar het karakter dergenen voor wie zij bestemd zijn, maar spreken elkander op geen enkel punt tegen. In alle wordt als doel der onderneming opgegeven: de Engelsche natie in staat te stellen om in een door haar naar wet en gebruik gekozen parlement haar zaken te herstellen, die door een Roomsche factie in verwarring waren gebracht. In het manifest aan het volk van Engeland wordt, bij uitzondering, ook gewag gemaakt van den twijfel aan de echtheid van den prins van Wales. Het was op uitdrukkelijk verlangen van zijn Engelsche vrienden dat de Prins er hierin van sprak [3]). In zijn voorstel aan de Staten en in de overige staatsstukken, die van hem uitgingen, vermeed hij zelfs er op te zinspelen. Ook die quaestie, de vraag der troon-

1) Vgl. D'Avaux, t. VI, p. 312/3; Resol. St. Gen. van 8 October, in Kron. Hist. Gen., dl. XIV, blz. 139, 142; Lettres de P. de Groot à Wicquefort, p. 75.

2) Wagenaar, blz. 487, heeft dit reeds opgemerkt: „'t verleenen van onderstand tot den inval in Engeland werd, dat vreemd scheen, niet gerekend onder de beweegredenen tot deze oorlogsverklaring".

3) In de noodiging der zeven Heeren wordt gezegd: „the false imposing [of this child] upon the Princess and the nation being.... certainly one of the chief causes, upon which the declaration of your entering the kingdom in a hostile manner must be founded" (bij Dalrymple, v. II, App. I, p. 230).

opvolging, behield hij aan de uitspraak van een vrij parlement voor.

Onderwijl, terwijl de voorbereiding tot den tocht snel vorderde, de Duitsche hulptroepen onze grenzen overschreden en de inlandsche regimenten zich met recruten voltallig maakten, was onverwachts een gevaar afgewend, waarvoor men met reden zeer bezorgd was geweest. In de laatste dagen van September had Lodewijk XIV aan den Keizer en aan den Paus, hoofdzakelijk wegens de Keulsche geschillen, den oorlog verklaard, zijn leger in de Bovenrijnstreek gestuurd en het beleg om Philipsburg geslagen. Ons grondgebied zou dus voorloopig verschoond blijven; aanvankelijk zou de krijg, waarin wij zonder twijfel betrokken stonden te worden, buiten onze grenzen worden gevoerd. In betrekkelijke veiligheid kon daarom de tocht naar Engeland voortgaan. Want, als niet alle vooruitzichten bedrogen, zou daar de omwenteling al voltrokken wezen, voordat de zegevierende wapenen van den grooten koning, in het ergste geval, onze grenzen bereikten.

Men heeft het Lodewijk XIV later als een politieke fout aangerekend, dat hij zijn wapenen op dit oogenblik niet liever tegen onzen staat, bepaaldelijk tegen Maastricht, gekeerd, en zoodoende den tocht naar Engeland verhinderd heeft. Maar wie zoo oordeelen verliezen het verband der zaken uit het oog. Het is waar, de uitkomst heeft Willem III in het gelijk gesteld, en bewezen dat Frankrijk in Engeland meer verloren liet gaan dan het in Duitschland te zelfder tijd won [1]). Maar op het oogenblik, toen de oorlog aanving, was Engeland slechts bijzaak voor den Franschen koning; zijn hoofddoel was, in Duitschland de voordeelen te behouden, die er zijn macht en zijn staatkunde sedert den vrede van Nijmegen hadden behaald. Hij verkeerde in groot gevaar om zijn invloed in Keulen, waar de Paus den kandidaat des Keizers tot aartsbisschop had benoemd, en bij gevolg in de geheele Rijnstreek, te verliezen, en wat hij bij het Twintigjarig bestand slechts tijdelijk had verkregen [2]), doch reeds nu als zijn eigendom beschouwde en behandelde, zich op nieuw te zien betwisten. Nog had de Keizer de handen vol met de Turken, maar hij nam op hen meer en meer de overhand [3]), en zou, wie kon zeggen hoe spoedig, met zijn gansche, zeer toegenomen macht, aan het hoofd van het Rijk, terug komen eischen

1) D'Avaux, t. VI, p. 269.
2) Vgl. Ranke, Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 155, 160.
3) Den 6den September 1688 werd Belgrado veroverd.

wat Frankrijk zich van Duitsch grondgebied had toegeëigend. De oorlog, dien Lodewijk XIV thans begon, was inzonderheid verdedigend. Engeland lag buiten zijn eigenlijk plan.

En vergeten wij ook niet, dat op dit oogenblik Jacobus II, zoowel om zijn onderdanen als om zijn neef van Oranje te paaien, alle samenwerking met Frankrijk, alle hulp van Frankrijk zelfs stellig afwees. Ja, omstreeks dezen zelfden tijd liet hij den Staten door zijn gezant een verbond voorslaan tot instandhouding van den vrede van Nijmegen, die hij erkende dat door den inval der Franschen in Duitschland en door het beleg van Philipsburg geschonden werd. Wat kon koning Lodewijk voor zoo iemand doen? Zoo weinig vertrouwde hij weerkeerig Jacobus, dat hij diens gemalin en zoon, toen zij weldra naar Frankrijk de wijk hadden genomen, als gijzelaars beschouwde en bevel gaf hen vooreerst niet weer te laten vertrekken [1]). Het voordeeligst voor Frankrijk zou het derhalve wezen, als de onderneming van Willem III gedeeltelijk gelukte en een burgeroorlog veroorzaakte, waarin beide partijen haar krachten tegen elkander verspilden. — Wij moeten bij het beoordeelen der toenmalige politiek de kennis van den uitslag, die wij verkregen hebben, ter zijde stellen en ons in de onzekerheid verplaatsen, waarin bij den aanvang der gebeurtenissen de staatslieden verkeerden.

Hoe dit zij, toen de Prins den 26sten October zijn afscheid van de Staten nam, kon hij met minder zorg, dan hij zich eerst had voorgesteld, de Republiek voor een poos verlaten. Aandoenlijk zijn de woorden, die hij bij die gelegenheid sprak, zelfs in het dorre verslag dat het register der resolutiën er van geeft [2]). Hoe vaak had hij dien heeren Staten, dien hij thans overvloedigen dank betuigde voor de hulp, die zij hem verleenden, en voor het vertrouwen, dat zij hem schonken, zijn bittere ergernis betoond, als zij de gevaren niet zien wilden, die hij aanwees, en hem de middelen weigerden, die hij noodig keurde om ze af te wenden [2]). Thans heerschte volkomen eensgezindheid onder hen allen. Het gevaar, dat niet langer te miskennen viel, dat van naderbij en dreigender opstak dan ooit, had hen tot elkander gebracht en verzoend. Een geest van zachtmoedigheid, waaraan hij ons niet gewend heeft, spreekt uit de woorden van den Prins. Maar ook een diep gevoel van de reinheid zijner bedoelingen. „Aan God

1) Brief van Louvois van 1 Januari 1689, bij Rousset, Louvois, IV, p. 151.
2) Vgl. Engelands Godsdienst en Vrijheid hersteld, blz. 105.

den Heer Almachtig, den kenner aller harten, was het bekend, dat hij den tocht niet ondernam uit glorie, ambitie of eenig particulier voordeel, maar alleen tot behoud van het protestantisme, thans zoo zwaarlijk bedreigd, en tevens tot behoud van de vrijheid en gerechtigheid eener natie, die de Nederlanden in hun eerste ongelegenheid zoo krachtig had bijgestaan" [1]). In vast vertrouwen op den Almachtigen God durfde hij zijn opzet gaan uitvoeren.

Over een ander afscheid, dat hij den dag te voren genomen had, hebben de geschiedboeken ons niets te berichten. Maar zijn gemalin zelve heeft er de herinnering aan bewaard in haar dagboek, dat een gelukkig toeval eindelijk, na twee eeuwen van verholen liggen, aan het licht heeft gebracht. Hoe zeer had zij, de teere, weekhartige vrouw, de zich zelf beproevende en nauwgezette Christin gedurende die laatste maanden geleden! Welk een offer van kinderplicht, zoo al niet van kinderliefde, had zij aan den man, die haar hart vervulde, te brengen gehad! „Ik opende mijn hart aan niemand" (zoo schrijft zij) „en ik dwong mij voor eens ieders oogen, behalve die van den Prins, zoo opgeruimd en tevreden te schijnen als mij mogelijk was" [2]). Immers, zag de wereld hoe droef te moede zij was, men zou geloofd hebben dat zij afkeurde wat haar gemaal gereed stond te doen. Veel liever gaf zij zich prijs aan de veroordeeling der vele brave lieden, die zooveel zelfverloochening niet vatten konden en haar vergenoegd gelaat aan een ongevoelig hart toeschreven. Alleen den Prins die haar begreep, durfde zij haar tranen toonen. Toen hij afscheid van haar nam en haar naar Waldeck, Fagel en Dijkveld, die hij achterliet, had verwezen, als mannen die zij vertrouwen kon en in alles behoorde te raadplegen, roerde hij ten slotte nog een uiterst teere snaar aan. „Hij zeide mij" (zoo verhaalt zij hun aandoenlijke samenspraak) „dat als het Gode beliefde dat ik hem niet wederzag, — woorden die mij het hart doorboorden en een rilling aanjaagden, die ik op het oogenblik, nu ik dit schrijf, nog gevoel — als dit gebeuren moest, zeide hij, zult gij niet kunnen nalaten te hertrouwen. — Hadden zijn eerste woorden mij bitter bedroefd, deze verrasten en troffen mij zoo, dat het mij was als werd mijn hart vaneen gereten. — Gij begrijpt, vervolgde hij, dat het dan in geen geval met een papist

1) Resol. Holl. 1688, blz. 596.
2) Lettres et Mémoires, p. 78.

mag wezen. Hij zelf kon de woorden niet zonder tranen uitbrengen, en gedurende deze gansche samenspraak toonde hij mij een teederheid, die ik niet inniger had kunnen wenschen en mijn leven lang niet vergeten zal. Maar ik was zoo ontsteld door zijn toespraak, dat ik niet wist wat te antwoorden. Hij verzekerde mij, dat alleen zijn zorg voor den godsdienst hem zoo deed spreken. Ik kan mij niet juist herinneren wat ik hierop antwoordde. De ontroering, waarin ik gebracht was, belette mij mij duidelijk uit te drukken; maar ik betuigde hem toch dat ik nooit iemand behalve hem bemind had en nooit een ander zou kunnen beminnen. Bovendien, nu ik zooveel jaren gehuwd was geweest zonder dat het Gode behaagd had mij te zegenen met een kind, gevoelde ik dat dit reeds mij beletten zou ooit te denken aan wat hij mij voorstelde. Ik zeide hem, dat ik hoopte hem niet te overleven, maar, zoo dit gebeuren moest, dat ik dan, nu het God niet beliefd had mij een kind van hem te schenken, geen kind begeerde, zelfs niet van een engel. „O, mijn God," (zoo besluit de vrome ziel) „als ik door zooveel hartstocht zondigde, gelijk ik vrees, vergeef mij dan, bid ik U. Doch geprezen zij Uw naam, dat ik althans niet tegen Uw wil gemord heb" [1]).

Terwijl ik aldus in mijn woorden overzet wat de Prinses in de hare slechts aan haar welbewaard dagboek had toevertrouwd, en haar hartsgeheim in het geschiedverhaal inweef, heb ik een gevoel alsof ik heiligschennis pleeg. Indien de wil der Prinses geschied was, zou geen ander oog dan het hare die meditatiën ooit hebben gelezen, en zouden al haar papieren na haar dood ongezien vernietigd zijn. Doch het zij zoo; laat de liefhebbende vrouw voor de gansche wereld belijden wat zij gevoelde voor den man, dien wij slechts als staatsman uit zijn daden en woorden kennen, maar dien zij als mensch en als Christen had leeren liefhebben en gestadig hooger achten. Het beteekent iets, zulk een vrouw zoo voor zich ingenomen te hebben. Het beteekent iets, haar goedkeuring te hebben verworven op een onderneming, die haar vader van den troon moest stooten. Zij leefde in de overtuiging, dat haar gemaal hetgeen hij deed, deed uit edele, onbaatzuchtige beweegredenen. Zij, die hem kende als geen ander, zij waarborgt ons de oprechtheid der plechtige verklaring, die wij hem bij zijn afscheidnemen van de Staten hoorden afleggen.

1) Lettres et Mémoires, p. 80.

Het ligt buiten het bestek, dat ik mij heb afgebakend, den Prins op zijn tocht en verder in Engeland te volgen. Een ieder weet dat hij zijn doel heeft bereikt [1]). Een vrij parlement heeft den Roomschen koning van den troon, dien hij verlaten had, geweerd en de protestantsche prins en prinses in zijn plaats gesteld. Wat Zijn Hoogheid altijd had gehoopt gebeurde toen: Engeland werd voor het protestantisme behouden en voor het bondgenootschap tegen Frankrijk gewonnen. Een van zijn eerste daden, nadat Jacobus voor het oordeel des volks was weggevlucht, was den Franschen gezant het land uit te wijzen. Aan den Europeeschen oorlog, die reeds ontbrand was, nam Engeland van stonde aan nevens de Republiek deel, en het gevolg was, acht jaren later, de vrede van Rijswijk, waarbij Frankrijk veel teruggaf, Luxemburg onder anderen, van wat het in 1678 en daarna zich had toegeëigend. Met de Roomsche wereld-monarchie was het voor goed uit; het protestantisme had een wel verzekerde toekomst.

Wat had daarentegen de prins van Oranje bij die omwenteling voor zich en voor zijn gemalin gewonnen? Zeker geen verhoogde levensvreugd. Daarop had hij van den aanvang af ook niet gerekend. Toen hem, in Januari 1689, te midden der eerste uitbundige toejuichingen, de burgemeester Witsen begroeten kwam, sprak hij het tegen dezen uit: „Nu is het al Hosanna, maar . . ." [2]). Dat „maar" liet niet lang op zich wachten. In October daarop volgende had Dijkveld reeds meer dan eens de verzuchting uit zijn mond gehoord: „Ik zie wel dat dit volk niet voor mij en ik niet voor dit volk gemaakt ben" [3]). Ook de Prinses, die aan het eenvoudige Hollandsche leven gewend was geraakt en er zich behaaglijk in gevoelde, had zich uit de omgeving, die zij liefhad en die haar weerkeerig eerbiedigde en beminde, met smart moeten losrukken [4]), en tot aan haar vroegen dood toe heeft zij steeds een heimwee gevoeld naar het land, waar zij zoo stil en huiselijk

1) Blijkens een in zijn eigen exemplaar gevonden losse aanteekening, oordeelde Fruin later, dat „hier iets over het houden van zijn ('s Prinsen) woord had moeten bijkomen, het aannemen der onderhandeling te Hungerford op den grondslag van een vrij parlement ter beslissing". Hij haalt daarbij aan: Macaulay, v. III, p. 339, 344; vgl. 377. Daar hij echter heeft nagelaten aan te duiden hoe hij dit plan had willen uitwerken, meenen wij te mogen volstaan met dit voornemen alleen kenbaar te maken in den vorm, waarin hij het mededeelde. (N. v. d. R.)

2) Scheltema, Mengelwerk, dl. III, st. II, blz. 134.

3) Huygens, Journael, dl. I, blz. 193.

4) Witsen bij Scheltema, blz. 145/6.

had geleefd [1]). Aan het einde van het eerste jaar van haar koningschap maakte zij de slotsom van haar ervaring dus op: „Een groote verandering heeft in mijn lot plaats gegrepen. De kroon is mij op het hoofd gezet, en ik ben tot den hoogsten staat in het menschelijk leven opgeklommen, hetgeen door velen een geluk geacht zou worden, maar door mij niet zoo wordt aangemerkt. Mijn vorige stand was genoeg om zelfs het meest trotsche gemoed te voldoen, en het uitzicht op de kroon was naar mijn gevoelen beter dan het bezit er van. Maar het heeft Gode behaagd het aldus te beschikken, en het is mijn plicht er in te berusten. Wij zijn niet geschapen om onze eigen meesters in deze wereld te wezen. Het eenige wat mij in mijn rang aanstaat is de hoop van nevens mijn gemaal een werktuig ten goede in Gods hand te mogen zijn" [2]). Niet anders had zij zich al bij haar terugkeer in Engeland haar toekomst voorgespiegeld. Hoort hoe zij haar eerste ontmoeting met den Prins, nadat alles naar wensch afgeloopen en de krooning op handen was, in haar dagboek beschrijft. „Het was mij een groote vreugd, grooter dan ik kan uitspreken, den Prins weer te zien. Maar ik vond hem niet wel; hij hoestte hevig en zag er vermagerd uit. Ook hij kon zich, toen wij alleen waren gebleven, niet inhouden: beiden barstten wij uit in tranen, van vreugde over onze hereeniging, van smart dat deze in Engeland moest plaats hebben. Beiden wenschten wij dat het in Holland had mogen wezen, beiden betreurden wij de vrijheid, die wij daar hadden genoten en die wij gevoelden dat wij hier niet smaken zouden. Reeds thans ondervonden wij de voorproef der gedwongenheid, die voortaan ons deel zal zijn; wij durfden ons aan ons gevoel niet overgeven en droogden onze tranen af, opdat geen ander, als wij ons weer vertoonden, ze zien zou" [3]). — Hoe verschilt in de wereld, in de groote wereld vooral, de schijn van het wezen! Om niet te verraden wat in haar omging, dat als verdriet over hetgeen de Prins gedaan had misduid had kunnen worden, veinsde de Prinses voor de wereld een luchthartigheid, die zelfs door haar vrienden haar kwalijk werd

---

1) „Never was there such an universal love and esteem (one is tempted to seek for other words if language did afford them) paid to any, as she had from persons of all ranks and conditions in the United provinces. It was like transport and rapture. The veneration was so profound that, how just so ever it might be, it seemed rather excessive" (Burnet, Memorial of Mary, p. 54).

2) Doebner, Memoirs of Mary, p. 19.

3) Doebner, p. 10.

genomen. Maar zoo had zij het toch liever dan dat men gewaand zou hebben, dat zij niet van harte goedkeurde al wat haar gemaal zich verplicht had gevonden te doen.

Zoo viel de kroon aan beiden aanstonds zwaar, en zwaar is zij hun op het hoofd blijven drukken. Tusschen hen en het volk, dat zij verlost hadden, wilde geen ware sympathie ontluiken; zij bleven zich als in vreemdelingschap te midden hunner nieuwe onderdanen gevoelen. Ware het geen plichtgevoel maar zelfzucht en eerzucht geweest, die den Prins had geleid, hoe smartelijk zou dan voor hem de teleurstelling zijn geweest! Thans beantwoordde de uitkomst slechts aan de verwachting [1]). Het koningschap van Engeland berokkende hem geen nieuwe vreugde, enkel nieuwe zorg. Doch het stelde hem aan den anderen kant ook in staat om aan zijn grootsche roeping beter te voldoen. Het doel, waarvoor hij van zijn jeugd af geleefd had, lag thans eerst binnen zijn bereik. Als koning van Engeland vermocht hij uit te richten wat hij als kapitein-generaal der Republiek zoolang te vergeefs gepoogd had.

Hij is de laatste van zijn geslacht geweest. Voor zijn edele gemalin geen bitterder leed, dan dat zij hem geen stamhouder mocht baren. Maar wij voor ons betreuren dit niet. Voor helden gelijk de Oranjes was aan het hoofd van onzen staat geen plaats meer. Ons volk had zijn tijd gehad, en was niet langer krachtig en moedig genoeg om de taak te vervullen, die de prinsen van Oranje er van vergden.

Trouwens het had, onder hun leiding, ook genoeg gedaan. Gering in getal had het een gansche eeuw lang aan overmachtige vijanden het hoofd geboden en de standaard der protestantsche vrijheid zegevierend omhoog gehouden. Tot tweemaal toe had het de absolute monarchie, met de Roomsche kerkbegrippen van gezag en dwang in verbond, de heerschappij over Europa betwist, en haar beide malen haar doel doen missen. Dat het in dien strijd zijn veerkracht allengs had verbruikt, wie durft het daarvan een verwijt maken? Gelukkig stond thans een andere natie, na aan de onze verwant en door zijn hulp van de banden ontslagen, waarin beider vijand, de Roomsche alleenheerschappij, haar bekneld had gehouden, gereed om uit zijn hand de met roem bekroonde banier over te nemen. De laatste der Oranjes was door het lot bestemd [2]) om het palladium, dat zijn stamvader eens veroverd en in de hoede van het Neder-

1) Vgl. Ranke, Engl. Gesch., Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XIX), S. 270.
2) Vgl. Ranke, Engl. Gesch., Bd. VI (Sämmtl. Werke, Bd. XX), S. 9/10.

landsche volk nagelaten had, nu de tijden veranderd waren, over te brengen naar het machtige Engeland, dat het voortaan met meer kracht zeker, maar niet met meer toewijding, verdedigen zou.

Aan de Oranjes, aan den eersten bovenal en aan den laatsten [1]), zijn wij Nederlanders het verschuldigd, dat wij in de 16de en 17de eeuw een grootsche rol hebben vervuld, en meetellen in de wereldgeschiedenis. Zonder hen zou het volk zijn neiging om van brood alleen te leven allicht reeds vroeger hebben gevolgd, en den strijd voor de hoogere belangen der menschheid, als te zwaar voor zijn bescheiden krachten, reeds vroeger hebben opgegeven. Welk een inspanning, welk een volharding heeft het Willem III gekost om de regenten, die het dagelijksch brood boven den heiligen krijg verkozen, huns ondanks telkens in den strijd te voeren! Denkt hem weg en laat in uw gedachte het stadhouderlooze tijdvak onafgebroken voortduren: wat zou dan in de tweede helft der 17de eeuw van Nederland geworden zijn dan een afhangeling van den Franschen alleenheerscher, misschien wel een werktuig in zijn handen? Dat Europa toen al niet geworden is wat een eeuw later de Revolutie en Napoleon er van gemaakt hebben, zeker dat is vooral het bedrijf van ons voorgeslacht geweest, hetwelk bijkans alleen den tegenstand heeft volgehouden totdat machtiger naburen in staat waren om het bij te springen en te vervangen. Maar dat het dit bestaan heeft, het is, wij moeten het bekennen, niet uit eigen aandrift geschied. De eer aan wien de eer toekomt. De wil van den prins van Oranje heeft de vreesachtigheid en de berusting van zijn landgenooten en mederegenten eerst te bestrijden gehad en moeten onderwerpen, eer hij hun macht mocht aanwenden om de heerschzucht der buitenlandsche vijanden te bedwingen.

(Gids 1889, dl. I, blz. 264—303, 451—495, dl. II, blz. 52—94, 262—332.)

---

1) Hoe over dien laatsten een man oordeelde, die ook zijn vader en grootvader gekend en gewaardeerd had, moge de volgende, nog niet uitgegeven, brief getuigen van Constantijn Huygens den ouden, aan zijn vriend De Beringhen, van 4 October 1683. „De vous peindre le caractère de S. A. c'est en demander trop à ma plume, que vous deviez mieux connoistre pour l'en estimer capable. Je vous prie d'estre content de me voir témoigner en un mot, que tout ce que vous avez veu reluire de bon, de sage, de vaillant, de modeste, de vif et de pénétrant aux plus grandes affaires dans les Princes défunts, est si concentré en cestuy-ci qu'il faut dire, comme parloit Senèque d'un excellent livre ou discours (je ne m'en souviens pas), que tout y seroit éminent si tout n'y etoit égal".

MARIA, DE GEMALIN VAN PRINS WILLEM III [1]).

(1886.)

Geen der gemalinnen onzer vorsten, die zich de liefde van het Nederlandsche volk in zoo hooge mate heeft verworven als Maria Stuart, de gemalin van prins Willem III. Zelfs Charlotte de Bourbon, de derde gemalin van Willem I, en Louise de Coligny, die als zijn weduwe zoolang onder ons volk geleefd heeft, zijn in dit opzicht niet met haar gelijk te stellen. En zij had sterker vooringenomenheid te overwinnen dan deze vorstinnen, voordat het veroveren der liefde van het volk haar mogelijk werd. Toen zij op vijftienjarigen leeftijd in 1677 haar intree in Den Haag

1) Toen in 1880 de Lettres et Mémoires de Marie, reine d'Angleterre door de gravin Bentinck waren uitgegeven, heeft Fruin, zooals uit verschillende aanteekeningen blijkt, reeds terstond het plan gevormd om in de Gids een opstel over deze door hem innig vereerde vorstin te doen verschijnen. Welke omstandigheden dit hebben belet, is niet bekend; maar hij had nog slechts enkele hoofdpunten voor een voorloopige schets opgeteekend en alleen een paar bladzijden op schrift gebracht, toen in 1886 de Memoirs of Mary, queen of England door Doebner werden uitgegeven. Fruin is toen op nieuw aan het werk gegaan, maar heeft het wederom niet verder gebracht dan tot een begin, dat hij nog herhaalde malen omwerkte. Hij is er niet toe gekomen het stuk zelf gereed te maken, maar een gedeelte der talrijke aanteekeningen, door hem over dit onderwerp gemaakt, heeft hij gebruikt voor zijn Willem III en Engeland. Vandaar dat er in zijn papieren een aantal fragmenten van gevonden zijn, welke blijkbaar op verschillende tijden zijn geschreven. Het voornaamste daarvan is afkomstig uit het jaar 1886, want hij spreekt daarin van het in dat jaar verschenen werkje van Doebner als van een „onlangs" uitgegeven werk. Dit fragment was blijkbaar bestemd om aan te sluiten aan een vroeger gestelden, ook in verschillende redactiën onder zijn papieren gevonden aanhef. Een gedeelte van een ander, ouder fragment werd, blijkens een aanteekening, bestemd om tusschen beiden in geschoven te worden. Ook dit is terug gevonden, en zoo zijn wij in staat, dat gedeelte van het opstel, dat althans in voorloopige redactie gereed was, in den vorm, dien Fruin er aan wenschte te geven, aan onze lezers aan te bieden. Enkele gedeelten van het door hem voor weglating bestemde kwamen ons echter te belangrijk voor om ze niet bekend te maken, en hebben wij daarom in noten medegedeeld. (N. v. d. R.)

deed, werd zij er door de machtige staatspartij, die voor het overwicht van den prins van Oranje en voor zijn verzwagering met het heerschzuchtige huis van Stuart beducht was, met achterdocht en tegenzin ontvangen. Ook was bij groot en klein de herinnering nog levendig aan die andere Maria Stuart, haar tante en 's Prinsen moeder, die in 1660 naar Engeland was vertrokken en spoedig daarop overleden, een toonbeeld van koelen en zwijgenden hoogmoed, waarvan het prachtige portret van Van der Helst, dat we nu eerst in het Rijksmuseum in het volle licht aanschouwen, nog heden ten dage getuigenis aflegt. Ook zij van haar kant had haar geboorteland onwillig en treurig verlaten voor het onbekende vaderland van haar gemaal, dien zij zelf nog nauwelijks kende en wiens eerste ontmoeting zeker niet geschikt was om een jong en beschroomd meisje voor zich in te nemen. Aanvankelijk bestond tusschen de echtgenooten geen vertrouwelijkheid. De eerste jaren, die zij hier doorbracht, waren dan ook tijden van verlatenheid en droefenis.

Maar mettertijd verdwenen voor haar aangeboren goedheid en lieftalligheid elk vooroordeel; een ieder die haar ontmoette, onverschillig van welke staatspartij, voelde zich door haar ingenomen en tot haar aangetrokken. Zij van haar kant schikte zich in het lot, dat haar was toebedeeld; zij leerde haar weinig beminnelijken echtgenoot eeren en liefhebben en zijn landgenooten als de hare beschouwen. Met ieder jaar dat zij hier doorbracht werd de verhouding inniger. De liefde, die het volk voor haar had opgevat en haar betoonde, beantwoordde zij ten volle; al meer en meer gevoelde zij zich thuis in den kring dien zij had gevormd, en kreeg zij het eentonige en stille leven lief dat zij hier leidde. De verheffing van haar gemaal op den troon van Groot-Brittannië was haar in geen enkel opzicht gewenscht, en toen zij dientengevolge naar Engeland moest vertrekken, was het haar of zij nog eens haar vaderland ging verlaten voor een land van vreemdelingschap. Weerkeerig zag het volk haar noode vertrekken. „Elks liefde en genegenheid bleef hangen aan de schepen, die haar wegvoerden" zegt een tijdgenoot, de Haagsche predikant Johannes Brant [1]); „elk oogde haar na zoolang hij kon; en verdween zij ten laatste uit onze oogen, nooit verdween zij uit onze harten, waarin zij onuitwischbare teekens van liefde achterliet". Een Engelsch schrijver, die gedurende de laatste jaren

1) Lijkrede over het ontijdig afsterven van Maria Stuart enz., blz. 12.

van haar verblijf hier te lande aan haar hof verkeerd en haar dagelijks gadegeslagen had, Gilbert Burnet, bevestigt dit ten volle. „Nooit werd aan iemand", zegt hij [1]), „een zoo algemeene liefde en achting (wij zoeken te vergeefs naar een woord dat onze bedoeling duidelijker uitdrukt) betoond dan aan haar door lieden van elken rang en stand in de Vereenigde Nederlanden. Het geleek geestdrift, verrukking. Hoe volkomen verdiend, toch scheen de eerbied, haar betoond, bovenmatig. Noch haar vreemde geboorte, noch haar koninklijke afkomst, noch het verschil in denkwijs en belangen, noch haar gemis aan vermogen om al het goede dat zij voorstond te verwezenlijken, deed afbreuk aan de eerbiedige toegenegenheid, die haar een volk toedroeg, dat anders uit zijn aard geneigd is om in hen, die aan het hoofd van den staat zijn gesteld, overgroote verdienste te wantrouwen". Het zou mij niet moeilijk vallen een aantal soortgelijke getuigenissen van landgenooten en vreemdelingen aan te halen. Maar wat nog veel krachtiger spreekt is het zwijgen van elke tegenspraak. De lof is even eenstemmig als volmondig. Misschien is de betuiging van haar gemaal de treffendste van allen. Toen hij na zijn verheffing op den Engelschen troon voor het eerst weer in Den Haag te midden van het vreugdedronken en uitgelaten volk verscheen en zijn Engelsche hovelingen hun verwondering over zoo uitbundige liefdeblijken betoonden, voegde hij hun toe: „Gij zoudt nog iets anders hebben bijgewoond als de koningin mij vergezeld had [2])."

---

1) Memorial of Mary, princess of Orange, p. 54.

2) Macaulay, chap. XVII (ed. Tauchnitz, v. VI, p. 119). Ik acht het een vlek in dit beroemde boek, dat daarin de koningin zoo zeer op den achtergrond en in de schaduw gehouden is. Het kunstwerk vorderde het misschien; het volle licht moest onverdeeld op den persoon van koning Willem afstralen. Misschien ook heeft de kunstenaar uit ingenomenheid met zijn held de meer bescheiden, maar, als wij zedelijken maatstaf aanleggen, veel grootscher gestalte der heldin niet opgemerkt. Hij spreekt ergens van haar incorrecte spelling en gebruikt haar voorbeeld tot bewijs van de geringe beschaving der toenmalige Engelsche dames van zelfs den hoogsten rang. Maar nooit is een voorbeeld ongelukkiger gekozen. Wij hebben slechts de brieven der koningin bij Dalrymple te lezen (die waarschijnlijk de spelling, zonder het te zeggen, verbeterd heeft, maar overigens enkele stijl- en taalfouten onveranderd heeft gelaten), om te erkennen dat het waar is wat Burnet en andere lofredenaars vermelden, dat zij talent van schrijven en oefening en goeden smaak bezat. Haar brieven zouden een beschaafde en geletterde dame van onzen tijd geen oneer aandoen. Geen enkel woord ook van hulde aan haar staatkundig beleid en aan haar onverschrokkenheid, in haar tusschenregeeringen, terwijl koning Willem in het veld stond, aan den dag gelegd! En toch, zelfs de vijanden en tegenstanders hebben haar in dat opzicht geprezen en ten koste van haar gemaal verheven.

Het is niet moeilijk te ontdekken, waarom Maria hier te lande zoo bemind was. Haar lieftalligheid en haar goedheid waren oprecht en uitten zich op de natuurlijkste en bevalligste wijs. Zij was wat zij scheen, en scheen wat zij was. Van daar dat haar lofredenaars, en zij heeft ze in menigte, haar allen met dezelfde trekken en in dezelfde kleuren afschilderen. Geen twijfel of zooveel onderling overeenkomende afbeeldingen moeten treffend gelijken naar het leven. En dan kunnen wij ons waarlijk niet verwonderen, dat een zoo aanminnige persoon, met den glans der vorstelijkheid bekleed, aller harten won.

Tot haar dood toe is Nederland haar getrouw gebleven. Haar ontijdig sterven werd hier nog meer dan in Engeland betreurd. En toch had zij bij haar vertrek van hier een daad gepleegd, die voor een volk als het onze, dat aan ouder- en kinderliefde hecht, niet licht te verschoonen, laat staan te rechtvaardigen is: zij had er in toegestemd dat haar gemaal haar vader van den troon verdreef, en zij had op dien troon nevens hem plaats genomen zonder betoon van droefenis, veeleer met een vroolijk gelaat. Om haar zoo iets te vergeven en zelfs niet eens ten kwade te duiden, moet het volk wel diep overtuigd zijn geweest dat haar gemoed voor niets onedels vatbaar was, dat zij handelde niet uit eerzucht maar uit plichtgevoel. Onder haar Engelsche vereerders waren er velen, die tot zulk een onbepaald vertrouwen niet in staat waren en die haar de daad toerekenden als een onverklaarbaar en onvergeeflijk misdrijf. Van dezulken wil ik slechts Evelyn, den schrijver van het bekende dagboek, noemen. Ik noem opzettelijk hem om in zijn voorbeeld te toonen, hoe het niet mogelijk was haar van kwaad te blijven verdenken, als men haar ganschen wandel in zijn geheel overzag. Hij, die in het jaar 1689 zeer scherpe aanmerkingen op haar gedrag jegens haar vader had aangeteekend, kon toch niet nalaten, als hij haar dood beschrijft, in warme woorden haar lof te vermelden [1]). „Kortom (zoo besluit hij) zij was zulk een bewonderenswaardige vrouw dat zij, zonder het zich toeeigenen van de kroon haars vaders, zelfs, zoo het mogelijk is, den roem van koningin Elisabeth overtroffen zou hebben" [2]).

Zonder in deze overdrijving te vervallen zou een woord van waardeering voor haar, die zich zelf zoo bereidwillig op den achtergrond hield, bij Macaulay wel op zijn plaats zijn geweest.

1) Evelyn, Diary, March 1693, vol. II, p. 43.

2) Hier eindigt de aanhef, zoover als Fruin die in zijn laatste redactie wilde opge-

Het was bekend, dat Maria gewoon was veel te schrijven en op te teekenen, maar tevens dat zij dit slechts voor zich zelf, voor haar eigen herinnering, deed, en dat zij kort voor haar dood de meeste van die papieren, zoo niet alle, had verbrand. Het was inzonderheid Burnet, die ons dit meedeelde in de *Geschiedenis van zijn tijd.* Maar elders sprak hij toch over de gewijde overblijfsels van haar pennevruchten („the sacred remains of her pen") op een wijs, waaruit bleek dat zij nog bestonden. Hij had zich namelijk tot zijn rechtvaardiging beroepen op het vertrouwen dat de koningin steeds in hem had gesteld. „En", liet

---

nomen hebben. In de vroegere redactie was hij aldus voortgegaan: (N. v. d. R.) „Het was bekend dat zij de gewoonte had om veel op te teekenen, maar tevens dat zij het meeste, zoo niet alles hiervan zelf had verbrand. Slechts weinig van haar hand was tot ons gekomen; uit haar briefwisseling alleen de brieven aan haar gemaal, in den zomer van 1690, toen hij in Ierland den oorlog voerde en zij de regeering tijdelijk waarnam, geschreven; zij waren in het kabinet van Willem III gevonden en werden door Dalrymple in de Appendix op het 5de boek zijner Memoirs of Great Britain and Ireland gedrukt. Zij zijn van vorm zoowel als van inhoud voortreffelijk, en bevestigen ten volle wat de levensbeschrijvers van het verstand en het gemoed der schrijfster getuigen. Zij doet er zich in voor als iemand van een gezond verstand, van een helder inzicht en zelfs van een scherp oordeel, volkomen berekend om de rol van constitutioneel koning op eervolle wijs te vervullen, maar daarbij als een liefhebbende en onderdanige echtgenoote, die geen anderen roem najaagt dan dien van haar echtgenoot, en niets meer begeert dan hem te voldoen en zijn goedkeuring weg te dragen. Als wij die brieven lezen, begrijpen wij hoe het haar gelukt is het ijs te breken, dat het hart van haar weinig beminnelijken echtgenoot omgaf, en hoe zij hem een liefde heeft ingeboezemd, waarvoor wij hem, hoe beter wij hem leeren kennen, des te minder vatbaar zouden achten. Zij was inderdaad het ideaal van een echtgenoote zooals hij die zich had gewenscht. Noch door haar gedrag noch door haar humeur gaf zij hem de minste zorg; zij viel hem niet lastig met het uithooren van zijn plannen noch met het aanbevelen van haar gunstelingen; zij vereerde en ontzag hem en schikte zich naar zijn wil, alsof zij een niets beteekenende en onontwikkelde vrouw was geweest. En toch zou zij, onder andere omstandigheden en verhoudingen, berekend zijn geweest om een man van meer talent en van hooger beschaving dan Willem III zelfs te leiden in plaats van te volgen. Zij volgde hem gewillig en gaarne, omdat zij de meerderheid van zijn karakter erkende en de eerlijkheid van zijn bedoelingen vertrouwde, en omdat zij hem vurig beminde als den haar van God toebeschikten heer en echtgenoot. Hoewel hij haar ontrouw was en zij dat wist en de beleediging diep gevoelde, vergaf zij hem zijn schuld en bleef hem even hartelijk liefhebben. Tot zulke zelfverloochening geneigd en nederig van harte, vergat zij toch geenszins wat zij aan zich zelf en aan haar staat verschuldigd was. Zij boezemde eerbied zoowel als liefde in. Een Engelsch geestelijke, die haar gedurende de eerste twee jaren van haar verblijf in Holland als kapellaan ter zijde stond, Dr. Hooper, getuigt, dat hij nooit iets van haar gehoord en nooit iets van haar gezien heeft, dat hij anders zou hebben gewenscht, en dat zij op haar hofdames zulk een zedelijk overwicht als van zelf had gewonnen, dat, indien aan een van dezen een woord ontviel dat minder betamelijk scheen, een ernstige blik van haar voldoende was, om de schuldige te doen blozen en zwijgen."

hij hierop volgen, „zij was waarlijk geen vrouw die zich liet bedotten; zoo ooit de gewijde overblijfsels van haar pen het licht mogen zien, zal de wereld gewaar worden, met welk een vorschend verstand zij de dingen doordrong en hoe weinig het in de macht van eenig mensch was haar te misleiden".

Twee eeuwen nagenoeg is de wensch van Burnet onvervuld gebleven. Behalve de reeks van brieven, waarvan ik sprak, en enkele andere, hier en daar gedrukt, was niets van haar hand bekend geworden, voordat in 1880 de gravin Bentinck van Middachten de papieren, die zich de koningin Maria betreffende in haar familie-archieven bevonden, het licht deed zien, met de dubbele bedoeling om nuttig te zijn aan de historische wetenschap en tevens om de nagedachtenis der edele vorstin te zuiveren van den onverdienden blaam, waarmee de achterdocht haar vooral wegens haar gedrag jegens haar vader besmet had. Dat dubbele doel is althans in Nederland bereikt. Mr. Hora Siccama heeft in een opstel in de Gids [1]) het nieuwe en onbekende, dat de nieuwe bescheiden leerden, met wat van elders reeds bekend was, vereenigd tot een verklaring van het gedrag der koningin, die tevens haar volledige rechtvaardiging was.

Niet alles, wat in den bundel voorkomt, is van gelijke waarde. Er is het een en ander in opgenomen, wat gemist had kunnen worden. De brieven van haar zuster Anna [2]) waren, zoo niet volledig, dan toch hoofdzakelijk reeds gedrukt door Dalrymple in zijn *Memoirs of Great-Brittain* [3]), en gedrukt in het Engelsch, waarvan het Fransch, dat in den bundel voorkomt, een niet altijd juiste vertaling is. Deze omstandigheid, dat de papieren in het archief der gravin Bentinck althans gedeeltelijk een vertaling zijn en geen afschrift, waarvoor zij zich uitgeven, moet aan ons de mogelijkheid doen gelooven, dat dit ook met meer andere der stukken het geval kan zijn. En bij nader onderzoek worden wij in dit vermoeden bevestigd, in de eerste plaats wat betreft de briefwisseling tusschen Maria en haar vader. Deze brieven zijn inderdaad merkwaardig. Zij dagteekenen van omstreeks Kerstmis 1687 en handelen over de redenen, waarom Jacobus van Anglikaansch Roomsch geworden was en wenschte dat zijn dochter zijn voorbeeld mocht volgen. Wij kenden den inhoud er van reeds

---

1) Gids 1881, dl. II, blz. 63 vlg.
2) Lettres et Mémoires, p. 24—35.
3) V. II, p. 297.

uit de *Geschiedenis* van Burnet [1]). Deze, die bij Maria de plaats van geestelijk raadsman en bijna van biechtvader bekleedde, had den brief van den koning en het antwoord van zijn dochter in handen gehad, maar onder belofte er geen afschrift van te nemen. Naar de letter had hij zijn belofte gehouden, niet naar den geest; hij had de brieven zoo herhaaldelijk en zoo aandachtig gelezen, dat hij terstond na de terugzending in staat was den inhoud volledig en bijna woordelijk op te teekenen; en van deze opteekening heeft hij later in zijn *Geschiedenis* een ruim gebruik gemaakt. Nu wij zijn uittreksel met de volledige brieven voor ons hebben, bemerken wij, dat hij bijna niets van eenig belang had overgeslagen. En dit heeft hij voor, dat hij de Engelsche uitdrukkingen herhaalt, die zeker de oorspronkelijke zijn. Immers het blijkt uit de *Memoirs* van Dalrymple zoowel als uit de *Archives de la Maison d'Orange Nassau*, dat vader en dochter gewoon waren niet in het Fransch maar in hun moedertaal elkander te schrijven. Ook prins Willem, de schoonzoon, schikte zich in die gewoonte. Hoe volstrekt en zonder uitzondering zij was, leeren wij toevallig uit het dagboek ven Rochester, den oom van Maria. Op den 8sten December 1688 staat daar aangeteekend, dat, toen de commissarissen, door Jacobus naar Willem III afgevaardigd, dezen een officiëelen in het Fransch gestelden brief van den koning overhandigden, de Prins niet zonder aandoening zeide: „Een brief in het Fransch! Dit is de eerste maal, dat ik er een van Zijn Majesteit ontvang; hij was gewoon mij in het Engelsch en eigenhandig te schrijven" [2]). Meer dan waarschijnlijk waren dus ook de brieven van vader en dochter over de godsdienstverschillen in die taal, en zijn het vertalingen die ons in den bundel worden meegedeeld.

Het ligt voor de hand hetzelfde te vermoeden van den *Terugblik op het jaar 1688*, verreweg het belangrijkste stuk dat de bundel bevat [3]), en van de overige zelfbeproevingen der koningin [4]). Het is bijna ondenkbaar, dat zij voor deze een haar vreemde taal zou hebben gekozen. Wel wordt in haar geroemd, dat zij Fransch en Hollandsch bijna even goed schreef als Engelsch; maar zij zelf betuigt, dat zij van de drie talen de laatstgenoemde

1) Burnet, Hist. of his own times, v. III, p. 1150 (Londen, ed. 1753) (ed. Oxford, v. III, p. 129).

2) Rochester-Correspondence, v. II, p. 219.

3) Lettres et Mémoires, p. 57—92.

4) Lettres et Mémoires, p. 92—102.

het minst slecht kende en bij voorkeur sprak. Ook zijn de enkele volzinnen, die de jongere Huygens uit haar mond in zijn *Dagboek* opteekende, steeds in het Engelsch. Er komt bij dat wij den tekst in den bundel slechts dan voor onbedorven kunnen houden, als wij mogen onderstellen dat wij met een niet altijd juiste vertaling te doen hebben.

De laatste twijfel, die bij ons had kunnen overblijven, wordt weggenomen door de *Memoirs of Mary queen of England*, waarmee Doebner ons onlangs op het aangenaamst heeft verrast. Hij vond in het archief van Hannover een handschrift, in 1838 derwaarts overgebracht uit de Hannoversche kanselarij te Londen, waar het langen tijd bewaard was, en bevattende een afschrift van soortgelijke overdenkingen en herinneringen als ons in den bundel waren meegedeeld, maar in het Engelsch gesteld. Niemand, die ze leest, kan een oogenblik twijfelen of hij heeft hier het oorspronkelijk en niet een vertaling voor zich. Doebner twijfelt ook niet, maar durft toch de gevolgtrekking niet maken, die mijns inziens volstrekt niet gewaagd zou zijn, dat de ons in het Fransch bewaarde overpeinzingen van den bundel oorspronkelijk ook in het Engelsch door de koningin werden neergeschreven. Wat hem daarvan terughoudt, is het opschrift: „*Papiers de la Reine Marie, copiés des originaux écrits de sa propre main*"; hij wil die bewering niet logenstraffen en oppert daarom het vermoeden, dat Maria, zoolang zij in Holland leefde, zich bediende van de daar gangbare Fransche taal, maar na haar terugkomst in haar vaderland weer aan haar moedertaal de voorkeur gaf. Vernuftig bedacht, maar niet aannemelijk. Ik toonde reeds aan, dat Maria ook in Holland met de haren in het Engelsch briefwisseling hield: en zou zij dan in haar overpeinzingen van dien regel zijn afgeweken, zij die haar godsdienstplichten in de Engelsche Kerk vervulde? Zou zij zich daarbij geschikt hebben naar de gewoonte van het land, waarin zij zich bevond? Dat is niet te geloven, en lezen wij na de Engelsche *Memoirs* terstond de Fransche over, dan gevoelen wij dat wij, na eerst den persoon zelf te hebben hooren spreken, thans een vreemden vertaler voor haar het woord hooren doen.

Oorspronkelijk Fransch daarentegen zijn de brieven, die in den bundel de tweede helft uitmaken, aan Mlle. D'Obdam gericht, een der hofdames en vriendinnen, die Maria in Holland had achtergelaten. Al werd het ons niet gezegd, dat zij nog in het oorspronkelijk voorhanden en daarnaar afgedrukt

zijn, wij zouden toch aan geen vertaling denken: zoo natuurlijk schijnen zij uit de pen gevloeid. Zij zijn ter waardeering van de vorstelijke schijfster van groote waarde en vullen wat wij buitendien van haar hand bezitten voortreffelijk aan. Van veel minder beteekenis daarentegen zijn de brieven van Maria, van haar vader en van haar gemaal, aan de keurvorstin van Hannover, Sophia, de moeder van koning George I, die gedeeltelijk in den bundel van mevrouw Bentinck, gedeeltelijk in dien van Doebner staan afgedrukt. Zij bevatten bloote plichtplegingen en weinig. meer. Van enkele hebben wij de Fransche vertaling bij mevrouw Bentinck en het oorspronkelijk Engelsch bij Doebner. Een nieuw bewijs, dat de papieren uit het archief der gravin grootendeels vertalingen en geen afschriften bevatten.

Overzien wij ten slotte wat wij thans van de „sacred remains" van Maria's pen, door Burnet geroemd, gewonnen hebben. Behalve den brief aan haar vader, waarin zij haar protestantsch geloof tegen zijn bestrijding verdedigt, hebben wij de vertaling van haar *Terugblik op het jaar 1688*, en de soortgelijke herinneringen van 1689 en volgende jaren tot en met 1694 in het Engelsch. Men ziet, dat het geluk ons gediend heeft door juist de vertaling te bewaren van het jaar, waarvan het oorspronkelijk niet tot ons is gekomen. Daarentegen zijn voor ons bijna alle overpeinzingen („meditations" noemt de koningin ze zelf) verloren gegaan, die in menigte uit haar pen waren gevloeid. Wij verliezen er, geloof ik, niet veel aan. Misschien zelfs zou een rijke voorraad er van den indruk bederven, dien nu de enkele, die wij over hebben, op ons maken. De zelfbespiegelingen, hoezeer bovenal merkwaardig, zouden op zich zelf toch nog niet toereikend wezen om ons het gemoed der koningin volledig te doen kennen. Gelukkig dat een proeve uit haar briefwisseling met haar echtgenoot, en een andere uit haar briefwisseling met een vriendin, de leemte aanvullen, die de mémoires uit den aard der zaak hadden opengelaten [1]). Niet slechts haar omgang met zich zelf en met haar God, ook haar verkeer met de menschen leeren wij uit een en ander kennen. Op treffende wijze zien wij er de karakterschets in bewaarheid, die Burnet ons van haar had gegeven [2]) en die wij

1) Verder zijn nog van haar over drie brieven aan Waldeck (Muller, Wilhelm III und Waldeck, Bd. II, S. 223/4). Ranke (Genesis des preussischen Staats (Sämmtl. Werke, Bd. XXV/VI), S. 381), haalt nog een brief van haar aan Mevrouw van Schomberg aan, gedrukt bij Kazner, Leben Schombergs.

2) Memorial, p. 39. Burnet was een man van veel grover geest, van veel minder

anders voor onjuist door overdrijving zouden hebben aangezien.

Uit de opteekeningen der koningin leeren wij den aard van haar overpeinzingen al terstond kennen. Zij was van jaren her gewoon bij treffende gelegenheden en bepaaldelijk iedere maand [1]), als zij communiceeren zou, zich zelf te beproeven en op te teekenen wat er bij haar omging, of haar verzuchtingen lucht te geven in den vorm van een gebed. Zij spreekt steeds in één adem van „prayer" en „meditation", als waren het twee vormen van één zielsuiting [2]). Aan het eind van het jaar herlas zij dat alles en schreef in groote trekken de geschiedenis van haar gemoedsleven gedurende het afgeloopen jaar op. Vaak herlas zij die aanteekeningen en beproefde zich, of zij op den weg der zaligheid vorderingen had gemaakt. Natuurlijk dat zij geen andere oogen dan de hare in deze papieren lezen liet; en uit vrees dat haar schat in vreemde handen mocht vallen verbrandde zij er in den zomer van 1691 het meeste van, en hield het overige gereed om dit insgelijks te verbranden als het gevaar dat zij duchtte mocht naken [3]). Gelukkig dreef het over zonder van naderbij te dreigen. De jaarlijksche overzichten bleven gespaard, maar al de overpeinzingen, zoo teekent ze zelf aan, „die ik zooveel jaren had bewaard, om er de verschillende gezindheden van mijn ziel in te aanschouwen en er mijn toeneming in de genade en in de kennis mijns Heeren en Zaligmakers Jezus Christus naar af te meten, vernietigde ik". Van de jaren van vóór 1691 is dan ook slechts één enkele meditatie (van 3/13 Maart 1690 [4])) tot ons gekomen; de vier overige zijn van de maanden Juli en Augustus

---

zedelijk gehalte dan de koningin, maar hij had een geopend oog en een gevoelig hart voor een reinheid als die van zijn vorstelijke biechtelinge uitstraalde en hij droeg haar dan ook een eerbied toe, die aan aanbidding grensde. Het doet goed zijn Memorial of Mary, Princess of Orange, te lezen. Het doet goed de onvoorwaardelijke, de grenzenlooze bewondering aan te hooren, waarmee een goed, maar slechts middelmatig man de nagedachtenis verheerlijkt van een in wie hij zijn ideaal van godsvrucht en zielenadel verlichamelijkt heeft gezien. Het teekent beider verhouding op innemende wijs wat ons verhaald wordt van de Discourse on the Pastoral Care, die Burnet met een woord van hulde aan de koningin had willen opdragen. Op zijn verzoek vroeg aartsbisschop Tillotson daartoe voor hem verlof, maar zij antwoordde (wij kunnen ons voorstellen met welk een lieflijken glimlach), dat Burnet van haar niet spreken kon zonder de maat te buiten te gaan en dat zij dus wenschte dat hij het bij de bloote opdracht zou laten, — zooals dan ook geschied is.

1) Memorial, p. 43.

2) „Upon every thing that happened I prayed and meditated" (Doebner, p. 25).

3) Doebner, p. 38, 39; Lettres et Mémoires, p. 98/99.

4) Lettres et Mémoires, p. 95.

van 1691 [1]). De vergelijking daarvan met het jaaroverzicht, dat ons in het Hannoversche handschrift bewaard is, geeft ons een voorbeeld van het verband waarin beiden tot elkander staan. Waarschijnlijk zijn deze geschriften toevallig ontkomen aan de opruiming kort voor den dood der koningin.

Hoe jammer, dat ons uit de eerste jaren van haar verblijf in Holland, toen zij er zich aanvankelijk vreemd gevoelde en een harden strijd te strijden had, maar weldra liefde wekte bij haar omgeving en wederliefde opvatte, geen enkele aanteekening bewaard is gebleven. Maar de reden ligt voor de hand. In haar huwelijksleven, in haar verhouding tot haar gemaal was omstreeks 1685 of 1686 een verandering ten goede voorgevallen, die de jaren van voorheen tot een afgesloten tijdvak maakte, waarnaar zij ongaarne moet hebben omgezien en waarvan zij de verzuchtingen en overpeinzingen vooral niet onder vreemde oogen gebracht wilde hebben. Wat daarvan in 1691 aan het vuur ontsnapt mag zijn, is dus waarschijnlijk bij haar laatste ziekbed vernietigd.

Maar het wordt tijd dat wij de kritiek der teksten, die onmisbaar was tot hun recht verstand, doch misschien aan dezen en genen reeds te lang is gevallen, voor gesloten verklaren en overgaan tot het beschouwen van hun inhoud. Als inleiding daartoe willen wij ons eerst nog de lotgevallen der schrijfster in de jaren, waarvan zij zelf geen gedachtenis heeft nagelaten, uit de beschrijving van anderen herinneren.

Zij was de oudste dochter van haar ouders en het oudste kind dat in leven bleef. Van de acht broeders en zusters, waartoe zij behoorde, overleefde geen ander dan zij en haar zuster Anna, die drie jaren jonger was dan zij, hun vierden verjaardag. De twee zusters groeiden dus op als waren zij de eenige kinderen van hun ouders. Maar het waren de ouders niet, die hen opvoedden. In haar eerste kindsheid werd Mary verpleegd ten huize van haar grootvader van moederszijde, graaf Clarendon, te Twickenham, tien Engelsche mijlen ongeveer van Londen, en later, op ongeveer gelijken afstand der hoofdstad, in het oude paleis te Richmond, dat voor haar en haar zuster werd ingericht om er in het gezin van lady Frances, de echtgenoot van sir

1) De in de Lettres et Mémoires, blz. 97, opgegeven datum: 7/25 Februari is verkeerd; het moet zijn Juli. De vier meditaties van 1691 staan in de Fransche vertaling: die van 5/15 Augustus op blz. 92—95, die van 15/25 Augustus op blz. 97, de foutief gedateerde op blz. 97—101, die van 18/28 Juli op blz. 102.

Edward Viliers, die tot haar gouvernante werd aangesteld, te worden opgevoed. Slechts nu en dan kwamen de jonge prinsessen haar ouders bezoeken. Bij een van deze gelegenheden had Pepys het voorrecht haar te zien en met verbazing op te merken, hoe de hertog van York met Maria speelde als ware hij slechts een vader als een ander („just like an ordinary private father of a child" [1])). Er bestaat dan ook niet de minste grond om te meenen, dat de ouders minder hartelijk voor hun dochters waren dan men wachten kan van wie zijn kinderen slechts nu en dan bij zich heeft.

Tusschen haar ouders was de verhouding niet de meest gewenschte. Haar moeder Anna Hyde, dochter van den kanselier Clarendon en jaren lang hofdame bij de prinses-weduwe van Oranje, had, toen zij moeder stond te worden, den vader moeten dwingen het geheime huwelijk te erkennen, dat hij kort voor de Restauratie met haar gesloten had; hovelingen, die haar vijandig waren, hadden toen den goeden naam der hofdame niet gespaard. Dat huwelijk, waartegen inzonderheid de prinses van Oranje en de koningin-moeder zich sterk verklaarden, was het eerste schandaal geweest in de aan schandalen zoo rijke regeering van Karel II. Naar het schijnt was, toen het huwelijk erkend was, verder op de hertogin van York niets te zeggen geweest en had zij zich betamelijk gedragen. Maar tien jaren later ongeveer had zij zich gedrongen gevoeld tot een stap, die haar vader op nieuw groot verdriet gaf; zij was overgegaan van de Anglikaansche Kerk tot de Roomsch-katholieke. Een jaar later, 31 Maart 1671, was zij overleden. Of haar dochters, die toen 9 en 6 jaren waren, aan het ziek- en sterfbed zijn toegelaten, wordt ons niet gemeld. Dat de slag voor de prinsessen niet treffend zal geweest zijn, is waarschijnlijk; daartoe was de verhouding niet innig genoeg geweest.

Twee jaren later hertrouwde haar vader met een Roomsche prinses, Maria van Modena. Hij zelf gaf bij iedere gelegenheid zijn voorkeur voor die religie te kennen, hetgeen bij het Engelsche volk ergenis en bezorgdheid voor de toekomst verwekte. Uit dien hoofde begreep Karel, die de ergernis volstrekt niet deelde (integendeel, ook hij helde tot het katholicisme over), maar die de vooroordeelen van zijn volk niet durfde tergen, dat de voordochters van zijn broeder aan den invloed der ouders ont-

---

1) Diary, 12 September 1664, v. III, p. 144; ed. Londen, 1876.

trokken moesten blijven en door enkel protestanten in de leer der Kerk van Engeland groot gebracht behoorden te worden. De prinsessen groeiden dus op in het gezin harer gouvernante, met de zes dochters van deze. Zij leerden Fransch en muziek en teekenen en wat men al verder in dien tijd aan zulke dames onderwees. Haar godsdienstige en kerkelijke opleiding, waarop het vooral aankwam, ontvingen zij van Henry Compton, bisschop van Londen. Natuurlijk keurde haar vader zulk een kettersche opvoeding af, maar hij schikte zich naar den wil van zijn broeder. Wat bij de aanneming van Maria, toen zij 14 jaar oud was geworden, voorviel, teekent de verhouding van vader en dochter uitmuntend. De bisschop vroeg aan den hertog de goedkeuring van het voornemen der prinses. Deze antwoordde: „Ik heb mijn kinderen niet in mijn eigen godsdienst opgevoed, omdat mij dit niet vrijstond; ik kan mijn toestemming niet geven, dat zij belijdenis afleggen van een andere, maar vraag den koning wat hij wil." De koning stemde toe, en zoo werden Maria, en later Anna, lidmaten van een Kerk, die de vader als kettersch verfoeide. Tweeërlei ware thans mogelijk geweest: uit ingenomenheid met haar vader hadden de dochters den godsdienst, die haar door vreemden geleerd was en waarvan zij belijdenis moesten afleggen, kunnen haten, of zoo zij dien godsdienst eerden en liefhadden, moest de vervreemding van den vader, die er tegen ijverde, nog toenemen. Het laatste was het geval. De prinsessen, en Maria inzonderheid, omhelsden het protestantisme met volle overtuiging: er wordt ons verzekerd, dat zij tranen stortten toen haar vader hun zijn aanstaand huwelijk met een Roomsche prinses kwam meedeelen [1]).

In alle opzichten voelde de oudste zuster dieper en toonde zij een vaster karakter, een sterker plichtsgevoel dan de jongere. Allen die haar in haar leerjaren hebben gekend, haar onderwijzers in de eerste plaats, leggen een hoogst gunstige getuigenis van haar zachten aard en van haar leerzaamheid af. Men is zoo gewoon den lof van vorsten en vorstinnen te hooren, dat men allicht geneigd is aan overdrijving te gelooven; maar in dit geval komt de lof, aan de jeugdige prinses toegezwaaid, overeen met hetgeen zij zich later betoond heeft. Burnet heeft al dien lof in een paar korte, kernachtige phrasen samengevat [2]).

Zij had van de natuur den gelukkigsten aanleg gekregen, die

---

1) Spanheim, Laudatio faunebris, p. 28.
2) Memorial, p. 53.

zich zoo vroeg ontwikkelde dat hij de opvoeding voorkwam. Zij was zachtmoedig en lieftallig en goed, eer haar nog geleerd was dat zij zoo behoorde te zijn. Zoo bleef zij onder het opgroeien; zij nam onderricht aan, maar behoefde geen aansporing; tot al wat goed was voelde zij zich van zelf aangetrokken, dikwerf voordat men er haar van gesproken had, altijd zoodra men het haar had aangewezen.

Er is meer vreugde in den hemel over één zondaar die zich bekeert, dan over negen en negentig die de bekeering niet van noode hebben. Heerlijke spreuk in den mond van den Goeden Herder, en bemoedigend voor allen die het kwaad, dat in hen woont, met zwaren strijd moeten bekampen! Maar zoo zij letterlijk op te vatten is, verschilt de waardeering der hemellingen, het zij met eerbied gezegd, van de mijne. Mij is die deugd het liefelijkst, die zonder strijd gewonnen, die om niet door de natuur gegeven is. In de deugd zoomin als in de kunst stel ik de overwonnen moeilijkheid bovenaan. De ingeschapen deugd, die zich van zelf in ongedwongen weldoen uit, doet ons aan als de zang van den nachtegaal, die slechts zijn aandrift volgt, als de geur van de roos, die niet anders dan welriekend kan zijn. Er moge in zulk een deugd, zoo min als in vogelenzang en bloemengeur, een verdienste steken, het genot dat zij ons geeft is van de edelste en reinste soort. Geen kunstvaardigheid, in strijd met den natuurlijken aanleg verkregen, geen deugdzaamheid, na lange worsteling op eigen boozen aard behaald, kunnen ons zóó behagen en innemen. Wij heeten den Verloren zoon van harte welkom in het vaderhuis; maar hoe zorgvuldig hij zich ook gereinigd heeft, ons hindert bij hem nog steeds de reuk der zwijnen, waarmee hij placht te verkeeren [1]).

---

1) Onder de reeds meermalen vermelde fragmenten vonden wij deze geheele passage nog in een anderen, zeker ouderen vorm, dien wij meenen aan de lezers niet te mogen onthouden. De plaats luidt daar aldus (N. v. d. R.): „Er is meer blijdschap in den hemel over één zondaar die zich bekeert, dan over negen-en-negentig rechtvaardigen, die de bekeering niet van noode hebben. Goddelijke spreuk in den mond van Hem die gekomen is om zalig te maken wat verloren was! Ik besef de algoedheid die er zich in uitspreekt. Maar ik kan er helaas niet mee instemmen en kan in den smaak der hemellingen niet deelen. Als mensch verkies ik eenen die nooit is afgedwaald boven negen-en-negentig die door den Goeden Herder van onder de schurfte schapen terecht zijn gebracht. Aan den Verloren zoon riek ik — ik kan het niet gebeteren —, nadat hij al sedert jaren in het vaderhuis terug is gekeerd, nog altijd de lucht der zwijnen, waarmee hij eens heeft omgegaan. In de heerlijke schilderij van Murillo, die de gelijkenis van den Zaligmaker verbeeldt, wordt mijn blik niet door het teruggebrachte schaap getrokken, maar door de onbevlekte goedheid, de reine liefde die uit het oog van den herdersknaap straalt.

De deugd van Maria Stuart was een andere dan die van den Verloren zoon; zij was zonder den minsten tweestrijd verkregen. In de fraaie menschkundige beschrijving die Burnet van haar geeft, erkennen wij een van die bevoorrechte naturen, die zich slechts behoeven te ontwikkelen om in elken leeftijd en onder elk lot te zijn gelijk zij behooren te wezen. Geen kwaad, waarmee zij in aanraking kwam, kon haar besmetten; de bodem van haar hart liet den groei van onkruid niet toe. Terwijl degenen die met haar werden opgevoed tot velerlei verkeerdheden neigden, bleef zij zich steeds in de goede richting bewegen. Burnet had van haar meesters gehoord dat zij nooit een berisping verdiend had [1]).

Nog eer zij volwassen was, werd er aan een huwelijk voor haar

---

Bekeerde zondaars ken ik vele, die den strijd tegen het kwaad, dat in hen woont en hen soms overheerscht, dag aan dag met kracht en moed voortzetten. Ik acht ze hoog en eer hun deugd, ook om de moeite die zij hun kost, om de verdienste der difficulté vaincue. Maar mijn hart hangt aan die weinigen, die ik tot mijn geluk en mijn vreugd op mijn levenspad mocht ontmoeten, die niet behoeven te overwinnen, omdat zij niet ernstig worden aangevochten, die goed zijn zonder moeite en zonder verdienste. Zij zijn als de vogelen des hemels die lieflijk zingen zonder inspanning, uit aandrift alleen, als de bloemen des velds, die zich slechts hebben te openen om geurig te rieken. Op onze vereering hebben zij misschien geen aanspraak, maar onze liefde is hun, zonder dat zij er om vragen, verzekerd. Zij dragen het ideaal ten toon, waarnaar de menschheid zich richt, zij lokken de zondaars van de bijpaden der verleiding in het rechte spoor en in hun gevolg terug. Zoover als de goede herder boven de verdwaalde schapen, steken zij in zedelijkheid boven de zondaars uit, die zij door hun voorbeeld tot inkeer brengen."

1) In een oudere redactie drukte Fruin zich nog aldus over Maria's karakter uit: (N. v. d. R.) „De brieven, waarvan ik gewaagde, stemmen in toon volkomen overeen met het karakter dat allen, die haar van nabij gekend hebben, haar toeschrijven. Maar zij vertoonen ons slechts enkele trekken van haar beeltenis, niet alle, zelfs niet de voornaamste. Dat er in zulk een gemoed naast zulk een huwelijksliefde geen plaats was voor vurige ouder- of zusterliefde, behoeft geen bewijs. [De gemalin van Willem III herinnert ons aan de schepping van den Griekschen dichter, aan Andromache, voor wie haar Hector ook vader en broeder en alles, in een woord echtgenoot is. Het wekt onze verbazing en minachting, als wij een schrijfster gelijk Miss Agnes Strickland (trouwens een dame, niet minder kleingeestig en misdeeld van oordeel dan ijverig in het bijeenzoeken van allerlei bijzonderheden betreffende haar heldinnen, de koninginnen en de prinsessen van Engeland) op Maria hooren afgeven omdat zij geen liefde, zelfs geen eigenliefde bezit dan alleen voor haar man, die zooveel niet verdient, naar het oordeel van Miss Strickland. Een vrouw diende toch te weten, te hebben opgemerkt, dat een hartstocht van zulk een kracht zich niet over meer dan één voorwerp laat verdeelen. In een hart als dat van koningin Maria is nevens de vereering van haar gemaal slechts plaats voor een nog volkomener, nog dieper vereering van haar God. Dat dit werkelijk bij haar plaats vond, dat zij leefde in de vreeze des Heeren en Hem gedurig voor oogen hield, heeft Burnet, die jaren lang om zoo te zeggen haar biechtvader was geweest, ons duidelijk in zijn lofrede voor oogen gesteld."

gedacht, en daarbij openbaarde zich op nieuw het verschil van inzicht tusschen haar vader en haar oom, den koning. De vader, Roomschgezind en monarchaal, vleide zich met de hoop, dat hij haar aan den dauphin van Frankrijk zou kunnen uithuwen. De oom, met de wenschen en vooroordeelen van zijn volk te rade gaande, bestemde haar voor haar neef, den jeugdigen prins van Oranje. Reeds zeer vroeg, nog eer de oorlog van 1672 uitbarstte, dus voordat zij nog tien jaren oud was, werd er over zulk een verbintenis gesproken, en een paar jaren later verweten reeds de blauwboekjes aan Willem III, dat hij met zulk een plan omging en de dochter van den paapschen hertog van York tot vrouw begeerde. Of zij er toen ook reeds van heeft gehoord? Ik zou het meenen, als het waar is wat ons verteld wordt, dat zij eens gedurende den oorlog met haar vingers op een tafel het Wilhelmus trommelde en, toen zij over die onvaderlandsche neiging berispt werd, ten antwoord gaf: „Ik ben voor de Hollanders en tegen de Franschen" [1]).

Het eerst kan hij, die bestemd was om haar echtgenoot te worden, haar als achtjarig meisje hebben ontmoet, toen hij, twintig jaren oud, in den winter van 1670 op 1671 een bezoek aan Engeland bracht. Hij kwam er toen echter niet om een vrouw te zoeken, maar om afbetaling te verwerven van hetgeen zijn ooms hem nog schuldig waren van de huwelijksgift zijner moeder en van de voorschotten van zijn vader uit de eerste jaren van den Engelschen burgeroorlog. Hij behoefde dat geld dringend, nu hij den eersten stap op den weg tot zijn toekomstige grootheid had gezet, nu hij Eerste edele van Zeeland en lid van den Raad van State geworden was en een hofhouding moest inrichten overeenkomstig den staat van zijn huis. Hij kwam over met een gevolg van over de honderd personen, omstuwd door de jonge edelen van Holland, waarvan verschillende hun leven lang zijn krijgsmakkers blijven zouden.

Merkwaardig dat eerste optreden van Willem III in Engeland! Hoe maakt het onze verbeelding gaande! Het was November toen hij er landde. Zijn verjaardag, de 14[de] der maand, werd te Whitehall als een familiefeest gevierd. Wie toen in de toekomst had kunnen lezen en voorzegd had, dat achttien jaren

---

1) „Nolo Galliam, Batavia est quam volo" (Perizonius, Laudatio funebris, p. 26). (Ter verduidelijking diene dat haar juist in die dagen van een mogelijk huwelijk met den dauphin was gesproken. N. v. d. R.)

later op denzelfden dag de Prins op weg zou zijn naar Engeland om zijn oom de kroon van het hoofd te nemen, zou kwalijk geloof gevonden hebben. En toch, hoe noodzakelijk heeft de loop der gebeurtenissen tot die uitkomst geleid. In den bloede aan elkander verwant, waren toch de Stuarts en de Oranjes in levensopvatting en bedoeling elkanders tegenvoeters. Toen de Prins zijn ooms ontmoette, koesterden dezen politieke en kerkelijke plannen, die zij op het zorgvuldigst voor hun neef verborgen hielden. Den 1sten Juni was het verdrag van Dover met Frankrijk gesloten, dat ten doel had om de republiek der Vereenigde Nederlanden ten val te brengen. Hoewel de belangen van den jongen prins van Oranje daarbij zoo weinig mogelijk gekrenkt waren en de souvereiniteit over den gekortwiekten Nederlandschen staat zelf voor hem bedongen was, begreep toch Lodewijk XIV, dat het gevaarlijk zou zijn dezen in het geheim toe te laten, en Karel II, die aanvankelijk zijn neef naar zich zelf en de zijnen had beoordeeld en gemeend dat men op zijn toestemming wel hopen mocht, was na de kennismaking overtuigd, dat zijn broeder van Frankrijk juister had gezien dan hij, want hij had in den Prins — het zijn zijn eigen woorden — „een hartstochtelijk Hollander en protestant" ontdekt. In die twee trekken had de koning de beide drijfveeren voortreffelijk juist geteekend, die de politiek van Willem III zijn leven lang bijna uitsluitend bewegen zouden. Geen dynastiek belang vermocht daarnevens iets. Van het oogenblik af, waarop in Juli 1672 de radelooze republiek zich in zijn armen wierp en zich aan zijn leiding overgaf, kende Willem III geen eigenbelang dat met het belang van den staat in strijd was, en ontzag hij ook de belangen zijner Engelsche ooms niet in het minst, zoodra deze in botsing kwamen met hetgeen hij het hoogst en niet minder voor Engeland dan voor de Republiek gewenscht achtte, het belang van het protestantisme en van het staatkundig evenwicht in Europa.

Wij kennen allen de gebeurtenissen van 1672 en volgende jaren. Zoodra de Prins den grooten staatsman verving, dien hij in zoo menig opzicht geleek, en met de leiding der politiek belast werd, vatte hij het doel in het oog, waarop hij voortaan onveranderlijk zou afgaan. Hij wilde Engeland aftrekken van Frankrijk en tot een afzonderlijken vrede overhalen, om het vervolgens tot bondgenoot tegen Frankrijk te winnen en met zijn meewerking het verbroken evenwicht op het vasteland te herstellen. Het eerste deel van zijn plan bereikte hij reeds binnen de twee

jaren, evenwel niet zonder den dwang van het parlement tegen de regeering van zijn oom aan te wenden, en dezen sterk tegen zich in te nemen. Het kon niet anders of Karel II, bij wien het eigenbelang en het familiezwak veel meer dan de wenschen en belangen van zijn volk beteekenden, moest het zijn neef als een misdrijf toerekenen, dat hij zich een hartstochtelijk Hollander en protestant en een koel bloedverwant had betoond, en zich niet ontzien om samen te spannen met de oppositie in het parlement, ten einde hem, zijn oom en weldoener, te dwingen tot een staatkunde, die aan de dynastie der Stuarts niet paste.

Veel moeilijker moest het Willem III vallen, het tweede deel van zijn politiek plan uit te voeren en Engeland tot zijn bondgenootschap tegen Frankrijk over te halen. Engeland, indien het zich zelf had kunnen besturen, was er zeker niet afkeerig van geweest; maar de Stuarts, die het roer van staat hielden, stuurden in een andere richting. Ook zij van hun kant trachtten zich met Willem van Oranje te verstaan, maar zoo, dat hij zich naar hun bedoelingen zou schikken en van zijn verbintenissen met de oppositie afstand doen. Karel II hoopte dat hij den Prins een huwelijksband zou kunnen aanleggen, waaraan hij hem als aan een leiband mee zou kunnen voeren in zijn richting. In den winter van 1674 op 1675 zond de koning Arlington en Ossory, beiden met jonkvrouwen van Beverweert en nichten van den Prins gehuwd, naar Holland om hem zoo mogelijk tot zijn inzichten en tot een voor Frankrijk voordeeligen vrede over te halen, en tevens om hem, als bewijs van 's konings welwillendheid, de verzekering te geven, dat een aanzoek om de hand van de vermoedelijke troonopvolgster, de oudste der dochters van den hertog van York, gunstig zou worden opgenomen.

Maar onder zulke omstandigheden, die naar voorwaarden smaakten, wilde de Prins geen huwelijk aangaan. Hij verklaarde aan Ossory, dat hij geen hooger wensch koesterde dan zulk een verbintenis te sluiten, als eerst de vrede gesloten was, maar dat hij zoolang de krijg duurde geen gedachte had voor andere zaken en ook geen vrouw bij zich wilde inleiden te midden van het krijgsrumoer. Op de beleefdste wijs derhalve weigerde hij zich zelfs door zulk een band te laten binden. De ware reden was, dat hij voor zijn politiek den steun niet missen kon van de oppositie in Engeland, wier hoofden hem waarschuwden, dat hij zich door het sluiten van zulk een huwelijk bij het volk in verdenking zou brengen, als had hij zich aan de anti-nationale politiek

van het hof verbonden en verzwagerd. En ook buiten de verbintenis met de prinses van York meende hij aanspraak te hebben op de erfopvolging in Engeland, voor het geval dat de hertog van York vóór zijn broeder, den koning, stierf. Het zou dan de vraag zijn, of hij, de neef van den koning, niet vóór diens nichten zou moeten gaan, niettegenstaande de moeder van den neef buiten kijf bij den vader der nichten had achtergestaan. Ook om die reden moest hij, naar het scheen, zich niet vereenzelvigen met de hofpartij, die door het volk gewantrouwd werd.

Doch niet lang bleef de Prins die meening toegedaan. Ongeveer een jaar later deed hij zelf het aanzoek, dat hij zoo kort te voren had afgewezen toen het hem gedaan werd. In het voorjaar van 1676 ging mevrouw Temple, de echtgenoote van den welbekenden Engelsche gezant in Den Haag, naar Londen om mondeling te ondersteunen wat Willem schriftelijk verzocht, verlof om, als de veldtocht over was, een bezoek aan zijn ooms te brengen en om de hand van prinses Maria te vragen. Maar nu weigerde op zijn beurt de koning. Een bewijs, dunkt mij, dat inmiddels — zoowel in de oogen van den koning als van den Prins — de verhouding tusschen beiden aanmerkelijk gewijzigd was. Een jaar te voren had het nog geschenen dat, zoo zij zich beiden nauw verbonden, de Prins zou moeten volgen waar zijn ooms hem voorgingen; maar thans scheen omgekeerd de Prins den toon te zullen aangeven, dien de ander zou moeten overnemen. De oorzaak dier verandering kan slechts gelegen zijn geweest in de stemming van het Engelsche volk en in het meerdere vertrouwen, dat het standvastig gedrag van den Prins had ingeboezemd.

Het verzoek werd in den zomer van het volgend jaar herhaald en nu niet langer afgewezen. Zoodra de veldtocht geëindigd was, verscheen de Prins aan het Engelsche hof. Bij de eerste samenspreking won zijn onverzettelijkheid het waarlijk reeds van de aarzeling des konings. Zijn Majesteit wilde dat beiden het eerst over den vrede eens zouden worden; maar Zijn Hoogheid stond er op, dat de huwelijkszaak vooraf zou gaan. En zoo geschiedde. Met tegenzin onderwierp zich de hertog van York aan de beslissing van zijn broeder en stemde toe in het huwelijk, dat hem noodlottig zou worden. Den 4/14den November, op zijn verjaardag, werd het gesloten. Daarop volgde de politieke onderhandeling. Ook hierin kreeg Willem aanvankelijk zijn zin, en op den duur scheen het alsof het ten slotte nog op een toetreden van Engeland tot de coalitie tegen Frankrijk zou uitloopen; het is zoover ge-

komen, dat Engelsche troepen Oostende en Brugge hebben bezet en een termijn bepaald is, waarop Engeland aan den oorlog zou gaan deelnemen, als Frankrijk niet nog te voren met de bondgenooten vrede gesloten had. Maar nu was het de oppositie in de Republiek, die, den oorlog moede, Engeland niet vertrouwend en op den Prins naijverig, aan de staatkunde van Frankrijk de troeven in de hand speelde, waarmee dit zijn spel won en een vrede verwierf zooals de Prins dien met Engelands meewerking had hopen te voorkomen.

Doch genoeg van de politiek. Wij keeren tot de huwelijksaangelegenheden terug. Dat het een politiek huwelijk was, behoeven wij wel niet nader te betoogen [1]). Maar wij zouden ons bedriegen, als wij meenden, dat de Prins het zou gesloten hebben, om het even welk een karakter de bruid had gehad. Voordat hij zich in de lente van 1676 bereid had verklaard om haar hand te vragen, had hij zich bij sir William Temple geïnformeerd naar de bruid, en bij die gelegenheid beleden wat hij van zijn aanstaande echtgenoote verlangde en verwachtte. Hij erkende dat het voor een vrouw niet gemakkelijk zou zijn met hem te leven, althans niet voor een dame zooals de hoven ze in zijn eeuw opleverden; dat hij, die in zijn publiek leven zorgen te over had, geen vrouw zou kunnen verdragen, met wie hij thuis te stellen zou hebben; dat hij van zijn kant geneigd was, met haar zoo zoo goed te leven als hij zich kon denken, mits zij van haar kant zich evenzoo jegens hem hield. Hij wilde dus hieromtrent vooraf verzekerd zijn. De getuigenissen, die door een ieder over de prinses Maria werden gegeven, waren inderdaad op dit punt bijzonder gerustellend. Onze gezant in Engeland Van Beuningen herhaalde slechts wat een ieder zeide, toen hij in zijn brief van 1 November 1677 aan de Staten Generaal berichtte: „De sonderlinge begaafdheden van hoogst gedachte Mevrouw Princesse geven aan deze gelukkige verbintenis de uiterste perfectie, wordende niets meer eenparig toegestemd van allen die haar kennen, dan dat Haar Koninklijke Hoogheid, buiten de bevalligheden die het oog ontdekt, nevens een ongemeene goedaardigheid in een hooge mate alle de deugden bezit, die in een zoo nauw verknochte gemeenschap wenschelijk zijn". Wat de Prins begeerde was hetzelfde wat vóór hem Jan de Witt gewenscht en erlangd

1) Vgl. Willems schrijven aan Waldeck, 1/10 November 1677 (Muller, Wilhelm III und Waldeck, Bd. II, S. 347).

had: „een echtgenoot van een meegaand humeur". Een vrouw, die den toon gaf, naar wie de man zich zou moeten schikken, pastte den een zoo min als den ander. Beiden stemden in met den eisch: taceat mulier!

Ongetwijfeld was het Willem III reeds in de bruidsdagen aan te zien, hoe hij de verhouding der echtgenooten onderling zich voorstelde. De jonge prinses, pas vijftien jaren oud, zag hoog tegen hem op en huiverde op de gedachte van met hem naar zijn land heen te gaan. In het stille, ingetogen en werkzame leven, dat zij tot nog toe geleid had, gevoelde zij zich gelukkig en op haar plaats. Zij begeerde geen verandering en rukte zich noode uit haar omgeving los; zij volgde haar gemaal met een droevig gemoed en met betraande oogen.

Tot overmaat van smart stierf juist te midden der toebereidselen tot haar vertrek de vrouw, onder wier hoede zij was opgegroeid en die haar als dame d' honneur had moeten vergezellen, lady Frances Villers. Lady Inchiquin, die in haar plaats gekozen werd, was haar betrekkelijk vreemd. Maar onder haar Engelsch gevolg bevonden zich verschillende zoons en dochters der overledene, die met haar waren groot gebracht, daaronder ook zij, die haar in het hart van haar gemaal verdringen zou, miss Betsy.

Aanvankelijk schijnt de verhouding tusschen de echtgenooten goed te zijn geweest. Hoe was het ook anders mogelijk met menschen, die het goede willen! Toen de Prins in Februari 1678 plotseling naar het leger reisde, op het gerucht dat de Franschen reeds in het veld waren en het op het Namen gemunt zouden hebben, deed de prinses hem tot Rotterdam uitgeleide. Zij was toen in blijde verwachting. Maar weldra volgde de teleurstelling [1] . . . .
. . . .

(Onuitgegeven.)

---

[1]) Dalrymple, v. I, App. I, p. 209.

UIT DE NAGELATEN PAPIEREN VAN VAN DE SPIEGEL [1]).

(1876.)

Van de Spiegel is boven de meesten zijner ambtgenooten in het raadpensionarisschap gelukkig geweest in het vinden van levensbeschrijvers en uitgevers zijner nagelaten papieren. Oldenbarnevelt, De Witt, Slingelandt, alle drie hebben papieren in menigte nagelaten, en uit dien overvloed wordt ook nu en dan, hier of daar, iets gedrukt; maar een volledige uitgaaf van het meest belangrijke òf niet ondernomen, òf, zoo zij ondernomen wordt, gelijk met de *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt* het geval is, onvoltooid gelaten. Van Van de Spiegel daarentegen werden reeds drie jaren na zijn overlijden de *Brieven en Negotiatiën* in het licht gegeven, en daarop volgde in 1841 de *Resumé des Négociations qui accompagnaient la révolution des Pays-Bas Autrichiens*, met een aanhangsel van authentieke stukken, grootendeels aan de nalatenschap van den raadpensionaris ontleend. Zoo werd het voornaamste van hetgeen hij betreffende zijn bedrijf als eerste staatsdienaar van Holland had nagelaten, aan de vergetelheid ontrukt. Wat hij te voren als regent van Goes en als secretaris en raadpensionaris van Zeeland geschreven en gedaan had, werd door Lantsheer in 1843 tot onderwerp van zijn academische dissertatie gekozen, en met een vlijt en een kennis van zaken behandeld, die aan het proefschrift blijvende waarde verzekeren. Op die levensbeschrijving, grootendeels uit gedrukte werken samenge-

---

1) Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenooten. Uit de nagelaten papieren van den raadpensionaris, toegelicht door Mr. G. W. Vreede. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1ste en 2de deel. Middelburg, 1874 en 1875. — (Men houde in het oog, dat dit artikel geschreven werd, toen het werk van Vreede eerst half voltooid was. N. v. d. R.)

steld, leveren de twee deelen, die Vreede heeft uitgegeven, een uitmuntenden bundel van bewijsstukken. Wat ons Lantsheer op het gezag van anderen verhaalde wordt ons in die twee deelen door Van de Spiegel zelf toegelicht en bevestigd. Als deze uitgaaf eens voltooid zal zijn, zal de tijd aanbreken, waarop men over Van de Spiegel als staatsman een blijvend oordeel kan opmaken.

De verzameling begint met een stuk uit het jaar 1766, toen Van de Spiegel reeds raad van de stad Goes en gedeputeerde ter Statenvergadering van Zeeland was. Vreede heeft wijselijk teruggehouden al wat van vroeger dagteekening in de letterkundige nalatenschap berust; hij deelt daaruit slechts enkele bijzonderheden in de inleiding op het 1ste deel mede. Daaronder is er slechts één, die voor de karakterteekening van den man gewichtig is. Op veertienjarigen leeftijd [1]) verloor Van de Spiegel zijn moeder, na reeds eenige jaren te voren ook zijn vader verloren te hebben. Wat zou er van hem en van zijn twee zusters worden? Daaraan dacht de knaap bij het sterfbed, en liet zijn moeder, weinige uren voor haar dood, een door hem geschreven acte onderteekenen, „waarbij zij bepaalde, dat haar goederen, roerende en onroerende, onverkocht moesten blijven, en dat naar een geschikt persoon, om het huishouden waar te nemen, zou worden ongezien." De acte was onwettig en werd ook door de Staten van Zeeland nietig verklaard. Maar dat een knaap van veertien jaren aan zulke zaken denkt en aan zulke gedachten uitvoering geeft, en dat wel aan het sterfbed van zijn moeder, getuigt van een kalmte, van een zelfbeheersching en van een praktischen zin, die den aanstaanden staatsman teekenen. De voogd, aan wien de verdere opvoeding van hem en zijn zusters toevertrouwd werd, kweet zich, naar het schijnt, uitmuntend van zijn taak. Hij bestemde den knaap voor de studie, deed hem de Latijnsche school bezoeken, en zond hem vervolgens naar Leiden om in de rechten te studeeren. Het spreekt van zelf, dat Van de Spiegel „het wonder van het gymnasium en het sieraad der Hoogeschool" [2]) was. Zeven jaren na den dood van zijn moeder was hij utriusque juris doctor, en had hij zich in zijn vaderstad Middelburg een uitmuntenden naam gemaakt.

Maar hij keerde niet naar zijn geboortestad terug. Hij had zich nog vóór zijn promotie te Goes gevestigd, en op het titel-

1) Vreede, dl. I, blz. 9.
2) Ib., dl. I, blz. 10.

blad van zijn dissertatie noemt hij zich reeds Medioburgo-Zelandus, civis Goesanus.

Hij huwde [1]) er in Juli van het volgend jaar een burgemeestersdochter, Digna Johanna Ossewaarde, aan wie hij zeker reeds verloofd was toen hij het burgerrecht van Middelburg voor dat van Goes verwisselde. Zijn innige gehechtheid aan zijn aanstaande gaf hij, volgens Vreede [2]), na zijn terugkeer uit Leiden lucht in een dichterlijke ontboezeming, in welke hij haar zijn Rosemond noemt. Dat gedicht wordt ons niet meegedeeld, wel een ander, niet van den veelbelovenden jongen man, maar aan hem gericht door een jonge dame, de dochter van zijn rector Reitz [3]), denkelijk een mededingster van de gelukkige Rosemond. Hoe dit zij, zijn keus was in alle geval een nieuw bewijs van zijn bedachtzaamheid en in alle opzichten gelukkig: zijn vrouw schonk hem zestien kinderen, en zij wordt door allen geroemd als een voorbeeld van liefderijke gehechtheid; zij is hem bij de wisselingen van het lot steeds tot steun en troost geweest. Ook van meer wereldsche zijde gezien was de bruid wel gekozen. Haar betrekking tot de Goesche regenten-families opende den bruidegom een loopbaan, waarvoor zijn talenten en verworven kennis hem bestemden, maar die hem zonder deze verzwagering toch gesloten zou zijn gebleven. Want hij zelf was van een onaanzienlijk geslacht. Zijn vader, wordt ons gezegd [4]), was in dienst van de Oost-Indische Compagnie gestorven; ik heb bij een tijdgenoot [5]) gelezen, dat hij slechts stuurman op een Oost-Indie-vaarder geweest was. De zoon van zulk een vader, al was hij nog zoo bekwaam, zou zonder andere relatie geen staatsambt hebben gekregen. Als Van de Spiegel zich te Middelburg had gevestigd, en mejufvrouw Reitz, om iemand te noemen, gehuwd had, hij zou nooit raadpensionaris van Zeeland, veel minder van Holland zijn geworden. Maar de invloed van zijn schoonvader deed hem nog voor zijn huwelijk tot secretaris van Goes kiezen, en hielp hem kort daarop, hoewel niet zonder tegenspraak van zijn benijders [6]), in den raad der stad: van

1) Vreede, dl. I, blz. 17.

2) Ib., dl. I, blz. 17.

3) Ib., dl. I, blz. 12.

4) Ib., dl. I, blz. 8.

5) Dr. Steveninck, in zijn Verhaal van de omwenteling van 1787 in Zeeland.

6) Vgl. het Onmiddellijk vervolg op Wagenaar, dl. II, blz. 136. Uit het daar meegedeelde blijkt, dat Goes, als de andere Zeeuwsche steden, zijn correspondentie had, die op bijzondere bijeenkomsten omtrent benoeming en aanstelling tot ambten besluiten

toen af stond het aan hem zelf, hoe hij verder zijn weg zou maken.

Hij bezat al de eigenschappen, die hij behoefde om invloed te verwerven en in aanzien te komen. Hij was kundig, bekwaam, eerzuchtig en bovenal werkzaam. De laatste deugd verdubbelde de waarde der overige. In vergaderingen als die der oud-vaderlandsche Vroedschappen en Staten was de man, die verstand van zaken had en bereid was om het werk te doen, weldra de man die alles deed en op wien alles aankwam. Uit verschillende brieven, die Vreede meedeelt, bespeuren wij, dat in de commissiën en deputatiën der Zeeuwsche Staten Van de Spiegel als van zelf aangewezen scheen om de pen te voeren en het woord te doen. Toen in het voorjaar van 1769 een lastig besogne in Den Haag moest gehouden worden, waarvan de toenmalige raadpensionaris der provincie zich zocht af te maken, heette het [1]): „de heer Van de Spiegel is zoo lang minister [secretaris van Goes] geweest, die zal het werk wel willen doen"; en wat hij mocht tegenwerpen, toen het er op aankwam, deed hij toch het werk en stelde ook na den afloop het rapport aan de Staten. Zoo was het telkens. In zijn tijd zijn de adviezen, die door de stad Goes in de Statenvergadering worden uitgebracht, steeds doorwrocht en uitgewerkt: niet zelden richten de overige leden zich er naar. Het behoeft wel niet gezegd, dat het Van de Spiegel was, uit wiens pen de adviezen gevloeid waren.

Zeker waren die jaren, in den engen kring eener kleine landstad doorgebracht, gelukkige jaren voor Van de Spiegel. Zijn ambtsplichten vervulde hij uitstekend, tot aller genoegen en met lust. Zijn zin voor historische nasporing zoowel als zijn belangstelling in de aangelegenheden van den dag vond overvloedige bezigheid. Onder onze republiek kon men de voorkomende zaken niet juist vatten en niet goed behandelen, zonder de antecedenten, die tot de geschiedenis behoorden, te kennen en in hun samenhang met het tegenwoordige te begrijpen. Een conservatief staatsman moest zich gedurig in historisch-politische studiën verdiepen. Voor Van de Spiegel, even als voorheen voor Slingelandt, was die plicht een genot. Een reeks van uitstekende geschriften, tusschen 1769 en 1783 door hem uitgegeven, waarvan

---

nam. De Witte van Citters schijnt daarvan niets gevonden te hebben: zie zijn werk over de Correspondentiën. Vgl. ook Stuart, Vaderl. Historie, dl. II, blz. 121.

1) Vreede, dl. I, blz. 74.

ik alleen het allerbeste, de *Historie van de Satisfactie van Goes*, wil noemen, getuigt hoe grondig geschiedvorscher de met arbeid overladen secretaris en regent was. Datzelfde getuigen een paar tot nog toe onuitgegeven opstellen, die Vreede te recht in zijn verzameling van stukken heeft opgenomen. Inzonderheid bedoel ik de *Verhandeling over den oorsprong der Zeeuwsche ambachtsgevolgen* [1]): een model van bewijsvoering, zonder omhaal van noodelooze geleerdheid, maar berustende op een degelijke kennis van al wat tot het onderwerp behoort. Het was blijkbaar weer een gelegenheidsgeschrift, door de rechtszaak der ambachtsheeren van Wolfaartsdijk uitgelokt, maar op breede schaal aangelegd en van blijvende waarde voor de historie van het Zeeuwsche leenrecht.

Van geheel anderen aard was de groote quaestie, die in die dagen alle hoofden en gemoederen in de Zeeuwsche Statenvergadering bezig hield. Zij betrof het netelige punt der financiën. Zeeland beweerde, dat het, in vergelijking met de andere provinciën, te veel moest bijdragen in de algemeene lasten der Unie, met andere woorden, dat zijn quote te hoog was [2]). Van 1752 af hield het niet op, daarover bij de Staten-Generaal te klagen en om verlichting te verzoeken. Geen herziening der quoten had plaats gehad sedert het Twaalfjarig Bestand, en toch was de betrekkelijke welvaart der provinciën gedurende de sedert verloopen anderhalve eeuw aanmerkelijk veranderd. Terwijl Holland gestadig rijker en welvarender werd, had Zeeland zijn handel en industrie allengs zien vervallen en zijn rijkdom afnemen. Op grond daarvan vorderde het thans, dat een herziening der quoten zou plaats hebben in dien zin, dat het zelf voortaan minder en andere gewesten, met name Holland, meer zouden bijdragen. Het spreekt van zelf, dat Holland en de overige provinciën dien eisch onredelijk achtten of althans onredelijk noemden [3]). Zij ontkenden niet, dat Zeeland te kort kwam en onvermogend was, maar zij schreven dit toe aan slecht beheer der financiën en aan ongenoegzame belasting. Met goed beleid en met invoering van enkele belastingen, die in andere provinciën sedert lang in zwang waren, meenden zij dat Zeeland zijn quote zeer wel zou kunnen opbrengen. Zij wilden dus wel tijdelijk eenige

---

1) Vreede, dl. I, blz. 448.
2) Ib., dl. I, blz. 86; Brill, Vervolg op Arend, Vaderl. Gesch., dl. III, 2, blz. 541, 619.
3) Vreede, dl. I, blz. 171, 256.

verlichting toestaan, maar geen blijvende vermindering van quote, en dan nog onder voorwaarde dat intusschen aan de hervorming der Zeeuwsche financiën de hand geslagen zou worden. Zeeland wees die voorwaardelijke schikking af, als in strijd met zijn hoogheid en zelfstandigheid. In zijn huishoudelijke zaken hadden de Uniegenooten niets te zeggen. Hoe zwaar het zijn burgers belasten, hoe het zijn geldzaken besturen moest, stond aan het gewest en niet aan de Staten der Vereenigde Gewesten te beoordeelen. Het was bereid zijn geldzaken bloot te leggen, en aan te toonen, dat zij niet toereikend waren om er een zoo hooge quote van uit te keeren; maar daarmede moesten dan ook de bondgenooten tevreden zijn, en zich niet vermeten om verandering van bestuur of vermeerdering van belasting te vorderen. Iedere partij bleef op haar stuk staan; op toenadering of inschikkelijkheid was niet te hopen. Zoo diende men naar een scheidsrechter om te zien, en die was ook niet ver te zoeken. In 1766 werd de jonge prins van Oranje meerderjarig en aanvaardde het bewind als stadhouder van alle provinciën en als kapitein- en admiraal-generaal der Unie. Hij was krachtens de Unie van Utrecht en de antecedenten der Republiek, in zulke verschillen tusschen provinciën, de aangewezen bemiddelaar. De zes provinciën waren dan ook bereid om zich aan zijn beslissing te onderwerpen. Doch Zeeland maakte zwarigheid en stelde onaannemelijke voorwaarden. Het werd in dezen nog door een andere drijfveer dan door zorg voor zijn financiën bewogen.

Zeeland is doorgaans stadhoudersgezind geweest. Van de zeven stemmen, die op zijn Statenvergadering werden uitgebracht, beschikten de prinsen van Oranje over die der edelen, want zij waren de eenige vertegenwoordigers van dien stand, en meestal ook over die van Vlissingen en over die van Veere, want als markiezen van deze twee steden stelden zij er de regeering aan. Indien dus slechts een der vier overige steden zich aan hun zijde voegde, hadden zij de meerderheid, en beslisten in alle zaken, die bij meerderheid van stemmen werden afgedaan. Maar hun overwicht was toch niet zoo groot of zoo goed verzekerd, dat zij zich ongestraft tegen de groote, invloedrijke regenten-familiën konden verzetten. In die dagen van oligarchie en nepotisme waren die familiën veelal onderling verzwagerd en iedere regent was neef van zijn gansche partij; en als men nu een der hoofden tegen zich innam, kreeg men bij gevolg met een gansch leger te doen. In den tijd van Van de Spiegel was de Middelburgsche

familie der Van Citters wel de machtigste [1]). Zij had zich in 1747 jegens Willem IV verdienstelijk gemaakt en diens herstel in de waardigheden van zijn voorvaders krachtig bevorderd. Mr. Willem van Citters, het hoofd van het geslacht, was dan ook onder het stadhouderlijk bestuur tot hooger en hooger aanzien opgeklommen. Van pensionaris van Middelburg was hij secretaris van Zeeland en vervolgens raadpensionaris geworden, en eindelijk in 1764 tot representant van Zijn Hoogheid als Eerste edele aangesteld. Die post was de hoogste in de provincie. Zij was zoo goed als het luitenantschap van den stadhouder. Alle benoemingen en alle gunstbewijzen, door den Prins aan Zeeuwen verleend, gingen door de handen van den representant; tot hem moest zich wenden al wie de gunst van Zijn Hoogheid zocht. Van Citters was er de man niet naar om zulk een gezag ongebruikt te laten. Toen hij den post aanvaardde, was de Prins nog minderjarig en regeerde voor dezen de hertog van Brunswijk. Van zulk een vreemdeling gevoelde zich een patriciër als Van Citters minstens de evenknie, en wachtte hij geen geringschatting, geen terugzetting af. Toen dus de hertog, om den invloed van den representant op de Zeeuwsche familiën te verzwakken, de prinselijke gunsten door andere handen ging uitdeelen, en zich daartoe inzonderheid van den raadpensionaris Steengracht bediende, toonde Van Citters zich beleedigd en verzocht zijn ontslag. De Pruisische gezant Thulemeyer meende te weten [2]), dat hij dit deed op aansporen van een anderen ouden prinsen-vriend die zich ingelijks door den hertog gekrenkt achtte, Bentinck van Rhoon. Hij schijnt gemeend te hebben, dat men hem in Zeeland niet missen kon, en dat de Prins, die kort te voren meerderjarig was geworden, hem ook, uit oude betrekking, niet zou willen missen. Maar als hij in dien waan verkeerd heeft, heeft hij zich deerlijk misrekend. Het gevraagde ontslag werd verleend. De Prins zag in zijn meerderjarigheid den hertog evenzeer naar de oogen als te voren, en nu Zijn Hoogheid zelf verantwoordelijk was voor zijn daden, behoefde de gewezen voogd zijn tegenpartij nog minder

1) Willem van Citters, gehuwd met Maria Kien, geboren 1685, sedert 1708 in de regeering van Middelburg, in 1749 ambteloos, gestorven 1758; 4 kinderen: Arnout, geboren 1714, † 1752; Cornelis, geboren 1717, † 1782; Mr. Willem, geboren 1723, 1750 pensionaris van Middelburg, 1757 secretaris van Zeeland, 1760 raadpensionaris, 1764—November 1767 Eerste Edele; Cornelis Kien van Citters, geboren 1732, † 1805. Zoon van Arnout: Mr. Willem Arnout, geboren 1741, in April 1788 raadpensionaris van Zeeland—1795, † 1811. Zoon van Mr. Willem: Mr. Willem, geboren 1761, gedeputeerde ter Generaliteit, † 1803.

2) Brief van 26 November 1771 (Ms. Rijksarchief).

te ontzien. Van Citters verloor dus het gezag, dat hij aan zijn post ontleend had; maar hij behield den machtigen invloed, dien zijn verwantschap aan de beste families van Zeeland en zijn karakter hem verzekerden. Dat ondervond de stadhouder aanstonds, toen hij den raadpensionaris tijdelijk tot zijn representant benoemde, en de Staten dezen als zoodanig weigerden te erkennen [1]). Dat ondervond hij voortaan bij elke gelegenheid. De man, dien hij weldra voor goed tot zijn vertegenwoordiger koos, Van de Perre, was niet zeer bekwaam, en wist zich en zijn meester niet te doen gelden. Een geest van verzet tegen al wat van den Prins of van de Staten-Generaal uitging heerschte van nu af jaren achtereen in de vergadering der Staten van Zeeland [2]). Misschien was de halsstarrigheid, waarmee het geschil over de quoten gedreven werd, gedeeltelijk althans aan die kwaadwilligheid toe te schrijven.

Van de Spiegel was geen drijver en heeft zeker in dien twist tusschen tweeërlei prinsgezinden geen partij getrokken. Maar als Middelburger staat hij toch aan de zijde der verongelijkte familie Van Citters. De stad Goes stemt doorgaans met de hoofdstad, en niet zelden is het het advies van Goes dat door de meerderheid der Staten omhelsd wordt. Daaraan hebben wij het te danken, dat onder de nagelaten papieren, die Vreede uitgaf, menig opstel betreffende de quoten voorkomt, eigenhandig door Van de Spiegel geschreven. Wij vinden daarin het beweren van Zeeland voortreffelijk bepleit. Al wat daarvoor gezegd kan worden, wordt met helderheid en gevatheid op het voordeeligst voorgesteld. Maar bij het overwegen van hetgeen in dezen recht was, mogen wij niet uit het oog verliezen, dat in die opstellen geen geschiedkundige maar een staatsman, geen rechter maar een pleitbezorger spreekt.

Na 1766 loopt het geschil meer over de voorwaarden, waaronder partijen den Prins de beslissing zullen opdragen, dan over de noodzakelijkheid om de quoten op nieuw te regelen. Zeeland verlangde, dat Zijn Hoogheid slechts beslissen zou, hoe het door de bondgenooten geholpen en tot het dragen van zijn quote in staat gesteld zou worden. De zes gewesten daarentegen wilden, dat Zijn Hoogheid tevens zou bepalen, wat Zeeland zelf nog kon en behoorde te doen om in staat te geraken zijn verplichtingen na te komen.

1) Stuart, Vaderl. Historie, dl. II, blz. 402.

2) Brief van Thulemeyer, 22 November 1785 (Ms. Rijksarchief).

Maar van dit toevoegsel wilden de Zeeuwen niet hooren; zij achtten zich reeds beleedigd door de onderstelling, dat zij nog iets zouden kunnen doen boven hetgeen zij reeds gedaan hadden. Zij zagen in een onderzoek, door Zijn Hoogheid op machtiging van de Staten-Generaal in te stellen, naar den toestand van hun geldzaken en de middelen om die te verbeteren, een inbreuk op hun provinciale onafhankelijkheid, zooals die bij de Unie van Utrecht gewaarborgd was. Zij ontzegden aan de Staten-Generaal het recht om hierover bij meerderheid van stemmen te besluiten, en buiten toestemming van Zeeland de beslissing van het geschil aan Zijn Hoogheid op te dragen. Maar hoe dan den twist te beslechten? Er was geen uitweg, beweerden zij. Van de Spiegel zegt het ronduit [1]: „Onze constitutie kent geen scheidsman, aan welken partijen *bongré malgré* zich moeten onderwerpen;... ik wil wel bekennen, dat het een defect is, maar hetgeen niet gemakkelijk is te remedieeren en waaraan men nu reeds over de honderd jaren gearbeid heeft". Zoo zou dus Zeeland al de overige gewesten kunnen dwingen. Het dreigde reeds met het limiteeren van zijn consenten. Wat moest er langs dien weg van de Unie worden? Want wat de eene provincie kon en mocht, dat konden en mochten natuurlijk de overige op haar beurt. De Staten-Generaal zagen het in, en, recht of geen recht, zij overstemden Zeeland en besloten de decisie in de door hen gestelde termen aan den Prins op te dragen.

Zijn Hoogheid werd in deze moeielijkheid gelukkig uitmuntend geraden; hij aanvaardde het scheidsrechterschap en voegde zich in zoo ver naar de zes provinciën, maar aan den anderen kant schikte hij zich naar de wenschen van Zeeland, door van zijn vermogen om meer te doen dan het reeds gedaan had te zwijgen, en alleen de bondgenooten te verplichten om de provincie gedurende zeven jaren van een bijzondere bijdrage van drie ton vrij te stellen [2]. Zoo werd dus het geschil wel niet voor goed beslecht, maar toch voorloopig uit den weg geruimd. Beide partijen lieten zich dan ook de uitspraak welgevallen; Zeeland op de minst gracieuse wijs [3]. Het betuigde zijn dank aan den Prins, en nam zijn edelmoedig aanbod om aan de provincie een ton gouds renteloos voor te schieten, beleefdelijk aan, maar herhaalde bij deze gelegen-

1) Vreede, dl. I, blz. 177.

2) Uitspraak van 30 October 1771, bij Vreede, dl. I, blz. 99 (vgl. Thulemeyer, 25 October 1771. MS. Rijksarchief).

3) Vreede, dl. I, blz. 201.

heid nog eens zijn protest tegen het besluit der Staten-Generaal, waarbij Zijn Hoogheid tot scheidsman gekozen was. De Prins gevoelde zich met reden gekrenkt. In de hoofdzaak had hij Zeeland begunstigd, en dat wel ten koste van het krijgswezen der Republiek, waaraan die drie tonnen gouds, die de provincie uitwon, onttrokken werden; uit zijn eigen vermogen leende hij bovendien renteloos nog een ton; en niettemin bleef men hem verwijten dat hij krachtens een onwettig besluit als scheidsman was opgetreden. De Pruisische gezant berichtte zijn koning [1]), dat men aan het stadhouderlijk hof over een zoo hardnekkig verzet zeer ontstemd was, en dat men het hoofdzakelijk weet aan den wrok der partij van de familie Van Citters.

Terwijl die zaak nog hangende was, had Van de Spiegel ze in een naamloos pamflet: *Brief van een Heer uit Gelderland aan een zijner vrienden in Zeeland*, ten dienste van het groote publiek uiteengezet [2]). Men kan den geest van het boekje wel gissen, als men hoort dat sommigen Van Citters zelven voor den auteur hielden [3]). Dat Zeeland volkomen en in alle opzichten in het gelijk wordt gesteld, en dat alleen de toon gematigd is, kan ons niet verwonderen. Maar opmerkelijk is de patriotsche gezindheid die in het betoog doorschemert. Met ingenomenheid wordt van de *Vrijheid in den burgerstaat*, dat handboek der Zeeuwsche staatsgezinden, gewaagd: „een boek (heet het) waarvan ik wel alle maximes niet approbeer, vooral niet wanneer het met al te veel heftigheid tegen de stadhouderlijke regeering uitvaart, maar 't geen echter veel schoone en op onze dagen zeer applicabele zaken bevat" [4]). Herkennen wij in zulke gezegden den lateren ijveraar voor het erfstadhouderschap niet, evenmin herkennen wij den lateren voorstander van het gezag der Staten-Generaal boven dat der afzonderlijke gewesten in de redeneeringen, waarmee de pamfletschrijver het recht van Zeeland betoogt, om niet meer belastingen te heffen dan het zelf geraden vindt, al zijn die ook ontoereikend tot betaling van zijn quote. Andere tijden, andere gedachten! Het kwam er thans voor den Zeeuwschen regent op aan, om Zeelands waar of gewaand recht te handhaven, zooals het later den raadpensionaris om het behouden

1) 29 November en 17 December 1771 (MS. Rijksarchief).
2) Vreede, dl. I, blz. 154.
3) Ib., dl. I, blz. 154.
4) Ib., dl. I, blz. 167/8, 254.

van den bestaanden regeeringsvorm en om het bedwingen eener onstuimige democratie te doen zou zijn.

Beschouwen wij de quaestie onpartijdig, dan kunnen wij Van de Spiegel en de provincie, wier advokaat hij is, onmogelijk in het gelijk stellen. Waar wilde het met de Unie heen, indien een provincie haar financiën eigendunkelijk bederven kon, en dan, op grond van onvermogen om het verschuldigde te betalen, een deel van haar lasten op de schouders der bondgenooten schuiven mocht, zonder haar beheer te verbeteren of de belasting harer ingezetenen te verzwaren [1])? Een der oorzaken van het te kort van Zeeland was de onberadenheid, waarmee vroeger bij geldgebrek leeningen waren aangegaan, wier renten vervolgens weer uit nieuwe leeningen waren betaald. Indien nu de quote der provincie ten laste der overige werd verminderd, betaalden die overige ten slotte de interest van Zeelands wanbeheer. Was dat te vorderen? Hadden de overige gewesten althans het recht niet om te onderzoeken, of door een onpartijdig rechter te laten onderzoeken, welke verbeteringen in het financieel beheer en in het belastingstelsel mogelijk en raadzaam schenen? Was het onrechtmatig te vorderen, dat de Zeeuwen minstens even zwaar belast werden als hun bondgenooten? Het viel niet te ontkennen, dat het stelsel der quoten elke provincie tot de Generaliteit in de verhouding van schuldenaar tot schuldeischer bracht, en ze verplichtte om òf te betalen òf haar onvermogen ten genoegen der overige te bewijzen. Zij kon niet volstaan met te zeggen: de belastingen, die ik hef, laten mij niet toe te betalen; zij moest bovendien met de stukken aantoonen, dat zij niet meer belastingen heffen kon.

Geen treffender voorbeeld van het nadeel, dat het quoten-stelsel aan onze republiek berokkend heeft, dan het verloop van deze zaak. De Unie van Utrecht had dan ook geen quoten gewild, maar gemeene middelen verordend, over al de Vereenigde provinciën te heffen, om daaruit de gemeene uitgaven te bestrijden. Door den drang der omstandigheden was men er al spoedig toe gekomen om van deze wijze bepaling der Unie af te wijken; en later, toen de noodzakelijkheid daartoe niet meer bestond, had men gemakshalve maar niet getracht op den goeden weg terug te keeren. Nu scheen het daartoe te laat. „Het zou onnut zijn,” zegt Van de Spiegel ergens [2]), „een andere wijze van contributie

1) Vreede, dl. I, blz. 111.
2) Ib., dl. II, blz. 282.

in de Generaliteitslasten te willen, dan die thans door een gebruik van twee eeuwen als tot een grondwet van de Unie geworden is." Een treurig gezegde, voorwaar: men ziet het kwaad, maar durft het niet aantasten, niet herstellen, want het bestaat sedert eeuwen. Het herinnert aan hetgeen een halve eeuw te voren door Slingelandt aan de Staten van Holland was toegevoegd [1]): „Het is klaar, dat er geen wezenlijk redres in de financiën te wachten is als van remediën, welke de natuur van delibereeren en resolveeren van uwe vergadering bijna impracticabel maakt."

Had er te eeniger tijd een partij in de Republiek bestaan, die stelselmatig eerst nevens de quoten enkele gemeene middelen had ingevoerd, en vervolgens die middelen gestadig vermeerderd en de quoten naar evenredigheid verlaagd, dan zou daardoor een rijke bron van geschillen gedempt, de Unie inniger geworden en het centraal gezag naar behooren versterkt zijn. Maar aan voorzorg voor de toekomst en aan moed om te hervormen heeft het den staatslieden onzer republiek altijd ontbroken. Zij zien niet verder dan het oogenblik, en roeien met de riemen die zij in handen hebben. Aan Van de Spiegel komt de eer toe, dat hij althans besefte wat gevorderd werd, en geneigd was om te beproeven of hij in die richting iets vermocht uit te werken. Weinige dagen nadat hij raadpensionaris van Holland was geworden, zeide hij in een conferentie met den griffier Fagel [2]): dat het niet aanging de quoten te verminderen door op de noodzakelijke krijgsmiddelen te bezuinigen, maar dat men wat aan quoten te kort schoot, vinden moest uit een algemeene belasting, bij voorbeeld uit een koffie- en theegeld, dat zoowel van de Generaliteitslanden als van de provinciën geheven zou kunnen worden. In zulk een plan lag de kiem eener heilzame hervorming opgesloten; maar eer die zich ontwikkelen kon, brak de revolutie los en baande den weg voor dieper ingrijpende veranderingen.

Om met die revolutie vrede te hebben, moet men den staat dien zij deed instorten, van nabij leeren kennen. Hoe dieper men afdaalt, hoe hinderlijker misbruiken men er in ontwaart. Het quoten-stelsel, zooals wij het tot nog toe beschouwden, was verderfelijk genoeg. Maar om zijn gebreken ten volle te beseffen, moeten wij in het oog houden, dat de provinciale quoten

1) Vreede, dl. I, blz. 490.
2) Bouwens, Aan zijne committenten, blz. 151.

weer quotesgewijs door de steden en plattelandskwartieren werden opgebracht. In kleiner kring krakeelden dezen weer over de hoegrootheid van ieders aandeel, zooals de provinciën het eerst onder elkander hadden gedaan. Terwijl Van de Spiegel in staatsstukken en pamfletten betoogt, dat Zeeland zijn aandeel in de Generaliteitslasten niet betalen kan [1]), beweert hij aan den anderen kant, dat in de lasten der provincie zijn stad Goes te hoog is aangeslagen en onmogelijk, zooals andere steden, uit haar gemeentelijke huisschatting en turfpacht iets ten bate der provinciale schatkist kan afstaan. Hij bedient zich in dien strijd van juist dezelfde wapenen, die Zeeland tegen de Staten-Generaal had gevoerd, en zegt zelfs ergens [2]): „De regenten van Goes zullen hierop moeten repliceeren 't geen de Heeren Staten dezer provincie aan Hare Hoog Mogenden gerepliceerd hebben." Volkomen waar: de samenhang tusschen de leden van het gewest was al even onzeker en los, als de Unie tusschen de zoogenaamde Vereenigde provinciën.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe langwijlig de deliberatiën vielen tusschen zooveel gelijkgerechtigde grootheden, die elk haar eigen belang te verdedigen hadden, en het nemen van een daarmee strijdig besluit zoolang zij konden tegenhielden. Een enkel voorbeeld uit de papieren van Van de Spiegel. In Februari 1769 hadden gedeputeerden van Zeeland een conferentie in Den Haag gehouden met gemachtigden van de Generaliteit; het werd November eer zij die kwamen hervatten. Toen hun dit lang wegblijven onder het oog werd gebracht en in zachte termen verweten, gaven zij ten antwoord [3]): „dat zij den 16den Februari ter Statenvergadering rapport hadden gedaan; dat hun rapport, naar stijl, commissoriaal was gemaakt; dat de adviezen der leden op dat rapport wel waren ingekomen, doch in sommige opzichten van elkander afwijkende, zoodat een besogne tot consolidatie andermaal was aangelegd geworden; dat daarop alweer de adviezen van al de leden hadden moeten ingewacht worden, en eerst, na die ingekomen waren, uit dezelve den 28sten September een conclusie geformeerd had kunnen worden." Bedenk nu, dat de tegenpartij in het overwegen van die conclusie weer even veel colleges te raadplegen, even veel afwijkende adviezen over-

1) Vreede, dl. I, blz. 101 vlg.
2) Ib., blz. 109.
3) Ib., blz. 92.

een te brengen had, om eindelijk van hare zijde een conclusie te formeeren, die dan misschien weer tot nieuwe deliberatiën leiden zou. Als intusschen de tijd maar had willen stilstaan! Maar niet zelden was de gelegenheid juist voorbij op het oogenblik, waarop de deliberatie tot de conclusie had geleid, dat men van die gelegenheid gebruik zou gaan maken. Zoo ging het bij voorbeeld met onze toetreding tot de gewapende Noordsche neutraliteit, waarover men raadpleegde zoolang de tijd om een besluit te nemen en uit te voeren duurde, en waartoe men besloot juist toen het te laat was om er voordeel uit te trekken, en de Engelschen ons reeds om andere redenen of voorwendsels den oorlog hadden verklaard.

Omtrent de oorzaken van dien noodlottigen oorlog, die het eerst onze weerloosheid en regeeringloosheid, tot onze schade en schande, aan den dag bracht, vindt men in de papieren van Van de Spiegel zoo goed als niets. Het kan ons niet verwonderen. De Zeeuwen hebben niet meegedaan in de baldadige en roekelooze uittarting van Engeland, waarbij Holland de hoofdrol speelde, en zij hebben zich daartegen ook niet nadrukkelijk verzet: zij zagen afkeurend toe, hoe de oorlog, dien zij niet wilden, hun op den hals werd gehaald. Eerst na de oorlogsverklaring van Engeland deden zij in een vertoog aan de Staten-Generaal uitkomen [1]), dat zij onschuldig waren aan de handelingen, die Engeland hadden verbitterd, en dat zij die zelfs hadden afgekeurd. Maar nu eens de krijg begonnen was, beloofden zij toch dien met kracht te helpen voeren. Wij weten hoe hij gevoerd is geworden. Onze weinige oorlogschepen waren tegen de Engelsche niet bestand; onze vlag durfde zich niet op zee wagen; onbeschermd vielen onze koopvaarders den kapers in handen. De natie was razend van schaamte en smart. Zij zocht naar een zondebok, dien men met de schuld van al het volk kon beladen. Een blinde woede, als voorheen in 1672 en in 1747, stak op, maar kon zich thans niet tegen de staatsgezinde regenten keeren en op verheffing van den prins van Oranje aandringen: de Prins had meer schijn van macht dan een zijner voorgangers ooit had bezeten; onder zijn bestuur was de staat zoo diep vervallen. Die hem wilden sparen, gaven zijn voogd en raadsman, den hertog, de schuld, maar ook Zijn Hoogheid hield men algemeen voor schuldig aan verregaande onbekwaamheid en zorgeloosheid. Van

1) Vreede, dl. II, blz. 5 vlg.

alle kanten gingen dreigende klachten tegen hem op over de werkeloosheid der marine en over de weerloosheid van de koopvaardijvloot en van de koloniën.

De Staten van Zeeland stemden in met dat koor van klagers en beschuldigers, en richtten hun scherpe vertoogen tegen het stadhouderlijk hof [1]). Van de Spiegel teekende die uit hun naam; want sedert een half jaar was hij van mederegent en gedeputeerde de dienaar der Staten, hun secretaris geworden [2]). Wat hem bewogen heeft om dien post te aanvaarden, wordt in zijn nagelaten papieren niet opgehelderd. Op zich zelf was de waardigheid niet zeer begeerlijk. De secretaris was ondergeschikt aan den raadpensionaris, en als deze een man van invloed was, had hij weinig te zeggen [3]). Het was wel zoo aangenaam, onder de heeren Staten te zitten dan hun minister te wezen in dien lageren rang. Maar aan den anderen kant, het secretarisschap was tamelijk voordeelig en Van de Spiegel had geen groot vermogen, wel een groot gezin. Bovendien, in Zeeland was de secretaris, zoo hij voldeed, de aangewezen opvolger van den raadpensionaris, dien hij bij ziekte of afwezigheid reeds verving. Om deze en dergelijke redenen zal de werkzame man zich waarschijnlijk met het lastige ambt hebben beladen. Het trof ongelukkig, dat hij zoo spoedig na de aanvaarding in zulke buitengewone omstandigheden geplaatst werd, als de rampspoedige oorlog met zich bracht. Te meer, omdat de raadpensionaris Chalmers, een zwak en ongestadig man, wel veel van het werk op den secretaris liet aankomen, maar toch de leiding der zaken zich zelven voorbehield [4]). Voor al zijn moeite oogstte Van de Spiegel weinig voldoening. Hij zag dat de zaken niet goed gingen, maar hij was buiten machte om dit te verhelpen. In een brief van April 1784 hooren wij hem dan ook aan een vriend klagen [5]): „Op dien voet kan ik niet langer dienen, en ik zoek naar den een of anderen post, die eenigszins geschikt is naar mijn situatie, om het provinciaal huishouden te quiteeren en *propria in pelle* te rusten".

1) Vreede, dl. II, blz. 72 tot 79.

2) 13 April 1780. Hij bleef echter raad van Goes (Vreede, dl. I, inl., blz. 77).

3) De raadpensionarissen van Zeeland in dezen tijd waren: Steengracht, gest. 1770; Chalmers, 1770—12 Mei 1785. De secretarissen: Chalmers, 1766—1770; Blankert, 1771—1780; Van de Spiegel; 1780—1785; W. A. de Beveren, 1785. De representanten van den Eersten edele: Van de Perre, 1768—23 December 1778; Van Lijnden van Blitterswijk, 1779.

4) Zoo bijv. bij de zaak der Militaire jurisdictie (Vreede, dl. II, blz. 104, 224).

5) Vreede, dl. II, blz. 347.

Zoo sterk zal in de eerste jaren de tegenzin wel niet geweest zijn. Maar het moet hem, die gematigd was uit beginsel en van karakter, toch hard gevallen zijn, de booze vertoogen van zijn meesters te stellen en te onderteekenen. Wat hij in 1784 uitsprak [1]), was zeker sedert lang zijn hartelijke wensch: „dat in de provincie wederom het vaandel van moderatie opgestoken mocht worden, gelijk voor den oorlog."

Over de maatregelen ter verdediging van de Zeeuwsche kusten, gedurende den oorlog beraamd en gedeeltelijk ten uitvoer gelegd, komt een en ander in de papieren voor, maar niet van genoegzaam belang om er bij stil te staan. Merkwaardig is hetgeen zij omtrent de aanklacht van Amsterdam tegen den hertog in den zomer van 1781 bevatten. Tegen zijn zin werd Van de Spiegel in die netelige zaak betrokken [2]). Een Rotterdamsch regent, ons uit de *Gedenkschriften van Van Hogendorp* bekend, Van Teylingen, kwam hem namelijk te Middelburg van wege den hertog raadplegen over de wijze, waarop deze zich ten opzichte dier aanklacht het best gedragen zou. In den grond der zaak was Van de Spiegel het eens met de heeren van Amsterdam: zooals blijken kan uit een promemorie, niet lang daarna door hem opgesteld en in de verzameling van Vreede gedrukt. Hij achtte het raadzaam, dat de hertog voor andere heeren plaats maakte, en dat de Prins zich een kabinet van directie koos, een soort van ministerie, juist zooals de regenten-partij, waartoe de Amsterdamsche burgemeesters Temminck en Rendorp behoorden, had voorgeslagen. Niettemin meende hij aan het verlangen van den hertog, door Van Teylingen hem aanbevolen, te moeten voldoen. Hij durfde zich niet bloot geven door hem rechtstreeks te schrijven, maar hij schreef breedvoerig aan Van Teylingen, hoe hij zich, in het geval van den hertog, zou gedragen, en hij wist dat Van Teylingen dit wel aan den hertog zou overbrengen. Het standpunt, waarop hij zich plaatste, was [3]) „dat, zonder in de schuld of onschuld van den aangeklaagde te treden, de veiligheid der ingezetenen vordert, dat men geen brug legt, waardoor een ander in hetzelfde predicament kan komen, want dat niemand schotvrij is voor pasquillen of misnoegen van een opgezette menigte, en dat zoo de een reden levert om iemand te

1) Vreede, dl. II, blz. 344.
2) Ib., dl. II, blz. 37.
3) Ib., dl. II, blz. 38.

ecarteeren zonder blijk van schuld, wij allen even veeg staan." Om een gevaarlijk beginsel te keeren derhalve en niet om den hertog, die in Zeeland geenszins bemind werd, te behouden, gaf hij zijn raad ten beste, — die zooveel gebaat heeft als raadgevingen doorgaans doen. Ten halve gevolgd en anders uitgevoerd dan bedoeld was, hebben de wijze adviezen van Van de Spiegel geen doel getroffen. In Mei 1782 zag de hertog zich genoopt om Den Haag te verlaten en naar Den Bosch, waar hij kommandant was, uit te wijken. De oppositie had dus in dezen haar zin gekregen.

Het duurde niet lang of de Prins zelf werd, nu de hertog buiten schot was, het mikpunt van de ontevredenen [1]). De macht van den Stadhouder was in 1747 zoo ver uitgebreid als maar mogelijk was, over de grenzen der commissie en buiten den werkkring, waartoe zij vroeger bepaald was geweest. Men begon thans onderscheid te maken tusschen de wettige oude bevoegdheid en de revolutionaire toevoegsels van lateren tijd; de eerste, heette het nog, moest als heilzaam voor den staat gehandhaafd worden, maar de latere noodlottige uitbreiding behoorde weer te worden ingetrokken. Een der eerste rechten, die aanstoot gaven en aangetast werden, was de militaire jurisdictie. Die rechtspraak werd wel niet door den Prins uitgeoefend, maar als kapitein-generaal scheen hij belang te hebben bij al wat den militair van de gewone burgerrechten verstoken en aan het gezag van zijn oversten onderworpen hield. Het kwam er thans op aan, dien band te verbreken, en den soldaat zooveel mogelijk aan den burger gelijk te stellen. In alle provinciën hielden zich de Staten in het najaar van 1782 met die quaestie bezig. Ook de heeren van Zeeland benoemden een besogne om haar te onderzoeken. Het was de plicht van den raadpensionaris in zulke gevallen met een praeadvies voor te lichten. Maar Chalmers liet, ouder gewoonte, dat werk aan zijn secretaris over [2]), die er ook inderdaad oneindig bevoegder toe was dan hij. Want de quaestie van de militaire jurisdictie kon eerst goed begrepen en opgelost worden, als men ze historisch naging en in haar ontwikkeling volgde. Met lust en ijver toog Van de Spiegel aan het werk, als gold het een vraag van zuiver wetenschappelijk belang. In een hoogst belangrijke verhandeling zette hij

1) Vreede, dl. II, blz. 85/6.
2) Ib., blz. 104.

het onderwerp klaar en duidelijk uiteen, en met zelfvoldoening bood hij zeker zijn arbeid aan zijn meesters aan; maar hij oogstte niets dan ondank en misnoegen. Wie lette er in die dagen van hartstocht en partijdigheid op het historisch betoog? Om de conclusie was het te doen; en de slotsom, waartoe Van de Spiegel gekomen was, strekte meer tot het behoud van den Hoogen Krijgsraad, dan tot de verlangde opheffing; zij kwam wezenlijk overeen met wat Rendorp, die ook meer en meer in ongenade bij de patriotten raakte, eenige jaren te voren betoogd had. Meer was er niet noodig, om een zee van smaadredenen en boosaardige aantijgingen over het hoofd van den valschen broeder uit te storten. Het schijnt dat het hem tot nog toe gelukt was met zijn gematigdheid beide partijen te vriend te houden. Maar nu verweten hem de Patriotten, dat hij zijn schandelijk advies alleen om de Stadhouderlijken te believen, en dus tegen beter weten in, had opgesteld. De staatsman moest de schuld dragen van den historicus; hij had een wetenschappelijke vraag gezien in hetgeen een politieke vraag was. Eenvoudig genoeg, stond hij verbaasd over den storm, dien hij verwekt had. In de verzameling van Vreede [1]) staat een brief van September 1783 gedrukt, waarin hij zijn goede trouw (waaraan wij waarlijk niet twijfelen) verdedigt en tracht „te overtuigen, dat hij zich in dezen naar geen inzichten van een partij heeft geplooid, gelijk hij ook nooit een andere partij hoopte aan te kleven dan die van het vaderland en der ware vrijheid en zekerheid van den burger.” Tusschen de klippen door wilde hij zeilen. Hij zou spoedig ondervinden dat dit niet mogelijk was, en dat in tijden, als die hij beleefde, partij trekken en voor een partij strijden de plicht van den staatsman is. Maar vooralsnog zou hij zich verongelijkt hebben gevoeld, indien iemand hem prinsgezind had genoemd. Hij verlangde naar een bevrediging van beide partijen op den grondslag van weerzijdsche concessies. Hoogst belangrijk zijn de memoriën, die hij, naar het schijnt, ten behoeve van vrienden uit de stadhouderlijke partij in deze jaren heeft opgesteld, en die in handen van den stadhouder zelven gekomen schijnen te zijn. Zij zullen dien bekrompen en eigenzinnigen vorst weinig hebben behaagd. Zij hebben hem althans niet overtuigd, dat hij een gedeelte van de macht, die hij toch niet wist te gebruiken, behoorde af te staan. Van

1) Dl. II, blz. 224/5.

de Spiegel ontveinsde zich niet, dat hij een ondankbaar werk verrichtte. „Geen slechter baantje" (schrijft hij in Januari 1783 aan Van Teylingen [1])) „dan adviseur van prinsen te zijn! De groote heeren zijn zoo gewoon geflatteerd te worden, dat zij nauwelijks ooren hebben voor de waarheid en voor een raad, dien zij meenen dat strijdig is met hunne grootheid." Wat de Prins op raad van anderen deed, keurde hij meestal af. „Wie tegenwoordig Zijn Hoogheid raadt, weet ik niet (zoo schrijft hij in Mei 1784 [2])), maar het is zeker dat men hem kwalijk raadt met al die circulaire missives: als hij in het publiek had willen spreken, was dat voor twee of drie jaren tijd geweest, en zoo hij het nog wil doen, moet het andere taal zijn." Als zijn raad gevolgd was [3]), zou Zijn Hoogheid, al terstond bij het ontstaan der partijschap, zich tot de Staten hebben gewend, met het verzoek dat zij naar zijn vroeger bestuur een nauwkeurig onderzoek instellen wilden, ten einde te ontdekken of de weerloosheid der Republiek al dan niet aan hem te wijten was, en dat zij hem intusschen in de uitoefening zijner waardigheden wilden schorsen. De staatsman-historicus had daarbij een antecedent van prins Willem I voor den geest, die ook, toen hij eens verdacht werd, zulk een onderzoek had voorgeslagen. Maar de staatsman had moeten bedenken, dat wat een man als de oude Prins doen kon zonder zich te vernederen en zonder zich te wagen, voor zijn naneef een waagstuk, zoo goed als een afstand van zijn gezag, wezen zou. Hij verlangde verder [4]), dat de Prins zich voor de verschillende departementen van bestuur commissarissen zou toevoegen, die tot Zijn Hoogheid in soortgelijke betrekking zouden staan, als in Engeland de ministers tot den koning. Hij dacht op die wijs de verantwoordelijkheid, die de vorst niet kon dragen, te verdeelen over de schouders van zijn dienaars. Eindelijk wenschte hij [5]), dat de Prins zich in vertrouwelijke betrekking zou stellen tot de meest invloedrijke regenten, tot de leiders der partijen. Zulke adviezen van een onpartijdigen, welwillenden raadsman helpen ons gunstig stemmen voor de wenschen en bedoelingen der gematigde Patriotten. In de hoofdzaak verlangden ook zij niet anders en niet veel meer. Door

1) Vreede, dl. II, blz. 95.
2) Ib., dl. II, blz. 372.
3) Ib., dl. II, blz. 66/7.
4) Ib., dl. II, blz. 69.
5) Ib., dl. II, blz. 70.

geen haat tegen het stadhouderlijk huis werden mannen als Rendorp gedreven, met geen opzet om den Prins te vernederen gingen zij om [1]; maar zij zagen dat hij niet in staat was zelf den last te torschen der regeering, en dat de achterraad, van wiens hulp hij zich bediende, het vertrouwen der natie verbeurd had. In de plaats der verouderde en onbruikbare regeeringsvormen wenschten zij nieuwe en deugdelijke. Met een monarchie, als waaronder wij leven, zouden zij tevreden, en meer dan dit, geweest zijn. Maar er is een revolutie noodig geweest om af te dwingen, wat 's vorsten onverstand en kleingeestigheid aan de vrienden van geleidelijke hervorming weigerden.

Tijdens het sluiten van den vrede met Engeland 20 Mei 1784 was Van de Spiegel in Den Haag, om namens Zeeland bij de nominatie van een president van den Hoogen Raad tegenwoordig te zijn. Hij maakte van de gelegenheid gebruik, om met de hoofden der geavanceerde Patriotten over de grondslagen eener minnelijke schikking te spreken. Hij schijnt daartoe door eenige regenten van zijn gezindheid gemachtigd geweest te zijn; maar bij de omgeving van den stadhouder vond hij geen medewerking en zelfs geen vertrouwen. „Ik had u gaarne gesproken" (schrijft hij bij zijn terugkeer aan Van Teylingen [2]) „dewijl ik gansch niet content ben geweest over de conferentie met 44 [het stadhouderlijk besogne [3])] en ook sedert heb ontdekt dat er een dessous des cartes is, 't welk men schijnt te willen verbergen." Van de tegenpartij had hij de hoofden niet te spreken kunnen krijgen. De Gh[yselaar] had zelfs geweigerd hem te ontvangen [4]). Maar des te meer was hij voldaan over een gesprek met den Alkmaarschen Patriot Paludanus, „die hem voorkwam een zeer rond en cordaat man te zijn, met wiens in die conferentie gemanifesteerde sentimenten hij compleet instemde." Hij bracht uit Den Haag de dubbele overtuiging mede [5]), „dat er met de Patriotten wel wat uit te richten zou zijn, mits men niet voor basis legde, dat de Prins alles moest behouden en gehoor blijven geven aan zijn tegenwoordig zoogenaamd cabinet"; — en aan den anderen kant, dat de Stadhouderlijken met zulk een schikking niet gediend waren, en praefereerden van den tijd alles af te

1) Zie wat Thulemeyer over Dedel schrijft, 2 April 1784 (MS. Rijksarchief).
2) Vreede, dl. II, blz. 343.
3) Ib., dl. II, blz. 167.
4) Ib., dl. II, blz. 344.
5) Ib., dl. II, blz. 344.

wachten en niet te negocieeren," — waarop hij hun spottend veel succes wenscht. Hij voor zich werd dagelijks meer overtuigd [1]) „van de noodzakelijkheid, dat menschen die onafhankelijk zijn van beide disputeerende partijen, die moderaat zijn in hunne handelingen en moeds genoeg bezitten om voor het belang van het Vaderland te spreken, handen aan het werk moeten slaan, indien men niet met goede oogen den val van de Repubiek wil zien gebeuren" [2]). Kort te voren had de geleerde predikant Te Water zijn *Historie van het Compromis der Edelen* uitgegeven [3]). Een soortgelijk verbond van vaderlandslievende en onpartijdige regenten, die de beide uiterste partijen in toom houden en tot verzoening noodzaken zou, scheen hem door den stand van zaken zeer dringend te worden. Hij schijnt waarlijk beproefd te hebben die hersenschimmen te verwezenlijken, met welken uitslag behoef ik niet te zeggen. De uiterste partijen vonden elk bij de helft der natie steun; de lagere klassen kenden slechts een prins van Oranje, door benijders en kwaadwilligen onderdrukt; de vrienden van hervorming zagen in den Prins en zijn aanhang hardnekkige tegenstanders, die men niet met goedheid winnen, slechts met kracht overwinnen kon. Tusschen die twee te bemiddelen en met kalmte een welgewikte overeenkomst aan te prijzen, waarin geen van beiden bevrediging van haar wenschen zou vinden, was een wanhopige onderneming. Het duurde niet lang, of Van de Spiegel ondervond, dat een middenpartij niet langer denkbaar was, en

1) Vreede, dl. II, blz. 342.

2) Een gansch andere geest, dan zich in deze brieven van Van de Spiegel uitspreekt, heerscht in een blauwboekje, dat in 1783 in het fransch en in het hollandsch het licht zag, onder den titel: „Catalogue raisonné d'une collection de Tableaux, peints par les plus fameux artistes de ce pays". Het baarde veel opzien, en wij verwonderen ons niet dat onder de papieren van Van de Spiegel een exemplaar van de Hollandsche vertaling wordt gevonden, waarin de namen van hen die met de portretten bedoeld worden, met de hand van Van de Spiegel staan ingevuld. Doch wat ons wel verwonderen moet is, dat Vreede het waarschijnlijk acht, dat een man als Van de Spiegel aan die reeks van plompe en domme karakterteekeningen kan hebben meegewerkt. „Ik zou niet durven verzekeren (zegt hij) dat Van de Spiegel uitsluitend voor den bewerker dier caricaturen te houden zij, maar de eigenhandige invulling der enkel bij initiaal aangeduide personen, toont, met andere aanwijzing, dat Van de Spiegel daarin de voornaamste hand heeft gehad." Ik kan de kracht dier aanwijzingen, voor zoover zij niet genoemd worden, niet waardeeren; maar bij mij weegt de innerlijke waarschijnlijkheid het sterkst, en naar mijn gevoelen kunnen die portretten, waarvan de voornaamste (b.v. Pericles, dl. II, blz. 315) in strijd zijn met het oordeel van Van de Spiegel over de afgebeelde personen, onmogelijk van zijn hand wezen. Ik betreur het dat de uitgever zijn verzameling met dat broddelwerk heeft ontsierd.

3) Vreede, dl. II, blz. 65.

dat hij slechts de keus had bij welke van de twee, die hem beiden te ver gingen, hij zich wilde aansluiten; hij moest meedoen met de Patriotten, of hij moest zich tegen hen kanten. Wie zijn gemoed en beginselen kent, kan niet verwonderd zijn, dat hij zich tegen de nieuwigheidzoekers en voor de behouders van het bestaande verklaarde. Toen de Engelsche ambassadeur Harris in den zomer van 1785 de overblijfsels der oude Engelschgezinde partij, die tevens de partij des stadhouders was, zocht te hereenigen en op te beuren, werd hem reeds Van de Spiegel genoemd [1]) als de man van gezonde beginselen en gezond verstand, die in Zeeland de welgezinden leidde, en van wien hij zich ook voor zijn plannen het beste mocht beloven. Van nu af is alle aarzeling geweken, de gematigde man ijvert met de ijverigsten voor den Prins en tegen de Patriotten, totdat zij volkomen overwonnen zijn, — om dan zijn plannen van hervorming onder minder ongunstige omstandigheden andermaal op te vatten.

Met dat stelliger partij kiezen in den zomer van 1785 valt zijn gelijktijdige bevordering tot raadpensionaris van Zeeland in het oog loopend samen. De oude, onbruikbare Chalmers trad toen af (12 Mei 1785), en Van de Spiegel werd op de meest eervolle wijze in zijn plaats gesteld. De representant van den Eersten edele, Van Lijnden van Blitterswijck, die in December 1778 den ongeschikten Van de Perre had vervangen, was een man van dezelfde gezindheid als de nieuwe raadpensionaris, en trok één lijn met hem [2]). De familie Van Citters [3]) had zich insgelijks met hart en ziel bij de stadhouderlijke partij aangesloten, nu de hertog in 1784 voor goed het land had geruimd [4]). Voortaan was Zeeland het bolwerk der Stadhouderlijken en Engelschgezinden. Zeeland alleen verzette zich met kracht tegen de alliantie met Frankrijk [5]), die niettemin in November 1785 tot stand kwam. Naar Zeeland week ook de stadhouder, toen de Patriotten het hem in September te voren in zijn residentie te bang hadden gemaakt. Wel bestond in de Statenvergadering voortdurend een oppositie-partij tegen de nieuwe meerderheid, maar zij was niet in staat om iets uit te richten, nauwelijks in staat om iets tegen te houden.

---

1) Harris, Diaries, vol. II, p. 162/3.
2) Vreede, dl. II, blz. 40.
3) Reeds bedaard gedurende den oorlog, in September 1781 (Vreede, dl. II, blz. 39).
4) Vreede, dl. II, blz. 375.
5) Thulemeyer, 22 November 1785 (MS. Rijksarchief).

De kwade tongen wisten wel te zeggen, waaraan men die plotselinge cordaatheid van Van de Spiegel moest toeschrijven. Dr. Steveninck, een vurig Patriot, schrijft daarvan in zijn nog onuitgegeven *Verhaal van de omwenteling van 1787 in Zeeland*, wat toen ter tijd door zijn partijgenooten algemeen werd geloofd. „In den jare 1770 was tot raadpensionaris van Zeeland aangesteld Johan Martinus Chalmers, zoon van een Schotsch predikant te Veere, die zijn ambt met lof had waargenomen, maar die zich in den Engelschen oorlog als al te Engelschgezind had doen kennen. Van de Spiegel, toen ter tijd secretaris van staat, was van een andere gezindheid, zelfs tamelijk Patriotsch: ten bewijze strekken de zoo beruchte propositie der stad Goes tegen de ongeloofelijke werkeloosheid onzer marine, het advies tegen de militaire jurisdictie en vele andere adviezen der stad Goes, zoo voor als na den Engelschen oorlog door Van de Spiegel bij de Staten ingebracht. Gelijken geest ademen zijn werk over de *Satisfactie van Goes* en andere geschriften. Hij was dus Patriotschgezind, maar hij was niet onafhankelijk. Hij had geen vermogen om met zijn twaalf kinderen overeenkomstig zijn rang te leven. De Stadhoudersgezinden, die begrepen wat zulk een man voor hun partij waard was, trachtten hem te winnen; de oude Van Citters beloofde vermeerdering van inkomsten, en Van de Spiegel veranderde van stelsel en partij. Nu vroeg en kreeg Chalmers zijn ontslag, en Van de Spiegel kreeg op de allervoordeeligste voorwaarden de vacante plaats, waarin hij zijn nieuwe begunstigers uitstekend voldaan heeft."

Ik heb deze passage meegedeeld om te doen zien, hoe waarschijnlijk soms de onwaarheid kan wezen. De feiten, die Dr. Steveninck aanhaalt, zijn meestal waar. Van de Spiegel was in den beginne tamelijk Patriotsch, een voorstander van de volkssouvereiniteit [1]), een vriend van hervorming in den staat, ook ten koste der stadhouderlijke macht. De adviezen van Goes waren tijdens den Engelschen oorlog hevig van toon en naar den smaak der felle Patriotten, en op de Goesche regenten had Van de Spiegel grooten invloed. Als ijverig Prinsgezind deed hij zich eerst kennen toen hij raadpensionaris was geworden; en die voordeelige promotie dankte hij den vrienden van Zijn Hoogheid. Is dat geen voldoende grond om de beschuldiging op

1) Vgl. Vreede, dl. I, blz. 159/160, 253.

te bouwen, die Dr. Steveninck er op vestigen wil? Neen, verre van dien! Wij, die Van de Spiegel uit zijn nagelaten papieren en vertrouwelijke brieven hebben leeren kennen, wij weten dat hij steeds tot de middenpartij behoorde, en zich niet tegen de Patriotten heeft verklaard, eer hij van dezen omverwerping van het bestaande en den ondergang der Republiek moest vreezen. Hij moge den post van raadpensionaris vurig hebben begeerd; maar een man als hij was zeker van gekozen te worden, als Chalmers aftrad of stierf, ook al bleef hij gematigd en verzoenend gelijk tot nog toe. Men gaat ook te ver als men in de adviezen der stad Goes, zelfs nadat hij secretaris van staat was geworden, zijn particulier gevoelen uitgedrukt meent te vinden. Om iets te noemen: het advies der stad betreffende de militaire jurisdictie druischt tegen de slotsom van zijn memorie lijnrecht in. Eindelijk, wat in mijn oog alles afdoet, hij heeft zich, zijn geheele leven door, als een rechtschapen en een eerlijk man doen kennen; dus heeft men geen recht aan een enkele daad een uitlegging te geven, die in strijd zou zijn met den geest van een gansch leven, indien althans een andere gunstiger verklaring mogelijk is.

(De Gids, 1876, dl. I, blz. 516 vlg.)

DE JONGELINGSJAREN VAN GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP [1]).

(1867.)

I.

Twee deelen vol brieven en aanteekeningen van Gijsbert Karel Van Hogendorp uit de dagen van zijn jeugd: welk een schat! Den held van Nederlands herstelling in 1813, voor wien in zijn vaderstad een standbeeld wordt opgericht, te leeren kennen, niet zooals hij op het staatstooneel door de bewonderende menigte uit de verte werd aangestaard, maar zooals hij zich aan zijn naaste vrienden vertrouwelijk toonde; niet slechts zooals hij was, toen zijn karakter zich in vaste trekken gezet had, maar zooals hij zich in zijn jeugd ontwikkelde en vormde: welk een genot! Met hoog gespannen verwachting hebben wij deze deelen ter hand genomen, en, wij mogen het getuigen, onze verwachting is geenszins teleurgesteld. In geen langen tijd had een Hollandsch boek ons zoo geboeid en zooveel genot verschaft. Wij kenden Van Hogendorp als staatsman, maar hij leefde niet in onze verbeelding, omdat wij den man in zijn dagelijksch bedrijf niet kenden. Hier is het de man, de jongeling, die tot man opgroeit, met wien wij kennis maken. En hoe volkomen doet hij zich aan ons kennen! Van zijn jeugd af was bedachtzaamheid, overleg met zich zelven, ontleding van den indruk, dien zijn omgeving op hem maakte, een hoofdtrek van zijn karakter. Hij had al vroeg een dagboek aangelegd, waarin hij neerschreef wat hij zag, maar veel meer

---

1) Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel Van Hogendorp. Eerste en Tweede Deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1866. (De beide stukken, door Fruin aan deze uitgave gewijd, zijn hier onder één titel samengevoegd. In 1876 is het derde, in 1887 het vierde deel uitgegeven; thans zijn de laatste twee deelen ter perse. N. v. d. R.)

nog wat hij dacht, wat hij in zich zelven opmerkte; van die aanteekeningen wordt ons een ruime keur meegedeeld. Zijn talrijke brieven zijn niet met nieuwstijdingen en anecdoten, met complimenten of geestigheden gevuld; zij schijnen eer brokstukken van het dagboek te zijn. In zijn kinderjaren reeds moet hij het gedurig van zijn moeder hooren, dat hij haar niet vertelt hoe het hem gaat, dat hij haar niet inwijdt in al die kleinigheden van zijn bijzonder leven, die voor een liefhebbende moeder zoo hooge waarde bezitten. Hij schrijft over zijn ervaringen van het leven, over zijn voornemens en uitzichten voor de toekomst, over de vorderingen die hij maakt in het aanleeren van hetgeen hem bij het najagen van zijn doel te pas zal komen. Al schrijvende vergeet hij, dat het een brief is, dien hij schrijft: „Ce sont mes confessions, que je vous adresse. Si par hasard ma lettre tombait en des mains étrangères, que je fatiguerais en parlant toujours de moi-même, alors qui aurait la patience de lire mes réflexions? Mais votre amitié m'autorise à suivre le penchant de mon coeur" [1]). Zoo verontschuldigt hij zich een enkele maal, maar bijna iedere brief zou zulk een naschrift behoeven. Voor de moeder waren die confessies niet genoeg; zij had gaarne wat meer van de uiterlijke geschiedenis van haar kind vernomen; zij had gaarne gezien, dat hij het tegenwoordige meer genoten en minder in de toekomst geleefd had. Maar ons, die, niet bij toeval maar door de verstandige mededeelzaamheid van zijn zoon, zijn brieven te lezen krijgen, ons vervelen zij niet, ons spreken zij niet te veel over hem zelven; die zelfbeschouwing van den opgroeienden grooten man is ons oneindig meer waard dan de meest uitvoerige beschrijving van zijn wedervaren in Duitschland en Amerika wezen zou. „Zelden ontmoet men zulke talrijke en onafgebroken berichten aangaande jongelings- en jongmansjaren van een groot man", zegt de uitgever [2]). En wij voegen er bij, hoogst zelden heeft een groot man in zijn jeugd zooveel over zijn gemoedsleven, over zijn ontwikkeling opgeteekend. Van slechts enkelen, die in mannelijken leeftijd hebben uitgeblonken, kunnen wij de vorming van het karakter zoo nauwkeurig, zoo geregeld nagaan. Wij zien voor onze oogen den jongeling zich vormen tot den man, dien hij zich in en na 1813 betoond heeft, een man van hoogen moed en van krachtige overtuiging, maar hoogmoedig tevens en onver-

---

1) Dl. I, blz. 301.
2) Dl. I, blz. 15.

zettelijk, van natuur eerzuchtig en heerschzuchtig in de hoogste mate, maar zich zelf volkomen meester geworden en niet jagende naar hetgeen buiten zijn bereik ligt. Hij was autodidact, ook nog in anderen zin dan waarin men dit woord gewoonlijk gebruikt; hij had zich niet slechts zelf onderwezen, maar gevormd. Er is een tijd geweest, waarop zijn beste vrienden voor zijn toekomst sidderden, toen de man, die hem het best kende en het meest bewonderde, aan de bezorgde moeder schreef [1]): „Je crains que trop d'ambition le perdra." Maar die vrees was ongegrond. Door zijn eerzucht heeft de jonge man zich laten voortdrijven, nooit laten meeslepen. Het was hem niet zoozeer te doen om een hoogen post te bereiken, als wel om zich in staat te stellen van zelfs de hoogste met eer te bekleeden. Altijd met zich zelf bezig leerde hij zich volkomen kennen; hij was zich zijn goede eigenschappen bewust, maar ook zijn gevaarlijken hartstocht, en, hij was er van overtuigd [2]), „connaitre ses défauts est tout ce qu'il faut pour s'en corriger." — „Vous me dites" (schrijft hij aan een zijner zusters [3])) „que vous ne savez pas supporter beaucoup; hélas, mà chère soeur, c'est aussi mon cas; je sais agir, prendre parti, me décider dans l'instant, mais je ne sais supporter — et non seulement des hommes mais en général des événements contraires. Peut-être l'âge me changera beaucoup sur ce point, et avec les peines que j'employe à ma correction, vous me verrez peut-être plus tolérant l'an prochain." Hij was 18 jaren toen hij zoo schreef, en hoewel hij zeker een jaar later nog niet veel geduldiger geworden was, op den langen weg heeft hij toch tegenspraak en tegenstand leeren verdragen, zich leeren schikken in hetgeen niet te verhelpen was. Voor hem is het leven waarlijk een oefenschool geweest, waarin de tuchtroede niet is gespaard, waarin de leerling veel heeft uitgestaan, maar waarin hij dan ook tot een man in de volle beteekenis van het woord is opgevoed.

Dit is de groote aantrekkelijkheid van deze eerste twee deelen der *Gedenkschriften.* Zij verhalen maar niet wat aan Van Hogendorp overkomen is; zij openbaren ons wat er in zijn ziel is omgegaan; zij toonen hoe de twijg een boom is geworden. Voor den geschiedkundige zijn zij rijk aan allerlei bijzonderheden,

---

1) Dl. I, blz. 195.
2) Dl. I, blz. 52.
3) Dl. I, blz. 52.

waardoor de geschiedenis van een belangrijk tijdvak wordt opgehelderd. Voor den psycholoog hebben zij nog hooger waarde. Zij toonen, hoe een buitengewoon karakter zich heeft ontwikkeld.

Wij willen beproeven den indruk weer te geven, dien een herhaalde lezing van het boek op ons gemaakt heeft. Maar vooraf hebben wij onzen dank aan den uitgever te betuigen voor het genot dat hij ons heeft verschaft, voor de onbekrompenheid, waarmee hij ons ook datgene heeft meegedeeld, wat anders een zoon niet gaarne in zijn vader ontdekt. „Het minste verhelen van de waarheid zou alle verdienste, alle nut aan deze mededeelingen benomen hebben.” Zoo zegt hij in de voorrede, en zijn geheele werk bewijst, dat hem die betuiging ernst is geweest. „Waar eenige twijfel bij mij oprees, of de kinderlijke piëteit gedoogde openbaar te maken wat niet met zoodanig doel ter neêr was geschreven, kwam ik na rijp beraad tot de vaste overtuiging, dat wel verre dat de opname daarvan aan de achtbaarheid des hooggewaardeerden vaders schaden zou, zij veeleer moest bijdragen om den eenvoud zijns gemoeds te leeren hoogschatten en eerbiedigen.” Ik geloof dat dit juist gezien is. Een beeld zonder schaduw is altijd doodsch. Een karakterschets, waarin wel de voortreffelijke hoedanigheden, niet de gebreken, die daaraan noodzakelijk gepaard gaan, in het licht worden gesteld, roept ons evenmin een levend beeld voor den geest. Een waarlijk groot man verliest niet bij een nadere kennismaking: zijn fouten zelfs wijzen ons op zijn deugden. Ik heb van sommigen gehoord: dat hun Van Hogendorp in zijn gedenkschriften zeer was tegengevallen, dat hij in hun schatting gedaald was. Ik kan mij voorstellen, dat het hun leed moet doen de hersenschim, die een gebrekkige kennis voor hun geest had opgeroepen, door een zoo geheel andere gedaante, als de werkelijkheid vertoont, te zien verdringen. Maar was dat gewrocht der phantasie wezenlijk schooner dan het welgelijkend portret? Ik voor mij, met minder verbeeldingskracht begaafd, moet erkennen dat ik van Van Hogendorp geen scherp geteekend denkbeeld had, en dat ik de beeltenis, die uit de gedenkschriften voor mij oprijst, met bewondering en met welgevallen aanstaar. Ik erken er een man in van gelijke beweging als wij, maar van forscher gestalte, van krachtiger bouw, door vuriger hartstocht aangedreven, tot grootscher daden bestemd. De zoon, die zulk een beeld van zijn vader opricht, zondigt

zeker niet tegen de piëteit, en mag aanspraak maken op de dankbaarheid van allen, die zich in het aanschouwen er van verlustigen.

Op de uitgaaf zelve zijn, naar mijn oordeel, gegronde aanmerkingen te maken. Er worden ons niet alle brieven en gedenkschriften, alleen die de uitgever belangrijkst acht, meegedeeld. Er wordt volstrekt niets gezegd omtrent de bescheiden, die terug zijn gehouden. Nu twijfelen wij geen oogenblik aan de onpartijdige bedoeling van den uitgever, maar wij kunnen de gedachte niet van ons weren, dat hij zich in de betrekkelijke waarde der stukken licht vergissen kan. Nog erger. In het tweede deel geeft hij ons sommige gedenkschriften niet in hun geheel, maar bij uittreksel, en de uittreksels uit een en hetzelfde stuk niet achtereenvolgens, niet in hun natuurlijk verband. Van sommige deelt hij ons slechts den inhoud kortelijk in zijn eigen woorden mee. Waarom niet liever al de stukken in hun geheel gegeven? Is het uit vrees van het werk te lijvig te maken? Maar waarom dan het lange opstel, dat sedert jaren vertaald in de *Mnemosyne* gedrukt stond, nog eens in het Fransch afgedrukt? Het behoort waarlijk niet tot het belangrijkste dat de auteur heeft geschreven: noch voor de geschiedenis van den tijd, noch voor het karakter van den schrijver levert het veel nieuws. Waarom over het aanhouden der Prinses aan de Goejanverwellesluis een elders gedrukt [1]) rapport, niet eens van Van Hogendorp maar van Stamford, in een breed uittreksel overgenomen? De lezers zouden zeker een en ander gaarne missen, om enkele bescheiden, waarvan belangrijke fragmenten worden gegeven, volledig in de plaats te krijgen. — Een grief van minder belang betreft het opnemen van aanvullingen en korte ophelderingen des uitgevers in den tekst der gedenkschriften. Zij worden wel tusschen haakjes gevat, maar daar Van Hogendorp zijn tusschenzinnen niet zelden op dezelfde wijs van den hoofdzin afzondert, zoo staat de lezer soms in twijfel, of hij woorden van den auteur dan wel van den uitgever voor zich heeft. Soms is het daarentegen maar al te duidelijk, dat het woorden van den uitgever zijn, als zij namelijk een in het oog springende fout behelzen. „On m'a demandé, me dit M. van de Spiegel, au Besogne ce que je ferais etc." Zoo had Van Hogendorp geschreven; maar in de uitgaaf lezen wij [2]): „au Besogne (Besogne-Kamer, club à

1) Bowdler, Letters written in Holland, 1787, Appendix, p. 4 sq.
2) Dl. II, blz. 96.

la Haye)." Zulk een belachelijke vergissing was in 1787 niet mogelijk, en allerminst kon zich Van Hogendorp dus vergissen; hij wist te goed wat het Besogne van Hun Hoog Mogenden beteekende. — Ook de invullingen van namen, door initialen aangeduid, zijn niet altijd juist: „Le voyage de M. R(oyer)" staat er [1]); lees: „Le voyage de M. R(eigersman)." Deze en diergelijke misstellingen zouden minder aan den voet der bladzijden dan midden in den tekst hinderen. Mij hindert het zelfs, wanneer de uitgever achter de gemoedelijke ontboezeming van Biester: „Ye Dutchmen are the younger brothers of us Germans", door een (?) protest aanteekent [2]). Niemand zou hem immers voor het gevoelen van den Duitscher verantwoordelijk hebben gesteld! Doorgaans zijn de stukken naar de tijdsorde of naar hun samenhang gerangschikt. Kleine onnauwkeurigheden schaden niet, en verdienen dus niet aangeteekend te worden. Maar het is wat erg een stuk, waarin de auteur zegt: „Ik ben in mijn tweeëntwintigste jaar", tot het jaar 1784 gebracht te zien [3]). De zwaarste zonde van dezen aard is wel het verkeerd dateeren van den brief op blz. 295 van het tweede deel („ce 6 Septembre" in plaats van „ce 6 Décembre"), en het daarmee samenhangende misplaatsen er van; het verstoort de orde waarin de gebeurtenissen zijn voorgevallen, en maakt de toedracht der zaak onbegrijpelijk. In het voorbijgaan merk ik nog op, dat op den derden regel van den brief, in plaats van „le même jour que j'ai adressé la proposition" gelezen moest worden: „que j'ai dressé l. pr." Meer andere soortgelijke fouten ga ik voorbij. — Ook de eigennamen zijn niet altijd goed gespeld. Zoo heet le Chevalier Ternant nu eens gelijk het behoort, dan weer Tinant, eindelijk Fernant [4]). — De geachte uitgever vergeve aan een philoloog van de Leidsche school deze minutieuse aanmerkingen. Hij houde het ook aan een bewonderaar van zijn vader ten goede, dat hij zijn leedwezen betuigt over aanteekeningen als die op blz. 264 van het 1ste deel, waar uit een zeer juiste opmerking van den auteur aanleiding wordt genomen tot een even onjuisten als ongepasten uitval op „de onnederlandsche wijzen", die in den zomer van 1866 met de regeering van Nederland belast waren. Zulk een misbruik zijner woorden zou Van Hogendorp zelf het sterkst hebben afgekeurd.

1) Dl. II, blz. 185.
2) Dl. I, blz. 31.
3) Dl. I, blz. 284.
4) Dl. I, blz. 257, 269; dl. II, blz. 160, 187.

Maar genoeg reeds over de uitgaaf en den uitgever. Wij gaan ons thans met den auteur bezig houden en met het beschouwen van zijn levensloop, zooals die in de *Gedenkschriften* zich afspiegelt.

Gijsbert Karel Van Hogendorp stamde zoowel van vaders als van moeders zijde van aanzienlijke regenten-familiën af. De stamboom der Van Hogendorpen wortelt in de middeneeuwen, en had zijn takken over meer dan één provincie, en in Holland over verschillende groote steden uitgebreid. De tak, waartoe de vader van Gijsbert Karel behoorde, had sedert jaren regenten aan Rotterdam geleverd. Zijn grootvader, de oud-burgemeester Dirk van Hogendorp, was in 1748 buitentijds door Willem IV ontslagen [1]), omdat hij zich bij de burgerij gehaat en bovendien als ijverig voorstander van de stadhouderlooze regeering bekend had gemaakt; maar bij de gematigde politiek van den erfstadhouder verhinderde dit niet, dat de zoon van den ontslagen regent weer op zijn tijd tot vroedschap gekozen werd. De moeder van Gijsbert Karel was een dochter van den beruchten staatsman en beroemden dichter Onno Zwier van Haren, wiens geslacht tot de weinige familiën behoorde, die samen geheel Friesland regeerden [2]). Zijn afkomst was dus aanzienlijk genoeg. Maar de omstandigheden, waaronder het huwelijk zijner ouders plaats had, waren allertreurigst [3]). In de bruidsdagen beschuldigden zijn moeder en een van haar zusters haar vader van een poging tot de afschuwelijkste van alle misdaden, en eer de echt voltrokken werd, had zich de aangeklaagde schriftelijk aan het hem ten laste gelegde misdrijf schuldig verklaard. Weinige maanden later evenwel nam hij zijn bekentenis terug, en verklaarde zich het slachtoffer van een voorbeeldeloos complot. Het familiegeheim, van den aanvang af slecht bewaard, werd toen ruchtbaar. In een tal van deductiën en contra-deductiën brachten de betrokken personen de zaak in al haar kleuren voor het publiek. Van Haren zelf lokte een onderzoek van het Hof van Friesland uit, dat wel niet met een stellige veroordeeling eindigde, maar evenmin met een vrijspraak. De beschuldiging bleef onverminderd zijn goeden naam bezoedelen.

---

1) Dichtk. praaltooneel, dl. I, blz 178 vlg.
2) Deductie van Van Haren, blz. 223.
3) Vgl. Nederl. Spectator, 1875, blz. 203 vlg.

Juist op den dag van de uitspraak van dit vonnis, den 27sten October 1762, werd Gijsbert Karel te Rotterdam geboren [1]). Hij was de tweede zoon zijner ouders; de oudste was Dirk, die als staatsman en gezant beroemd is geworden; nog twee broeders en twee zusters werden na hem geboren.

Het kon niet anders of de vreeselijke familiegeschiedenis moest over het huiselijk leven der ouders en over de jeugd der kinderen een sombere schaduw werpen. Onno Zwier overleefde zijn schande bijna twintig jaren; hij stierf in September 1779 op zijn buitengoed te Wolvega. Eenige zijner tien kinderen hadden voor hem tegen de andere partij getrokken. De onmin was bij sommige tot vijandschap gestegen. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat wij in de *Gedenkschriften* den naam van Van Haren tenauwernood aantreffen. Alleen met haar zuster Schmidt schijnt de moeder van Gijsbert Karel vriendschap gehouden te hebben; van haar vier broeders wordt er slechts een, Duco, en eerst in 1787, genoemd. „Pour couper court (schrijft dan Gijsbert Karel aan zijn moeder) je veux bien donner à Duco communication du mariage de Dirk, et le prier d'en instruire la famille" [2]). Die volzin toont, op welken voet de kinderen van Onno Zwier met elkander verkeerden. Van den vader wordt nimmer gesproken. „J'ai plus lu Friso (het beroemde gedicht van Willem van Haren), et ma langue et Van Haren commencent à me plaire beaucoup," schrijft Gijsbert Karel elders [3]), alsof de dichter hem niet nader bestond.

Zijn grootvader van vaderszijde was gestorven, eer hij zelf geboren werd. Zijn vader was een eenig kind. Dus ook van dien kant was het gezin, waarin hij opgroeide, zonder naverwanten. Het was, althans in den eersten tijd, een gelukkig gezin. Onno Zwier, in dit geval een onverdacht getuige, verklaart [4]), dat de jonggehuwden, naar het uiterlijk te oordeelen, gelukkig met elkander leefden; hij voegt er bij, dat hun huishouding „opulent" was. Zij woonden te Rotterdam en 's zomers buiten, te Heenvliet, later op Spieringshoek onder Kethel. Met Mei 1769 verhuisden zij naar Den Haag, waar Van Hogendorp wegens Rotterdam in

1) Van hem geldt ook wat Onno Zwier in zijn tweede deductie ten opzichte van den eerstgeborene aan diens moeder verwijt: „dat zij toestemt in het overgeven van een stuk, 't geen, hoe de zaak mag uitvallen, de schande moet veroorzaken van 't kind, dat zij in haar boezem draagt" (blz. 429).

2) Dl. II, blz. 66.

3) Dl. I, blz. 106.

4) Tweede Deductie, blz. 429.

het college van Gecommitteerde Raden (dat in werkkring vrij wel met onze tegenwoordige Gedeputeerde Staten overeenkomt) zitting kreeg [1]). Zij leefden ook daar op grooten voet.

Maar vier jaren later verkeerde plotseling de fortuin. In den winter van 1772 op 1773, die door zooveel enorme bankroeten van kooplieden en particulieren berucht is gebleven [2]), verloor ook Van Hogendorp zijn geheele vermogen. Hij kon zijn stand niet langer ophouden. Hij zag zich genoodzaakt zijn huishouding op den nederigsten voet in te richten, zoo hij de gemakkelijke maar niet zeer voordeelige regenten-loopbaan wilde blijven bewandelen. Daartoe bezat hij echter te veel hooghartigheid en te veel energie. Hij nam zich voor het verlorene te herwinnen. Dit kon in het vaderland niet geschieden, maar in Indië was rijkdom voor jarenlange ballingschap en zelfopoffering te koop. Van Hogendorp ondernam het dien daar te gaan halen. Hij kon er niet aan denken zijn vrouw en zijn jonge kinderen mede te nemen. Hij vertrok alleen. Hij brak zijn huishouden op. Zijn dochters zouden bij de moeder blijven; zijn jongere zonen werden school gelegd, de twee oudste, Dirk en Gijsbert Karel, naar de kadettenschool te Berlijn gezonden. Het ontbrak den beproefden niet aan machtige vrienden en beschermers. De erfstadhouder beval den fortuinzoeker aan den gouverneur-generaal van Oost-Indië aan, en zijn gemalin, Wilhelmina van Pruisen, nicht van Frederik den Groote, deed niet alleen de oudste zonen te Berlijn in het kadettencorps opnemen, maar betaalde de daaraan verbonden kosten en gaf den knapen bovendien een jaargeld.

Van den indruk, dien dit alles op Gijsbert Karel maakte, weten wij weinig. Hij spreekt in zijn brieven van later tijd slechts zelden van hetgeen hem in zijn kindsheid wedervaren was. Eens antwoordt hij op een herinnering zijner moeder [3]): „Oh, je me ressouviens de beaucoup encore, ma chère mère. Dans mes combats avec Dirk nous commencions par faire l'un César, l'autre Civilis, et alors c'était jeu, mais à la fin ça se changeait toujours en sérieux. Cependant je ne me souviens aucunement de cette annonce de catastrophe de fortune, quoique bien de ne pas avoir voulu aller aux Indes." En elders [4]): „J'eus hier (op zijn moeders verjaardag) des ressouvenirs bien chers.

1) Nederl. Jaarboeken, Mei 1769.
2) Vgl. Sautijn Kluit, De Amsterdamsche Beurs in 1763 en 1773 (Amst. 1865).
3) Dl. I, blz. 60.
4) Dl. I, blz. 46.

Spieringshoek, Rotterdam, La Haye, même ce que j'ai entendu conter de Heenvliet, me furent extrêmement présents." Zwakke herinneringen aan een verleden, dat voor goed afgesloten en door een geheel ander leven vervangen was. De kadettenschool te Berlijn kon alleen door haar contrast aan het ouderlijke huis in Den Haag herinneren.

Van het leven der broeders aan deze inrichting weten wij ook ongeveer niets. Wij hooren alleen, dat de zorgvuldige moeder, in gezelschap van haar boezemvriendin, de prinses Galitzin, echtgenoot van den Russischen [1]) gezant in Den Haag, de knapen zelve er heen geleidde en in kennis bracht met eenige aanzienlijke familiën in de stad. De knapen verstonden nog geen Duitsch, en in den beginne moeten zij zich dus wel verlaten onder de vreemde makkers gevoeld hebben. Ook was de tucht in het kadettenhuis zeer streng [2]), en zelfs lichamelijke kastijdingen werden niet onbestaanbaar met de adellijke geboorte der kadetten geoordeeld. De school was druk bezocht. Meer dan twee honderd jongelieden, grootendeels Pruisen, maar voor een gedeelte vreemden van allerlei landaard, genoten er hun opleiding. Van niet een enkel uit deze allen wordt in de *Brieven en Gedenkschriften* eenige melding gemaakt. Het schijnt, dat Gijsbert Karel met niemand hunner vriendschap gesloten heeft.

Hij bleef hier tot in het voorjaar van 1778; het laatste jaar was hij er zonder zijn broeder Dirk, die tot vaandeljonker benoemd was bij een regiment, dat in de buurt van Koningsbergen in garnizoen lag. Slechts een paar brieven uit al die jaren worden ons meêgedeeld, misschien de eenige, die door de moeder bij voorkeur bewaard zijn; immers zij bevatten de beschrijving van het bezoek door Paul, grootvorst van Rusland, aan Frederik den Groote en aan het kadettenhuis gebracht, waarbij de jonge Gijsbert Karel, op last van den directeur, generaal Von Buddenbrock, de eer had Zijn Hoogheid voor het front van het corps in de Fransche taal te begroeten. Dat die keus een zeer loffelijk getuigenis aflegt zoowel van de goede manieren als van de vorderingen van den Hollandschen kadet, behoeft niet opzettelijk aangewezen te worden. Maar opmerkelijk is het, dat die, hoezeer vereerende, toch ook benauwende taak den knaap volstrekt

1) De uitgever vergist zich, dl. I, blz. 16, waar hij Galitzin Pruisisch gezant bij Hun Hoog Mogenden noemt.

2) Vgl. Preuss, Friedrich der Grosze, Bd. III, S. 128.

geen angst, alleen vreugde verwekt. „Je n'ai garde (schrijft hij aan zijn moeder [1]) de vous décrire la joie, que je le haranguerai; vous pouvez aisément vous l'imaginer." De eerste te zijn heeft voor hem zooveel bekoorlijks, dat de plichten, aan den voorrang verbonden, hem louter genot bezorgen. „Je lui tins mon discours" (schrijft hij na den afloop der plechtigheid [2]) „et il me faillait bien de hardiesse pour soutenir l'attaque de tous les regards d'une suite de deux cent personnes, cependant j'eus le bonheur de ne pas manquer." Wij gelooven het gaarne. Hij is nooit te kort geschoten, waar hij na rijpen rade in het openbaar het woord moest voeren. In de salons, waar men over onverschillige zaken praten en door geestig en vroolijk gesprek behagen moet, gevoelde hij zich niet op zijn plaats, en zag hij zich door velen, die hij in ontwikkeling verre beneden zich achtte, in de schaduw gesteld; maar een vorst toe te spreken met wel overdachte woorden, terwijl alle anderen eerbiedig zwijgen, was een werk naar zijn hart. — Niet minder karakteristiek is hetgeen in denzelfden brief volgt [3]. „Mon frère vient de vous écrire pour vous prier de lui accorder la permission de venir vous voir; je n'ai pas besoin de vous dire que je vous aime, et qu'après une absence de trois ans j'aimerais bien voir ma chère mère, mais d'un autre côté... ne pourrai-je pas revoir avec bien plus d'honneur ma patrie, quand on me fera officier dans quelques années d'ici?" Welk een zelfbeheersching in een veertienjarigen knaap! Aan een voorbijgaand genot wil hij zijn carrière niet opofferen. En toch trekt dat genot hem sterk aan. Soms bekruipt hem het heimwee [4]. „L'eau me rappelle toujours la Hollande; quand je vois le moindre vaisseau, mon coeur saute de joie, je ne puis plus respirer dans mes habits, j'ouvre toute ma veste, et pleure presque quand je reviens, comme j'y suis allé, de ma patrie sur les ailes de l'imagination."

Officier te worden ging echter in vredestijd niet gemakkelijk; zelfs vaandrig werd men niet licht; Gijsbert Karel had nog lang op die eerste bevordering kunnen wachten, indien niet in 1778 de Beiersche successieoorlog was uitgebroken.

Men kent de aanleiding tot dien oorlog. Toen in December 1777 de keurvorst van Beieren, Maximiliaan Joseph, plotseling

---

1) Dl. I, blz. 26.
2) Dl. I, blz. 27.
3) Dl. I, blz. 26/27.
4) Dl. I, blz. 40.

gestorven was, en zijn nalatenschap aan een verren neef, Karel Theodoor van de Paltz, verstierf, maakte de Oostenrijksche regeering, onder den invloed van keizer Joseph, van deze gelegenheid gebruik om het lang begeerde Neder-Beieren, bij verdrag, van dien erfgenaam, die zelf kinderloos en bij gevolg minder vasthoudend was, te verwerven. Maar Frederik van Pruisen wist wat hij van een machtig Oostenrijk te wachten had, en kon in deze schikking niet berusten. Hij zorgde, dat de naaste erfgenaam van Karel Theodoor, hertog Karel van Paltz-Tweebruggen, er zich tegen verzette en de hulp van Pruisen inriep. Aan die oproeping gehoor gevend, begon hij daarop aanstonds met het hof van Weenen over het vernietigen van het verdrag te handelen. Tezelfder tijd rustte men zich van weerskanten ten oorlog toe. Oostenrijk verzamelde zijn krijgsmacht in Bohemen. Pruisen bracht twee legers op de been, het eene in Brandenburg, onder 's konings broeder prins Hendrik, het andere in Silezië, onder bevel van den hertog van Brunswijk, maar bestemd om door den koning in persoon gecommandeerd te worden.

De jonge Van Hogendorp brandde van verlangen om den veldtocht meê te maken. Bij het voltallig maken der regimenten kwamen natuurlijk veel officiers- en vaandrigsplaatsen open; hij hunkerde naar een der laatste. Zijn broeder Dirk, die al vaandrig was, marcheerde reeds naar het krijgstooneel. Zou hij nu als een kind te Berlijn moeten blijven? Hij was zeker nog zeer jong, en bovendien van een teêr en zwak gestel; al zijn vrienden rieden hem zich te ontzien [1]; maar hun voorzichtigheid, die naar medelijden of naar geringachting zweemde, vuurde zijn ijver en zijn krijgslust te meer aan. Hij wendde zich tot den hertog van Brunswijk, en verzocht een aanstelling in een der regimenten onder zijn bevel. Maar wij willen hem zelf laten verhalen, hoe zijn verzoek werd opgenomen. Negen jaren later ontmoette hij den hertog op nieuw, en dit gaf hem toen aanleiding om het volgende in zijn dagboek aan te teekenen [2]):

„Dans ma quinzième année je lui avais été présenté, désirant de servir dans son régiment dans la guerre de 1778. „Vous êtes trop jeune et trop délicat, me dit-il, vous ne pouvez pas servir encore en campagne." — „Les plus grands capitaines, lui repliquai-je, ont commencé à mon âge; Turenne fut traîné

1) Dl. I, blz. 37.
2) Dl. II, blz. 150.

assis sur un canon, parce que les forces lui manquaient, et V. A. S. était peu plus âgée que moi lorsqu'elle gagnait des batailles." Cette réponse l'enchanta, il me donna la main pour m'assurer que dans huit jours, revenant de Brunsvic, il me donnerait de bonnes nouvelles. Il revint et dit au Comte de Heiden, envoyé de Hollande à Berlin, que ne pouvant me faire officier, par le refus du Roi, il ne voulait pas non plus m'engager comme porte-enseigne, ce qui ne me convenait pas."

Hij meende zeker, dat hij reden had om zich over den hertog te beklagen, en dat deze niet oprecht met hem had gehandeld. Maar alleen gekrenkte eigenliefde kon zoo iets vermoeden. Zijn benoeming was natuurlijk een onverschillige zaak voor den generaal en chef, niet waardig om in lang beraad getrokken te worden, veel minder nog om langs slinksche wegen te worden vermeden. Maar wel zal de hertog genoegen hebben geschept in de opgewondenheid en in het zelfvertrouwen van den aspirant-vaandrig, die zich met hem en met Turenne vergeleek. In die vergelijking erkennen wij den eerzuchtigen knaap die zich nooit een alledaagsch voorbeeld ter navolging koos, maar zich spiegelde aan de uitstekendsten die hij kende. Nu hij de militaire loopbaan intrad, wilde hij een Turenne, een Frederik worden. „Ik beken het," schrijft hij in zijn *Mijmeringen* van 1782 [1]), „Ik beken het, in Pruisen was mijn zucht een groot generaal te worden." Geen wonder derhalve dat hij het den hertog van Brunswijk kwalijk nam, dat deze hem den toegang tot die baan der eere niet dadelijk ontsloot.

Maar wij kennen Gijsbert Karel reeds genoeg, om te voorzien, dat hij zich door een eerste weigering niet uit het veld zou laten staan. Van den hertog wendde hij zich tot prins Hendrik; en deze, minder bezorgd voor de jeugd en voor de gezondheid van den sollicitant, of lichter bewogen door zijn vurige begeerte om te dienen, schonk hem wat hij wenschte, een plaats van vaandrig in zijn eigen regiment. De gouverneur van het kadettenhuis, Von Buddenbrock, gaf schoorvoetende zijn toestemming in een brief, die voor zijn zorgvuldigheid pleit [2]), en waarin hij „son cher petit bonhomme" nog eens aan de zwakheid van zijn gestel en aan de vermoeienissen van den veldtocht herinnert.

Inderdaad vermoeienis was het ergste gevaar, dat de veldtocht

---

1) Dl. I, blz. 226.
2) Dl. I, blz. 29.

van 1778 opleverde. Door Saksen rukte prins Hendrik naar Bohemen, maar vond er den vijand zoo sterk gelegerd, dat hij hem niet durfde aantasten, te minder omdat de onderhandeling tusschen de beide mogendheden steeds werd voortgezet. Na doelloos rechts en links manoeuvreeren, moest hij ten slotte uit gebrek aan levensmiddelen in September terugtrekken. In November betrok het leger zijn winterkwartieren. In het volgend voorjaar, eer de nieuwe veldtocht nog geopend was, eindigde de vrede van Teschen dezen onbloedigen krijg.

Gedurende den winter hield de prins zijn hoofdkwartier te Dresden. Van Hogendorp, naar het schijnt, verzadigd van zijn vaandrigsglorie, verwisselde volgaarne zijn post tegen dien van page, en kwam in die waardigheid aan het hof van den prins te Dresden overwinteren [1]).

Hij vond ook daar het leven niet naar zijn zin. Voor een eerzuchtig gemoed als het zijne was de bezigheid, die hij te verrichten had, te nietig; voor een hart zoo hoog als het zijne was het zelfs vernederend; hij stemde in met Frederik den Groote: valet-grand-seigneur te wezen, kon hem niet behagen [2]). Ook de uitspanningen, waarin zijn makkers zich verlustigden, waren niet naar zijn smaak. Losbandigheid, drinken en spelen, om daarin genot te vinden, had hij een ander lichaam en vooral een anderen geest moeten hebben. Hij zette zijn lippen even aan den beker van verstrooiing, maar nauwelijks had hij er van geproefd, of met walging stiet hij hem van zich af. Nooit heeft hij in zijn later leven de minste aandrift gevoeld om er nogmaals naar te grijpen. Gelukkig vond hij te Dresden een vriendin zijner moeder, gravin Von Zinsendorff, geboren gravin Van Bylandt, en deze vrouw, die, naar haar brieven te oordeelen, een voortreffelijke vrouw en een moederlijke vriendin voor hem moet geweest zijn, won zijn vertrouwen en maakte hem het bewandelen van den goeden weg gemakkelijk. Zij noemt zich zelve schertsende „une amie prêcheuse" en hem „le petit philosophe Gijsbert" [3]); maar zij had meer gedaan dan hem het goede voor te houden, zij had hem uit den nood geholpen, toen hij zich eens, bij uitzondering, niet als philosoof gedragen had. In 1782 schreef hij haar, in den aanhef van een langen vertrouwelijk brief [4]): „C'est

1) Dl. I, blz. 38.
2) Dl. I, blz. 37.
3) Dl. I, blz. 35.
4) Dl. I, blz. 220.

avec mille remerciements encore, Madame, pour votre amitié à me retirer d'un pas où le séjour de Dresde et de la cour m'avait engagé, que je vous renvoye la somme, qui me sauva alors. Je n'en ai rien dit à ma mère et je la prends sur mes gages. C'est là ce qui m'a fait tarder si longtemps." Deze woorden behoeven geen toelichting; zij toonen dat de page leergeld had gegeven, maar tevens dat de les voor hem niet verloren was gegaan, en dat hij aan één enkele genoeg had gehad. Hoezeer hij zijn afdwaling voor zijn moeder verborgen had gehouden, zij had er toch iets van gehoord of van vermoed. Een paar jaren later klaagde zij haar onrust aan den boezemvriend, die zich Gijsbert Karel intusschen gewonnen had; maar deze kon haar volkomen gerust stellen [1]). „Vous vous trompez sur l'article de la campagne. Je vous le jure, moi, que Charles n'a point eu de commerce avec aucune nymphe (quoiqu'il en ait visité à Dresde); il m'en a assuré dans des moments où il ne pouvait pas mentir. C'est plutôt bonheur que sagesse, mais il est vrai." Wij zijn geneigd te gelooven, dat de vriend hier gedachteloos en te onpas het spreekwoord herhaalt, en dat in dit geval de wijsheid niet veel minder dan het geluk heeft meêgewerkt. Zelfbeheersching is de grondtrek in het karakter van Gijsbert Karel, en aan deze, wij twijfelen er niet aan, heeft hij in de eerste plaats zijn redding te danken gehad.

Met dat al zal zijn leven te Dresden niet aangenaam zijn geweest. Gedost in zijn pak van page, dat hij zelf beschrijft als „l'habit d'un volage [2])", omringd door makkers wier neigingen met hun kleeding overeenstemden, verplicht tot bezigheid, die niet bezig kon houden, moet de „philosophe Gijsbert" zich niet gelukkig hebben gevoeld. Hij hunkerde naar voedsel voor zijn geest, maar hij wist het niet te vinden, hij had zelfs geen gelegenheid om er naar te zoeken. De loopbaan, die hij was ingetreden, liep nog altijd uit op een officiersplaats — met page te worden had hij dit vooruitzicht niet verbeurd — maar bij het bevestigen van den vrede week de kans op promotie weer ver terug. De naaste toekomst beloofde hem weinig genot.

En toch verbeidde hem op dit tijdstip het hoogste genot, dat hij zich denken kon, het grootste geluk, dat hem voor zijn geheele leven beschoren was. In het voorjaar van 1779, na het

1) Dl. I, blz. 162.
2) Dl. I, blz. 42.

sluiten van den vrede, keerde hij in het gevolg van prins Hendrik naar Berlijn, en weinige weken later vond hij daar een leidsman, een onderwijzer en een vriend, die geboren scheen om hem te vormen tot het hoogste, waarvoor zijn aanleg hem vatbaar maakte.

Die man was Johann Erich Biester, later als bibliothecaris van de koninklijke boekerij en als uitgever van de *Berlinische Monatschrift* algemeen bekend geworden, maar toen nog slechts secretaris van den minister Von Zedlitz. Een vriend, dien Hogendorp zich te Dresden verworven had, Ursinus, secretaris van generaal Von Möllendorf [1]), bracht hen met elkander in kennis [2]), en weldra ontstond tusschen beiden een innige gehechtheid, die in de warmste vriendschap overging.

Biester was dertien jaar ouder dan Van Hogendorp; hij was een man, en deze een aankomend jongeling. Hij bezat al de kennis, die de ander begeerde en verwerven wilde; hij was bedaard en kalm van karakter, omdat hij zich zelf kende en beheerschte; hij bezat menschenkennis en had slag om met jongelieden om te gaan. Van Hogendorp, die zich zelf gevoelde en tot nog toe slechts weinig mannen had aangetroffen, tegen wie hij met eerbied en liefde opzag, erkende in Biester zijn meerdere. Al wat laag is heeft hij zijn geheele leven door veracht en versmaad. Het grootsche, het edele nam hem in. Biester nu, hoewel arm, was belangeloos en fier, bereid om dienst te doen, niet genegen om van anderen iets aan te nemen [3]). Dat waren eigenschappen, die eerbied inboezemden. Gelijke neigingen, gelijke zienswijs trokken den man en den knaap weerkeerig aan; de een verlangde een jong mensch van buitengewonen aanleg door voorbeeld en onderricht te vormen; de ander dorstte naar kennis en haakte naar de leiding van een man, dien hij hooger kon achten dan zich zelven. Daarbij bestond er tusschen beider karakter een groot en wezenlijk verschil, dat den band tusschen hen nog nauwer aanhaalde. Biester was volkomen vrij van eerzucht, van lust om te schitteren [4]); hij verlangde voor zich een plaats en een werkkring, waarin hij nuttig kon zijn zonder opgemerkt te worden. Maar in anderen begreep en achtte hij wat hij zelf miste, wat hij zich zelven wellicht als een gebrek, als een gevolg van traagheid en gemakzucht, verweet. In den jongen Van Hogendorp bewonderde hij

1) Dl. I, blz. 47.
2) Dl. I, blz. 88.
3) Dl. I, blz. 49.
4) Dl. I, blz. 212.

die krachtvolle ambitie, dat voortdurend jagen naar hooger, niet naar hetgeen in het oog der ijdele menigte hoog schijnt, maar naar hetgeen werkelijk het toppunt is, dat alleen met inspanning van alle krachten door de rijkstbegaafden bereikt kan worden. Die eerzucht trachtte hij te veredelen, en voor zooveel noodig te matigen, niet uit te dooven; integendeel, hij zocht de geestkracht van den jongeling in overeenstemming te brengen met zijn hooge begeerten; hij zocht hem de middelen te verschaffen, waardoor hij tot zijn doel kon geraken. Aan den anderen kant wist Van Hogendorp de bescheidenheid van zijn vriend, in wien hij zijn meester erkende, op den waren prijs te schatten. Hij zag wel dat, zoo Biester wilde, het hem niet aan de kracht of aan het talent ontbrak om te schitteren. Alleen omdat hij den roem, misschien meer overeenkomstig zijn wezenlijke waarde, gering achtte, omdat hij tevens bescheiden en onbaatzuchtig was, hield hij zich tevreden met de nederige plaats, die het lot hem had aangewezen. Voor zulk een karakter, juist het tegendeel van het zijne, gevoelde Van Hogendorp eerbied. En aan den eerbied paarde zich erkentelijkheid. Hij gevoelde hoeveel hij hem verplicht was, hoe hij zich door zijn voorbeeld en onder zijn leiding vormde. Zijn hart, dat wel wat al te veel door eigenliefde en door zelfgevoel was ingenomen — allen die hem kennen klagen daar gedurig over — verruimde zich, om plaats te geven aan warme, erkentelijke en eerbiedige vriendschap.

De twee jaren, die Van Hogendorp met dezen vriend doorleefde, zijn wezenlijk zijn leerjaren geweest; zij hebben over zijn toekomst beslist; zij waren tevens misschien de gelukkigste van zijn leven. Hij gevoelde, dat hij op den goeden weg was, dien hij lang had gezocht; hij zag, dat hij er gestadig en snel op vorderde, dat hij met den dag geschikter werd voor de roemrijke loopbaan, die hij zich had uitgekozen. Hij was met zich zelven tevreden, hij durfde hopen, dat hij voor iets groots bestemd was; en zijn doel lag nog ver genoeg van hem af om enkel schoon en begeerlijk te schijnen. Zijn eerzucht dreef hem aan om zich te bekwamen voor een post, nog niet om dien post te vermeesteren. En de studie op zich zelf behaagde hem; geen grooter genot dan met Biester te lezen, of aan het eind van een welbesteden dag met Biester en zijn vrienden Nicolaï, Johannes von Müller, George Forster over zaken van wetenschap te redeneeren.

Op de kadettenschool waren, naar het schijnt, de klassieke

studiën verwaarloosd. Maar nog in Den Haag, in het ouderlijk huis, had hij wat Latijn geleerd. De *Metamorphosen* waren hem een lievelingslectuur gebleven [1]: „je les lisais tant à la maison; ce souvenir me rend la lecture encore plus agréable.” Dus, toen de vrienden besloten hadden, dat de een onder de leiding van den ander de oude talen zou aanleeren, werd er met het Latijn, met Ovidius en een bloemlezing uit Cicero aangevangen. Een jongeling van den leeftijd en van den aanleg van Gijsbert Karel leert snel, als hij wil leeren. Biester getuigde spoedig, dat hij goed vooruitging. „Ce témoignage m'a bien flatté”, schrijft hij aan zijn moeder [2]. Immers Biester was spaarzaam in het prijzen, geen „grand faiseur de louanges [3]”, en hij zelf gevoelde, dat de lof verdiend was. Een jaar na hun eerste kennismaking mocht hij met innige zelfvoldoening uitroepen [4]: „Je n'aurais pas cru le 1 Juin 79 finir aujourd'hui, 20 Mai 80, le premier chant des *Georgiques* avec lui.” En hoeveel had hij buitendien in het Duitsch, in het Fransch en in het Hollandsch niet gelezen! hoeveel tijd had hij aan mathesis en teekenen niet besteed! Hij dorstte naar wetenschap, en wat hij leerde verzadigde zijn leerlust niet, maar wakkerde integendeel dien aan. Naarmate zijn verstand zich ontwikkelde, schaamde hij zich ook over het verzuimen van de lichaamsoefeningen. „Tu sais lire l'Ovide en Latin”, zeide hij tot zich zelven [5], „mais sais tu nager à l'autre bord de la Spree? Tu études la nature, sais tu monter cet arbre? Tu apprends la physique, sais tu sauter pardessus ce fossé?” En de slotsom van deze overlegging was alweer: „En verité, ma chère mère, il faut que je sache tout ça.” Natuurlijk, want vriend Biester was een vriend van dit alles, en een dilettant in zwemmen en springen zoowel als een virtuoos in de mathesis en de oude talen [6]: „Je suis souvent tout un jour avec Biester; nous repassons les fossés qu'autrefois je ne pus franchir, et qu'à présent je franchis sans peine; nous voyons les endroits où autrefois nous nous reposâmes à moitié chemin, et où à present nous ne nous reposons plus; après le bain nous mesurons nos forces et je l'emporte déjà. Puisse tu l'emporter en tout, s'écrie alors Biester, je te

1) Dl. I, blz. 35.
2) Dl. I, blz. 32.
3) Dl. I, blz. 32.
4) Dl. I, blz. 47.
5) Dl. I, blz. 40.
6) Dl. I, blz. 48.

verrai sans envie t'élever au dessus de moi." Biester meende wat hij zeide, Van Hogendorp was er van overtuigd; en zeker dat voorbeeld van zelfverloochening en belangelooze toewijding aan een ander was voor den eerzuchtige niet het minst leerrijk en weldadig [1]).

Bij het Latijn hoort het Grieksch. Die de *Georgica* en de oraties van Cicero genieten kan, verlangt van zelf naar Demosthenes en Homerus. Biester was bereid zijn leerling ook hierin te helpen, en den geheelen zomer van 1780 lazen de vrienden te zamen, om te beginnen, de *Cyropaedie* van Xenophon. Wat was Gijsbert Karel gelukkig, toen hij het zoo ver had gebracht, dat hij in drie uren vier bladzijden kon doorworstelen! Hij was toevallig in de gelegenheid zijn ingenomenheid op naieve wijs aan den dag te leggen. Zijn goede moeder, die hem in zoo lange jaren niet had gezien, verlangde zijn portret te bezitten. Hij liet zich afbeelden in zijn uniform van page, zoo als de schilder het verkoos, en in de houding, die deze het best keurde; maar hij stond er op, dat hij met een boek in de hand zou worden afgebeeld, en dat daarop te lezen zou staan: „Cyropaedie van Xenophon Boek III" — want zoover had hij het juist met zijn Grieksche lectuur gebracht [2]). Hij wilde op deze wijs zijn moeder dubbel verrassen; opzettelijk had hij haar van zijn Grieksch leeren nog niets gezegd. — Het portret wordt nog heden ten dage bij de familie bewaard [3]). Waarom heeft de uitgever geen gravure of photographie er van voor het eerste deel der *Gedenkschriften* geplaatst? Wij kennen slechts de gelijkenis van den bedaagden staatsman: wij zouden ons den jongeling, die deze *Brieven en Gedenkschriften* geschreven heeft, ook naar het uiterlijk zoo gaarne voorstellen.

Het schilderen van het portret gaf Van Hogendorp gelegenheid om zich aan ons ook nog van een andere zijde te doen kennen. Hoewel niet ruim van geld voorzien en tot spaarzaamheid gedurig vermaand, was hij van gierigheid en geldzucht volkomen vrij. Hij had begrepen, dat, mits de gelijkenis goed was, de prijs zijn moeder niet licht te hoog zou voorkomen. Doch Muzell Stosch, die zooveel als toeziende voogd van den kadet en den page was, en niet het minst op de financiën toezicht hield,

---

1) Dl. I, blz. 49.
2) Dl. I, blz. 64.
3) Dl. I, blz. 65.

was daarmeê niet tevreden, en nam op zich met den schilder af te rekenen [1]). Van Hogendorp kende zijn man en begreep dadelijk, dat de schilder bij die afrekening slecht zou varen. Dit griefde hem innig. De schilder zou zijn best doen, in het vooruitzicht van dienovereenkomstig betaald te worden, en ten slotte misschien nog minder krijgen, dan zoo hij vooruit zijn loon had bedongen [2]). „Nous n'y perdrons rien: dans l'attente d'être bien payé, il fera son possible", zoo schrijft hij aan zijn moeder, „mais tant pis! je croirai moi avoir trompé cet homme.... Vous, ma chère mère, vous écrirez, je vous en supplie, à M. Stosch, que le plaisir d'avoir votre fils bien ressemblant n'est pas à mesurer par un ducat de plus ou de moins, et que vous le priez de payer en entier ce que le peintre me demandera." Mij dunkt, zulk een verzoek, uit zulk een beweegreden voortgekomen, moet de moeder wel eenige dukaten waard zijn geweest.

Het portret vertoonde hem nog in de uniform van page. Inderdaad de vlijtige student was nog altijd in dienst van prins Hendrik. Maar die dienst was niet zwaar en niet tijdroovend. De prins was slechts enkele wintermaanden te Berlijn, den overigen tijd te Rheinsberg, op het kasteel vroeger door Frederik den Groote, toen hij nog kroonprins was, bewoond, en daarna door hem aan zijn broeder geschonken. Daar buiten leefde de prins zoo vorstelijk niet, en hij liet daarom te Berlijn een gedeelte van zijn stoet en van zijn pages, en onder dezen ook Van Hogendorp, achter. Het grootste gedeelte van het jaar had deze dus voor zich zelf, want de dienst en zijn makkers stonden hem niet aan. Aan het eind van den winter klaagt hij [3]): „Quatre mois de séjour du Prince et de logement entre trois polissons m'ont tant nui qu'il faut bien deux mois pour me remettre." Wat zou het geweest zijn, als hij telkens met die kwâjongens naar Rheinsberg had moeten meetrekken! Slechts een enkele maal werd hij daarheen ontboden en toen nog maar voor een dag of tien, bij gelegenheid dat de hertog en hertogin van Koerland op het kasteel gewacht werden [4]). Wat hij zich toen op reis en tijdens het verblijf aldaar verveelde! De uitgelatenheid „de ces petits", „de ces enfants", was op den duur niet uit te staan. Hij bemoeide zich ook maar weinig met hen.

1) Dl. I, blz. 23.
2) Dl. I, blz. 63.
3) Dl. I, blz. 42.
4) Dl. I, blz. 55.

Hij had Horatius en Cicero bij zich; en daar hij uitsluitend prins Hendrik zelf bediende, behield hij overvloed van vrijen tijd om zich met die klassieke vrienden te onderhouden. Hij geleek dan ook, niettegenstaande zijn kostuum, zoo weinig op een page, dat de hertog hem voor een of ander hofbeambte aanzag en toen hij toevallig door hem bediend werd, hem zeer gracieus bedankte, en, zijn eigen page niet ziende, verzocht [1]): „Monsieur, voulez vous bien avoir la bonté de demander" etc. Door die onderscheiding gevoelde zich Van Hogendorp niet weinig gevleid. Doch wij kunnen ons voorstellen, hoe dit leven den vriend van Biester en van Horatius bevallen moest. Hij behield sedert ook een afschuw van Rheinsberg. „J'y ai vu," schreef hij later [2]), „comment on y vit, et je ne voudrais pas de cette vie pour tout au monde; quand tout désir vers la moindre partie de ce qui est grand m'aura quitté — alors je veux vivre à Reinsberg."

Welk een genot na zulk een uitstapje zich weer thuis te bevinden, niet langer bediende maar zijn eigen meester te zijn, niet naar de schel te luisteren maar zich te verdiepen in zijn lievelingsstudie, niet geplaagd te zijn met het gezelschap van jonge deugnieten, maar zich te verlustigen in den omgang met Biester en zijn vrienden! De moeder vond dat haar zoon, die toch pas achttien jaar oud was, wel wat al te veel in de boeken zat, en wat te weinig in de wereld verkeerde. Zij schreef hem, misschien met niet veel tact, dat „maussade, désagréable et mal maniéré" te zijn zeer leelijk zou staan, en dat zij hoopte dat hij „modeste etactif" zou wezen [3]). Dat werkte als olie in het vuur. Was hij misschien zijn moeder te ernstig, moest hij zich luchtiger en winderiger voordoen? Dat nooit! „En voulant trop paraitre frivole on risque de le devenir", schreef hij terug [4]). „Dieu me garde de cet état! J'aimerais mieux être méchant que frivole. Frivole! m'occuper tout le matin de ma coiffure et de mon habillement, le midi de mets fins, l'après-midi de ma digestion, le soir de manille ou de whist, m'entendre au mode, complimenter une femme ou fille pour s'habiller d'après les plus nouvelles.... Je le répète, ma chère mère, j'aime mieux être méchant que frivole." Hij begrijpt zelf, dat deze declamatie niet geruststellend is, en voegt dan ook wat kalmer er bij: „Ne me croyez pas

1) Dl. I, blz. 59.
2) Dl. I, blz. 87.
3) Dl. I, blz. 43.
4) Dl. I, blz. 43.

aussi plus sérieux que je ne le suis. Je sais rire de bien bon coeur, tout comme un autre, et j'aime une compagnie où la joie règne." Van die vroolijkheid en dien lachlust blijkt evenwel niet veel in de brieven; zij zijn allen in ernstige stemming geschreven, en zoo dus de moeder bleef twijfelen, had zij daartoe maar al te veel grond. Zij werd er zeker in versterkt door Camper, den beroemden medicus, die juist op dezen tijd Berlijn bezocht en daar Van Hogendorp ontmoet had. Hij rapporteerde, dat Gijsbert Karel er niet te best uitzag en niet vroolijk scheen. Dat verontrustte natuurlijk de moeder, en zij haastte zich haar zoon af te vragen, hoe hij zich toch gevoelde. De zoon was over de vraag verstoord en hij, die er aanleiding toe gegeven had, Camper, moest het nu ontgelden. Hij had slecht waargenomen, en uit het gelaat, dat er werkelijk delicaat uitzag, te haastig tot algemeene zwakheid van het lichaam besloten: en wat de vroolijkheid betreft [1]), „la gaieté de M. Camper, qui me trouve si peu gai, n'est pas du tout la mienne, et même ne me plait pas. Camper dit une pointe, raconte fort au long une petite histoire, et puis rit, et ne rit pas de coeur, je crains, et tout le monde s'efforce à prendre un air riant: voilà sa gaieté et celle, qu'elle inspire aux autres" [2]). Arme Camper! Het krijgt den schijn alsof hij Van Hogendorp niet vroolijk heeft gevonden, omdat deze niet meegelachen heeft over zijn geestigheden. Toch, zou ik denken, had hij goed gezien, en was Gijsbert Karel waarlijk wat ernstig voor zijn leeftijd.

Met nieuwen ijver was hij na zijn terugkomst van Rheinsberg weer aan het werk getogen. Eer het jaar ten einde was, kon hij zijn moeder schrijven [3]): „Demain je finis la Cyropédie.... je commence jeudi Homère. Nous avons compté que pour lire six chants il fallait ce qui reste du mois Décembre et le Janvier; nous n'en lirons pas d'avantage ensemble. Alors il nous reste encore le mois de Février, supposé qu'au 1 Mars je devienne officier, et nous l'employerons à quelques dialogues de Platon ou à Thucydide. Voilà nos matins. L'Arioste me devient toujours plus facile, et je ne veux le lire que d'un jour à l'autre, et entre deux Horace et Juvenal. Voilà nos soirées." Wel bestede ochtenden en avonden! en tusschen beiden vond de leergierige

1) Dl. I, blz. 68.
2) Dl. I, blz. 68.
3) Dl. I, blz. 72.

student nog tijd voor de lessen van Johannes von Müller over de krijgskunst der Romeinen, voor het bijwonen van een cursus van Herz over de encyclopedie van de medicijnen, voor oefeningen in het teekenen en voor wat niet al [1]).

Wat zouden ten slotte al die kundigheden den toekomstigen officier baten? Wij zagen het, hij dacht met 1 Maart misschien zijn aanstelling te bekomen. Hij vroeg nu reeds aan zijn moeder verlof om zich dan een paard aan te schaffen, ten einde uit zijn garnizoen te Spandau gedurig naar Berlijn, tot voortzetting zijner geleerde studiën, te kunnen overvliegen. Eens officier, meende hij tot op de terugkomst zijns vaders in Pruisischen dienst te blijven, dan in het vaderland weêr te keeren — en wat verder? Officier blijven? Misschien. Maar, schrijft hij eenige jaren later aan zijn vader [2]), Stosch had andere plannen met mij voor. „Il voyait en moi, disait il, un ministre d'état, et voulait me mettre sur la voie de le devenir. M. Biester, dont je tiens ces idées de M. Stosch, m'encouragea sans cesse à me rendre capable de servir la République, et de lui être utile dans le métier qui ouvrirait la vaste carrière à mon application, à mon zèle." Dit alles was echter van later zorg. Leeren, zich bekwamen, was voor het oogenblik de groote zaak; en studieplannen waren het, die hem en Biester het meest bezig hielden. Te midden daarvan werden zij, 1 Februari 1781, op het onverwachtst verrast door een brief der moeder, die haar zoon naar Den Haag terugriep, en hem een aanstelling in dienst der Republiek aankondigde.

Welke de eigenlijke redenen geweest zijn, die haar hiertoe bewogen hebben, durft de uitgever niet bepalen [3]), en blijkt niet uit de uitgegeven brieven. Misschien gevoelde zij in haar verlatenheid behoefte om den meest geliefden [4]) harer zonen nevens zich te hebben; misschien verlangde zij hem te onttrekken aan den overwegenden invloed, dien Biester op hem oefende. Hoe dit zij, de naaste aanleiding en het voorwendsel er toe was de oorlog, dien Engeland een maand te voren aan de Republiek had verklaard, en die, bij de thans onvermijdelijke vermeerdering der krijgsmacht, een zeldzame gelegenheid aanbood om, met hoop op spoedige bevordering, in Nederlandschen dienst over te gaan.

Over dien rampzaligen oorlog, die de machteloosheid der Repu-

1) Dl. I, blz. 73.
2) Dl. I, blz. 308.
3) Dl. I, blz. 21.
4) Dl. I, blz. 63/4.

bliek het eerst aan den dag gebracht en haar ondergang stellig verhaast heeft, zullen wij niet uitweiden, want op het lot van Van Hogendorp heeft hij verder geen invloed geoefend, en in de *Gedenkschriften* wordt hij nauwelijks vermeld. „Depuis cette guerre je m'embarasse beaucoup plus de ce qui regarde mon pays," schrijft Gijsbert Karel bij den aanvang [1]); maar van bijzondere deelneming in den tegenspoed van zijn vaderland is in zijn brieven niets te bemerken. Van zijn elfde jaar buiten 's lands, het Hollandsch spreken zelfs ontwend, kon hij ook moeilijk een warme vaderlandsliefde gevoelen.

De eerste aandoening, die de terugroeping op hem maakte, was dan ook hoogst onaangenaam. Al zijn plannen en vooruitzichten werden er door verijdeld, van zijn boezemvriend werd hij weggerukt. Hoe dierbaar die vriend hem was, deed hij in den aanhef van zijn antwoord zijn moeder smartelijk gevoelen. „Vous m'arrêtez," zoo begon hij [2]), „Vous ne voulez pas qu'encore je coure chez Biester. Je m'empresse donc à vous écrire, afin de pouvoir d'autant plus tôt être chez lui." Zijn moeder had echter juist op Biesters vriendschap een beroep gedaan, en zijn hulp ingeroepen om haar zoon tot gehoorzaamheid te stemmen. En niet te vergeefs. Toen Gijsbert Karel eenige uren later zijn brief vervolgde, was hij reeds ter neêr gezet [3]): „Je suis bien heureux, ma chère mère, de pouvoir vous écrire plus tranquillement à présent. Biester m'a dit, qu'il était bien heureux pour moi de pouvoir, si jeune encore, faire du bien, comme vous croyez que je puis en faire à Willem etc.; de pouvoir être pour vous ce qu'en partie dans vos affaires vous fûtes vous-même, et ce que furent en partie des étrangers; que j'étais bien heureux encore d'entrer si avantageusement au service, qui ne m'ôtait pas mes projets de voyages pour la suite; que j'étais bien heureux de pouvoir achever mes études, en commencer de nouvelles sans aide.... Voilà comme il veut me prouver mon bonheur; que pouvez vous demander de plus de lui? Cependant comme il me disait: „Votre souvenir me sera toujours bien cher," je fondais en larmes, malgré toute la résolution avec laquelle j'étais entré chez lui, et je ne puis même m'en défendre à présent." Inderdaad, wat had de moeder meer van Biester kunnen vergen? Hij vergeet

1) Dl. I, blz. 84.
2) Dl. I, blz. 76.
3) Dl. I, blz. 78.

zich zelven, en denkt alleen aan zijn vriend, aan hetgeen voor dezen raadzaam is, en dat niet slechts op het eerste oogenblik, maar voortdurend. „Quand je lui parlai de la peine que j'aurais à le quitter," getuigt Van Hogendorp eenige weken later [1]), „il m'énumerait tant de choses qui devaient aisément m'en consoler, que je le croyais à la fin moi-même. Une seule fois, comme je le quittais, il me dit: „Mais qui remplira ce vide dans moi? On n'y pense pas en vous ôtant à moi."

Het lag in het karakter van Van Hogendorp om zeer veel aan zich zelf te denken, en daarbij soms een ander wat licht te vergeten. Biester was hem liever dan eenig ander vriend, maar weldra liet hij zich overtuigen, dat het toch tijd werd (ik laat hem alweêr zelf spreken [2])) „de moins me reposer sur un guide, d'être plus sur mes gardes, plus moi par moi qu'à présent." En in andere opzichten was de overgang in Hollandschen dienst stellig gewenscht. Als hij in zijn vaderland iets worden wilde, moest hij er niet te laat wederkeeren, bij tijds zich leeren schikken in de vaderlandsche toestanden, en betrekkingen aanknoopen met de mannen van invloed. Hij was dan nog altijd in staat zijn toekomst te kiezen, zijn weg te zoeken in den krijgsdienst, of den dienst te verlaten en naar staatsposten te dingen, waartoe zijn afkomst hem scheen te bestemmen. Met zulke bedenkingen troostte hij zich, en spoedig had hij geen troost meer noodig; hij was met zijn lotverwisseling volkomen tevreden. Tot overmaat van geluk werd hij als vaandrig, met den rang van luitenant, bij de Hollandsche garde van den Prins aangesteld; die dienst was de meest gezochte, en zou hem bovendien in Den Haag bij zijn familie laten blijven. Verzekerd van de gunst van den stadhouder, mocht hij verder op een snelle bevordering hopen.

Maar eerst moest hij nog uit den Pruisischen dienst losgemaakt worden. Prins Hendrik maakte niet het minste bezwaar; hij ontsloeg zijn page met dankbetuiging en heilwensch, en vereerde hem, als naar gewoonte, tweehonderd thaler voor zijn uitrusting [3]). Maar van koning Frederik was men zoo zeker niet. Het was ook een hard geval. De koning bekostigde de opvoeding der kadetten, zeker niet met de bedoeling, dat zij, zoodra hun leerjaren geeindigd waren, de opgedane kennis en ervaring in dienst van

1) Dl. I, blz. 90.
2) Dl. I, blz. 85.
3) Dl. I, blz. 110/1.

een vreemden staat zouden gaan aanwenden. Het misbruik, dat door Van Hogendorp en meer andere vreemdelingen van zijn kadettenschool gemaakt werd, deed hem dan ook twee jaren later bepalen, dat voortaan alleen inlandsche edellieden in het gesticht zouden worden opgenomen [1]). Op Gijsbert Karel had hij zeker geen vat, want deze stond niet als surnumerair op de lijst van het regiment [2]). Doch Frederik had wel eens meer iets gedaan, waartoe hij strikt genomen niet gerechtigd was. Van Hogendorp was niet gerust. „Quelqu'un assez instruit des affaires de céans a dit à Biester, que sans doute je risquais, si le Roi apprenait mon départ, que sous le masque de la politesse, me disant qu'on ne me perdrait qu'avec peine, je pourrais être forcé de rester" [3]). Daarom was het zaak zoo weinig mogelijk van zijn aanstaand vertrek te gewagen, en zich eenvoudig te verwijderen. Zoo heeft hij dan ook gedaan, en met den besten uitslag.

Eén wensch koesterde hij nu nog, en ook deze werd door de goedheid zijner moeder vervuld. Den vrijen tijd, dien hij voor zich had, wenschte hij te besteden om nog iets van Duitschland te zien. Hij had zich altijd voorgesteld, eer hij Duitschland verliet, de beroemdste universiteiten te bezoeken, en met geleerden in alle vakken van wetenschap kennis te maken [4]). Daartoe ontbrak thans de tijd en het reisgeld. Maar kleine en korte uitstappen kon hij zich nog wel veroorloven. Zoo reisde hij eerst naar Hamburg en Lubeck, later, op verlangen der moeder, door Saksen en Pruisen naar Koningsbergen, waar hij zijn broeder Dirk aantrof; eindelijk nam hij over Maagdenburg, Göttingen, Cassel, Munster de reis naar Holland aan.

Van die reizen valt niet veel bijzonders meê te deelen. Het doel was menschen, geleerden te leeren kennen; en natuurlijk gaven hun gesprekken geen stof om aan de moeder over te schrijven. Opmerkelijk is het evenwel, dat van natuurtooneelen, van schoone stadsgezichten, van reisavonturen niets hoegenaamd voorkomt „Dans le Harz", schrijft hij vooruit [5]), „je verrai un nouveau monde pour moi; mais les déserts de la Prusse ne me sont aucunement intéressants." Het laatste laat zich wel begrijpen. Maar van de natuur in den Harz hooren wij later ook niets,

1) Vgl. Preuss, Friedrich der Grosse, Bd. III, S. 129.
2) Dl. I, blz. 78.
3) Dl. I, blz. 103.
4) Dl. II, blz. 155.
5) Dl. I, blz. 114.

hoewel hij juist uit Göttingen een zeer langen brief schrijft. Het schijnt dat Van Hogendorp voor natuurschoon niet gevoelig was. Als hij later in Amerika reist, zwijgt hij eveneens over het karakter van het landschap. Alleen het karakter van de menschen gaat hem ter harte. Van de boomen was voor hem niets te leeren. Op reis was hij doorgaans zooals Camper hem te Berlijn had gezien, „peu gai", zelden onbezorgd, niet open voor de indrukken van buiten, meest met zich zelven bezig en overigens alleen met datgene, wat zijn schat van kennis vermeerderen kon.

Merkwaardig is verder de toon, waarop hij verslag geeft van de leefwijs, het karakter, de goede en minder goede eigenschappen van zijn broeder Dirk. Als wij niet wisten, dat deze twee jaren ouder was dan hij, dan zouden wij zeker uit zijn schrijven opmaken, dat hij met een veel jonger broertje te doen had. Hij gevoelt zich blijkbaar verre zijn meerdere. „Il a de l'esprit dans la conversation, mais peu de connaissances solides, et malheureusement avec ça l'ambition de devenir grand chose" [1]). Waarom in Dirk de ambitie zoo ongelukkig is, wordt niet gezegd; misschien oordeelt Gijsbert Karel, dat hij daarvan genoeg heeft voor de geheele familie. Het zou ons genoegen doen aan den anderen kant te hooren, welken indruk op Dirk de jongere broeder gemaakt heeft. Wij weten dat hij een autobiographie heeft nagelaten, waarvan Vreede in zijn *Diplomatie van de Bataafsche Republiek* een ruim gebruik heeft gemaakt. Licht mogelijk dat daarin ook over deze ontmoeting iets voorkomt [2]).

In de laatste dagen van September 1781 kwam Gijsbert Karel, na een afwezigheid van acht en een half jaar, in het moederlijke huis terug. Zijn opvoeding was voltooid. Zijn karakter was gevormd: zoo als hij nu was is hij nagenoeg onveranderd gebleven; hij heeft alleen in zelfbeheersching later nog vorderingen gemaakt, in eerzucht daarentegen, in hooghartigheid, maar tevens in den afkeer van al wat onedel en onwaar is, in den wil om wat hij scheen ook te wezen, en om te verdienen wat hij begeerde, is hij zich zelven steeds gelijk gebleven. De kennis, die hij zich

1) Dl. I, blz. 127.

2) Dit is, blijkens de in 1887 door graaf D. A. Van Hogendorp uitgegeven Mémoires van graaf Dirk, niet het geval; maar in de korte schildering van het huiselijk leven der Hogendorpen in Den Haag wordt Gijsbert Karel genoemd op een wijze, die duidelijk maakt, dat Dirk de aanmatigende houding van zijn jongeren broeder heeft opgemerkt en er door gekwetst was (Mémoires, p. 19, 20, 23).

verworven had, was uitgebreid. Het is echter de vraag, of hem van zijn klassieke studiën, bepaaldelijk van het Grieksch, veel zal zijn bijgebleven. Zijn krijgskunde althans is hem zelden te pas gekomen. Maar hij had geleerd, en dat had hij vooral aan Biester te danken, hij had geleerd te werken; hij had zich een goede methode eigen gemaakt, en wat hij voortaan begeerde te weten, kon hij gemakkelijk aanleeren. Van staatswetenschappen, van Nederlandsch staatsrecht, van volkenrecht, van nieuwere geschiedenis wist hij nog maar weinig; maar, nu hem die vakken belang begonnen in te boezemen, kostte het hem geen moeite ze degelijk te beoefenen. In de eerste plaats moest hij weêr Hollandsch leeren spreken en schrijven. Het heeft lang geduurd eer hem dit volkomen gelukt is. In het Duitsch kon hij zich natuurlijk met gemak uitdrukken. Wat soort van Fransch hij schreef, is den lezer uit de vele uittreksels, die ik van zijn brieven gegeven heb, bekend. Het was de gewone brabbeltaal der toenmalige patricische familiën, uit Fransche woorden bestaande, maar zonder Fransche syntaxis, zonder kleur of elegantie, even plat als het Hollandsch, waarmeê zij het afwisselden.

Met ingenomenheid en in goede verwachting was Van Hogendorp in het vaderland en in zijn familiekring teruggekeerd. Maar al spoedig zal die verwachting min of meer teleurgesteld zijn. Hij was lang zijn eigen meester geweest, en hij ging gaarne zijn eigen gang. Den raad van anderen op te volgen, als hij er niet van zelf meê instemde, had hem nooit behaagd. „Il faut avoir ses expériences," had hij vroeger eens aan zijn moeder geschreven [1]), „non pour devenir plus docile aux bons conseils, mais pour agir dans la suite avec plus de précaution." Volkomen juist, maar men kan alles overdrijven, en zijn vrienden klaagden, dat hij de zelfgenoegzaamheid wel wat ver dreef. Kort voor zijn vertrek uit Berlijn voegde Stosch, die zich steeds zijn vaderlijken vriend had betoond, hem spijtig toe [2]): „Je vais encore hasarder un seul conseil, et je me flatte que vous le suivrez, c'est de faire tout ce que bon vous semblera." Waarlijk, dien raad was de jonge man wel genegen op te volgen. Zijn moeder had dan ook zijn tehuiskomst niet zonder eenige zorg tegemoet gezien; zij had hem geschreven [3]): „Bonne amitié, bonne confiance entre nous,

1) Dl. I, blz. 38.
2) Dl. I, blz. 181.
3) Dl. I. blz. 104.

mais nous tenons toujours nos relations de mère et de fils, n'est ce pas, Charles?" Karel verlangde niets liever; hij was een goede zoon en hij wilde het toonen; maar toch, de verhouding tusschen hem en zijn moeder was van den aanvang af moeilijk. Het karakter der moeder gaf haar geen overwicht; zij miste den tact om ongemerkt te leiden. Zij wilde in alles gekend, over alles geraadpleegd worden. Haar bezorgdheid ontaardde licht in vrees en in argwaan; zij vroeg dan ophelderingen, die de zoon het beneden zich achtte te geven; zij bemoeide zich met beuzelingen, waarin hij ongemoeid wilde blijven. De uitgever heeft te recht begrepen, dat hij de sporen der familiegeschillen, die daaruit soms ontstonden, niet geheel moest uitwisschen; zij leeren ons den zoon zoowel als de moeder beter kennen. Merkwaardig vooral is om die reden een brief van Biester in antwoord op verzuchtingen, die de moeder in zijn boezem geslaakt had [1]). „Vous doutez encore de lui; vous le soupçonnez, vous le traitez vraiment en enfant, lui qui est depuis longtemps homme fait (car sa raison n'a-t-elle pas toujours devancé son âge?) et qui sera un jour un des plus grands hommes." Hij raadt daarom, den jongen man zich vrij te laten ontwikkelen. Hij weigert zelfs een drukke correspondentie met hem te onderhouden. „Je suis persuadé," zegt hij [2]), „que j'ai fait ici beaucoup de bien à Charles, même tant que peu de personnes n'auraient pu faire; mais je suis aussi persuadé, que parvenu à un certain point d'âge et de connaissances il lui était avantageux de sortir de mes mains, pour se former lui-même dans le monde, pour puiser les principes de sa conduite dans la vie active. J'ai dit le premier sans vanité, croyez donc je vous prie que je dise le second sans fausse modestie." Van tijd tot tijd natuurlijk schrijven de vrienden elkander, maar opzettelijk vermijdt de vroegere leermeester al wat naar het geven van lessen zweemt. Hoe veel beter dan de moeder kende hij haar zoon; hoe veel juister begreep hij wat dezen diende!

Leverde dus het huiselijke leven geen onverdeeld genoegen op, het ambtsleven deed het nog minder. De luitenant had slechts den gewonen garnizoensdienst te verrichten. Al duurde de krijg met Engeland voort, voor het landleger viel niets te doen. Week in week uit altijd dezelfde geestdoodende bezigheid. Onder zijn kameraden was er niet één, die in ontwikkeling of in levensplan

1) Dl. I, blz. 162.
2) Dl. I, blz. 159.

met hem overeenstemde, niet één aan wien hij zich kon aansluiten. Hun vermaken hadden voor hem niets aantrekkelijks. In hun oog pasten zijn studiën aan geen officier. Met grond kon men zeker niets op hem aanmerken, hij zorgde wel, dat hij zich aan geen berisping bloot gaf; maar, hij erkent het zelf [1]), hij was bij zijn regiment niet bemind.

In de groote wereld bewoog hij zich niet gemakkelijk. Hij zag, dat lieden, die in alle opzichten zijn minderen waren, in het gezellig verkeer boven hem uitmuntten en meer behaagden. Hij was tevens om zijn jonge jaren en ondergeschikten rang verplicht achter te staan bij mannen, die hem in stand te boven gingen, maar overigens in zijn schatting verre beneden hem stonden. Hij gevoelde zich misplaatst en niet op zijn gemak. Courier heeft het eens van zich zelf getuigd: de studie maakt zelfgenoegzaam en hoogmoedig. Ook op Van Hogendorp is dit toepasselijk. Hij herinnerde het later aan zijn moeder [2]): „Je vous ai toujours dit que de passer de la société d'anciens et de modernes du premier rang dans différentes sciences à celle d'hommes qui leur etaient si inférieurs, et de raisonner dans mon cabinet avec les uns tandis qu'il fallait être le très-humble serviteur des autres, me paraissait un contraste assez désagréable pour me gêner et me faire sortir de mon naturel." Hij waagde zich dan ook hoe langer hoe minder onder de menschen; hij zegt zelf [3]): „J'ai passé un an et demi à la Haye bien plus dans ma chambre d'études qu'à la parade ou en société." Een slechte voorbereiding, voorwaar, voor iemand die in den krijgsdienst en door zijn connectiën vooruit moet komen. Maar Van Hogendorp had dan ook de militaire loopbaan reeds opgegeven; hij nam zijn dienstplichten waar, maar overigens vormde hij zich, niet voor soldaat, maar voor staatsman: bij de eerste gelegenheid de beste wilde hij het beroep, waarvoor hij geen hart meer had, vaarwel zeggen. Wanneer zou zich echter zulk een gelegenheid voordoen? Daar ontmoette hij den beroemden Kinsbergen [4]), en hoorde van dezen, wat hij trouwens wel wist, dat men, om iets te worden, van der jeugd af op één doel gestadig het oog moet hebben, en niets doen noch laten dan wat tot dat oogmerk dient. „En wat doe ik?" vraagt hij na

1) Dl. I, blz. 296
2) Dl. I, blz. 296.
3) Dl. I, blz. 310.
4) Dl. I, blz. 226.

dit gesprek zich zelven af [1]). „Ik moet voor de menschen soldaatje spelen; .... de kleinste helft mijns tijds kan ik slechts studeren, de andere gaat in onnutte pligten verloren." Dat kon zoo niet blijven. „Kinsbergen heeft mij het geheim van mijn hart ontwikkeld, en mij den moed gegeven, niet voor mij en anderen te veinzen, maar rondborstig uit te komen voor mijn redelijk, wel overlegd en vurig omhelsd voornemen. Dit is: mij onder een gezant bekwaam te maken; de regten te studeren; ware verdiensten te verkrijgen; alle takken der regering te doorgronden; dwazen die mij miskennen te minachten; nuttig te zijn; aan het gemeen wel te doen; misbruiken af te schaffen; dommen en deugnieten tegen te gaan; de goede zaak te doen zegevieren, en met dezelve mijn naam in het geheugen van mijn land, zoo lang het bestaat, onverganklijk in te prenten!"

Een prachtig levensprogramma, in opgewondenheid neêrgeschreven, maar trouw en volhardend nageleefd! Van nu af geen weifeling meer. Alleen ter wille zijner ouders blijft hij vooreerst nog in dienst, maar dat hij studeeren, promoveeren en staatsman worden zal, staat vast. De moeder gaf gereedelijk haar toestemming; zij verlangde maar dat de beslissende stap niet gewaagd zou worden, eer de vader in het land terug was gekeerd. Intusschen opperde zij een plan, dat haar zoon als uit het hart gegrepen was: zij stelde hem voor, een lang verlof te vragen, en een bezoek te brengen aan de Vereenigde Staten van Noord-Amerika [2]).

Niets kon hem aangenamer zijn, want hij was overtuigd dat niets hem nuttiger kon wezen. Met de huishouding der staten, met hun staatkundige en maatschappelijke inrichting had hij zich in den laatsten tijd bij voorkeur bezig houden. *Hollands rijkdom* van Luzac, *The Wealth of Nations* van Adam Smith en soortgelijke werken had hij bestudeerd. De oeconomische theorieën had hij zich eigen gemaakt. „Hij had gedacht en gelezen" (ik haal alweêr zijn eigen woorden aan [3])) „over de ware bronnen van welstand in eenen staat, en die studiën met vuur omhelsd, welke tot deze kennis leiden. Nu wilde hij een wordenden staat met eigen oogen beschouwen, om alles in zijne geboorte na te sporen, om de wederzijdsche pligten van een burger en regent nauwkeurig te ontdekken; om in een staat, door kooplieden bestuurd, gewaar

1) Dl. I, blz. 226.
2) Dl. I, blz. 292.
3) Dl. I, blz. 261.

te worden, in hoever de beginselen des handels tot een grond van het algemeen geluk kunnen verstrekken." Voor zulk een onderzoek bood op dat tijdstip de nieuwgeboren Amerikaansche staat inderdaad een eenige gelegenheid aan. De vrede met Engeland, die de onafhankelijkheid zou waarborgen, was zoo goed als gesloten. Van den voet van oorlog zou alles op den voet van vrede ingericht moeten worden. De debatten van het congres, de maatregelen der regeering, alles zou stof tot nadenken opleveren, en tot vruchtbare vergelijking van de oude wereld met de nieuwe leiden. Bovendien, een Nederlandsch gezant stond op het punt zich naar de Vereenigde Staten in te schepen; hij was aan de Van Hogendorpen vermaagschapt; in zijn gevolg zou de reis zonder groote kosten en onder bijzonder gunstige omstandigheden kunnen geschieden. Alles liep meê en kwam uit zooals gewenscht was. Den 22sten Juni scheepte Van Hogendorp zich aan boord van de „Erfprins", kapitein Aberson, in [1]).

De zeereis was voor het schip, waarop hij zich bevond, bijzonder rampspoedig. Zij duurde buitengewoon lang, en eindigde den 23sten November met schipbreuk, waarbij het grootste gedeelte der equipage omkwam. Op verzoek van den kaptein was Van Hogendorp vier dagen te voren op een Amerikaansche schoener overgegaan, om in persoon te Boston op het afzenden van hulp te gaan aandringen. Zoo doende was hij tenauwernood aan het dreigende gevaar ontkomen. In een brief aan zijn broeder Willem heeft hij de gewaarwording weêrgegeven, die hij bij zijn redding ondervond [2]). „Toen ik het eerst het vaste land betrad, kan ik niet zeggen dat ik eenig gevoel van groote vreugde heb waargenomen. Kon ook het geheugen aan degenen, die ik mogelijk niet meer zou kunnen redden, mij verblijden? Maar nadat een schip uit was om op hen te kruissen, nadat ik met een familie had gegeten en in dat oogenblik eens weêr huisselijk geluk beschouwd had, terwijl ik 's avonds in een donker dennewoud mijne reis voortzette en van een heuvel land en zee rondom mij bij maanlicht zag, toen overkwam mij een stroom van het zaligst genoegen en, mijne oogen ten hemel gerigt, riep ik uit met diepe aandoening: Dank! Dank!" — Voor een ander zou, na de opgedane ervaring, de gedachte dat de terugreis weêr over zee moest gaan, benauwend zijn geweest. Maar Van

1) Vgl. Nederl. Jaarboeken, 1783, blz. 1049; De Jonge, Zeewezen, dl. V, blz. 65.
2) Dl. I, blz. 263.

Hogendorp gaf aan zulke schrikbeelden niet toe [1]). „Une fois j'avouai à M. Aberson, que l'expérience que je venais de faire m'empêcherait sans doute de m'embarquer une seconde fois, s'il y avait moyen d'aller par terre; mais que si mon devoir, ou d'aussi bonnes raisons que j'avais eues cette fois, m'appellaient quelque part, les dangers de la mer ne m'arrêteraient pas, par la raison que j'avais éprouvé ceux dont j'avais prévu la possibilité sans les craindre." Het is geen zelfwaan, maar zelfkennis, die zich in deze woorden uit. Zooals hij sprak heeft Van Hogendorp steeds gehandeld. Op den weg, dien het plicht was te bewandelen, heeft hij zich nooit door de vrees voor gevaar laten tegenhouden.

De Amerikaansche reis is voor hem overrijk geweest aan leering van allerlei aard; een schat van nuttige kennis heeft zij hem opgeleverd, en, wat van hooger belang is, zij heeft hem in de kunst van waarnemen en van waardeeren geoefend. Was het ons niet zoozeer om zijn levensgeschiedenis te doen, wilden wij ons in de geschiedenis der Vereenigde Staten en van hun staatslieden begeven, wij zouden uit de *Brieven en Gedenkschriften* een overvloed van wetenswaardige bijzonderheden bijeen kunnen brengen. Maar wij ontzeggen ons dit genoegen. Wij hebben ons niet bezig te houden met de Amerikaansche maatschappij, zooals zij was, maar met den indruk, dien zij op Van Hogendorp maakte. Dat hij doorgaans scherp en goed heeft gezien, dat hij over de beroemde personen, die hij ontmoette, en over de toestanden, die hij waarnam, doorgaans een juist en billijk oordeel velt, zal een ieder erkennen, die ook van elders met de geschiedenis van dien tijd vertrouwd is. En zelfs daar, waar hij blijkbaar dwaalt en onbillijk is, komt de eigenaardigheid van zijn karakter, zijn originaliteit niet het minst, te voorschijn. Vooral is zijn oordeel over Washington opmerkelijk. Uit al hetgeen van dien goeden en grooten man verhaald werd, had zich zijn phantasie een heldenfiguur verbeeld, waarin alle menschelijke deugden in haar volkomenheid verlichamelijkt waren. In Amerika, terwijl hij zich te Boston ophield, had hij nog veel vernomen wat zijn verbeelding verlevendigd had. De bevrijder van zijn land had zich juist door een daad van belangeloosheid en vaderlandsliefde boven de meeste helden der geschiedenis verheven: hij had de dictatoriale macht, die hij nooit had misbruikt, zoodra de vrede gesloten was,

1) Dl. I, blz. 291.

neêrgelegd, en zich in het ambtelooze leven teruggetrokken. Wij kunnen ons voorstellen, hoe vurig een enthousiast als Van Hogendorp naar de kennismaking met dien eenigen man verlangde. Reeds had hij de meeste staatslieden en krijgslieden, die zich in den vrijheidsoorlog onderscheiden hadden, leeren kennen. Maar hoe schitterde boven die allen de roem van Washington uit! Geen wonder, dat hem het hart van onwillekeurige ontroering klopte, toen hij Mount-Vernon naderde en op het punt stond den held in zijn huiselijk leven te aanschouwen [1]). Maar welk een teleurstelling wachtte hem! Een eenvoudig man ontving hem, zoo als ieder gastheer in Virginië een vreemdeling, die hem aanbevolen was, ontvangen zou hebben. Niets dat naar een heldennatuur geleek; een alledaagsch man, die alledaagsche opmerkingen maakte en zich bovendien noch sierlijk noch gemakkelijk uitdrukte. Over gewichtige zaken liet hij zich niet uit; met moeite ontlokte men hem een, doorgaans nog weifelend, oordeel. Kalm en afgemeten, liet hij zich in het gesprek door de geestdrift der anderen niet medesleepen. Na eenige uren in zijn gezelschap te hebben doorgebracht, moest de jonge man zich afzonderen om in de eenzaamheid zijn teleurstelling en spijt te verduwen. „J'étais brouillé," zegt hij, „avec le genre humain." Als dat nu het hoogste was, waartoe de menschheid zich verheffen kon, waartoe dan alle krachten ingespannen en naar het ideaal gestreefd? „Cent fois je répétais ce passage de Hamlet: Quel chef d'oeuvre que l'homme! Que sa raison est sublime etc., et qu'est ce à mes yeux que cette quintessence de poussière? L'homme ne me plait pas!" — De eerste indruk werd bij de nadere kennismaking niet verzwakt. Hij logeerde eenige dagen op Mount-Vernon, en sloeg al dien tijd zijn gastheer op het nauwste gade, en na iedere ontmoeting bekende hij het aan zich zelven op nieuw: dit was het ideaal niet, waarvan hij gedroomd had. Iedere poging tot toenadering, tot vertrouwelijkheid stiet af op de onverschilligheid, waarmeê zij werd opgenomen. Het was Washington blijkbaar volkomen onverschillig, welken indruk hij op den Hollandschen jongeling maakte. Hij was gastvrij en beleefd, maar bemoeide zich niet met hem, en liet hem volkomen vrij om te doen en te laten wat hij wilde. Van Hogendorp gevoelde zich door deze bejegening niet gevleid, maar hij troostte zich met de spijtige gedachte [2]): „Comment

1) Dl. I, blz. 350.
2) Dl. I, blz. 357.

voudriez vous que j'inspirasse le moindre interêt à un homme, qui n'a point d'amis?" Dat Washington hem niet opmerkte, kwam uit traagheid en onverschilligheid voort. „Il est indifférent sur le caractère moral et le mérite de ceux qu'il voit, à moins qu'il ne doive les employer, aimant le repos et l'inactivité, c'est à dire une vie, qui ne l'oblige pas à travailler au delà de ce qu'il faut pour ne point s'endormir" [1]). Is het niet alsof wij de beschrijving van een vulkaan lezen door iemand, die hem nooit in werking heeft gezien? Gekrenkte eigenliefde misleidde in dit geval den anders zoo opmerkzamen jongen man. Washington maakte met hem niet meer omslag dan de held van het spreekwoord met zijn valet de chambre, en van daar dat hij in zijn oogen ook geen held was. Van zijn kant begreep de gast, dat hij den gastheer met dezelfde onverschilligheid en onoplettendheid mocht behandelen, en hij veinsde volstrekt geen bewondering, tot ergernis (zegt hij [2])) van mevrouw Washington, „qui avait des yeux plus perçants que ceux du grand homme, et qui m'a dit des choses fort piquantes." Zijn ijdelheid vond daarin nieuwe stof tot zelfverheffing: „Cela me confirmait dans mon opinion, car si j'avais eu tort, elle aurait été moins piquée." — Wij kunnen ons voorstellen, dat gast en gastheer zonder aandoening van elkander afscheid namen.

Met dat al had Van Hogendorp zeker niet geheel mis gezien. Zijn fout was, dat hij slechts de effen oppervlakte waarnam, die hem getoond werd, en dat hij niet vermoedde, hoeveel daaronder verholen lag. Maar juist dat, wat hij opmerkte en niet zonder overdrijving beschrijft, is door de tallooze lofredenaars verzwegen, en daarom zal zijn karakterschets, niet als een gelijkend portret, maar als bijdrage tot een volledige kenteekening van een der edelste en grootste staatslieden van alle tijden, steeds bijzondere waarde behouden.

Verrast ons het oordeel, dat hij over den held van Amerika velt, niet minder bevreemdt ons in sommige opzichten zijn beschrijving van het Amerikaansche volkskarakter. Volgens hem is die natie van natuur „douce, indolente et paisible" [3]). Wij zijn gewoon de voorouders der hedendaagsche Yankees ons anders voor te stellen. Misschien zouden wij, om hen te karakteriseeren,

1) Dl. I, blz. 357.
2) Dl. I, blz. 357.
3) Dl. I, blz. 302.

juist de drie woorden kiezen, die tegen de woorden, door Van Hogendorp gebruikt, lijnrecht overstaan. Maar laten wij niet te haastig oordeelen. Laten wij niet te spoedig besluiten, dat hij slecht heeft gezien. Hij heeft geoordeeld naar den schijn, en zich vergist: daarover kan geen twijfel bestaan. Maar waarom zou hij, die altijd een scherpziend oog heeft gehad, hier juist verkeerd gezien hebben? Ik acht het voor de geschiedenis van groot belang te weten, dat de tijdgenooten van Washington zich aan een man als Van Hogendorp zoo geheel anders hebben voorgedaan, dan zij weldra getoond hebben inderdaad te wezen.

Maar waar zouden wij eindigen, indien wij zelfs maar wilden aanstippen al wat voor de geschiedenis van het opkomend Amerika uit deze *Gedenkschriften* te leeren is?

Zeven maanden heeft Van Hogendorp zich in de Vereenigde Staten opgehouden. Zonder spijt verliet hij het land, zonder begeerte om er zich ooit te vestigen [1]). Het was er hem te stil, te kalm, te werkeloos. Nu hij gezien had wat hij had willen zien, verlangde hij naar zijn vaderland terug, waar hij werken kon aan zijn levenstaak, waar hij naderen kon tot het doel, dat hij beoogde. De terugreis was even voorspoedig, als vroeger zijn reis rampspoedig geweest was. Den 19den dag na zijn inscheping te New-York stapte hij te Falmouth aan land (23 Juni 1784 [2])).

Hij vond Engeland in spanning; hij kwam juist bij tijds om getuige te zijn van de beslissende zegepraal, door den jongen Pitt op zijn tegenpartij behaald. Na langdurige tegenwerking van het Parlement ondervonden te hebben, had de jeugdige minister zijn koning bewogen om het Lagerhuis te ontbinden. De nieuwe verkiezingen hadden zijn tegenstanders tot een machtelooze minderheid doen inkrimpen, en machtiger dan ooit sedert den tijd van koningin Anna een Engelsch minister geweest was, zou hij, naar men verwachtte, een tijdvak van nuttige en diep ingrijpende hervormingen openen. Van Hogendorp, zoodra hij vernam wat er in het Parlement gaande was, haastte zich naar Londen; hij hoorde er de eerste redevoeringen van Pitt als minister, van Fox en van Sheridan [3]). Hij ontbrandde in sympathie voor het Engelsche staatsleven, voor den minister vooral, die, nog geen drie jaren

1) Dl. I, blz. 279/80.
2) Dl. I, blz. 373.
3) Dl. I, blz. 5. Vgl. Macaulay, William Pitt, p. 61/2.

ouder dan hij, den hoogsten post in zijn vaderland bekleedde, en waardiglijk bekleedde, niet om eigen voordeel maar tot zegen der natie. In hem, veel meer dan in den grooten man der Vereenigde Staten, aanschouwde hij zijn ideaal en zijn voorbeeld [1]). „J'ai frémi de joie," schrijft hij, „en pensant que peut-être moi-même un jour je pourrais jouir d'un bonheur, qui me semble et le plus grand et le plus digne de mes efforts." Hij rekende het zich als een bewijs van vurige kinderliefde toe, dat hij zich niet langer in dat prachtige schouwspel verlustigde, maar na een kort oponthoud naar Holland overstak.

En daar geraakte hij weer in het oude gareel. Aan het verlaten van den krijgsdienst viel voor het oogenblik niet te denken. Gedurende zijn afwezigheid was hij tot luitenant, met den rang van kapitein, in de grenadiers-compagnie van den erfprins bevorderd [2]); en het zou onbetamelijk zijn geweest die gunst te beantwoorden met een verzoek om ontslag. Maar bovendien, op dit oogenblik verbood het de krijgsmanseer. Er was kans op oorlog. Nauwelijks met schande en schade aan den Engelschen oorlog ontkomen, liep de Republiek weer dadelijk gevaar van in krijg te vervallen met keizer Joseph, die haar machteloosheid kende, en het oogenblik geschikt achtte om de Schelde voor de scheepvaart te openen en België te verlossen van de banden, waarin de zelfzucht van de Republiek, in den tijd van haar overmacht, den handel der Zuidelijke provinciën gekneld had. Zijn bemoeiing, op zich zelf in den vorst van Oostenrijksch Nederland lofwaardig, was in strijd met de traktaten; en, op deze steunende, zocht de regeering der Republiek het onrecht, dat haar ten voordeel verstrekte, te bestendigen. Liever wilde zij zich in een gevaarlijken oorlog wagen, dan haar handelsvoordeel prijsgeven voor zij er toe genoodzaakt werd. Onder zulke omstandigheden kon Van Hogendorp welstaanshalve zijn degen niet afleggen. Hij maakte onmiddellijk na zijn tehuiskomst zijn opwachting aan den erfstadhouder, verzocht nog een maand verlof om zijn familie te zien, maar sprak van geen ontslag [3]). De Zwitsersche en Hollandsche garden waren intusschen naar Breda verlegd, en daarheen had hij zich dus weldra te begeven. Hij woonde er de wapenoefeningen bij, die hem slechts half

1) Dl. I, blz. 315.
2) Zie Haagsche Courant van 22 Augustus 1783.
3) Dl. I, blz. 383.

voldeden. Hij, met het Pruisische krijgswezen bekend, vond in de wijs, waarop de zaken hier behandeld werden, veel af te keuren. Hij sprak er met zijn superieuren over, zonder iets uit te werken. „Ik ben wiskundig overtuigd" (besloot hij eindelijk [1])) „dat al klaagde ik bij den stadhouder zelven, een ieder slechts werkzaam zou zijn om de zaak te smoren, uit vrees voor een nauwkeurig onderzoek." De dienst stond hem meer en meer tegen. Hij zag met klimmend verlangen tegen den aanstaanden zomer de tehuiskomst van zijn vader te gemoet, die hem den toegang tot een gewenschter carrière onsluiten zou.

Hij had dien vader sedert zijn elfde jaar niet gezien. Als knaap had hij zeker niet veel aan hem gedacht. Maar sedert hij in Holland zonder raadsman voortleefde, had hij zich met den afwezige gedurig meer gaan bezig houden, te meer misschien, omdat hij wist dat deze een hoogen dunk van hem had opgevat en de grootste verwachtingen van zijn toekomst koesterde [2]). Op een zijner brieven aan zijn moeder, door haar den vader ter lezing toegezonden, had deze een kantteekening geschreven, zoo vleiend als het zelfgevoel van den zoon het maar wenschen kon: „Je vous le prédis" (zoo schreef hij onder anderen [3])) „dussiez-vous vous en enorgueillir, vous serez un jour un grand homme, vous en avez le germe, comme celui du bon citoyen et de l'homme de probité." Was het niet natuurlijk, dat een vader, die hem zoo waardeerde, hem weerkeerig dierbaar werd? Hij gevoelde behoefte om hem insgelijks te eeren, zoo mogelijk te bewonderen. Met gretigheid greep hij naar de verhandelingen, die van zijns vaders hand in de werken van het Bataviaasch Genootschap voor 1781 en 1782 voorkwamen. Hij zou daaruit den man, dien hij nog zoo weinig kende, althans als denker en schrijver nader leeren kennen. Of hij hem ook als zoodanig heeft leeren bewonderen, zou ik echter betwijfelen. Zijn helder oordeel kon met den besten wil in die nietsbeduidende opstellen en in die hoogdravende redevoeringen niet veel te bewonderen vinden. En de volgende passage uit het dagboek getuigt ook niet van overgroote ingenomenheid [4]): „Waarom zou ik de redevoering mijns vaders over de inenting niet beoordeelen, niet vrij en waar oordeelen al is het over een geschrift mijns

1) Dl. I, blz. 425.
2) Dl. I, blz. 427.
3) Dl. I, blz. 106.
4) Dl. I, blz. 198.

vaders? De zoon, die blind alle zijn vaders werken bewondert, bemint en acht hem als de ruwste wilde zijn afgod." Blinde afgoderij lag niet in het karakter van den zoon, en wij behoeven zijn beoordeeling niet te kennen, om na deze inleiding te weten dat zij niet bovenmate gunstig zal geweest zijn. Desniettemin bleef hij zijn vader eeren en vertrouwen. Hij schreef hem herhaaldelijk lange brieven, waarin hij zijn geheele hart uitstortte, zijn onvoldaanheid met het tegenwoordige, zijn wenschen en verwachtingen voor de toekomst rondborstig uitsprak, en om ondersteuning verzocht tot verwezenlijking van die plannen. Hij wenschte [1]), eer hij zich vestigde, nog een paar jaren door Engeland en Frankrijk te reizen, dan de Zeven provinciën te bezoeken, ten einde er de locale belangen bij eigen ervaring te leeren kennen, dan eerst als staatsman op te treden, en een post te zoeken, waarin hij met de verkregen kundigheden woekeren en nut stichten kon. Maar de vader zou althans dien laatsten brief niet lezen. Toen die geschreven werd, was hij misschien reeds niet meer in leven. Hij had zich op het schip de Harmonie naar het vaderland ingescheept, en van dat schip is later nooit meer taal of teeken vernomen: waarschijnlijk is het met man en muis bezuiden de Kaap vergaan [2]). Na maanden lang in angst en pijnlijke onzekerheid verkeerd te hebben, moest de moeder eindelijk, in November 1786, wel besluiten het vermoedelijk overlijden van haar echtgenoot aan te geven en den weduw-rouw aan te nemen [3]).

Zoo lang had Gijsbert Karel niet gewacht met het ten uitvoer brengen van zijn lang beraamd plan. Toen niet alleen het geheele jaar 1784 maar ook het volgende verstreken was, zonder dat er eenig bericht van de Harmonie inkwam, had hij begrepen, dat hij thans gerechtigd was om zonder toestemming van zijn vader een nieuwe loopbaan in te treden. Uit voorzichtigheid had hij nog geen ontslag uit den dienst, alleen een lang verlof aangevraagd; het was hem goedgunstig verleend, en als luitenant van de grenadiers kwam Van Hogendorp nu te Leiden studeeren [4]). Hij wist reeds veel van hetgeen een jurist moet weten; hij was werkzaam, hij had slag van werken en een voortreffelijk verstand. Er waren in dien tijd geen verplichte colleges, geen cursus, dien

1) Dl. I, blz. 428.
2) Dl. 1, blz. 5.
3) Dl. II, blz. 69.
4) Hij werd er ingeschreven 15 Februari 1786 (Alb. Acad.).

ieder student moest volgen. Zoodra iemand de noodige bekwaamheid bezat, of liever zoodra de professoren, wier oordeel niet altijd onpartijdig was, durfden verklaren, dat hij bekwaam genoeg was, stond aan zijn promotie niets meer in den weg. Van Hogendorp, een man van geboorte, een officier, bedaagder dan de studenten doorgaans zijn, werd met behoorlijke égards behandeld. Hij hield alleen de privatissima van den beroemden Pestel, leerde van het burgerlijke recht zooveel als onontbeerlijk was, legde zich met de borst op staatsrecht en volkenrecht toe, en was binnen het jaar zoover gevorderd, dat hij kon promoveeren [1]). Zijn jongere broeder Willem studeerde insgelijks te zelfder tijd te Leiden. Met andere studenten heeft hij zeker weinig omgang gehad. Van zijn academieleven, dat trouwens voor hem een geheel andere beteekenis had dan voor de meesten, weten wij geen bijzonderheden.

Zijn academische dissertatie handelt „over een billijken omslag der lasten over vereenigde staten": een onderwerp voor zulk een verhandeling niet zeer geschikt. Het stuk heeft dan ook geen groote waarde. Het betoogt eerst, dat de bondgenooten niet overeenkomstig het nut, dat zij uit het verbond trekken, maar overeenkomstig hun vermogen behooren bij te dragen. Dan volgt een vrij mager verslag van hetgeen omtrent de quotisatie in verschillende bondstaten, inzonderheid in Zwitserland, in de Vereenigde Nederlanden en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika is voorgevallen. Wat de toepassing betreft, geeft de schrijver toe, dat het vervangen der quoten door gemeene middelen, in alle provinciën op eenparigen voet te heffen, aan onoverkomelijke bezwaren onderhevig is; om echter een eind te maken aan de anders eindelooze twisten over het bedrag van ieders quote, acht hij niet onaannemelijk het stelsel, dat juist op dit tijdstip in Amerika in overweging was, om namelijk iederen staat te laten betalen naar hij volkrijk is; immers, hoewel het cijfer der bevolking geen zuivere maatstaf is van het nationaal vermogen, zoo kan het daartoe toch bij benadering dienen, en heeft het althans voor, dat het gemakkelijk met juistheid te kennen en na iedere volkstelling licht te wijzigen is. Het eenige wat wij in deze dissertatie prijzen kunnen, is de methode; deze toont dat de schrijver meer is dan een gewoon student.

Van Hogendorp promoveerde den 30sten September 1786, in de

1) Dl. I, blz. 205.

monteering van de Hollandsche garde [1]). Voor ons, die zoo dikwerf officieren van gezondheid in militaire uniform zien promoveeren, schijnt niets natuurlijker dan dat een garde-officier bij een plechtige gelegenheid, zooals de promotie, in zijn gala-pak verschijnt. Doch in dien tijd schijnt men anders gedacht te hebben. De studenten konden het aan minachting jegens hun corps toeschrijven, indien een officier, die zich reeds onderscheiden had door geen college te houden, in een andere kleeding dan de gewone op de katheder kwam. Tot den laatsten dag toe was het dan ook onzeker, in welken dos hij optreden zou; en de overlevering, door den uitgever te boek gesteld, gewaagt van een vreeselijk tumult bij de promotie, toen hij ten slotte toch in uniform verscheen [2]). Het is mogelijk, maar in de uitgegeven brieven wordt daarop evenwel, zelfs niet uit de verte, gedoeld.

Van meer beteekenis was het, dat de schrijver zijn dissertatie niet, zoo als hij eerst voornemens was geweest, aan de Van Hogendorpen opdroeg, maar aan den erfprins, in wiens regiment hij diende. In dien tijd van hevige partijschap kon men Oranje geen hulde betoonen zonder zich de patriciërs van de anti-stadhouderlijke partij en de volksgezinde Patriotten tot vijanden te maken. Dat iemand, die een politiek ambt begeerde, zoo openlijk partij trok, en wel de partij van hen, die het onderspit dolven, was een ongewoon verschijnsel. Bij den eersten aanblik verwondert het ons te meer, omdat de staatsbegrippen en de algemeene denkwijs van Van Hogendorp, zooals wij die uit zijn dagboek en zijn ontboezemingen kennen, zulk een stellig partij kiezen niet vereischten.

Van Hogendorp behoorde namelijk tot hen, die men in dien tijd de verlichten noemde, wij zouden zeggen tot de liberalen, tot de modernen, zoowel in het politieke als in het godsdienstige [3]). Ook zijn moeder helde tot de nieuwe begrippen over. De uitgever, die blijkbaar rechtzinniger is dan zij, drukt zich dus uit [4]): „Haar werkzame geest bleef aan de philosophisch-politische droomerijen van haar tijd niet geheel vreemd; haar ontbrak èn genoegzame kennis èn voldoend doorzicht om te doorgronden op welk een dwaalspoor zoowel gewaande philosophen als gewaande staatslieden het oude Europa heenleidden.” Wij

1) Dl. I, blz. 6.
2) Dl. I, blz. 206.
3) Vgl. dl. I, blz. 66.
4) Dl. I, blz. 168.

gelooven gaarne, dat de gezindheid der ongeletterde vrouw minder uit diep nadenken dan uit natuurlijke aandrift voortsproot. Haar vrijere denkwijs ten opzichte van den godsdienst zal grootendeels zijn toe te schrijven aan afkeer van de femelarij van haar vader, den ouden Van Haren, wiens rechtzinnigheid met zoo verachtelijke ondeugden gepaard ging. En de politieke toestanden van haar tijd waren zoo weinig bevredigend, dat iedere verandering allicht verbetering kon schijnen. Gijsbert Karel had in het ouderlijk huis en vervolgens in de kadettenschool niet anders geleerd [1]; en hij had later in zijn vriend Biester een ijverig prediker der nieuwe philosophie aangetroffen. Met Nicolai en Gedike stond Biester aan de spits der Duitsche verlichten, tegenover Lavater en de phantasten, en, wat de politiek betreft, bewonderde hij in Frederik den Groote, die den ouden staat naar de nieuwe begrippen hervormde, het toonbeeld van een waardig vorst [2]. Geen wonder, dat Van Hogendorp, onder zulken invloed opgewassen, tot het jonge, niet tot het oude Europa behoorde.

In het vaderland teruggekeerd, getuige van de steeds toenemende partijschap, betreurde hij bovenal de tweedracht, die het herstel der gebreken, waarover men jammerde, onmogelijk maakte [3]. Bij beide partijen zag hij schuld. Hij ergerde zich over de hevigheid der Patriotten; maar hun verlangen naar eenigen invloed van het volk op de regeering moest hij billijken [4]. Hij zag de vernedering van het huis van Oranje met verontwaardiging, maar voor de gebreken van den Prins en van zijn hof was hij volstrekt niet blind. Kort na zijn terugkomst uit Amerika, terwijl hij te Breda in garnizoen lag, viel het geruchtmakende geval met 's Prinsen kamerheer Van der Capellen voor. Deze, tegen wien niets anders was in te brengen dan dat zijn broeder en zijn neven ijverige Patriotten waren, en dat hij met dezen den omgang niet had afgebroken, werd verdacht gemaakt, belasterd, tot het nemen van zijn ontslag gedwongen, en in de noodzakelijkheid gebracht om zijn gedrag voor het publiek te verdedigen. Van Hogendorp heeft zijn gedachten over de behandeling, Van der Capellen aangedaan, in zijn dagboek opgeteekend, en daaruit blijkt hoe weinig hij met den stadhouder

1) Vgl. Mirabeau, Histoire secrète de la Cour de Berlin, t. II, p. 168.
2) Dl. I, blz. 212.
3) Dl. I, blz. 439.
4) Dl. I, blz. 436.

en zijn hovelingen dweepte. „Het grootste kwaad" (zegt hij o. a.) „dat volgens mij uit deze gebeurtenis voor het Hof ontstaat, is, dat men den Prins in al zijne zwakheid en koppigheid zal leeren kennen, en dat men zien zal hoe zeer hem de lievenswaardige deugd, de goedhartigheid, ten prooi geeft aan vleijers. Men zal zien, dat de Prinses te trotsch is voor eene republiek. Men zal het binnenste van het Hof meer en meer leeren kennen en gehaat maken bij een volk, welks aard met dien van een Hof zeer tegenstrijdig is." Zoo oordeelde hij juist twee jaren voor zijn promotie. In dien tusschentijd was echter veel gebeurd, niet wat van den Prins en de zijnen een gunstiger dunk kon geven, maar veel wat de Patriotten in een minstens even ongunstig daglicht plaatste. Onder den invloed dier gebeurtenissen wijzigde zich zijn zienswijs. „Quand on est jeune et qu'on aime le bien" (zoo schreef hij toen weder [1])) „ces réformateurs ont beau jeu, ils trompent aisément; mais observés de près, ils perdent à la longue l'estime et l'affection, qu'ils devaient plutôt à la crédulité des autres qu'à leur propre vertu." Daarenboven een edel gemoed trekt onwillekeurig partij voor hen, wien onrecht geschiedt, en de prins van Oranje, hoe gegrond ook sommige grieven der Patriotten waren, werd zeker in 1786 schandelijk vernederd en mishandeld. Reden genoeg voor een man, zoo fier en edel als Van Hogendorp, om door een openlijke hulde te toonen, dat hij met de brutale volksvrienden niet instemde.

Persoonlijke redenen werkten mede. Zijn familie en hij zelf hadden groote verplichting aan den Prins en de Prinses [2]). De Prins had door zijn voorspraak den vader in staat gesteld om zijn fortuin in Oost-Indië te herwinnen; de Prinses had de zonen in het Pruisische kadettenhuis doen opnemen, hun, en misschien ook voor een poos de moeder [3]), een jaargeld geschonken. Zij had zich later altijd het lot van Gijsbert Karel anngetrokken, en bij zijn terugkomst uit Berlijn aan zijn moeder een brief geschreven, die bijna moederlijke zorg voor den jongen man verraadt en het karakter van de vorstelijke schrijfster ten hoogste vereert. Door zulke verplichtingen aan het huis van Oranje verknocht, kon een edelaardig man er niet aan denken om het in de vernedering en verdrukking te verlaten, zelfs al twijfelde hij of het recht wel volkomen aan die zijde was.

1) Dl. I, blz. 441.
2) Dl. I, blz. 177, 230.
3) Dl. II, blz. 103.

Het eigenbelang stemde daarenboven met het plichtgevoel overeen. De Patriotten schenen wel voor het oogenblik de bovenhand te hebben, maar zij hadden een overvloed van candidaten voor iederen post, die openkwam. Bij de Prinsgezinden daarentegen was gebrek aan bruikbare menschen. Wat meer zegt, Van Hogendorp had reeds een post op het oog, dien hij alleen door de gunst der Prinsgezinden verkrijgen kon, het pensionarisschap van zijn vaderstad, van de tweede stad der provincie [1]). Hij offerde dus zijn kans op een staatsbediening volstrekt niet op door de inspraak van zijn hart te volgen, en aan zijn vernederden weldoener een openlijke hulde te brengen.

De promotie zelve was een ware zegepraal. Een vriend, die geen vleier was, de advocaat der Oost-Indische Compagnie Boers, schreef aan de gelukkige moeder [2]): „J'ai parlé à plusieurs Messieurs qui y ont été présent, entre autres à deux professeurs, et ils ont été satisfait du jeune docteur au delà de l'expression."

Wij zijn het reeds gewoon Van Hogendorp uitbundig te hooren prijzen. Maar nu hij eens zijn leerjaren achter den rug heeft, vragen wij toch ons zelven onwillekeurig af: wat gaf zijn vrienden toen reeds dien hoogen dunk van zijn talenten? Dat zijn moeder en zijn vader een aanstaand groot man in hem vereerden, is zoo vreemd niet. Ouders zien dikwerf in hun kinderen wat zij wenschen te zien, en Gijsbert Karel was van zijn eigen waarde zoo innig overtuigd en sprak die overtuiging bij elke gelegenheid zoo stellig uit, dat zij bij zijn naaste verwanten wel ingang moest vinden. Doch Biester — aan zijn oordeel hechten wij veel. Hij was geen man, die door grootspraak kon worden ingenomen; hij was geen dweper, geen vleier. En, wij hebben het gehoord, zonder aarzelen verzekerde hij de moeder [3]): „Il sera un jour un des plus grands hommes." Die voorspelling verbaast ons niet, omdat wij weten, dat zij althans in zekere mate bewaarheid is. Maar gesteld, Van Hogendorp ware kort na zijn promotie gestorven, en had niets nagelaten dan zijn dissertatie, zijn gedenkschriften en zijn brieven: zouden wij ons dan nog niet verwonderen over de uitspraak van Biester? Zonder twijfel. Tot op zijn promotie hebben wij Van Hogendorp niets zien verrichten wat een groot man aankondigt, en zijn geschriften kunnen niet meer bewijzen dan dat hij vooral voor historische en politische

1) Dl. II, blz. 284.
2) Dl. I, blz. 458.
3) Dl. I, blz. 162.

studie een buitengewonen aanleg had. Desniettemin houd ik mij overtuigd, dat Biester niet lichtvaardig geoordeeld heeft. Hij had in den dagelijkschen omgang meer van zijn vriend gezien en gehoord, dan wij uit de nagelaten geschriften vernemen kunnen. En onze gebrekkige kennis is toch voldoende om ons te doen vermoeden, waarop hij zijn gunstige verwachting gegrond had. Tweeërlei eigenschappen toonde Van Hogendorp nu reeds in de hoogste mate te bezitten, vastheid van karakter en juistheid van blik, en zij, aan elkander gepaard, kenteekenen wezenlijk den grooten krijgsman, den grooten staatsman. Van zijn vast en onverzettelijk karakter hebben wij reeds bewijzen genoeg ontmoet. Van zijn juisten blik op den gang der geschiedenis en op den geest van zijn eeuw dragen sommige zijner historische en politieke opstellen de onmiskenbare blijken. Ik beroep mij bepaaldelijk op de *Considérations sur la révolution de l'Amérique*, in den zomer van 1784 geschreven [1]). Als wij bedenken, dat dit opstel dagteekent van vóór de groote revolutie, dan staan wij verbaasd over een zoo juist inzicht in het karakter van een tijd als er in doorstraalt. Ik wil er enkele regels van afschrijven [2]):

„Nos temps ressemblent à ceux de la Réformation. Dans ce siècle il se fait en politique la même révolution, qui au quinzième siècle a commencé en matière de foi. Ni Luther ni Calvin n'étaient des hommes capables de changer les opinions d'une grande partie du genre humain. Mais les abus avaient préparé les esprits à embrasser le parti de tout homme qui prêcherait leur système, c'est à dire qui eût la hardiesse de déclarer ce que tous se bornaient à croire en secret. Si on demande encore si les hommes y ont gagné, je réponds qu'un honnête homme peut être catholique ou protestant, mais que les peuples sont plus éclairés, par conséquent plus heureux, depuis la Réformation."

„Les progrès de la Révolution politique ne souffrent aucune comparaison avec les progrès de la Réformation. Ils dépendent trop des circonstances. Mais qu'il me soit permis de hasarder une conjecture sur ce qui pourrait en être la fin, puisque le temps n'y peut rien changer."

„On tombera dans des excès.... Le plus grand excès sera celui de s'abandonner aux impulsions de ceux qui ne méritent pas la confiance publique.... Mais la multitude reviendra de

1) Dl. I, blz. 392.
2) Dl. I, blz. 409.

son égarement. La lumière des sciences n'est pas assez faible pour laisser dans l'égarement les nations, qu'elle éclaire plus que jamais auparavant.... Les peuples rentreront dans leurs droits d'élire des représentants, qui prennent part à l'administration, et partout le chef de l'Etat, quel que soit son titre, ne fera plus que tenir la balance entre le peuple et les grands. La tolérance deviendra universelle, et les guerres de religion seront oubliées. Tout citoyen prendra les armes pour sa défense.... C'est le commerce qui fera la grandeur des états."

Ik kan mij niet herinneren, dat ik ooit bij eenig schrijver van vóór 1789 een zoo juist begrip van de strekking en het doel der groote beweging, die toen eerst aanving, ontmoet heb, als hier in het dagboek van een jongman van nog geen twee en twintig jaar, die nooit in staatszaken gemoeid was geweest. Zijn verblijf in Amerika, zijn verkeer met de hoofden van den opstand aldaar hadden hem de gegevens verschaft, waaruit hij zijn juiste gevolgtrekkingen afleidde. Maar hoeveel Franschen hadden ook in Amerika verkeerd, en wie van hen allen had er die wetenschap opgedaan?

Doch tusschen juist zien en geschikt handelen ligt een breede ruimte. Wij hebben Van Hogendorp nog niet aan het werk gezien. Weldra, in het jaar na zijn promotie, is hij op het staatstooneel handelend opgetreden.

(De Gids, 1867, dl. I, blz. 439 vlg.)

II [1]).

Door zijn promotie tot meester in de rechten had Gijsbert Karel van Hogendorp zich het radicaal voor de meeste staatsambten verworven. Wij weten reeds naar welk ambt in het bijzonder zijn verlangen zich uitstrekte. Hij hoopte raad en pensionaris der stad Rotterdam te worden. Een ambt voorwaar,

1) Dit opstel is in hetzelfde jaar als het vorige in de Gids gedrukt onder den titel: Gijsbert Karel van Hogendorp en de omwenteling van 1787 (N. v. d. R.).

waarmeê een eerstbeginnende, hoe hoog zijn ambitie reiken mocht, tevreden kon zijn. Oldenbarnevelt en Hugo de Groot waren er meê begonnen. Johan de Witt was als pensionaris van Dordrecht in de vergadering van Holland gekomen, en twee jaren later reeds met de leiding dier vergadering als raadpensionaris belast. Dat waren voorbeelden die trokken. Wel was de taak, voor zoover zij het behartigen der eigenlijke stadsbelangen betrof, niet uitlokkend voor een hoogdravenden geest als Van Hogendorp; maar zij opende den toegang tot de Statenvergadering, en dat deed bij hem alles af. Zijn moeder zeide het in vertrouwen aan de prinses van Oranje [1]: „fréquenter l'Assemblée d'Hollande, voilà à quoi il aspire à présent avec le plus d'ardeur."

Nog eer hij gepromoveerd was, hadden zijn Rotterdamsche vrienden hem eenig uitzicht op dien begeerlijken post geopend [2], en kort na zijn promotie werd hij hem zoo goed als aangeboden door een oud vriend van zijn vader, mr. Isaac van Teylingen, een der meest invloedrijke leden van de vroedschap, afgevaardigde namens de stad in de Staten van Holland, en bovendien bewindhebber der Oost-Indische Compagnie ter kamer Rotterdam. Wat zoo iemand ernstig wilde, had groote kans om te gebeuren. Hij schreef [3], dat de pensionaris der stad, mr. Herman Nederburgh, ziekelijk werd en zijn werkzaamheden in haar geheelen omvang moeilijk kon waarnemen; dat het daarom geraden scheen hem een tweeden pensionaris toe te voegen, en dat hij als zoodanig niemand liever aangesteld zou zien dan mr. Gijsbert Karel van Hogendorp. Er stonden aan zulk een benoeming wel hinderpalen in den weg [4], om te beginnen, een resolutie van 25 November 1753, houdende dat de stad voortaan niet meer dan één pensionaris in haar dienst zou nemen; maar Van Teylingen, in de regeerkunst ervaren, wist bij ondervinding: „que les résolutions ne sont que pour écarter les malheureux [5]." En Van Hogendorp, de zoon van wijlen een Rotterdamsche vroedschap, de gunsteling van Van Teylingen en van meer andere aanzienlijke regenten, kon niet onder de ongelukkigen gerekend worden. Te zijnen behoeve was de resolutie van voorheen gemakkelijk door een nieuwe resolutie op te heffen, waarin men des noods en welstaanshalve

1) Dl. II, blz. 156.
2) Dl. II, blz. 284.
3) Dl. II, blz. 292.
4) Resol. Vroedschap Rotterdam, 10 December 1787.
5) Dl. II, blz. 293.

zou kunnen schrijven, „dat deze nieuwe aanstelling niet zal strekken tot nadeel van stads-financiën." Een ander bezwaar noopte slechts tot eenig uitstel. Om pensionaris te worden moest men volle 25 jaren oud zijn, en dat werd Van Hogendorp eerst in October 1787. Maar hij kon licht zoolang wachten. Hij was nog officier; zijn vrienden hadden hem weêrhouden de oude betrekking vaarwel te zeggen, eer een nieuwe binnen zijn bereik was. Hij had dus nog wat omhanden en kon zich op zijn gemak tegen October voor de nieuwe bediening voorbereiden. Hij kon onderwijl te Rotterdam de oude relatiën aankweeken en nieuwe opzoeken.

Dit laatste was dringend noodig. Het nepotisme van den tijd der Republiek is ons al eenigermate vreemd geworden. Wij kunnen nauwelijks meer begrijpen, dat het toen wenschelijker was bloedverwanten dan partijgenooten en vrienden in de regeering te hebben. Toch hield men het daarvoor in de dagen van wijlen de Republiek: getuige de zorg, waarmede de reglementen steeds verboden, dat al te veel nabestaanden in één college te zamen zaten. Een pensionaris had aan vrienden niet genoeg; hij moest onder zijn meesters bloedverwanten hebben. Honderd jaren te voren had Pieter de Groot, de zoon van den beroemden Hugo, toen hem dezelfde post van pensionaris van Rotterdam was aangeboden, aan Johan de Witt geschreven [1]): „Het staat by my vast, dat sich niemant licht in een employ van die natuyr behoort te laeten gebruycken dan in een stadt, daer hem het crediet van sijn bloetverwanten tot support kan strecken." Die les was nog altijd behartigenswaardig. Nu ontbrak het Van Hogendorp te Rotterdam wel niet aan bloedverwanten; hij vond er in de eerste plaats Jean François van Hogendorp [2]), een zeer verren neef, maar toch altijd een neef, en die zich van den beginne af een warm vriend had betoond. Doch dit was niet voldoende; en de gulle Jean François introduceerde zelf den aspirant-pensionaris bij die regenten-familiën, waar huwbare dochters te ontmoeten waren, bij de familie Groeninx, bij de familie Van Staveren. Weldra verhaalden de lieden elkander, dat de jonge Van Hogendorp op juffrouw Groeninx of op juffrouw Van Staveren het oog had [3]). En zoo was het ook; nadat zijn oog eenige weken van

1) 1/11 Juni 1669 (Ms. Rijksarchief).
2) Dl. II, blz. 285.
3) Dl. II, blz. 67, 291.

de een op de ander gedwaald had, vestigde het zich voor goed op de laatstgenoemde. Het was niet zijn eerste affectie, ook niet zijn laatste, ook geen bijzonder sterke. De liefde was bij hem niet opgewassen tegen de ambitie. Hij had het reeds aan zijn vader geschreven [1]: „Je ne ferai jamais un mariage que par inclination, — mais l'effervescence d'un instant, ce que dans les romans on nomme le véritable amour, ce sentiment exalté ne déterminera jamais seul mon choix." De ervaring heeft bewezen, dat hij ook in dit opzicht zich zelf goed kende. Maar laten wij niet vooruitloopen. In April 1787 scheen de toekomst voor den jongen staatsman verzekerd: over eenige maanden zou hij tweede pensionaris en waarschijnlijk schoonzoon van een vermogend regent van Rotterdam wezen. Geen kwaad begin voorwaar, en dat nog op beter hopen liet.

Zijn moeder had er dan ook in toegestemd, dat hij den krijgsdienst thans verliet [2]. De positie van Oranjegezind officier in Den Haag, waar de garde sedert eenigen tijd weer garnizoen hield, was gedurig lastiger geworden. Zijn superieuren waren partijdig en hem niet genegen. Het werd tijd zich los te maken van een post, die hem in moeilijkheden brengen kon. In het begin van Maart schreef mevrouw Van Hogendorp hierover aan de Prinses [3], ontvouwde haar de redenen die het ontslag van Gijsbert Karel wenschelijk maakten, en verzocht daartoe haar toestemming. Haar Hoogheid antwoordde allergracieust, stemde het verzoek gereedelijk toe, en verwierf ook de goedkeuring van haar gemaal [4]. Nu kon de officier de formeele aanvraag indienen, en reeds den 20sten Maart verkreeg hij het zoo lang begeerde ontslag [5]. Onmiddellijk daarop vervoegde hij zich te Nijmegen, waar het hof zijn verblijf hield, maakte zijn opwachting bij Hunne Hoogheden, werd aan hun tafel genoodigd en met de meeste onderscheiding bejegend. Hoe gelukkig gevoelde hij zich in de pas verworven vrijheid! „Je ne puis vous dire," zegt hij aan zijn moeder [6], „à quel point je suis ravi de ma liberté. Je m'aperçois que, loin de me mettre un degré plus bas, elle m'élève. Tout le monde ne pourrait pas imiter cette démarche; il est vrai

1) Dl. I, blz. 429.
2) Dl. II, blz. 68.
3) Dl. II, blz. 69.
4) Dl. II, blz. 71.
5) Nederl. Jaarb.. 1787, blz. 400.
6) Dl. II, blz. 73.

que je ne saurais dire les véritables motifs, mais en attendant qu'ils paraissent, je vois distinctement qu'on m'en prête qui me font honneur." Natuurlijk mocht het publiek nog niets van de kans op het pensionarisschap weten. Het moest denken, dat zuivere Oranjezucht de drijfveer was tot het nemen van ontslag als officier. Dat verhief den schijnbaar belangelooze in de oogen der hovelingen. Minder aangenaam en verheffend daarentegen was het antwoord, dat hij hun geven moest op hun vragen: wat hij nu voorhad te beginnen. Hij zeide, dat hij als advocaat practiseeren wilde; maar hij schaamde zich half, dat hij zoo iets moest belijden. „Il est assez singulier" (zegt hij zelf in zijn dagboek [1])) „que j'éprouvais de la répugnance à m'expliquer sur ce point, comme si d'exercer la jurisprudence eût été au-dessous de moi: sentiment obscur que j'attribue à la profession militaire, dont apparemment je n'avais pu quitter les préjugés aussi vite que l'habit." Karakteristiek in alle opzichten is deze confessie, niet het minste de zelfbeproeving, die er in doorstraalt. Gijsbert Karel, niet tevreden met het opmerken zijner onwillekeurige aandoeningen, moest er ook het „waarom" van weten. Niet minder herkennen wij hem in hetgeen volgt: „J'ai depuis, avec une satisfaction intime, entendu raconter à M. Grenville, qu'il avait, il y a peu d'années, assisté à des plaidoyers de M. Pitt." Wat een Pitt gedaan heeft, daarover behoeft zich een Van Hogendorp niet te schamen. Wij kennen hem genoeg om te begrijpen, dat hij deze bijzonderheid uit het leven van den Engelschen staatsman inderdaad „met een innige zelfvoldoening" gehoord heeft.

Met den Prins kon hij vrijer spreken. Aan Zijn Hoogheid kon hij openbaren, welke uitzichten hem te Rotterdam geopend waren. En de Prins was met die plannen hoogelijk ingenomen, en beloofde hem, aan zijn vrienden te Rotterdam, met name aan den heer Van der Heim, er over te schrijven [2]). De aspirant was, naar zijn eigen getuigenis, bij deze gelegenheid niet overbescheiden. „J'appuyai" (zegt hij in zijn dagboek [3])) „j'appuyai beaucoup sur les services que je pourrais rendre à la bonne cause, puisqu'avec la majorité, qu'elle avait alors à l'assemblée des Etats, il ne manquait que du concert et de l'éloquence aux bien intentionnés pour les faire triompher de la faction." De

1) Dl. II, blz. 77.
2) Dl. II, blz. 74 vlg.
3) Dl. II, blz. 76.

Prins begreep dit ook zoo, en ried daarom den aanstaanden leider zijner partij ten ernstigste aan, intusschen druk te pleiten. „Car, dit-il, il faut un flux de bouche et de présence d'esprit pour faire tête à des gens comme un G(ijselaer), qui vous asserte les choses du monde les plus absurdes avec une assurance, qui passe l'imagination [1])."

Van dit pleiten is evenwel niet ingekomen, bij gebrek aan cliënten, die hun zaken aan de welsprekendheid van den onervaren advocaat kwamen toevertrouwen [2]). Hij moeide zich derhalve maar bij voorbaat met de politiek. Overal werden op dat tijdstip Oranje-societeiten opgericht, om het volk tegen de Patriotten op te zetten en onder de stadhouderlijke banier te scharen. Een der voornaamste was in Den Haag, onder het hoofdbestuur van Bentinck van Rhoon, gevestigd; daarvan werd Van Hogendorp lid, en ijverig werkend lid. Hij koos gedurig stelliger partij: als een erkend vriend van Oranje wilde hij eerlang op het staatstooneel optreden [3]).

Daar verschenen te Rotterdam den 23sten April [4]), „jour à jamais mémorable," zegt Van Hogendorp [5]), de gewapende burgers voor het stadhuis; een commissie uit den krijgsraad en van de geconstitueerden uit de burgerij verzocht en kreeg gehoor bij de vroedschap, en verklaarde haar, dat de burgerij zeven raadsleden, wier namen werden opgegeven, afzette en van nu af als afgezet beschouwde. Het waren zeven van de beste vrienden en beschermers van Van Hogendorp: zijn neef Jean François, de heer Van der Heim en de heer Van Staveren waren er onder. Daarmeê was alle kans op de gewenschte aanstelling verdwenen. In de plaats der afgezette werden door de aanblijvende vroedschap, op dringend bevel van den krijgsraad, zoo het heette, andere echt patriotschgezinde heeren aangesteld. De vijanden van den Prins kregen in de vroedschap een beslissende meerderheid; en het behoeft niet gezegd, zij zouden nooit een jong mensch, die zijn Oranje zoo fier ten toon had gedragen, tot pensionaris der stad aanstellen. Te vergeefs beriepen zich nog de afgezette heeren op de Staten van Holland; de meerderheid was ook daar niet meer op hun hand, en verklaarde het gebeurde voor een

1) Dl. II, blz. 74.
2) Dl. II, blz. 65.
3) Dl. II, blz. 65, 68.
4) Dl. II, blz. 11, 82.
5) Dl. II, blz. 12.

huiselijke aangelegenheid der stad, waarmeê de Staten der provincie zich niet konden bemoeien. Zoo had dus de zaak haar beslag; zonder omwenteling was er niet aan te veranderen. Naar omwenteling derhalve, naar weêrwraak dorstte van nu aan de teleurgestelde aspirant-pensionaris.

Hij heeft ons zelf in zijn dagboek beschreven, hoe hij op dit oogenblik te moede was. „La conduite" (zegt hij) „que les usurpateurs se permirent vis-à-vis de leurs victimes, qui étaient tous mes parents ou mes amis, me révolta; mon espoir d'établissement évanoui me toucha sensiblement; la violence du coup, sans un ombre de respect pour les lois, me paraissait une injure faite à la nation, et agité par tous les mouvements d'amour-propre et d'amour de la patrie et de la gloire, je résolus dès ce moment de punir les audacieux, et je m'écriai en présence de mon frère Guillaume, que j'allais employer toutes les facultés de mon esprit, toutes mes liaisons, toutes les connaissances que l'étude m'avait fait acquérir, ma fortune et ma vie, à précipiter les tyrans du faîte, où ils s'étaient élevés. Peu après Hogendorp me dit: „Vous ne parlez pas, quelle est votre opinion?" et je lui répondis d'une manière énergique et qu'il n'a jamais pu oublier: „Je respire la vengeance" [1]). — Ik moet erkennen, dit alles riekt wat sterk naar het melodrama, en herinnert ons, dat Van Hogendorp de jaren nog niet had, waarop de Staten van Holland een jong man waardig keurden om in hun vergadering zitting te nemen. Maar met dat al was een zoo vurig en ondernemend en tevens zoo hardnekkig ijveraar een niet te versmaden aanwinst voor de partij der heftige Oranjelieden, waaraan hij zich thans met hart en ziel aansloot.

Doch van nu af zijn de lotgevallen van onzen held niet meer van de wisselingen der politiek af te scheiden. Zijn leven en bedrijf is alleen te begrijpen als men de staatsgeschiedenis van zijn tijd kent. Wij moeten ons daarin eerst orienteeren, eer wij verder gaan.

Drie partijen hebben van ouds in onze Republiek bestaan: de Prinsgezinden, de anti-stadhouderlijke aristocraten of patriciërs, en de democraten. Sedert den tijd van Maurits en Oldenbarnevelt hadden stadhoudersgezinden en anti-stadhouderlijken steeds tegen elkander over gestaan; hun tweedracht had veel kwaads gebrouwen

1) Dl. II, blz. 78.

en nog meer goeds verhinderd, maar aan den anderen kant, wij moeten het erkennen, de volksvrijheid beschermd door het vestigen van een overheersching, van wat aard ook, te beletten. Even oud als deze twee partijen was de derde, die der democraten, maar zij was niet in staat geweest zich zoo gedurig te toonen. Uitgesloten van de regeering, zonder recht om haar stem in den staat te doen hooren, werd zij nauwelijks opgemerkt in gewone tijden; alleen in tijden van beroering en gevaar had zij zich getoond en doen gelden. De omstandigheden hadden meêgebracht, dat zij meestal tegen de aristocraten was opgestaan, en met de Prinsgezinden gemeene zaak had gemaakt. Zoo was het gegaan in 1672 en in 1747. Beide die keeren was het land onder het bestuur der patriciërs in oorlog en dreigend gevaar geraakt; natuurlijk was dit aan de regeering geweten, en om verandering van regeering te verkrijgen, hadden zich de democraten aan de Prinsgezinden aangesloten en gezamenlijk den verongelijkten prins van Oranje aan het hoofd van den staat gesteld. Op deze wijs schenen democraten en Oranjelieden hetzelfde te bedoelen; maar inderdaad liepen beider wenschen slechts een eind weegs samen; als de Oranjepartij al geheel voldaan was, hadden de democraten nog allerlei andere wenschen op het hart. De Prinsgezinden waren tevreden met de verheffing van den Oranjevorst; als hij al de macht had van zijn voorouders, en nog iets daarboven, begeerden zij niet meer. Maar dan kwamen de democraten met hun requesten tot herstel van de privilegiën, tot beperking van de macht der stadsregenten, inzonderheid ten opzichte van het vergeven der voordeelige bedieningen. Aan zulke verzoeken leenden de prinsen van Oranje een onwillig oor. Zoodra zij op het gestoelte der eere gezeten waren, beijverden zij zich om de beweging, die er hen op had gebeurd, te bedaren. Zij waren voorstanders van de wettige regeering, afkeerig van al wat naar omwenteling zweemde. Nauwlijks hadden zij de overwinning behaald, of zij sloten vrede met hun oude vijanden, en dankten de ongeregelde troepen, aan wie zij de zegepraal verschuldigd waren, weder af. De teleurgestelde democraten bromden en morden dan nog een tijd lang voort, slaakten hun verzuchtingen in blauwboekjes en spotdichten, die door de regeering verboden werden, maar keerden allengs tot de vroegere machtelooze en lijdelijke ontevredenheid terug. Evenwel, het misnoegen was steeds klimmende; bij iedere herhaling uitte zich de teleurstelling in heviger klachten tegen den Prins, die zijn helpers in den steek liet. Vooral toen

Willem IV in 1747 de Doelisten te Amsterdam gepaaid maar in het minst niet voldaan had, regende het smaadschriften: „Kijk," zoo heette het in een van dezen [1]), „daar leest de Prins, bij zijn vertrek uit Amsterdam, het plakkaat in zijn koets, en lacht omdat hij de burgers zoo fraaitjes van de huig gelicht en alles naar zijn hoogwijs advies gedaan en de burgers niets gegeven heeft. Maar kijk aan den anderen kant, daar werpen de burgers de oranje-cocarden tegen den grond, omdat zij meenen dat de Prins of zijn ministers hen bedrogen heeft." Het vertrouwen op de prinsen van Oranje was bij de volkspartij geschokt [2]). Spande de stadhouder samen met de patriciërs, dan moest het volk zelf tegen beiden voor zijn belangen waken.

Het geluk had gewild, dat al de prinsen van Oranje bekwaam, dat de meeste buitengewoon bekwaam waren geweest. Onder hun bestuur had het volk voorspoed genoten en roem behaald. Ook om die reden waren de vorsten geliefd. Maar Willem V, die in 1766 krachtens erfrecht aan het bewind kwam, was een rechtschapen man, doch ontbloot van al die gaven van verstand en karakter, waardoor zijn voorvaderen zoo bijzonder hadden uitgemunt. Bilderdijk [3]) wijt de ongeschiktheid van den erfstadhouder aan zijn opvoeding, die opzettelijk door zijn voogd, den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, verkeerd zou zijn aangelegd. Niets ongerijmder dan deze beschuldiging [4]). Het ontbrak den Prins geenszins aan kundigheden, maar aan talenten; hij wist meer dan noodig was, maar hij kon niet handelen. Hij was niet berekend zelf te regeeren, en hij was ijverzuchtig jegens een ieder die hem wilde helpen. Zijn dat fouten, die uit de opvoeding, of wel die uit den aanleg voortvloeien? — Hoe dit zij, de patriciërs bemerkten spoedig, met wien zij te doen hadden; zij breidden hun macht meer en meer uit ten koste van de zijne; zij belemmerden hem in het regeeren.

---

1) Dichtk. Praaltooneel, dl. II, blz. 161.

2) Brieven en Gedenkschriften, dl. II, blz. 236.

3) Vaderl. Gesch., dl. XII, blz. 23.

4) Hoe ongegrond zij is, wordt zij toch door onze geschiedschrijvers, die van dit tijdvak meestal weinig of niets weten, geloovig naverteld. Een enkel staaltje van de ongerijmdheid, waartoe de haat tegen den hertog leidt. Volgens Bilderdijk (dl. XII, blz. 28, 33) was aan den Prins „een groote veneratie voor de Staten van Holland ingeboezemd." Volgens Van de Spiegel was juist het tegenovergestelde geschied: „Je me souviens (schrijft Van Hogendorp, dl. II, blz. 154) que Van de Spiegel me dit un jour, que le vieux Duc avait nourri le Prince dans l'idée que tous les régents étaient des faquins." Zou de waarheid misschien ook hier in het midden liggen?

Zij verzetten zich niet alleen uit vaderlandsliefde tegen verkeerde maatregelen, maar tegen den gang der regeering in het algemeen, uit partijschap. De stadhouder, aan het Engelsche koningshuis verwant, ging door voor engelschgezind; de patriciërs, die, als vertegenwoordigers van den handel, naijverig waren op den voorspoed van Engeland, heulden met de Fransche ambassadeurs, en vonden er een dubbel genoegen in, als zij den stadhouder tegen zijn wil tot vijandelijkheden tegen Engeland noopten. Vooral sedert den opstand der koloniën in Amerika, sedert Frankrijk voor dezen partij getrokken had en met Engeland in oorlog was geraakt, gaven de Hollandsche regenten zich het genoegen om, in strijd met de bekende sympathie van den Prins, allerlei beleedigende en vijandige resolutiën tegen Engeland door te drijven. Dit ging zoo ver, dat het geduld van de Engelsche regeering eindelijk uitgeput raakte, en zij een openlijken oorlog boven deze bewimpelde vijandelijkheden verkoos. Toen bleek het op de jammerlijkste wijze, hoe baldadig en roekeloos ons gedrag geweest was, hoe weinig wij in staat waren uit te richten wat wij snoevend hadden gedreigd. In plaats van het reeds door twee vijanden benarde Engeland den genadeslag te geven, vingen wij alleen al de slagen op, die Engeland had uit te deelen. Wat wij ons zelf niet bewust waren geweest, toonden wij aan de geheele wereld: dat van de macht en de grootheid der eens geduchte Republiek niet het minste was overgebleven.

De natie gevoelde haar vernedering diep; zij had nooit gedacht dat zij zoo laag gezonken was. Aan wien de schuld? Natuurlijk aan de regeering. Wat was er uitgericht met de millioenen, die voor de vloot en het leger waren opgebracht? De regeering had ze door haar onverstandig, zoo niet verraderlijk, beleid nutteloos weggeworpen. De natie vorderde onderzoek en strenge straf voor de schuldigen.

Voor het eerst, zoolang de Republiek stond, was het een stadhouderlijke regeering, onder wier wanbestuur de staat schade en schande leed. Voor het eerst was het een prins van Oranje, die verdacht werd van het land weerloos te hebben gehouden uit sympathie voor den vijand, die ons zoo harde slagen toebracht. Wat nog nooit gebeurd was, de democraten stemden in met de aristocraten, en beschuldigden om het hardst den stadhouder. Dat kwam den anti-stadhouderlijken uitnemend te pas. Zij wortelden niet in den volkgeest; zij hadden nooit steun gevonden bij de natie.

Zoolang de staatszaken in de raadzalen werden behandeld, vermochten zij veel; maar zij hadden steeds weerloos en hulpeloos tegenover den stadhouder gestaan, zoo dikwerf de beslissing op straat onder het volk gevallen was. Nu voor het eerst schaarde zich de volkspartij achter hen. Zij juichte hen toe in hun aanklacht tegen den admiraal-generaal, in hun pogingen om de regeering te wijzigen en de macht van den Prins te beperken. Mocht het ook nu weêr tot een openbaren strijd komen, mocht het geschil nogmaals door geweld beslist moeten worden, dan zouden zij tegenover het prinsgezind gemeen de volksgezinde burgerij kunnen overstellen. En die burgerij werd eerlang gewapend en in den wapenhandel bedreven. Tijdens het gevaar van oorlog met den Keizer, aan het einde van den Engelschen oorlog, werden er overal exercitiegenootschappen opgericht, en de oude schutterijen in democratischen zin georganiseerd. Het zou Willem V niet zoo gemakkelijk vallen deze burgersoldaten te ontwapenen, als het Maurits geweest was om de waartgelders, in 1618, af te danken.

Zoolang de aristocraten en de democraten, onder den nieuwen naam van Patriotten, één partij vormden, hadden zij in Holland stellig de bovenhand. De Prinsgezinden durfden zich in de meeste steden nauwelijks roeren. In Den Haag, waar zij uit den aard der zaak het talrijkst en het moedigst waren, liepen zij van tijd tot tijd te hoop, en spatten uit in baldadigheden, die tot niets konden leiden. In September 1785 had er een opschudding plaats, die een eenigszins ernstiger karakter droeg en de veiligheid der patriotsche afgevaardigden scheen te bedreigen. De Prins, krachtens zijn ambt kommandant van het garnizoen, nam geen maatregelen om de schuldigen te straffen en voor het vervolg zulke wanordelijkheid te voorkomen. Dit gaf den Staten van Holland gelegenheid om een lang besproken plan ten uitvoer te leggen, en het garnizoen ter beschikking te stellen van de Gecommitteerde Raden. Dezen zouden voortaan aan de oversten der bezetting de bevelen geven, die in het belang der openbare veiligheid noodig zouden zijn.

De Prins, naijverig van aard en vasthoudend aan de macht, die tot nog toe nooit aan hem of aan een zijner voorzaten betwist was, wilde zich deze verkorting van zijn gezag, dit mistrouwen van zijn bedoelingen, niet laten welgevallen. Na vruchteloos op het intrekken van deze resolutie bij de Staten te hebben aangedrongen, verliet hij, tegen den raad van al zijn vrienden, de

residentie, begaf zich eerst naar Breda, en vestigde zich vervolgens te Nijmegen, onder het gebied der hem toegedane Staten van Gelderland. Door zijn afwezigheid uit de plaats, waar al de hooge colleges van staat hun zetel hadden, verliep zijn invloed natuurlijk hoe langer hoe meer. Hij had dit voorzien, maar hij was gewoon te doen wat zijns inziens betaamde, zonder zich om de gevolgen te bekommeren.

Ook in Gelderland heerschte misnoegen tegen de stadhouderlijke regeering. Maar, hoe vreemd het op het eerste aanzien mag schijnen, de regenten waren daar meest allen Prinsgezind; het volk daarentegen was over het algemeen anti-stadhouderlijk. De verklaring van dit verschijnsel geeft de historie aan de hand. Vooreerst had Gelderland nooit die vurige liefde voor het huis van Oranje gekoesterd, die Holland en Zeeland het eerst aan den grooten Willem I toegedragen en vervolgens op diens nazaten overgebracht hadden. Maar de hoofdreden was, dat de stadsregenten, die daar evenmin als in Holland en Zeeland door de burgerij bemind werden, niet de tegenstanders maar de creaturen van den stadhouder waren. De haat aan de regenten toegedragen, klom op tot hem die de regenten aanstelde, den prins van Oranje. De partij, die verandering van regeering verlangde, wenschte dus in de eerste plaats aan den stadhouder het recht te benemen om eigendunkelijk de regenten te kiezen.

Willem III was de eerste geweest, die zich dit veelbeteekenende recht had toegeëigend. Hij had het gedaan op een wijs die niet te rechtvaardigen is. Toen de drie provinciën, die in 1672 door den vijand overheerd en van de Unie afgescheurd waren, met geweld van wapenen door de overige gewesten en hun bondgenooten verlost, en na eenige aarzeling met hun vroegere rechten op nieuw in de Unie opgenomen waren, had de Prins, zonder daartoe behoorlijk gemachtigd te zijn, reglementen van bestuur ingevoerd, volgens welke in Utrecht, in Gelderland en in Overijsel nagenoeg alle staatsbedieningen en alle regentenplaatsen door hem naar welgevallen vergeven konden worden, en dat niet, zoo als vroeger, voor het leven, maar voor één of voor weinige jaren. Zijn doel met die reglementen was meester te worden van de Staten dier drie provinciën, zoodat hij op hun stemmen in de Staten-Generaal zou kunnen rekenen, inzonderheid ten opzichte der buitenlandsche politiek. Dat doel had hij bereikt. Slechts eens had Utrecht het gewaagd voor vrede te stemmen, hoewel hij voor het voortzetten van den oorlog was; en die

overmoed was met het afzetten der meest schuldige regenten gestraft. Die eerste les was voldoende. Geen tweede maal behoefde de straf te worden toegepast.

Na Willem's dood, gedurende het tweede stadhouderlooze bewind, waren de reglementen buiten werking gesteld; bij de verheffing van Willem IV waren zij weer in hun volle kracht hersteld, en rechtens bestonden zij nog altijd voort. Maar feitelijk had de stad Utrecht (de vaderstad van het Patriotisme) kort te voren (voorjaar 1786) het reglement, voor zoover het haar betrof, afgeschaft; en de steden van Overijsel hadden zich sedert insgelijks aan den invloed van den Prins onttrokken. In Gelderland alleen was de groote meerderheid der regenten met het bestaande tevreden. In al de drie provinciën echter ijverden de burgerijen evenzeer voor de afschaffing der gehate reglementen en voor het herstel der aloude volksvrijheid.

Er was maar één middel, waardoor de burgers hun wenschen aan de regeering officieel konden kenbaar maken, het middel van requestreeren. In Gelderland werd daarvan gedurende 1785 en 1786 een zeer ruim gebruik gemaakt, en niet weinig misbruik daarenboven. De Staten behoefden de wenschen, in al die requesten uitgesproken, wel niet in te willigen, maar het hinderde hen ze zelfs maar te moeten aanhooren. Wanneer een regeering zich in den gegeven toestand wel bevindt en geen plan heeft om dien te veranderen, klinkt de klacht over het bestaande en de wensch naar hervorming haar onaangenaam in de ooren, vooral indien die klachten en wenschen onophoudelijk door duizenden worden herhaald. Om een eind aan het oproerig geschreeuw te maken verboden de Staten, bij een plakkaat van 11 Mei 1786, het rondloopen of ter teekening leggen van requesten, en verklaarden, dat voortaan geen verzoekschriften, door meer dan zes personen geteekend, zouden worden aangenomen. Geen wonder, dat dit plakkaat algemeene verontwaardiging verwekte. Het eenige middel, dat overgebleven was om zijn ontevredenheid te uiten en op verbetering aan te houden, werd nu ook aan de burgers ontnomen. Men mag het belachelijk vinden, dat dit voor slavernij werd uitgekreten; waar is het, dat het regeeringsstelsel van Gelderland met het volkskarakter en met den geest des tijds in onverzoenlijken strijd was.

Twee kleine steden, Elburg en Hattem, die zich reeds in andere opzichten patriotsch hadden aangesteld, verkozen het hatelijke plakkaat niet af te kondigen. Een gevaarlijk voorbeeld

in dezen tijd van beroering! Te vergeefs werden zij tot gehoorzaamheid vermaand. Door haar partijgenooten uit Holland opgezet, volhardden zij in haar tegenstand. De beweging won ook elders in de provincie veld. Er moest, hoe dan ook, een eind aan komen. Den 31sten Augustus namen de Staten een resolutie, waarbij zij hun stadhouder machtigden om, des noods met geweld, garnizoen binnen de weerspannige steden te brengen. De stadhouder voldeed aan dit verzoek. De Patriotten, die zich in tijds hadden gewapend en hoog van hun moed en van hun vastberadenheid hadden opgegeven, vochten, toen het er op aankwam, niet zoo dapper als zij vooruit geschreeuwd hadden. Bijna zonder slag of stoot werd in de beide steden de orde hersteld.

Maar in Holland wekte deze executie afschuw zoowel als vrees. Men vreesde, dat de Staten van Utrecht het Geldersche voorbeeld volgen, en een executie tegen hun hoofdstad gelasten zouden. Nu was Utrecht de voorpoort van Holland. Als die in handen van hun vijanden viel, waren de Hollandsche Patriotten niet langer veilig. Het eigenbelang ried dus bij tijds tusschen beiden te komen. Maar bovendien, welk vrijheidlievend burger moest de handelwijs der Geldersche Staten niet verafschuwen? En wie waren die Staten? Immers de werktuigen veel meer dan de meesters van hun stadhouder, die tevens stadhouder van Holland was! De Prins derhalve was de eigenlijk schuldige; hij had zich zelf het bevel laten geven, waarachter hij zich thans verschool. Na een korte en onvoldoende briefwisseling met hem, gingen de Staten van Holland er den 22sten September [1]) toe over, om zijn commissie van kapitein-generaal voorloopig te schorsen, en de troepen van den eed van gehoorzaamheid, aan hem gedaan, te ontheffen. Reeds hadden zij de regimenten, die zij betaalden, voor zoover zij binnen de provincie lagen, naar Woerden en naar de grenzen van het Sticht laten oprukken, en voor zoover zij elders garnizoen hielden, naar huis opontboden. Over die geheele krijgsmacht gaven zij het commando aan den generaal Van Rijssel, op wien zij staat konden maken. De stad Utrecht namen zij in haar bescherming. Zij stelden een personeel besogne van vijf leden aan, die hun zouden voorstellen al wat verder tot verdediging der vrijheid van noode was. Onder dezen waren de drie pensionarissen, Van Berckel van Amsterdam, De Gijselaer van Dordrecht

1) Deze resolutiën zijn alleen te vinden in de Resol. Holland, niet in de Nederlandsche Jaarboeken.

en Zeebergh van Haarlem, die sedert lang de erkende leiders der Patriotten in de Statenvergadering waren. — Met aanzienlijke meerderheid werden deze besluiten genomen. Nog kort te voren hadden Amsterdam en Rotterdam met nog zes andere steden de prinsgezinde ridderschap tegen de Patriotten bijgestaan. Thans stemden beide groote steden met de meerderheid. De weifelende leden in de vroedschappen, die te voren tot den stadhouder overhelden, neigden nu weêr tijdelijk, onder den indruk van het gebeurde, naar de Patriotten. Het oranje dragen, het Oranje-boven roepen, werd als oproerkreet en oproerleus in Holland verboden.

Dit alles geschiedde in de maand, waarin Van Hogendorp promoveerde; wij begrijpen nu eerst, hoe hoogen moed hij betoonde door onder deze omstandigheden zijn dissertatie aan den erfprins op te dragen.

Dat de besluiten en maatregelen van Holland onwettig waren, behoeft wel niet uitvoerig betoogd te worden. Het regeeringsreglement van Gelderland was niets nieuws; niets nieuws was het, dat de stadhouder gevolg gaf aan de bevelen der Staten, die volgens dat reglement waren aangesteld. Wat reden bestond er dan om hem voor zijn gehoorzaamheid in dit geval te straffen? Bovendien, wat hij gedaan had, had hij als stadhouder van Gelderland gedaan. Hoe konden hem daarover de Staten van Holland ter verantwoording roepen? De schorsing was dus niet gemotiveerd. En wie gaf in alle geval aan de Staten van een provincie het recht om aan de troepen der Unie bevelen toe te zenden, ze te ontslaan van den eed aan den kapitein-generaal der Republiek gezworen? De Staten-Generaal hadden alle reden om zulke inbreuken op het recht der Unie des noods met geweld te keeren.

Maar de Staten-Generaal zelf waren verdeeld, en Willem V was geen Maurits of Willem II, om hen tegen Holland te vereenigen en aan te voeren. Met Holland stemden doorgaans Overijsel en Groningen; Zeeland en Gelderland vormden de kern der tegenpartij, waaraan zich sedert eenigen tijd Friesland aausloot, niet uit Prinsgezindheid, maar uit vrees voor de democraten. Zoo stonden er drie provinciën tegenover drie andere. De zevende, Utrecht, gaf meestal het overwicht aan de Prinsgezinden. Maar Utrecht was volstrekt niet eenstemmig. De beide eerste leden der Statenvergadering, de Geëligeerden en de Edelen, waren grootendeels Prinsgezind, de stad daarentegen sterk democratisch.

Op de stemmen van Friesland en van Utrecht was derhalve niet stellig te rekenen. Een aaneengesloten meerderheid bestond er bij gevolg niet in de Staten-Generaal. Vastberadenheid was van hen niet te wachten. Wanneer Holland, zoo als thans in September 1786, kloekmoedig doortastte, durfden zij geen ernstigen tegenstand bieden.

Juist op dit tijdstip, dat een keerpunt is in de inwendige geschiedenis der Republiek, viel er ook in haar betrekkingen tot de vreemde mogendheden een gewichtige verandering voor. Den 22sten Augustus kwam in Den Haag de tijding, dat Frederik de Groote van Pruisen gestorven was [1]).

Van den overleden monarch had het stadhouderlijk huis nooit veel hulp ondervonden. Hoewel de gemalin van Willem V zijn nicht en zelfs een bijzonder geliefde nicht was, had de koning toch nooit aan zijn familiezwak voor haar zijn politiek dienstbaar gemaakt. En een der stelregels van zijn politiek sedert den Zevenjarigen oorlog was: alles te vermijden, waaruit een vredebreuk met Frankrijk volgen kon. Frankrijk en Oostenrijk te zamen, hij had het ondervonden, waren geduchte vijanden; en het was klaar als de dag, dat, zoo ooit weêr Frankrijk aan Pruisen den oorlog aandeed, Oostenrijk zich aanstonds bij Frankrijk voegen zou. Nu was ongelukkig de Fransche regeering op de hand van de Patriotten in Nederland. Daarom kon Frederik voor den Prins niet opkomen. Hij kon hem alleen raden in een billijke schikking met de Patriotten te treden. Een raad, die voortreffelijk zou geweest zijn, zoo hij maar uitvoerbaar ware geweest. Doch Frederik wilde van geen bezwaren hooren. Het verveelde hem met dat kleingeestige gekibbel der Hollanders gedurig lastig gevallen te worden. Zijn arme gezant in Den Haag, Thulemeyer, die toch verplicht was er gedurig op terug te komen, werd dan met een snauw afgewezen: „C'était toujours la même tirelire, à la quelle le Roi ne pouvoit répondre autre chose que ce qu'il avoit dit dans tant de lettres" [2]). De koning drong zich op, dat de schuld voor een groot gedeelte aan den Prins lag, en als de gezant het tegendeel beweerde, dan kreeg hij ten antwoord, dat hij zeker voor zijn logenachtige berichten betaald werd. „Je vous paye" (schreef de koning kort voor zijn dood [3])) „pour m'écrire la vérité. Loin de le faire vous voulez

1) Harris, Diaries, vol. II, p. 220.
2) Brief van 7 Maart 1786 (Ms. Rijksarchief).
3) Vgl. Brief van 4 April 1786 (Ms. Rijksarchief).

disculper le prince d'Orange. C'est me tromper, et si vous continuez sur ce pied, vous me forcerez à vous mettre dehors tout de suite." Aan zulk een bloedverwant kon het stadhouderlijk huis niet veel verliezen. En het kon veel winnen, nu hij werd opgevolgd door den eigen broeder der erfstadhouderes. Bij dezen zou de persoonlijke belangstelling veel luider spreken, en het was de vraag of ook zijn politiek wel naar dezelfde grondregels zou gericht zijn als die van zijn voorganger. Aan zijn hof was zeker een machtige Franschgezinde partij, maar er stond een andere tegenover, die Frankrijk niet vreesde en een nauwe aansluiting aan Engeland raadzaam achtte; de meest invloedrijke ministers, graaf Hertzberg en de hertog van Brunswijk, waren haar hoofden [1]). Kreeg deze partij de bovenhand in 's konings raad, dan mocht de erfstadhouder op krachtige ondersteuning hopen. Want de Republiek was het tooneel, waarop de twee groote mogendheden van het Westen elkander diplomatisch bestreden. Een eeuw lang hadden de Vereenigde Nederlanden Engelands politiek gevolgd, als de sloep het oorlogschip; sedert een jaar waren zij aan Frankrijk onderhoorig door de alliantie van 1785. Beide mogendheden stelden, ook met het oog op Indië, ons bondgenootschap op hoogen prijs [2]). Ieder van haar wilde de Republiek òf tot haar volgeling hebben, òf tot een nutteloozen bondgenoot voor haar tegenstander maken. Natuurlijk begunstigde Frankrijk met al zijn macht de Patriotten, door wier beleid het verbond met Engeland verbroken en de nieuwe alliantie gesloten was. Van zelf moest Engeland daarentegen den stadhouder bijstaan, van wiens herstelling alleen een ommekeer in de buitenlandsche politiek te wachten was. Tot schande van onze natie moeten wij het getuigen, dat de leiding der Nederlandsche staatspartijen in dit tijdvak in de handen van vreemde ambassadeurs berustte. De Fransche ambassadeur, Vérac, bestuurde de staatkunde der Patriotten; de Engelsche gezant, de bekwame Harris, later als lord Malmesbury beroemd, voerde de stadhouderlijke partij tegen den gemeenschappelijken vijand aan. De dood van Frederik den Groote en de onzekerheid der staatkunde van zijn opvolger verruimden thans het veld van den diplomatieken tweestrijd en verdubbelden den prijs. In één overwinning hoopte Harris Nederland en Pruisen

1) Vgl. Harris, Diaries, vol. II, p. 234; Mirabeau, Histoire Secrète, passim.
2) Vgl. Harris, vol. II, p. 242, 283.

beiden te winnen. Onder voorwendsel der Nederlandsche belangen, ijverde de Engelsche gezant aan het hof van Berlijn voor een toenadering van Pruisen tot Engeland. Juist bij het sterven van Frederik vervulde Mirabeau een missie te Berlijn, en die scherpzinnige staatsman zag dadelijk, welke verre gevolgen uit den strijd der partijen in de Republiek konden voortvloeien. „Ces agitations bourgeoises" (schrijft hij) „menacent tous les jours d'avantage le repos de l'Europe" [1]). Hij gelooft, dat zij in staat zijn om de onderlinge verhouding van de groote mogendheden geheel te veranderen. „Hertzberg est tout Hollandais: c'est la seule façon décente qu'il ait d'être Anglais" [2]). „L'Angleterre intrigue ici avec une grande activité pour son compte, à l'ombre des intérêts de la Hollande, qui tiennent fort au coeur du cabinet de Berlin" [3]).

De nieuwe koning beantwoordde aanvankelijk aan de verwachting. In de allereerste dagen zijner regeering zond hij den graaf Von Goertz, een vriend van Hertzberg en van de alliantie met Engeland, naar Nijmegen en naar Den Haag, om zoo mogelijk een billijke schikking tusschen den stadhouder en zijn vijanden te bemiddelen.

De zending had echter op een zeer ongelukkig oogenblik plaats. Juist toen Von Goertz te Nijmegen kwam, was de zaak van Hattem en Elburg aan de orde, en waren de Staten van Holland in de weer met hun resolutiën tegen den kapitein-generaal. Een poging tot verzoening der partijen onder deze omstandigheden scheen bijna een bespotting. De hoofden der Patriotten, het driemanschap van het personeel besogne, vermeden zelfs een ontmoeting met den Pruisischen bemiddelaar. Als deze niet met bijzonderen nadruk spreken kon, was het van den aanvang af zeker, dat hij niets zou uitrichten. In het oorspronkelijke plan van de Pruisische regeering stond dan ook wel degelijk achter de aangename woorden van schikking en wederzijdsche toegeeflijkheid de bedreiging met een gewapende tusschenkomst, als laatste redmiddel, geschreven. De hertog van Brunswijk had, eer Von Goertz nog op weg was gegaan, met den Engelschen gezant te Berlijn besproken, hoe men, des noods met de wapenen, het best en het snelst de Patriotten tot reden zou kunnen brengen [4]). En

1) Histoire Secrète, I, p. 286.
2) Ib., p. 151.
3) Ib., p. 142.
4) Vgl. Harris, vol. II, p. 225.

toen Von Goertz met eigen oogen had gezien, dat van bevrediging en schikking geen sprake kon zijn, stelde hij zijn koning voor [1]), hem en den gewonen gezant bij de Staten terug te roepen, en bij het afbreken der diplomatieke betrekkingen te verklaren, dat Zijn Majesteit niet op de overige provinciën, alleen op Holland misnoegd was. Dan zou denkelijk door de meerderheid der Staten-Generaal zijn tusschenkomst worden ingeroepen, hetgeen hem recht zou geven om kort en goed met Holland te handelen. Te zelfder tijd vroeg Von Goertz aan den Engelschen ambassadeur Harris, op welke ondersteuning van Engeland zijn koning zou kunnen rekenen, als hij door zijn tusschenkomst in de Nederlandsche twisten met Frankrijk te doen mocht krijgen [2]). Had het aan Harris vrijgestaan hierop naar eigen inzicht te antwoorden, hij zou alle hulp, die Pruisen verlangen mocht, stellig hebben toegezegd; want hij hield zich verzekerd, dat Frankrijk in de gegeven omstandigheden wel dreigen, maar niet verder dan dreigen gaan zou. Doch de Engelsche regeering, en Pitt in de eerste plaats, deinsde voor de kans op een nieuwen oorlog terug. Met Pruisen alleen tot bondgenoot, durfde zij zich aan geen grooten oorlog te land en ter zee bloot stellen [3]). Het was een ontwijkend, zoo niet een weigerend antwoord, dat Von Goertz ten slotte ontving. Aan den anderen kant werkte de Fransche diplomatie met alle kracht te Berlijn op den nieuwen koning, die, nu het bleek dat hij op Engeland niet rekenen kon, noodzakelijk tot de overgeleverde politiek van zijn voorganger terugkeeren, en zijn plannen, voor zoover zij meer dan een vriendschappelijke bemiddeling bedoelden, opgeven moest. Von Goertz had van toen af niets te doen dan naar een eervollen aftocht uit te zien. Frankrijk kwam hem daarin te gemoet, door van zijn zijde ook een bemiddelaar, den chef de bureau De Rayneval naar Den Haag te zenden, om in samenwerking met hem te handelen [4]). Die samenwerking bestond daarin, dat De Rayneval de voorstellen der Patriotten aan Von Goertz overbracht, die ze weer aan het oordeel van den stadhouder onderwierp. De stadhouder wees ze, zooals te voorzien was, ten stelligste af. Daarmeê was de onderhandeling ten einde: de Fransche en de Pruisische bemiddelaars keerden in Januari 1787 ieder naar zijn hof terug. Vooreerst hadden de Patriotten

1) Thulemeyer, 26 September (Ms. Rijksarchief).
2) Harris, Diaries, vol. II, p. 233.
3) Ib., p. 239.
4) Ib., p. 244.

uit Berlijn niets te vreezen, „et l'on n'ignore pas ici" (zoo schreef de Fransche gezant Vérac aan zijn regeering [1])) „à quelle influence protectrice et bienfaisante la République doit l'attribuer."

De voorstellen, door de Patriotten aan den Prins aangeboden en door dezen geweigerd, verdienen onze aandacht ten volle [2]). Zij leeren ons het stelsel der hervormers beter kennen dan de Acte van verbintenis, waarmeê men gewoonlijk te rade gaat, maar die veel te vaag is, om ons voldoende in te lichten [3]). De Patriotten begeerden vooreerst erkend te hebben, dat de stadhouder een dienaar was, „assujetti au bon plaisir du souverain" [4]), en dat bij gevolg de Staten het recht hadden om in zijn instructie zulke veranderingen als zij geraden achtten, ook zonder zijn toestemming, te maken; ten andere vorderden zij, dat de Prins zelf aan de Staten van Gelderland, Utrecht en Overijsel het vernietigen der gehate regeeringsreglementen zou voorstellen. Van hun kant waren zij bereid om onmiddellijk daarop de resolutie van Holland tot schorsing van den kapitein-generaal in te trekken, en den Prins in zijn waardigheden te herstellen. — Het afschaffen van de reglementen was zeker in alle opzichten wenschelijk; zelfs vrienden van het stadhouderlijk huis stemden dit toe. Maar zich te erkennen als dienaar der Staten van Holland, ondergeschikt aan hun welbehagen, — dat was te veel gevergd van een prins van Oranje, die, wat ook geschreven mocht staan, in de schatting van het volk het Eminente hoofd van den staat was.

In de *Gedenkschriften* van Van Hogendorp [5]) vinden wij een

---

1) Depêches van Vérac, 6 Februari 1787 (Ms. Rijksarchief).

2) Tollius, Staatk. Geschriften, dl. II, blz. 22 vlg.

3) Mr. W. C. Backer heeft, in zijn Academische dissertatie Over Mr. Joachim Rendorp, het eerst opmerkzaam gemaakt op een „Plan in den jare 1782 in de geheyme vergadering der [drie bekende] pensionarissen geformeert." Hij had een copie daarvan onder de papieren van Rendorp gevonden, en spreekt er over als over een gewichtig en stellig echt stuk. De uitgever der Gedenkschriften heeft een ander eensluidend afschrift onder de papieren van 's Prinsen tresorier, Reigersman, aangetroffen; maar hij houdt het stuk voor verdicht, en vermoedt dat „het gedrogtje in April of Mei 1787 het levenslicht zal gezien hebben." Ik ben het omtrent de onechtheid met hem eens, doch het plan is reeds op het eind van 1784 in den Prinsgezinden Courier du Bas-Rhin, n°. 102, uitgegeven, en toen aanstonds in den Patriotschen Batavier, II, n°. 1, voor onecht verklaard. Jacobi, in zijn Verward Nederland, en Schlözer, in zijn Leven van den Hertog van Brunswijk, bespreken het uitvoerig; zij kennen het uit een in October 1785 uitgegeven Brief aan het Volk van Nederland. Er is aan het geheele stuk niets bijzonders dan alleen dat Rendorp en Reigersman het de moeite waard hebben gerekend er een afschrift van te nemen en te bewaren.

4) Dl. II, blz. 39.

5) Dl. II, blz. 54.

zeer uitvoerige memorie, die door hem kort na zijn promotie voor Von Goertz, met wien hij kennis maakte en dien hij met Pestel in kennis bracht, was opgesteld. Het stuk is van geen bijzondere waarde. De schrijver was niet op de hoogte van de bedoelingen der verschillende partijen; hij kon dus geen goeden raad geven, hoe met haar te handelen. Alleen leeren wij er nader uit kennen, van welke gezindheid de jonge advocaat zelf was. Hij verklaart zich tegen elke transactie: de Prins moet zich aan geen partij in het bijzonder verbinden; hij is de man van de geheele natie en moet dit blijven [1]). Als hij zich de handen laat binden, is hij niet meer bij machte om het volk tegen de regenten te beschermen, en zal hij de liefde zoowel als de achting der natie verliezen. Om deze reden is iedere overeenkomst ongeraden; maar het neemt niet weg, dat de Prins meer tot de democraten onder de Patriotten, dan tot de aristocraten behoort over te hellen [2]). Wij erkennen in deze wenken den scherpzinnigen staatsman. Het gezag der prinsen van Oranje is volkomen juist gekarakteriseerd, en de gevolgtrekking, die er uit afgeleid wordt, was ten hoogste practisch. Ook de voorkeur, aan de volkspartij boven de regenten-familiën toegekend, bewijst hoe goed de afstammeling van zooveel regenten zich boven de verouderde traditiën der Republiek wist te verheffen.

Maar hij spreekt van twee fractiën in de groote patriotsche partij, de democraten en de aristocraten. Wij kunnen niet verder gaan, eer wij van die splitsing iets meer weten.

Wij zagen vroeger, dat Patriotten de gemeenschappelijke naam was, waaronder zich bij het uitbreken van den Engelschen oorlog twee geheel verschillende partijen verbonden hadden: de antistadhouderlijke regenten, die aan het regeeringsstelsel der stadhouderlooze tijdperken gehecht waren, en de democraten, die in hun hart de oligarchie der regenten veel meer dan het hooge gezag van den stadhouder verfoeiden, en slechts door bijzondere en voorbijgaande omstandigheden tot samenspanning met hun aloude vijanden bewogen waren. Dit bondgenootschap was bij den aanvang van 1787 al lang ontbonden. De regenten hadden ingezien, dat zij veel meer dan de stadhouder van de volksvrienden te vreezen hadden; en zij, die den strijd tegen den Prins begonnen waren, die hem van zijn vriend en raadsman, den hertog van Brunswijk, hadden beroofd, die den Engelschen

1) Dl. II, blz. 55.
2) Dl. II, blz. 60/1.

oorlog veroorzaakt hadden, en daarop den admiraal-generaal voor het ongelukkig voeren van dien oorlog aansprakelijk hadden gesteld, zij, de Amsterdamsche regenten met Rendorp aan het hoofd, verlangden thans niets liever dan met den Prins een schikking te treffen, ten einde in overleg met hem hun vroegere medestanders, de democraten, tot de oude onmacht en berusting terug te drijven.

Buiten die afvalligen, bestond er nog een fractie van aristocraten, bij wie de afkeer van den stadhouder voortdurend luider sprak dan de vrees voor het volk, en die zich derhalve nog niet van de Patriotten hadden afgescheiden. Aan hun hoofd stond het driemanschap van Van Berckel, De Gijselaer en Zeebergh. Van hen waren de voorstellen uitgegaan, die Rayneval uit naam der Patriotten den Prins had aangeboden. Daarin was, zoo als wij weten, geen sprake van uitbreiding der volksrechten, alleen van beperking der macht van den stadhouder tegenover de Heeren Staten. Maar de groote meerderheid der Patriotten hechtte aan het laatste veel minder gewicht dan aan het eerste: aan het vestigen van den invloed des volks op de regeering.

Ook met de toongevers van deze partij had Von Goertz onderhandeld. De Pruisische consul te Amsterdam, Chomel, had hem met een hunner, den jongen advocaat Schimmelpenninck, die later zulk een groote rol spelen zou, maar nu nog een ambteloos burger was, in kennis gebracht; en Schimmelpenninck had hem verder met de aanzienlijksten der partij meer dan één bijeenkomst bezorgd. Op zijn verzoek stelden ook zij de voorwaarden op schrift, waarop zij zich met den Prins wilden verzoenen en verstaan [1]). Die voorwaarden weken verre af van die der aristocraten. Zij bedoelden niet zoozeer de beperking van de stadhouderlijke macht als wel de bevestiging van den invloed des volks op de regeering. In alle steden zouden kiescolleges van de aanzienlijkste burgers worden opgericht, zooveel mogelijk overeenkomstig de aloude privilegiën; door hen, en niet door de vroedschappen, zouden voortaan de dubbeltallen worden opgemaakt, waaruit de stadhouder de regenten verkiezen zou; zij zouden tevens bevoegd zijn om telkens de grieven en wenschen der burgerij aan de regeering kenbaar te maken. De stadhouder zou in zijn waardigheden worden hersteld, maar in elk van deze, als kapitein-generaal, als admiraal-generaal enz., door een raad

1) Vgl. G. Pape, Geschiedenis van het Bat. Patriotisme, blz. 99.

worden bijgestaan, zonder wiens voorkennis hij niets zou mogen uitrichten. — Merkwaardige ontwerpen, verre te verkiezen boven de voorstellen van het driemanschap! Waren zij tot wet geworden, de regeeringsvorm zou wezenlijk verbeterd zijn. De volksinvloed zou langs wettigen weg veel misbruiken afgeschaft, veel hervormingen ingevoerd hebben. De stadhouder zou nevens zich ervaren raadslieden hebben gekregen, op wier schouders hij een deel der taak, die hem te zwaar viel, had kunnen afschuiven. Hij zou niet langer minister zijn geweest van meer dan één departement: hij zou, als een koning, ministers beneden zich gekregen hebben. De aristocraten, niet langer tot een oligarchie aaneengekuipt, hadden zich voortaan den voorrang moeten waardig maken, zoo zij dien wenschten te behouden. Von Goertz beoordeelde deze plannen zeer juist. „Cet arrangement" (schreef hij naar Berlijn [1])) „ne porterait pas tant de préjudice au stadhouder, mais il bouleverserait toute la forme du gouvernement, et le rendrait d'aristocratique entièrement démocratique" [2]). Als wij bedenken wat er vervolgens, in 1795, in 1814 en later gebeurd is, dan kunnen wij niet ontkennen, dat de Patriotten in de richting van den tijd vooruit wilden [3]).

Maar hoe dit alles in te voeren? Slechts enkele der democraten waren regenten; verreweg de meesten waren ambtelooze burgers, die van alle mederegeering waren uitgesloten. Door welk middel konden zij dan hun wenschen aan de Staten opdringen? Zij hadden, in Holland althans, het recht van requestreeren behouden. Daarvan wilden zij zich thans bedienen. Zij sloegen voor, dat democraten en Prinsgezinden gezamenlijk een stortvloed van requesten bij de Staten zouden inleveren, waarbij werd aangedrongen zoowel op de herstelling van den stadhouder als op het oprichten van kiescolleges. Zij bedongen, dat de stadhouder van zijn kant zijn adhesie aan die requesten, zoodra zij inkwamen, openlijk betuigen zou. Zij verwachtten dat de regenten op deze

1) Brief van Von Goertz, 17 October 1786 (Ms. Rijksarchief).

2) Ik ken deze voorstellen uit nog onuitgegeven stukken. In het algemeen is mijn verhaal der gebeurtenissen voor een groot gedeelte uit ongedrukte bescheiden opgesteld. — Enkele dier stukken zijn thans uitgegeven achter het derde deel van dr. Colenbranders werk: De Patriottentijd ('s Gravenhage, 1897—99). (N. v. d. R.).

3) Merkwaardig wat Pape, na 1798, schrijft: „Oranje zou" (zoo hij zich aan het hoofd der Patriotten gesteld had) „meer geworden zijn dan hijzelf bedoelde te wezen. De aard van het toenmalig Patriotisme duldde zoodanig een staatsverwisseling en gaf er zelfs aanleiding toe. Dan Willem begreep het zoo niet. Misschien is een zijner zonen wijzer en staatkundiger" (Gesch. van het Bat. Patriotisme, blz. 99).

wijs te zelfder tijd door de gewapende burgerij en door den kapitein-generaal, aan het hoofd van het leger, tot hervorming aangemaand, niet zouden durven tegenstribbelen, en dat het groote pleit dadelijk beslecht en gewonnen zou worden. Het plan was niet kwaad bedacht, en had werkelijk kans om te gelukken. Maar het sprong af, niet slechts op den tegenstand van het driemanschap, dat men er in gekend had, en naar welks oordeel de voorwaarden veel te gunstig voor den stadhouder waren, maar ook op den onwil van den Prins, die van geen schikking wilde hooren, voor en aleer hij, onvoorwaardelijk, zoowel in zijn stadhouderlijke waardigheid als in het commando over het Haagsche garnizoen hersteld zou zijn. De onderhandeling werd wel niet voor goed afgebroken, maar bleef slepen, vooral toen eens Von Goertz naar Berlijn was terug gekeerd.

De democraten lieten daarom echter hun opgevat voornemen nog niet varen. Zij gevoelden zich sterk genoeg om des noods alleen, zonder de Prinsgezinden, de volksrechten te veroveren. In een vergadering, te Amsterdam in Januari 1787 gehouden [1]), werd besloten, dat de stad Haarlem, waar de democratische begrippen ook bij de regeering het krachtigst wortel hadden geschoten, in de vergadering der Staten een voorstel zou doen van soortgelijke strekking, als die men aan de requesten had willen geven. Dientengevolge stelde Haarlem den 30sten Januari voor: vooreerst, een commissie te benoemen om onderzoek te doen naar de grenzen der uitvoerende macht van den kapitein-generaal en van den admiraal-generaal, en om instructies te ontwerpen voor de waarneming van die ambten; ten andere, om een commissie te benoemen, die onderzoeken zou, hoe en onder welke bepalingen de invloed, „die uit hoofde der regeeringsvorm bij representatie notoirlijk aan het volk toekomt," geregeld zou behooren te worden. Wij herkennen hierin hetzelfde plan dat aan Von Goertz was voorgeslagen, doch in zoo verre het den prins van Oranje betrof gewijzigd, omdat hij er zijn medewerking niet aan verleend had.

De commissie tot het opmaken der instructie werd zonder tegenspraak benoemd. Maar de meeste leden der Statenvergadering voelden geen roeping om zich zelf aan de democratie op te offeren; en in het benoemen van een commissie zagen zij te recht den eersten stap op den weg, die tot het erkennen van het

1) Chomel, Mémoire concernant les diverses négociations qu'il a entamées avec les Patriotes (in de papieren van Dumont-Pigalle, Ms. Rijksarchief), p. 8.

kiesrecht der burgerijen leiden zou. Zij trachtten de zaak op de lange baan te schuiven, maar te vergeefs: een tal van requesten stelde ze gedurig weêr aan de orde. Eerst zou den 8sten Maart een beslissing worden genomen, toen den 17den, toen den 23sten, en op dien dag werd inderdaad met een kleine meerderheid besloten, dat den 30sten de commissie gekozen zou worden.

Van de keus der commissarissen hing blijkbaar de uitslag van het onderzoek, en het lot van het geheele voorstel af. De Patriotten hadden dan ook bij tijds hun candidaten gereed, acht volksvrienden, op wie zij bouwen konden. Zij rekenden, dat dezen met 10 stemmen tegen 9 (de vergadering van Holland bestond uit de Ridderschap en 18 stemhebbende steden) verkozen zouden worden; want Amsterdam, dat anders niet te vertrouwen was, had getoond dat het zich in dit geval bij hen zou voegen, door aan de twee pensionarissen, die haar stem moesten uitbrengen, te gelasten, dat zij een Amsterdamsch volbloed-democraat, Abbema, die ook tot de acht Patriotsche candidaten behoorde, moesten helpen benoemen. De Patriotten achtten zich dus zeker van hun overwinning. Maar zij werden verschalkt. De Amsterdamsche vroedschap had slechts om hen te misleiden een democraat aan haar pensionarissen aanbevolen. Den dag vóór de verkiezing kwamen nog drie regenten de deputatie versterken; en toen het tot een keus zou komen, overstemden die drie de twee pensionarissen, en voegden de stem der stad bij die van de Ridderschap en acht andere steden, door welke 19 heeren, waaronder wel Abbema maar overigens meestal verklaarde tegenstanders der hervorming waren, in de commissie benoemd werden. Daarmeê was inderdaad het lot van het Haarlemsche voorstel beslist. Het zou op niets uitloopen.

De aristocraten, bepaaldelijk de Amsterdamsche, kraaiden victorie. Maar te vroeg. Zij hadden de Patriotten verschalkt, doch zoo doende zelf erkend, dat zij in openlijken strijd niet tegen hen opgewassen waren. Den 3den April kwamen de burgersocieteiten op de been, omringden het stadhuis, en dwongen de vergaderde vroedschap haar drie gedeputeerden te desavoueeren en terug te roepen, en de twee pensionarissen voorloopig alleen als afgevaardigden in de Statenvergadering te laten blijven. Dit kon de gedane keus wel niet veranderen, maar het verhoedde toch, dat de stem van Amsterdam in het vervolg de meerderheid aan de saamgespannen aristocraten en Prinsgezinden verzekerde.

Voor de Amsterdamsche regenten was het gebeurde een ge-

voelige les, die zij niet verloren lieten gaan. Het was gebleken, dat zij, aan zich zelf overgelaten, niets konden uitrichten. Zij waren overgeleverd in de handen der gewapende burgers. Wilden zij aan dezen het hoofd bieden, dan moesten zij zich den steun verwerven van die hen alleen steunen konden, van het Prinsgezinde gemeen. Al de handwerkslieden en inzonderheid de varensgasten en de bijltjes (zoo werden de scheepstimmerlieden in de wandeling genoemd) waren van ganscher harte voor den Prins. Met Zijn Hoogheid verzoend en verbonden konden de regenten op hen, ten getale van vijf, zes duizend man, staat maken, en zich tegen den dwang der burgersocieteiten meer dan voldoende beveiligd rekenen. Werkelijk werd er in de eerste helft van April tusschen Reigersman namens den Prins en Calkoen namens de Amsterdamsche regenten druk onderhandeld [1]); en men eindigde met het eens te worden: Amsterdam zou bij de Staten doordrijven, dat de Prins in zijn waardigheden hersteld werd; de Prins van zijn zijde zou voortaan den regenten bij het kiezen van de schepenen en van de beambten der admiraliteit [2]) ruimer vrijheid laten. Van volksrechten zou niets inkomen.

Alles scheen geschikt. De 18[de] April was reeds bepaald voor de vergadering der vroedschap, waarin het voorstel, door de stad aan de Staten te doen, zou worden vastgesteld. Maar daar weigerden de bijltjes onverwachts hun medewerking; zij waren meer Prinsgezind dan de Prins zelf, en wilden van geen schikking hooren, waarbij de geliefde stadhouder iets van zijn rechten zou afstaan [3]).

Intusschen was het geheim der onderhandeling uitgelekt. De Patriotten zagen, dat zij hun tegenstanders moesten voorkomen, wilden zij zelf niet verrast worden. Den 20[sten] April verspreidden zij een oproerige proclamatie onder den titel: *Het verraad ontdekt*, dat hun geestverwanten tot krachtig handelen aanzette [4]). En Zaterdag, den 21[sten], omsingelden zij nogmaals het stadhuis, en vorderden van de verschrikte vroedschap dat negen harer leden, die als de hoofden der aristocraten bekend stonden, hun ontslag zouden krijgen. De vroedschap, gedeeltelijk eensgezind met de burgerij, voor een ander gedeelte gedwee uit vrees voor erger,

1) Harris, Diaries, vol. II, p. 285, 287, 290; Van Hogendorp, Gedenkschriften, dl. II, blz. 71.

2) Vgl. De Post van den Neder-Rhijn, dl. IV, blz. 49.

3) Harris, vol. II, p. 292.

4) Vgl. brief van Dumont-Pigalle, 20 April 1787 (Ms. Rijksarchief).

gehoorzaamde, en verwijderde de aangewezen ambtgenooten uit haar midden, ja vervulde zelf veertien dagen later, de dus ontledigde plaatsen met erkende Patriotten.

Twee dagen na dezen Amsterdamschen *coup de main* had de Rotterdamsche plaats, die, zoo als wij reeds zagen, de beschermheeren van Van Hogendorp van het kussen stootte, en hem het uitzicht benam op den pensionarispost, die anders voor hem zoo goed als weggelegd was.

Dat de Patriotten, zoo doende, inbreuk maakten op de bestaande rechten, dat zij zich als echte revolutionairen aanstelden, kan niemand loochenen. Maar daarmede is hun handelwijs nog niet voor goed veroordeeld. In 1672 had de Prinsgezinde burgerij juist evenzoo gehandeld, en Willem III had toen, onder toelating, zoo niet met toestemming der Staten, zijn zegel gehecht aan hetgeen in strijd met het recht geschied was. Het is waar, thans was de onrechtmatige daad ten nadeele der Prinsgezinden gepleegd, maar dat veranderde haar karakter niet. In het eene geval zoowel als in het andere was de wijs, waarop de remotie geschiedde, onwettig. Het kon alleen de vraag zijn, of het doel, dat de Patriotten thans voorhadden, minder goed te keuren was dan de bedoeling der Prinsgezinden in 1672. Hoe dit zij, het geweld trof doel. Door de regeeringsverandering in de twee voornaamste steden waren de Patriotten voortaan meester in de Staten van Holland. Elk verzet tegen hen en hun stelsel in deze provincie was van nu aan een verzet tegen de gevestigde macht.

Het kwam thans op doortasten, op durven aan. De revolutie, eens aan den gang, kon niet zonder gevaar te halver wege blijven staan. Nu zij in Holland de bovenhand had genomen, moest zij die ook bij de Staten-Generaal nemen. En de weg, om daartoe te geraken, was aangewezen. Van de zeven stemmen hadden de Patriotten er reeds drie; zij hadden dus slechts een vierde te winnen om de meerderheid te hebben. Die vierde stem was te krijgen, als zij in Friesland, waar hun aanhang machtig en ijverig was, eenige aristocraten verwijderden. Nog gemakkelijker, als zij in Utrecht uit de regenten hunner partij een nieuwe Statenvergadering vormden. Er waren in het college der Staten van het Sticht drie stemmende leden: de Geëligeerden, de Ridderschap en de Stad met de kleinere steden. Nu hadden de Prinsgezinden in de twee eerste leden de meerderheid, maar de Stad was de zetel der democratie, zoodat zelfs de Staten hun vergadering van daar naar Amersfoort hadden verlegd. In die

vergadering had de Stad zich niet laten vertegenwoordigen. Wat was nu eenvoudiger, dan dat de Stad, tegenover de Staten van Amersfoort, een vergadering uitschreef, waarop zeker een minderheid der beide eerste leden nevens haar eigen gedeputeerden verschijnen zou? Dan zou men misschien bij de Staten-Generaal kunnen uitwerken, dat die tegenvergadering als de wettige erkend, en haar afgevaardigden tot de beraadslagingen en stemmingen in hun midden toegelaten werden, of in alle geval dat de afgevaardigden van beide zijden werden geweerd, en de provincie dus vooreerst buiten stemming blijven moest. In dat geval stonden de partijen drie tegen drie: de Staten-Generaal waren machteloos, en Holland kon veilig zijn gang gaan. De Fransche gezant ijverde sterk voor dien maatregel, waartoe dan ook eindelijk een poging gedaan is, doch eerst toen het geschikte oogenblik voorbij was gegaan. Nu, onder den schrik der remotiën te Amsterdam en te Rotterdam, had de slag geslagen moeten worden. Doch het ontbrak de partij te eenenmale aan leiding. Vérac, de Fransche ambassadeur, moest alles beramen niet alleen, maar ook ten uitvoer leggen. Hij was de eigenlijke bewerker der Amsterdamsche en Rotterdamsche omwentelingen geweest. Zijn Fransche zendelingen hadden in die steden de gewapende burgerijen, niet zonder moeite, tot handelen bewogen. Buiten hem was er niemand, die de partij bestuurde. De raadpensionaris van Holland, Van Bleiswijck, die hetzelfde ambt bekleedde dat een Oldenbarnevelt en De Witt bekleed hadden, en die uit den aard der zaak de leider had moeten zijn van de partij, die in de Staten van Holland de meerderheid uitmaakte, was een nietsbeteekenend man, bekwaam genoeg, maar volstrekt karakterloos. Hij had geen andere zorg dan voor het behoud van zijn post, geen anderen toeleg dan op goeden voet te blijven met de partij, die op het oogenblik meester was, en tevens met de tegenpartij, die misschien spoedig meester zou worden. Niemand kon op hem rekenen, en een ieder wist dit. Den invloed, aan zijn ambt verbonden, had hij sedert lang verloren. Het was alsof zijn post ledig stond. Het driemanschap der pensionarissen en het personeel besogne, dat bestemd was om den raadpensionaris te vervangen, redeneerden veel, maar richtten weinig of niets uit; zij wisten zelf niet recht wat zij wilden. Toen Vérac hun in Mei de vraag deed: wat dan toch hun plan was en hoe zij het dachten te verwezenlijken, luidde hun antwoord: „ons plan is nog een onderwerp onzer deliberatiën" [1]).

1) Vgl. brief van Dumont-Pigalle, 23 April 1786 (Ms. Rijksarchief); Bijdragen tot de

De waarheid was dat zij de partij, die zij heetten aan te voeren, niet vertrouwden. Zij vreesden, dat de omwenteling verder zou gaan dan in hun bedoeling lag. Zij aarzelden en bleven staan, juist nu het noodig was, zonder omzien, door de gevaren heen, voorwaarts te snellen.

Gelukkig voor hen en hun aanhang waren de Prinsgezinden even besluiteloos als zij, even verdeeld van inzicht en bedoeling. De onderhandelingen, zoowel die met de democraten als die met de aristocraten, werden nog altijd voortgezet. Zij konden natuurlijk tot geen gewenscht einde leiden, want de eene partij kon uit machteloosheid niet veel helpen, en de andere vorderde voor haar medewerking een prijs, dien de Prins en zijn raadslieden niet wilden beloven. Van de militaire overmacht, waarover de kapitein-generaal beschikte, werd eenig gebruik gemaakt, maar zoo onhandig en zoo onvoldoende, dat het beter zou geweest zijn volstrekt niets te ondernemen. Om het oproerige Utrecht eerst van Holland af te snijden en vervolgens te overmeesteren, trachtte de Prins zijn leger tusschen de stad en het Hollandsch cordon, waarover generaal Van Rijssel het bevel had, in te schuiven. Te Zuilen, op den weg naar Amsterdam, en te Meern, op den weg naar Leiden, had hij reeds eenig volk gelegerd: hij wilde nu ook Vreeswijk bezetten, om zoo de rivier en de groote sluis daar ter plaatse meester te worden. Maar hij liet zijn manschap door gewapende burgers van Utrecht straffeloos terugdrijven (9 Mei), en bewerkte door zijn aanslag niets anders dan dat de beruchte Rijngraaf Van Salm met zijn legioen, in dienst van Holland, de bedreigde stad binnentrok. Hij, van zijn kant, bracht daar tegen een legertje bij Zeist bijeen, maar zonder er iets meê te ondernemen. Over en weer maakten zich de partijen belachelijk: geen van beiden regelde zich naar een vooraf beraamd plan, zij lieten zich door het toeval leiden.

Hoe volstrekt de anarchie bij de Prinsgezinden heerschte, kan daaruit blijken, dat een jongmensch als Van Hogendorp, ambteloos en zonder aanzien, het plan vormde om op eigen hand een contrarevolutie te bewerken. Wij weten, dat hij, sedert de omwenteling te Rotterdam, voor de belangen van den Prins, als voor zijn eigene, ijverde. Hij begreep dat niets verderfelijker was dan stilzitten, en, nu de hoofden der partij bleven afwachten,

---

kennis van het karakter van sommige personen (in de papieren van Dumont-Pigalle in het Rijksarchief), blz. 5. Vgl. Nederl. Rijksarchief, dl. I, blz. 130 noot.

voelde hij zich geroepen om den stoot te geven. Hij hoopte uit te werken, dat de minderheid in de Staten van Holland, en die in de vroedschappen van Amsterdam en Rotterdam, zich als de wettige overheid opwierpen, en zich door het krijgsvolk en de beambten van Holland deden gehoorzamen; dat zij haar tegenstanders in hechtenis namen, en den stadhouder aan het hoofd van zijn leger terug riepen. „Qu'on s'imagine" (zegt hij [1])) „des ordres envoyés de toute part au nom de l'assemblée de Hollande, les chefs de la cabale dispersés on arrêtés par la faction, le Prince en marche avec des troupes!" Inderdaad, als men het eens zoover had gebracht, volgde al het overige van zelf. Maar hoe zoo ver te komen? Van Hogendorp wist ook daarvoor raad. Hij rekende op burgemeester Dedel voor Amsterdam, op zijn vrienden te Rotterdam, op den secretaris der Staten van Holland, Royer, die zich onvoorwaardelijk aan de Prinsgezinden had aangesloten. Deze zou de resolutiën teekenen en expedieeren, die de minderheid, op naam van het geheele college der Staten, nemen zou. Hij trok aanhoudend her- en derwaarts om met iedereen te overleggen, tot angst van zijn moeder en tot verdriet van zijn vrienden. „Ik zag hem liever gedurig mijn huis voorbijgaan gemanteld en gebeft om te gaan pleiten" (zoo schreef een hunner [2])) „dan met den reismantel om, het valies achterna, in besognes over gansch andere zaken." Zij hadden reden om bezorgd te zijn. Maar de jonge man had niet minder goede reden om te handelen zooals hij deed. „Servir sa patrie, s'acquitter d'une juste reconnaissance, travailler à sa fortune et à celle de ses frères, n'est ce pas faire son devoir" [3])? Uitmuntend. Wij gevoelen sympathie voor den jongen man, die te midden van zooveel voorzichtigen en blooden, iets durfde wagen voor de goede zaak. Maar dat neemt niet weg, dat hij zich jegens zijn moeder wel wat minder hoog en wijs had kunnen houden. „Je vous plains de vos irrésolutions", „vous voulez toujours que je me charge de babioles" [4]) —, van dien aard zijn de terechtwijzingen, waarmêe de moeder met haar lastige bezorgdheid wordt afgewezen. De uitgever voegt ergens aan een van die brieven een paar noodige ophelderingen toe, en zegt dan ten slotte: „Tot zoover een woord ter verschooning van de moederlijke kwellerij; het cartebelletje des zoons eischt wel

1) Dl. II, blz. 81.
2) Dl. II, blz. 84.
3) Dl. II, blz. 83.
4) Dl. II, blz. 82/3.

eenige meerdere verontschuldiging" [1]). Wij zijn volkomen van zijn gevoelen.

Van het plan van Van Hogendorp is niets gekomen. De heeren, die hij er voor winnen moest, waren niet zoo ondernemend als hij. Het was buitendien de vraag, of Zijn Hoogheid zelf met zulk een revolutionairen maatregel wel gediend zou zijn. De Prins was een man van de wettigheid. Als de Staten hem iets verzochten, was hij bereid hun last te volvoeren. Hij had, op bevel der Staten van Gelderland, Hattem en Elburg bezet en bedwongen. Hij wilde, op last der Staten van het Sticht, hetzelfde doen ten opzichte van de stad Utrecht. Maar onwettige bevelen van een minderheid te gehoorzamen, daartoe zou hij niet zoo gemakkelijk besluiten. Zullen wij hem om zijn nauwgezetheid hard vallen en kleingeestig noemen? Het is waar, het was een verschil in vorm meer dan in wezen. De Staten van Gelderland en van Utrecht waren van hem afhankelijk, en bevalen hem wat hij vooraf had goedgekeurd, wat in zijn kabinet besloten was. De Staten van Holland aan den anderen kant waren, na de onwettige remotiën te Amsterdam en te Rotterdam, een vergadering, wier gezag betwist mocht worden. De Prins zelf erkende ze niet voor wettige Staten. Waarom zou hij dan den wettig gekozen regenten, die de minderheid uitmaakten, op hun verzoek niet te hulp komen? Een misschien onrechtmatige tusschenkomst van zijn zijde zou het afdoende middel tot herstel der orde, der wettige regeering, wezen. Waarom wegens een nietig gewetensbezwaar geaarzeld? Onze hedendaagsche redders der bedreigde maatschappij deinzen voor zulk een beuzeling niet terug. Zij zijn overtuigd, dat de Voorzienigheid hun een missie heeft gegeven, en dat zij, om die te vervullen, woord en eed en bezworen constitutie breken mogen. Misschien juist omdat wij die helden aan het werk hebben gezien, gevoelen wij te meer eerbied voor de bekrompenheid van Willem V, die behalve de missie der Voorzienigheid nog een missie van de wettige overheden verlangt, eer hij met het redden van den staat durft aanvangen.

Van Hogendorp moest dus van zijn plan afzien; hij had zich te vergeefs moeite gegeven. Maar hij had zich met dat al bij mannen van invloed als een ijverig, kloek en bekwaam jongmensch bekend en geacht gemaakt. Zij wilden hem gaarne gebruiken. Door zijn Rotterdamsche vrienden werd hij aan Reigersman, den

---

1) Dl. II, blz. 196.

tresorier van den Prins en een zijner meest vertrouwde raadslieden, voorgesteld [1]). Hij ontvouwde hem zijn inzichten en plannen, en maakte een zeer gunstigen indruk op hem. „Il conclût notre longue conversation" (schrijft hij in zijn dagboek [2])) „par me présenter la situation avantageuse d'un homme de naissance, qui par ses études, par ses relations se trouvât à même de servir de lien aux chefs du bon parti, en se portant d'un lieu à l'autre, selon que les circonstances le demandaient." Het spreekt van zelf dat deze betrekking voor niemand dan voor Gijsbert Karel bestemd was. En hij, van zijn zijde, nam ze gaarne aan, in de gedachte dat hij zoo doende een gewenschten werkkring zou krijgen. Eerst later ondervond hij tot zijn spijt en ergernis, dat men hem bloot als werktuig, niet als medehelper of mederaadsman dacht te gebruiken. Zijn oordeel over Reigersman, dat eerst allergunstigst was geweest, werd toen aanmerkelijk gewijzigd [3]); hij zag toen, wat hem vroeger niet in het oog was gevallen, hoe aanmatigend, hoe behaagziek, hoe zelfzuchtig de man was. Dat ligt zoo in de menschelijke natuur. Het ging Van Hogendorp als ons allen: hij zag de gebreken van anderen door een vergrootglas, zoodra zij met zijn eigenliefde in botsing kwamen.

Omstreeks denzelfden tijd verbond hij zich nauw met iemand, die weinig ouder was dan hij zelf, en die een veel schitterender, zoo al geen gewichtiger rol dan de zijne in de aanstaande gebeurtenissen spelen zou, met Bentinck van Rhoon, het hoofd van een geslacht, dat zich steeds door zijn gehechtheid aan het huis van Oranje onderscheiden heeft [4]). In bekwaamheid, in kennis, in beleid stond Van Rhoon ver bij hem achter; in ijver evenaarde hij hem, en hij ging hem te boven in afkomst en invloed. Hij was lid van de Ridderschap van Holland, en had bij gevolg zitting in de Staten der provincie; hij was de lieveling van het gemeen, het erkende hoofd der zuivere Prinsgezinden en van de Oranje-societeiten, die thans, bij de beroering, overal als paddestoelen uit den grond verrezen. Een tijd lang zijn de beide jongelieden intieme vrienden geweest. Maar de minste in aanzien gevoelde zich in verdiensten de meerdere, en dit bracht allengs verkoeling te weeg. In het eerst zag Van Hogendorp in zijn vriend een man van gewicht: „Rhoon est un

1) Dl. II, blz. 151.
2) Dl. II, blz. 180.
3) Dl. II, blz. 80; vgl. blz. 180.
4) Dl. II, blz. 177.

homme, qui, s'il parvient à la maturité, est fait pour les grandes choses", schreef hij nog in Juni [1]). Maar het duurde niet lang, of hij beoordeelde hem minder gunstig. „Il plait surtout aux femmes. Les hommes, qui s'aperçoivent tous qu'il peut être gouverné, en sont épris tant qu'ils le croyent entre leurs mains," schreef hij toen [2]), zonder te bedenken, dat ook zijn oordeel misschien door diergelijke ondervinding gewijzigd was.

In de laatste dagen van Mei [3]) vertrok Van Hogendorp voor het eerst, met brieven van Reigersman, naar het hof te Nijmegen, om in den breede verslag te doen van den stand van zaken in Holland. Hij werd er, zoo als te wachten was, met open armen ontvangen. Wij mogen vertrouwen, dat hij zich uitnemend van zijn taak gekweten zal hebben. Maar hij deed meer. Hij gaf geen bloot verslag, hij nam de vrijheid van raad te geven. Nadat hij in een onderhoud met den Prins en de Prinses zijn gevoelen mondeling had ontvouwd [4]), stelde hij het in geschrifte in een memorie, waarvan de slotsom was, dat er gehandeld moest worden overeenkomstig het plan, dat reeds voor weken door hem ontworpen maar toen niet goedgekeurd was: men moest de beweging in Holland gaande houden, inzonderheid te Amsterdam: de Oranje-societeiten onderling verbinden tot samenwerking; de hoofdofficieren van het Hollandsche cordon in den arm nemen; de minderheid der Staten van Holland opwekken om zich tot de Staten-Generaal om recht te wenden; eindelijk het stadhouderlijk hof naar Amersfoort verplaatsen, ten einde alle maatregelen, die de gebeurtenissen zouden vereischen, van dichter bij sneller en beter te kunnen nemen.

De jonge man stond met zijn moedige raadgevingen niet alleen. Een partij aan het hof, met de Prinses aan het hoofd, was ingelijks tot handelen gezind. Zij was juist in de weer om zoo mogelijk den wankelmoedigen Prins tot haar gevoelen over te halen. De zending van Van Hogendorp stond daarmeê, naar het schijnt, in verband. Er was reeds een soort van manifest opgesteld, waarin Zijn Hoogheid duidelijk zou uitspreken, hoe hij over de gebeurtenissen van de laatste weken dacht, en wat hij voornemens was daartegen te doen; dit stuk werd hem thans ter onderteekening voorgelegd. Vaardigde hij het uit, dan verklaarde

1) Dl. II, blz. 97.
2) Dl. II, blz. 178.
3) Dl. II, blz. 86.
4) Dl. II, blz. 86.

hij den Patriotten openlijk den oorlog, dan verplichtte hij zich tot een strijd op leven en dood. De arme vorst wist niet wat hij doen moest. Den eersten dag der conferentie wilde hij van het kloeke maar gevaarlijke plan niets weten. Den volgenden morgen was hij in moediger stemming. „Heden gevoel ik mij krachtiger," (zeide hij [1])) „ik wil mij tot alles leenen." Indien hij deze zelfde woorden werkelijk heeft gebruikt [2]), heeft hij zich daarmeê uitnemend gekarakteriseerd. Hij leende zich aan zijn aanhangers; hij schikte zich naar hetgeen zij voor hem beraamd hadden. Hoe weinig geleek hij op zijn voorzaten! De prinsen van Oranje waren altijd gewoon geweest anderen te gebruiken, om uit te voeren wat hun goeddocht. Hij was de eerste, die aangezet moest worden om te doen wat zijn vrienden noodig keurden. Hij teekende ten slotte het declaratoir, de oorlogsverklaring waarvan wij spraken, maar hij deed het met een bevend hart. „Welaan," (zeide hij) „wijl al mijn vrienden het verlangen, ga ik er toe over. Mijn val wordt er door verhaast, doch met roem. Met niets uit te richten kan mijn val vertraagd worden; hij is niettemin gewis; nu nog voed ik eenige hoop." — Wie gevoelt geen medelijden met den armen Hamlet, die zoo jammert dat de wereld uit haar voegen gevallen is, en dat hij geroepen wordt om ze er weêr in te zetten? Maar wie heeft tevens geen medelijden met het vaderland, dat op dit tijdstip behoefte had aan een Willem III en zich behelpen moest met dezen Willem V?

Dien eigen dag nog keerde Van Hogendorp naar Den Haag terug [3]). Hij bracht een aantal brieven over, en daarbij het declaratoir, dat spoedig in duizenden van afdrukken over het geheele land verspreid werd.

Tot het nemen van zijn kloek besluit was de Prins voornamelijk bewogen door den steeds klimmenden tegenzin tegen de Patriotsche woelingen, dien de groote menigte des volks aan den dag legde, door den bijval, dien de pas opgerichte Oranje-societeiten overal ondervonden: duidelijke teekenen, uit welke streek de wind begon op te steken. Maar, wat uit Van Hogendorp's *Gedenkschriften* niet blijkt, de veranderde houding van Engeland had er ook niet weinig toe bijgedragen.

---

1) Dl. II, blz. 89.

2) Ik kan dit niet verzekeren, omdat de uitgever, vreemd genoeg, ons de aanteekening van Van Hogendorp aangaande deze conferentie niet in haar geheel, slechts in een uittreksel meêdeelt.

3) Dl. II. blz. 90.

De Engelsche ambassadeur in Den Haag zag de zaken juist zoo in als Van Hogendorp. Ook hij was overtuigd, dat de Patriotten bij de volksmassa geen steun vonden, en dat hun stelsel als een boom, die geen wortel geschoten heeft, zou omstorten bij den eersten storm. Hij hield zich verzekerd, dat de val zoo plotseling zou gebeuren, dat er voor Frankrijk geen tijd zou overschieten om een poging tot instandhouding te wagen, gesteld dat Frankrijk, wat op zich zelf ten hoogste onwaarschijnlijk was, den wil en de macht had om ten behoeve van zijn partij in de Nederlanden een oorlog te beginnen. In brief op brief aan zijn regeering had hij die overtuiging krachtig uitgesproken, en ten slotte de ministers en zelfs Pitt eenigermate overtuigd, zoodat hij half Mei op zijn verzoek naar Westminster ontboden werd om nadere inlichting te geven. Dat was een gunstig voorteeken; en hij had niet verzuimd vóór zijn vertrek den Prins en de Prinses zijn opwachting te komen maken en van het doel van zijn reis en van zijn goede verwachting kennis te geven [1]). Natuurlijk moest dit bericht het stadhouderlijk hof bemoedigen. Wat het behoefde was in de eerste plaats geld, om, zoolang Holland zijn quote niet inbracht, het leger der Generaliteit te onderhouden, en ook de Hollandsche regimenten en legioenen, als zij den Staten-Generaal boven hun betaalmeesters verkozen te gehoorzamen, in dienst te kunnen nemen. De Engelsche regeering kon daartoe zonder bezwaar een aanzienlijke som voorschieten. Maar verder zou Engeland, als het eens een vast besluit genomen had en op stelligen toon ging spreken, het weifelende Pruisen vroeger of later overhalen. Zoolang koning Frederik Willem op de medewerking van Engeland niet rekenen kon, moest hij Frankrijk wel ontzien, en werkelijk had hij sedert de mislukte zending van Von Goertz de hoop opgegeven om anders dan door tusschenkomst van Frankrijk den stadhouder bij te staan. Dat zou echter veranderen, als Engeland zich bereid toonde hem te ondersteunen.

Te zelfder tijd keerden Van Hogendorp van Nijmegen en Harris van Westminster in Den Haag terug. „L'ambassadeur me pria" (schrijft de eerste [2])) „d'assurer avec circonspection tous mes amis, que l'Angleterre ne les abandonnerait pas." Het Engelsche ministerie had namelijk George III weten over te halen om van de

1) Dl. II, blz. 138.
2) Dl. II, blz. 139.

civiele lijst £ 70,000 [1]) aan de stadhouderlijke partij te leenen, op grond o. a. „dat de prins van Oranje vast besloten was de aanmatiging van Holland tegen te gaan.” Het declaratoir was een duidelijk bewijs, dat Zijn Hoogheid daartoe waarlijk besloten had.

Het uitvoerige en breedsprakige stuk [2]) kondigde bepaaldelijk den democraten den oorlog, en bood daarentegen den aristocraten vrede en vriendschap aan. De remotiën te Amsterdam en te Rotterdam werden in de krachtigste termen afgekeurd, ook omdat zij de anders waarschijnlijke verzoening van den stadhouder met de Staten verijdeld hadden. De besluiten eener Statenvergadering, ten gevolge van zulke revolutionaire regeeringsverandering saâmgesteld, werden niet verbindbaar geoordeeld. Inzonderheid de bevelen aan de troepen, die Holland betaalde, maar die desniettemin aan de Staten-Generaal en aan den kapitein-generaal der Unie ondergeschikt waren, werden voor krachteloos verklaard. De Prins betuigde, dat hij zulke ongerechtigheden niet langer kon gedoogen; hij riep, behalve zijn eigen aanhangers, de Hollandsche aristocraten op om met hem meê te werken; hij vermaande hen om hem vooraf in zijn waardigheden te herstellen; hij beloofde „ieders rechten en vrijheden te helpen bewaren.”

Dit manifest vernietigde de hoop van alle, zelfs van de meest gematigde, hervormers. De Prins maakte met de oude regenten, de steunpilaren aller misbruiken, gemeene zaak. Zijn zegepraal zou den verouderden en afgeleefden regeeringsvorm, die de oorzaak was van al het kwaad, voor goed bestendigen. Zijn neêrlaag daarentegen zou de doldriftige onervaren leiders der volkspartij aan het bewind brengen, van welke evenmin iets goeds te wachten was. Het vooruitzicht was noch in het eene noch in het andere geval bemoedigend voor de gematigde en verstandige lieden, die gehoopt hadden, dat thans de versleten oligarchie vervangen zou worden door een regeering, die, zonder zelf democratisch te zijn, den invloed van het betere deel der natie toch gedurig ondervinden zou. Hun schoot niets anders over, dan zich bij een der uiterste partijen, bij de volbloed-behouders of bij de volbloed-omwentelaars te voegen. Van Hogendorp, die zoo goed als iemand de noodzakelijkheid eener grondige hervorming gevoelde, maar

1) In de Diaries of James Harris staat (vol. II, p. 307): „a sum not exceding 20,000 £”. Maar George III schrijft zelf in zijn brief van 26 Mei: 70,000 £. (Zie Appendix to vol. I of Stanhope's Life of Will. Pitt.)

2) Nederl. Jaarboeken, 1787, blz. 906 vlg.

tevens inzag dat de heftige radicalen niet verbeteren, alleen omverwerpen konden, hield zich aan de zijde van den Prins, te eerder omdat hij nog altijd hoop koesterde, dat deze toch wel iets in het belang van den volksinvloed zou willen doen.

Van nu af begint een geregelde bestrijding van het Patriotisme met alle wapenen. In de Staten-Generaal sluiten zich de vier provinciën tegenover Holland nauw aaneen. Zij verbieden het krijgsvolk, dat door Holland betaald wordt, aan de bijzondere bevelen zijner betaalsheeren te gehoorzamen, en zij vernietigen alzulke bevelen, als in strijd met de rechten der Generaliteit. In Holland zelf versterken en vereenigen zich de Oranje-societeiten, en belemmeren de meerderheid der Staten door het indienen van tallooze requesten en adressen van adhesie aan 's Prinsen declaratoir. De soldaten en officieren van het Hollandsche cordon loopen in menigte over, nu zij weten, dat de Staten-Generaal hun de soldij geregeld zullen uitbetalen. Overal heerscht oproer en geweld. De Prinsgezinden toonen hun vertrouwen en hun krachten; de Patriotten zijn wel genoodzaakt ter zelfverdediging maatregelen van bedwang te nemen, die verbitteren maar slechts ten halve doel treffen. Wij kunnen over dit alles niet uitweiden. De hoofdzaak is, dat de Patriotten met den dag grond verloren. Een stoute poging om de meerderheid in de Staten-Generaal te veroveren, door als vertegenwoordigers der provincie Utrecht de gedeputeerden uit de Patriotsche Staten van de Stad, in plaats der oude afgevaardigden uit de Prinsgezinden van Amersfoort, toe te laten, gelukte in het eerst, omdat de gedeputeerden van Friesland gewonnen waren en daartoe hun stem leenden; maar een nieuwe deputatie, in allerijl uit Leeuwarden overgekomen, hielp weldra het genomen besluit bij de resumtie nog te niet doen. Dit was een gevoelige neêrlaag. Aan de steeds klimmende hevigheid der democraten kon men het zien, hoe zij zich slechts met inspanning staande hielden. De voorzichtige lieden begonnen de veege zaak, als de ratten het bouwvallige huis, te verlaten. Geen minder man dan Wassenaer van Starrenburg, een der vijf van het personeel besogne, gaf hiertoe het voorbeeld. Het oogenblik der beslissing was blijkbaar nabij.

Dat Van Hogendorp onder dit alles zich wakker roerde, behoeft wel niet gezegd. Hij was de rechterhand van den Engelschen ambassadeur, in wiens hôtel de plannen van aanval beraamd werden, en van Van Rhoon, die de Oranje-societeiten bestuurde. Toen na 1795 de papieren van den laatstgenoemde in handen

der zegevierende Patriotten gevallen waren, bleek het aan Bouwens en de overige commissarissen, die ze onderzochten, welk een groot gedeelte der correspondentie tusschen de Oranje-societeiten onderling door Van Hogendorp gevoerd was. Hij had de adressen van adhesie en de requesten, die in Den Haag ontworpen waren, ter onderteekening aan de verschillende societeiten over geheel Holland toegezonden. Hij had geld opgehaald voor de Prinsgezinde *Brielsche courant* en voor de *Geldersche Historische courant*, waaraan ook de Engelsche ambassadeur contribueerde. Van die velerlei bemoeiingen geven ons de *Gedenkschriften* een hoogen dunk. Wij zouden er allicht uit afleiden, dat Van Hogendorp de man is geweest, op wien eigenlijk alles aankwam. Maar wij moeten niet vergeten, uit wiens pen de beschrijving gevloeid is. Wij hebben den man reeds genoeg leeren kennen, om er op verdacht te zijn, dat hij zich van zijn beteekenis en zijn invloed wel eens een wat overdreven denkbeeld vormde. Dit schemert in het verhaal der *Gedenkschriften* duidelijk genoeg door. Van Rhoon komt er in voor als een wilde demagoog, zonder overleg en beleid, dien Van Hogendorp gedurig tegen de gevolgen van zijn onnadenkendheid moet beschermen. Hoewel Van Rhoon bij alle gelegenheden de eerste plaats inneemt, zien wij toch Van Hogendorp onmiddellijk achter hem en boven hem uitsteken. Wij durven niet beweren, dat die voorstelling geheel onjuist is. Maar zeker is het, dat aan de tijdgenooten onze held niet zoo bijzonder in het oog is gevallen. De Patriotten waren woedend op de Haagsche societeit; zij beschimpen onophoudelijk in hun couranten en blauwboekjes de oprichters en de voornaamste leden: Bentinck van Rhoon en zijn broeders, Torck van Rozendaal, Nagel, Jan de Groot uit Rotterdam, en anderen meer worden bij name genoemd [1]), maar nergens heb ik onder hen Van Hogendorp vermeld gevonden. Het schijnt dus, dat anderen hem minder hebben opgemerkt dan hij zich zelven. Daarmeê wil ik echter volstrekt niet beweren, dat hij in den tweeden rang zich niet volijverig betoond heeft. Integendeel, van zijn werkzaamheid, ook nog in andere opzichten, zijn overvloedige blijken voorhanden. Met het hof van Nijmegen bleef hij voortdurend in verstandhouding. Hij had van 's Prinsen secretaris, Van Citters, een cijfer gekregen [2]) voor zijn correspondentie met de Prinses, een eer die aan andere Haagsche

1) Nederl. Jaarboeken, 1787, blz. 681.
2) Dl. II, blz. 89.

ijveraars, aan Nagel bij voorbeeld, niet bewezen was, en die hem van zelf de onderscheiding bezorgde, dat de gewichtigste brieven aan hem geadresseerd werden [1]). Alles te zamen gevat, schijnt Van Hogendorp de rol, die hij speelde, vrij wel te omschrijven, waar hij zegt [2]): „Libre, sans emploi, je servais de liaison au parti, chez le peuple par nos sociétés, chez les membres du gouvernement par mes parents et mes amis, chez la Cour par les bienfaits que j'en avais reçus, chez les étrangers par la confiance qu'ils avaient prise dans ma discrétion, et chez tous ensemble par mon étroite amitié avec M. de Rhoon, qui n'avait pas de secret pour moi." Hij was een geschikt en nuttig tusschenpersoon, die de verschillende bestanddeelen der groote partij deed samenwerken; hij vervulde geen hoofdrol in het drama, maar hij trad op als de onmisbare confident van al de hoofdpersonen.

Als zoodanig werd hij den 17den Juni door Van Citters opontboden naar Amersfoort, waar Zijn Hoogheid sedert eenige dagen zijn verblijf had gevestigd. Hij vond er het hof in onzekerheid en spanning [3]). De meeste raadslieden van den Prins oordeelden het oogenblik gekomen, om door één flinken stoot het waggelende gebouw van het Patriotisme omver te werpen. Zij wenschten, dat de Prins een nog krachtiger declaratoir dan het vorige zou uitvaardigen, waarin hij zou verklaren dat hij zich verplicht achtte de aangetaste rechten zijner medeburgers te beschermen en alle geweldadig geüsurpeerde macht te vernietigen; zij wenschten verder dat hij, onmiddellijk daarop, zijn leger naar Holland voeren en een revolutie, beter gezegd een restauratie, te weeg brengen zou. Maar Zijn Hoogheid had in dat plan geen zin. Hij wilde niet eigenmachtig geweld gebruiken. Hij oordeelde, dat alleen de wettige overheid, de Staten, geroepen waren om de orde te herstellen, of hem te gelasten het in hun naam te doen. Ten einde aan zijn gemoedsbezwaar tegemoet te komen, werd het voorstel, naar het schijnt op raad van Van Hogendorp

1) Zoo ik mij niet vergis, staat in de Diaries of James Harris, vol. II, p. 315, zulk een brief der Prinses aan Van Hogendorp verscholen, die daar verkeerdelijk als aan Harris geadresseerd wordt meêgedeeld. In de aanteekening op dienzelfden brief wordt „Mr. de Rh." ten onrechte verklaard: „Mr. de Rhoon"; Mr. de Rheede (ambassadeur te Berlijn) is de bedoelde persoon.

2) Dl. II, blz. 151.

3) Wij betreuren het, dat de uitgever ons ook hier over de conferenties, die aan de reis der Prinses voorafgingen, ten halve en bij uittreksels meêdeelt wat de Gedenkschriften volledig bevatten. Wat hij geeft, hangt bovendien slecht samen, en ik durf niet verzekeren dat ik de bijzonderheden alle goed begrepen en goed weêrgegeven heb.

zelven, gewijzigd. De Prins zou niet aan het hoofd van het leger, maar in zijn qualiteit van stadhouder, omgeven door een glansrijken en talrijken stoet, naar Den Haag reizen, en door zijn verschijning alleen te midden der bevolking, die naar zijn terugkomst en herstelling hunkerde, de gewenschte omwenteling aan den gang brengen. Maar ook dit voorstel stond Zijn Hoogheid niet aan. Misschien ontbrak het hem daartoe aan persoonlijken moed. Misschien ook was hij zich bewust, dat hij de man niet was om de volksmenigte in geestdrift te doen ontvlammen, om zijn vijanden door zijn houding ontzag in te boezemen, en om de verwarring, die allengs door zijn eigen zwakheid ontstaan was, als met één slag van zijn zwaard door te hakken. Hoe dit zij, hij verwees zijn vrienden naar de Prinses; er wordt ons niet gezegd om welke reden, en wij kunnen het niet gissen: kleingeestige ijverzucht deed Zijn Hoogheid doorgaans zijn gemalin buiten de zaken houden; waarom hij er haar thans zelf in betrok, had wel eenige verklaring verdiend. — Met een brief, waarin de staat van zaken en inzonderheid het in beraad genomen voorstel uiteen werd gezet, vertrok Van Hogendorp naar Nijmegen.

Hij had de Prinses reeds meermalen ontmoet, maar hij had haar nog niet leeren kennen. Hij had in zijn jeugd weldaden van haar genoten; hij wist dat zij zich herhaaldelijk voor hem geïnteresseerd had, maar hij gevoelde voor de hooge en fiere vrouw meer eerbied dan toegenegenheid. Wij hebben gehoord, hoe hij haar bij een vroegere gelegenheid te trotsch voor een Republiek had genoemd. Maar van nu af, sedert hij haar van naderbij ontmoette en met haar verkeerde, begon hij haar gedurig gunstiger te beoordeelen en steeds hooger te waardeeren. Het is mij gegaan zooals hem. Zijn ervaring heeft mij van de Prinses een beteren dunk gegeven. Mijn oordeel over haar karakter is door de lezing zijner *Gedenkschriften* aanmerkelijk gewijzigd. Ik had veel over haar gehoord, maar nagenoeg niets van haar eigen hand gezien. Zij was mij altijd voorgesteld als een vrouw, die haar man niet alleen minachtte, maar ook verdringen en op den achtergrond schuiven wilde. Van de fijnere trekken van haar karakter, van de beschaving van haar geest had ik niet veel vernomen. Eerst door Van Hogendorp en door haar eigen brieven, die onder zijn *Gedenkschriften* worden meêgedeeld, heb ik althans eenigermate met haar kennis mogen maken, en haar als een vrouw van buitengewone gaven en van een fier doch edelmoedig karakter leeren eerbiedigen. Het was haar ongeluk en tevens het

ongeluk van het land, dat zij met haar gemaal niet van plaats verwisselen kon; dat hij geroepen was om zonder bekwaamheid datgene te doen, waarvoor zij volkomen berekend zou geweest zijn. Zij kon het niet helpen, dat het oog van 's Prinsen omgeving gedurig van hem naar haar werd afgetrokken; dat men van haar verwachtte en verlangde, wat hij onmachtig of onwillig was te doen. Zij heeft eerst geleden onder de kleingeestigheid van haar gemaal, die haar haar meerderheid en haar hooger aanzien benijdde en ten kwade duidde [1]), en later onder de kwaadsprekendheid van Bilderdijk en andere aanhangers van den Prins, die misschien aan haar invloed de teleurstelling van hun bijzondere verwachtingen toeschreven.

Zoodanig was de vrouw, aan wie thans Van Hogendorp de gewichtige plannen der Prinsgezinden moest ontvouwen. Zij luisterde aandachtig naar hetgeen hij haar zeide; maar zij deelde hem haar oordeel niet mede. Zij kondigde hem, na een kort beraad, haar voornemen aan, om in persoon naar Amersfoort over te komen. Met die boodschap zond zij hem vooruit, en nog den eigen avond volgde zij.

Den dag daarop, den 22sten Juni, had er reeds 's ochtends een conferentie plaats, waarbij Van Hogendorp niet tegenwoordig was, doch waarvan de uitslag hem door Van Citters werd medegedeeld. Wat ook de Prinses geraden had, de Prins had zich niet laten overreden. Hij had het voorstel voor goed verworpen, en den tocht naar Holland zoo niet geheel opgegeven, toch onbepaald verschoven. Die uitkomst stelde allen te leur. Maar na den middag werd Van Hogendorp met eenige anderen nog eens door Van Citters samengeroepen, en verwittigd, dat thans de Prinses besloten had te ondernemen, wat de Prins had geweigerd; dat zij in persoon naar Den Haag dacht te gaan, om den moed der Prinsgezinden te verlevendigen, aan hun maatregelen eenheid en richting te geven, en op die wijze de orde en den wettigen staat van zaken te herstellen. Zooals te denken was, keurde de stadhouder ook dit plan ten stelligste af. Hij vond de onderneming op zich zelf gevaarlijk en ongeraden, en hij kon zich wel niet ontveinzen dat, zoo die gewaagd moest worden, hij en niet zij daartoe verplicht was. Maar zijn tegenspraak baatte niet. De Prinses was vast besloten. „Savez vous" (zeide zij ten slotte [2]))

1) Harris, vol. II, p. 145, 148.
2) Dl. II, blz. 105.

„un plan plus raisonnable? Dites-le. Mais il en faut un. Je suis prête à souscrire au vôtre et à travailler pour le faire réussir. Mais si vous n'en avez pas d'autre, il faut adopter le mien." De Prins deed noch het een noch het ander. Hij had geen ander plan dan afwachten en niets doen, het slechtste dat hij kon kiezen. Als dus de Prinses zich aan het hoofd der partij ging stellen, was het niet om haar gemaal uit zijn rechtmatigen voorrang te verdringen, maar om de plaats in te nemen, die hij ledig liet, en om de taak te volvoeren, waarvoor hij niet berekend was.

Hoe moê en afgetobd hij zijn mocht, oogenblikkelijk moest Van Hogendorp weêr op weg, thans naar Den Haag, om het plan der Prinses aan het oordeel der drie vertrouwden van Zijn Hoogheid, De Larrey, Reigersman en Royer, te onderwerpen. Naar het schijnt, had de Prins beloofd, dat hij zich aan de uitspraak van die heeren houden zou. Hun advies luidde gunstig voor het plan. Alleen Royer had eenige zwarigheid gemaakt, omdat de Prins op deze wijs in de schaduw der Prinses zou raken. Maar hij had zich laten gezeggen door Reigersman, die van de overkomst der Prinses de beste verwachting had, mits zij een procuratie tot onderhandelen van Zijn Hoogheid medebracht. Alsof deze ooit zoo officieel aan zijn gemalin het beleid der zaken zou afstaan! Doch dit was een punt van ondergeschikt belang, waarvan ook Reigersman zijn toestemming niet afhankelijk maakte. Eens in het bezit van dit advies, dat de uitvoering van het plan verzekerde, gaf Van Hogendorp thans aan Harris en enkele andere vertrouwden bericht van wat aanstaande was. De Engelsche ambassadeur stond verbaasd over zoo hoogen moed in een vrouw; hij besefte volkomen, hoe krachtig de komst der Prinses op de natie zou werken; maar hij ontveinsde niet, dat zij zich aan dreigend gevaar blootstelde. Hij beloofde al zijn vermogen in te spannen om haar, zoo het plan doorging, te steunen [1]); maar hij vorderde toch van Van Hogendorp, dat hij nog vooraf Haar Hoogheid den staat van zaken naar waarheid zou blootleggen; dat hij haar noch de macht van haar vijanden verkleinen, noch den moed en het beleid van haar vrienden vergrooten zou. Onverwijld nam Van Hogendorp met zijn adviezen en boodschappen den terugtocht aan. Zondag den 24sten kwam hij onder kerktijd te Amersfoort, en hij haastte zich, zoodra de Prinses de kerk uittrad, haar toe te fluisteren: „Unanimement oui, Madame." Zij wist

1) Harris, vol. II, p. 323.

daaraan genoeg; de vreugde straalde haar de oogen uit. Zoodra zij en de Prins een uitvoeriger verslag hadden ontvangen, werd een expres naar Reigersman gezonden om hem thans voor goed de overkomst tegen Donderdag, 28 Juni, aan te kondigen, en met het bestellen van postpaarden en het in gereedheid brengen van het Huis in het Bosch te belasten. De reis zou van Nijmegen uit ondernomen worden, waarheen Haar Hoogheid nog dien eigen Zondag terugkeerde.

De bijzonderheden van den gedenkwaardigen tocht zijn overbekend. Het bestellen van vijftien postpaarden te Schoonhoven en te Haastrecht had opzien gebaard. Het kwam ter ooren van den kommandant van het vrijcorps van Gouda, dat de Goejanverwellesluis bezet hield. Hij gaf er bericht van aan de onlangs benoemde commissie ter defensie van Holland en Utrecht, te Woerden, en kreeg van deze bericht om geen verdachte personen te laten passeeren. Toen dus de Prinses met haar klein gevolg, in twee rijtuigen en een chais, die op verkenning vooruit reed, aan de Goejanverwellesluis aankwam, werd zij aangehouden, herkend, en verzocht een korte poos te vertoeven, totdat de commissie van Woerden, die in allerijl ontboden werd, beslissen zou, of de reis voortgang kon hebben. De kommandant, De Lange van Wijngaarden, kweet zich zoo bescheiden als mogelijk was van zijn zeer onaangename taak, en geleidde Haar Hoogheid naar een hofstede, waar zij zonder ongemak de commissie kon afwachten. Ook deze verloor de betamelijkheid niet uit het oog. Zoodra zij hoorde, dat het de Prinses was, die men had aangehouden, spoedde zij zich naar de aangewezen plaats, bejegende Haar Hoogheid met allen eerbied, maar verklaarde tevens dat zij, onder de gegeven omstandigheden, nu het gemeen maar op een aanleiding wachtte om overal in oproer uit te breken, het niet op zich durfde nemen om de Prinses haar reis, zonder voorweten en goedvinden der Staten, te laten vervolgen; zij verzocht dus, dat Haar Hoogheid te Woerden of te Schoonhoven den nacht zou willen doorbrengen, in afwachting van de beslissing van Hun Edelgrootmogenden. Na eenig tegenstreven onderwierp zich de Prinses aan dit verzoek, en begaf zich, door twee leden der commissie en een escorte van ruiters begeleid, naar Schoonhoven terug. Eer haar daar de resolutie van de Staten van Holland overhandigd kon worden, had zij reeds haar plan opgegeven en de terugreis naar Nijmegen aanvaard. Zij had wel voorzien, hoe dat besluit zou uitvallen: het keurde het gedrag van de commissie

van Woerden volkomen goed. Zoo namen dus de Staten de verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich.

Van Hogendorp had de reis niet meêgemaakt. Hij was langs een anderen weg vooruitgesneld, om de Haagsche vrienden te waarschuwen en aan de Prinsgezinde autoriteiten van den aantocht van Haar Hoogheid kennis te geven. Na zijn bezoeken gebracht en zijn boodschappen verricht te hebben, keerde hij omstreeks middernacht naar Rhoon terug, ten einde met dezen Haar Hoogheid aan het Huis in het Bosch te gaan afwachten, toen hij door de tijding van het aanhouden der Prinses op het smartelijkst verrast werd. Het was een ooggetuige, die het bericht had overgebracht: er viel aan de waarheid niet te twijfelen. „Mon affliction ne se décrit pas," schreef hij later. En geen wonder; niet alleen dat het plan, waarvan men zooveel verwachtte, in duigen viel, maar wie kon voorzien wat volgen zou? Wat had de Prinses niet te vreezen van een vrijschaar, van een hoop dolle democraten, die haar misschien als gijzelaar gevangen zouden houden?

Men heeft het later doen voorkomen, alsof het van den beginne af de toeleg van de Prinsgezinden geweest was om de Prinses te laten aanhouden en door de Patriotten te laten beleedigen, ten einde haar broeder, den koning van Pruisen, te nopen om tusschenbeiden te komen, de beleedigde eer van zijn huis te wreken, en tevens den Prins in zijn aloude waardigheid te herstellen. De Pruisische overste Von Massenbach heeft dit vermoeden uit hetgeen hij zelf had bijgewoond trachten te bevestigen, en hij heeft zelfs, als den ontwerper van het plan, den Duitschen gouverneur der jonge Prinsen, Stamford, genoemd [1]). Maar dat alles is niet meer dan een verzinsel. Eerst later zijn de Prinsgezinden gaan hopen, dat uit het kwaad iets goeds zou voortvloeien. In de eerste oogenblikken werden zij door den tegenspoed van de Prinses diep terneêrgeslagen.

Dit bleek inzonderheid uit de flauwhartigheid der Staten-Generaal. Harris had gewild, dat de president, die toevallig Prinsgezind was [2]) (iedere provincie had om beurten een week lang de voorzitting), in het midden van den nacht een buitengewone vergadering zou hebben belegd, die dan een schitterende voldoening voor Haar Hoogheid van de Staten van Holland had

1) Tollius, Staatk. Gesch., dl. III, blz. 8.
2) Het was Van Welderen, voor Gelderland. Vgl. dl. II, blz. 115 en Harris, vol. II, p. 326.

moeten vorderen, en indien deze niet aanstonds werd toegezegd, bevel aan den Prins moeten geven, om met de troepen, onder zijn commando, Holland binnen te rukken, en de geschonden eer van zijn huis naar behooren te wreken. Maar Harris kon licht plannen beramen. Het ontbrak zijn vrienden aan moed om ze ten uitvoer te brengen. De president weigerde des nachts een vergadering te beleggen, op grond dat hij nog geen officieele kennis droeg van het wedervaren der Prinses. En toen den volgenden morgen de Staten op den gewonen tijd bijeenkwamen, was reeds nadere tijding ingekomen, waardoor de zaak een gerustgestellender aanzien kreeg. Haar Hoogheid was niet gevangen genomen; zij was slechts uitgenoodigd haar reis niet te vervolgen; zij vertoefde in veiligheid te Schoonhoven. De Staten-Generaal waren dus, tot hun vreugde, niet in de noodzakelijkheid van te handelen; zij konden volstaan met het schrijven van deelnemende brieven aan Haar Hoogheid, en van booze brieven aan de Staten van Holland. Daartoe namen zij vaardig de noodige resolutiën. Als het van hen moest komen, behoefde Holland nog voor geen wraakneming te sidderen.

Dat was het wat Harris vooral betreurde. „Als wij den mislukten tocht der Prinses" (zoo schreef hij aan zijn regeering [1])) „slechts beschouwen als een onderneming, die verijdeld is, dan is de ramp zoo groot niet en licht te herstellen; maar als wij letten op hetgeen gevolgd is, op de lafhartige en laaghartige houding van hen, die wij onze vrienden noemen, waardoor de machteloosheid van al onze pogingen in het volle licht wordt gesteld, dan kunnen wij de vrees niet van ons afweren, dat de slag onherstelbaar is, en dat onze partij aan ongeneeslijke verlamming wegsterft."

Wij moeten met schaamte den vreemdeling tegenover onze landgenooten gelijk geven. Wie de toedracht der gebeurtenissen volledig kent, zal het toestemmen: zonder den Engelschen ambassadeur zou de uitkomst uit de jammerlijke partijschap, die de nationale krachen doelloos verteerde, nog in een onmetelijk ver verschiet hebben gelegen. Aan zijn vastberadenheid, aan zijn persoonlijk overwicht alleen is het te wijten, dat de stadhouder een spoedige en volkomene overwinning op de Patriotten behaald heeft.

Toen de eerste schrik en verwarring voorbij was, zagen alle partijen met gespannen verwachting naar tijding van Berlijn uit.

1) Harris, vol. II, p. 327/8.

Hoe zou Frederik Willem de behandeling, aan zijn zuster aangedaan, opnemen?

In den nacht van den 3den Juli kwam de koerier der Prinses met de gewichtige tijding te Potsdam aan [1]). De eerste indruk, dien het bericht op den koning maakte, was, zooals doorgaans bij mannen van een zwak en wuft karakter, zeer sterk. Zijn Majesteit was verontwaardigd over de oneerbiedigheid van die Hollandsche boeren jegens een prinses van Pruisen. Onmiddellijk werden barre bevelen naar de gezanten in Den Haag en te Versailles afgezonden, en tevens order gegeven aan den kommandant van Wezel, generaal Gaudi, en aan twee andere generaals, die de ruiterij in Westphalen commandeerden, om hun regimenten marschvaardig te maken. Den 7den Juli had Gaudi die orders in handen, en begon hij ze ten uitvoer te leggen [2]). Den 10den Juli vroeg Thulemeyer in een nota aan de Staten van Holland, namens zijn meester, een schitterende satisfactie voor Haar Hoogheid, en een gerechte straf voor de bedrijvers van den haar aangedanen hoon. Het scheen dat de koning zich thans zou toonen, dat de Prinsgezinden thans op hem rekenen konden. Van Hogendorp kwam juist te Amersfoort, op reis naar Nijmegen om de Prinses zijn opwachting te maken, toen de groote tijding van het toerusten der Pruisische troepen zoo even ontvangen was. Hij vond zijn vrienden in verrukking. Alleen de Prins was verlegen met de zaak. Een zijner vertrouwden, Athlone, verhaalde aan Van Hogendorp [3]): „que S. A. lui paraissait embarrassé de l'affaire et inquiet de devoir, malgré lui, aller en avant". Zulke vermoedens van hen, die Willem V het best kenden, karakteriseeren den ongelukkigen vorst volkomen [4]).

En tezelfder tijd deelde Thulemeyer aan den raadpensionaris van Holland in vertrouwen een oordeel over zijn koning mede, dat ook dezen niet kwaad kenteekent [5]): „Son maître" (getuigde hij) „était sujet à des emportements, qui ne duraient pas." De staatspartijen in Nederland mochten dit wel in het oog houden; zij mochten zich wel herinneren, met welken last Von Goertz herwaarts was gekomen, en om welke redenen hij drie maanden

---

1) Harris, vol. II, blz. 332.

2) De Pfau, Histoire de la campagne de 1787, p. 17.

3) Dl. II, blz. 140.

4) Nog een andere vrees was in het spel: dat de Prinses hoofdpersoon zou worden (Nederl. Rijksarchief, dl. I, blz. 160).

5) Dl. II, blz. 140.

later onverrichter zake naar huis was gekeerd. Het was licht mogelijk, dat het thans eveneens zou gaan; dat de koning, als de eerste gramschap bedaard was, zich door Frankrijk zou laten gezeggen, en nog tot de erkentenis komen, dat de behandeling, door zijn zuster ondergaan, eigenlijk niet beleedigend mocht heeten.

Voor zulk een vergoelijkende opvatting van het gebeurde was inderdaad veel te zeggen. Als wij heden ten dage, nu de oude partijschap geweken is, kalm en onpartijdig overleggen, wat er eigenlijk was voorgevallen, dan kunnen wij moeilijk toegeven, dat de Prinses zoo diep beleedigd was, dat haar broeder met de wapenen voldoening voor haar eischen moest. De bejegening zelve was in alle opzichten betamelijk geweest. Van De Lange van Wijngaarden getuigt Stamfort, in zijn rapport, dat onder den indruk van het gebeurde, reeds den 1sten Juli, opgesteld is [1]): „L'officier fut au reste poli à sa manière; S. A. R. lui pardonna de bon coeur son manque de respect, voiant bien que c'était d'ailleurs une brute d'une assez bonne espèce." En wat de heeren van de commissie van Woerden betreft, de Prinses zelf betuigde hun, bij het afscheid nemen te Schoonhoven [2]), „haar dank voor de égards, voor Haar persoon betoond; welk compliment door den baron Bentinck later uit haar naam werd gerepeteerd." Voor deze afdoende verklaringen vallen alle latere klachten van zelf weg. De beleediging kan dus alleen gezocht worden in het verzoek, of zoo men wil, het bevel aan Haar Hoogheid, om haar reis naar Den Haag niet voort te zetten. Maar was dat verzoek zoo onbillijk, zoo beleedigend? Het was van algemeene bekendheid, dat niets dan een aanleiding noodig was om over heel Holland een hevig oproer te doen uitbarsten. Geen geschikter aanleiding daartoe was er te bedenken dan de overkomst van den Prins of de Prinses. Dat was de schuld niet van Haar Hoogheid. Niemand beschuldigde haar dan ook; niemand betichtte haar, dat zij met het doel om oproer te stoken naar Den Haag ging. Men gaf alleen de vrees te kennen, dat haar verschijning aldaar, tegen haar bedoeling, tot oproer leiden mocht. En die vrees was zoo gegrond, als ooit vrees geweest is. Van Hogendorp verhaalt zelf, dat juist op dit oogenblik twee officieren de goedkeuring van den Prins hadden verzocht op een plan, om in Den Haag

1) Bowdler, Letters, Append., p. 9.
2) Tollius, Staatk. Gesch., dl. III, blz. 235.

een militair oproer te verwekken, waartoe zij zich reeds van de medewerking van eenige onderofficieren verzekerd hadden. En hoewel hun plan afgekeurd was, was het echter niet opgegeven; integendeel, uit hetgeen hij op den dag van de reis der Prinses bemerkte, geloofde Van Hogendorp dat Van Rhoon met de Oranje-societeiten nog altijd iets soortgelijks voorhad. Kan men het dan aan de Staten van Holland ten kwade duiden, dat zij Haar Hoogheid, die onder zulke omstandigheden incognito naar Den Haag kwam, beleefdelijk, maar dringend verzochten haar reis niet te vervolgen, maar tot later uit te stellen [1])? Een persoonlijke beleediging was er zeker niet meê bedoeld. De Patriotten hadden steeds, meer zelfs dan voegzaam was, tusschen den stadhouder en zijn gemalin onderscheiden [2]), en haar zorgvuldig ontzien, als zij hem in zijn waardigheid verkortten. Zij hadden zelfs nu de hoop nog niet opgegeven, van haar toestemming te verwerven tot hun plan, om den Prins af te zetten, en in zijn plaats den erfprins, onder haar regentschap, aan te stellen [3]). Zoover lag het buiten hun bedoeling de Prinses persoonlijk te krenken of te vernederen.

De Staten van Holland, overtuigd van hun goed recht en van 's konings wankelmoedigheid, lieten zich dan ook door Pruisen geen vrees aanjagen; zij wilden zich niet verlagen tot het geven van satisfactie voor een daad, die rechtmatig en noodzakelijk was geweest. In antwoord op de nota van Thulemeyer ontvouwden zij breedvoerig, om welke redenen zij niet anders hadden kunnen handelen, en betuigden zij hun bijzonderen eerbied voor de koninklijke hoogheid der Prinses; maar zij ontzeiden tevens aan den vreemden vorst het recht, om zich te bemoeien met de maatregelen, die zij, wettige souverein, ter verzekering van de rust en vrede in den lande noodzakelijk keurden.

Zij hoopten, bij hun weêrstand aan de eischen van Pruisen, op de goede diensten van Frankrijk. Een paar dagen voor de gebeurtenis aan de Goejanverwellesluis had de Fransche ambassadeur aan de Patriotten de verzekering gegeven [4]), dat zijn meester, zoo hij daartoe door de Staten-Generaal werd uitgenoodigd, niet weigeren zou als bemiddelaar tusschen de oneenige provinciën op te treden. Het voorstel daartoe moest natuurlijk van

1) Brieven en Gedenkschriften, dl. II, blz. 114.
2) Harris, vol. II, p. 148/9.
3) Brief van Thulemeyer, 17 Juli 1787 (Ms. Rijksarchief).
4) Harris, vol. II, p. 320/1.

Holland uitgaan. Amsterdam genoot de eer van de zaak in behandeling te mogen brengen; den 6den Juli werd op zijn voorslag door de Staten van Holland een gunstig besluit genomen, en den volgenden dag reeds een propositie in dien geest bij de Staten-Generaal ingediend. Ware dit voorstel aangenomen, dan lag het in de bedoeling van Frankrijk, om alles in overleg met Pruisen te schikken. Maar de Prinsgezinde provinciën, door Harris bewerkt [1]), wijzigden het voorstel, en adviseerden de bemiddeling op te dragen aan Engeland, Frankrijk en Pruisen te zamen; Zeeland voegde er zelfs Oostenrijk nog bij. Door deze uitbreiding werd het geheele voorstel onuitvoerbaar en doelloos: het bleef dan ook verder buiten behandeling.

Maar Frankrijk had inmiddels niet stil gezeten; het had al zijn invloed op den zwakken koning van Pruisen aangewend, om hem van zijn eisch aan Holland en zijn oorlogsplannen te doen afzien. Het was hierin bijna geslaagd. De Franschgezinde partij aan het hof, met Von Finckenstein aan het hoofd, had Von Hertzberg en de Engelschgezinden zoo goed als overvleugeld, toen nog juist van pas [2]) een koerier depêches uit Westminster overbracht, die het pleit ten voordeele van den stadhouder beslechtten. De Engelsche regeering beloofde daarin Frankrijk in toom te houden, terwijl Pruisen de Patriotten tot rede bracht, en, zoo het uit dien hoofde onverhoopt tot een oorlog tusschen beide mogendheden komen mocht, met Pruisen tegen Frankrijk gemeene zaak te maken. Maar voor oorlog was niet te vreezen. Frankrijk lag reeds in de barensweeën van zijn revolutie. Sedert Februari vergaderden de notabelen te Versailles. Het wanbestuur van het absolutisme en de financieele nood van het rijk kwamen meer en meer aan den dag. De natie verlangde naar binnenlandsche hervorming, niet naar oorlog. Voor de fiere en dreigende houding van Engeland week onder deze omstandigheden zijn mededinger, nog zoo kort geleden zijn overwinnaar, schoorvoetend terug. Frankrijk gaf de zaak zijner Hollandsche bondgenooten op, en, zooals aan zwakken eigen is, het deed het op verraderlijke wijze. Tot op het laatste oogenblik bleef het den Patriotten eenige hulp betoonen [3]) en hoop geven op krachtiger ondersteuning, hen stijven in den wanhopigen wêerstand tegen de

1) Harris, vol. II, p. 321.
2) 25 Juli. Vgl. Harris, vol. II, p. 344.
3) Ondaatje, Bijdragen, 1ste st., blz. 187.

overmacht van Pruisen; en zoo deed het hun de gelegenheid verzuimen om, hoe dan ook, tot een schikking te geraken, die altijd gunstiger zou geweest zijn dan het lot, dat hun na de neêrlaag beschoren was.

Van het oogenblik, waarop de Engelsche depêches te Potsdam aankwamen, kunnen wij zeggen dat het Patriotisme onherroepelijk gevonnisd was: alleen de executie moest nog volgen.

Daarmeê werd de regeerende hertog van Brunswijk, Karel Willem Ferdinand, de beroemdste veldheer misschien van dien tijd, belast. Den 6den Augustus betrok deze het hoofdkwartier te Kleef [1]), den 7den bracht hij een bezoek aan de Prinses te Nijmegen [2]). „Il assura qu'il ferait un grand coup" (zegt Van Hogendorp [3])) „mais qu'il faillait agir doucement jusqu'à ce que tout fut prêt." De onderhandelingen, de nota van 6 Augustus en het ultimatum van 9 September dienden werkelijk tot niets anders dan om de zaken slepende te houden, totdat alles gereed was.

Het was noodig vooraf overeen te komen, waarin ten slotte de satisfactie bestaan zou, die men van de Patriotten zou vorderen. De Prinses had daarover slechts ter loops met den hertog gesproken. Later stelde zij al haar eischen in een nota bijeen [4]). Zij waren hoofdzakelijk dezelfde, die in de *Note verbale* van 9 September van de Staten van Holland als ultimatum werden afgevorderd. Van Hogendorp vat ze in de volgende punten samen [5]): „S. A. R. ne demandait rien moins que la suppression de la commission de Woerden, l'offre d'une libre entrée en Hollande, une commission des Etats, pour traiter des affaires de son époux, des excuses de la part des Etats et d'autres points de ce genre." Inderdaad de satisfactie, die gevraagd werd, stond in geen verhouding tot de beleediging, waarover men klaagde. Men diende ook wel met den stand van zaken en de eigenaardige inrichting der Republiek bekend te zijn, om de strekking van sommige bepalingen te begrijpen. Een Hollandsche staatsman moest ze noodzakelijk den hertog gaan uitleggen. De Prinses droeg die taak aan Van Hogendorp op.

Hij aanvaardde ze met innig genoegen, hoe moeitevol zij ook

1) De Pfau, p. 23.
2) Ib., p. 26.
3) Dl. II, blz. 141.
4) Tollius, Staatk. Geschr., dl. III, blz. 268.
5) Brieven en Gedenkschriften, dl. II, blz. 150.

was. Hij herinnerde zich nog levendig, hoe hij elf jaren geleden dienzelfden hertog te vergeefs om een aanstelling als vaandrig verzocht had, en thans kwam hij tot hem als vertrouwde van Haar Koninklijke Hoogheid; thans zou hij in staat wezen hem te toonen, wie hij was, welke talenten hij bezat. Hij bemerkte met voldoening, dat de hertog, die hem ook nog niet vergeten was, vreemd opzag van de verandering, die met den vaandrig van voorheen was voorgevallen. „J'ai souvent remarqué" (schrijft hij in zijn dagboek) „qu'il me regardait avec surprise, et il aimait à apprendre comment j'étais entré dans les affaires, comment j'avais étudié différentes branches." Geen wonder, dat de jonge staatsman zich door die onderscheiding van den grooten veldheer gestreeld gevoelde. Zij was een belooning voor jarenlange inspanning, een bewijs dat hij niet te vergeefs gewerkt had. Hij wist zelf het best, wat het hem gekost had om zich te verheffen tot dien trap van bekwaamheid, tot het aanzien, waarin hij zich thans verheugde. Ook nu weer kweet hij zich van de taak, die hem was toevertrouwd, tot tevredenheid van zijn meesteres. De hertog, die aanvankelijk de eischen te hoog had gekeurd, liet zich gezeggen en nam er eindelijk genoegen meê [1]). Op een latere conferentie tusschen hem en Haar Hoogheid te Kleef werd alles voor goed geregeld [2]).

De tweede helft van Augustus bracht Van Hogendorp in Den Haag door, te midden der stuiptrekkingen van de ter dood gedoemde democratie [3]). Hij liet zich niet onbetuigd, toen het er op aan scheen te komen om geweld met geweld te keeren, en de leden der Oranje-societeit aan het vliegend leger van de Patriotten over te stellen. Hij weidt over zijn bemoeiingen gedurende die dagen in zijn dagboek met zelfvoldoening uit; maar onze aandacht, gevestigd op de krijgsmacht, die zich aan de grenzen gereed maakt om het pleit te beslechten, laat zich tot die muiterijen, die niets wezenlijks kunnen uitrichten, niet afleiden. — Met den eersten September was hij, volgens afspraak, weer te Wezel [4]); hij kwam er Van der Capellen aflossen, die tot nog toe den hertog als gids en tolk ter zijde had gestaan [5]). Hij bracht plannen en teekeningen mede van de frontieren en

1) Dl. II, blz. 151.
2) Harris, vol. II, p. 356.
3) Dl. II, blz. 156.
4) Dl. II, blz. 143.
5) De Pfau, p. 48 (vgl. p. 43).

van de wegen, die het leger langs zou moeten trekken, en allerlei andere inlichtingen, die bij den tocht van dienst konden zijn [1]). Royer, een der secretarissen van de Staten van Holland, had hem die stukken voor den hertog meêgegeven. Zoo treurig was de toestand, waarin de partijschap het land had gedompeld, dat een ambtenaar van Holland zich gerechtigd achtte om een vreemd leger den intocht in zijn provincie gemakkelijk te maken! Te zelfder tijd beraamde Van Hogendorp uitgestrekte plannen, om bij het naderen der Pruisen als van zelf een algemeenen opstand der Prinsgezinden te verwekken.

Doch reeds ten halve gereed, zag hij nog van zijn voornemen af [2]). Hij was door hetgeen hij om zich zag gebeuren tot de overtuiging gekomen, dat het volk geen aansporing, geen wachtwoord van noode had, om tegen de Patriotten op te staan, zoodra zijn vreemde bevrijders het in staat zouden stellen het zonder gevaar te beproeven.

In de eerste dagen van September was de hertog volkomen marschvaardig. Er bestond geen reden om langer te dralen, en aan de Patriotten meer tijd te gunnen om zich ten strijd toe te rusten. Den 9den leverde Thulemeyer zijn ultimatum bij de Staten van Holland in, waarop zij binnen vier dagen te antwoorden hadden. Den 13den trok de hertog, toen hij het gevorderde antwoord niet ontvangen had, Gelderland binnen, waar hij door de regeering en de bevolking als vriend werd ontvangen.

De bijzonderheden van den veldtocht zullen wij thans niet ophalen. Zij worden elders, in het bekende boek van Von Pfau bij voorbeeld, veel nauwkeuriger dan in de *Gedenkschriften* van Van Hogendorp beschreven. Slechts bij een enkel feit, dat, zoover ik weet, door Van Hogendorp alleen wordt vermeld, willen wij even stilstaan.

Een ieder weet, dat de hertog van Brunswijk later, tijdens de Fransche revolutie, bij zijn inval in Champagne, een verregaande besluiteloosheid aan den dag heeft gelegd, zoo zelfs dat daaraan grootendeels zijn toenmalige tegenspoed is toe te schrijven. Zijn weifeling in dien veldtocht wordt niet zelden aan zijn voortvarendheid in den veldtocht tegen Holland overgesteld, en men geeft dan de schuld dier verandering aan het klimmen van zijn jaren. Maar nu vernemen wij van Van Hogendorp [3]), dat de hertog,

1) Dl. II, blz. 164.
2) Dl. II, blz. 164/5.
3) Dl. II, blz. 167.

toen hij zijn leger over de Geldersche grenzen voerde, wel verre van vastberaden en strijdlustig te zijn, gebukt ging onder de verantwoordelijkheid, die op hem rustte, en zich kwelde met de gedachte aan wat gebeuren zou, als de onderneming eens mislukte. Dienzelfden 13den September, waarop de troepen in beweging kwamen, sloot hij zich nog met Van Hogendorp op, en stortte zijn ontrust gemoed voor zijn jongen vriend uit. „Songez" — me disait il de temps en temps — „songez bien à ce que vous faites." Ensuite, jetant les yeux sur une petite estampe qui représentait Charles I sur l'échafaud, il me rappela tout ce qu'il m'avait dit sur le danger, auquel on exposerait le Prince, qui certainement perdrait tout, et peut-être la vie, à moins que l'entreprise ne fut couronnée du plus heureux succès." Zelfs op dit oogenblik zou hij nog aan een minnelijke schikking met de Patriotten de voorkeur hebben gegeven boven de altijd onzekere kans van den oorlog. Die bijzonderheid was ons niet geheel onbekend. Onder de menigte van intriganten, die in die dagen van verwarring de rol van bemiddelaar wilden spelen, was ook een zekere Mandrillon, die later *Mémoires pour servir à l'histoire de la Révolution des Provinces Unies*, geschreven heeft. In dit boek [1]) geeft hij verslag van een bezoek, dat hij juist op dit oogenblik aan den hertog te Lent had gebracht, en hij verhaalt, hoe deze hem op het vriendelijkst ontvangen en op het dringendst uitgenoodigd had om nog een poging tot verzoening der partijen te wagen. „Mon cher monsieur" (zou de hertog hebben gezegd) „vous me connaissez assez pour savoir que je suis comme vous un ami de l'humanité, et que, s'il est des moyens d'acommodement, je suis prêt à les adopter. Si vous voulez avoir un entretien avec Madame la Princesse, je lui écrirai un billet pour la prévenir en vôtre faveur". Door zijn tusschenkomst zou de schrijver inderdaad zulk een onderhoud met Haar Hoogheid gehad hebben. Doch deze had van geen verzoening willen weten, tot groote teleurstelling van den vredelievenden hertog. — Ik moet bekennen dat ik aan dit verhaal nooit veel geloof had geslagen. Maar daar komt Van Hogendorp het ons bevestigen [2]). Een Italiaan, zegt hij, die te Amsterdam gevestigd was, en wiens naam mij ontgaan is, kwam nog te Nijmegen den hertog en de Prinses bezweren niet voort te varen. „Le Duc fut ému par ses discours, tant il était porté

1) p. 33.
2) Dl. II, blz. 168.

à croire que par le coup, qu'il allait frapper, loin de rétablir les affaires du Prince, il les ruinerait. Il écrivit à la Princesse, qu'elle avait tout encore entre ses mains, qu'il pouvait suspendre les opérations. Elle me le raconta avec ce sourire, qui marque la supériorité et l'éloignement de vaines appréhensions." De vrouw was ditmaal geruster op den uitslag van den oorlog dan de generaal. Zij dreef hem voort, en met reden. De uitkomst heeft het geleerd: van de Patriotten was niets te vreezen.

Niemand echter, die een zóó snel verloop had kunnen voorzien. Als de muren van Jericho, zoo stortte ieder bolwerk der Patriotsche vrijheid, alleen op het geluid van de krijgsbazuin, ineen. Zelfs geen poging tot verdediging werd gewaagd. Alles boog zich om niet te breken. Zonder slag of stoot geven steden en vestingen zich over. De revolutie, eens aan den gang gebracht, liep sneller voort dan het zegepralend leger volgen kon. De volksmenigte jubelde, nu dc vreemdelingen haar kwamen verlossen van het geweld van landgenooten. Vijf dagen nadat de optocht der Pruisen begonnen was, en toen hun divisiën nog te Schoonhoven en te Vianen stonden, was de omwenteling reeds meester van de Staten van Holland. Den 18den September des avonds te acht uur werd de Prins in zijn stadhouderlijke waardigheid en in het kommando van Den Haag hersteld, en uitgenoodigd om zoo spoedig mogelijk in zijn residentie terug te keeren. Den 20sten hield hij er zijn intocht [1]); het rijtuig werd een mijl ver door het uitgelaten volk voortgetrokken; op hun schouders werd hij zijn paleis binnengedragen. Zoolang er, sedert het gebeurde aan de Goejanverwellesluis, tusschen vorsten en regenten onderhandeld was, was de Prinses de hoofdpersoon geweest, en de Prins zoo goed als vergeten. Nu het volk zich met de zaken bemoeide, kwam plotseling de Prins weêr op den voorgrond. Het volk kende alleen hem; de Prinses eerbiedigde het als zijn gemalin, niet om haar zelve. Het vroeg niet naar bekwaamheid, naar geschiktheid om te regeeren; het vroeg naar de afkomst, naar het bloed. Alevel zou hij stadhouder zijn!

Van Hogendorp was niet met het leger meêgetrokken. Hij was geen soldaat meer maar staatsman, en als zoodanig wilde hij voortaan slechts werkzaam wezen. Ook had hij in die hoedanigheid genoeg te doen. Hij nam de tusschenkomst der Pruisen aan als een noodzakelijk kwaad, maar hij wilde haar binnen de engste

1) Harris, vol. II, p. 278.

grenzen beperken. Het volk moest zelf den Prins herstellen, niet hem ontvangen uit de hand van den vreemden overwinnaar. Zijn wensch en zijn verwachting werden niet beschaamd. De Pruisen konden zich niet beroemen, dat zij meer dan den stoot gegeven hadden. Doch, eens zeker van het herstel van den stadhouder, strekte zich de begeerte van den jongen staatsman nog verder uit, naar een zuivering der stadsregeeringen, naar een buitengewone magistraatsverandering door den Prins, als in 1618, 1672, 1747. Ook daartoe moest het volk het sein geven [1]). De Staten moesten, niet door vrees voor de Pruisen, maar door den wil der Hollandsche burgerijen gedwongen worden om er in toe te stemmen [2]). Zoodra Van Hogendorp vernam, dat Gorcum was overgegaan, snelde hij daarheen, en besteedde er drie dagen om de burgerij te bewerken en over te halen tot het indienen van een declaratoir, waarbij de vroedschap ten dringendste werd uitgenoodigd, om haar „Gedeputeerden ter Dagvaart te gelasten, aan de Staten voor te stellen, dat Zijn Hoogheid mocht worden geautoriseerd om de regeeringen, des noodig zijnde, buiten tijds te veranderen" [3]). De vroedschap nam gedwee een besluit van deze strekking. Het voorbeeld, door haar gegeven, werd dadelijk te Schoonhoven en elders gevolgd; Van Hogendorp behoefde niet, zooals hij voornemens was geweest, de verschillende steden rond te trekken: ook in dit opzicht geschiedde van zelf, wat hij door zijn invloed had meenen uit te werken. — Te Schoonhoven ontmoette hij den hertog, en vond hem veel minder tevreden dan hij verwacht had, over hetgeen reeds gedaan was, en meer beducht daarentegen voor hetgeen nog gedaan moest worden [4]). Amsterdam had zich kloeker gehouden dan de overige steden, en toonde zich nog niet genegen om het hoofd in den schoot te leggen. Van alle kanten vloeiden de wakkerste Patriotten, die elders geen steun vonden, naar de sterk gelegen en wel voorziene stad te zamen. Indien zij volhield, zou de belegering lang duren en veel bloed kosten. De hertog deinsde terug voor de verantwoordelijkheid van zulk een hachelijke onderneming. Hij gaf de voorkeur aan een onderhandeling, aan een schikking. Hij wenschte in alle geval dat de Staten hem tegen de oproerige stad bijstonden. De beroemde generaal moest half gedwongen worden om

---

1) Vgl. Bouwens, Aan zijne committenten, blz. 577.
2) Dl. II, blz. 235.
3) Dl. II, blz. 200.
4) Dl. II, blz. 202.

den veldtocht voort te zetten, die zoo voorspoedig was begonnen, en die weldra met de capitulatie van Amsterdam even gelukkig en roemrijk voor hem eindigen zou. — Hoe voorbarig en lichtvaardig is doorgaans het oordeel der wereld! De hertog heeft in 1787 juist dezelfde veldheersdeugden ten toon gespreid, dezelfde schroomvalligheid aan den dag gelegd als later in 1793; maar in 1793 had hij geduchte vijanden tegen zich over, in 1787 een ongeordende hoop, zonder zelfvertrouwen, zonder geestdrift. Had hij zijn loopbaan in 1787 gesloten, hij zou in de geschiedenis voor een generaal van den eersten rang doorgaan; had hij ze in 1793 aangevangen, hij zou niet eens onder de middelmatige gerekend worden. De *Gedenkschriften* van Van Hogendorp wijzen naar mijn oordeel met juistheid uit, hoe hoog hij in de achting der krijgskundigen aangeschreven verdient te staan.

Van Schoonhoven spoedde zich Van Hogendorp naar Den Haag, waar de Prins juist was aangekomen. „Il faut me rendre à la Haye," zeide hij tot den hertog, „qui désormais sera le centre des opérations" [1]). Hij verbeeldde zich een man van gewicht te zijn. Hij kwam den volgenden morgen, den eersten dien de Prins in Den Haag doorbracht, reeds te negen uren aan het paleis. Men liet er hem tot negen uren des avonds antichambre maken. Hij zag anderen het kabinet van Zijn Hoogheid binnengaan: hij zelf werd niet geroepen. Hij had een depêche van den hertog meêgebracht: de generaal Dopf werd met het antwoord daarop afgevaardigd. Uren lang stond de teleurgestelde en vernederde jongman te wachten. Eindelijk liet hij een „billet assez énergique" voor Zijn Hoogheid achter, en ging, wij verbeelden ons licht in welke stemming, naar huis. Een half uur later werd hij opontboden en bij den Prins toegelaten. Hij had toen nog een lang onderhoud met Zijn Hoogheid over allerlei zaken, ook over zijn eigen toekomst. De Prins rekende hem voor, dat hij over drie weken den leeftijd zou hebben om in de Staten zitting te nemen, „comme s'il était bien aise de différer le moment où je prendrais une partie directe aux affaires" [2])!

Van Hogendorp was een creatuur der Prinses; men liet hem dit thans gevoelen. Zoolang zij de hoofdpersoon geweest was, had ook hij een voorname rol gespeeld. Van nu af moest hij terugwijken en plaats maken voor de gunstelingen van den stad-

1) Dl. II, blz. 203.
2) Dl. II, blz. 204.

houder. Al zijn hoop was derhalve op Haar Hoogheid gevestigd. Reeds den 24sten September kwam zij van Utrecht naar Den Haag. Hij reed haar tot Moerkapel te gemoet — maar zag zich ook door haar nauwelijks opgemerkt. Zoo velerlei herinneringen, zoo velerlei aandoeningen hielden haar gedachten bevangen: zij zag slechts ten halve wat om haar gebeurde. Den volgenden ochtend werd er bij Haar Hoogheid conferentie gehouden, waaraan de Prins, Van Citters, Reigersman en Royer, geen Van Hogendorp, deel namen. Na den afloop werd hij eerst bij haar toegelaten. Zij was gracieus, maar niet zoo vertrouwelijk als voorheen. Toen Van Citters toevallig binnenkwam, zeide zij [1]: „Je suis charmé que Monsieur entre, afin de pouvoir vous dire en sa présence, que nous avons trouvé un emploi pour vous: c'est le pensionairat de Rotterdam." De eerzuchtige jongman had wat beters gewacht. Hij antwoordde, dat het pensionarisschap door de beruchte driemannen onteerd en hatelijk gemaakt was. Maar dit berokkende hem slechts een banaal compliment van Van Citters: een man als hij zou aan het ambt een nieuwen luister weten bij te zetten. De Prinses gaf van haar zijde te kennen, dat een weigering haar ongevallig zou wezen. Hij durfde haar toevoegen, dat hij dan zou aannemen, „afin de continuer à rendre service" [2]. Als een belooning voor de diensten, die hij reeds bewezen had, wilde hij zich den post niet laten toerekenen.

Het hooge woord moet er uit. De jonge man was blijkbaar over het paard getild. Buitengewone omstandigheden hadden hem tijdelijk in een werkkring gesteld, die hem op zijn leeftijd, met zijn verleden, nog niet voor goed kon worden toegewezen. En vol zelfvertrouwen had hij zelfs nog meer op zich genomen dan van hem gevergd was. Hoewel jong en onervaren, had hij rechts en links raadgevingen uitgedeeld. Hij had daarbij wel eens vergeten, wie hij was en tot wien hij het woord richtte. Zoo had hij bij voorbeeld, toen de Prinses haar gewaagden tocht naar Den Haag zou ondernemen, een nota opgesteld, waarin hij herinnerde aan het voornaamste, dat zij er te doen zou hebben. Hij zegt niet, dat hem zulk een nota verzocht was, maar openhartig bekent hij het [3]: „Je me souviens, qu'emporté par mon zêle et par l'enthousiasme assez général en ces temps, mes expres-

1) Dl. II, blz. 206.
2) Dl. II, blz. 212.
3) Dl. II, blz. 212.

sions tenaient plus d'une instruction que d'une note, présentée à une grande Princesse." Desniettemin had Haar Hoogheid het stuk welwillend aangenomen. Natuurlijk, onder de toenmalige omstandigheden kon zij zoo nauw niet zien. Maar zou zij toch reeds toen niet gevonden hebben, dat haar jonge vriend zich wel wat veel veroorloofde? Later, toen alles voor de Pruisen bukte en de omwenteling in vollen gang was, had hij weer de vrijheid genomen van aan den Prins te schrijven en hem te raden onverwijld naar Den Haag te vertrekken. „Il ne m'a jamais dit" (zegt hij zelf vrij naief [1])) „s'il a reçu ma lettre." Dat zwijgen was beteekenend genoeg. In de dagen van tegenspoed komen warme vrienden, al zijn zij ook wat bemoeiziek, best te stade. Hunne Hoogheden waren over een minder voegzame uitdrukking, over een ongevraagde raadgeving, lichtelijk heengestapt. Maar nu, na hun volkomen herstelling, was het noodig dat ieder zijn plaats kende en op zijn plaats bleef. Wie dat niet uit zich zelf begreep, moest er beleefdelijk aan herinnerd worden. Van Hogendorp had zeker gewichtige diensten bewezen, maar het pensionarisschap van Rotterdam was ook een post van belang, waarmeê zelfs een eerzuchtige voorloopig tevreden kon zijn.

Wat had de teleurgestelde eigenlijk gewenscht en gewacht? Hij heeft het nergens in zijn dagboek uitgesproken; hij vertrouwde den geheimen wensch van zijn hart zelfs niet aan het papier [2]). Wij weten, dat hij vurig verlangde in de Staten van Holland het woord te voeren, zich aan het hoofd eener groote partij te stellen. Maar hoe kon hij anders dan als pensionaris van een stad in die vergadering binnenkomen? Want dat hij er als raadpensionaris zitting zou nemen, kan in zijn verbeelding toch niet zijn opgekomen. Die post was naar ieders overtuiging voor niemand anders dan voor Van de Spiegel weggelegd. Had hij zich misschien gevleid, dat hij aan den hoogbejaarden griffier der Staten-Generaal, Fagel, als medearbeider en aangewezen opvolger, zou toegevoegd worden? De algemeen beminde grijsaard verzocht en verkreeg die betrekking voor zijn kleinzoon — die in 1787

1) Dl. II, blz. 202.

2) Tydeman, in een aanteekening op de Geschiedenis des Vaderlands van Bilderdijk, dl. XII, 224, gist, dat de jonge Hogendorp, van wien bij Bouwens, blz. 151, gezegd wordt, dat hij zich gevleid had secretaris van Van de Spiegel te zullen worden (welke post ten slotte aan Tinne gegeven is), onze Gijsbert Karel zal geweest zijn. Hij toont door deze gissing, dat hij van de hooge ambitie van den jongen staatsman geen begrip heeft. Het was de jongere broeder van onzen held, Mr. Willem van Hogendorp, die naar den post van secretaris van Van de Spiegel heeft gestaan.

buiten 's lands gereisd en voor de goede zaak niets gedaan, niets geleden had. Niet zonder bitterheid vergelijkt zich Van Hogendorp met dien beweldadigde. „Si j'avais voyagé pendant les troubles, comme H. Fagel," (roept hij uit [1]) „et que je fusse revenu à la révolution comme lui, j'aurais été aussi loin que je suis après tant de peines!" Hoe dit zij, hij maakte aanspraak op een groote belooning, omdat hij zich, zoo ik mij niet vergis, zijn aandeel aan de revolutie overdreven groot voorstelde. Wij, die hem in al zijn bewegingen hebben gadegeslagen, wij erkennen gaarne, dat hij zich zeer verdienstelijk had gemaakt. Maar Nagel, Kinckel en anderen meer hadden soortgelijke diensten bewezen. Anderen, Van Rhoon om iemand te noemen, hadden met minder persoonlijke verdiensten, wegens hun rang en hun invloed krachtiger kunnen medewerken. Dit schijnt Van Hogendorp zoo niet ingezien te hebben. En de Prinses had hem onmiddellijk na de beslissing een brief geschreven, die wel geschikt was om hem in zijn waan te stijven. „Vous pouvez vous dire, monsieur, avec conviction intime" (had zij hem toegevoegd [2]), „que nous devons notre succès en grande partie à vos soins." Een erkentenis, zooals in een gelukkig oogenblik aan een edelaardig gemoed allicht ontsnapt, en die niet al te woordelijk moet worden opgevat. Maar moest zij een eerzuchtig man als Van Hogendorp niet versterken in de getuigenis van zijn eigen geweten, dat hij vooral de bewerker was van de herstelling van den stadhouder? Onze eigenliefde doet niet gaarne iets af van het compliment, dat ons gemaakt wordt. Verhaalt ons Bilderdijk [3]), die den hertog ook al van goeden raad gediend had, niet in vollen ernst, hoe Zijn Hoogheid, na de capitulatie van Amsterdam, hem met een openbaren handdruk tcevoegde: „Tout cela n'est dû qu'à vous, Monsieur?" Als Bilderdijk zich dien onverdienden lof heeft laten aanleunen, zullen wij het dan aan Van Hogendorp ten kwade duiden, dat hij den roem, dien de Prinses hem toezwaaide, wat al te gaaf heeft aangenomen?

In afwachting van zijn benoeming tot pensionaris, had hij in de eerste weken na de revolutie eigenlijk niets te doen. Hij mocht toezien, terwijl anderen handelden; hij mocht van tijd tot tijd vernemen wat men besloten had. Dat was hem niet genoeg.

---

1) Dl. II, blz. 310.
2) Dl. II, blz. 210.
3) Vaderl. Gesch., dl. XII, blz. 207.

Zijn ijver dreef hem naar Amsterdam, toen die stad zich onderworpen had, en er over de regeeringsverandering geschillen, voor ons van geen belang, ontstaan waren. Hij wilde trachten die bij te leggen. Hij verbeeldde zich, dat hij daartoe een missie had gekregen. Maar bij zijn terugkomst in Den Haag was de eerste vraag, die Zijn Hoogheid hem deed, waar hij toch geweest was [1])? Het werd hoog tijd, dat hij uit zijn onzekere positie geraakte, dat hij den post van pensionaris, die hem was toegezegd, ging aanvaarden.

Maar zelfs die post, dien hij eerst te gering had gekeurd, bleek eerlang niet zoo gemakkelijk te krijgen te zijn. Zijn oude vrienden dachten niet allen zoo gunstig meer over hem als een jaar te voren. Van Staveren, wiens schoonzoon hij toen gehoopt had te worden, en Groeninx, aan wiens zoon dat geluk inderdaad beschoren was, waren beiden misnoegd op hem. Hij zegt, in een aanteekening van later tijd [3]), dat zijn aanzoek ongevallig was geweest, en dat het misnoegen daaruit ontstaan was. Het is mogelijk. Maar bij den aanvang der troebelen van 1787 had hij zich in een brief aan zijn moeder anders uitgelaten [2]): „Je sais bien que mon ami" (zijn neef Hogendorp) „me reprochera d'avoir négligé mon amante pour être plus assidu aux affaires. Je me le reproche bien aussi." Dat doet aan een anderen loop der zaken, aan een andere oorzaak van het misnoegen denken. Doch, hoe dit zij, van die beide regenten had hij thans geen hulp meer te wachten. En, nog erger, Van Teylingen, die hem het eerste uitzicht op het pensionarisschap had geopend, deze zelf begon zwarigheid te maken. Hij vreesde, dat de candidaat te hooghartig en te heerschzuchtig was voor een bediening, die tot gehoorzaamheid en onderdanigheid aan de vroedschap en aan de burgemeesters verplichtte. Hij schreef het hem zelf op dien zoetsappigen toon, die ons het onaangenaamst in de ooren klinkt [4]): „On vous soupçonne d'une hauteur, peu agréable dans qui que ce soit, mais un défaut réel dans un ministre. Pour moi je ne vous crois pas cette hauteur, qui sûrement serait insupportable: mais je ne vous crois pas exempt d'un amourpropre trop loin poussé." Zijn gedachte was altijd geweest, althans zoo verzekerde hij, dat zijn jonge vriend als tweede pensionaris, naast

1) Dl. II, blz. 247.
2) Dl. II, blz. 292.
3) Dl. II, blz. 99.
4) Dl. II, blz. 296.

en onder een ouderen, beginnen zou. Maar daarnaar had deze volstrekt geen ooren. Hij gevoelde zich waarlijk niet boven recht en verdienste geëerd door eerste pensionaris te worden, maar tweede te zijn, onder een ander te staan, dat was toch wat al te min [1]). Hij was woedend op Van Teylingen. Hij zocht steun tegen hem bij Tollius, bij Van de Spiegel, bij de Prinses [2]). Maar hij vond bij niemand hulp. Eindelijk gaf hij zich over in de handen van Haar Hoogheid [3]). Zij mocht alles beschikken naar goedvinden: hij was bereid zich te voegen naar haar welbehagen. Nu kwam de zaak spoedig in orde. Hij zou tweede pensionaris worden, maar slechts voor weinige weken; bij de aanstaande regeeringsverandering te Rotterdam moest toch de pensionaris Nederburgh, die zich gedurende de troebelen gecompromitteerd had, zijn afscheid nemen of krijgen, en dan kwam de eerste plaats van zelf aan hem toe [4]).

Nog een ander bezwaar dan de hem toegeschreven hooghartigheid had hem bij zijn sollicitatie in den weg gestaan. Hij ging door voor een democraat [5]). En, tot zijn eer zij het gezegd, in zekere mate was die beschuldiging niet onverdiend. Hij was zich zelf gelijk gebleven. Hij deed niet meê met die regenten, die het volk hadden opgeruid en aangezet, zoo lang zij het behoefden tegen hun vijanden, maar die nu, zoodra zij weêr op het kussen zaten, begrepen dat het volk de heeren moest eeren en laten begaan. Neen, hij had het in den aanvang der troebelen aan Von Goertz gezegd: de Prins moest zich aan geen staatspartij, ook niet aan de volkspartij, verbinden, maar hij moest eer tot de democraten dan tot de aristocraten overhellen. Dat was ook thans, na de overwinning, zijn gevoelen. Wij weten, hoe juist hij de strekking van zijn tijd begreep. Hij was overtuigd, dat de aristocratieën geen toekomst hadden. Een volksregeering, zoo als hij in Amerika had bijgewoond, achtte hij voor een maatschappij als de Nederlandsche, waar zoo groote ongelijkheid van vermogen en beschaving bestond, te eenenmale ongeschikt, maar hij had het herhaaldelijk aan den Prins en aan de Prinses voorgehouden: Oranje behoefde den volksinvloed

1) Dl. II, blz. 240/1, 302/4.
2) Dl. II, blz. 234, 303.
3) Dl. II, blz. 306.
4) Dl. II, blz. 311.
5) Dl. II, blz. 249, 296.

niet te vreezen; door dien uit te breiden en te versterken, zou het tevens zijn eigen gezag bevestigen en verhoogen.

Maar na de revolutie vonden die denkbeelden minder dan ooit bij Hun Hoogheden ingang. De Prins had met de aristocraten gezegevierd. Met hen deelde hij thans de vruchten van de zegepraal. De democraten daarentegen waren overwonnen; wat zij begeerden was reeds om die reden verdacht. Dat was de vloek van die zoo hoog geprezen restauratie. Zij was het herstel van het oude, en het oude deugde niet meer. De Patriotten hadden zeker veel verkeerds gedaan, zich aan revolutionaire uitspattingen schuldig gemaakt. Zij hebben er ruimschoots voor geboet. Maar, wij mogen het niet uit het oog verliezen, zij streden, hoe onhandig dan ook, voor de nieuwe begrippen, waaraan de toekomst behoorde. Ware de Prins een man geweest als Van Hogendorp, in staat om te zien welken weg men moest inslaan, en niet bevreesd om de oude paden, waarop men niet voortkwam maar omdoolde, te verlaten, dan zou de overwinning misschien tot een duurzame hervorming, in plaats van een kortstondige herstelling, geleid hebben. De ontwerper van de *Schets eener Grondwet* was toen reeds de regeeringsbeginselen toegedaan, die hij later gehuldigd heeft. En de Patriotten, hij heeft het zelf erkend [1]), zouden met zulk een constitutie voldaan zijn geweest. De volkspartij was ook toen niet tegen Oranje, ook toen niet tegen een monarchaal gezag vooringenomen; zij verfoeide alleen de inderdaad verfoeilijke oligarchie, die, afgeleefd, slechts één hartstocht had overgehouden, de hebzucht, en op de posten aasde vooral om het voordeel, dat zij opleverden.

Met nog een andere ramp ging de restauratie gepaard. De partijschap had thans voor de eerste maal in de binnenlandsche twisten de hulp van vreemden ingeroepen. De Prinsgezinden hadden gezegepraald, omdat Pruisen en Engeland samen machtiger waren dan Frankrijk. Maar als nu in het vervolg die verhouding zich omkeerde, wat dan? De Patriotten hebben in 1795 het antwoord op die vraag gegeven. En de Franschen hebben er nog een leerzame, maar dure les aan toegevoegd. Wij erkennen

1) „Onder Willem V was een nieuwe geest wakker geworden in Europa en ook bij ons. Een groot gedeelte van de Natie verlangde naar een hervorming van het staatsgestel, naar zulk eene grondwet als wij nu hebben, en dat groote gedeelte viel van het Huis van Oranje af. Heden is de ware gesteldheid en behoefte van onze Maatschappij ook door het Huis van Oranje erkend, en daaraan voldaan" (Bijdragen, dl. V, blz. 249, vgl. 194). — Vgl. Post van den Neder-Rhijn, N. R., dl. III, blz. 1255.

het, de Pruisen hebben ons genadiger behandeld; zij hebben weldra ons land, zonder schadeloosstelling in geld of grondgebied, weêr ontruimd; maar later hebben zij daarover, als over een politieke fout, berouw genoeg getoond. Ook nu nog verdient overweging, wat in 1809 de Pruisische overste Von Massenbach geschreven heeft. Zijn verklaring komt mij zoo belangrijk voor, dat ik ze in zijn eigen woorden hier wil meêdeelen [1]): „Ich machte Stamforten die Bemerkung: Joseph II habe den Barrière-Tractat aufgehoben, und dadurch die Republik Holland dieser Schuzwehr gegen Frankreich beraubt. Preussen müsse nun diese Schuzwehr seyn, und zu dem Ende, gemeinschaftlich mit den holländischen Truppen, Mastricht und noch einige Festungen in den Generalitätslanden besezzen. Dadurch werde Preussen nach und nach Meister von dem Lande von der Weichsel bis zu den Ausmündungen der Maass, und es mache sich eben dadurch auch immer noch wichtiger für Deutschland, besonders für die nördlichen Staaten desselben." Die gedachten, zegt de overste, hadden hem reeds bezig gehouden, toen hij den veldtocht in Holland meêmaakte. Later, na de ervaring der revolutie-oorlogen, was haar juistheid hem nog duidelijker geworden. Genoeg voor ons, dat wij weten, welke plannen toen reeds in het hoofd van een Pruisisch officier omgingen!

Op den laatsten dag van het jaar aanvaardde Van Hogendorp zijn post [2]). Welk een jaar was het afgeloopene voor hem geweest! Hij had daarin meer beleefd en meer doorleefd dan menigeen in zijn geheele leven. Welk een voldoening had zijn eerzucht genoten! Hij had met de prinses van Oranje en den hertog van Brunswijk bijna als met zijns gelijken omgegaan, met hen plannen beraamd en ten uitvoer gelegd. De vreugde der overwinning had hij in volle teugen gesmaakt. Wat hij zich vijf jaren vroeger als het hoogste doel van zijn leven had voorgespiegeld, „de goede zaak te doen zegevieren en met dezelve zijn naam in het geheugen zijner landgenooten onvergankelijk in te prenten," dat doel was hij nu reeds, eer hij zijn loopbaan nog recht was ingetreden, dichter genaderd dan zelfs de stoutste verbeelding zich toen had kunnen voorstellen. Maar ook welk hartzeer had hij geleden! Hoe diep had hem de teleurstelling

1) Memoiren, Bd. I, S. 17.
2) Dl. II, blz. 320.

der laatste maanden gegriefd! Hij was teruggestooten uit den voorrang, dien hij zich met zoo veel inspanning, met zoo veel opoffering had verworven, en dat door hen, van wie hij een andere behandeling verdiend had. De middelmatigheid en de afgunst deden hem gevoelen, dat hij zich zelf overschatte, dat hij de borst hooger droeg dan met zijn stand overeenkwam. En hij mocht hen niet met hun eigen munt betalen, hun niet toonen, hoezeer hij hen minachtte. Om zijn doel te bereiken, kon hij de gunst der menigte niet missen. Hij moest leeren zich te schikken in de vormen van het maatschappelijk leven, waar al wat uitstekend is of voor uitstekend gehouden wil worden, nijd en tegenzin wekt.

(De Gids, 1867, dl. II, blz. 40 vlg.)

GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP IN NOVEMBER 1813 [1]).

(1868.)

Weinige dagen nadat de natie door het oprichten van een standbeeld van Gijsbert Karel van Hogendorp nog eens de beweging van 1813 in haar uitstekendsten bewerker en leider verheerlijkt had, voleindigde professor Jorissen zijn arbeid, vroeger aangevangen, en gaf het laatste stuk zijner *Bijdragen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1813*, met een zeer uitvoerige inleiding voor het geheele werk, in het licht.

De verklaring, waarmeê Jorissen aanvangt, is bedroevend. Hij sluit zijn *Bijdragen*, niet omdat hij alles heeft uitgegeven wat hij zich had voorgenomen, maar omdat de achterhoudendheid der bezitters van de overige bescheiden hem buiten staat stelt te volvoeren wat hij zich bij den aanvang tot taak had gesteld. „Medewerking en ondersteuning (zegt hij [2])) waren voor het welslagen van mijn onderneming hoofdvereischten. Te beweren dat zij mij niet gegeven zijn, zou ondankbaarheid verraden. Doch ik heb ze weinig ondervonden van hen, op wier hulp ik het meest had gehoopt. De meeste stukken, die in deze *Bijdragen* voorkomen, zijn afkomstig uit het Rijksarchief of uit de portefeuille van Mr. J. de Bosch Kemper. Particulieren zijn over het algemeen karig geweest.... Te ontveinzen is het niet, dat ik mijn doel heb gemist."

---

1) Theod. Jorissen, De omwenteling van 1813. Twee deelen. Groningen, 1867.
2) Inl., blz. XI.

Met die klacht, zoo bescheiden en zonder ophef geuit, moeten wij instemmen. Wat de *Bijdragen* bevatten is van hooge waarde vóor de geschiedenis; maar wat wij er in missen is volstrekt onmisbaar, zullen wij ooit tot een volledige kennis van de bijzonderheden der omwenteling geraken. Ik spreek niet van de bescheiden, die Gijsbert Karel heeft nagelaten. Zijn zoon heeft ze ons toegezegd en zal ze, naar wij vertrouwen, eerlang in het vervolg der *Brieven en Gedenkschriften* in haar geheel meêdeelen [1]). Dat hij zijn schatten, die hij zelf aan het licht wil brengen, niet ter beschikking van Jorissen stelde, behoeft geen verontschuldiging. Maar waarom is het verhaal van Faber van Riemsdijk niet aan de *Bijdragen* afgestaan [2]); waarom is het door Mr. Gregory afzonderlijk en slechts in uittreksel uitgegeven? Met welk inzicht wordt ons het *Journaal* van den wakkeren, en beneden zijn verdiensten gewaardeerden, Tullingh onthouden [3])? Hetgeen Schubärt in zijn *Oranje Boven* er uit meêgedeeld heeft, versterkt nog den wensch om het geheel in zijn oorspronkelijken vorm te ontvangen. En om wat reden heeft Jorissen zelf het verhaal van May wel ten gebruike maar niet ter uitgave kunnen bekomen [4])? Wanneer zal men toch bij ons eens leeren inzien, dat de nagedachtenis van een waarlijk verdienstelijk man er slechts bij kan winnen als men zijn aandeel aan de gebeurtenissen in het volle licht stelt, en zijn gedenkschriften zonder eenige achterhoudendheid uitgeeft? De historische kritiek is niet met uittreksels en met fragmenten te bevredigen; houdt men iets voor haar verborgen, men wekt achterdocht bij haar op. En niet zonder reden. Om te oordeelen behoeft de historicus, evenals de rechter, niet slechts de waarheid, maar de volle waarheid, zonder eenige verzwijging.

Maar van de aanteekeningen van Van Riemsdijk, Tullingh en May weten wij althans, door de mededeelzaamheid der bezitters, het hoofdzakelijke. Van de *Notulen van het Algemeen Bestuur*, die

---

1) De zoon bereidde nog de uitgave van een derde deel voor, maar de dood overviel hem vóór de voltooiing daarvan; het werk werd toen opgenomen door graaf H. van Hogendorp, kleinzoon van Gijsbert Karel, die in 1876 het derde, in 1877 het vierde deel deed verschijnen. In het vierde deel werd ook het door F. van Hogendorp reeds voorbereide en in 1876 uit zijn nalatenschap gedrukte geschrift: Gijsbert Karel van Hogendorp in 1813, grootendeels opgenomen. Weldra zullen thans de beide laatste deelen van het geheele werk, eveneens door de zorg van H. van Hogendorp, in het licht verschijnen. (N. v. d. R.).

2) Inl., blz. CI.

3) Inl., blz. CX.

4) Inl., blz. CXCVII.

in belangrijkheid alle andere bescheiden te boven gaan, weten wij niets, niet eens onder wien zij berusten; de heer F. van Hogendorp heeft hun lotgevallen niet verder dan het jaar 1818 kunnen nasporen. Te vergeefs heeft hij in de voorrede der *Brieven en Gedenkschriften* [1]) zich „ernstig beklaagd niet eenmaal kennis te mogen nemen van het schoonste deel der vaderlijke nalatenschap," en den tegenwoordigen bezitter uitgenoodigd ze hem althans ter inzage te geven [2]). Aan zijn rechtmatige klacht en aan zijn nadrukkelijk verzoek is geen gehoor verleend. Schande over hem, die in staat is een zoo billijken wensch van den zoon, een zoo dringend verlangen der natie te voldoen, maar, met welk oogmerk dan ook, dit niet verkiest.

Met dat al, hoe veel gewichtigs nog ontbreekt, hetgeen door Jorissen en anderen in den laatsten tijd aan het licht is gebracht, heeft groote waarde en heldert veel op. Jorissen zelf heeft een poging tot waardeering der nieuwe en oude bescheiden, een proeve van beschrijving der toedracht, zooals zij daaruit gekend kan worden, in zijn inleiding, die het geheele eerste deel uitmaakt, geleverd [3]). Met groote belangstelling ben ik zijn kritische voorstelling nagegaan, op vele punten met instemming in zijn oordeel en zijn gissingen, op andere daarentegen met aarzeling, en hier en daar zelfs met tegenspraak. Het ligt in den aard der recensie, dat de instemming slechts in het algemeen betuigd, de tegenspraak in bijzonderheden ontwikkeld en met bewijzen aangedrongen wordt. Zoo zal het ook hier gaan. Het gunstige oordeel, dat ik over het werk in zijn geheel volgaarne uitspreek, zal ik niet met redenen omkleeden. Ik zal mij bepalen tot enkele van de punten, waarop ik mij met Jorissens gevoelen onmogelijk kan vereenigen.

Al aanstonds moet ik de vrijheid nemen van Jorissen te verschillen ten opzichte van de mate onzer kennis van de gebeurtenissen en van de waarde der overlevering. Bij hem hebben de nieuw gevonden bescheiden den twijfel aan onze kennis der werkelijke toedracht versterkt; bij mij hebben ze dien integendeel verzwakt. Als ik, na kennis genomen te hebben van al wat in den laatsten tijd is meêgedeeld [4]), terugkeer tot de verhalen van Chad en Van der Palm, dan gevoel ik mij gedrongen tot

1) Dl. I, blz. XI.
2) Dl. I, blz. XIII.
3) Zie blz. CCCXCVII.
4) Vgl. Falck, bij Beets, Verscheidenheden, dl. I, 1e uitg., blz. 96 (2e uitg., blz. 80).

de verklaring: hun voorstelling, de oude traditie, is in al haar hoofdtrekken waar. Natuurlijk heeft zij wat al te veel van den opschik der lofrede; zonder dien tooi mocht zij onder de juichende menigte zoo kort na de zegenrijke omwenteling niet verschijnen; maar, dit in rekening genomen, kan zij zich nog heden ten dage gerust voor de rechtbank der kritiek vertoonen. Zij maakt de trawanten der Napoleontische dwingelandij, en dien dwingeland in het bijzonder, wat rijkelijk zwart; zij verguldt den moed der landzaten en de glorie van hun bedrijf wat al te prachtig; maar, als wij de kleuren iets matter nemen, mag het tafereel nog altijd een getrouwe afbeelding heeten. En die schitterende kleuren hebben toch ook van den aanvang af niemand dan de schooljeugd bedrogen. Van der Palm zelf hield zich verzekerd, dat, waar hij den moed en de zelfopoffering der regenten bewierookte, een zekere ironie niet te miskennen viel [1]). Openlijker kastijding achtte hij op dat oogenblik niet gepast en ook niet noodig; men zou zijn bedoeling wel begrijpen. Ook geloof ik niet, dat ooit iemand aan de kleinmoedigheid dier oude heeren getwijfeld heeft. Helaas, wij bezitten nog altijd te veel gegevens om den zedelijken moed der aanzienlijken, en der onaanzienlijken daarbenevens, van onzen tijd en van dien der vaderen naar waarde te schatten. Zelfkennis en menschenkennis zetten ons de loftrompet maar zelden aan den mond.

Doch het zou mij te ver afleiden, indien ik mijn geloof aan de traditie tegen den twijfel van Jorissen ging rechtvaardigen. Ik zou dan met hem de geheele toedracht der gebeurtenissen moeten nagaan, en daartoe is het thans de tijd nog niet. Als graaf Van Hogendorp de *Gedenkschriften* van zijn vader betreffende dit tijdvak zal hebben uitgegeven, zal dit beter te doen zijn. Ik bepaal mij voor als nog tot hetgeen in het boek van Jorissen mijn aandacht het meest getrokken heeft, tot de beoordeeling en waardeering van Gijsbert Karel zelven; een oordeel, waarmeê ik volstrekt niet kan instemmen, en dat ik door stil te zwijgen niet schijnen wil goed te keuren [2]).

„Men moet meer ingenomenheid bezitten met de houding van „Van Hogendorp in deze dagen dan mijn deel is, om ze tot „een voetstuk van zijn roem te maken. Maar dit moet worden „erkend: Gijsbert Karel is een heros vergeleken bij deze pyg-

1) Beets, dl. I, 1e uitg., blz. 103 (2e uitg., blz. 85).
2) Inl., blz. CLXVIII.

„meën [de regenten van vóór 1795, die hij tot zijn bijstand „had geroepen]." Zoo zegt Jorissen — zeer onbillijk, naar mijn oordeel.

Vooreerst: zijn het wel pygmeën, die regenten, die in November 1813, uit vrees voor de nog nabij zijnde Franschen, hun ondersteuning aan Van Hogendorp en zijn getrouwen weigerden? Het hangt er van af, wat men door pygmeën verstaat. Bedoelt men wezens, die ver beneden de gewone maat der menschen blijven? Dan verklaar ik onbewimpeld, dat ik dien naam voor de Prinsgezinde regenten van 1813 onjuist en onbillijk acht. Zij waren noch dwergen nog reuzen, maar hielden juist de maat van de groote menigte hunner en onzer tijgenooten. Laten wij ons zelf niet bedriegen; wij mannen van 1863, wij bereiken gemiddeld geen hooger gestalte dan die in 1813 de gemiddelde maat van onze vaderen bleek te zijn. Van Hogendorp en de weinige moedigen naast hem staken uit niet slechts boven pygmeën, maar boven de massa die hen omgaf, boven de massa waaronder wij staan, — moge ware zelfkennis ons niet nopen er bij te voegen: waartoe ook wij behooren. Kalm en moedig te blijven, wanneer kleinmoedigheid en vrees, als besmettelijke ziekten, allen aantasten, is een voorrecht en een deugd van zeer weinigen. „Gaat, mannen van het ancien regime, ontaarde zonen uwer „krachtige vaderen! gaat rustig naar uwe huizen" [1])! Met die strafpredikatie geeft hun Jorisssen hun afscheid. Maar wat had het ancien regime met hun gebrek aan moed en zelfopoffering te doen? Heeft het nieuwe regeeringsstelsel de burgerdeugden minder zeldzaam gemaakt? En van welke vaderen waren die bedachtzame lieden ontaard? Van de helden der revolutie van 1787, die, toen de Pruisen verschenen, plotseling zoo gematigd en inschikkelijk werden? Van de liefhebbers der vrijheid van 1747, die zoo juist van pas voor Willem IV en het volk, dat zijn verheffing eischte, wisten te buigen? Van de tijdgenooten van Willem III, die in 1672, zooals de welbekende phrase zegt, radeloos of redeloos waren? Och neen; ontaard waren zij van geen vroeger geslacht, zelfs niet — ik durf het nauwelijks uitspreken — zelfs niet van de regenten van 1650, van 1618, van nog vroeger. Te allen tijde heeft ons volk roem mogen dragen op mannen van moed en van toewijding aan het vaderland, en het mag het nog heden ten dage, maar op zeer enkele slechts,

1) Inl., blz. CLXVII.

en men doet de grootheid van dezen te kort, indien men de rest, waarboven zij zich verheffen, pygmeën noemt. Zoo ver wij hen boven de omstanders zien uitsteken, zoo ver overtreffen zij den gewonen standaard, en daarnaar moet men in billijkheid hun zedelijke grootheid afmeten. Wij mogen niet, als gevoelden wij ons zoo veel krachtiger en moediger, uit de hoogte neêrzien op hen, die in 1813 zich bij voorkeur schuil hielden. Wij kunnen ons moeilijk verplaatsen in de omstandigheden waaronder zij zich zoo kleinmoedig betoonden. Wij kunnen ons niet voorstellen, hoe veel moed er vereischt werd om te handelen als Van Hogendorp en Van Stirum. Maar wij kunnen opmerken hoe zeldzaam de onverschrokkenheid in die dagen, hoe algemeen de vreesachtigheid was, en daaruit afleiden, hoe bang de tijden waren en hoe donker de naaste toekomst scheen. Naarmate iets zeldzaam is, heeft het waarde. Laten wij niet zoo zeer minachten wie zich niet onderscheiden hebben, als wel volle eer geven aan die weinigen, die hebben uitgemunt.

Volgens de overlevering schittert onder die weinige wakkeren bovenal Van Hogendorp uit. Hem alleen heeft de koning het jaar 1813 in het wapen geschreven. Voor hem alleen heeft de natie een standbeeld opgericht. Eerst in onze dagen is die overlevering in twijfel getrokken; er zijn er, die meenen dat anderen, met name Kemper en Falck, beter dan Van Hogendorp, hebben ingezien wat er te doen viel, en dat, waar het op handelen aankwam, een Van Stirum vooral zich niet minder gekweten heeft. Maar dit oordeel was tot nog toe door niemand met bewijzen gestaafd. Jorissen is de eerste, die getracht heeft de misrekeningen en misslagen van Van Hogendorp aan te toonen. Hij vindt heel wat op zijn handelwijs aan te merken. Hij acht verschillende zijner maatregelen verkeerd begrepen en ondoelmatig aangelegd. Hij is daarentegen hoogelijk ingenomen met het bedrijf van Van Stirum en met de wijsheid van Falck en van Kemper [1]). Zijn voorstelling van hetgeen Van Hogendorp wilde en deed, beantwoordt volkomen aan zijn uitspraak, die ik reeds boven aanhaalde: „Om het gedrag van Van Hogendorp in deze dagen tot „een voetstuk van zijn roem te maken, moet men meer ingenomen„heid daarmeê bezitten dan mijn deel is."

Die grootere ingenomenheid nu is mijn deel, omdat mijn voorstelling der feiten een andere is. Ik beaam volmondig den lof,

1) Inl., blz. XCI en XCIV.

door de natie aan Van Hogendorp boven alle andere helden van 1813 gegeven. Al aanstonds stemt een zoo algemeen oordeel, als dat over Van Hogendorp, mij gunstig voor zijn aanspraak op den voorrang. Vox populi verdient groot gezag. En met het volk stemmen zij in, die het best in staat waren met kennis van zaken te spreken. Ik wil alleen Van der Duyn van Maasdam noemen. Na 1830 stelde deze een schets van zijn eigen leven op, die, nevens zijn andere aanteekeningen, getuigt van een betamelijke ingenomenheid met eigen verdiensten, en een niet buitenmatige verheerlijking van de verdiensten van anderen. Zijn portret van Van Hogendorp is zeker niet gevleid [1]: „Une ambition démesurée en toutes choses, une haute opinion de lui-même, le besoin de dominer tout ce qui l'entoure", enz. Die een zoo scherp oog heeft voor de gebreken, waarmeê Van Hogendorp's deugden gepaard gingen, kan waarlijk van blinde vooringenomenheid met zijn verdiensten niet verdacht worden gehouden. En wat getuigt hij nu van den Van Hogendorp van 1813? Eenvoudig dit [2]: „Il fut le véritable auteur de la délivrance de sa patrie." Die getuigenis van zulk een man, die, naast Van Hogendorp in het Algemeen Bestuur gezeten, hem dagelijks in al zijn doen heeft gadegeslagen, zou ik bij voorkeur op het voetstuk van zijn roem willen schrijven, liever dan de min of meer triviale opschriften, die op het voetstuk van zijn standbeeld te Rotterdam te lezen staan. Niet omdat Van Hogendorp trouw was aan Vaderland en Oranje, omdat hij de grondwet heeft ontworpen en den vrijen handel voorgestaan, heeft Nederland hem een standbeeld gesticht, maar omdat hij 1813 in zijn wapen mag voeren, omdat hij de wezenlijke bewerker van de verlossing van het vaderland is geweest.

Wat van hem de natie, de koning, zijn ambtgenoot in het Algemeen Bestuur getuigen, getuigt, naar het mij voorkomt, ook de geschiedenis der omwenteling van hem. Zijn gedrag in 1813 verdient naar mijn opvatting ten volle den roem, dien het heeft weggedragen, den roem van moed en toewijding aan de goede zaak, maar evenzeer van beleid en staatsmanskunst.

Van Hogendorp voorzag een jaar te voren wat gebeuren zou, en nam daarnaar zijn maatregelen. Hij vertrouwde, dat weldra de dag der verlossing zou aanbreken, dat de Nederlandsche staat zou herleven en zich losrukken van de Napoleontische monarchie.

---

1) Notice et souvenirs (St. Germ. 1852), p. 98 suiv.
2) Pag. 114, vgl. 102.

Hij begreep, dat de toekomst zou afhangen van de voorwaarden waaronder de staat herboren zou worden. Hij wilde daarom zorgen, dat hij zelf deze voorwaarden zou kunnen stellen. Hij ontwierp zich een grondwet, waarmeê hij (het zijn zijn eigen woorden [1])) „den Koning bij Zijner Majesteits komst heeft opgewacht." Toen de lang voorziene dag al nader en nader kwam, bereidde hij al meer en meer voor wat te pas zou komen. En toen het oogenblik daar was, was ook hij gereed en liet zelfs geen uur ongebruikt voorbijgaan.

Het lot van het Fransche keizerrijk was den 18den October op het slagveld van Leipzig beslist. De tijding der nederlaag werd te 's Gravenhage den 3den November in den *Moniteur* gelezen. „Ik hield juist op dien dag het middagmaal bij Van Hogendorp met Van der Duyn van Maasdam." De gelukkige sterveling, die dit zeggen kon, was Van Assen [2]). „Na den eten kwam terstond Frans [3]) de Jonge. De stille en geheimzinnige gesprekken, die deze te zamen hielden, en hun verwijderen naar de studeerkamer van Van Hogendorp, die hun zeker opstel scheen te willen mededeelen, deed mij weldra vermoeden dat men groote maatregelen voor de toekomst had ontworpen en iets gewigtigs wilde te voorschijn brengen." Inderdaad, achter de schermen werd nu reeds alles voorbereid; de acteurs maakten zich gereed om het stuk aan te vangen.

Wat zou het sein wezen om te beginnen? Het wegtrekken der Fransche troepen en machthebbers. Vóór dien tijd kon men niets aanvangen. Het volk was ontwapend. Met bloote armen den gewapenden overheerschers te lijf te gaan kon geen redelijk mensch ondernemen. Indien het waar is, wat gezegd wordt, dat Van Stirum in Den Haag zoo iets heeft voorgenomen en voorgeslagen, dan moet hij buiten zich zelven zijn geweest, zoodat hij niet onderscheidde wat mogelijk en wat onmogelijk was [4]). De nationale garde had niet meer wapenen dan gevorderd werd om de gewone wacht te betrekken, 58 [5]) geweren, wordt ons gezegd; en van de particulieren kwamen er ten slotte niet meer dan 50 [6]) met

1) Bijdragen tot de Huishouding van Staat, dl. V, blz. 123/4.

2) Jorissen, Bijdragen, dl. III, blz. 4.

3) Cornelis François de Jonge.

4) Later teekende Fruin aan, dat dit niet geheel juist was en ook Van Hogendorp aan verzet tegen de Fransche bezetting had gedacht, zooals blijkt uit Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 194 vlg. (N. v. d. R.)

5) Schubärt, Oranje boven, blz. 24.

6) Chad, Narrative, p. 76.

vuurwapenen van verschillende soort te voorschijn. Onder zulke omstandigheden kon men den aanslag niet beginnen; slechts voorbereiden en afspraak maken. Maar wat voorzien was gebeurde weldra. Toen de geallieerden zich aan en over onze westelijke grenzen vertoonden, begreep de Fransche generaal Molitor dat hij zijn troepen concentreeren moest, en den 15den November week hij met de bezetting van Amsterdam naar Utrecht. Dien eigen dag kwam de scheepskapitein May, Job May, zooals men hem in die dagen gemeenzaam noemde, van Den Haag, waar hij met Van Hogendorp beraadslaagd had, in de hoofdstad terug. Zoodra hij hoorde dat de Franschen waren afgetrokken, riep hij uit: „dan maken wij heden avond de revolutie" [1]). En hij hield woord. Zijn handlangers waren vooruit besteld en onderricht wat zij te doen hadden. Geen beter symbool van den opstand dan het verbranden der gehate douane-huisjes. Daartoe bepaalden zich de vrienden van May dan ook. „En dit ging zoo regelmatig" (zegt hij zelf [2])), „dat een soldaat zijn evolutiën met het geweer niet beter kan volbrengen dan zij deden. Een ieder had zijn taak. Eenigen hadden de barkoenen tot het openloopen van de deuren; andere de lantaarns, ten einde te zien of er zich ook gelden in die gebouwen van algemeenen haat bevonden; anderen draaiden de kwasten, anderen de pot met terpentijn en de laatsten de flambouw of pikkrans. Men had de voorzichtigheid van een brandspuit daarbij te hebben, om, wanneer soms een der huisjes te dicht bij andere woningen stond, de puien van deze nat te houden, en het overslaan der vlammen te beletten." Uitnemend bedacht. Maar men had niet bedacht, dat ook de lust tot branden en brandstichten kon overslaan. Het voorbeeld, zoo ordelijk door de bijltjes van May gegeven, werd de volgende dagen door het plunderziek en verbitterd gemeen zeer onordelijk en tamelijk schrikverwekkend op uitgebreide schaal nagevolgd, zoodat niet alleen de Fransche regeering zich wegpakte, maar de burgerij, die wat te verliezen had, bovenal op het herstellen der orde en der veiligheid uit was. De provisioneele regeering, die op uitnoodiging van de officieren der nationale garde de Franschgezinde verving, uit oud-Prinsgezinden en oud-Patriotten samengesteld en 15 leden sterk, beantwoordde volstrekt niet aan hetgeen de Haagsche heeren en May en Falck, die onder Van Brienen

1) Jorissen, Inl., blz. CCI.
2) Ib., blz. CCV.

de nationale garde kommandeerde, hadden bedoeld. Met Van der Hoop, overigens goed Prinsgezind, aan het hoofd, beijverde zij zich slechts om oproer te voorkomen, zonder zich zelf en de burgerij tegenover de nog altijd geduchte Franschen te compromitteeren; zij was vast besloten geen aanleiding tot een wraakgericht aan de Franschen te geven, en zelfs voor de troepen van Molitor, zoo zij misschien terug mochten komen, de poorten te openen [1]). Alle pogingen om haar tot afval en tot afzwering van den keizer te bewegen, mislukten, en May [2]) greep ten slotte een voorwendsel aan om de regeering, waarin hij gekozen was, doch waarop hij niets vermocht, en zelfs de stad te verlaten. Een sprekend voorbeeld van hetgeen overal te vreezen was. De voorzichtigheid ried tot afwachten. Het lot van het land hing af van de voorvallen op het groote krijgstooneel. Of Amsterdam al opstond, deed niets ter zake. Werd Napoleon door de geallieerden verslagen, dan raakte Nederland van zelf vrij. Versloeg hij daarentegen de geallieerden, dan zou een opstand van het ongewapende Nederlandsche volk weldra bedwongen — en wie weet hoe zwaar gestraft zijn. Waarom dan gewaagd in plaats van stil af te wachten? Zoo sprak de voorzichtigheid; en de kleinmoedigheid stemde met haar in. Afwachten, niets doen wat onvergefelijk was, werd overal de leus der regenten. Jorissen heeft aangetoond, dat de Friesche heeren de geheele maand November door zich van alle deelneming aan den opstand standvastig onthielden, hoewel zij tijdelijk door het Russische leger beveiligd waren. Zij vertrouwden den afloop nog niet. Zoo de kans eens keerde, zouden de Russische beschermers spoedig voor de wraakzuchtige Franschen plaats maken.

Het gedrag, door voorzichtigheid en vreesachtigheid aanbevolen, was echter voor een vrijheidlievend en fier volk onteerend, en voor de toekomst van Nederland, zoo het een toekomst had, gevaarlijk. Zou het volk, dat twee eeuwen lang op den roem van zijn opstand tegen Spanje had geteerd, thans lijdelijk toezien hoe er door anderen ook om het bezit van zijn vaderland werd gestreden? Zou het zich laten veroveren en heroveren, en zich alleen in rust en orde bewaren, totdat de overwinnaar zijn buit in bezit kwam nemen? Van Hogendorp had iets anders voor. Zoodra de vijand week en de opstand mogelijk werd, moest het

1) Bijdr., dl. III, blz. 60, 64, 67; Inl., blz. CCXCVII en CCXCVIII.
2) Bijdr., dl. III, blz. 63.

volk zich vrij en onafhankelijk verklaren. Het moest zich niet laten verlossen; het moest gebruik maken van de gelegenheid, die de overwinning der geallieerden aanbood, om zich zelf te bevrijden. Wat in Friesland, wat te Amsterdam gebeurde, was in strijd met dit plan. In Den Haag, onder zijn leiding, zou alles heel anders gaan.

De tijding van het ontruimen van Amsterdam en van het daarop gevolgde verbranden der douane-huisjes verschrikte de toch reeds weifelmoedige Fransche beambten, den prefect De Stassart en den bevelhebber der troepen, generaal Bouvier des Eclats. Ook zij besloten na eenige aarzeling [1]), in den nacht tusschen 16 en 17 November, met de troepen naar Utrecht of naar Gorcum af te trekken, en al hun wenschen bepaalden zich voor het oogenblik tot het instellen van een stadsbestuur, dat tijdelijk de orde handhaven en de stad bewaren zou, totdat zij, als de zaken naar wensch gingen, terug konden keeren. De maire was te Parijs; de adjunct-maire, Faber van Riemsdijk [2]), een advokaat, was wel niet berekend voor plichten als die hij thans te vervullen kreeg, maar gematigd, welgezind en verre van gehaat bij de ingezetenen. Ook kon hij op medewerking rekenen. In overleg met den prefect, had hij reeds eenige bij de burgerij meest geachte oud-regenten, inzonderheid Slicher, die in der tijd burgemeester was geweest, in den arm genomen, om hem in het bewaren der orde te helpen; en door hun invloed had hij reeds herhaaldelijk dreigende samenscholingen uiteen doen gaan en buitensporigheden voorkomen. Als het zoo maar mocht duren.

Doch de prefect en de adjunct-maire wisten sedert lang, dat er in Den Haag waren, die iets geheel anders voorhadden. Het was meer dan een bloot vermoeden, dat eenige Prinsgezinden, met Van Hogendorp, Van Stirum en Repelaer aan het hoofd, zich gereed hielden om zich van het gezag meester te maken, zoodra de Franschen hun het veld vrij lieten. Men had reden om te vermoeden, dat de kolonel der nationale garde, Tullingh, het met hen eens was. Uit Amsterdam had de directeur-generaal der politie reeds in het begin van Novemher tegen deze heeren gewaarschuwd; en er was dien ten gevolge ernstig beraadslaagd, of men ze niet arresteeren en wegvoeren zou. Maar vrees had tot ongewone gematigdheid en lijdelijkheid gestemd. Men had

1) Schubärt, Oranje Boven, blz. 28.
2) Vgl. over hem: Gregory, Faber van Riemsdijk in November 1813 ('s Grav. 1864).

zich tevreden gesteld met die heeren in het oog te houden.

Zoo stonden de zaken in den vroegen ochtend van 17 November, toen de prefect en de generaal het besluit namen om met hun troepen Den Haag te verlaten [1]). Dat nu de nationale garde onverwijld gewapend moest worden, sprak van zelf. Tullingh kon alleen als dit geschiedde het handhaven der orde op zich nemen. Omstreeks elf ure des morgens heeft dan ook de uitreiking der geweren plaats gehad. Van Riemsdijk had toen reeds gebruik gemaakt van het hem verleend verlof om zich eenige aanzienlijke burgers als medebestuurders toe te voegen; hij had zich in de eerste plaats van Slicher verzekerd, maar — een slecht voorteeken — een stellige weigering van Van Stirum bekomen [2]). Zelfs had deze hem onbewimpeld verklaard, dat hij geen ander middel zag om de rust te handhaven, „dan dadelijk het oude bestuur te herstellen en de Oranjevlag te hijschen." Zoo traden thans reeds, terwijl de Franschen nog meester waren, de beide partijen tegenover elkander op, de partij der voorzichtigen, die slechts het handhaven der orde bedoelden, en de partij der voortvarenden, die de gelegenheid wilden aangrijpen om het dwangjuk af te werpen.

De omstandigheden waren zeker het ongunstigst voor de laatsten. De gematigden hadden de regeering in handen en in hun midden een man, zoo geacht als Slicher. Een poging van Van Stirum om dien te winnen, mislukte [3]). Hij was van oordeel dat men zich aan het bestaande bestuur van den adjunct-maire moest aansluiten, met andere woorden: hij achtte opstand ongeraden. Wat nu te doen? Met hem saam te werken bleek ondoenlijk te zijn, en in strijd met een zoo geacht man als hij was te beginnen, ging ook niet aan [4]). De wijs, waarop Van Hogendorp en zijn vrienden deze eerste zwarigheid te boven zijn gekomen, is een bewijs van uitstekend beleid.

Zij begonnen met een beslissenden stap. Op een bijeenkomst in den vroegen morgen ten huize van Van Hogendorp werd besloten de Oranjeleus [5]) openlijk aan te nemen. Met een kokarde,

---

1) Vgl. Nederl. Spectator, 1863, blz. 361 vlg.

2) Gregory, blz. 19.

3) Ib., blz. 24.

4) Fruin teekende hier later aan: „Niet juist. Uit het verhaal van Gijsbert Karel zelven blijkt, dat Slicher geen moeite heeft veroorzaakt (Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 200 vlg.)". (N. v. d. R.)

5) Over het gewicht hiervan zie Van Hall, Herinneringen, blz. 27 en 74.

door een van Van Hogendorp's dochters ineengeplooid, vertoonde zich reeds voor negen uren Van Stirum op straat; de zonen van Van Hogendorp volgden zijn voorbeeld. Een hunner kwam bij Van Assen, die rustig te huis zat, binnenstormen, en hem uit naam van zijn vader aanzeggen, dat alle welgezinden zich onverwijld met de nationale kleur onder het volk moesten begeven. De menigte, die slechts op een sein wachtte, maar zou hebben blijven wachten als het sein niet gegeven was, verlangde niets liever dan te volgen, nu zulke mannen voorgingen; en vóór tienen daverde reeds de stad van het Oranje-boven. Zoo hadden de voortvarenden de menigte reeds medegesleept, eer nog de garde gewapend en de Fransche regeering geweken was. Van Riemsdijk begreep, dat de beweging hem boven het hoofd ging wassen. Gebruik makende van hetgeen hem door den prefect voor het uiterste geval geoorloofd en bijna geraden was, legde hij de regeering neder, en droeg ze over aan hen die hij zich voorloopig had toegevoegd, inzonderheid aan Slicher, die voortaan ook als maire van Den Haag optrad. Intusschen was nog altijd de prefect De Stassart in Den Haag, verbijsterd door het gewoel, dat hij om zich zag, en door de oproerige kreten, die hem in de ooren drongen. Tullingh was bij hem en stelde hem zeker niet gerust; integendeel, spoorde hem aan om zonder langer dralen voor zijn eigen veiligheid te zorgen, met dat gevolg, dat tusschen een en twee uren de prefect door de achterdeur zijn hôtel en in de stal van den kolonel te paard gestegen, zonder vertoon de stad, in de richting van Rotterdam, verliet. De generaal Bouvier betrok te zelfder tijd met zijn soldaten het Binnenhof, vast besloten alles aan te zien, zoo men hem maar ongemoeid liet.

Nu eerst was het voor de leiders der beweging tijd om verder te gaan. Jorissen verwondert zich, dat zij den geheelen morgen behoefden om een paar proclamatiën en acten op te stellen. Dat kon hen zeker niet lang ophouden. Maar zij moesten wachten totdat De Stassart vertrokken was [1]), dien men het lijdelijk toezien en het wijken niet te moeilijk mocht maken. Zoodra hij de stad verlaten had, begaf zich Van Stirum naar het stadhuis, en vertoonde er aan Slicher en zijn mederegeerders een acte, geteekend F. van der Duyn, G. K. van Hogendorp, J. F. van

1) Fruin teekende hier later aan: „Niet juist. Men heeft niet gewacht en zich om Stassart niet bekommerd (Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 202 vlg.)". (N. v. d. R.)

Hogendorp, O. Repelaer van Driel en F. D. Changuion, waarbij hij, Van Stirum, gemachtigd werd uit naam van Zijn Hoogheid den prins van Oranje op te treden als provisioneel gouverneur van Den Haag. Als zoodanig verzocht hij door het nieuwe stadsbestuur erkend te worden. En Slicher met de zijnen erkenden hem werkelijk als zoodanig. Daarmeê was de tweestrijd, die anders tusschen de beide partijen had moeten ontstaan, aanstonds voorkomen. Eere aan het staatsbeleid van hem, die dit doeltreffend middel bedacht heeft. Een ander stadsbestuur in te stellen tegenover dat van Slicher, zou tweedracht hebben gewekt. Aan het bestuur van den omzichtigen Slicher den gang der zaken toe te vertrouwen, zou het doel der omwenteling hebben verijdeld. Door het aanstellen van den volijverigen Van Stirum tot gouverneur naast en boven de stadsregeering voorkwam men botsing, en verzekerde men zich tevens van de leiding der volksbeweging. Van nu af heerschte werkelijk tusschen Van Hogendorp en Slicher de beste verstandhouding [1]).

In de machtiging der vijf heeren aan Van Stirum was als reden zijner aanstelling opgegeven: „om in veiligheid in staat te mogen zijn alle de oude regenten van het land, die zich hier en in den omtrek bevinden, bijeen te roepen en gezamenlijk te besluiten tot welzijn van den Lande." In een proclamatie werd die bijeenkomst reeds tegen den volgenden morgen opgeroepen. Ook die aankondiging getuigt evenzeer van overleg als van voortvarendheid. Nog pas weinige uren was de opstand aan den gang, en reeds wordt er aan het beramen van een plan voor de toekomst des volks, aan een constitueerende vergadering, gedacht. Dit was mogelijk omdat Van Hogendorp reeds maanden lang, in het vooruitzicht van hetgeen heden gebeurde, zijn plannen gereed had gemaakt [2]). Het ijzer moest gesmeed, terwijl het gloeiend

---

1) In een brochure, in 1863 uitgegeven, is een brief afgedrukt door Van Hogendorp aan een der Haagsche regenten, ik zou meenen aan Slicher zelven, den 17den November geschreven, waarin deze zin voorkomt: „Ik neem deze gelegenheid waar om de heeren te verzoeken mijne dankbetuiging aan te nemen voor de afdoening van de zaak van den gouverneur van Den Haag, waaruit ik verzekerd ben dat de rust van deze stad voort zal vloeien." — Mij dunkt, de zaak, voor wier afdoening dank aan de regenten wordt betuigd, kan geen andere zijn dan het erkennen van Van Stirum als gouverneur. Jorissen (Inl., blz. CXXXI) zoekt hier echter meer achter. Hij vermoedt, dat de nieuwe Haagsche stadsregeering tegenstand aan den nieuwen gouverneur geboden zal hebben. Ik wil de mogelijkheid niet ontkennen, maar kan in de woorden van den brief geen grond vinden voor zijn achterdocht.

2) Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 202, 241 vlg.

was. Zooals het tijdig vertoonen van het Oranje de richting had aangewezen, die de beweging op moest, zoo zou een vergadering van oud-regenten onverwijld den prins van Oranje terugroepen en een provisioneel bewind tot op zijn aankomst aanstellen.

Tusschen hem en enkele zijner medehelpers, den Amsterdamschen kapitein der schutterij Falck in het bijzonder, bestond verschil over de vraag, wie men voor die constituante bijeen zou roepen [1]). Falck wilde zonder onderscheid alle aanzienlijken van alle partijen hebben uitgenoodigd. De oude partijschap moest voor goed worden begraven en vergeten. Dat was ook de hoofdgedachte van Van Hogendorp [2]). Maar daarom wilde hij nog niet in de voorbereidende vergadering mannen van allerlei gezindheid samenbrengen; alleen tot Prinsgezinden, tot regenten van voor 1795, richtte hij zijn uitnoodiging [3]). Dit laatste is hem, vooral in onze dagen, en ook door Jorissen [4]), als een fout, als een blijk van bekrompen gehechtheid aan het oude toegerekend. Ik voor mij zie er een bewijs in van zijn juisten staatsmansblik, van zijn praktischen zin. Waartoe moest die vergadering bijeenkomen [5])? Om te beraadslagen, om te overleggen wat men doen zou? Geenszins; alleen om uit te spreken wat Van Hogendorp en zijn vrienden reeds lang hadden besloten; om den prins van Oranje terug te roepen, en het voorloopig bestuur aan hem en zijn medestanders op te dragen [6]). Maar was het dan voorzichtig, daartoe mannen bijeen te roepen, die juist ten opzichte van het huis van Oranje altijd van elkander hadden verschild? Mocht men zich blootstellen aan het gevaar, dat tot de terugroeping slechts met meerderheid van stemmen, misschien in het geheel niet of slechts voorwaardelijk besloten werd? Neen, eerst moest de souvereiniteit van Oranje een uitgemaakte zaak wezen, waarop in geen geval teruggekomen kon worden, en dan kon men het ineensmelten der oude partijen beginnen. Oranje was in de vorige eeuw steeds de twistappel geweest; deze moest uit de beslissende vergadering geweerd. Geen wonder dat Van Hogendorp bij zijn welberaamd voornemen bleef, en zich niet door Falck liet bewegen om, uit zucht tot

1) Beets, l. l., blz. 104.
2) Uitgedrukt reeds 16 November, in een brief aan Van der Hoop (Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 308, vgl. blz. 192, 246).
3) Kemper, Verhandelingen, dl. I, blz. 53.
4) Inl., blz. CLIV vlg.
5) Van Hall, l. l.
6) Inl., CLXII, CLXIV.

onpartijdigheid, gevaar te loopen dat de partijschap zich reeds bij de eerste gelegenheid openbaarde.

Maar in een ander opzicht heeft hij zich evenzeer als Falck bedrogen. Hij had zijn ouden mederegenten den zelfopofferenden moed toegeschreven, die hem zelf bezielde. En dien misten zij geheel. De heeren, die op zijn oproeping den 18den te zijnen huize bijeenkwamen [1]), verlangden zeer hartelijk, dat de prins van Oranje onder hen terugkeerde en de waardigheid zijner voorouders of nog hooger waardigheid verwierf. Maar — de Franschen waren nog in de buurt; de groote strijd tusschen Napoleon en de geallieërden was nog niet beslist; de dwingelanden konden overwinnen en terugkeeren; wat zou dan het lot zijn van hen, die zich aan het hoofd van den opstand hadden geplaatst, die Oranje als vorst hadden uitgeroepen? Welk een roekeloos bestaan van de vijf heeren, die het werk waren begonnen! Die moesten nu ook verder de verantwoordelijkheid blijven dragen. De voorzichtigen zochten naar een voorwendsel om zich onbetuigd te laten [2]). Daar kwam Falck, zoo pas uit Amsterdam, de vergadering binnen. Hij was door Van Hogendorp opgeroepen om haar als secretaris te dienen. Hij nam echter ook deel aan de discussie, en ontwikkelde op nieuw zijn gevoelen, vroeger te vergeefs bij Van Hogendorp aangedrongen, dat een vergadering, die dus over de toekomst beschikken zou, alle partijen vertegenwoordigen moest. Dat viel in den smaak der heeren [3]). Hun vergadering, zooals zij thans was samengesteld, was niet bevoegd. Zij moest de eer, die haar was toegedacht, met anderen deelen. Dat vorderde uitstel. Er werd besloten, dat twee dagen later een uitgebreider gezelschap van mannen van allerlei antecedenten bijeen zou komen, en dat men dan eendrachtig een besluit zou nemen. Van Hogendorp liet zich gezeggen. Helaas, hij had ervaren, dat zijn welberaamd plan bij gebrek aan deelneming toch onuitvoerlijk was!

Met deze toedracht der zaken is zeker verhaal in strijd, dat ook door Jorissen met vertrouwen wordt herhaald. Als wij het mogen gelooven, zou Kemper [4]), uit Leiden overgekomen nadat

---

1) Wie niet kwamen, zie Jorissen, dl. I, blz. 61 en Inl., blz. CVI. Ook Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 240.

2) Geheel onjuist schrijft De Bosch Kemper, Staatk. Gesch., blz. 381, het mislukken dezer vergadering aan afkeer van Van Hogendorps proclamatie toe. Vgl. Beets, blz. 104.

3) Falck erkent zelf, dat het door hem geopperde bezwaar den vreesachtigen tot voorwendsel heeft gediend.

4) De Bosch Kemper in zijn Levensbericht van Van Assen (Levensberichten van de

de vergadering reeds gescheiden was, „alle mogelijke moeite hebben gedaan om Van Hogendorp te overtuigen van de verkeerdheid van den weg, dien hij was ingeslagen" [1]). Of hem dit gelukt is, betwijfelt Jorissen. De Bosch Kemper [2]) daarentegen verzekert, dat zijn vader alleen op die voorwaarde zijn medewerking heeft toegezegd. Maar ik zou eerst willen weten, van welke verkeerdheid Kemper Van Hogendorp overtuigen moest. Moest hij hem overhalen om niet uitsluitend met oud-regenten van één partij te rade te gaan? Daartoe was reeds besloten; de vergadering, tegen Zaterdag belegd, zou zoowel Patriotten als Prinsgezinden bevatten [3]). De ervaring had, beter dan Falck en Kemper het konden, bewezen dat die oud-regenten alleen niet bruikbaar waren. Zoo Kemper en Falck zich echter verbeeldden, dat het met een gemengde vergadering beter zou gaan, zullen zij, vrees ik, moeite hebben gehad om Van Hogendorp te overtuigen. Hoe dit zij, eer Kemper aankwam, was reeds besloten tot hetgeen hij wenschelijk achtte.

Het is bekend, hoe het met die nieuwe bijeenkomst op Zaterdag is afgeloopen. Zij was veel talrijker dan de vorige. Van overal waren allerlei aanzienlijken opgeroepen; wij weten toevallig dat Heeneman uit Den Briel een uitnoodiging ontvangen had, maar niet verschenen is [4]). Voor kloeke besluiten waren de omstandigheden intusschen niet gunstiger geworden. De gemengde Amsterdamsche regeering, waarvan Falck onbewimpeld getuigt dat zij hem was tegengevallen [5]), weigerde zich bij de Haagsche heeren aan te sluiten en bepaalde zich tot rust bewaren. De beweging plantte zich niet verder voort. De vijand bleef dreigend in de buurt. Dat was zeker niet geschikt om voorzichtige lieden tot durven te stemmen. Zooals te voorzien was geweest, de Patriotten verschilden niet in moed van de Prinsgezinden. Even als dezen gunden zij de eer van de beweging te leiden aan Van Hogendorp en zijn vrienden. Zij verkozen zich met de zaak niet te bemoeien.

Maatsch. der Nederl. Letterkunde, 1860, blz. 143) zegt: „Van Assen hielp beide mannen [Hogendorp en Kemper] bij de verlossing van het vaderland."

1) Inl., blz. CLXXI.

2) Staatk. Gesch., blz. 381/2. Wat hij t. a. p. zegt, dat Kemper „door Falck ondersteund" bij Van Hogendorp aandrong, is zeker onjuist. Falck was Donderdagmiddag weer te Amsterdam: zie Inl., blz. CCXLVII; Bijdr., dl. III, blz. 60; Beets, blz. 105.

3) Kemper, Verhandelingen, dl. I, blz. 53.

4) Bosscha, Aanteekening, blz. 67.

5) Vgl. den brief van Falck aan Van Hogendorp, dd. 19 November: Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 256.

Als wij een dier voorzichtigen gelooven zullen, onttrok hij zich niet uit gebrek aan moed, maar uit vrees dat zijn medewerking de goede zaak maar benadeelen zou. „Ik woonde” (zegt Elout [1])) „eenige dier bijeenkomsten bij, maar meenende dat op die wijze de zaken meer in dan uit de war zouden worden gebracht, liet ik het gaarne over aan de handen, die het in het beslissend oogenblik hadden opgevat”. Bescheiden man! Wel waardig om ons als voorbeeld te dienen van de overige Patriotten en Prinsgezinden, die daar bij Van Hogendorp bijeen waren, en van wie Van der Palm zoo geestig zegt [2]): „Elk betuigde wel gereed te zijn om zich op te offeren, indien het baten kon; maar, gelijk het gaat, men geloofde niet dat het zou kunnen baten!” De tweede vergadering liep even vruchteloos af als de eerste.

Maar had haar bijeenroepen de goede zaak ook verachterd [3])? Jorissen meent het; en hij rekent het Van Hogendorp als een misslag aan, dat hij niet dadelijk met de weinigen, op wie hij staat kon maken, het voorloopig bestuur aanvaard heeft. Maar hij vergeet, dunkt mij, dat een regeering, die zich zelve opwerpt, uit den aard der zaak die vastheid niet bezit, welke haar de aanstelling van een vergadering, met gezag of zelfs maar met den schijn van gezag bekleed, zou kunnen bijzetten. Bovendien als Willem de VI^de^ door hen, die de Staten-Generaal van voor 1795 vertegenwoordigden, teruggeroepen werd, zou hij bij zijn terugkomst een geheel andere houding kunnen aannemen, dan wanneer hij uit eigen beweging wederkeerde. Doch dit daargelaten, wat is er door de handelwijs van Van Hogendorp verzuimd? Welke maatregel, die genomen had moeten worden, is wegens het bijeenroepen der aanzienlijken niet genomen? Ik weet er geen te noemen [4]). Tusschen de beide vergaderingen in zijn Fagel en Perponcher naar Engeland en Vauthier naar Duitschland op reis gegaan, om den Prins op te zoeken en tot terugkomen in het vaderland uit te noodigen. De brief, door Fagel overhandigd, is niet bekend [5]), mogelijk niet eens bewaard gebleven; maar wel dien Vauthier moest overbrengen. Hij geeft Jorissen

1) Aanteekeningen van een Staatsman, blz. 11/2.

2) Gedenkschrift, blz. 101.

3) Vgl. Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 203: „Intusschen waren deze vier dagen [17 tot 21] besteed geweest, alsof er eene regeering bestond”.

4) Falck achtte het instellen van een bewind geenszins dringend (ib., blz. 257).

5) Hogendorp hield er geen kopij van (ib., blz. 203). Zie echter Van der Palm, blz. 94, en Jorissen, dl. I, blz. 172.

nieuwe stof om Van Hogendorp te bezwaren. Hij is door Van Hogendorp alleen onderteekend [1]). Waarom, vraagt Jorissen, door dezen alleen? waarom niet tevens door Van Stirum, wiens moedig gedrag zulk een onderscheiding waarlijk wel verdiend had? De inhoud van den brief geeft, dunkt mij, het antwoord op die vraag. Hij bevat slechts bericht van den staat van zaken, volstrekt geen officiëele terugroeping. De poging om Zijn Hoogheid door iets wat naar een wettige volksvertegenwoordiging zweemde te doen terugroepen, was immers den vorigen dag mislukt. Van Hogendorp en zijn vrienden vermochten niet dit eigenmachtig te doen. „La nation s'est levée, elle porte vos couleurs, elle proclame votre nom . . . . V. A. ne peut se rendre trop vite au milieu de nous." Ziedaar den korten inhoud van den brief: een bloot bericht van hetgeen gebeurd is en te doen staat. Aan het eind nog een paar zinnen, die bewijzen dat Van Hogendorp ook aan het volk dacht zoowel als aan den vorst. „La Maison d'Orange sera souveraine avec des lois fondamentales, et un grand corps national servira de garant: tel est le voeu de tous les partis." Of zulk een brief door meer particulieren onderteekend werd, wat maakte het uit? En van Van Stirum werd niet gezwegen. „Ici le Comte Léopold Stirum est provisoirement Gouverneur au nom de V. A. S., et son activité, sa fermeté, son courage méritent les plus grands éloges. Je prie V. A. de lui faire savoir au plutôt un mot pour l'encourager à continuer." Een eervolle vermelding voorwaar; maar het verzoek aan het slot schijnt Jorissen bijna beleedigend voor den wakkeren Van Stirum. Alsof die een bemoediging van noode had! Maar wat weten wij daarvan? Kan Van Hogendorp, toen hij, zeker zonder langdurig overleg, die woorden neêrschreef, niet even te voren Van Stirum in een bui van zwaarmoedigheid hebben aangetroffen? En daartoe bestond werkelijk wel reden. Hij had gedacht en den volke verkondigd, dat den 18den een algemeen bestuur zou worden ingesteld, onder welks bevelen hij dan komen zou. Dat was niet gebeurd. Nu zou weêr den 20sten een poging worden gewaagd om zulk een bestuur gevestigd te krijgen. Maar de uitkomst was onzeker. Dat hij intusschen niet op zijn gemak was, laat zich waarlijk wel begrijpen. Van der Palm zegt dan ook, waar hij van het verdagen der vergadering spreekt [2]): „De Graaf van Stirum, op wiens hoofd

1) Vgl. Von Gagern, Leben des Gen. Friedrich von Gagern, Bd. I, S. 171; Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 278.

2) Blz. 85.

alleen inmiddels alle verantwoording nederkwam, liet zich deze vertraging welgevallen." Verklaart dit gezegde het verzoek in den brief van Van Hogendorp niet eenigermate?

Er bestond rechtens vóór den 21sten geen algemeen bestuur. Maar was er dan niemand die feitelijk de algemeene zaken bestuurde? Ik verwijs ter beantwoording van die vraag naar een brief, door Heeneman te Brielle ontvangen, en ons meêgedeeld door Bosscha [1]), van dezen inhoud:

„De Heer Heeneman kan vrij de hand leggen aan het geheele „bestuur van den Briel, Hellevoetsluis en den geheelen omtrek, „op naam van Zijn Hoogheid den Prins van Oranje, het krijgs„volk in eed en dienst van den Prins nemen, alle de schepen „insgelijks verzekeren, geld bewaren, kruid in het oog houden, „en verder al wat tot 's Lands welzijn behoort, zullende binnen „kort militaire commandanten zoo te water als te lande ter hulpe „bij hem krijgen.

„'s Hage, den 20 November. G. K. van Hogendorp" [2]).

Zou een Algemeen Bestuur stelliger hebben kunnen spreken dan hier, den 20sten, Van Hogendorp doet? Blijkbaar gedroeg hij zich reeds als bestuurder, in afwachting van het besluit, waarbij hij zou worden aangesteld. Zoo heeft hem dan het beleggen dier mislukte vergadering geen tijd tot handelen doen verliezen. Volkomen juist is het wat Van der Palm zegt [3]): „Indien terzelfder tijd, toen Limburg Stirum als gouverneur van Den Haag optrad, ook Van der Duyn en Van Hogendorp zich verklaard hadden in 's Prinsen naam het hoog bewind des lands te aanvaarden, de goede zaak zou zekerlijk daarbij niet verloren hebben." Of zij er echter veel bij gewonnen zou hebben, betwijfel ik zeer.

Eindelijk, den 21sten, heeft zich Van Hogendorp, toen er van politieke vergaderingen niets meer te hopen bleef [4]), door de

---

1) Zie boven.

2) Niet minder belangrijk is de volgende lastbrief (De Jonge, 1813, blz. 5): „Uit naam van Zijn Hoogheyd den Heere Prinse van Oranje. Wy geeven de volkomen magt om te gebieden over alle middelen van defensie van Zuid-Holland aan den Heer Major.... De Jonge, ten einde het land voor alle vijandelijke invallen te bewaren.

'sHage, den 20sten (sic) November 1813. F. van der Duyn van Maasdam. G. K. van Hogendorp."

3) Blz. 83.

4) Vgl. het gebeurde op de avondvergadering van den 20sten: Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 203, 253/4.

officieren van de Haagsche schutterij het bewind laten opdragen. Naar het mij voorkomt stelt Jorissen de omstandigheden, waaronder dit geschied is, geheel onjuist en jegens Van Hogendorp onbillijk voor.

„Zaterdag, den 20sten November" (zegt hij [1])), „ging de tweede „vergadering uiteen, zonder ander resultaat dan eene weigering. „En ziet, wat niemand verwacht, gebeurt: Zondag den 21sten, „'s morgens om 9 uur, is er een Algemeen Bestuur. Wat is er „in dien tusschentijd geschied, dat zulk een onverwachten „ommekeer verklaart?"

Hij meent dat er intusschen dingen waren geschied, die indruischen tegen al wat ons omtrent de houding van Van Hogendorp door al zijn medestanders ten stelligste verzekerd wordt. Hij meent, dat de man, dien men voor den onverschrokken voorganger van de overigen houdt, inderdaad door anderen voortgedreven is moeten worden; dat vooral Van Stirum en Tullingh hem hebben moeten dwingen om het bestuur op zich te nemen. Ik heb de gronden, waarop hij dit vermoeden bouwt, met alle aandacht onderzocht, en (ronduit gesproken) te eenen male onhoudbaar bevonden. Alle berichten, die omtrent de zaak tot ons zijn gekomen, dat van Tullingh (in Schubärts *Oranje Boven*), dat van Chad (die volgens Jorissen [2]) uit mededeelingen van Van Stirum heeft geput), dat van Bosscha en Van der Palm stellen de toedracht geheel anders voor. Volgens hen waren allen overtuigd van de noodzakelijkheid van een Provisioneel Bestuur, geheel of grootendeels samengesteld uit de onderteekenaars van de machtiging van Van Stirum. Het eenige verschil bestond daarin, dat Van Hogendorp en zijn vrienden hun gezag door een vergadering, die voor Staten-Generaal kon doorgaan, gewettigd wilden hebben, en dat daarentegen de met dat doel bijeengeroepen regenten de verantwoordelijkheid niet op zich wilden nemen. Zij waren natuurlijk niet te dwingen, en na hun weigering schoot er dus den 20sten aan Van Hogendorp en de zijnen niets anders over, dan zich zonder machtiging van anderen eigenmachtig te constitueeren. Daartoe werd werkelijk des morgens besloten [3]). Maar op den dag kwamen er ongunstige berichten, die „eenige

1) Inl., blz. CLXXIX.
2) Inl., blz. CIII, vgl. blz. VII.
3) Schubärt, Oranje Boven, blz. 40/1; Bijdr., dl. III, blz. 9; Kemper, Verhand., dl. I, blz. 54.

heeren op hun genomen besluit deden terugkomen" [1]). Het is mij niet recht duidelijk, of Jorissen gelooft [2]), dat tot die minderheid ook Van Hogendorp zou behoord hebben. Aan zoo iets valt mijns inziens niet te denken. Waarschijnlijk waren Repelaer van Driel en Frans de Jonge, die zich omstreeks dezen tijd [3]) naar Engeland hebben begeven „in eene commissie, waarvan niemand zich weet te herinneren, wie hen met dezelve belast hebben" (gelijk Van Assen zegt), de bedoelde personen [4]). Hoe dit zij, des avonds lekte het uit, dat er nog altijd geen bestuur was ingesteld. De officieren, met Tullingh aan het hoofd, vervoegden zich toen bij den gouverneur om inlichtingen [5]). Deze begaf zich naar het huis van Van Hogendorp, en kwam terug met de tijding, dat inderdaad de zaak haar beslag nog niet gekregen had. Maar hij stelde meteen voor, dat de officieren zich met hem den volgenden morgen tijdig naar Van Hogendorp zouden begeven „om bij hem aan te dringen een tusschenbestuur in te stellen". Natuurlijk werd dit voorstel door allen aangenomen. Het was in alle opzichten aannemelijk. „Niets" (zegt Bosscha terecht [6])) „kon Van Hogendorp meer welkom zijn dan dit ernstige verzoek van zulke mannen." Een uitnoodiging van de officieren was zeker niet zoo gewenscht als een aanstelling door de Staten-Generaal, maar na deze was zij het beste dat men bedenken kon. Waarschijnlijk heeft Van Hogendorp het plan zelf aan de hand gegeven [7]). Althans Van Stirum stelde het voor, toen hij van hem terugkeerde. En den volgenden morgen, toen de bezending verscheen, was hij volkomen gereed, en kon, zoodra Tullingh het verzoek der officieren had uitgesproken, tot antwoord de proclamatie voorlezen, waarin hij en Van der Duyn aankondigden, dat „het geroep van alle zijden om een Algemeen Bestuur tot redding van het Vaderland hen diep heeft getroffen", en dat zij daarom besloten hadden aan die roepstem gehoor te geven en het bestuur „tot de komst van Z. H. toe" op zich te nemen. Aan dit besluit werd de meest mogelijke ruchtbaarheid gegeven. Een militaire promenade door de stad bracht de geheele bevolking

1) Oranje Boven, l.l. — Over den toestand zie Inl., blz. CXCIII.
2) Inl., blz. CLXXIX.
3) Vgl. Frets in Rotterd. Historie-bladen, blz. 326.
4) Bijdr., dl. III, blz. 8.
5) Vgl. Oranje Boven, l.l.
6) Aanteekening, blz. 86.
7) Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 203 en 205.

op de been en het heugelijke bericht in een oogenblik tot een ieders kennisse [1]).

De proclamatie, den 21sten voorgelezen en afgekondigd, draagt de dagteekening van den 20sten. Ook deze omstandigheid versterkt Jorissen in zijn argwaan. Hij meent te kunnen nacijferen, dat het stuk stellig eerst na middernacht, en dus op den 21sten, moest zijn opgesteld. Ook wordt daarin van den aandrang der officieren niet gerept. Hoe dit te verklaren? Hij gelooft aldus: de officieren hebben werkelijk „Van Hogendorp tot handelen genoodzaakt" [2]). Hij zelf was daarmeê gediend, want hij werd er door gedekt. „Wat hem in den eersten oogenblik zeer onaangenaam moet geweest zijn, werd bij nadenken voor zijn politieke conscientie een steun" [3]). Maar er moest geen ruchtbaarheid aan worden gegeven. „De groote menigte, die minder doctrinair handelt en oordeelt, behoefde het rechte niet te weten. In hare oogen moest het bezoek der officieren eene illustratie, niet de aanleiding der optreding zijn. De waarheid zou noodeloozen aanstoot gegeven, misschien zelfs de kracht van het Algemeen Bestuur verlamd hebben. De proclamatie werd geantidateerd op den 20sten" [4]).

Ik vraag op mijn beurt: waren de tijden er naar om zoo angstvallig te zorgen voor de inkleeding der feiten? En is het noodig de verklaring der bijzonderheden zoo te gaan zoeken? Ik kan het niet inzien. Al die scherpzinnige gissingen, die het groote gebrek hebben van in strijd te zijn met den lof, dien allen zonder onderscheid aan Van Hogendorp's kloekmoedigheid toebrengen, al die gissingen worden onnoodig, indien wij ons houden aan hetgeen ons wordt bericht [5]). Van Hogendorp, Van der Duyn en eenige anderen hadden 's morgens besloten als bestuur op te treden: de proclamatie moet toen ontworpen zijn; maar 's avonds, toen het op vaststellen en teekenen zou aankomen, trokken zich sommigen hunner terug, zoodat Van Hogendorp en Van der Duyn alleen overbleven. Gesteund door Tullingh en zijn officieren, be-

1) Ib., blz. 348/9.
2) Inl., blz. CLXXXVIII.
3) Ib., blz. CLXXXV.
4) Ib., blz. CLXXXIX.
5) Later teekende Fruin aan: „De toedracht was wellicht eenigszins anders: den 20sten is de proclamatie opgesteld en door Van Hogendorp, Van der Duyn, D'Escury, Changuion en De Jonge geteekend; de drie laatsten hebben hunne onderteekening geroyeerd en den 21sten is de proclamatie met de twee eerste onderteekeningen gepubliceerd. Dit schijnt te volgen uit de mededeelingen van Tullingh en van Frets, l.l., maar twijfel blijft mogelijk". (N. v. d. R.)

sloten dezen nu om, zonder meer anderen, het bewind te aanvaarden. Van der Duyn vertrok nog dien eigen nacht naar Amsterdam, ten einde de regeering aldaar tot samenwerken over te halen; hij liet echter in blanco zijn naamteekening aan Van Hogendorp achter [1]). Deze schreef daar de ontworpen proclamatie boven, en dateerde ze van den 20sten, waarop zij werkelijk was opgesteld, te eerder nog omdat Van der Duyn, wiens naam er op voorkwam, den 21sten niet in Den Haag was.

Zoo, dunkt mij, heldert alles zich op, en blijft de traditie, die waarlijk wel gevestigd is, in haar volle waarde.

Ik behandel thans de geschiedenis van 1813 niet, en zal mij met hetgeen verder is voorgevallen dan ook niet inlaten. Mijn doel was alleen Van Hogendorp te verdedigen tegen verwijten, die mij ongegrond schijnen, en de traditie te handhaven tegen bedenkingen, die, om het gezag van hem die ze voordraagt, allicht ingang zouden vinden bij het publiek. Ik wil er alleen nog dit bijvoegen, dat Van Hogendorp, hoewel hij zich reeds in de eerste jaren van de nieuwe monarchie een macht van vijanden maakte, en door zijn hooghartigheid en zijn zelfgevoel velen aanstoot gaf, toch steeds als de eigenlijke bewerker der verlossing vereerd werd. De schrijver der *Vertraute Briefe über das Königreich der Niederlände* schrijft in 1818 [2]), dat Van Hogendorp, naar men zegt, zich hoogmoedig voor den eenigen bewerker der omwenteling uitgeeft, aan wien de koning alles te danken zou hebben. Maar men had hem tevens gezegd [3]), dat werkelijk Van Hogendorp in 1813, vooral na de neêrlaag van Woerden, toen de toestand wanhopig scheen, zich allerkloekmoedigst gedragen had, en, terwijl de meeste revolutie-mannen op vluchten bedacht waren, steeds had verklaard, dat hij, wat er ook gebeurde, rustig te huis zijn lot zou verbeiden. En dit werd werkelijk toen en later algemeen geloofd. Zoolang het geslacht leefde, dat met eigen oogen Gijsbert Karel in 1813 aan het werk had gezien, heeft niemand ooit in twijfel getrokken, wat Van der Duyn van hem getuigde, dat hij alleen de eigenlijke bewerker der omwenteling is geweest. Zulk een getuigenis, openlijk of stilzwijgend door allen bevestigd, ten opzichte van een man, die de eigen-

---

1) Aldus Van der Palm, blz. 103. Zie echter de afzonderlijke uitgave: Gijsbert Karel in 1813 (1876), blz. 18 en 70; Brieven en Gedenkschr., dl. IV, blz. 206 en 258, vgl. dl. I, blz. XIV, noot.

2) Bd. III, S. 340.

3) Ib., S. 341. Vgl. de getuigenis van de heeren Voûte bij Van Hall, blz. 72.

liefde van anderen dikwerf krenkte, en door zijn zelfgevoel maar al te vaak aanleiding aan zijn benijders gaf om zijn verdiensten te verkleinen, zulk een erkentenis is in mijn oogen zoo beslissend en overtuigend, dat zij slechts met degelijke bewijzen, niet met vermoedens en gissingen als die van Jorissen, te weêrleggen is.

(De Gids, 1868, dl. I, blz. 1 vlg.)

NASCHRIFT [1]).

(1869.)

De toon, die heerscht in het geschrift, welks titel hieronder vermeld staat, en menige steek boven water, die er mij in wordt toegebracht, bevestigen, tot mijn leedwezen, wat ik reeds voorlang had hooren zeggen, dat de geachte schrijver heel boos is om mijn vorig artikel [2]). Ik laat het gaarne aan een ieder, die het gelezen heeft, over te beslissen of mijn opstel werkelijk reden gaf tot zooveel wrevel, als zich thans nog na verloop van een jaar in de weêrlegging lucht geeft. Evenwel, het voeden van dien wrok een jaar lang moet Jorissen meer hebben gekweld, dan de uiting er van mij kon ontstemmen. Ik reken daarom dat hij voor al de onbetamelijkheden, waaraan hij zich jegens mij schuldig maakt, vooraf reeds meer dan naar verdienste zich zelf gestraft heeft. Ik denk er dan ook niet aan om represailles te nemen.

Wat den geachten schrijver vooral schijnt beleedigd en geërgerd te hebben, is de volzin, waarmeê ik mijn artikel besloot. „De getuigenis" (zeide ik), „door Van der Duyn van Maasdam, door koning Willem I, door het geheele geslacht dat hem in 1813 had zien handelen, ter eere van Van Hogendorp afgelegd, is in mijn oog zoo beslissend en overtuigend, dat zij slechts met degelijke bewijzen, niet met vermoedens en gissingen als die van

---

1) Naar aanleiding van: Gijsbert Karel van Hogendorp en Leopold van Limburg Stirum in de dagen van 17—21 November 1813. Wederlegging van Dr. R. Fruin, door Theod. Jorissen. Groningen, 1869.

2) D. i. het hier voorgaande stuk. (N. v. d. R.).

Jorissen te weêrleggen is." Die woorden heeft Jorissen anders opgevat dan ik ze bedoeld had. Hij zegt (blz. 164), dat ik de resultaten van zijn onderzoek „als bloot vermoeden en gissing aan de kaak had gesteld." Zoo dit juist was, zoo ik waarlijk de resultaten van zijn uitvoerigen en zorgvuldigen arbeid aan de kaak had gesteld, zou ik zeker rechtmatige reden tot misnoegen hebben gegeven. Maar heb ik dit gedaan? Ik was begonnen met te zeggen: „Het gunstige oordeel, dat ik over het werk in zijn geheel volgaarne uitspreek, zal ik niet met redenen omkleeden. Ik zal mij bepalen tot enkele punten, waarop ik mij met het gevoelen van den schrijver onmogelijk kan vereenigen." Wat ik daarop bestreed waren geen feiten, maar gevolgtrekkingen, die naar mijn oordeel uit de feiten niet natuurlijk volgden, en die ik daarom, na ze bestreden te hebben, zonder onbillijk te zijn, vermoedens en gissingen noemen mocht, waaraan geen kracht van bewijs tegen de gevestigde overlevering kon worden toegekend. Ligt er nu in die woorden iets kwetsends voor de eigenliefde van den auteur?

In alle geval, wrevel en boosheid zijn slechte leidslieden bij het onderzoeken en beoordeelen van welke zaak ook. Zij hebben Jorissen blijkbaar misleid bij het beoordeelen van mijn tegenspraak en van de bedoeling die ik daarbij had. Wat had ik gedaan? Een geliefkoosde stelling van den schrijver had ik bestreden met redenen, die hem voorkwamen nietswaardig en ongerijmd te wezen. Zoo iets is geen zeldzaam geval. Een ieder wordt op zijn beurt bestreden met argumenten, die hij meent dat geen steek houden. Zal men daarom zulk een bestrijder verdenken van alle kwaad en behandelen als een boosdoener?

Ik heb mij vermaakt met onder het lezen aan te teekenen, aan welke misdrijven ik mij in dat korte artikel volgens Jorissen alzoo heb schuldig gemaakt. Met iederen nieuwen trek, dien zijn pen in mijn portret teekende, werd het beeld afzichtelijker en — potsierlijker. Onwillekeurig herinnerde ik mij een prent, in der tijd door *Punch* gegeven, waarin aan de eene zijde John Bulll wordt voorgesteld zoo als hij is, en daartegenover zoo als hij voor de verhitte verbeelding der Fransche kolonels er uitziet [1]. Voor dezen is de zoon van het perfide Albion een soort van sluipmoordenaar met het verraad op het voorhoofd en den dolk

1) Fruin teekende hier later aan: „Niet volkomen juist. Mij stonden voor den geest de platen van den jaargang 1858, p. 85 en 89". (N. v. d. R.)

in de vuist; in de werkelijkheid is hij een man als een ander, die zonder erg zijn weg gaat, met geen gevaarlijker wapen toegerust dan een opgerolde parapluie. Even onnoozel als de verdachte Engelschman gevoelde ik mij, en met kluchtige verwondering zag ik Jorissen een portret van mij maken in het genre der Fransche kolonels. Ten genoegen mijner kennissen vooral, die over de gelijkenis kunnen oordeelen, wil ik het schilderstuk hier exposeeren.

Mijn taal bewijst, hoe weinig het mij om waarheid te doen is (blz. 30). Ik vind telkens goed te ignoreeren wat mij niet te pas komt (blz. VI). Ik verzwijg eenvoudig wat ik niet weêrleggen kan (blz. 83). Ik verzwijg de waarheid en verzeker onwaarheid (blz. 84). Ik vind goed de feiten om te keeren (blz. 38). Ik beroep mij op schrijvers die van de zaak niet spreken (blz. VIII). Ik reken al te stout op de lichtgeloovigheid mijner lezers (blz. 114). Ik vertrouw dat de lezers wel niet zullen nazien, of ik de zaken naar waarheid voorstel (blz. 43). — Voeg hierbij, dat ik sommige van de hoofdpersonen van 1813, onder anderen Van Stirum, persiffleer en belachelijk zoek te maken (blz. 33, 31); dat ik Falck en Kemper met minachting bejegen (blz. 104): dan zult ge u wel niet verwonderen, als Jorissen van tijd tot tijd herhaalt, dat mijn handelwijs „een pijnlijken indruk" op hem maakt.

Wat mag het doel zijn, dat ik met dit opzettelijk verkrachten der waarheid beoog? Ik had het gaarne vernomen. Maar daarover is Jorissen niet zoo rondborstig of misschien ook niet zoo goed ingelicht als over den aard mijner misdrijven. Soms schijnt het, alsof ik de onwaarheid boven de waarheid heb verkozen, omdat de onwaarheid aangenamer is in de oogen van het publiek. Ik heb de traditie verdedigd, die aan Van Hogendorp vooral de eer geeft van 1813. „Dergelijke argumenten" (zegt Jorissen) „mogen bij het publiek op toejuiching rekenen. Wie begint met een lofspraak op de vox populi, kan bouwen op haar dankbaarheid en weêrkeerige verheffing" (blz. 166). Het schijnt echter, dat het mij vooral te doen is geweest om aan Van Hogendorp, tegen beter weten in, de eer te geven die aan anderen, inzonderheid aan Van Stirum, toekomt. Zoo wordt er gezegd, dat „de partijzucht" Van Stirum anders teekent dan hij is. Op een aantal plaatsen kom ik voor als „de apologeet" of „de advocaat" van Van Hogendorp. De handelwijs van Van Hogendorp jegens Van Stirum doet Jorissen „pijnlijk aan"; maar „pijnlijker nog doet hem aan, dat er voor zulk een zaak een advocaat (dat ben ik) wordt gevonden" (blz. 114).

Waarom ik mij dus als advocaat van kwade zaken afsloof, wordt niet gezegd; of ik er voor betaald word dan of ik slechts een liefdedienst bewijs, blijft onbeslist. Maar niet slechts Van Hogendorp verdedig ik dus; ik doe het ook Slicher. Jorissen heeft op twee bladzijden uiteen gezet, dat een tal van onwaarheden in mijn voorstelling zich alleen gereedelijk laat verklaren, indien ik bedoeld heb Slicher in een gunstig daglicht te plaatsen. Ik erken, dat bij het lezen van die bladzijden mijn gelijkmoedigheid zwichtte, en dat ik, hoewel alleen, hartelijk heb moeten lachen. De gedachte, dat ik ter liefde van Slicher, die mij zoo na aan het hart gaat als Romulus of Remus, zou hebben goedgevonden „de waarheid te verzwijgen en onwaarheid te verzekeren" en wat er in het zondenregister verder volgt, — die gedachte deed mij alles behalve pijnlijk aan.

Niemand zal verwachten, dat ik mij van den blaam zal zuiveren, die in de weêrlegging mij wordt aangewreven. Jorissen zelf zal later, als er nog een jaar of wat over mijn artikel verstreken is, tot bezinning komen en misschien dan zelf mij reinigen. Hij zal dan ook zonder mijn aanwijzing inzien, dat ik van veel bijzonderheden, die hij thans nog meent dat ik te kwader trouw heb verzwegen, niet gewagen kon, omdat zij niet te pas kwamen. Hij zal dan bemerken, dat ik uitdrukkelijk had gezegd: „Ik behandel de geschiedenis van 1813 niet; ik wil alleen Van Hogendorp verdedigen tegen verwijten die mij ongegrond schijnen, en de traditie handhaven tegen bedenkingen, die om het gezag van hem die ze voordraagt (Jorissen) allicht ingang zouden vinden bij het publiek." Hoe jammer, dat hij, door gramschap verblind, op die woorden thans niet heeft gelet. Hij zou zich dan niet verbazen en ergeren, omdat ik „voor mijn lezers verzwijg" en „eenvoudig ignoreer" al wat met mijn onderwerp in geen noodzakelijk verband staat. Hij zou zich niet verwonderen, „dat een Leidsch hoogleeraar, over 1813 schrijvende, met geen enkel woord de gebeurtenissen in zijn woonplaats bespreekt." Immers, die gebeurtenissen kwamen hier niet te pas.

Het ware te wenschen geweest, dat ook hij zich meer bepaald had tot de hoofdzaak; zijn boek zou minder lijvig, zijn betoog beknopter en treffender geworden zijn. Maar hij haalt alles overhoop, hij neemt alles in handen, hij bespreekt alles en vermoeit zoodoende de aandacht van zijn lezers zoozeer, dat zij ten slotte niet weten wat zij eigenlijk hebben gehoord, en van het geheel geen voorstelling overhouden. Had zijn weêrlegging zich bepaald

tot de hoofdpunten van ons geschil, wij zouden dan veel verder zijn dan nu hij alles ter sprake heeft gebracht. Ik zeg alles, en ik herhaal het. Niets van wat ik gezegd heb laat hij ongemoeid, als hij er iets tegen in weet te brengen. Ik had ter loops Van Assen een gelukkig sterveling genoemd, omdat hij juist op den dag, toen de tijding van den slag bij Leipzig zich in Den Haag verbreidde, in gezelschap was met Van Hogendorp en Van der Duyn. Die uitdrukking was, dunkt mij, nog al onschuldig. Maar Jorissen doet opmerken, dat Van Assen niet werd ingewijd in de geheimen van die heeren, en dat er dus „voor de geestdrift van Dr. Fruin volstrekt geen reden bestaat". „Als deze zaligheid iemand gelukkig maakt" (gaat hij voort) „is Van Assen het vrij dikwerf geweest. En dan zijn onder de gepromoveerde en niet-gepromoveerde gouverneurs externes zeker vrij wat meer gelukkige stervelingen dan men gewoonlijk aanneemt of zij zelve weten" (blz. 21). Slechts de lust om fouten te vinden en te bestraffen kan zulk een aanmerking, even onjuist van gedachte als van uitdrukking, in de pen geven. Elders neemt hij mij onder handen, omdat ik zijn benaming van „pygmeën" en „ontaarde zonen van krachtige vaderen" voor de oud-regenten van 1795, als historisch onjuist en onbillijk, had gelaakt. „Het maakt een pijnlijken indruk" (zegt hij dan weêr) „Dr. Fruin tot zulke argumenten te zien afdalen om mijne woorden te bestrijden. Zijn er geen meer „brennende Fragen" in de historie van 1813?" Hoeveel pijnlijke indrukken wachten hem nog, als hij in later dagen deze wederlegging herlezen zal!

Op alles vat hij vuur en brandt hij los. Van het gebeurde na de tragedie van Woerden heb ik in mijn artikel niet gesproken. Slechts waar ik het oordeel van den schrijver der *Vertraute Briefe* over Van Hogendorp aanhaal, zeg ik dat hij dezen uitbundig prijst, „ook vooral om zijn houding na de neêrlaag van Woerden". Ik mocht dit laatste niet verzwijgen, want het verzwakte mijn argument eenigermate. Maar dit is de eenige plaats, waar ik van het gebeurde na de catastrophe van Woerden gewaag. Hoor nu Jorissen (blz. VI): „Wel beperkt Dr. Fruin zich zelf bij de uiteenzetting der feiten tot het gebeurde der eerste week, maar om mij te wederleggen beriep hij zich op een getuigenis nopens het moedig gedrag van Van Hogendorp na den slag bij Woerden, alsof door mij een enkel woord daarover gesproken was! Het spreekt van zelf dat ik dien strijd niet aanneem. Tot verdediging van wat ik niet beweerde acht ik mij niet verplicht."

Als dit geen *querelle d' Allemand* is, wat is het dan wel? En zoo is het gedurig. Wie zijn boeken, dit zoowel als het vorige, gelezen heeft, zal het mij toestemmen, dat Jorissen nog al stoute gissingen durft wagen. Maar een ander mag niets zeggen, of hij vraagt hem naar het schriftelijk bewijs. Ik had gezegd, dat het Nederlandsche volk voor Van Hogendorp een standbeeld had opgericht, „niet omdat hij, zooals op het voetstuk te lezen staat, trouw was aan Vaderland en Oranje, niet omdat hij de Grondwet heeft ontworpen en den vrijen handel voorgestaan, maar omdat hij „1813" in zijn wapen mag voeren, omdat hij, zooals Van der Duyn van Maasdam zegt, de wezenlijke bewerker van Nederlands verlossing geweest is." Wilt gij hooren hoe Jorissen mij hierover terecht stelt? „Het papier is geduldig en het Nederlandsch publiek geloovig. Niemand twijfelt er aan, dat de Leidsche hoogleeraar eene onderteekende verklaring bezit van allen, die tot het standbeeld hebben bijgedragen, die hem het recht geeft dit te verzekeren. Een zoo solide historicus als Dr. Fruin denkt er niet aan zulk een stellige verklaring te geven, op grond alleen van de toevallige omstandigheid, dat het jubileum van 1863 de aanleiding was tot het oprichten van Van Hogendorps standbeeld."

Een ander voorbeeld. Ik had gezegd, dat het vermoeden van Jorissen omtrent den dwang door Tullingh en zijn officieren op Van Hogendorp uitgeoefend, om hem den 21sten November te dwingen als Algemeen bestuurder op te treden, niet houdbaar was. „Alle berichten" (zeide ik) „die omtrent de zaak tot ons gekomen zijn, van Tullingh, Chad, Bosscha en Van der Palm, stellen de toedracht geheel anders voor." Wat antwoordt Jorissen daarop? „Hoe zal ik nu mijn lezers overtuigen, dat noch Tullingh, noch Chad, noch Bosscha, noch Van der Palm een enkel woord over de kwestie spreken?" (blz. VII). Dus heb ik gelogen: van niets minder beschuldigt Jorissen mij. Ik beschuldig hem daarentegen van misverstand mijner woorden. Volgens zijn opvatting zou ik het hebben doen voorkomen alsof de genoemde geschiedschrijvers de quaestie, of Van Hogendorp gedwongen dan wel vrijwillig het bestuur aanvaard heeft, besproken en anders beslist hadden dan hij. Had ik dat gedaan, ik zou werkelijk een onwaarheid hebben gezegd, want het is zoo als Jorissen verzekert: „Zij vermelden òf één òf de beide feiten — de opeisching der officieren en de aanvaarding des bestuurs — maar laten zich over het verband niet uit." Maar had ik het tegendeel beweerd? Ik had

niets anders gezegd dan dat het vermoeden van Jorissen onbestaanbaar was met hun berichten, met hun voorstelling van de toedracht. Zij konden over de quaestie niet spreken, want die heeft niet bestaan, eer Jorissen ze opwierp. Ik kom straks op de zaak zelve terug.

Niet alle beschuldigingen en verwijten van Jorissen kan ik hier bespreken. Van vele valt de onbillijkheid en onredelijkheid niet zoo op het eerste gezicht in het oog. Ik zou op het verband, waarin de aangevallen gezegden in mijn artikel voorkomen, moeten wijzen; ik zou den gang mijner redeneering nog eens en wijdloopiger dan vroeger moeten nagaan. Daartoe voel ik geen opgewektheid. Aan de weêrlegging van mijn opstel, groot 22 bladzijden, besteedt Jorissen een boek van 180 bladzijden. Om op dezelfde manier zijn 180 bladzijden weêr te bespreken, zou ik er volgens den regel van drieën pl.m. 1500 behoeven. Wie schrikt niet op de gedachte? Jorissen verklaart, dat hij „nooit eenig geschrift met zooveel onwil en tegenzin geschreven heeft als dit", en wie het leest zal zeker dien tegenzin niet onnatuurlijk vinden. „Slechts de overtuiging, dat plicht hem voorschreef de waarheid te handhaven, heeft hem belet de pen weg te werpen." Zulk een overtuiging zou mij nu niet schragen, als ik een wederlegging der wederlegging ondernam. Het is integendeel mijn overtuiging, dat de waarheid er volstrekt niet bij lijden zal, als ik verreweg het grootste gedeelte van de tegenspraak van Jorissen in haar waarde of onwaarde laat.

Zoo als in mijn vorig artikel wensch ik mij ook thans te bepalen tot de hoofdzaak. Heeft Van Hogendorp bij het leiden der omwenteling van November 1813 de fouten begaan, die Jorissen in zijn gedrag meent op te merken? Ziedaar een vraag, bij wier beantwoording de geschiedenis belang heeft, en die ik daarom nog eens, na de repliek van den geachten schrijver, wil bespreken. Het overige van zijn weêrlegging laat ik ongemoeid aan zijn plaats. Van mijn kant wensch ik alles te vermijden wat een wetenschappelijk geschil kan doen ontaarden in een nutteloos krakeel.

Ik zal zeker de verdiensten van Jorissen jegens de geschiedenis der omwenteling niet betwisten. Eere wien eere toekomt. Voor het bijeenbrengen en het schiften der bouwstof heeft hij meer gedaan dan iemand anders. Maar hierin bestaat ook zijn grootste verdienste. Het overige van zijn arbeid zou ik niet zoo onvoor-

waardelijk durven prijzen. Zijn voorstelling van gebeurtenissen en personen, zijn beoordeeling van hetgeen geschied is en van hetgeen had behooren te geschieden, zijn vermoeden omtrent de drijfveeren, zijn waardeering van de betrekkelijke verdiensten der hoofdpersonen acht ik meestal niet geheel juist. Hij handelt in de geschiedenis even als in de polemiek; hij behandelt de historische figuren zoo als hij mij behandelt. Hij is ergdenkend en betrapt de lieden gaarne op fouten. Hij neemt geen genoegen met de natuurlijke en voor de hand liggende verklaring; hij wil dieper doordringen, ontdekken en aan het licht brengen wat eenvoudiger stervelingen niet hebben gezien. Bij het navorschen, bij het opsporen van bescheiden is deze ontevredenheid met het voorhandene voortreffelijk; aan haar hebben wij den bundel van onuitgegeven stukken te danken, die hij uit allerlei schuilhoeken met moeite aan den dag heeft gebracht. Maar dezelfde eigenschap, die hem bij het navorschen zoo dienstig is, werkt daarentegen nadeelig op het vormen van zijn voorstelling der gebeurtenissen. Ontevreden met hetgeen zich natuurlijk voordoet, vermoedt hij steeds dat er nog iets achter zal zitten, wat hij voor het eerst moet doorgronden en ontdekken. Zoo verbeeldt hij zich allicht, dat hij iets ontwaart; hij volgt den schijn, en dwaalt onwillekeurig af van den gewonen weg, die tevens de goede was.

Van daar zijn kleinachting van de algemeene opinie en van de overlevering die er op berust. Naar mijn oordeel is er veel kans, dat wat allen meenen waar zal zijn. Den man, die door allen voor den hoofdpersoon wordt gehouden, die als zoodanig boven al zijn medegenooten wordt geroemd, zonder dat daartegen door dezen wordt geprotesteerd, dien man houd ik voor den hoofdpersoon, tenzij men mij het tegendeel bewijze. Gissingen en gevolgtrekkingen, al waren zij op zich zelf niet onwaarschijnlijk, kan ik daartegen niet laten gelden; want als het op het vergelijken van waarschijnlijkheden aankomt, wint het altijd in mijn oogen de waarschijnlijkheid, dat een geheel volk zich niet zal hebben vergist. Dat, bijvoorbeeld, Van Hogendorp door zijn tijdgenooten gehouden werd voor den wezenlijken bevrijder van het vaderland, dat koning Willem I die meening bevestigde door hem alleen het jaartal 1813 in zijn wapen te schrijven, dat Van der Duyn van Maasdam, die eerst als zijn vertrouwde, vervolgens als zijn medelid van het Algemeen Bestuur, zijn doen en laten van nabij had gadegeslagen, hetzelfde van hem getuigt in veel later tijd, toen hij alles behalve een blind bewonderaar meer was — zulk een

overeenstemmende verklaring der tijdgenooten, ik erken het, heeft in mijn oog een ontzaglijke beteekenis. En wetende met hoeveel bijzonderheden wij onbekend zijn, die toch op den gang der zaken van invloed zijn geweest, en die bij het beoordeelen in aanmerking zouden behooren te komen, koester ik niet licht een meening, die met het gevestigde oordeel in strijd is. Het spreekt van zelf dat, zoo er eerst nu feiten aan het licht kwamen, die voor de tijdgenooten verborgen waren gebleven, dat dan hun oordeel, op onvoldoende gronden gevestigd, aan het wankelen zou geraken. Maar dit is hier het geval niet. Wat Jorissen minder gunstig over Van Hogendorp doet denken, zijn gissingen omtrent feiten, die, zoo zij plaats hebben gehad, aan velen bekend moeten geweest zijn. Nu acht ik het waarschijnlijker, dat die gissingen niet juist zijn, dan dat de omgeving van Van Hogendorp hem een eer zou hebben toegekend, die hij, om hetgeen zij zelf hadden bijgewoond, niet verdiende.

Jorissen is van een ander gevoelen. Hij vat zelfs niet juist wat ik bedoel en stelt mijn redeneering onjuist voor. „Het beroep van Dr. Fruin", (zegt hij blz. 171) „waar het de beoordeeling geldt van Van Hogendorps houding in de dagen van 17—21 November 1813, op Gijsbert Karel's standbeeld en wapen, op de vox populi, op een epitheton door Van der Duyn gegeven, op zijn gedrag na Woerden volgens een reiziger van 1818 — deze schamele gelegenheids-argumenten zullen een treurige bladzijde beslaan in de geschiedenis der historische kritiek in Nederland." Ik acht waarlijk die profetie al te somber. Mits men mijn redeneering neemt zooals ik ze zelf ontvouw, geloof ik niet, dat de geschiedschrijver, die in later dagen zich zonder twijfel met het geschil tusschen Jorissen en mij zal bezig houden, zijn kleêren zal scheuren, als hij hoort welke ketterij ik durfde verkondigen. Ik wil heusch geen standbeeld en geen wapen en geen epitheton als bewijs gebruiken. Ik beroep mij alleen op de algemeene waardeering van den medebestuurder, den koning en de natie, die zich onder anderen in die eereteekens uitspreekt. Ik wil de vox populi, de overlevering, niet voor onfeilbare kenbron der waarheid uitgeven. Ik wil slechts dat wij haar in haar volle beteekenis in rekening brengen bij het vormen onzer voorstelling van het gebeurde. Ik had het uitdrukkelijk gezegd: „Wat van Van Hogendorp de natie, de koning, zijn ambtgenoot in het Algemeen Bestuur getuigen, getuigt, naar het mij voorkomt, ook de geschiedenis der omwenteling van hem." Vervolgens had ik naar mijn beste weten voor-

gesteld, wat de geschiedenis van hem getuigt. Ik had mij daarbij niet op de traditie, maar op de toedracht der zaken, zooals de geschiedschrijvers ze verhalen, beroepen. Ik kan het niet helpen, dat mijn voorstelling een andere is dan die Jorissen had gegeven. Het is de vraag, welke het naast bij de waarheid komt.

Het eerste punt van belang, waarop wij van elkander verschillen, betreft het gedrag van Van Hogendorp op den beslissenden dag, den 17den November. Ik had dit gedrag geroemd als een blijk van uitstekend beleid. Jorissen vindt dien lof onverdiend. Laat ons zien wat er van de zaak is.

Om billijk te oordeelen over hetgeen gedaan is, beginnen wij met ons voor te stellen wat gedaan behoorde te worden. Welk doel moesten de leiders der omwenteling zich stellen? Mij dunkt, hun doel moest zijn, de vrucht juist af te schudden als zij rijp was: de beweging aan te vangen op het oogenblik, als de drang der omstandigheden haar onweêrstaanbaar maakte. Tweeërlei gevaar dreigde en moest vermeden worden. Men moest niet beginnen, eer men tamelijk zeker was van te zullen slagen; men moest allen opstand beletten, zoolang er uitzicht bestond op gewapend verzet van de overheerschers. Als het mogelijk was de Franschen door de houding der menigte, zonder geweld te gebruiken, tot den aftocht te bewegen, was dit verre verkieslijk boven het verdrijven met geweld van wapenen. Maar aan den anderen kant moest men niet te lang afwachten, niet stil zitten, totdat andere, niet zoo welgezinde, leidslieden voorgingen, of totdat het volk, aan zich zelf overgelaten, van zelf begon, op zijn wijs, met noodelooze en gevaarlijke uitspatting. Welnu, de uitkomst heeft bewezen, dat de vrucht juist rijp was, toen Van Hogendorp en de zijnen er de hand naar uitstaken: als van zelf viel zij hun in den schoot. Geen geweld is noodig geweest; alle botsing tusschen het volk en zijn overheerschers is vermeden. En toch zijn de al te voorzichtige leidslieden, die zich reeds hadden opgedaan, juist bij tijds teruggeschoven, en is aan de beweging aanstonds een zoo stellige richting gegeven, dat zij slechts kon uitloopen op het gewenschte doel: onafhankelijkheid van Nederland, onder het grondwettig bestuur van Oranje.

Zulk een matig en toch genoegzaam ingrijpen in den gang der zaken op het juiste oogenblik, heb ik een bewijs van uitstekend beleid genoemd, en ik ben nog niet van gevoelen veranderd. Ik wil daarmeê niet zeggen, dat hetgeen gedaan is op zich zelf

bijzonder grootsch en heldhaftig is geweest; ik zeg alleen, dat gedaan is wat de omstandigheden vorderden, niet minder en (wat vooral te roemen is) ook niet meer. In dien zin sprak ik van „uitstekend beleid." Jorissen spot met dit gezegde, en, zooals het gaat, in die stemming verstaat hij het verkeerd. Hij meent, dat ik in het bloote „aannemen van de Oranje-kokarde op den 17den November een bewijs van uitstekend beleid" zie (blz. 44), en hij drukt zijn verbazing over iets zoo ongerijmds door een uitroepingsteeken uit — door één uitroepingsteeken, hetgeen bewijst, dat mijn dwaasheid en zijn verontwaardiging hier nog al gematigd zijn; elders kunnen zij door niet minder dan drie uitroepingsteekenen te gelijk, of althans door een uitroepingsteeken en een vraagteeken te zamen, worden uitgedrukt. Iets later komt hij ook tot andere gedachten, en zegt van de manier, waarop Slicher tot toegeven bewogen is: „Van veel beleid getuigt dit overleg, en wij zijn bereid de eer van deze leiding aan Van Hogendorp te geven." Welnu, dan zijn wij het in zooverre eens. Volstrekt niet, er volgt nog een maar. „Hij zou te meer aanspraak hebben op aller dank voor het beleidvol uit den weg ruimen van dezen grooten hinderpaal, indien hij dien niet zelf in het leven had geroepen" (blz. 73). Ik geef het een ieder die wil te raden, hoe Van Hogendorp dien hinderpaal in het leven geroepen heeft. Niet omdat het moeilijk is te raden, hoe eenige hinderpaal, welke ook, in het leven geroepen kan worden: ik laat de zegswijze voor hetgeen zij is. Maar hoe kan Van Hogendorp hebben veroorzaakt, dat hij Slicher als een hinderpaal op zijn weg aantrof? De voorstelling van Jorissen is de kennisneming wel waardig, maar zij kan niet in een paar woorden worden medegedeeld. Ik moet verschooning vragen voor een kleine uitweiding.

Waarom heeft Van Hogendorp sedert den vroegen morgen, toen te zijnen huize de Oranje-kokarde door zijn vrienden werd opgezet, niets van belang ondernomen tot op den middag? Die vraag, door Jorissen in zijn vorig boek opgeworpen, had ik beantwoord met te wijzen op de wenschelijkheid van te wachten totdat de Fransche prefect, die zich gereed maakte om Den Haag te verlaten, vertrokken was. Die verklaring voldoet Jorissen geenszins. Waarom (vraagt hij) op het vertrek van den prefect gewacht? „Wat deed het er toe of aan de Stassart het lijdelijk toezien en het wijken moeilijk viel? Beide, zoowel het eerste als het laatste, hadden hij en Bouvier des Eclats reeds in den vroegen morgen beloofd. Waartoe dan die teerhartigheid jegens een vijand,

die zich nog wel eens bedenken zou, voordat hij het sein gaf tot een aanval op een gewapende bevolking, aan welke hij, toen ze nog ongewapend was, beloofd had te wijken en lijdelijk toe te zien? Doch teerhartigheid en liefelijke verschooning zijn kinderen van 't gevoel, en van deze rekenschap te vragen aan hen, in wien het spreekt, baat niet veel." Jorissen heeft mij weer misverstaan. Als ik het natuurlijk heb genoemd, dat Van Hogendorp een botsing met de Franschen wenschte te vermijden, die in geen geval noodzakelijk en in elk geval noodlottig zou geweest zijn, heb ik daarmee geen hulde willen brengen aan zijn teerhartigheid of liefelijke verschooning jegens de Fransche beambten. Maar wat zal ik zeggen? De geachte schrijver veronderstelt gaarne, dat men slechts ongerijmdheden tegen zijn redeneering inbrengt.

Natuurlijk verwerpt hij de gedachte, dat Van Hogenderp uit teergevoeligheid voor De Stassart zou hebben gewacht. Er moet dus een andere reden bestaan, en hij is zoo gelukkig geweest die te vinden. Van Hogendorp behoefde tijd om zijn plannen, die door een misslag van hem zelf in duigen waren gevallen, te herstellen en op nieuw ineen te kuipen.

Zijn misslag was deze. „Des morgens om negen uur had Van Stirum [natuurlijk op verlangen van Van Hogendorp] Slicher uitgenoodigd, om met de oud-regenten van 1795 het stadsbestuur namens den prins van Oranje te aanvaarden." Daar Slicher weigerde, is van dat voorstel toch niets gekomen, en daarom had ik het in mijn vorig artikel niet dan ter loops vermeld. Ik heb zoo doende, zonder het te weten, aan Jorissen mijn boozen toeleg verraden. „In verband met het verzwijgen van Van Hogendorp's politieke beginselen in 1813, werpt het op den achtergrond schuiven van het verzoek aan Slicher een eigenaardig licht op de beginselen en strekking der kritiek van Dr. Fruin" (blz. 66). Ik wenschte, dat ik bij dit eigenaardige licht zoo goed zien kon als mijn wederlegger; ik verkeer nog altijd in het duister omtrent de strekking die, bij dat licht gezien, mijn kritiek vertoonen mag. Ik meen te goeder trouw, dat ik van het voorstel aan Slicher slechts ter loops gesproken heb, omdat ik het geen uitvoeriger behandeling in mijn kort overzicht waardig keurde. Ik oordeel er nog zoo over. Voor Jorissen daarentegen heeft deze uitnoodiging een hooge beteekenis, zij is „voor de beoordeeling van Hogendorp's politiek op dezen dag een hoofdpunt". Immers „het verzoek is toch zeker gedaan in de hoop, zoo al niet in de

verwachting, dat Slicher er aan voldoen zou". Maar Slicher weigerde. En nu is het moeilijk tegen te spreken, „dat de plannen van Van Hogendorp door de weigering van Slicher verstoord zijn". Aangenomen dat zij het zijn, verklaart deze stoornis uitmuntend, waarom hij eenige uren schijnbaar werkeloos heeft laten voorbijgaan. Hij moest een ander plan beramen en in het werk stellen om Slicher tot medewerken te nopen.

Dit is zeker spitsvindig bedacht. Maar is het ook waar? Ik geloof, hoewel ik het nauwelijks durf zeggen, uit vrees van mij weêr als advokaat van Slicher verdacht te maken, — ik geloof dat de man, die als oud-prinsgezinde in Den Haag populair was, waarlijk niet zoo gevaarlijk was als Jorissen hem voorstelt, en dat er om hem te winnen niet zooveel kunstgrepen van noode waren. Hij sloeg het voorstel van Van Stirum af, omdat hij het ontijdig achtte — niet ieder heeft den staatsmansblik van een Van Hogendorp — maar niet omdat hij er op zich zelf zooveel tegen had. Zijn later gedrag en zijn latere verklaring hebben dit, dunkt mij, geleerd. Doch dit zij daargelaten, want het zou mij te ver afleiden als ik het trachtte te bewijzen. Gesteld dat Jorissen hem juist beoordeelt, dan lijdt zijn gissing niettemin aan een groot gebrek: zij bewijst te veel. Zij zou niet slechts bewijzen, dat Van Hogendorp een fout had begaan, maar dat hij een zoo groote fout had begaan, als geen middelmatig man begaan kon. Immers Jorissen, waar hij van de weigering van Slicher spreekt, zegt uitdrukkelijk: „Wat te verwachten was geschiedde, Slicher weigerde" (blz. 66). Welnu, als Van Hogendorp staat had gemaakt op iets waarvan het tegendeel te verwachten was, en als hij door die natuurlijke uitkomst zoo verrast werd, dat hij uren behoefde om zijn misslag te herstellen, dan is hij al een zeer onhandig plannenmaker geweest, die niet eens den lof verdient, welken Jorissen hem toch nog altijd toekent.

Ik keer de redeneering om. Van Hogendorp staat bekend en heeft zich vaak getoond als een verstandig, beleidvol man. Zoo iemand kan zijn plannen niet bouwen op een onderstelling, waarvan het tegendeel te voorzien is. Dus een van beiden: òf Slicher was een ander, een beter gezind man, dan Jorissen meent, en zijn weigering niet van dien aard, dat men buitengewone kunstmiddelen moest aanwenden om haar te boven te komen; òf het voorstel, door Van Stirum gedaan, heeft niet de hooge beteekenis, die Jorissen er aan toekent [1]).

1) Dit laatste blijkt uit de Gedenkschriften van Gijsbert Karel.

Maar er is nog meer. Al nemen wij aan dat de voorstelling van Jorissen juist is, dan nog kan men niet met reden beweren, dat Van Hogendorp den hinderpaal zelf in het leven heeft geroepen. Laat het waar zijn, „dat Slicher in den morgen van den 17den alles gedaan heeft, wat hij vermocht, om de verbondenen tegen te gaan" (blz. 56). Heeft hij dit dan gedaan wegens het voorstel van Van Stirum? Zeker niet, want om het voorstel tot een fout te maken, is het noodig te onderstellen, dat hij zich reeds te voren als vijandig jegens de omwenteling had doen kennen. Dus ook al ware het voorstel achterwege gebleven, Slicher zou hebben meegedaan met de tegenpartij. Maar dan kan men Van Hogendorp niet beschuldigen, dat hij zich zelf onhandig dien hinderpaal in den weg heeft geworpen. Zijn voorstel is dan als een vergeefsche poging te beschouwen om een hinderpaal, die buiten zijn toedoen in den weg stond, met zachte hand op zijde te schuiven. Toen dit mislukte, ging hij, altijd volgens Jorissen, over tot een krachtiger middel.

En welk zal dan dit middel geweest zijn? Het opruien van het volk, het in beweging brengen der massa. Als wij mijn wederlegger mogen gelooven, had Van Hogendorp liever het volk buiten spel gehouden. „De Staatsman, die eene contrarevolutie van 1795 wilde, kon niet anders dan gedrongen door de omstandigheden zijn toestemming verleenen, dat de medewerking der massa zou worden ingeroepen om de revolutie te doen zegevieren" (blz. 78). „Zijn politieke overtuiging bracht mede: alles voor, niets door het volk. De Heeren zouden het doen: de heeren, o. a. ook de oud-regent, de heer Slicher. Maar nu deze zijn medewerking weigert, ja de contrapartij steunt, kan men de bondgenoote niet missen" (blz. 75). Ik erken het, ik had mij Van Hogendorp en zijn politieke beginselen anders voorgesteld. In de teekening van Jorissen ontwaar ik geen portret maar een karikatuur. Gijsbert Karel in het karakter van den contrarevolutionair, van den regent, die de medewerking van het volk aan de omwenteling ongaarne ziet, is mij een vreemd verschijnsel. Ook de toedracht der zaken had ik mij anders voorgesteld. Ik meende, dat de massa niet gewacht had met zich te uiten, totdat Slicher weigerachtig bleek te zijn, maar dat zij haar lang bedwongen driften den teugel had gevierd, zoodra zij zag dat aanzienlijker personen voorgingen. De beschrijving van Van Hogendorp zelf schijnt mij juister toe dan die van Jorissen. „Het volk was gelijk een vuur, dat gereed staat om uit te barsten, en met een vonkje werd het

aangestoken en verspreidde zich alom." Die vonk was de Oranje-kokarde, door de aanzienlijken opgezet. Zoo getuigen allen; zoo verhaalt ook een man uit het volk, wiens onuitgegeven aanteekening Jorissen ons thans voor het eerst, in de wederlegging, meedeelt. In den vroegen morgen, zegt deze, was er geen opschudding, niets ongewoons te bespeuren. „Maar tusschen half acht en acht uren kwam er iemand uit het huis van Van Hogendorp met een groote Oranje-kokarde op de hoed . . . . Daar werd gezegd: wat beduidt dit? en het ging van mond tot mond. Men schoolde wat bijeen, maar alles bleef nog zeer bedaard; maar toen die persoon met de Oranje-kokarde terugkwam, werd hij door de menigte omringd, onder het geroep van Oranje boven! . . . . Om negen uren dansten rijk en arm zonder onderscheid om den Voorhout rond, met het geroep van Oranje boven!" Niet anders had ik in mijn vorig artikel gezegd: „Op een bijeenkomst in den vroegen morgen ten huize van Van Hogendorp werd besloten de Oranjeleus aan te nemen . . . . De menigte, die slechts op een sein wachtte, maar zou hebben blijven wachten, als het sein niet gegeven was, verlangde niets liever dan te volgen, nu zulke mannen voorgingen, en voor tienen daverde reeds de stad van het Oranje boven." Ik zal maar, om kort te gaan, ter zijde laten wat Jorissen ook hiertegen te berde brengt. Wie lust heeft het te vernemen, weet waar hij het vinden kan.

In de meening dat Van Hogendorp de uitbarsting der volksdriften eerst heeft gewild, toen Slicher weigerde met hem mede te werken, moet wel Jorissen als het doel, dat hij er mee beoogde, het overwinnen van Slicher's tegenwerking vermoeden. Volgens hem was daaraan alles gelegen. „De vlucht van De Stassart" (zegt hij) „was niet het einddoel, dat men beoogde, het was het middel om Slicher en de Franschgezinde partij tot onderwerping te dwingen" (blz. 73). Was eens De Stassart vertrokken, dan kon Slicher zich niet staande houden. „Door het vertrek van den prefect had de revolutiepartij alles gewonnen wat zij behoefde" (blz. 73). Dus, om De Stassart te verdrijven, wordt de massa in beweging gebracht, en De Stassart wordt verdreven „om Slicher te isoleeren."

Maar hoe heeft Jorissen, die al de gebeurtenissen van dien dag zoo nauwkeurig kent, over het hoofd kunnen zien, dat De Stassart niet meer gedwongen behoefde te worden om te vertrekken, dewijl hij reeds van den vroegen morgen af daartoe besloten was. Voor zeven uren had hij het al aan Van Riemsdijk

gezegd, „dat hij en de generaal na een lange conferentie besloten hadden te vertrekken.” Indien dus zijn vertrek den tegenstand van Slicher noodzakelijk moest doen ophouden, viel er niets te doen dan stil te wachten tot hij vertrokken was. De beweging in de stad was op zich zelf meer dan voldoende om den prefect den lust tot langer blijven te ontnemen. Men had het volk maar te laten begaan en te wachten, totdat het zijn voornemen uitvoerde. Dan was men meteen zeker, dat ook Van Stirum op het stadhuis geen tegenstand zou vinden, wanneer hij zich vervolgens als provisioneel gouverneur namens de verbondenen kwam aanmelden.

Ik zie dan ook niet de minste aanleiding tot de verwijtende vraag van den schrijver: „Welk oordeel zou de historie over G. K. van Hogendorp vellen, indien het Slicher en de Fransche partij gelukt ware zich staande te houden op het stadhuis?” (blz. 78). Integendeel. Het is de groote verdienste van Van Hogendorp, het bewijs van zijn beleid en van zijn juist inzicht, dat hij de omwenteling heeft doen aanvangen op het oogenblik toen alles moest samenwerken om zonder geweld, zonder groot gevaar, het beginsel te doen zegepralen, dat hij voor het eenig goede en gewenschte hield. Had hij te vroeg het sein gegeven, waarschijnlijk ware het tot een bloedige botsing tusschen de Franschen en het volk gekomen. Had hij langer geaarzeld, misschien ware een andere richting, een soortgelijke als te Amsterdam, aan de omwenteling gegeven. Door het juiste oogenblik te kiezen, en door toen den eenvoudigen maatregel te nemen, die hij wist dat doel zou treffen, het opsteken der oude Oranjeleus, heeft hij het gelukken der omwenteling van den aanvang af zooveel verzekerd als menschelijke berekening vermag.

Wij hebben gezien, hoe geheel anders Jorissen deze handelwijs beoordeelt. Maar hij bepaalt zich niet tot het bloote opmerken en bestraffen van fouten. Hij weet ze ook te verbeteren. Hoe had Van Hogendorp de zaak moeten aanleggen, hoe zou Jorissen in zijn geval hebben gehandeld? Hoor en oordeel tusschen Gijsbert Karel en zijn verbeteraar. „Het bezetten van het stadhuis verzuimd te hebben.... is het sterkste bewijs tegen het zoo hoog geroemde beleid van Van Hogendorp. Bij alle stedelijke oproeren speelt l’Hôtel de ville een hoofdrol; het is gewoonlijk het middelpunt waarom zich zoowel de aanval als de verdediging beweegt. Wie het huis des gezags bezet houdt, heeft het prestige van het gezag tot zijn bondgenoot. En gelijk altijd en overal in dit ondermaansche, is ook in revolutionaire tijden het prestige een macht,

waarmede gerekend moet worden" (blz. 67). — Mogen er voor ons geen tijden van omwenteling in aantocht wezen! Anders, wij weten het nu: het hôtel de ville bezet! Ik vermeet mij niet te oordeelen over de deugdelijkheid van het voorschrift, maar ik durf toch bescheidenlijk den wensch uiten, dat in zulk geval de aanbevolen maatregel tot even goede uitkomst moge leiden als de misslagen van Van Hogendorp in 1813. Overigens is het niet gebleken dat, toen de Fransche prefect maar eens vertrokken was, het veel bezwaar heeft opgeleverd om hen, die het stadhuis en het prestige van het gezag inhadden, Van Riemsdijk en Slicher, tot toegeven over te halen of huns ondanks te noodzaken.

Het behoeft nauwlijks gezegd, het volgt van zelf uit hetgeen de lezer reeds weet, dat Jorissen en ik ook verschillen in het beoordeelen van de houding van Van Hogendorp vóór den 17den November. Die houding was afwachtend. Terwijl Van Stirum tot doortasten, misschien zelfs tot een aanval op de Fransche troepen gezind was, hield Van Hogendorp zich bedaard en wachtte zijn tijd af. Lang vooruit had hij zien aankomen, wat thans nabij was; geduldig maar oplettend zag hij het geschikte oogenblik naderen. Ik had met bewondering van dat voorzichtig wachten en van dat bij tijds aangrijpen van de gelegenheid gesproken. „Van Hogendorp voorzag een jaar te voren" (zeide ik) „wat gebeuren zou en nam daarnaar zijn maatregelen. Hij vertrouwde, dat weldra de dag der verlossing zou aanbreken, dat de Nederlandsche staat zou herleven en zich losrukken van de Napoleontische monarchie. Hij begreep, dat de toekomst zou afhangen van de voorwaarden, waaronder dan de staat herboren zou worden. Hij wilde daarom zorgen dat hij zelf deze voorwaarden zou kunnen stellen. Hij ontwierp een grondwet, waarmee hij (het zijn zijn eigen woorden) den koning bij Zijner Majesteits komst heeft opgewacht. Toen de lang voorziene dag al nader en nader kwam, bereidde hij al meer en meer voor wat te pas zou komen. En toen het oogenblik daar was, was ook hij gereed en liet zelfs geen uur ongebruikt voorbij gaan."

Het spreekt van zelf, dat ook deze voorstelling aan Jorissen aanstoot geeft. „Wat is er van deze algemeenheden waar?" zoo vraagt hij, en hij geeft zich zelf het antwoord: „Slechts dit ééne, G. K. van Hogendorp heeft algemeene grondregels voor den nieuwen staat geschreven. Al het overige is onwaar. De toebereidsels, waarvan Dr. Fruin spreekt, zijn genomen door Van

Stirum, niet door Van Hogendorp. Dat het uitdenken den laatste als het uitvoeren den eerste moet toegekend worden, moet bewezen worden; beweren is onvoldoende. Een voorstander van Van der Duyn kan met gelijk recht verzekeren, dat deze de ware man, de held is geweest" (blz. 29).

Ik erken, beweren is niet genoeg, men moet bewijzen. Maar ligt in het erkende feit, dat Van Hogendorp een jaar te voren zijn grondwet ontwierp, niet noodzakelijk opgesloten dat hij op de naderende omwenteling staat maakte, en voorhad haar te leiden in de richting, die hij in zijn plan van grondwet had afgebakend? En wat de voorbereidende maatregelen betreft, zou Van Stirum die alleen zonder overleg met Van Hogendorp hebben genomen? Van der Palm kenteekent hem dus: „deelgenoot der vertrouwelijke beraadslagingen van 's Lands redders, was hij tevens de onverschrokken uitvoerder derzelven." En Jorissen erkent zelf, „dat niet Van Stirum, maar Van Hogendorp den dag van den 17den heeft geleid". Is het nu denkbaar, dat Van Stirum op dien beslissenden dag de leiding van Van Hogendorp zou hebben gevolgd niet alleen, maar gezocht, indien hij de vorige dagen onafhankelijk van hem had gehandeld? Is het aan den anderen kant denkbaar, dat Van Hogendorp, toen het er op aankwam, bereid zou zijn geweest om de leiding op zich te nemen, indien hij aan de voorbereiding niet had meegewerkt? Jorissen, die zulke stoute gissingen waagt, in strijd met de algemeen aangenomen voorstelling, dient toch wel goed te keuren, dat men uit de stellige feiten natuurlijke gevolgtrekkingen afleidt. Wat hij ten slotte zegt, dat men met even veel recht Van der Duyn als Van Hogendorp voor den waren man kan uitgeven, bewijst op nieuw, hoe weinig hij hecht aan de meening en getuigenis der tijdgenooten. Van Van der Duyn heeft nooit iemand beweerd, dat hij de hoofdpersoon is geweest, en zelf heeft hij die eer afgewezen en aan zijn ambtgenoot in het Algemeen Bestuur toegekend. Van Van Hogendorp daarentegen beweren het allen, en hij zelf maakt er aanspraak op. Ziedaar het onderscheid tusschen beiden.

Er blijft ons nog over het beleid van Van Hogendorp sedert den 17den November, nadat de Franschen waren afgetrokken, tegen de onverdiende verwijten van Jorissen te verdedigen. Van drieërlei aard zijn die grieven. Van Hogendorp heeft de omwenteling in gevaar gebracht door niet aanstonds nevens Van der Duyn of anderen als Algemeen bestuur op te treden, maar

een vergadering van oud-regenten samen te roepen, ten einde door haar gemachtigd te worden. Ten andere, door tot die vergadering uitsluitend regenten van vóór 1795 te roepen, heeft hij aan hen, die na de revolutie in de regeering waren geweest, gegronde reden gegeven tot de achterdocht, die zich in de groote vergadering van twee dagen later openbaarde. Ten derde, hij is eindelijk nog gedwongen moeten worden om te handelen en het Algemeen bestuur te aanvaarden; uit eigen beweging zou hij het niet hebben gedaan. — Beschouwen wij deze beweringen een voor een.

Niemand zeker zal het vreemd vinden, dat Jorissen, die met het bezetten van l'hotel de ville wil beginnen, terstond daarop un gouvernement provisoire zich zelf wil laten proclameeren. Het een behoort bij het ander.

Doch Van Hogendorp was geen revolutionair uit de Fransche school, maar een Nederlandsch staatsman. Hij wilde liever de knoop ontwarren dan doorhakken. Wel deinsde hij voor het laatste niet terug, als het onvermijdelijk was, maar eerst beproefde hij zachter middelen. Zooals Jorissen het prestige van de macht wenscht te winnen, zoo wilde hij het prestige der wettelijkheid bewaren. Zoo handelde hij in den geest onzer staatslieden van vroeger dagen. Ik zal slechts een enkel voorbeeld in herinnering brengen. Toen Willem III Jacobus II van Engeland overwonnen had, verlangden ijverige vrienden, dat hij zich eenvoudig koning bij het recht van verovering verklaren zou. Zij oordeelden, dat op die wijs een tal van moeilijkheden aanstonds afgesneden zouden zijn. En zeker, die moeilijkheden hebben zich later dreigend genoeg opgedaan, en al het beleid van den Prins is noodig geweest om ze ten allerlaatste te boven te komen. Maar de wijze vorst wilde toch van het plan zijner vrienden niet hooren. „Zoo zorgvuldig" (zegt Macaulay) „vermeed hij alles wat naar usurpatie zweemde, dat hij zelfs niet de Staten des Rijks wilde oproepen en het voorloopig bestuur aanvaarden zonder den schijn van een parlementair gezag. Een wezenlijk parlementair gezag bestond er niet; maar het was mogelijk binnen weinige uren een vergadering bijeen te brengen, die door de natie met een groot deel van den eerbied, aan een parlement verschuldigd, zou worden aangezien. Een hoogerhuis kon worden gevormd uit de pairs, die zich te Londen bevonden; een lagerhuis uit oud-leden, die in het parlement van Karel II zitting hadden gehad, en uit de magistraten der hoofdstad."

Het is als had Van Hogendorp het voorbeeld van Willem III willen navolgen. Ook hij verlangde voor het voorloopig bestuur en nog meer voor de terugroeping van Oranje het gezag van een vergadering, die met eenigen schijn voor Staten-Generaal kon doorgaan; bij gebrek aan beter, riep ook hij met dit doel gewezen regenten uit een vroeger tijdvak bijeen, en slechts dezulken die zonder tijdverlies te verzamelen waren. Reeds tegen den volgenden morgen werd die vergadering belegd. Had zij beantwoord aan zijn verwachting, nog dienzelfden dag zou de Prins teruggeroepen zijn, en het Algemeen bestuur, zooals Van Stirum had toegezegd, zijn taak hebben aanvaard. Maar de vergadering stelde hem teleur, zij weigerde een deel der verantwoordelijkheid voor de omwenteling op zich te laden en verleende de verzochte machtiging niet.

Van Hogendorp had zich dus misrekend. Maar is hem dit als een fout aan te tijgen? Met andere woorden, had hij al dan niet goede reden om zich een betere uitkomst te beloven? Hooren wij Jorissen zelf. „De oud-regenten hadden geen enkel voorwendsel om zich te verontschuldigen, veel min een argument om zich te rechtvaardigen." Als Van Hogendorp er ook zoo over gedacht heeft, ligt dan de schuld der misrekening aan hem? Ja, zegt Jorissen, hij had zich vooraf moeten vergewissen. Wanneer? Natuurlijk vóór den 17den; want Jorissen vindt de samenkomst op den 18den reeds te laat, en zou dus niet wenschen, dat aan de oproeping nog een onderzoek naar de gezindheid vooraf was gegaan. Maar was het vóór den 17den geraden over zulk een onderwerp te raadplegen met zoo velen? Niets is gemakkelijker dan na den uitslag te oordeelen; maar de billijkheid vordert, dat de beoordeelaar zich zooveel mogelijk indenkt in den toestand, waarin het plan beraamd werd.

Het voorwendsel, waarachter de regenten zich verscholen, was hun met de beste bedoeling door een bondgenoot van Van Hogendorp, door Falck, aan de hand gegeven. Zij verklaarden zich niet bevoegd, omdat in hun midden regenten van later tijd ontbraken. Daaruit volgde de noodzakelijkheid om een tweede vergadering, thans uit regenten van vóór en van na 1795 samengesteld, te houden. Dat vorderde weer een uitstel van twee dagen, een uitstel dat aan Van Hogendorp niet mag worden toegerekend, want, Jorissen zelf getuigt het: „Van Hogendorp, die dit uitstel zeer afkeurde, drong er te vergeefs op aan, dat de vergadering zich tot iets zou verbinden" (blz. CLXVII).

Maar waarom ook niet aanstonds een gemengde vergadering

geroepen? Door de Patriotten te huis te laten, gaf men immers de omwenteling den schijn van een restauratie in den geest der oud-prinsgezinden. Het antwoord op die vraag ligt opgesloten in het doel, dat men met de bijeenroeping beoogde. De vergadering moest niet beraadslagen over wat te doen stond, maar haar zegel hechten aan hetgeen gedeeltelijk reeds geschied, gedeeltelijk reeds besloten was. Zij moest Oranje terugroepen en het voorloopig bestuur machtigen. De vergadering, waarvan men de meeste bereidwilligheid om dit te doen verwachten mocht en die tevens naar Staten-Generaal geleek, was derhalve de meest geschikte en meest gewenschte. Haar taak zou in één zitting afloopen. Voor volgende bijeenkomsten kon men dan ook andere oud-regenten uitnoodigen [1]).

Dat vele regenten van na 1795 het onvoorwaardelijk terugroepen van Oranje waarschijnlijk geweigerd zouden hebben, is niet te ontkennen. Van Hall, die in dit opzicht een onwaardeerbaar getuige is, zegt uitdrukkelijk, dat vele jongere menschen, die eerst na de omwenteling in het bestuur waren gekomen, aan een prins van Oranje niet meer dachten, niet vijandig maar te eenenmale onverschillig jegens hem waren. Een „veel beteekenend man, die de bescheidenheid hem verbood te noemen", had hem nog kort voor de omwenteling verklaard, dat niet de Oranje- „maar alleen de Statenvlag de Hollanders algemeen zou vereenigen". En het gebeurde te Amsterdam, waar de regeering zich zoo noode naar de richting van Van Hogendorp heeft gevoegd, bewijst dat die gedachte bij de oud-patriotsche regenten verre van zeldzaam was. Niets natuurlijker dus dan dat Van Hogendorp, dit wetende, zich niet tot dezulken wendde om van hen het terugroepen van den Prins te vergen.

En, vragen wij verder, was er reden om te gelooven dat de regenten van later tijd moediger zouden wezen dan die van vroeger? Bestaat er nu nog, na de uitkomst, grond voor zulk een vermoeden? Hooren wij Jorissen zelf: „Ik ben verre van te beweren dat de Patriotsche regenten meer persoonlijken moed hebben gehad dan de regenten van '94 en '95" (blz. CLXXIV). Dus van hun moed was niet meer te hopen dan van den moed der anderen; van hun gezindheid daarentegen was meer te vreezen. Welk een misslag van Van Hogendorp dan om ze thuis te laten!

---

1) Dit was van den aanvang af het plan van Gijsbert Karel, blijkens diens Gedenkschriften, dl. IV, blz. 255.

De groote vergadering liep den 20sten even vruchteloos af als de vorige op den 18den November. Nu, na deze herhaalde teleurstelling, kreeg de zaak een bedenkelijker aanzien. Met ieder uur werd het gemis van een erkend Algemeen bestuur bezwaarlijker en gevaarlijker. Wel hadden Van Hogendorp en Van der Duyn tot nog toe de taak van zulk een bestuur verricht, maar dat was niet genoeg, het was noodig dat zij openlijk als zoodanig optraden. Hierin zijn mijn wederlegger en ik het eens. Maar hij gaat verder en wil zelfs niet aannemen, dat zij zich intusschen werkelijk als bestuurders hebben gedragen. Om dit te bewijzen, had ik een brief aangehaald, dien Jorissen vroeger niet opgemerkt scheen te hebben, een brief, den 20sten November aan Heeneman in Den Briel geschreven, waarin Van Hogendorp op zoo stelligen toon bevelen geeft en beloften doet als eenig bestuur doen kan. Jorissen — die het mij kwalijk schijnt te nemen, dat ik mij op dezen brief beroep, en zegt: „de eer deze kurieuze bijzonderheid herinnerd te hebben, komt Dr. Fruin toe" — Jorissen erkent zelf, „dat Van Hogendorp zich hier zeker als bestuurder gedroeg" [1]. „Maar" (voegt hij er bij) „des te meer kracht heeft de vraag, waarom voor Den Briel gedaan, wat men voor Den Haag verzuimde"? Ik kan waarlijk de kracht van die vraag niet verpletterend vinden. Voor Den Haag deed de provisioneele gouverneur, Van Stirum, natuurlijk in overleg met zijn vrienden, wat gedaan moest worden. Daar minder dan elders was derhalve het gemis aan een Algemeen bestuur schadelijk.

Alles komt aan op dit éene: wat is nagelaten, hetgeen had moeten geschieden? Ik had daarom in mijn vorig artikel de vraag gesteld: „Wat is er door de handelwijs van Van Hogendorp verzuimd; welke maatregel, die genomen had moeten worden, is niet genomen?" Hierop antwoordt thans Jorissen aldus: „Wie *De omwenteling van 1813*, eerste deel, gelezen heeft, heeft op verscheidene plaatsen het een en ander aangetroffen wat tot beantwoording kan dienen. Het zij mij vergund den Leidschen hoogleeraar daarheen te verwijzen. Overigens zal het wel noodeloos zijn de verzuimen op te sommen van hoofden eener revolutie, die vier dagen laten voorbijgaan, voor zij NB. de natie te wapen roepen. Zeker is er niets intusschen verzuimd?! Zoo'n kleinigheid rekent niet mede" (blz. 174).

---

1) Zie een tweede voorbeeld bij De Jonge, 1813, blz. 5, en Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 348; een derde (uit Amsterdam) ib., blz. 311/2.

Bedrieg ik mij, of moet ik uit dit antwoord opmaken, dat Jorissen slechts één verzuim, het niet te wapen roepen der natie, heeft kunnen ontdekken? Zoo hij er meer wist te noemen, waarom ze niet genoemd; waarom niet dat „een en ander", waarop hij het oog heeft, nader aangeduid? En is het uitstellen van het te wapen roepen wel een wezenlijk verzuim, een verzuim dat geschaad heeft? Gesteld de oproeping ware drie of vier dagen vroeger geschied, zou het in den gang van zaken verandering hebben gebracht? Ik geloof het niet. Immers ook zonder de oproeping, die, men bedenke het wel, niet wegens een verzuim van Van Hogendorp, maar alleen ten gevolge van de onwilligheid der opgeroepen regenten-vergadering niet geschieden kon, ook zonder deze werd de wapening zooveel doenlijk bevorderd. Ook is het niet gebrek aan gewapende burgers geweest, wat in het vervolg geschaad heeft. De eenige ramp, die van Woerden, is juist veroorzaakt door een te haastig gebruik der wapenen.

Ik blijf derhalve bij mijn gevoelen: wezenlijk nadeel heeft de weigering van beide vergaderingen niet veroorzaakt. Maar ik erken, langer had het gemis aan een Algemeen bestuur ook niet moeten duren. Indien Van Hogendorp nog langer had gedraald om het bestuur op zich te nemen, dat men hem niet durfde opdragen, maar gaarne (zooveel althans was gebleken) eigenmachtig zou laten aanvaarden, dan zou hij werkelijk een verzuim hebben begaan. Indien het dus waar is, wat Jorissen vermoedt, dat Van Hogendorp door Van Stirum, Tullingh en de officieren „tot handelen genoodzaakt is," en dat hij uit eigen beweging geen eind aan de regeeringloosheid zou gemaakt hebben, dan heeft hij ontegenzeggelijk de omwenteling in gevaar gesteld, en hebben zij, die hem dwongen, haar gered.

Maar is dit vermoeden gegrond? Het tegendeel verzekert Bosscha: volgens dezen hadden Van Hogendorp en Van der Duyn met eenige anderen des morgens van den 20sten November, eer de groote vergadering samenkwam, het plan gevormd om in alle geval onmiddellijk daarna openlijk op te treden. Ik had dit bericht geloofd en als geloofwaardig gebruikt. Ik geloof het nog, en ik acht het te waarschijnlijker, omdat zich Van Hogendorp, in den boven vermelden brief aan Heeneman, op den 20sten werkelijk als bestuurder voordoet. Maar Jorissen acht het feit onaannemelijk, omdat de andere goed ingelichte schrijvers er van zwijgen. Het zij zoo; ik zal er mij niet op beroepen, omdat het natuurlijk tegenover hem geen kracht van bewijs heeft. Zooveel zal hij echter wel

moeten toegeven, dat Bosscha zijn bericht zeker niet te boek zou hebben gesteld, indien hij, uit hetgeen hij van anderen vernomen had, den indruk had ontvangen, dat men Van Hogendorp integendeel heeft moeten dwingen.

Aan wien zullen wij bij voorkeur vragen, hoe zich het verzoek der officieren aan Van Hogendorp heeft toegedragen? Mij dunkt aan Tullingh in de eerste plaats, die daarbij de hoofdrol heeft gespeeld. Ongelukkig is zijn verhaal nog niet volledig uitgegeven, maar een uittreksel er van bezitten wij toch in het gelegenheidsgeschrift van Schubärt: „Oranje boven". Wel meent Jorissen, dat in die brochure berichten, van elders ontleend, onder het verhaal van Tullingh zijn vermengd [1]). Maar, indien wij alles overslaan wat niet in het bijzijn van Tullingh voorgevallen is, kunnen wij tamelijk zeker zijn, dat wat overblijft zuiver uit de autobiographie zal zijn voortgevloeid. Van alle wellicht vreemde bestanddeelen gezuiverd, luidt het verhaal als volgt [2]):

„Hoe levendig de geestdrift ook mocht zijn, de zonder goed gevolg afgeloopene vergadering ten huize van Van Hogendorp had bij vele nadenkenden bezorgdheid doen ontstaan. Zoo lang een tusschenbestuur ontbrak, vreesde men voor den goeden gang van zaken. Deze meening werd door velen gedeeld, waarom Tullingh het noodzakelijk achtte dit ter kennisse te brengen van den provisioneelen gouverneur Van Stirum, die volkomen hierin deelde . . . . Van Stirum begaf zich naar het huis van Van Hogendorp en verzocht Tullingh en de officieren, die hem vergezelden, het antwoord te willen afwachten te zijnen huize. Dit antwoord was tot aller misnoegen onbevredigend. Dien ten gevolge stelde Van Stirum de HH. officieren voor om den volgenden morgen te 9 uren zich ten zijnent te bevinden, ten einde dan gezamentlijk zich naar Van Hogendorp te begeven om bij hem aan te dringen een tusschenbestuur in te stellen. Allen stemden hiermeê in . . . .

„In den morgen van den 21sten November verzamelden zich de officieren ten huize van Van Stirum, die met Tullingh was overeengekomen dat laatstgenoemde, wanneer zij door den gouverneur waren voorgesteld, het woord zoude voeren. Ten huize van Van Hogendorp aangekomen, waarheen Van Stirum zich vooraf reeds begeven had, ontmoette men hem omringd door zijn huis-

1) Vgl. Frets in Rotterd. Historiebladen, blz. 330/1.
2) Vgl. Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 354, 361.

genooten, Van Stirum en eenige andere Heeren. Nadat Tullingh het verzoek had uitgesproken tot instelling van een tusschenbestuur, in afwachting der komst van Z. H. den Prins van Oranje, waarop hij vroeger reeds had aangedrongen, las Van Hogendorp tot antwoord de proclamatie voor, door hem den 20sten opgesteld en mede onderteekend door den Graaf Van der Duyn, waarin zij verklaarden het bestuur des lands op te vatten tot de komst van Z. H. den Prins van Oranje."

Geeft dit verhaal, ik zeg niet genoegzamen grond, maar geeft het eenige aanleiding tot het vermoeden van Jorissen? Heeft het niet integendeel allen schijn, alsof Van Stirum het plan, dat hij aan de officieren na zijn terugkomst van het bezoek aan Van Hogendorp voorstelt, in overleg met dezen had gevormd? Nergens in het verhaal een spoor van vrees dat Van Hogendorp kan weigeren; nergens een spoor van aarzeling bij dezen. Het antwoord, de proclamatie, ligt geschreven eer het verzoek gedaan is; zij dagteekent van den dag of van den nacht te voren. Met geen enkel woord wordt er in gezinspeeld op het verzoek der officieren. „Omdat het geroep van alle zijden om een Algemeen bestuur tot redding van het Vaderland hun harten diep getroffen heeft," verklaren Van Hogendorp en Van der Duyn het bewind te aanvaarden. Jorissen moet daarom onderstellen, dat het stuk geantidateerd en opzettelijk dus gesteld is, om de waarheid te verzwijgen en een onwaarheid te verzekeren (zooals hij mij zoo vaak toedicht), om het namelijk te doen voorkomen alsof het verzoek, dat werkelijk Van Hogendorp gedwongen had, geen invloed op zijn besluit had uitgeoefend. Mij dunkt, zooveel omslag was niet noodig geweest. Als Van Hogendorp niet wilde schijnen gedwongen te worden, had hij zijn vriend Van Stirum slechts behoeven te verzoeken om hem het bezoek der officieren te besparen en tegelijkertijd zijn proclamatie als uit eigen beweging uit te vaardigen. Dan was elk blijk van den uitgeoefenden dwang spoorloos verdwenen.

Maar hooren wij, hoe Van Hogendorp zelf de drijfveeren, die hem bewogen hebben om op te treden, in weinige woorden beschrijft [1]):

„De schrik van de Franschen te Gorcum was overgeslagen tot de regeering van Rotterdam, terwijl de burgerij vol moeds mij smeekte om krachtige maatregelen. Men stond de vlag van den

1) Brieven en Gedenkschriften, dl. I, blz. XIV, vgl. dl. IV, blz. 258.

toren te halen; toen was er geen oogenblik beraad; de gewapende macht van Den Haag, eene menigte plaatsen, de generaals kwamen mij dringen om op te treden. Ik had het handschrift van Van der Duyn en kwam op."

Hoe verschillend is toch het oordeel over de eenvoudigste zaken! Ik zie in deze aanteekening een rechtvaardiging van het besluit om zonder machtiging het bestuur op zich te nemen, en overigens de uiting van een fieren geest, die hunkert om te handelen, die overtuigd is dat langer dralen onvergeeflijk zou zijn. Op dezelfde aanteekening beroept zich daarentegen Jorissen voor zijn stelling: „dat Tullingh den opstand redde door met de officieren Van Hogendorp tot handelen te noodzaken; dat die stap voor Van Hogendorp slechts onaangenaam kon zijn, en aan zijn optreden een groot deel der verdiensten ontneemt." Toen Falck later onder de aanteekening schreef, „dat zij èn den man èn het gedenkwaardig tijdstip eigenaardig kenschetst," heeft hij wel niet gedacht, dat zij den man kenteekenen zou in het karakter, waarin Jorissen hem ons voorstelt!

Ik heb mij bij deze uiteenzetting der gebeurtenissen en bij de verdediging van Van Hogendorp opzettelijk niet bediend van zulke bewijsgronden, als door Jorissen worden gewraakt, en niet zonder eenige uitweiding gehandhaafd konden worden. Ik wil uit dit verzwijgen niet hebben opgemaakt, dat ik ze prijs geef. Evenmin heb ik al de beweringen van mijn tegenpartij ter sprake gebracht, die ik voor onjuist houd. Mijn bestek schreef mij voor, slechts de hoofdpunten te behandelen. Ook was het mij niet te doen om met gelijke munt te betalen, en op alles wat los en vast is aanmerking te maken. Ik zal mijn doel hebben bereikt, indien het mij gelukt is, wat ik in mijn vorig artikel had aangetoond nog nader te staven: dat namelijk Van Hogendorp noch op den 17den November, noch vooraf, noch daarna de misslagen heeft begaan, waarvan Jorissen hem verdenkt, maar dat hij werkelijk de man is geweest, waarvoor zijn tijdgenooten en de onze hem houden, (om met Van der Duyn te spreken) „le véritable auteur de la délivrance de sa patrie."

(De Gids, 1869, dl. II, blz. 147 vlg.)

MEVROUW BILDERDIJK—WOESTHOVEN EN HAAR SLACHTOFFER.

(1897.)

Het slachtoffer van mevrouw Bilderdijk-Woesthoven, over wien ik iets heb mee te deelen, is Mr. Jan Willem Kumpel, zich ook wel noemende en schrijvende Campbell. Zijn verdiensten zijn niet van dien aard dat ik er mijne lezers mee bezig zou willen houden; het is alleen het lijden, hem door een zoo vermaarde vrouw als Bilderdijk's Odilde aangedaan, dat hem te recht aan de vergetelheid ontrukt.

Hij was een tijdgenoot en aanvankelijk een vriend en eenigermate een mededinger in de kunst van verzenmaken van Bilderdijk. Evenals deze Amsterdammer van geboorte en zoon (hij de eenige zoon) van welgestelde burgerlieden, studeerde hij te Leiden in de rechten te zelfder tijd met dezen, maar veel langer [1]), beoefende met hem de dichtkunst en ijverde met hem voor de toen bedreigde belangen en rechten van den Oranje-vorst. Toen Bilderdijk promoveerde, schreef Kumpel een gedicht bij zijn dissertatie, en toen Kumpel promoveerde, deed dit, in plaats van Bilderdijk, diens vader. Bij gelegenheid van het huwelijk, dat Bilderdijk, nadat hij zich als advokaat te 's Gravenhage gevestigd had, den 21sten Juni 1785 met de schoone en aanvallige juffrouw Catharina Rebecca Woesthoven sloot, begroette Kumpel het echtpaar in een niet onverdienstelijk en afzonderlijk uitgegeven gedicht [2]). Bewijzen genoeg, dat de jongelieden toen ter tijd nog warme vrienden

1) Bilderdijk werd als student ingeschreven in 1780, promoveerde 19 October 1782; Kumpel werd ingeschreven in 1774, promoveerde September 1784.

2) Het heet Cardiophonia (Bibl. der Kon. Akad.) — Over andere bruiloftsgedichten, zie Van Vloten, Bilderdijk's Eerste huwelijk, blz. 152.

waren en dat, na het huwelijk, Mr. Kumpel niet slechts met den heer, maar ook met de vrouw des huizes verkeerd zal hebben, en nu en dan in het jonge gezin een welkome gast zal geweest zijn. Maar veel langer heeft dan toch ook de intimiteit niet geduurd. Meer en meer verliep de vriendschap tusschen beide poëten en sloeg zelfs mettertijd in afkeer en vijandigheid over. Ook werd hun maatschappelijke positie, die bij de promotie gelijksoortig was, weldra verschillend. Al had Bilderdijk de gaaf niet om van zijn buitengewone talenten de voordeeligste partij te trekken, hij vestigde toch zijn naam van rechtsgeleerde en pleitbezorger zoowel als dien van dichter, en wist zich hoe langer hoe meer als een buitengewoon, als een waarlijk groot man te doen erkennen. Kumpel daarentegen bracht het goed, dat zijn ouders hem schonken of nalieten, in min gezelschap door, bedreef in den politieken partijstrijd onhandigheden en dwaasheden, verwaarloosde de praktijk, vestigde zich nergens maar dwaalde van de eene stad en de eene betrekking naar de andere, en verbeurde allengs de achting van het groote publiek en van zijn oude vrienden, van Bilderdijk in het bijzonder. In October 1790 schreef deze aan een gemeenschappelijken vriend [1]: „Zoo Kumpel waarlijk in desperate situatie is, kan het niemand bevreemden van die hem kennen." Nadat in 1795 de Patriotten over hun tegenpartij getriomfeerd hadden en o.a. Bilderdijk voor hen het veld had geruimd, raakte Kumpel, die voorloopig in het land bleef, al dieper en dieper in verval en onder de schulden. Aan de beweging, de geringe en doellooze beweging, die onder de Prinsgezinden in 1799 de landing der Engelschen in Noord-Holland wekte, nam hij nog deel en volgde, toen de poging om Nederland voor zijn gewezen stadhouder te heroveren mislukt was, de aftrekkende troepen naar Engeland, waar hij zijn plompen Duitschen naam van Kumpel in den meer behaaglijken Schotschen van Campbell overzette [2]), maar overigens niets tot zijn eer of tot zijn voordeel uitrichtte. Na den vrede van Amiens in het vaderland teruggekeerd, deed hij hier evenmin iets dat hem een vaste betrekking bezorgen of den goeden naam, dien hij eens gevoerd had, verlevendigen kon; hij verdween uit het oog zijner tijdgenooten, en het nageslacht bekommerde zich niet om hem.

Omstreeks 1854 echter ontdekte een of ander liefhebber van

---

1) Aan Loosjes (Brieven, dl. I, blz. 237).

2) Frederiks, Kumpel, in Amst. Jaarb., 1890, blz. 33.

oude boekjes een bundel van gelegenheidsverzen onder den titel: *Iets uit de Amsterdamsche Gijzeling, bevattende eene verzameling van dichtstukken, op den tegenwoordigen tijd betrekking hebbende, door Mr. J. W. Campbell, genaamd Kumpel, te Amsterdam 1814.* Hij nam daaruit aanleiding om in den *Navorscher* te vragen, of de auteur van dien bundel de welbekende Mr. Kumpel uit den Patriottentijd kon zijn, en zoo ja, hoe die dan in de gijzeling was geraakt, en in het algemeen wat er van zijn latere lotgevallen bekend was.

Ik, die mij op dien tijd juist bezig hield met het bestudeeren van de geschiedenis van den Patriottentijd, kende Kumpel wel als een ijveraar voor de Oranjepartij, die ook verzen maakte, doch stelde in hem en zijn latere lotgevallen al bitter weinig belang, en ging dus de vraag in den *Navorscher* onoplettend voorbij. Maar des te meer trof mij het antwoord, dat weldra op de vraag inkwam. Bij eenig rondhooren vernam ik, dat de inzender, die zich C. & A. geteekend had (verkorting van zijn lijfspreuk *Candore et Ardore)*, Mr. W. J. C. van Hasselt was, toen ter tijd raadsheer in het Gerechtshof van Noord-Holland, vroeger rechter te Amsterdam, en nog vroeger, van 1820 tot 1832, aldaar practiseerend advokaat [1]): juist dus de man om goed te weten wat hij in zijn antwoord verhaalde. Het artikeltje luidde hoofdzakelijk als volgt:

„*Mr. J. W. Campbell, genaamd Kumpel.* — Het was, zoo ik mij niet vergis, in 1824 of '25 dat een Regent van het Werkhuis te Amsterdam mij, destijds advokaat, verzocht om voor een armen, zich sedert jaren in de gijzeling bevindenden man, die meer dan 70 jaren oud was, een request te stellen tot ontslag. Ik voldeed hieraan gereedelijk; niets gemakkelijker: art. 800 5°. van de *Code de Procédure civile* gaf de gronden van het verzoek gereedelijk aan de hand [2]). Het was J. W. Campbell gezegd Kumpel. Bij die gelegenheid werd mij verhaald — ik geef het

1) Zijn levensbericht is te vinden in de Hand. der Maatschappij der Nederl. Letterk., 1864, blz. 87 vlg.

2) Het aangehaalde artikel luidt: „Le débiteur légalement incarcéré obtiendra son élargissement 1°.... 5°. si le débiteur a commencé sa soixante-dixième année". Maar, zooals wij later zullen zien, Kumpel was toen niet 70, maar 64 jaar oud, en dus vergist Mr. van Hasselt zich in de motieven van zijn verzoekschrift. Ook had de gegijzelde niet 30 of 40 maar 12 of 13 jaar gezeten. Opmerking verdient hier ook, dat in de Code de Procédure civile de bepaling gemist wordt, die in ons Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, art. 591, voorkomt, volgens welke niemand ter zake van dezelfde schuld langer dan vijf jaren in gijzeling kan worden gehouden.

terug als een *on dit* — dat Campbell in vroegeren tijd in nauwe en vertrouwelijke verstandhouding had gestaan met zekere zeer bekende vermogende dame, die nog na 1824 heeft geleefd; dat hij het ongeluk — de onvoorzichtigheid, de zwakheid, of hoe gij het noemen wilt — had gehad haar ontrouw te worden, hetgeen haar wraak zoodanig had gaande gemaakt dat zij zijne schulden, die hij talloos had, daar hij los en lichtzinnig en zonder eenige ressources was, opkocht, aan haar deed cederen, vonnis tegen hem bekwam, hem in de gijzeling wierp, gedurende 30 à 40 jaren zijn kostgeld aldaar geregeld betaalde en hem alzoo gedurende al die jaren voor zijn ontrouw liet boeten" [1]).

Dit verhaal trof en verbaasde mij buitengemeen. Niet zoozeer omdat het Kumpel betrof, maar om het geval op zich zelf. Kon het waar zijn? Kon zoo iets zijn gebeurd nog in de dagen van koning Willem I? Machtigde waarlijk toen ter tijd de wet aldus te handelen met een armen schuldenaar, als hier van die bekende en vermogende dame verhaald werd? De lezer ziet, dat ik in die dagen al zeer weinig van het vigeerende recht, met name het recht van gijzeling, afwist.

Maar wel kende ik reeds de oude handvesten en keuren uit onze middeneeuwen, en wist dat die ongeveer gelijke macht over den schuldenaar aan den schuldeischer toekenden. In de Haarlemsche en in de Delftsche handvesten van 1246, die in zooveel andere steden op dit punt zijn nagevolgd, staat voorgeschreven: „Een poorter die zijn schuld niet betalen kan, wanneer hij voor den rechter wordt aangeklaagd, dien zal de rechter bevelen dat de stadsbode twee weken in hechtenis houdt. En als die twee weken om zijn gekomen, zoo zal hem de rechter overgeven dengene aan wien hij de schuld schuldig is, onder beding dat deze hem voeden zal en niet mishandelen aan den lijve, en dat tot tijd en wijle dat hij zijn schuld betaald of met den schuldeischer een schikking getroffen zal hebben." Dat was het recht van dien tijd, van de „duistere" middeneeuwen. Maar was het aldus blijven voortbestaan gedurende al de latere eeuwen van verlichting? Had de wraakgierige rijke dame, van wie Van Hasselt gewaagde, in de wet van het koninkrijk der Nederlanden, bij den aanvang der eeuw waarin wij nog leven, het middel gevonden om iemand dien zij haatte, maar die bij haar niet in de

1) Navorscher, dl. IV, blz. 368.

schuld stond, wegens de schulden aan anderen verschuldigd, van zijn vrijheid te berooven en in het stadswerkhuis tot op zijn zeventigste jaar te doen opsluiten? Dat kon ik haast niet gelooven — totdat ik het buiten twijfel bewaarheid vond. Inderdaad, het middeneeuwsche schuldrecht duurde onder de Republiek in al zijn hardheid voort, alleen in zoover gewijzigd, dat de schuldeischer van de moeite en zorg, die het bewaken van den schuldenaar meebracht, ontslagen was geworden en thans volstaan kon met het betalen van een gering kostgeld aan de gemeente, die dan den ongelukkige in haar gijzelkamer opsloot en voor den schuldeischer of zijn rechtverkrijgende bewaarde, zoolang het dezen goeddocht.

De indruk, dien dit feit op mij gemaakt had, verflauwde natuurlijk mettertijd, maar was nog niet geheel uitgewischt, toen plotseling een ontdekking hem in volle kracht weer verlevendigde. Ik kwam namelijk te weten, wie de vermogende dame was, die Van Hasselt niet had willen noemen. Het was mevrouw Bilderdijk-Woesthoven, de door haar echtgenoot in de wittebroodsweken verheerlijkte en vermaard geworden Odilde. Toevallig was deze, die voorheen voor ons een bloote naam, nominis umbra, geweest was, waarvan wij ons geen persoonsverbeelding konden vormen, kort geleden uit het duister te voorschijn geleid door Van Vloten, die de overgebleven briefwisseling tusschen haar en haar beroemden echtgenoot in 1873 had uitgegeven [1]). Daaruit was ten duidelijkste gebleken, hetgeen Da Costa in zijn beoordeeling van *Bilderdijk als mensch en dichter*, zooveel mogelijk in het duister had gehouden, dat Bilderdijk zich jegens haar meer dan onbetamelijk had gedragen; dat hij haar tijdens zij samenwoonden letterlijk mishandeld en geslagen, en na zijn uitwijking bedrogen en met zoete woorden gepaaid had, terwijl hij de huwelijkstrouw schond en met een andere leefde, zoodat haar proces tegen hem om echtscheiding te verwerven maar al te zeer gerechtvaardigd was. In zoover waren alle lezers der brieven van één gevoelen: de feiten spraken te stellig voor zich om verschillende uitleggingen toe te laten. Maar ten opzichte der verongelijkte vrouw was dit geenszins het geval. In hoever had zij aan de tweedracht schuld; in hoever had zij aanleiding gegeven tot het gedrag van haar man, dat,

---

1) Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met Vrouw en Dochter.

het werd toegestemd, in geen geval te billijken was? Van Vloten was in zijn uitgaaf als haar verdediger opgetreden: hij liet al het licht vallen op den man en zijn ongelijk, en hield de vrouw, de goede vrouw zooals hij haar noemde [1]), in de schaduw en in de lijdelijke rol eener verdrukte. Zonder opzet natuurlijk, alleen uit vooringenomenheid tegen den door Da Costa en anderen al te zeer bewierookten en geprezen man, die in de door hem uitgegeven briefwisseling ook waarlijk een allertreurigste figuur maakt. Zijn voorstelling, met warmte aanbevolen, vond bij het gros der lezers gereeden ingang, en een koor van kreten van verontwaardiging over den snooden huichelaar rees van alle kanten op. Maar daardoor liet het schrandere oordeel van Busken Huet zich niet misleiden en meeslepen. Hij liet Odilde niet langer in het halfdonker van den achtergrond wegschuilen; hij voerde haar naar den voorgrond en in het schelle alles ontdekkende licht naast haar echtgenoot, ontsluierde haar wezenstrekken en toonde aan, dat die verre van lieftallig waren en geenszins beantwoordden aan het karakter eener weerlooze martelares. In het fijn geteekende beeld, dat hij van haar ontwierp, bewees hij opnieuw zijn meesterschap van waarneming en kritiek. Ik beveel zijn opstel [2]) aan een ieder ter bestudeering aan, die leeren wil hoe men tusschen de regels kan en moet lezen; hoe men uit hetgeen slechts doorschemert, maar zoodoende zijn bestaan toch genoegzaam verraadt, kan bespeuren wat ontsnapt aan het oog van een oppervlakkig en vluchtig beschouwer, en dezen tot een eenzijdig en daarom verkeerd oordeel verleidt. De uitkomst, waartoe Huet's kritische beschouwing noodzakelijk voerde, was dat Odilde, „wier dichterlijken naam men niet kan uitspreken zonder door den smeltenden uitgang aan iets teders en smachtends te worden herinnerd,” inderdaad zich onderscheidde „door een heerschzuchtigen onvrouwelijken aard.” „Schoone gelaatstrekken,” (zoo beschrijft hij haar) „sprekende oogen, frissche lippen, een fraai gevormde leest, maar, onder dat innemend uiterlijk een hard gemoed, een grove geest en een luide stem.” En profetisch voegt hij hieraan toe: „Bij elke nadere kennismaking wekt de Odilde der werkelijkheid krachtiger onzen tegenzin, zonder in andere en betere oogenblikken, gelijk met haar echtgenoot het geval is, ons tot bewondering te vervoeren.”

---

1) Van Vloten, Bilderdijk's eerste huwelijk, blz. 261.

2) Literarische Fantasiën en Kritieken, dl. IV, blz. 150.

Ik noemde Huet's voorspelling, van hetgeen elke nadere kennismaking bij ons wekken zal, een profetisch woord. Immers zij wordt, wat het kenmerk is tusschen ware en valsche profetieën, door de uitkomst ten volle bewaarheid. De nadere kennismaking met Bilderdijk's gesepareerde echtgenoot, in haar behandeling van den armen Kumpel, — iets, waarvan Huet niet afwist, toen hij schreef — heeft ons het overtuigend bewijs geleverd, dat hij haar naar waarheid en volstrekt niet te hard had beoordeeld.

Zoodra ik in Van Hasselt's vermogende dame de Odilde der werkelijkheid erkend had, wilde ik van haar verhouding tot Kumpel en van de beweegreden van haar gedrag jegens hem meer weten. Ik zocht naar zijn *Iets uit de gijzeling*, dat tot de vraag in den *Navorscher* en het antwoord van Mr. Van Hasselt geleid had, en naar mogelijk meer andere geschriften van zijn hand, bij welke nasporingen J. G. Frederiks, met zijn gewone dienstvaardigheid en met zijn gave van opsnuffelen mij behulpzaam was. Hij had zelfs de goedheid, nadat ik in de bibliotheken gevonden had wat ik zocht, in het archief van het Amsterdamsche werkhuis het onderzoek voort te zetten, en mij daaruit merkwaardige aanteekeningen mee te deelen. Ik vatte toen reeds (het is zes jaren geleden) het voornemen op om de ware toedracht der zaak in wijder kring bekend te maken, ten bewijze zoowel van de juistheid van Huet's karakterschets, als van het misbruik in het algemeen, dat uit het schuldrecht, gelijk het toen bestond en, hoewel veel verzacht, nog steeds bestaat, door een hardvochtig en wraakgierig persoon gemaakt kon worden. Maar bij het overzien der reeds verzamelde gegevens kon ik mij niet ontveinzen, dat mij nog veel van het noodige ontbrak, hetwelk misschien in het familie-archief, waaruit de door Van Vloten gedrukte briefwisseling was voortgekomen, verholen kon liggen. Ik stelde dus mijn beschrijving voorloopig uit, in de hoop van later gelegenheid te zullen vinden om ook in dat archief het onderzoek te vervolgen.

Voor dit nalaten van hetgeen nog niet genoegzaam was voorbereid werd ik dezer dagen op het aangenaamst beloond, door het verschijnen eener verhandeling over hetzelfde onderwerp in het *Amsterdamsch Jaarboekje* van 1897, van J. F. M. Sterck, dien het onlangs gegeven was te doen wat ik nog steeds verzuimd had te beproeven. Hem was de toegang verleend tot

de familiepapieren, waarin ik vermoedde dat nog wel iets wetenswaardigs betreffende Kumpel's gijzeling zou schuilen, en hij had er waarlijk zooveel nieuws in gevonden, dat hij aan het geval een opstel besloot te wijden, met het doel voornamelijk om aan te toonen, hoe eenzijdig, en jegens Bilderdijk onbillijk, het oordeel, door Van Vloten over de echtelingen geveld, in waarheid was [1]). Voor mij inzonderheid is zijn bijdrage belangrijk, want wat hij meededeelt is juist hetgeen mij ontbrak; daarentegen heeft hem veel ontbroken van hetgeen ik bijeen had gegaard. Ik vlei mij, dat door het samenstellen van het een en het ander thans een tamelijk volledig verhaal van hetgeen gebeurd is, gegeven kan worden, en ik waag het daarom eindelijk het plan te volvoeren, waarmee ik jaren geleden had omgegaan.

Odilde, dat blijkt overvloedig uit haar brieven, had bij andere gebreken ook dat van geldzuchtig te zijn. Zoodra haar echtgenoot voor zijn politieke vijanden — en bovendien voor zijn schuldeischers, en voor het ongemakkelijk humeur van zijn vrouw, naar Huet niet zonder reden vermoedt, — het land geruimd en haar, belast met de zorg voor haar levensonderhoud en dat van haar gezin, achtergelaten had, werden de middelen om aan geld te komen maar al te veel voor haar de hoofdzaak. Haar brieven aan den balling loopen over van verwijten wegens zijn vroeger geldverspillen en schuldenmaken, wegens het gebrek, waarin hij haar en de kinderen heeft laten zitten, en verder van beschuldigingen tegen zijn vader en overige bloedverwanten, die haar het noodige en verschuldigde onthouden. Als wij die brieven zonder achterdenken, den een na den ander, lezen, moeten wij wel tot de slotsom komen, dat zij de einden onmogelijk aan elkaar kon knoopen en, hoe karig zij het ook aanlegde en welk gebrek zij zich ook getroostte, toch gestadig terugging en in aangroeiende schuld verviel. Maar eens, na de ontvangst van een brief, waarin de zwerveling van zijn geldgebrek en ontberingen een roerend tafereel ontvouwde, verraadt zij zich zelf, door een vlaag van medelijden vervoerd, en antwoordt hem in overhaasting aldus: „Ik ben zeer ontroerd over uw brief. Schrijf mij hoe ik u geld kan doen toekomen;.... wat ik in stilte heb overgegaard is tot uw dienst; maar laat het, dat ik u geld presenteer, nimmer aan onze familie blijken, want zij zou denken, dat zij mij (in plaats

1) Bilderdijk's eerste huwelijk, blz. 19/20.

van te weinig) te veel gezonden hadden..., en dan zou het nog minder worden.... Ik heb wat over, maar houd mij opzettelijk zoo arm bij hen," enz. Het pleit ontegenzeggelijk voor haar, dat haar overleg althans ditmaal door haar goedhartigheid overrompeld werd. Maar eer zij haar brief heeft afgeschreven, neemt toch het overleg alweer de overhand. „Met dat al," klaagt zij, „zal hetgeen ik nog zou geërfd hebben, opraken, en maak gij toch zelf dat gij tot eten koomt" [1]). Deze enkele brief zal voldoende zijn om haar in haar hebzucht te teekenen. Anders aan meer proeven ware geen gebrek.

In later tijd, na de echtscheiding, die zij, ik herhaal het, met volle recht vroeg en ook den 25sten Februari 1802 van den rechter verkreeg, werden haar toch waarlijk bekrompen geldmiddelen door erfenis en door milddadigheid van een schatrijken, hoogbejaarden en kinderloozen neef, zekeren Christiaan Woesthoven [2]), dien zij te Amsterdam aantrof en voor zich wist in te nemen, aanmerkelijk verruimd, zoo zelfs, dat haar schoonbroeder, Isaäc Bilderdijk, reeds in een brief van October 1804 aan haar gewezen echtgenoot melden kan, „dat zij thans in de opulentie is" [3]). En ten overvloede toont zij dat zelf door haar wijze van leven, en bepaaldelijk door haar handelwijs met Kumpel.

Dat zij dien man van ouds kende, misschien reeds van vóór haar huwelijk maar zeker sedert zij met Bilderdijk in het huwelijk was getreden, heb ik boven reeds gezegd, en tevens, dat de vriendschap al spoedig bekoeld was en de vrienden van elkander vervreemd waren. Eerst sedert Bilderdijk was uitgeweken, schijnt de omgang tusschen haar en Kumpel hervat; zij schreef over hem, en wat hij zoo al rondstrooide, aan haar man en ergerde dezen hiermee niet weinig. „Vindt Gij 't goed," zoo schreef hij haar terug, „dan kunt Ge uit mijn naam verzekeren, dat ik dien knaap nog even zoo beschouw als ik in de laatste tien of twaalf jaren gedaan heb, en dat ik een eerlijk man onteerd zou achten, die, hem kennende gelijk ik hem ken, hem een eenig woord toesprak, ja den beul zelven als beul daarmee vernederd zou achten" [4]). Om achter dien uitval niet meer te zoeken dan er waarlijk achter steekt, moet men echter weten, dat Bilderdijk later, na zijn terugkeer in het vaderland, Kumpel niettemin

1) Bilderdijk's eerste huwelijk, blz. 256.
2) Zie over hem: Frederiks, Woesthoven, in Nederl. Spect. 1888, blz. 313.
3) Bilderdijk's eerste huwelijk, blz. 405.
4) Ib., blz. 256.

te woord gestaan en op medelijdenden toon aan hem geschreven heeft. Zoo heel erg was het dus niet gemeend: het was een snel voorbijgaande grimmigheid, gelijk wij die van hem gewoon zijn.

Zij verhinderde dan ook geenszins, dat mevrouw Bilderdijk, nadat zij wettelijk van haar man gescheiden en tot opulentie gekomen was, denzelfden Kumpel, die zich intusschen evenals zij te Amsterdam had neergezet, bij zich aan huis ontving en met hem als vriendin verkeerde. Wat haar waarschijnlijk in hem aantrok, was zijn dichterlijke gave. Zij had van haar jeugd af met de poëzie gedweept en gecoquetteerd. Dat was het ook wat haar in de armen van Bilderdijk had gedreven: zij vereerde dezen als het puik der dichteren en als een wonder van geleerdheid [1]), en begeerde hem uit dien hoofde boven alle anderen tot haar echtgenoot; en in zoover althans heeft zij met haar huwelijksverbintenis haar doel ook bereikt, dat zij in de letterkundige wereld werd opgenomen en onder den naam van Odilde, met den krachtigen steun van haar man, eenigermate als dichteresse optreden kon en gevierd werd. Dat voorrecht, door haar steeds op hoogen prijs gesteld, had zij nu, eerst door zijn uitlandigheid en vervolgens door de echtscheiding, verloren. Aan zich zelf overgelaten, voelde zij zich buiten staat om iets te dichten, dat haar verworven roem kon staande houden — zooveel zelfkennis bezat zij wel — en nu zij weer een aisance had en tijd voor letteroefeningen, zag zij uit naar iemand, die in dit opzicht de plaats van Bilderdijk bij haar zou kunnen vervullen. Niemand scheen haar hiertoe zoo geschikt als de oude vriend van haar man en mededinger naar zijn dichterkroon, die zichzelven voor slechts weinig minder dan Bilderdijk hield [2]) en door haar misschien ook niet veel lager werd gesteld, en die tevens in zoo kommerlijke omstandigheden verkeerde, dat hij haar volgaarne als letterkundig medearbeider ten dienst zou staan, op welke voorwaarden zij maar goedvond te bedingen. Sterck heeft in haar papieren die voorwaarden vermeld gevonden. Zij zijn curieus genoeg. Hij, Kumpel, moest haar beloven, en beloofde haar ook, geen andere verbintenissen met wie ook aan te gaan; van tijd tot tijd voor haar en onder haar naam verzen te dichten, alsmede haar brieven te stellen, en in het algemeen te allen

1) Nadat haar liefde voor hem lang was verdwenen, in September 1797, schreef zij hem nog: „Gij, die een groot, en mogelijk de verstandigste [versta: de geleerdste] „man der aarde zijt" (Eerste huwelijk, blz. 290.)

2) Sterck, Amst. Jaarb., 1897, blz. 117.

tijde voor haar gereed te staan, en tot haar te komen als zij hem ontbood, om haar te helpen in al wat tot het vak der letteren behoort. Zij van haar kant zou hem daarvoor onderhouden, en, had zij het geluk, waarop zij niet zonder grond hoopte, van de rijke nalatenschap van neef Woesthoven te erven, dan zou zij zijn schulden, ten bedrage van ongeveer 6000 gl., betalen en hem daarenboven een kapitaal van 20.000 gl. schenken, en buitendien tegen een jaargeld van 2000 gl. met de administratie van haar goederen belasten. Zooveel beloofde zij hem — of waande hij althans dat zij hem beloofde: denkelijk heeft hij aan hetgeen zij hem als gebeurlijk voorspiegelde, meer wezenlijkheid gegeven dan zij zelve bedoeld had.

Voor den lichtzinnigen zwerveling, en hongerlijder nu en dan, scheen zulk een betrekking een ware uitkomst uit den nood. Maar, het karakter van zijn Maecenate in aanmerking genomen, liet het zich toch wel voorzien, dat van haar afhankelijk te wezen nog het hoogste goed niet zijn kon. Treffend juist drukt hij het ergens uit, dat hij de „slaaf van haar weldaden" werd [1]). Ook schijnt zij zich guller in het beloven dan in het geven betoond te hebben: zij hield hem uit de hand, en zorgde wel dat hij gevoelde uit haar hand gehouden te worden. Aan den anderen kant blijkt ons ook niets van de literarische diensten, waartoe hij zich aan haar verplicht had. Die waren denkelijk niet meer waard dan hetgeen zij er hem voor gaf.

Intusschen kwam de rijke neef te sterven, den 21sten Juni 1807, ruim 81 jaar oud, en werd de hoop, waarmee zij zich gevleid had, vervuld: zij was tot zijn universeele erfgename en tevens tot executrice in zijn boedel benoemd [2]); van toen af was zij waarlijk wat Van Hasselt haar noemt, een vermogende dame. Maar hoe was zij dat geworden? Teleurgestelde medebloedverwanten van den overledene — Kumpel noemt in het bijzonder zekeren Jacobus Hancock [3]) — beweerden: door kwade praktijken. Er had een ander testament bestaan, waarin weduwen en weeshuizen begiftigd werden, dat eerst onlangs herroepen en door het laatste, ten uitsluitenden voordeele van mevrouw Woesthoven, vervangen was, op een tijd, toen de grijsaard

1) Sterck, in Amst. Jaarb. 1897, blz. 124.

2) Zie J. G. Frederiks, Woesthoven, in Nederl. Spectator, 1888, blz. 313. Het testament is, blijkens eene mededeeling van Frederiks, niet te vinden.

3) Proces-Verbaal, blz. 13. H. deed in garen en lint in de Snoeck op den Heiligen Weg. (Mededeeling van Frederiks).

versuft en kindsch geworden, ja zelfs geëgareerd was en tot testeeren volstrekt onbevoegd. Of er van dit gerucht iets aan was en hoeveel dan, wie zal het zeggen? Zeker is het, dat zij de nalatenschap behouden heeft, alhoewel het testament niet onaangevochten schijnt gebleven te zijn. Dit bewijst althans dat zij de wet, zoo niet het recht, voor zich heeft gehad.

En wat nu met haar lijfpoëet? Zou die thans het aandeel in den buit bekomen, waarmee zij hem, of hij althans zichzelf gevleid had: de 6000 gl. voor zijn schuldeischers en de 20.000 gl. bovendien? Het een zoo min als het ander. Zoo zij ooit voornemens was geweest hem zoo mild te bedenken, dan brachten andere tijden andere gedachten mede; zij hield hem, gelijk hij was, als een slaaf van haar weldaden en reikte hem die bij kleine portiën toe. Hij had omstreeks dezen tijd de stad metterwoon verlaten en zich te Amstelveen teruggetrokken. Misschien dat die verwijdering in verband stond met een schuldvordering te zijnen laste wegens onbetaalde kamerhuur, waarvoor hem zijn beschermster het geld niet verkoos te geven [1]), en voor welke de echtgenoot van zijn schuldeischeres [2]), zekere J. J. Tijssens, thans apprehensie tegen hem gevraagd en van de schepenbank verkregen had, zoodat hij elk oogenblik gevaar liep van opgepakt en in de gijzeling gebracht te worden. Maar hij werd daar buiten ziek, ernstig ziek, en behoefde een oppassing en verzorging, die hij daar, naar het schijnt, niet bekwam. Zijn beschermvrouw vond hierom beter, dat hij in de stad en onder haar opzicht terugkeerde. Maar ik wil hem zijn wedervaren zelf laten verhalen, gelijk hij het, een maand na zijn arrest, in een brief aan de regenten van het Werkhuis, deed.

„Sedert den 14den Maart (1808) en vroeger al" (zoo schrijft hij) „was ik overvallen door eene van die krankheden, die meest in alle subjecten doodelijk zijn, wonende te Amstelveen. Jan Jacob Tijssens had alhier apprehensie op mijn persoon. In die omstandigheden werd ik op last van mevrouw Woesthoven, gedivortieerde huisvrouw van Mr. Bilderdijk, door een voormaals bij haar gediend hebbende vrouw gehaald en naar Amsterdam gebracht, en kwam logeeren bij een kok, genaamd Willekens. Vernemende van den kundigen arts Onulmans, dat ik in weinig dagen niet meer vervoerbaar zou zijn en dat mijne krankheid

1) Sterck, l.l., blz. 115.
2) De weduwe Seidenschnur (ib.)

doodelijk was, of, zoo al herstelbaar, de tijd lang en de kosten onberekenbaar zouden zijn, besloot ik mij naar het gasthuis dezer stad te laten brengen. Doch mevrouw Woesthoven beval dat alles aan mij rijkelijk gefourneerd moest worden, dat ik wel opgepast worden moest en blijven waar ik was, zonder naar elders vervoerd te worden" [1]).

Zoo geschiedde dan ook: hij kreeg in zijn nieuwe woning al wat hij behoefde en zijn weldoenster betaalde er voor, hoewel niet grif, naar het schijnt. Ook wordt verhaald (in de papieren, die Sterck gezien heeft [2])), dat zij dacht hem spoedig te zullen verliezen, en reeds bepaald had, dat hij dan in de Engelsche kerk op het Begijnhof begraven en met een grafschrift van haar eigen dichterlijke vinding vereerd zou worden. In het vooruitzicht op zijn overlijden liet zij zich al bij voorraad zijn papieren, in een lessenaar ten huize van den kok berustende, ter hand stellen.

En nu gebeurde er plotseling iets vreemds en onbegrijpelijks. De belangstellende en weldadige vriendin van den zieke veranderde in een wraakzuchtige en onverbiddelijke vijandin. Er moet iets zeer bijzonders zijn voorgevallen, dat wij niet te weten komen, hetwelk dien ommekeer zoo op eens te weeg heeft gebracht. Een toenmalige daad van den zieke, den bedlegerige, kan het kwalijk geweest zijn. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het lezen zijner papieren de noodlottige aanleiding heeft gegeven.

Welk snood bedrijf kunnen die papieren dan aan het licht hebben gebracht? Wij herinneren ons wat Mr. Van Hasselt omstreeks 1824 of 1825 had hooren verhalen van ontrouw, door den gegijzelde aan de dame gepleegd, die hem sedert uit minnenijd vervolgd zou hebben. Bestaat er grond om aan te nemen dat dit verhaal waarheid sprak? Eenige grond zeker: de heftige uitval van Bilderdijk tegen Kumpel, toen hij vernomen had, dat er tusschen dezen en zijn achtergelaten vrouw eenig verkeer ontstaan was, wekt lichtelijk achterdocht. Sterck, hiervan sprekende [3]), oppert dan ook de vraag: „Had Mr. Willem misschien reden om zijn vrouw een afschrik voor Kumpel in te boezemen, terwijl zij, geheel aan zichzelf overgelaten, was achtergebleven?" Maar die grond, een los daarheen geworpen woord van afkeer, komt mij toch te zwak voor om er op voort te bouwen. En de

1) Deze brief berust in het archief van het Werkhuis en werd mij in uittreksel medegedeeld door Frederiks.

2) Sterck, l.l., blz. 166.

3) Sterck, l.l., blz. 109.

verdenking op zich zelf is in strijd met wat wij van het temperament en het gestadig gedrag van mevrouw Bilderdijk met volkomen zekerheid weten. Zij was volstrekt niet zinnelijk van aard. Het was integendeel een der voornaamste grieven, die haar echtgenoot tegen haar uitsprak, dat zij voor zijn vurige liefde koel bleef en haar huwelijksplichten slechts noode betrachtte. Zij, en Kumpel nog meer, was ook reeds op een leeftijd, die zulk een verhouding, als bij hen verondersteld wordt, minder waarschijnlijk maakt. Doch dit zijn bijzaken; de hoofdzaak, die mij naar andere beweegredenen doet omzien, is, dat Kumpel in zijn vertoogen, in zijn verwijten, nooit op minnenijd als drijfveer van haar vervolging uit de verte zelfs zinspeelt. Uit een brief van hem aan haar geschreven met het doel om haar te vermurwen, en voor geen ander oog bestemd, haalt Sterck deze toespraak aan: „Gij, mevrouw, hebt mij in gelukkiger dagen gekend." Blijkbaar weet de arme man zich op geen vertrouwelijker betrekking met haar, die hem thans vervolgt, te beroepen. Ik zou dus gelooven, dat hetgeen Van Hasselt had hooren zeggen niet meer is geweest dan waarvoor hij het ook uitgeeft, een los gerucht.

In al zijn geschriften, voor zoover ik ze ken, gedrukte en ongedrukte, spreekt daarentegen Kumpel steeds van de roofzucht van zijn vervolgster, van het testament, waardoor zij rijk is geworden, en van de kwade praktijken, waardoor zij dat testament heeft uitgewerkt, als de reden van haar haat tegen hem, die geweigerd zou hebben haar daarbij behulpzaam te wezen. Ik acht het om die reden veel waarschijnlijker, dat zijn papieren, die mevrouw Woesthoven onder de oogen kreeg, haar ontdekt hebben, hoe hij, uit spijt wellicht over zijn teleurgestelde verwachting om een deel der erfenis voor zich te bekomen, heulde met haar vijanden, die zich gereed maakten om het testament aan te vallen, en hun verried hetgeen hij van haar gedragingen in dit geval gezien en gehoord had. Ook deze veronderstelling, als zij waar is, zou de verontwaardiging en de wraakzucht voldoende verklaren, waarvan Kumpel jarenlang het deerniswaardige voorwerp geweest is.

Maar ik hervat mijn verhaal. Tegen aller verwachting kwam Kumpel de gevaarlijke ziekte te boven en herstelde langzamerhand. Het werd nu raadzaam geacht, en mevrouw Woesthoven toonde zich ook van dat gevoelen te zijn, dat hij naar een goedkooper woning verhuisde: daartoe werden de noodige maatregelen ge-

nomen, en op zekeren avond . . . . maar laat ik nogmaals aan Kumpel zelven het woord geven. In een brochure, die hij in 1826 onder den titel van *Proces-Verbaal* uitgaf, verhaalt hij als volgt [1]): „In den jare 1808 van eene krankheid half en half hersteld, waarin mij elk verloren had geacht, werd ik onder voorwendsel van mij naar het logement „Den Burg" in de Dijkstraat [2]) te geleiden, daar men zeide dat mevrouw Woesthoven een kamer voor mij gehuurd had, door den kok bij wien ik gewoond had, J. H. Wilkens, aan een paar dienaars overgeleverd en des nachts te elf uur naar de gijzeling gebracht..."

Of hij toen reeds dadelijk begrepen heeft, dat die Tijssens, in wiens naam de apprehensie geschiedde, en Wilkens, die hem in handen der dienders speelde, slechts werktuigen waren van de nu rijke en daarom machtige vrouw [3]), die hij zich tot vijand had gemaakt, weten wij niet; wèl dat hij het al zeer spoedig is gaan inzien.

Naar zijn eigen zeggen had de arrestatie plaats half Juni. Terstond daarop, den 16den der maand, verscheen in de *Amsterdamsche* en in de *Leidsche Courant* een advertentie, ter waarschuwing tegen Kumpel, „die zich niet ontzag tegen fatsoenlijke lieden fameuse libellen te spargieren [4])." Door wie de advertentie geplaatst was, behoefde Kumpel, en behoeven wij niet te vragen, en wij vernemen thans meteen, welke reden voor de gijzeling althans werd opgegeven. Onder zijn papieren zal mevrouw Woesthoven denkelijk zulk een libel, als waarvan hier sprake is, en dat volstrekt niet gedrukt behoeft geweest te zijn om dien naam te verdienen, hebben gevonden, waarin de feiten, die hij haar in zijn later uitgegeven boekjes te laste pleegt te leggen, al vermeld stonden [5]). Behalve dat zij een testament in haar uitsluitend voordeel van een versuften ouden neef had afgetroggeld, beschuldigde hij haar nog van reeds bij het leven van dien man zich door een fictieven koop en verkoop een aanzienlijk kapitaal in Engelsche fondsen te hebben toegeëigend, ten einde op die wijs den staat van het verschuldigde collateraal verstoken te

1) Blz. 17.

2) Evenwijdig met de St. Anthonis Breestraat.

3) In het begin van 1796 was mevrouw Bilderdijk zelf met arrest bedreigd (Eerste huwelijk, blz. 247).

4) Volgens bericht bij Sterck, blz. 119; ik zocht in de Leidsche Courant naar zulk een advertentie tevergeefs. Dr. Breen zocht mij ten gevalle in de Amsterdamsche Courant, maar insgelijks tevergeefs.

5) Dit wordt door Sterck, blz. 119, anders opgevat.

houden [1]). Mij dunkt dat mijn veronderstelling, volgens welke geen minnenijd in het spel was, door deze advertentie wordt bevestigd. Zij wordt het nog meer door een brief, dien Sterck in het familie-archief heeft aangetroffen, een onderschepten brief waarschijnlijk, door de gewezen dienstbode van mevrouw, die tusschen haar en Kumpel vroeger als tusschenpersoon was gebruikt, doch thans, evenals hij, in haar ongenade gevallen was, aan den gegijzelde gericht. Zij heeft, zoo schrijft hem die vrouw, met groote blijdschap, gehoord, „dat hij begonnen is voor de rechtvaardige zaak uit te komen." Zij zal hem daarbij behulpzaam zijn en anderen met haar: zij heeft reeds gesproken „met de stijfster, juffrouw Slootman en Mietje Roos en Betje de meid, die daar woonde toen de oude heer gestorven is [2])." Uit de betrekkingen, door die vrouwen bij den erflater bekleed, die Kumpel bij den strijd, dien hij voor de rechtvaardige zaak gaat voeren, zullen bijstaan, valt, dunkt mij, met groote waarschijnlijkheid af te leiden, van wat aard die zaak geweest is.

Bedriegen wij ons in deze gevolgtrekking niet, dan stelt, naar mijn oordeel, de aard van Kumpel's trouweloosheid, waarover mevrouw Woesthoven van haar kant zich op hem gaat wreken, haar karakter in nog veel ongunstiger licht dan wanneer het de ontrouw van een minnaar ware geweest, die haar gedreven had. Dat een Phèdre wegens haar versmade liefde oogenblikkelijke en bloedige wraak wil nemen, wij begrijpen het en kunnen het haast verschoonen, zij kan de schuld werpen op een ziedenden hartstocht: *c'est Vénus, tout entière à sa proie attachée* [3]). Maar dat een door ondankbaarheid en kwaadsprekendheid, zeg zelfs door laster, beleedigde vrouw koelbloedig den beleediger in de diepste ellende stoot, en daarin onverbiddelijk dertien jaren lang doet smachten, dat verraadt een zoo gruwzamen en haatdragenden aard als gelukkig zeldzaam in een menschelijk hart huist. Bilder-

---

1) In het Proces-Verbaal van 1826 beweert Kumpel: „Reeds vroeger had die Dame door de valsche transactie van een simulaten koop en verkoop zich weten eigenaresse te maken van een fonds van 50,000 Pond st. [!] in geconsolideerde 3 pCts. annuiteiten.... Ik achtte zulke handelingen altemaal als roof en heb er nooit deel in willen nemen, maar was bij de ontdekking ook niet verpligt die bekend te maken; en, zoo de vrees voor deze ontdekking nu haar niet tot mijn bloedige vervolgster maakte, zoo zweeg ik nog. Maar als een vermogend mensch alleen van 50,000 Pond st. de 10 pCt. voor het collateraal aan den lande te niet kan doen, hoe vele bloedige zweetdroppels moeten van den armen dan niet op de aarde vallen!"

2) Sterck, blz. 118.

3) Racine, Phèdre, I, 3.

dijk noemde haar eens een monster [1]): is die naam voor iemand, als zij zich in dit geval betoont, zoo geheel ongepast?

De dienders, die hem naar het Werkhuis aan de Muidergracht (het tegenwoordige Armhuis) voerden, waarheen uit het voor koning Louis tot een paleis hervormde stadhuis de gijzelkamer onlangs was overgebracht [2]), voorspelden hem, naar zijn eigen verhaal, dat hij er wel nooit meer uit zou komen [3]); en elders voegt hij hieraan toe, dat de cipier, die hem ontving en hem zijn „hondenleger" aanwees, hem toesnauwde, „dat dit zijn lot zou zijn, totdat hij in een limoenkist (als doodkist) werd uitgedragen" [4]). Had hij dit als een wreede spotternij op te vatten, of als een welgemeende voorspelling van lieden, die wisten, met wie hij eigenlijk te doen had?

Zoo het alleen Tijssens geweest was, voor wiens schuldvordering hij gegijzeld werd, hij had op een spoedig ontslag mogen hopen, hetzij dat hij het geringe bedrag van zijn schuld bijeenbedelde van oude vrienden, hetzij dat de man, ziende dat er niets van hem te halen was, niet langer zijn kostgeld betalen en goed geld naar kwaad geld verkoos te gooien. Ook was het niet de eerste maal dat hij onder zulke omstandigheden in gijzeling kwam: in Engeland en in Nederland had hij al vroeger gezeten, en telkens voor een korte poos. Maar was het thans een rijke vijand, die hem vervolgde, niet om aan het geld te komen, maar om zich op hem te wreken, dan was waarlijk het einde niet te voorzien. Want hij had schuld aan meer anderen, en waren die al niet van zins hem voor eigen rekening te gijzelen, zij zouden gaarne hun vorderingen, met het recht om er voor te gijzelen, overdoen aan den rijkaard, die ze hun wilde afkoopen. En deze, daarmee gewapend, kon dan, eer nog de schuldvordering van Tijssens, uit welken hoofde ook, ten einde liep, hem, zooals de term luidde, in het arrest recommandeeren [5]) wegens de schuldvordering van een tweede, en eer die op haar beurt uitgediend zou hebben, van een derde en van een vierde, zoolang de voorraad strekte. Wisten of vermoedden de dienders en de cipier, dat er achter den onbemiddelden Tijssens waarlijk zulk een

---

1) Zie Van Vloten, in den Navorscher, dl. XVIII, blz. 22.
2) Over de aloude gijzelkamer in het Stadhuis zie Wagenaar, Amsterdam, dl. VII, blz. 32.
3) Sterck, blz. 120.
4) Proces-Verbaal, blz. 17.
5) Zie Van der Linden, Regtsgeleerde Praktijk, 1806, blz. 330.

machtige vijand schuilde, dan hadden zij maar al te goeden grond voor hun schrikaanjagende voorzegging.

Hoe dit zij: wat ik daar als mogelijk beschreef, heeft zich werkelijk zoo toegedragen. Naar het schijnt is Tijssens al spoedig gestorven; maar in zijn plaats trad toen terstond een logementhouder, zekere Roode, te voorschijn en recommandeerde den gegijzelde verder in het arrest. Wat er vooraf achter de schermen was geschied om dit voor te bereiden kwam Kumpel later ter ooren, en verhaalt hij ons in zijn *Proces-Verbaal* aldus [1]: „Zekere Mietje Roos, een mensch van jaren, die lang bij Christiaan Woesthoven had gediend, heeft mij verhaald, dat zekere Simon Ham even, nadat ik in gijzeling was gebracht, aan het 's Gravendeelsche Veerhuis [2]) is gekomen en aan den kastelein C. C. Roode (wiens weduwe nog leeft en in hetzelfde huis woont) gevraagd heeft, of hij geld van mij te vorderen had en hoeveel, en of hij betaling wenschte. Dat Roode, hem de som opgevende, zeide: dat hij er gaarne betaling van zou zien. Waarop Ham zeide: Wel daar is kans toe, als gij hem in de gijzeling recommandeert. Dat Roode weigerde te doen. Waarop Ham hem voorstelde, hem de som te doen geworden, zoo hij zijn rekening slechts gaf, dat hij hem dan ook het geld voor de kostpenningen vóór den vervaltijd maandelijks, voor eenige maanden lang, in zijn huis zou bezorgen, dat er geen kwaad tegen mij bedoeld werd, maar dat een dame, te weten mevrouw Woesthoven, die (rekening) zien wilde. En Ham bood zich aan, om de rekening zelf voor Roode uit zijn boek te willen trekken, gelijk geschiedde."

Op die nieuwe schuldvordering nu is (door den zaakwaarnemer van mevrouw Woesthoven waarschijnlijk) „ter requisitie en ten faveure van Roode" vonnis tot voortdurend arrest bekomen. Maar, als wij Kumpel mogen gelooven [3]), heeft die schuldeischer later, in September 1809, voor de rechtbank verklaard, dat hij hem nimmer op het boek der gijzeling had ingeschreven, en dat de procuratie, waarop in zijn naam voortdurend arrest was verzocht, ook niet door hem was geteekend. Wij kunnen de waarheid hiervan in het midden laten. De hoofdzaak is, dat ook Roode weldra weer verdwijnt en plaats maakt voor J. H. Wilkens, den kok, bij wien de gegijzelde laatstelijk had gewoond. Deze

1) Blz. 16.

2) Op het eind van de Kloveniersburgwal, bij de Koningsbrug.

3) In zijn Proces-Verbaal, blz. 1.

blijft van nu af de gijzeling voor zijn rekening verzoeken en het kostgeld betalen. Wie hem tot die betalingen in staat stelde, was een publiek geheim, gemakkelijk te raden.

Hoe afschuwelijk het verblijf in zulk een gijzelkamer voor een man van den stand en van het verleden van Kumpel wezen moest, kan een lezer der romans van Fielding en van andere Engelsche auteurs zich voorstellen. En Kumpel, die helaas in dezen met kennis van zaken kon spreken, betuigt, dat hij het voorheen in een Engelsch gijzelhuis veel beter gehad had dan thans in het Amsterdamsche. Ook miste hij aanvankelijk de berusting, waarmee zijn minder verwende lotgenooten zich in het onveranderlijke wisten te schikken. Een maand ongeveer nadat hij was ingebracht, gaf hij lucht aan zijn verbolgenheid en zond een klaag- of liever een aanklachtsbrief in triplo aan de regenten van het Werkhuis, aan den burgemeester en aan den hoofdofficier der stad. Bij wijze van inleiding betuigt hij in dat stuk, zich geenszins te schamen over zijn ongeluk. Neen, „laten die zich schamen," zegt hij, „die in hun spiegel niets zien dan het beeld van onderdrukking en geweld, van roof en onbarmhartigheid." Wier spiegelbeeld hij met deze trekken teekenen wil, behoeft wel niet gezegd; het was zeker Tijssens niet, dien hij dus van roofzucht zoowel als van onbarmhartigheid beschuldigde. Doch niet over zijn arrest wil hij klagen, maar over de behandeling, die hem in de gijzelkamer wordt aangedaan, over „den bulzak" en „het hondenstroo", waarop hij liggen, en de „schandelijk toegediende spijzen, waarmee hij zich voeden moet". Zijn vrienden mogen hem zeker komen bezoeken, als zij er voor betalen willen, en hem dan zien zitten achter de latten, gelijk de Tower-leeuwen (te Londen), mits zij zich bovendien nog bloot willen stellen aan een visitatie, die voor vrouwen althans beschamend is. En zoo raast en jammert de ongelukkige voort, die, als hij een oogenblik doordacht, wel begrijpen zou, dat zulk klagen in plaats van hem te baten, hem slechts ten kwade geduid zou worden.

Den 21sten Juli werd deze brief in de vergadering der regenten gelezen en besproken. In wat geest besproken, kunnen wij al terstond afleiden uit het eindbesluit, om „bij de eerste gelegenheid dien Kumpel te ontbieden en hem over zijn gedrag te onderhouden." Maar burgemeester en hoofdofficier hebben reeds, naar aanleiding van den brief aan hun adres, om nader bericht verzocht: Sinderam, een der regenten, neemt op zich, hun dat schriftelijk

te geven. Zijn antwoord, waarvan de minute in het archief van het Werkhuis berust, houdt hoofdzakelijk in: dat zeker de localiteit van de nieuwe gijzelkamer te wenschen overlaat, hoewel zij beter is dan die der vorige; dat het eten en drinken goed is (er werd door den gijzelaar 13 stuivers daags voor vergoed, hetwelk iets later, met 1813, te beginnen tot 15 stuivers verhoogd werd [1])); maar dat de gegijzelden altijd ontevreden zijn en als logeergasten behandeld willen worden; dat er noodzakelijk toezicht gehouden moet worden op de bezoekers, opdat die geen ongeoorloofde dingen inbrengen of de gegijzelden helpen ontvluchten. Het best zal het om al die redenen zijn, „de rhapsodie aan Kumpel terug te geven, zonder dispositie of renvooi aan de regenten".

Of de hoofdofficier zich naar dit advies, dat hem verdere moeite besparen zou, gedragen heeft, blijkt niet; maar het komt mij althans waarschijnlijk voor, dat de regenten aan hun voornemen gevolg gegeven en den lastigen gast over zijn onbehoorlijk gedrag onderhouden zullen hebben. Dat was niet geschikt om den gevangene te bemoedigen. Doch eer nog het jaar ten einde liep, drong een straal van hoop in zijn kerker binnen. Op aanschrijven van het Gerechtshof lieten schepenen door een paar commissarissen een opzettelijk onderzoek instellen naar den toestand der gegijzelden. Als slotsom van dat onderzoek, „zoowel bij degenen welke om schuld gearresteerd of gegijzeld zijn, als bij hunne respectieve crediteuren, voor zoover dezelve alhier woonachtig zijn en hebben kunnen worden gehoord", rapporteeren die heeren, dat er drie klassen van gegijzelden te onderscheiden zijn: „vooreerst dezulke welke wegens geringe oorzaken zijn gevangen en dus zonder zwarigheid in vrijheid kunnen worden gesteld, behoudens nochtans een redelijke schikking met hunne crediteuren, dewelke ook daartoe niet ongenegen schijnen te zijn"; ten tweede gearresteerden voor schuld, die onderstand verdienen als meer ongelukkig dan schuldig, en ten derde gevangenen, die tot geen van deze twee klassen behooren en op loslating geen aanspraak kunnen maken. Kumpel nu wordt onder de lieden van de eerste soort gerekend, die om terstond losgelaten te worden slechts een schikking met hun crediteuren hebben aan te gaan, waartoe dezen van hun kant genegen schijnen [2]). Dat in Kumpel's geval die welwillendheid van

1) Mededeeling van Frederiks uit de Notulen van het Werkhuis, 24 December 1812.

2) Notulen van de Schepenbank, 1804—1811, in het Archief van de Rechtbank van Amsterdam, mij medegedeeld door Frederiks.

crediteuren een bloote schijn was, en dat commissarissen òf zich bedrogen hebben òf bedrogen zijn geworden, behoef ik nauwelijks te zeggen: geen schikking met hen kwam tot stand, Kumpel bleef in hechtenis, en voortdurend zorgde zijn schuldeischer dat, aan het eind van iedere maand, voor de volgende het kostgeld vooruit werd betaald.

Kumpel wordt ons beschreven als een energiek man: Bilderdijk roemt hem ergens om zijn moed. In het gijzelhuis kwam hem echter die eigenschap geenszins ten goede. Zij maakte hem maar ongedwee, weerbarstig tegen de oppassers en tegen de regenten, en bijgevolg strafbaar. In de ongeregeldheden, die in Maart 1810 in de gijzeling voorvielen en waarvoor aan meer dan een straf werd uitgedeeld, was ook betrokken „zekere Cambel of Kumpel, welke zijn medegegijzelden door instructiën van allerlei aard meer opzet dan tot kalmte aanspoort", en daarom „zeer ernstig gecorrigeerd" zal worden. Zoo lezen wij in de notulen der regenten. Wat in de taal van het Werkhuis die term, „gecorrigeerd worden", beteekent, wist ik zelf niet; maar Frederiks, die veel in de registers van het huis gelezen had en dus als deskundige spreken kon, verzekerde mij, dat daaronder verstaan moest worden: „gecorrigeerd aan den lijve, afgeranseld". Ik vrees, dat dit wel zoo zijn zal, en dat wij ons den gewezen advokaat, een man wel is waar van een onbetamelijk gedrag, doch van wien wij niets weten wat op misdrijf gelijkt, hebben voor te stellen als op die wijs voor zijn verkeerden invloed op zijn lotgenooten zeer ernstig gestraft. Als dit zoo is, heeft echter ook die correctie hem de vereischte berusting niet ingeboezemd. Eenige maanden later, na de inlijving van Nederland bij het Fransche keizerrijk, den 27sten September, komt bij regenten een brief der tafel, door hem aan den prins (van Plaisance) Algemeen stadhouder geschreven, waarover deze bericht en advies verlangt. De brief behelst alweer „klachten in het algemeen over het bestuur der gijzeling, en in het bijzonder verregaande injuriën en beschuldigingen tegen Sinderam". Die klachten zijn, dat spreekt van zelf, lasterlijk, evenals de vorige: Kumpel, wordt opgemerkt, is altijd weerbarstig, en daarbij morsig in hooge mate. Hij verlangt bij den Franschen prins te worden toegelaten, „om zich in zijn tegenwoordigen schamelen en miserablen toestand te vertoonen," ten einde door zijn „schojerachtige positie" de directie der regenten verdacht te maken. Dat zulk een snood doel niet bereikt zal zijn geworden, daarvoor, mogen wij vertrouwen, zullen de regenten wel hebben

gewaakt; in het register van hun notulen staat echter niets hiervan aangeteekend. Voortaan komt ook zijn naam in het register niet meer voor; de gegijzelde geeft dus geen aanleiding meer tot bijzondere klachten. Evenals de leeuwen van den Tower, waarmee hij zich vroeger vergeleek, werd hij achter de tralies allengs getemd en tot zwijgende onderwerping gebracht.

Intusschen had mevrouw Woesthoven, voorheen Bilderdijk, in September 1809 een tweede huwelijk gesloten met een kavallerie-officier, genaamd Van Westreenen, van wien zij drie jaren later weer verkoos te scheiden, zonder rechterlijke uitspraak, om voortaan op zich zelf te leven in het huis aan den Binnen-Amstel, dat zij van haar rijken neef had geërfd [1]). Omstreeks dezen tijd heeft haar de jeugdige Da Costa althans van aanzien gekend, toen hij met haar eenigen zoon op het gymnasium ging. Vele jaren later, bij het schrijven van zijn *Bilderdijk als mensch en dichter*, stond hem haar gelaat en gestalte nog levendig voor den geest, „waarin (zegt hij) de kenteekenen van indrukmakende, meer dan innemende schoonheid nog zoo goed te erkennen waren" [2]). Een uiterlijk dus, dat aan het karakter, waarin zij zich in haar gedrag jegens Kumpel aan ons vertoont, niet kwalijk past.

Zoolang de keizerlijke heerschappij over Nederland duurde, leefde Kumpel voort onder de heerschappij van den cipier. Maar het uur der bevrijding sloeg voor het vaderland, en nu herleefde voor den armen gevangene de hoop insgelijks. Hij was altijd een warm Oranjeman geweest, ook in de dagen van Oranje's tegenspoed; zou thans, nu diens voorspoed terugkeerde, hij niet mede hierin deelen? Geen twijfel of hij heeft zich al spoedig tot den Souvereinen vorst gewend en in diens gunstig aandenken aanbevolen, al hooren wij eerst later, dat hij het den koning met zijn verzoekschriften om eenig pensioen lastig maakt [3]). En bij een onderhandsch request liet hij het niet blijven; openlijk gaf hij in 1814 zijn *Iets uit de Amsterdamsche gijzeling* uit, waarvan ik vroeger reeds sprak: een verzameling van dichtstukken, bij de herstelling van het onafhankelijke vaderland hem als uit het hart gevloeid. In de proza-voorrede haalt hij allerlei op uit zijn verleden, om te doen zien, hoe hij steeds voor den Prins geijverd

1) Proces-Verbaal, blz. 13; vgl. Sterck, l.l., blz. 123.
2) Bilderdijk, blz. 49.
3) Zie Frederiks, Jan Willem Kumpel, in het Amsterd. Jaarb. van 1890, blz. 35.

en smaad en vervolging geleden heeft. Maar ook in den lof van Bilderdijk, den onvergelijkelijken dichter, den grooten man, vindt hij het geraden bij deze gelegenheid breed uit te weiden, en hij belast zich zelf met de taak om den laster te weerleggen van hen, die uit de vermaarde *Ode aan Napoleon* trachten te betoogen, dat de eens zoo hartelijk prinsgezinde dichter later zijn huik naar den wind had verhangen en tot den zegevierenden vijand, als zooveel anderen, was overgeloopen. „Uit een eenig voortbrengsel van het verstand", (zegt Kumpel) „en vooral als het een stuk is waarin een hooge Pindarische vlucht heerscht, kan men het hart eens dichters omtrent het voorwerp van zijn lied niet beoordeelen, want hij heeft in zijn hart een volkomen Ideaal, en zijn Held is naar dat Ideaal herschapen." In zijn hart is Bilderdijk onveranderd een Oranjeman gebleven, evenzeer als hij, Kumpel, zelf. Wel is er tusschen hen beiden verschil ontstaan. Maar „wat verderfelijke gevolgen die vijandschap ook moge gehad hebben of nog hebbe, nooit zal hij een voor Bilderdijk voordeelige waarheid omtrent zijn persoon onder het stof der vergetelheid begraven." Vooral niet, mogen wij er bijvoegen, nu Bilderdijk in staat schijnt te zijn om hem in zijn nood een reddende hand toe te reiken. Reeds had hij eenige maanden te voren zich schriftelijk tot zijn voormaligen vriend gewend en hem een memorie toegezonden, waarin hij zich als het slachtoffer der thans ook door Bilderdijk verafschuwde Odilde voorstelde. Wij kennen dat stuk alleen uit het antwoord, van 22 April 1814 [1]), dat Bilderdijk er op gaf. „Omdat ik u daarmee nuttig waande te kunnen zijn", (zoo schrijft hij hem terug) „heb ik eenige vellen van uw memorie gelezen, tegen mijn aangenomen grondregel om nooit iets van die vrouw te willen weten, maar inderdaad ik kan niet zien waartoe het dient [2])." Naar andere omstandigheden van het

---

1) In uittreksel meegedeeld door Sterck, blz. 116.

2) Weinige maanden te voren toont zich Bilderdijk met het lot van Kumpel eenigermate, doch zeer gebrekkig bekend. In antwoord op een vraag van H. W. Tydeman geeft hij dezen in een brief van 30 Juni 1813 het volgende naricht: „Ik heb den Leidschen student (naderhand advokaat) Kumpel zeer veel en van zeer nabij gekend. Bij mijn terugkomst in 1806 kwam hij [terwijl hij in dienst stond van mevrouw Woesthoven] mij zien en een vers Op de algemeene vrede voorlezen, dat uitgegeven zou worden zoodra als zij gesloten werd, en daar vrij wat schoons in was. De advokaat Van der Linden zei mij voor nu verscheide jaren, dat hij door een rijken kwast (zekeren Thijssen)" [aan Bilderdijk bekend, volgens Sterck, blz. 116], „van wien hij 80 gl. geleend had, in de gijzeling gezet, en daar voor de verteringen (en daarin gemaakte schulden aan koks, traiteurs etc.) sedert, na de dood van dien man, die kort daarna

arrest vraagt hij daarentegen, doch laat meteen doorschemeren dat van hem niet meer dan woorden van deernis te wachten zijn. „Ik wilde u geen bloote woorden zenden," zegt hij, zeker tot verontschuldiging van een te lang gerekt stilzwijgen, „waar geen troost of hulp in steekt, en het grieft mijn hart, dat ik nu, tot schrijven geperst, toch niet anders kan. Ik heb getracht iemand, die u van vroeger kent, in uw lot te interesseeren, en hoop dit uit te werken." IJdele hoop, zoo zij waarlijk gekoesterd werd. Noch de geschreven memorie noch de gedrukte gedichten en zelfverdediging hebben iets gebaat. Noch Bilderdijk noch eenig ander vriend van vroeger dagen heeft aan den Souvereinen vorst den trouwen aanhanger van zijn huis aanbevolen, althans niet met gewenscht gevolg. Neerlands herstelling en Oranje's verheffing bleven zonder invloed op het lot van den gegijzelde. Al had de dwinglandij van Napoleon opgehouden, de dwinglandij van Odilde duurde onverminderd voort.

In zijn pamflet had de arme verdrukte geschreven: „Ik heb in de gijzeling eindeloos veel geleden en lijd nog ondragelijk, maar verlies den moed niet". Dien moed heeft hij behouden, ook nadat hij alle hoop op uitredding al lang had moeten vaarwel zeggen. Nu de Prins en de prinsgezinden zich steeds onbetuigd lieten, viel er aan het voor hem afbetalen van zijn schuld, met zooveel jaren kostgeld vermeerderd, onmogelijk meer te denken, evenmin als aan het ooit vermurwen van het hart zijner meedoogenlooze vijandin. Maar voortgaan met haar te bestoken en te bestrijden kon hij toch, en daartoe bleef de moed bij hem levendig. Wel roept hij klagende uit: „met mijn gebrek worstel ik tegen eens anders overvloed", maar die bedenking is niet in staat om hem den strijd, den wanhopigen strijd te doen opgeven. Nog in 1817 of 1818 zien wij hem doende om haar wegens het testament,

voorviel, gebleven was. Meer weet ik thans niet van hem". (Briefwisseling tusschen B. en de professoren Tydeman, dl. I, blz. 401). — Uit de memorie zou hij weldra anders vernemen. Maar zijn tegenzin om van zijn gewezen vrouw te hooren deed hem, gelijk wij vernamen, slechts een gedeelte van dat stuk lezen en hield hem zeker van nader onderzoek terug. Naar het schijnt had Kumpel hem ook geschreven, dat hij vroeger, toen hij bij mevrouw Woesthoven nog in gratie was, getracht had haar tot hulpbetoon aan haar gesepareerden man te bewegen. Daarop antwoordt hij nu: „Ik heb geen rancune tegen u, maar erken echter dat ik geweldig geïndigneert ben geworden door een poging, die gij vermeldt, om mij een present van die vrouw te doen geworden". Dit staat natuurlijk in verband met hetgeen men verhaalt van geschenken in geld, door mevrouw Woesthoven in later jaren aan haar gewezen man naamloos toegezonden (zie Kollewijn, Bilderdijk, dl. I, blz. 296). Uit hetgeen hier Bilderdijk aan Kumpel antwoordt, zouden wij eerder opmaken, dat de poging van dezen vergeefsch was geweest.

waarop haar rijkdom en macht voornamelijk berustten, in een proces te wikkelen. In een brief van 2 Maart 1818, door Sterck onder haar papieren aangetroffen [1]), waarschuwt haar een oud vriend, Turnbull de Micker, dat zij door de Weeskamer der stad met een proces bedreigd wordt, „ten aanzien eener gesustineerde nulliteit van testamenten, door wijlen haar oom [lees: neef] gepasseerd", en dat het Kumpel is die daartoe de bouwstoffen heeft geleverd, door verklaringen bij te brengen, door hem en door Chrisje Kühn [de ons reeds bekende gewezen dienstmaagd van mevrouw Woesthoven] en anderen gegeven," volgens welke de erflater bij het passeeren van het laatste testament „geëgareerd, ja gansch kindsch en zinneloos zou geweest zijn". Of zich mevrouw over die bedreiging na zooveel jaren van rustig bezit nog verontrust zal hebben, is te betwijfelen. Maar dat Kumpel er op nieuw mee te berde kwam, getuigt evenzeer voor zijn moed als voor zijn illusie. Hij begreep blijkbaar niet, dat hij te verachtelijk was geworden om voor iemand meer te vreezen te zijn. Wanneer hij in zijn pamfletten schrijft, dat zoowel de vrees voor het ontdekken van haar intrigues als haar natuurlijke boosaardigheid zijn vervolgster tegen hem opzet, en dat zij bedoelt „zijn dood te verhaasten door hem tot wanhoop te drijven", bedriegt hij zich stellig. Zij bedoelt eenvoudig hem voor zijn trouweloosheid — daar hij met haar tegenpartij heulde, terwijl hij haar brood at — zoolang het haar goed dunkt te laten boeten.

Eindelijk echter brak de tijd aan, dat voor haar slachtoffer de vrije kost en huisvesting in de gijzeling gewenschter werd dan de vrijheid onder verplichting van zelf voor woning en dagelijksch brood te zorgen [2]). En nu wilde het ongeluk, dat juist toen bij een der regenten, Mr. Hugo de Wildt, twijfel oprees aan de wettigheid van het vonnis, volgens hetwelk de thans oude man zooveel jaren gegijzeld had gezeten. Hij stelde een verder onderzoek in, en kwam tot de overtuiging, dat er waarlijk iets, wij weten niet wat, aan het vonnis haperde, en men verplicht zou zijn den gevangene in vrijheid te stellen, zoodra hij het verzocht. Onder de hand liet hij hiervan Kumpel verwittigen, en, zooals wij uit de *Navorscher* weten, door den jeugdigen advokaat Van Hasselt een request van ontslag voor hem opstellen. Maar niet zonder reden begreep de vier-en-zestigjarige, dat

1) Sterck, l.l., blz. 123.
2) Proces-Verbaal, blz. 16.

thans de vrijheid voor hem nog minder wenschelijk was dan de hechtenis, en hij weigerde het request in te dienen en liet zich gevangen houden nog zestien maanden lang. Dat kon evenwel niet altijd zoo blijven. Toen hij er maar steeds niet om vroeg, werd ten laatste, op Donderdag voor Paschen van het jaar 1821, het ontslag ongevraagd verleend, om reden, zegt de ontslagene zelf, „dat men mij niet langer in gijzeling durfde houden"; en hij beschrijft zijn invrijheidstelling in deze aandoenlijke woorden: „zoo werd ik op een leeftijd van 64 jaren op straat gezet, geld-, brood- en kleederloos"; hij had er bij kunnen voegen: en buiten staat om in mijn eigen onderhoud te voorzien.

Inderdaad het kon niet wreeder: als Odilde het had mogen beschikken, had zij het niet gruwzamer kunnen aanleggen. Na hem de vrijheid onthouden te hebben, zoolang die eenige waarde voor hem had, drong men haar thans aan hem op, nu zij in plaats van een voorrecht een zware en bijna ondragelijke last was geworden.

Vijf jaren lang heeft de ongelukkige dien last der vrijheid nog getorscht, en gezwoegd om op de straten van Amsterdam zijn karig brood te verdienen. Van zijn bestaan gedurende dien tijd geeft Van Hasselt in korte woorden een deerniswekkende beschrijving. „Kumpel, uit de gijzeling ontslagen", (zegt hij) „was doodarm. Naar mij werd verhaald liep hij 's avonds met peperment bij den weg. Misschien herinnert zich deze of gene nog wel voor eenige jaren langs Amstel's straten menigen avond te hebben gehoord het geroep van *peperement!* De pakjes met die koopmanschap bevatten daarenboven gewoonlijk een vierregelig gedrukt versje, waaronder de naam van Campbell of Kumpel". In die dagen van kommerlijke vrijheid heeft hij nog een pamflet, reeds meermalen door mij aangehaald, laten drukken en verkocht voor eigen rekening, onder den titel: *Proces-Verbaal, ter requisitie van de Politie overgeleverd aan den Onder-directeur W. Holtrop door en van wege Mr. J. W. Campbell genaamd Kumpel; gedrukt voor rekening van den Auteur. (de prijs is 25 cents* [1])). Aanleiding tot het schrijven van dat stuk was een verschil met zijn huisbaas over de huur, voor ons van volstrekt geen belang; maar het bevat omtrent zijn gijzeling allerlei wetenswaardigheden, die ik er in mijn verhaal aan heb ontleend. Nog altijd balt de arme man de machtelooze vuist tegen zijn overmachtige vijandin. „Het wordt

1) Het is aan het slot gedateerd 30 Juni 1826.

eindelijk tijd" (roept hij uit, van smart verdwaasd) „om alles te wagen. Wat voordeel heb ik er aan om langer den zachtzinnige te spelen, of wat heb ik van de ergste vervolging meer te vreezen dan wat ik lijd? Zij, die mij zoolang vervolgd heeft en ziet, dat het nu onmogelijk is mij langer van het genot der vrije drukpers te versteken, wordt bevreesd, dat mijn naam weder in het licht komen zal, en dat daardoor verscheidene van haar wandaden zullen worden ontdekt". — Als zijn vervolgster nog kennis van dit libel heeft genomen, zal zij om zooveel machtelooze woede zeker wel geglimlacht hebben. Reden voor vrees had zij althans niet meer: een testament, dat zoolang als wettig erkend en nagekomen was, liep immers geen gevaar meer van de losse beweringen van zulk een schooier!

Hij had intusschen van zijn vrijheid meer dan genoeg gekregen; hij wenschte thans naar de rust der gijzeling terug, en, daar deze niet terug te bekomen was, verzocht hij eenvoudig onder hetzelfde dak in het Werkhuis te worden opgenomen [1]). Hij liep al naar de zeventig. „Waarom" (vraagt hij in zijn laatste pamflet) „zou ik mij schamen, dat ik thans, welhaast mijn zeventigste jaar intredende, een veilig verblijf in het Werkhuis heb gezocht?" Maar van het onbezorgde leven, dat hij er in vond, heeft hij niet lang mogen genieten; binnen het eerste jaar is hij er reeds gestorven. Op den 5den November 1826 staat in het doodenregister van het huis het overlijden aangeteekend van Mr. Jan Willem Kumpel, „van beroep advokaat [2])".

Anderhalf jaar overleefde hem nog mevrouw Van Westreenen-Woesthoven. Op het punt van naar Sassenheim te verhuizen, waarheen haar kostbare inboedel reeds was overgebracht, kwam zij onverwachts den 1sten Mei 1828 te Amsterdam te sterven [3]). De man, van wien zij zich gescheiden had, Van Westreenen, kwam, volgens tijdig door hem bedongen overeenkomst, in het vruchtgebruik van haar nalatenschap [4]).

---

1) Volgens de ordonnantie van 5 November 1782, waarbij het toen pas voltooide Werkhuis werd opengesteld, was het ook bestemd „en wel bepaaldelijk tot huisvesting van hen, die zich vrijwillig daarin zouden willen begeven om voor een tijd op een behoorlijke wijze den kost te verdienen, liever dan uit gebrek aan werk tot buitensporigheden over te slaan" (Witkamp, Amsterdam in schetsen, dl. II, blz. 188).

2) Frederiks, Kumpel, l.l., blz. 35.

3) Dr. Wap, Bilderdijk, blz. 25. Wap schijnt den verkoopcatalogus van haar inboedel zelf gezien te hebben en spreekt „van een menigte paarlen, juweelen, goud en 3500 lood aan zilver."

4) Hij stierf in 1855, 81 jaar oud (Frederiks, Woesthoven, in Ned. Spect. 1888, blz. 313).

Het gebeurde tusschen mevrouw Woesthoven en Mr. Kumpel kwam mij voor een zoo breed verslag, als ik er van gegeven heb, wel te verdienen. Vooreerst scheen het mij niet onnuttig in een sterk sprekend voorbeeld duidelijk aan te wijzen, welk een misbruik er van het oude gijzelrecht kon gemaakt worden en ook wel gemaakt werd, niet slechts om van het medelijden van soms zelf behoeftige bloedverwanten van den gegijzelde de voldoening zijner schulden af te persen, — evenals men in vroeger eeuwen het zoengeld, dat de doodslager niet zelf betalen kon, afvorderde van zijn onschuldige magen, — maar ook om iemand jaren en jaren lang gevangen te houden, wegens grieven, die met het maken van schulden niets gemeen hadden. Maar ten anderen achtte ik het ook voor een billijke beoordeeling van Bilderdijk en tot verklaring van het nurksche en nijdige humeur, dat hem in zijn later leven eigen was, betamelijk, aan te toonen, dat gedurende zijn eerste oneenige huwelijk wel niet, zooals Van Vloten en anderen hebben beweerd, al het ongelijk uitsluitend aan hem gelegen zal hebben, maar dat hij, tot zijn ongeluk aan een vrouw van een even hardvochtig als haatdragend karakter verbonden, maar al te veel aanleiding moet gehad hebben om den aanleg tot melancholie en menschenhaat, dien hij met zich ter wereld had gebracht, door dagelijksche ergernis te ontwikkelen en te volmaken. Ware zijn eerste echtgenoot in liefderijkheid en zachtmoedigheid aan de tweede gelijk geweest, wellicht had zijn karakter die sombere en gemelijke plooien niet aangenomen, die later de zachte hand der tweede niet meer vermocht glad te strijken.

(De Gids, 1897, dl. I, blz. 397 vlg.).

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01410 2194